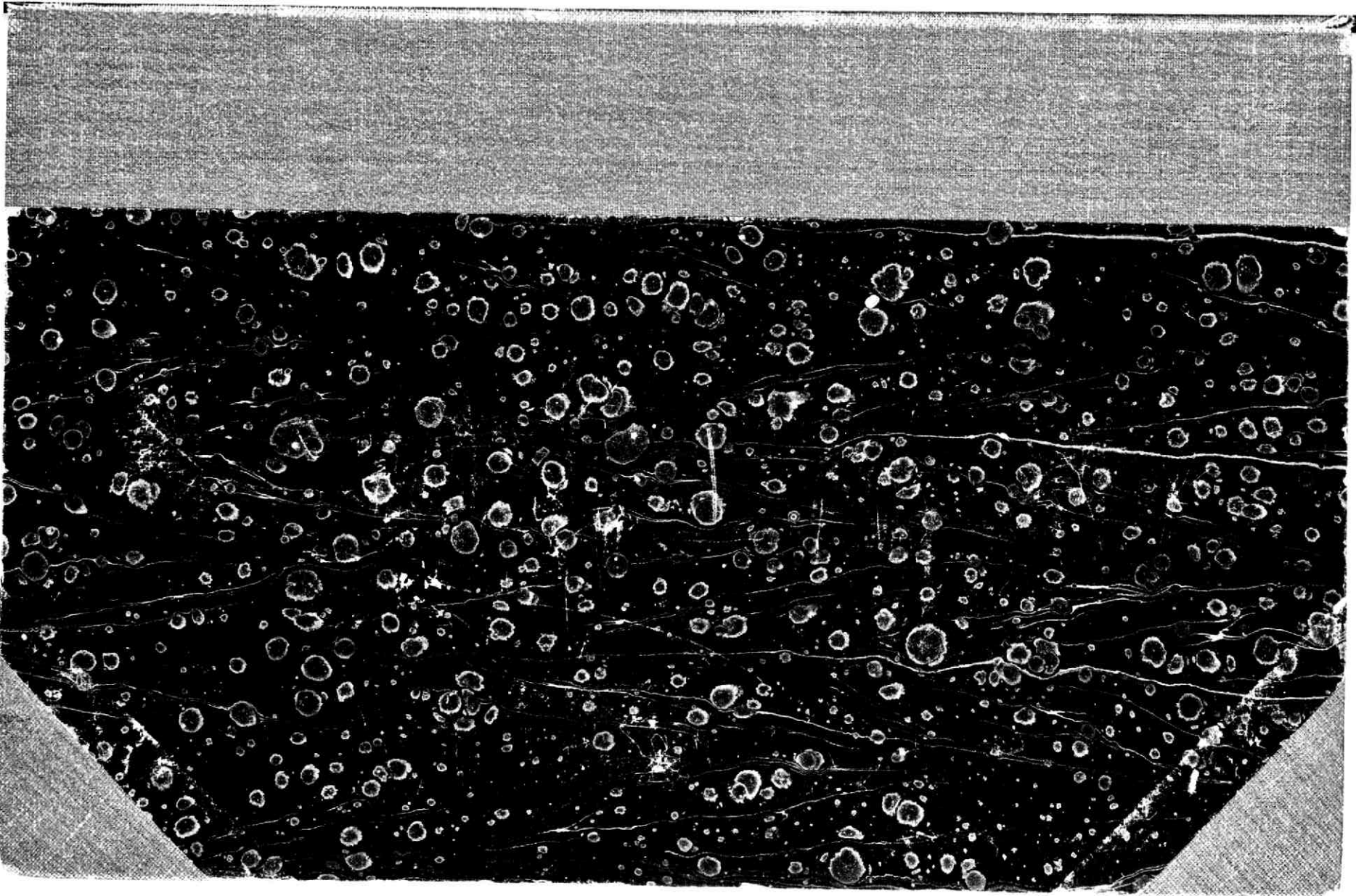
Utrecht University Library
Partner in Science
Universiteit Utrecht

A. C. Kruseman

https://hdl.handle.net/1874/233782

mm 10275

Kast 210

Pl. D N°. 13

J. TE KIEFTE
Boekbinderij
Utrecht.

A. C. KRUSEMAN

RIJKSUNIVERSITEIT UTRECHT
0316 5457

210. D. 13.

A. C. KRUSEMAN

DOOR

J. W. ENSCHEDÉ

EERSTE DEEL

1ste STUK.

Tijden en personen hebben dit met elkander gemeen, dat men, hun dagelijkschen arbeid half achteloos voorbijgaande, maar hun werk overziende wanneer zij heen zijn, soms versteld staat over hetgeen zij voortgebracht hebben.

Bouwstoffen Dl. II blz. 811.

AMSTERDAM
P. N. VAN KAMPEN & ZOON
1898

GEDRUKT BIJ JOH. ENSCHEDÉ EN ZONEN TE HAARLEM.

De grootste fout, die verweten kan worden aan Kruseman's *Bouwstoffen voor een geschiedenis van den Nederlandschen Boekhandel, gedurende de halve eeuw* 1830—1880 is wel, dat er te weinig in wordt medegedeeld van de *faits et gestes* van den schrijver zelf.

Noch vóór, noch na het schrijven van dat werk is hij ooit te bewegen geweest zelf een ernstige poging te wagen in die leemte te voorzien. Wat bij zijn leven door hem zelf niet gedaan werd, moest na zijn dood door een ander ter hand genomen worden.

De Commissie voor de *Bijdragen* noodigde daarom in 1894 Martinus Nijhoff uit het beeld te ontwerpen van hem, die zoolang hij in en voor den handel werkzaam was, daarin een hoofdpersoon, een figuur was. Maar nauwelijks had Nijhoff zijn bakens uitgezet, titelaanteekeningen gemaakt van Kruseman's uitgaven, die in de *Bouwstoffen* genoemd worden, of ook hem nam de dood de pen uit de hand.

Het voorstel kwam daarop in Januari 1895 tot mij Nijhoff's arbeid over te nemen. Is het wonder, dat ik het met ingenomenheid hoorde, maar ook met schroom aannam? Niet om het omvangrijke van de taak, niet, omdat ik die niet met lust en liefde zou pogen te volbrengen, maar wel, omdat ik, zoo véél jonger in jaren dan Kruseman, die mijn grootvader kon wezen, zijn bloeitijd slechts bij geruchte kende, en bovenal, omdat voor het beschrijven van een

handelszaak vóór alles een vakman vereischt wordt. Al grenst het beroep van mijn naaste familie aan het boekenbedrijf en al is de maatschappelijke betrekking, die ik bekleed, verwant aan den boekhandel, er is toch een te groot verschil dan dat niet op elke bladzijde zou moeten blijken in hoeveel opzichten mijn kennis, door geen studie aan te vullen, te kort moest schieten.

De geschiedenis van een uitgever is die zijner uitgaven, die der uitgaven voor een goed deel die der respectieve auteurs. Als van zelf moet daarom een werk over Kruseman als uitgever vrij wat behelzen over de auteurs aan zijn fonds verbonden.

De verleiding ook een kijkje te nemen in het intellectueele leven dier auteurs of de literaire of wetenschappelijke zijde van hun werken te bespreken, heb ik streng vermeden; in een werk, dat onder de auspicieën van de Vereeniging wordt uitgegeven, behoort zulks gansch niet te huis. Alleen dan heb ik mij op dat terrein begeven, wanneer de boekhandelaarsgeschiedenis van een uitgaaf mij toescheen een verklaring te kunnen vinden in den inhoud van het werk.

Waar mij zulks belangrijk voorkwam deed ik mededeelingen over de typographie en de prentkunst der uitgaven.

Voor de indeeling der stof koos ik de chronologische. Bij de behandeling van een uitgever, wiens uitgaven zoo ten engste verbonden zijn met diens ontwikkelingsgang als mensch, was deze de aangewezene.

Ondoenlijk was het elk der ruim 700 uitgaven te bespreken, die door Kruseman en door Kruseman & Tjeenk Willink tusschen den 1 Mei 1840 en den 31 December 1877 zijn uitgegeven. Ik moest mij bepalen tot die, waaromtrent wat te vertellen viel, hetzij in betrekking tot de ontwikkeling van Kruseman, hetzij uit uitgevers- of typographisch oogpunt.

Als van zelf zou mijn werk daardoor worden een beschrijvende, chronologisch gerangschikte bibliographie, een reeks monographieën over boeken in Haarlem tusschen 1840 en 1877 verschenen, waartusschen veelal geen ander verband bestaat dan dat die boeken allen het adres van Kruseman of van Kruseman & Tjeenk Willink vertoonen.

Toch is het juist dat adres, dat de eene monographie logisch aan de andere verbindt.

Als bronnenmateriaal in handschrift van Kruseman afkomstig stonden mij ten dienste:

1. een aantal eigenhandige aanteekeningen over zijn uitgaven, goeddeels reeds in de *Bouwstoffen* afgedrukt.

2. de vijf folio fondsboeken, waarin op 723 folio's de gespecificeerde onkosten-rekening van elke uitgaaf geboekt is.

3. de kasboeken, zoo van het huishouden als van het bedrijf, in één doorloopende reeks.

4. de kopy-boeken, waarin slechts zeer zelden andere dan financieele handelsbrieven opgenomen zijn.

5. 14 kwart folio's door Kruseman geschreven als *Losse aanteekeningen als voor begin van herinneringen aan eigen handelsleven*, uitvoerig voor de jaren 1840 tot 1843, voor de volgende jaren 1844 tot 1858 niet meer dan een schematische opzet, getrokken uit eigen archief.

6. een portefeuille met bewijzen van eigendom der fondswerken, in de Bibliotheek der Vereeniging.

7. de catalogussen der fondsveilingen met bijgeschreven prijzen en aanteekeningen in handschrift.

8. de brieven, ontvangen tusschen 1840 en 1881.

Deze laatste verzameling was het, die mijn keus bepaalde welke werken door mij besproken moesten worden, omdat mij daaruit duidelijk bleek, hoe Kruseman zelf deze taak opgevat zou gewenscht hebben te zien.

Bij het rangschikken en sorteeren van zijn archief als boekhandelaar in ruste vernietigde Kruseman alle eigenlijk gezegde handelsbrieven. Die brieven, welke over een bepaalde uitgaaf handelen, bond hij telkens in één band te zamen, de overblijvende werden chronologisch naar de jaren geschikt. De eerste reeks van 119 banden, de correspondentie met auteurs, zal een blijvende plaats verkrijgen in de Bibliotheek van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde te Leiden; de tweede reeks, de particuliere correspon-

dentie, werd mij door Dr. J. Nieuwenhuijzen Kruseman ten gebruike afgestaan.

Die beide reeksen moest ik in haar geheel lezen; van de tweede, om de vele bijzonderheden *daarin* opgehoopt, bovendien regesten maken.

Daar ik begreep, dat na mij niet spoedig iemand gevonden zou worden, die dat omvangrijke werk opnieuw ter hand zou nemen, meende ik daaruit ook dat te moeten mededeelen, wat slechts zijdelings met Kruseman verband houdt.

Wat mijn arbeid daardoor in omvangrijkheid — ook belangrijkheid? — gewonnen heeft, verloor hij in vorm.

Hoewel een minder leesbaar geschrift niet overeenkomt met hetgeen Kruseman in zijn auteurs zoo gaarne zag, kon mij dat niet doen besluiten van mijn stelsel af te wijken. Bij het schrijven van een werk, dat als een historisch geschrift beschouwd wenscht te worden, mocht ik in beginsel de eischen der historische wetenschap niet ondergeschikt maken aan het onderwerp zelve.

Daarom ook drukte ik mijn aanhalingen af, zooals ik ze vond, met, naar ik hoop, steeds nauwkeurige vermelding der vindplaats. Tegenover het voortdurend wisselen van derde en eerste persoon, staat het onmiskenbare voordeel, dat de onpartijdigheid van den geschiedschrijver beter gewaarborgd blijft. Waar ik als bijfiguren mij niet altijd sympathieke personen moest bespreken, kon ik bovendien zoodoende gemakkelijker objectief blijven.

Een noodwendig gevolg der gevolgde methode is, dat Kruseman zelf door de uitvoerige behandeling der onderdeelen en het vele bijwerk op den achtergrond treedt. In een wellicht te schrijven slotwoord hoop ik hem zelf als in vogelvlucht te behandelen.

Nog een andere reden is er niettemin, waarom Kruseman zelf niet voldoende vooruitspringt. Behalve de brieven aan Da Costa over de *Bilderdijk-uitgaaf*, welke na de voltooiing daarvan door Da Costa teruggegeven werden, is zoo goed als niets van Kruseman zelf in zijn archief bewaard gebleven. Uit den aard der zaak bevatten de ontvangen brieven kostelijke bouwstoffen voor de kennis van de

auteurs dier brieven, bitter weinig voor die van den ontvanger.

Om die leemte zoo mogelijk aan te vullen moesten de *Verslagen* en de *Handelingen der Vereeniging*, het *Nieuwsblad* en het *Weekblad voor den Boekhandel* geheel geexcerpeerd worden; tijdschriften en brochures raadpleegde ik zooveel ik kon; van de advertenties zonder tal in de *Oprechte Haarlemsche Courant* nam ik zooveel mogelijk kennis.

Daar de exemplaren der uitgaven in Kruseman's archief alle gebonden en bij geen daarvan de omslagen bewaard gebleven zijn, hadden zij slechts een betrekkelijke waarde voor mijn doel.

Evenzoo waren in het archief de prospectussen en circulaires zoo goed als niet aanwezig. (Dat prospectussen en omslagen toch zuinig bewaard worden; ze zijn voor de geschiedenis van het boek van zulk een overgroot gewicht). Daaraan kwam de kleine verzameling prospectussen in de Bibliotheek der Vereeniging mij eenigszins te hulp en ook die collecties, welke de heeren H. G. Bom te Amsterdam en Burgersdijk & Niermans te Leiden mij toezonden.

Ten slotte was het met niet genoeg te roemen welwillendheid en hulpvaardigheid, dat Dr. J. W. Muller te Leiden, mej. S. Potgieter te Amsterdam, de heer Js. Gebhard te Haarlem en Mr. Florimond van Duyse te Gent mij de particuliere brieven van Kruseman aan Fred. Muller, E. J. Potgieter, J. H. Gebhard en Prudens van Duyse voor een bescheiden gebruik afstonden. Evenzoo mocht ik voor mijn geschrift inzage erlangen van mej. S. Potgieter van de door E. J. Potgieter ontvangen brieven van Helvetius van den Bergh en van mej. A. A. A. C. Koenen te Haarlem van de in 1854, 1855 en 1856 door Mr. H. J. Koenen ontvangen brieven.

Mijn hartelijken dank voor die hulpvaardigheid, ook aan hen, van wien ik zooveel steun mocht ondervinden, aan de heeren R. van der Meulen, Louis D. Petit en R. W. P. de Vries, leden der Commissie voor de *Bijdragen*, niet het minst, aan Kruseman's zoon vóór allen. Wanneer ik bedenk met welk een groote genegenheid Dr. J. Nieuwenhuijzen Kruseman mij telkens weer te gemoet kwam, dan vereischt dat een oprecht gemeend woord van groote, zeer groote erkentelijkheid. De

talrijke uren, die ik sinds Februari 1895 heb doorgebracht in Kruseman's woning, op zijn ruime studeerkamer, te midden van zijn boeken, te midden van zijn kinderen en kleinkinderen, waarlijk onvergetelijke, *genotvolle* uren, uren van piëteit en van wijding, uren van verkwikkelijk genot.

Eindelijk nog een woord van dank aan zetters en drukkers van mijn geschrift, aan wijlen mijn vriend Jan D. Brouwer, die zich ook belast had met het critisch lezen der proeven en mij nog zulke kostelijke mededeelingen deed.

Door de Commissie werd de Haarlemsche drukkerij van Joh. Enschedé en Zonen belast met de typographie van mijn werk; in de zelfde werkplaatsen, waar ruim tien jaar geleden de *Bouwstoffen* gezet zijn, werden dat ook de volgende bladzijden. Mijn werk is een Haarlemsch boek, geschreven door een Haarlemmer, over Haarlemsche boeken door een Haarlemmer uitgegeven.

In Juni 1895 schreef Hasebroek mij: „Zulk een werk in Costersstad ter eere van een Kruseman te zien uitvoeren door een Enschedé, — er ligt voor mijn gevoel iets harmonisch in: het is of de namen rijmen! Moge een deel van Kruseman's geest bij het stichten van zijn monument u worden geschonken!"

Dat de verwachting van Jonathan, den vriend van Kruseman en van Enschedé, niet beschaamd moge worden door de wijze, waarop ik mijn taak meen te moeten volbrengen.

J. W. E.

I.

Jeugd- en jongelingsjaren. — Opleiding tot het boekhandelaars- en uitgeversbedrijf. — Vestiging. 1818—1840.

VRAAG.

Weet je waarom van den Bergh,
(Niet Helvetius [1] maar Sampje [2])
Om een heel klein wierookdampje,
Rijmt ten koste van zijn merg?

Weet je waarom Hildebrand [3]
Ons zijn adel heeft bewezen,
En ons zoo veel moois liet lezen,
Eer hij 't luitjen heeft verbrand?

Weet je waarom Boudewijn [4]
Ook zijn neus heeft opgestoken?
En waarom zijn vingers joken,
Om een humorist te zijn?

Weet je waarom 't mooglijk is
Dat ook Jufvrouw Lauernesse [5],
Neêrlands proza-dichteresse,
Zulken kost schaft op haar disch?

Weet je waarom Jonathan [6]
Zoo bedroefd in rijm kan spreken,
Dat gewis je hart zou breken,
Als een hart maar breken kan?

---

[1] P. T. Helvetius van den Bergh (1799(?)—1873).
[2] S. J. van den Bergh (1814—1868).
[3] N. Beets (geb. 1814).
[4] J. L. van der Vliet (1815—1851).
[5] Mevr. A. L. G. Bosboom-Toussaint (1812—1886). Haar *Het Huis Lauernesse* verscheen in 1840 bij G. J. A. Beijerinck te Amsterdam.
[6] J. P. Hasebroek (1812—1896).

En waarom zijn zus Elise [1],
Murwe schrijfster van *te Laat*,
Zich een trantje kon verkiezen,
Dat nu reeds op *liquor* staat?

Plegtig antwoord.

Hun wieg stond tusschen lauwerblâren,
En verschgeplukte myrthen in;
Omdat de vaders van 't gezin,
Drogisten of Aptekers waren.....
De geur van 't roemverlokkend kruid
Steeg in het neusje van hun spruit
En is er altoos ingebleven,
Zoodat zij gruwen van een leven,
Waarin geen lauwren hen omgeven,
Als offers aan hun luitgeluid.

Wie heeft nooit van dit aardige verske gehoord dat afkomstig is van Boudewijn en te lezen staat in de *Braga* [2]? Is het niet geestig opgemerkt door den dichter, dat zoo velen van hen, die in die dagen als het Jonge Holland de eerste lauweren begonnen in te oogsten van hun literaire werken, en hun geest van verzet tegen de Jan Saliegeest en de lamzaligheid van het nationale zelfbewustzijn in de kunst en in de letteren met zoo gunstig gevolg beloond zouden zien, dat zoovelen met Beets konden zeggen

Mijn wieg stond tusschen dorre bladen
En afgevallen bloemen in?

Maar is het tevens niet opmerkelijk, dat ook Bleeker, de geleerde, die zooveel standaardwerken zou leveren over de fauna van den Indischen archipel, Beets datzelfde zou kunnen nazeggen [3]; dat evenzoo Anne Dorothée van der Tholl, later mevrouw Busken Huet, een schrijfster van zooveel gaven, de dochter van een apotheker is en dat zij, die eenmaal door het huwe-

[1] E. J. Hasebroek (1811—1887).

[2] *Nieuwe uitgave van A. Winkler Prins.* Dev. 1883. blz. 344. — De *Braga* begon met den 1 December 1842.

[3] Vgl. *Brieven van Multatuli. Minnebrieventijd.* 1861. Amst. 1892 blz. 8 vlg.

lijk verbonden zou worden met A. C. Kruseman haar allereerste jeugd en meisjesjaren doorbracht ten huize van een apotheker? Verdient het daarbij niet opmerking, dat ook Abraham Kuenen, later de man van Europeesche vermaardheid, niet alleen een apotheker tot vader had, maar ook zelf een tijdlang in den winkel van zijn moeder te Haarlem [1], op de plaats van Jacobus Leunis van der Vliet (Boudewijn), als apothekersbediende fungeerde [2]? En trekt het dan ook niet de aandacht, dat in datzelfde Haarlem, waar Beets, Kuenen, juffr. van der Tholl en juffr. Goteling Vinnis hun eerste jaren doorbrachten „tusschen dorre bladen", dat in diezelfde stad den apotheker Hendrik Dirk Kruseman den 11 October 1818 een zoon Arie Cornelis geboren werd, die als man den bloei en de ontwikkeling der Nederlandsche letteren en wetenschap zoo met hart en ziel zou bevorderen en als uitgever, als tusschenpersoon tusschen schrijver en publiek, zoo vele en zoo tallooze vaderlandsche werken zou weten te verspreiden en zijn kennis en kunst dienstbaar zou maken aan de verheffing van het Nederlandsche volk? En waarlijk niet slechts als handelaar met de kopy van anderen, niet louter uit winstbejag, zou hij de gaven van zijn auteurs alleen tot eigen voordeel trachten te benutten. Laat uw licht schijnen in de duisternis; laat ook anderen de geestelijke vruchten genieten van het weten, dat gij U door studie en door arbeid verworven hebt; helpt mede aan het verhoogen van het peil van uw landgenooten, want

> **Niet dáár en nut de Wetenschap,**
> **Waar 't hoofd heur kreits omsluit:**
> **Ze moet door hart en ziele heen,**
> **En in het leven uit.** [3]

Dat was de leuze, die Kruseman zou kiezen; dat was de wimpel, waaronder hij zijn bootje de helling zou laten afloopen; dat was de vaan, waarmede hij een veiligen weg zou weten

[1] Koningstraat Wijk 5 N°. 27; het perceel vormt thans het zuidelijkste deel van de Roomsch-Katholieke Mariaschool voor meisjes.

[2] A. Loosjes in *Stemmen voor waarheid en vrede*. 1894 blz. 246.

[3] Motto van de *Practische Volksalmanak* 1e Jaargang, door Kruseman voor 1854 uitgegeven.

te kiezen voor zijn schip tusschen de klippen en de branding; dat was de banier, waaronder hij zijn vaartuig een veilige haven zou kunnen binnenloodsen; dat was de vlag, waaronder hij, de stuurman in ruste, zijn ervaring zou te boek stellen.

Eedle Geesten, en Beminders
Kloecke Vinders,
Van de Konst der Druckery:
Daer geen schoonder oyt sal leven,
Noch sal geven,
Meerder heerlijckheyd als ghy.

Door u staen de gulde lichten,
Die noch stichten,
En omschijnen al dit rond:
Door u Konst zijn voortgekomen,
Al de Vromen
Al de Wijsheyd diemen vond.[1]

Een man van beteekenis op het gebied van het boekwezen in Nederland ontsliep den 15 April 1894 te Haarlem. Hem te schetsen in zijn betrekkingen tot schrijvers en tot boeken is de aanlokkelijke taak mij opgedragen; aan de wordingsgeschiedenis van een aantal boeken tusschen 1840 en 1877 in de Spaarnestad, de bakermat der boekdrukkunst, verschenen en bijzonderheden, die zich daaraan vastknoopen, moeten de volgende bladzijden gewijd zijn.

De tijd van ommekeer en woelingen op staatkundig en maatschappelijk gebied, die in de jaren na de omwenteling van 1795 plaats grepen, had een gansch nieuwe klasse van menschen een sport van de maatschappelijke ladder hooger doen beklimmen, die vroeger als keezen, den nieuwen stand van zaken reeds hadden helpen voorbereiden. De teugel van het bewind, zoo lang door de nazaten dier stoere mannen, die ons volksbestaan hadden weten te vestigen, gevoerd, ontviel aan de patriciërs: een lagere stand kwam in hun plaats. Ook Haarlem, de Keezenstad bij uitnemendheid, was daarvan getuige, en zag mannen, geacht en gezien door de breede schaar

[1] *Lofsangh ter eeren de Eedele konst der loflijcker Boeckdruckerye.* (D. P. Pers. *Iconologia van Cesare Ripa*. Amst. 1644 blz. 67.)

der burgerij, aan het hoofd der stadszaken komen, die een tiental jaren vroeger wel gehoopt, maar misschien niet gedacht hadden, dat de verwezenlijking hunner wenschen zoo spoedig op handen zoude zijn. Eén van die nieuwe namen, die op de naamlijsten der stedelijke machthebbenden met leden van de geslachten Kuenen, Enschedé, Van Walré en Kops voorkomt, was die van Isaac Cornelis Sterk; lid van de vroedschap en later ontvanger der belastingen en adjunct-maire, was hij een man, die ten volle de plichten begreep, die van hem in de uitoefening dier betrekkingen gevorderd werden; een man van burgerlijke beteekenis in de Spaarnestad van die dagen. Juist die nauwgezette plichtsvervulling van zijn openbare ambten moest hem dubbel bezwaarlijk vallen, daar de tijd daaraan besteed onttrokken moest worden aan het bestier van eigen zaken, aan het drijven van zijn apotheek. Dat mag de reden geweest zijn, dat hij een compagnon meende te moeten aannemen en dien vond in Hendrik Dirk Kruseman, geboren te Haarlem den 14 November 1777.

Sinds den 1 Januari 1801, dat Hendrik Dirk Kruseman als deelgenoot optrad in de bloeiende apotheek „De vergulde vijzel", die tot op dat oogenblik door Sterk voor eigen rekening en op eigen naam gedreven was, werd de firma Sterk en Kruseman, onder welken naam die firma tot op den huidigen dag in dezelfde woning in de Groote Houtstraat over de Peuzelaarsteeg, thans onder beheer van den kleinzoon van den nieuwen compagnon, Dr. H. D. Kruseman, met roem en lof nog bestaat. Kruseman betaalde voor zijn half aandeel in de zaak, den voorraad daaronder begrepen, *f* 3000; tevens moest hij het woonhuis naast de apotheek voor vier jaar huren voor *f* 300 in het jaar. De apotheek zelve, die mede het eigendom van Sterk was, eischte als gebouw geen huur, de reparatiën echter kwamen voor rekening van beide firmanten.

In 1807 vermoedelijk [1] hield deze compagnieschap op en

[1] „Vermoedelijk", want 12 Juni 1807 verkocht I. C. Sterk de beide perceelen in de Groote Houtstraat (in het eene waarvan nl. Wijk 4 N°. 30a „de apothecars affaire wordt geexerceerd") aan H. D. Kruseman voor *f* 5000.—.

ging de firma geheel op Kruseman over. Waarschijnlijk geschiedde dit bij wijze van uitkoop; althans Kruseman nam op zich aan Sterk en aan diens weduwe levenslang te betalen een jaarlijksche uitkeering van *f* 450. In Maart 1824 zag Sterk van alle verdere vergoeding af en stelde Kruseman in den vollen en vrijen eigendom van zaak en gebouw.

Dat de keus van Sterk nu juist niet van de slechtste was, mag daaruit voldoende blijken, dat ook Kruseman, zich tot verschillende betrekkingen benoemd zag in stedelijke en Evangelisch-Luthersche instellingen. Ook in zijn vak mocht hij naar verdienste erkend worden, daar hij achtereenvolgens geroepen werd een plaats in te nemen in de Provinciale Commissie voor geneeskundig staatstoezicht en in de Commissie over de Stads-Apotheek, terwijl hem door Koning Lodewijk den 30 September 1809 het praedicaat van Koninklijk Hof-Apotheker verleend werd.

Hendrik Dirk Kruseman huwde kort na zijn optreden in de apotheek den 21 Juni 1801 voor Schepenen een volbloed Haarlemsche, Maria Mooy [1]. De traditie, welke zich van hen beide bewaard heeft, laat geen oogenblik twijfel over of zij vormden, zonder nu juist in eenig opzicht buiten het eigenlijke bedrijf uit te munten, een toonbeeld van een burgerlijk Haarlemsch huishouden, zocals Beets ons dat in de familie Stastok geteekend heeft, een deftig, niet erg toeschietelijk, maar altijd zeer vriendelijk gezin. Hun echt werd met zes kinderen gezegend, Jan Adam, Jacoba Jacomina, beide jong gestorven, Elisabeth Frederika, gehuwd met Daniël Nicolaas van Elten, Isaac Cornelis [2], gehuwd met Johanna Petronella Molkenboer,

---

[1] Zij was geboren 14 November 1777, dochter van Jan Mooy en Jacomina Polman en overleed 17 Februari 1848. Jan Mooy was metselaar en steenkooper (later de firma Meyer en Dyserinck) en bouwde o. a. het Teyler's Hofje en het huis van Hodson aan het Spaarne, het tegenwoordige gebouw van de Hollandsche Maatschappij der Wetenschappen.

[2] Hij had zijn doopnamen gekregen naar den vroegeren compagnon van zijn vader, werd eerst als deelgenoot van zijn vader in de apotheek opgenomen en aanvaardde die geheel na diens overlijden in 1844.

Hendrik Dirk, eerst gehuwd met Cornelia Loosjes, later met Johanna Kerbert en Arie Cornelis, de persoon, die het onderwerp van dit geschrift zal uitmaken. 1818—1832.

Arie Cornelis Kruseman werd te Haarlem geboren in de Groote Houtstraat den 11 October 1818, zijn doopnamen ontvangende naar zijn oom van moederszijde Arie Cornelis van Eeden, die dan ook als peet fungeerde bij den huisdoop, welke A. C. Kruseman den 1 November 1818 van Hendrik Molkenboer, predikant bij de Luthersche gemeente te Haarlem ontving.

Als van zelf doet zich de vraag voor: hoe waren zijn kinderjaren, beloofde hij toen reeds voor de toekomst en waarom werd voor zijn volgend maatschappelijk leven de keus gevestigd op het boekhandelaarsbedrijf. Op deze vragen moet ik een antwoord schuldig blijven. Bijkans geen enkel bericht of traditie heb ik kunnen te weten komen, in weerwil van herhaalde en zorgvuldige nasporingen. Ligt er waarheid ten grondslag aan de bewering, dat zijn ouders hem bestemd hadden Luthersch predikant te worden en aan de overlevering, dat hij in zich zelf een toekomstig dokter zag? Noch Mr. G. de Vries Az., noch Prof. Beets, zijn oudere tijdgenooten uit zijn kinderjaren, wisten mij daaromtrent zekerheid te geven. Slechts twee gegevens heb ik ontdekt: de eerste zijn geboorteacte (11 October 1818), de andere zijn eigenhandige maar foutieve inschrijving in het *Album* van de Latijnsche school in 1832 [1].

Zeker is het echter, dat hij een leerling geweest is van de school van P. J. Prinsen, van wien Smit Kleine ons in zijn *Meester* [2] zulk een alles behalve aanlokkelijk beeld schetst. In weerwil toch dat het noch wordt tegengesproken noch wordt bevestigd door de huishoudelijke uitgaafboekjes van den ouden
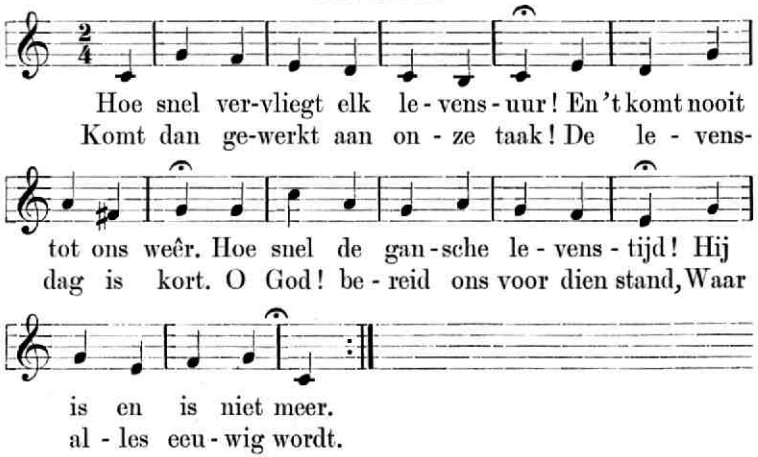
---

[1] 9 Januari 1832. Arie Cornelis Kruseman, geboren te Haarlem 11 October 1819. [*sic*].

[2] *De Madonna van Duinlust en andere verhalen door Piet Vluchtig*. (Guldens Editie N°. 139) blz. 59 vlg. — Vgl. *Na vijftig jaar, door Hildebrand*. Haarl. 1887 blz. 38.

1818–1832. heer Kruseman — zij zwijgen er geheel en al over [1] —, zijn er voldoende gegevens om dit met stelligheid te kunnen zeggen. Even zeker is het dat hij ook daar op diezelfde school lustig zal mede gezongen hebben uit de *Schoolgezangen*, welke door Prinsen, in overleg met Polman, onderwijzer in de Bijbelsche geschiedenis en Zedekunde aan 's Lands kweekschool voor School-onderwijzers te Haarlem, op zijn inrichting ingevoerd waren. Die liederen staan thans in geen al te besten reuk; niet ten onrechte. Altegader zijn het liederen van godzaligen of stichtelijken inhoud over *Het Onze Vader*, *Nadenken*, *Mededoogen*, volmaakt ongeschikt naar de tegenwoordige moderne begrippen voor het doel waartoe ze werden geschreven. Beets noemde in 1839 in zijn *Kinderrampen* het *Zoo is het schooluur dan geslagen*, *Waarnaar elk edel kind verlangt*, om daarmede den geheelen bundel te karakteriseeren. Er zijn loffelijke uitzonderingen. Ik wil er hier een aanhalen, omdat Kruseman's volgend leven geheel in overeenstemming daarmede zou zijn. Het is het 10e gezang [2]:

DE TIJD.

[1] Mededeeling van Dr. H. D. Kruseman. — Evenmin blijkt er iets uit het archief van Prinsen zelf; de heer P. J. Prinsen Geerligs te Amsterdam had de welwillendheid dat voor mij te onderzoeken.

[2] *Schoolgezangen voor drie stemmen; dienende tot dagelijksch ge-*

Want bedrijvig en druk zou dat volgend leven voor hem zijn, een woekeren met elk oogenblik. 1818–1832.

Op de school van Prinsen zou hij, evenals Beets, nog in een ander opzicht als door de *Schoolgezangen* kennis maken met Hendrik Polman. Polman, een man van buitengewone begaafdheid en genialiteit [1], gaf daar onderricht in de Bijbelsche geschiedenis. Oorspronkelijk was dat niet het vak, waartoe hij opgeleid was geworden. Geboren te Genemuiden in 1779, zou hij een werkkring gevonden hebben in het metselaarsbedrijf, maar eens op zekeren dag in de eenzaamheid zijnde, kreeg hij een ingeving, die voor zijn volgend leven beslissend zou zijn:

Polman vrees den Heer
Leg uw troffel en kalkbak neer
En ga tot God den Heer!

Hij werd voorlezer en voorzanger van de Nieuwe Kerk en catechiseermeester, weldra *de* catechiseermeester bij uitnemendheid, „gezocht ook buiten zijn verplichten arbeid in de Gemeente, niet weinig gewaardeerd bij de kweekschool van onderwijzers, ten behoeve van welke hij in 1826 eene *Christelijke geloofs- en zedeleer* uitgaf, nadat hij twee jaren vroeger, 1824 had getoond wat er in zijn denkenden geest omging door *Vier voorlezingen over den mensch*" en in 1817 door zijn *Handboek voor het godsdienstig onderwijs*. Het was een leermeester door zijn leerlingen hoogelijk vereerd, die door de bijzondere aanschouwelijke wijze

---

bruik bij het aan- en uitgaan der school, en bij bijzondere gelegenheden. Vierde en vermeerderde druk. Amsterdam. Johannes van der Hey. 1821 (Gedrukt te Haarlem bij Johannes Enschedé en Zonen). De muziek in drie stemmen (sopraan en altsleutel); maataanduiding de doorgestreepte C. In het citaat heb ik met behoud der maatverdeeling de waarde der noten tot de helft verkort. — In 1854 werden Prinsen's *Rekenboek*, *Taalkunde*, *Zielkunde* en *Taalblaadjes* door de erven van den auteur bij Kruseman verkrijgbaar gesteld (*Nieuwsblad voor den Boekhandel* 24 Aug. 1854).

[1] N. Beets. *Dichtwerken* Dl. II. blz. 172. (Aangehaald in J. ten Brink. *Geschiedenis der Noord-Nederlandsche letteren in de XIXe eeuw*. Amst. 1888. Dl. I blz. 328.

1818—1832. van onderricht geven in groote mate de gave van mededeelen bezat en bij allen, welke zijn onderricht genoten, meer dan één andere docent, indrukken naliet. Daarvan zijn de getuigenissen van Beets en van Loosjes welsprekende bewijzen. Polman wist door zijn onderricht van de Bijbelsche geschiedenis, beter dan een ander, een vaste basis te leggen voor het latere onderwijs in de christelijke religie. Daarom zij hier uitdrukkelijk gewezen op dit onderwijs, omdat, naar ik alle reden heb te gelooven, door hem bij Kruseman de grondslag gelegd werd voor zijn latere houding tegenover de protestantsche orthodoxie, en hoe juist door zijne meer nauwkeurige kennis van de geschiedenis van het Israëlitische volk, zooals ons die in de *Bijbel* overgeleverd is, Kruseman als uitgever gemakkelijker dan een ander zou kunnen overgaan tot de erkenning van de wetenschappelijke waarde der moderne theologie en de ontwerper zou kunnen zijn van de *Geschiedenis der voornaamste godsdiensten.*

Na het afloopen der lagere school en één der Fransche scholen was de Latijnsche school aan de beurt. Denkelijk zal hij eerst op die van Meester Koning [2] in de Zoetestraat geweest zijn en daarna in 1832 op de Latijnsche school en het daaraan verbonden instituut van Stevens gekomen zijn tegelijk met Hendrik Stroes, Jan Christiaan Coenraad Dettmeijer, Johannes Samuel van Staveren en Petrus Jacobus Evers Soer schreef hij zijn naam in het *Album.* Het gebruik was, dat elk half jaar leerlingen tot die inrichting toegelaten werden en zoo kwam hij in een klasse te zitten waar reeds als leerling geze-

[1] Zijn verdiensten, maar ook zijn eigenaardigheden, als catecheet werden door A. Loosjes in het licht gesteld in het *Haarlemsch Predikbeurtenblad*, 1896, N°. 44, 45. (Herdrukt in A. Loosjes. *Voor ruim eene halve eeuw*. Haarl. 1897. blz. 136 vlg.) Na zijn overlijden werd door drie oprechte Haarlemmers, Joh. Enschedé Jr., H. Gerlings Cz. en N. Beets, met goed gevolg een lijst rondgestuurd bij de ingezetenen van Haarlem om gelden te zamelen tot het plaatsen van een gedenkteeken op zijn graf (Advertentie in *Haarlemsche Courant* 30 Juni, 1 Aug. 1840 en 13 Maart 1841). — Zie ook over Polman en Prinsen: Th. Fliedner. *Collektenreise nach Holland und Engeland*. Essen 1831 Bd. I S. 63 Bd. II S. 290.

[2] Mededeeling van Mr. G. de Vries Az. te 's Gravenhage.

ten waren: Hendrik Carel Michaëlis, Pierre Hubert Jean Alexandre de Booy, Simon Veen Davidszoon, Jacobus Alexander Enschedé, Peter van Meurs, Jacobus Johannes Evers Soer, Fredericus Petrus Henricus Coelen en Jan Hendrik Jutting, welke een half jaar te voren hun naam in het *Album* geschreven hadden. Slechts twee zijner medeleerlingen zouden naderhand een plaats komen vragen in zijn fondslijst: Michaëlis al vrij spoedig na Kruseman's vestiging met een vertaling van Bojesen's handboeken over de Grieksche en Romeinsche antiquiteiten; Van Meurs in 1871 met een typisch Haarlemsch onderwerp: een werk over de uitvinding der boekdrukkunst. 1818—1832.

Evenmin als van het lagere onderwijs kan ik iets mededeelen over Kruseman's Latijnsche schooljaren, behalve dit, dat hij in die dagen o. a. met G. de Vries Az., C. Kerbert en M. Bakker ijverig verhandelde in een letterkundig kransje *Legendo crescit humanitas* [1].

Het klassieke onderricht zou hij echter niet lang genieten. Meer dan twee klassen kan Kruseman op de Latijnsche school onder het rectoraat van Dr. J. Venhuizen Peerlkamp niet afgeloopen hebben: de klasse van den praeceptor Dr. A. F. Verburg, en die van den tweeden conrector Nic. Posthumus, want in 1834 was zijn toekomstige loopbaan vastgesteld. In 1834 kwam hij in de leer in den boekhandel van de Erven Bohn te Haarlem.

Kruseman was toen 15 jaar oud. Al opgroeiende was het zijn ouders duidelijk geworden, dat in deze richting voor hem wellicht een toekomst te scheppen zou zijn. Het is mij niet gelukt een spoor, zelfs een kleine vingerwijzing te ontdekken, hoe zich dat toegedragen kan hebben. Haarlem had echter in die dagen een dichtlievend genootschap *Democriet* — Kruseman zelf werd er in 1843 met het pseudoniem Dullaert lid van —, dat ijverig de rijmkunst beoefende. In zijn jongelingsjaren telde men op de ledenlijst namen als: Van Westerkap-

[1] Mededeeling van Mr. G. de Vries Az. te 's Gravenhage.

1834—1835. pel, Kuenen, Loosjes, Van der Willigen, allen lieden, welke maatschappelijk behoorden tot den kring van de Krusemannen. Kunnen zij indirect invloed geoefend hebben om bij den jongeling eenigen lust op te wekken voor de vaderlandsche belletrie? Of waren het Bilderdijk en Jan van Walré, beide zijn stad- maar geen standgenooten, die door hun voorbeeld alleen te weeg gebracht hebben, dat de neigingen van den leerling van de Latijnsche school zich meer in een bepaalde richting begonnen te bewegen? Het moet in het midden blijven, daar slechts het feit vast staat dat hij bij de Erven Bohn kwam.

In 1834 en 1835 was hij daar werkzaam. Veel van het bedrijf zal hij daar niet geleerd hebben. Zijn werk bestond in het ophangen van afgedrukte en het tellen der vergaarde vellen, en in het innaaien van katerns, „zoo in een blauwen kiel met een breeden band om zijn middel", in één woord het werk van een loopjongen. Den eersten dag, dat hij er in dienst kwam, was zijn werk een partij afgedrukte bladen met een kruiwagen naar het pakhuis te rijden, en die tocht ging voorbij de Latijnsche school. Zijn schoolkennissen stonden buiten en hij aarzelde. „Jij of ik Kruseman!" vaarde Bohn uit. „Neen, dan *ik*, meneer", was het antwoord En hoe treurig het resultaat was, toen Bohn hem eens eenig kantoorwerk liet verrichten, vertelt Kruseman zelf in zijn levensschets van Bohn.

Toch was de tijd, dien hij bij Bohn doorbracht hem lief, zijn leven lang; dat getuigt het warm geschreven *In Memoriam* dat hij hem bij zijn overlijden in 1872 wijdde, maar boven alles zijn herinnering aan die dagen. In een brief aan Potgieter toch schrijft hij 35 jaar later bij het terugzenden van eenige geleende boeken (28 Juni 1871):

> Ik mag de hierbij teruggaande boeken niet langer aan de hen wachtende ruimte onthouden. Ze hebben mij — behalve ten deele verzoend (?) met het grillig, droomerig oud porselein — ja waarlijk een uur of wat verkwikt. Dat is heusch waar. Die oude gezellige Tafelkout, maar

meer nog dat mozaiek van Ch. Lamb [1], hebben mij als oude bekenden, lang vergeten, als een hand toegestoken met het welverdiend verwijt dat ik ze uit oog en hart verloren had. Met wat vriendelijke herinneringen zag ik het jaartal 1836 onder het steendrukje van Bakker! Hoe schoot het mij weer zoo levendig voor de zinnen, hoe ik in die dagen als leerling zat op den boekenzolder van de Erven Bohn en hoe ik geregeld elken dag mijn patroon een anderhalf uur ontstal om te grasduinen in de rijen „Commissiegoed" die zoo verleidelijk naast mij op de planken stonden! Hoe ik met een boekje in een hoekje tusschen de onopengesneden bladen gluurde, sentimenteel zat te wezen [?] onder de melancholieke „Poezy" van Hasebroek, droomde mêt Byroniaantjes van Beets, rilde bij de bloedige romancen van Hofdijk, gierde — verbeeld u — bij de luim van Van Oosterwijk Bruyn en Storm van 's Gravesande, een half oog kreeg voor *Pickwick*, mij vreemd, schemerig, maar toch prettig voelde bij de *Proeven van een Humorist* — den *Muzenalmanak* de jaarlijksche Heilige Schrift der literatuur achtte — en het eenmaal uitgeven van een prachtboekske als de *Tesselschá* mijn hoogste idealen te boven zweefde! — hoe ik in één woord als aankomende Boekverkoopersjongen snoepte van alles, met den honger van een 16-jarige mij te goed deed aan rijp en groen, veel meer verslond dan proefde en deemoedig *geloofde* in alles wat de pers publiek maakte. Er was genot, er was weelde in die grasduinerij van bijna een vier tientallen jaren geleden: „wij waren gelukkiger toen wij armer waren, maar wij waren jonger, lief nichtje". (*Oud Porcelein* p. 212). 1834–1835.

[1] C. Lamb. *Proeven van een Humorist, naar het Engelsch door* E. J. Potgieter. Amsterdam. H. Frijlink. 1836. — De verschillende titels in dit werk zijn vermeld door J. H. Groenewegen in *De werken van E. J. Potgieter*. Haarl. z. j. n°. 131—164.

1834–1835. Bij Bohn zou echter zoo doorgaande, op den duur weinig van het vak te leeren zijn. Gaat thans een toekomstig boekhandelaar-uitgever zijn kennis opdoen in het buitenland, in die dagen was één onzer groote steden de aangewezen plaats. Kruseman deed eerst zijn belijdenis; al vrijwel een 'Αρι geworden, zooals hij zelf in later jaren verhaalde [1], werd hij den 23 Maart 1836 tot lidmaat van de Luthersche gemeente te Haarlem aangenomen door Ds. Sander, tegelijk o.a. met Benjamin Jan Kruseman en Willem Frederik Weidner en den 27 Maart d.a.v. door Ds. J. G. Liernur ingezegend. Hij ging naar Amsterdam; eerst van 1836 tot 1838 bij J. D. Sybrandi, daarna van 1838 tot ultimo December 1839 bij M. Westerman & Zoon. Dat hij juist bij Sybrandi kwam, is gemakkelijk te begrijpen; behalve dat deze een debiet- en uitgeverszaak en drukkerij had, was door zijn correspondentiezaak (het ontvangen en verzenden van pakken enz. van en voor debitanten buiten de stad) bij hem veel te leeren, dat een kijk kon geven op de organisatie van de Nederlandsche boekhandelaarswereld; hij genoot een zekere vermaardheid in het africhten van jongelui in het vak, natuurlijk tegen betaling, hetgeen hem niet onwelkome inkomsten opleverde.

Waarom de verwisseling plaats had voor Westerman, weet ik niet; het denkbeeld, dat elke verandering een ruimer ontwikkeling kon geven, zal er wel niet vreemd aan geweest zijn. De firma Westerman & Zoon bestond in die dagen uit twee firmanten: sinds den 15 September 1830 was Gerardus Frederik Westerman [2] als deelgenoot in den boekhandel van zijn vader Marten [3] opgeno-

---

[1] Mededeeling van Ds. W. R. Poolman, Luthersch predikant te Haarlem.

[2] Dr. G. F. Westerman, de stichter van Artis, overleed in 1890. Zie over hem C. Kerbert in *Eigen Haard* 1890, blz. 348.

[3] Aan Marten Westerman (overl. 1852) in zijn betrekking tot het tooneel, bracht De Bull hulde in zijn *Een burger van den echten stempel* (A. J. de Bull. *Velerlei* Schied. 1876 Dl. I blz. 307). — In de eerste uitgaaf van dezen bundel, in November 1862 bij Kruseman verschenen, komt deze studie niet voor. Het fonds van tooneelstukken en

men. Het is bekend, dat hun uitgeversbedrijf zich voornamelijk 1836–1840.
bewoog op het gebied der tooneelliteratuur; en dat is daarom hier vooral der vermelding waard, omdat de eerste uitgaaf die Kruseman voor eigen rekening zou doen juist een tooneelspel is van denzelfden auteur, wiens blijspel *De Neven* in die dagen met ongekenden bijval vertoond werd.

Bij Westerman was Kruseman internleerling. Hij leerde er natuurlijk wel een en ander op het boekhandelaarsgebied, maar bovendien moest hij ook zijn diensten verleenen bij het beheeren der verzameling dieren, welke Westerman op zolder herbergde. Er zijn verhalen, hoe Kruseman 's nachts opgeroepen werd om hulp te verleenen, wanneer een zieke aap een geneeskundige behandeling moest ondergaan; nu juist niet bevordelijk tot aankweeking van kunstzin.

Ik meen echter redenen te hebben om aan te nemen, dat zijn Amsterdamsche leermeesters niet veel bijgebracht zullen hebben aan de vorming van Kruseman. Hoe anders te verklaren, dat geen van allen door Kruseman een plaats waardig gekeurd werd onder de *Persoonlijke waardeering* in zijn *Bouwstoffen?* Het was doodgewoon werk, dat hij daar te verrichten kreeg, wellicht wat meer zelfstandig dan bij Bohn gedaan was. De oude heer Kruseman bleef ter wille van zijn zoon de relatie met Bohn aanhouden en meermalen gebeurde het, dat Kruseman, in tijden van vacantie, wanneer hij ter besparing van reispenningen van Amsterdam naar Haarlem was komen wandelen, ter tijdpasseering wat van de werken van Van Kampen, die in die dagen daar ter perse lagen, ter innaaiing van Bohn te huis kreeg [1].

In een ander opzicht zou zijn verblijf in Amsterdam wel

---

balletten ging in Mei 1874 in eigendom over aan Kruseman's vroegeren leerling G. L. Funke (*Nieuwsblad voor den Boekhandel* 19 Mei en 30 Mei 1874).

[1] Mededeeling van den heer H. Boerée, werkzaam ter binderij van Joh. Enschedé en Zonen te Haarlem, die destijds bij Bohn werkzaam was en Kruseman daar nog als leerjongen gekend heeft.

1836—1840. degelijke vruchten voor de toekomst hebben: de kanselredenen, die hij van Abraham des Amorie van der Hoeven hoorde, zijn kennismaking met Eduard Douwes Dekker, de vriendschapsbanden, die hij ging sluiten met Frederik Muller. Vooral deze laatste, die toen zijn leerjaren bij zijn oom Johannes Müller doorbracht, zou blijken een groote plaats te gaan beslaan in Kruseman's leven. Wat al gesprekken over wetenschap en kunst, over godsdienst en letteren, zullen die beide jonge menschen daar gevoerd hebben. Wat al idealen en luchtkasteelen moeten zij gehad hebben. Een hechte, sterke band, die nimmer bij hun leven verbroken, of ook maar even gevierd zou worden, werd daar gesmeed.

Kruseman was nu zes jaar in den handel werkzaam geweest; hij was één en twintig jaar geworden, een leeftijd, waarop eigen meeningen en eigen denkbeelden zich reeds flink doen gelden en een zekere mate van eigen vasten wil zich met goeden grond kenbaar maakt. Het zou mij dan ook niet verwonderen, wanneer mijn vermoeden waarheid bleek te zijn, dat Kruseman zelf begreep, dat zijn Amsterdamsche patroons voor hem niet waren de leermeesters die hij wilde: een groote uitgeverszaak en een actieve en voortvarende chef moest voor hem het gewenschte zijn. Die persoon werd gevonden in Koenraad Fuhri te 's Gravenhage, bij wien hij met den 1 Januari 1840 in dienst trad. Denkelijk zullen het familierelaties geweest zijn, die Kruseman daartoe overgehaald hebben. Kruseman's grootmoeder toch heette Polman van haar zelve, terwijl de hierbovengenoemde Hendrik Polman, zooals Ds. Loosjes mededeelt [1], een neef van Fuhri was; Kruseman en Fuhri waren dus, zooals men dat noemt, familie van familie. En hoewel hij daar slechts drie en een halve maand zou blijven, was dat kort verblijf bij dien nieuwen patroon alles behalve verloren tijd. Integendeel, dáár zou hij eerst van nabij zien wat uitgeven, uitgeven in de beste beteekenis van het woord eigenlijk was, maar ook daar, in 's Gravenhage, zou hij kennis

[1] Loosjes t. a. p. blz. 139.

maken met twee betrekkelijk nog jonge mannen, die voor hem als vrienden, als auteurs vooral in de eerste jaren van zijn bedrijf, zouden zijn, wat Muller voor hem als vriend en confrater voor hem zou worden: Samuel Johannes van den Bergh en Willem Josephus van Zeggelen. 1840.

Met dat al was Kruseman nu 21 jaar geworden en werd hij geacht voldoende bekwaamheden opgedaan te hebben om zelf te beginnen. Langzamerhand begon het tijd te worden om de leerjaren te eindigen en zelf als „boekverkooper" op te treden. Een welkome gelegenheid bood zich hiertoe aan, toen in de *Haarlemsche Courant* van den 4 April 1840 verscheen de volgende

Algemeene Kennisgeving.

De Boekhandelaar J. J. Beets, te Haarlem, voornemens zijnde, met den eersten Mei aanstaande zijne Boekdrukkerij, Boek- en Papierwinkel te kwiteren, bedankt zijne geëerde Begunstigers, benevens alle zijne Correspondenten voor het vertrouwen dat hij, gedurende eene reeks van jaren, in bovengemelde betrekking, heeft mogen ondervinden; — Hij verzoekt dat, na den eersten Mei, geene Commissie Goederen meer aan hem gezonden worden, maar zal gaarne, de nog met zijne confraters openstaande Rekeningen, zoodra mogelijk likwideren, en verwacht daarop, (onder de couvert) de noodige opgave.

Zoo iemand intusschen genegen mogt zijn gemelde Boekdrukkerij, Boek- en Papierhandel, boeken- en andere kassen, gereedschappen enz. over te nemen, adressere zich met franco Brieven, bij bovengemelde. — Zijnde het door hem bewoond wordend Huis, niet onder de verkoop begrepen.

De oude Heer Kruseman maakte hiervan onmiddellijk werk ten behoeve van zijn zoon. Binnen 14 dagen was de koop der

1840. debietzaak gesloten [1]. Voor *f* 1900, waaronder voor boeken *f* 1020 en voor stand *f* 400 betaald werd, werd Kruseman Sr. eigenaar van de zaak. Het overbrengen van den winkelvoorraad uit het perceel van Beets in de Groote Houtstraat [2], naar de kleine uitgewoonde woning aan het Spaarne van den apotheker(!) H. E. van Reysen [3], die daartoe gehuurd werd, kon, evenmin als de opstelling en inrichting van den kleinen inventaris, veel tijd in beslag nemen, zoodat reeds in dezelfde maand April een advertentie in het *Nieuwsblad voor den Boekhandel* [4] geplaatst kon worden, die verkort opgenomen in de *Haarlemsche Courant* [5] aan de confraters en begunstigers van den nieuwen boekhandelaar gezonden werd. Die circulaire was ontworpen door Kruseman, maar door zijn vroegeren patroon Bohn, die haar drukte, eenigszins gewijzigd, omdat „zij in mijn oog wat al te nederig was" [6].

Haarlem, den April 1840.

MIJNHEER!

Door dezen heb ik de eer UEd. te berigten, dat ik door aankoop eigenaar ben geworden van den *Boekhandel* des Heeren J. J. BEETS alhier, en het voornemen heb om dien van af 1° Mei e. k. op mijnen naam en voor mijne rekening voort te zetten.

---

[1] In het *Nieuwsblad voor den Boekhandel* van 16 April 1840 toch vraagt Fuhri ten spoedigste voor bediende een jongmensch, die blijkbaar de opengevallen plaats van Kruseman moest komen innemen. Op dienzelfden datum had Kruseman zijn intrek nog bij Fuhri. Vgl. de dagteekening van den hieronder geciteerden brief van Bohn.

[2] Thans plaatselijk geteekend No. 10. — In dit perceel woonde van 1735 tot zijn dood (1761) Izaak Enschedé, de grondlegger van de firma Joh. Enschedé en Zonen.

[3] Thans plaatselijk geteekend No. 72. — Later woonde in dit perceel A. L. Dyserinck, stichter van de Haarlemsche Kamer van Koophandel. Hij behoorde tot Kruseman's beste vrienden en had, schoon indirect, een groot aandeel in de ontwikkeling van de uitgeverszaak.

[4] 30 April 1840.

[5] 2 Mei 1840.

[6] Brief van Bohn 16 April 1840.

Gedurende bijna zeven jaren in onderscheidene vakken van den Handel bij de Heeren ERVEN F. BOHN, J. D. SYBRANDI, M. WESTERMAN EN ZOON en K. FUHRI werkzaam geweest zijnde, vlei ik mij genoegzame bekwaamheden verkregen te hebben, en te mogen hopen onder UEds. Correspondenten te worden opgenomen. Door eene ijverige behartiging der wederzijdsche belangen en eene geregelde jaarlijksche afrekening, zal ik trachten mij UEds. vertrouwen waardig te maken. 1840.

Ik verzoek UEd. vriendelijk mij een paar Exemplaren in *Commissie* te zenden van alle Boekwerken, welke in den loop van het vorige en van dit jaar bij UEd. zijn uitgekomen en voortaan zullen uitkomen, als ook de lijst van UEds. Fondsartikelen, Inteekenlijsten, Prospectus en Catalogi van Verkoopingen, van welk een en ander ik het debiet zooveel mogelijk zal zoeken te bevorderen. [1]

De Heer J. D. SYBRANDI te *Amsterdam* heeft wel op zich willen nemen om mijn Hoofdcorrespondent te wezen, waarom ik UEd. verzoek, mij alles franco onder het adres van ZEd. te willen toezenden.

Mij aanbevelende in UEds. vriendschap, heb ik de eer met hoogachting te teekenen

UEd. Dw. Dienaar

De vroegere patroons gaven toestemming dat op de binnenzijde der circulaire gedrukt werd:

---

[1] Deze alinea werd in het *Nieuwsblad voor den Boekhandel* op raad van Bohn vervangen door: „Daar de heer Beets zijne rekening met UEd. tot ultimo April liquideren zal, verzoek ik UEd. vriendelijk mij een paar Exemplaren . . . zal weten te bevorderen. De vervolg werken, vroeger door den Heer BEETS ontvangen, gelieven UEd. echter voortaan provisioneel aan mijn adres af te zenden." (Vgl. t. a. p. 21 Mei 1840).

1840. *Mijn Heer!*

Het is ons aangenaam aan den Heer A. C. KRUSEMAN een bewijs te geven, hoezeer wij, gedurende den tijd dat hij in onze onderscheidene zaken werkzaam was, met zijnen ijver en verrigtingen te vreden waren, waarom wij dan ook niet aarzelen hem in Uwe welwillendheid aan te bevelen, U verzoekende, hem als Uwen Confrater te beschouwen en met Uw vertrouwen te vereeren.

Wij vertrouwen dat hij steeds zal toonen onze aanbeveling waardig te zijn, en den Boekhandel, door oppassendheid en stipte voldoening aan zijne beloften, tot sieraad zal verstrekken.

Wij hebben de eer met achting te zijn

Uwe Dienstw. Dienaren,

DE ERVEN F. BOHN.
J. D. SYBRANDI.
M. WESTERMAN EN ZOON.
K. FUHRI.

1 Mei 1840 werd de boekwinkel geopend aan het Spaarne ten zuiden van de Korte Veerstraat, Wijk 2 N°. 45.

II.

Begin en uitbreiding van de uitgeversrelaties. — Helvetius van den Bergh, De Nichten. — Huwelijk. — Vriendschap met S. J. van den Bergh en W. J. van Zeggelen. — Christelijk Album. — Dickens, Dombey. — Da Costa. — Aglaja. — Polichinel. — Aanschaffing van een drukkerij.

1840—1851.

De winkel was geopend: Kruseman was, met eenige planken met boeken en een toonbank vol papier, Boekhandelaar. [1]

Het was te verwachten, dat, als er van den kant van den pas gevestigden boekverkooper geen pogingen tot verbetering in het werk gesteld werden, de werkzaamheden zich wel zouden blijven bepalen tot het gaande houden der verloopen debiet- en uitgeverszaak [2] van Beets, en dat de aanraking met het publiek in niet veel meer zou bestaan dan in het verkoopen van papier en wat „roodspikkelde" boeken en commissiegoed, waarvan de

---

[1] „Men noemt zich boekverkooper en men is het. De advocaat Tydeman, om aan de regters een denkbeeld te geven van onzen Boekhandel, en wat die handel beteekent, zeide: „Och, Mijne Heeren! de Boek„handel van vroegere dagen was geheel iets anders dan tegenwoordig; „toen was er, om boekhandelaar te zijn, een aanzienlijk kapitaal noo„dig; nu is men, met eenige planken met boeken, een toonbank vol „papier.... Boekhandelaar!" " (K. Fuhri. *Adres aan de boekverkoopers in Nederland.* 1846 blz. 82).

[2] Er is mij slechts één uitgaafje van Beets onder de oogen gekomen: *Kort begrip der Christelijke religie, met de voornaamste bewijzen uit de H. Schrift en een aanhangsel, behelzende den inhoud van de wet des Heeren. Uitgegeven ten dienste der Hervormde gemeente te Haarlem. Vijf en twintigste druk.* Naar de Copij te Haarlem, bij Johannes Jacobus Beets, boek- en papierverkooper. z. j. kl. 8°.

1840. winkelplanken door vriendelijke hulp van Fuhri en van Bohn voorzien waren. De 21-jarige leerling van Fuhri had andere wenschen en verwachtingen van de toekomst. Nog deden allerlei verhalen de ronde van Johannes Allart, hoe door zijn stoute daden een halve eeuw vroeger aan den boekhandel hier te lande ongekende banen gewezen waren, en die verhalen, zij hadden op Kruseman hun invloed doen gelden; zij gaven hem een prikkel te meer pogingen te doen zich als handelaar naar voren te schuiven. De jonge boekverkooper en uitgever blaakte van ijver en van liefde voor zijn vak: zich zelf een eereplaats te verwerven in de statige rij der Nederlandsche boekverkoopers en zijn arbeid dienstbaar te maken aan de bevordering en den bloei van de Nederlandsche letteren en de vaderlandsche wetenschap was zijn ideaal. Dat was de taak, die hij zich droomde, die hij met mannenmoed, zijn leven lang, zooveel in hem zou bevorderen en die hij later zoo treffelijk in zijn boekverkoopersboeken onder woorden zou weten te brengen. Als uitgever vooral wilde hij zich de plaats veroveren, niet als debitant alleen. Maar om daartoe te kunnen geraken, was het in de allereerste plaats broodnoodig aanraking te krijgen met schrijvers. En hoewel het aan hartelijke wenschen voor de toekomst bij de vestiging, ook van zijn vroegeren patroon Westerman, niet ontbroken had, dienden nu toch de handen uit de mouw gestoken te worden. Kruseman wachtte een paar maanden op de dingen, die komen zouden. Er kwam natuurlijk niemand zich bij hem aanmelden. Hoe kon dat anders, daar hij in werkelijkheid een onbekende grootheid was. Zelf diende hij wat te doen, om zich bekend te maken in de schrijverswereld. De stoute schoenen werden daartoe aangetrokken en bij Da Costa, Geel, Bogaers, Tollens, Heldring en misschien meer anderen, beval de jonge uitgever zich zelf aan tot het bekomen van eenige kopy. Die eerste poging mocht geen gelukkigen uitslag beleven; van allen werd een weigerend antwoord ontvangen: van den een, omdat hij geen tijd had (Tollens) [1], van den

[1] „Mijn schrijftafel ligt overdekt met een menigte soortgelijke brieven, waarvan ik verre het grootste gedeelte onbeantwoord moet laten. Het

ander, omdat hij uitgepraat was in de Hollandsche belletrie en vooreerst geen aanleiding zag de Hollandsche pen weer op te vatten (Geel) [1], van een derde, omdat de uitnoodiging hem ietwat aanmatigend voorkwam (Bogaers) [2], van een vierde, omdat hij geen kopy in portefeuille had (da Costa) [3]. Een eerste teleurstelling in het bedrijf, en dat juist van den kant van hen, van wie hij zich zooveel beloofd had en die, zooals de geschiedenis zou leeren, als schrijvers en als vrienden zulk een breede plaats in zijn leven zouden gaan beslaan. 1840.

Kort daarna poogde hij kopy te bekomen van Siegenbeek; zijn vriend Matthys de Vries, toen nog student te Leiden, nam hij daartoe in den arm. Siegenbeek beloofde zijn *Eenige bedenkingen over het lager onderwijs, in eenen brief aan den Heer*

---

is mij onmogelijk, [aan] dergelijke aanzoeken, hoe vereerend anders, gehoor te geven. Ik verzoek dus den Heer Kruseman mij te willen verschoonen." (Brief van Tollens 27 Nov. 1840).

[1] „Het spijt mij, dat ik UwEd. geen antwoord geven kan, zoo als het door U als *gunstig* uitgelegd wordt. Wat *mij* betreft, reken ik het niet ongunstig, dat ik in de Holl. bellettrie waarschijnlijk *alles* uitgesproken heb, wat ik te spreken had, en in dit oogenblik niet berekenen kan, wat mij aanleiding zou kunnen geven, om de Holl. pen nog eens optevatten, anders dan tot het schrijven van kleine losse mededeelingen of recensien." (Brief van Geel 4 Juli 1840).

[2] „Meermalen heb ik soortgelijke aanzoeken, als dat van UWelEd., (ook van boekhandelaren, met welke ik lang bekend en bevriend ben) ontvangen en mij steeds bij hen verontschuldigd. Ware het nu, dat ik van mijn, tot heden volgehouden, besluit, meende te moeten afwijken, dan zou ik denken aan de heuschheid te kort te doen, indien ik hunne oudere aanspraken vergat." (Brief van Bogaers 18 Juli 1840).

[3] „Waarom zoude ik het misduiden, dat UEd. er eenigen prijs op stelt, een versbundel van mij uit te geven? Ware slechts het *eerste vereischte* hier aanwezig, ik trad willig in nadere bespreking over het voorstel, en twijfel niet of alles zoude, bij informatie en kennismaking aan den goeden dunk beantwoorden, dien de Brief mij van zijnen schrijver geeft. Doch ik heb in jaren geene verzen van eenige beteekenis of uitgebreidheid gemaakt, en mijn portefeuille beantwoordt dus geheel niet aan uwen wensch. Met leedwezen moet ik UWEd. dus onvoldaan laten; maar uwen naam en onderneming houde ik gaarne in mijn geheugen, om, waar het te pas mocht komen, naar vermogen dienst te bewijzen." (Brief van Da Costa 4 Juli 1840).

1840. *Mr. Groen van Prinsterer, voorgesteld* bij Kruseman te zullen uitgeven; in het begin van December 1840 moest De Vries hem echter schrijven, dat Siegenbeek geen woord gehouden had, want dat de brochure bij Du Mortier & Zoon te Leiden reeds verschenen was.

Kruseman begreep thans, dat een bloote aanbeveling niet de aangewezen weg was om tot het doel te geraken, dat hij wilde bereiken. Zoo hij zijn streven met succes bekroond wilde zien, moest hij een bepaald plan hebben en dat aan den één of ander ter uitvoering voorstellen. Zijn gedachten richtten zich naar de spectatoriale geschriften uit de achttiende eeuw; een werk in den geest van Van Effen's *De Hollandsche Spectator* zou kans van slagen kunnen hebben. Een briefwisseling daarover o. a. met Geel en Heldring, beloofde het beste; het bezwaar school echter vooral in het vinden van een redacteur en dat was voor Kruseman, uiterst weinig relaties als hij had in die dagen, het moeielijke punt; in Helvetius van den Bergh te Wijk bij Duurstede meende hij ten slotte den gewenschten persoon te kunnen vinden en ter bespreking van het plan, ging hij hem persoonlijk bezoeken. Van den Bergh meende dat een dergelijke onderneming moeielijk ten uitvoer gebracht zou kunnen worden en oordeelde zich zelf ook niet den geschikten man voor dergelijken arbeid. Hij deed hem Potgieter aan de hand [1].

Maar Bohn, wien in vroegere jaren hetzelfde plan door

---

[1] „Gij zult denkelijk reeds een bezoek gehad hebben van den Hr. Kruseman, boekhandelaar te Haarlem. Verbeeld u dat die man met een extra rijtuig naar Wijk is gekomen om mij de redactie van een *Spectator* optedragen. Ik was er verlegen mee en zond hem tot u, omdat ik denk dat niemand meer dan *Albert* voor zulk eene onderneming berekend is. Geel zal nu en dan iets bijdragen. Lokt het u niet uit? Een *Spectator* ontbreekt ons. Kruseman is een zeer geschikt, oppassend jongeling, die mij bijzonder is aanbevolen." (Brief van Helvetius van den Bergh aan Potgieter 15 Juni 1841). — *Albert* is een anonieme bijdrage van Potgieter in *De Gids* van 1841. (Groenewegen N° 355). — Vgl. Jo. de Vries in *Eigen Haard*. 1894 blz. 298.

Kruseman wel eens geopperd was, kreeg er de lucht van en ging onder zijn duiven schieten, uit vrees, dat hij daardoor in aanraking zou komen met de toen zoo gevierde auteurs Hildebrand en Jonathan, beide uitsluitend aan zijn uitgeverszaak verbonden; en hoewel later Bohn zijn voorstel veranderde in *Spectatoriale verhalen en schetsen*, in den geest van de *Camera obscura* en de *Waarheid en droomen*, wilden Beets en Hasebroek, die zich om hun relatie tegenover Bohn reeds vroeger verschoond hadden zich aan het hoofd der nieuwe onderneming te stellen, daar niets van weten, terwijl de combinatie van dezelfde auteurs, tot wie Kruseman zich voor zijn *Spectator* reeds gewend had, bij Bohn niet in goede aarde viel. Beider plannen moesten in duigen vallen. 1841.

De familie kwam echter te hulp en bracht hem in kennis met Gerrit Klaarhout van der Paauw, den zoon van den Leidschen Stads-architect, die zich te Alkmaar als uitgever gevestigd had; een mooie, aardige jongen, die met de eerste en drukste jongelui omging en met een paar jaar naar den kelder was. De inhuldiging van Willem II op den 28 November 1840 te Amsterdam, werd aanleiding tot een uitgave. Met hem werd op touw gezet en uitgegeven het *Gedenkboek der Inhuldiging van Z. M. Willem II door* G. Engelberts Gerrits [1]; „een niet onvoordeelige onderneming, schreef Kruseman in later jaren, maar welker winst grootendeels aan de maat en den strijkstok van mijn alles behalve zuinigen deelgenoot bleef hangen. Van der Paauw had in Haarlem zijn meisje en nam elke gelegenheid te baat om, zoo het heette voor, en dien ten gevolge voor rekening van het *Gedenkboek*, snoepreisjes naar Haarlem te maken. Aan goeden sier ontbrak het daarbij niet. Elke nieuwe inteekenaar werd van te voren al verteerd; de jolige vrijer was een slechte oeconoom."

Het boven verwachting groote debiet van dit werk [2] maakte

[1] Verschenen met het adres: A. C. Kruseman, te Haarlem. Van der Paauw & Co te Leijden. 1841.

[2] De naamlijst van inteekenaren voor in het werk telt 1198 exemplaren waaronder 49 aan leesgezelschappen. De particuliere prijs van het werk was ƒ3.50 voor den eersten druk; voor den tweeden druk

1841. dat in Mei 1841 inteekenlijsten voor een tweeden druk verzonden werden [1]; voor zoover ik weet, verscheen deze echter niet. Later onttrok Van der Paauw zich aan de onderneming en werd het werk het eigendom van Kruseman alleen [2].

Met deze eerste onderneming had Kruseman een werk in het licht gegeven, dat, niet als zoo vele andere uitgaven van die dagen, in latere jaren waardeloos zou worden; een Fransche antiquaar meent het thans nog te mogen rangschikken onder de *Livres rares et curieux* [3], een bewijs, dat van het begin af Kruseman aan zijn uitgaven een zeker cachet zou weten te geven. Het uiterlijk van het boek trouwens is niet buiten verdienste voor die dagen: op den geplaatdrukten titel een vignet en daartegenover het portret van Willem II, naar J. A. Kruseman, beide door J. W. Kaiser gegraveerd en verder twee uitslaande lithographiën door C. C. A. Last naar R. Craeyvanger [4], geven aan het werk geen onbehagelijk voorkomen.

In datzelfde jaar 1841 werd voor het eerst in briefwisseling getreden met Frederik Muller [5]. Een vraag aan Joh. Müller of te Amsterdam ook de *Presszeitung* gelezen werd, deed hem van diens neef de aanbieding ontvangen toe te treden tot een bibliographisch leesgezelschap, waarin van Nederlandsche tijd-

was die, na het sluiten der inteekenlijsten, bepaald op *f* 4.50. (*Nieuwsblad voor den Boekhandel* 13 Mei 1841).

[1] *Nieuwsblad voor den Boekhandel* 13 Mei 1841.

[2] t. a. p. 1 December 1842.

[3] 430e *catalogue mensuel de livres d'occasion rares et curieux... en vente aux prix marqués à la librairie Alexandre Baillieu*, St.-Maur-les Fossés (Seine). Mars 1896 n°. 276: Gerrits Gedenkboeck [etc.]... 3 fr.

[4] Intrede van Z. M. in de Willemspoort te Amsterdam, op den 27 November 1840. R. Craeijvanger, del. Steendr^rij van H. J. Backer. C. C. A. Last Lith. (Muller N°. 7021). Inhuldiging van Z. M. als Koning der Nederlanden enz. enz. enz. in de Nieuwe kerk te Amsterdam, den 28 November 1840. R. Craeijvanger, del. Steendr^rij van H. J. Backer. C. C. A. Last Lith. (Muller N°. 7028).

[5] Hij zou in 1843 uitgeven *De Referent, wetenschappelijk tijdschrift* „om de wetenschappelijke werken, hier te lande in den laatsten tijd verschenen, aan te kondigen". Vgl. *Nieuwsblad voor den Boekhandel* 15 Augustus 1844, waar dit tijdschrift loffelijk besproken wordt; het hield met 1845 op (t. a. p. 16 Jan. 1845).

schriften *De Recensent* en *De Gids*, een geschenk van Van Kampen, circuleerden. „De leden zijn de HH. S. J. Prins, J. F. Schleijer, R. Croese (een in vele opzigten *kundig*, doch niet genoeg gewaardeerd man), P. N. v. Kampen, E. ter Meer (een Duitscher die bij mijnen oom op het kantoor is), de Heer C. M. Henny (vroeger bij den Heer Schonekat alhier, nu door den dood zijns vaders in diens kruideniers affaire te Zutphen), één der medeoprigters en ik" [1]. Dit kringetje kwam eenmaal in de maand bij elkaar tot onderlinge oefening en het voorlezen van opstellen betreffende den boekhandel. Met beide handen werd dit aanbod door Kruseman aangegrepen; in de bijeenkomst van den 9 September 1841 werd hij, tegelijk met J. H. Gebhard te Leiden en H. M. van Dorp te Utrecht als lid aangenomen. [2] 1841.

In dat leesgezelschap zal Kruseman den grondslag, bij zijn patroons gelegd, hechter gevestigd hebben; door dat verkeer met Gebhard en Muller, beiden in later jaren in zoovele gevallen zijn raadsman en hij omgekeerd hun beider raadsman, en die lezing van binnen- en buitenlandsche vaktijdschriften ontwikkelde Kruseman zich theoretisch om in de practijk van die theorie zulke schitterende resultaten te toonen. Het is mij niet gebleken of Kruseman een trouw bezoeker der maandvergaderingen geweest is, evenmin hoelang deze vereeniging is blijven bestaan. Maar wel is het mij duidelijk geworden, dat dit bibliographisch leesgezelschap de aanleiding werd tot de vriendschapsbanden met beide boekverkoopers. In Augustus 1841 betitelden Muller en Kruseman elkaar nog als „Mijnheer en vriend", een paar maanden later schreven zij aan elkaar als „Amice", niet in den nietszeggenden, soms hatelijken zin, die De Genestet in zijne causerie over dat woord geestig en ondeugend daarin opmerkte [3], maar in waarheid als twee *amici*, die

[1] Brief van Muller 20 Augustus 1841.

[2] De boeken circuleerden onder de leden. Kruseman moest ze per Sybrandi aan Sulpke zenden met een geschreven adres aan Gebhard te Leiden. — Vgl. A. C. Kruseman. *Frederik Muller*. Haarl. 1881 blz. 21.

[3] *Brieven aan het publiek over de letterkundige „dingen van den dag"* I, in *Zondagsblad* 22 April 1860. Maandelijksche uitgave Haarl. 1860 [Dl. I] blz. 26.

1842. elkaar tot in lengte van dagen hou en trouw zouden blijven. Hier leerde Kruseman vooral, wat omgang met vakgenooten beteekende en welk een intellectueel gewin daaruit volgde; als een terugslag, naar ik meen, van het daar geleerde vat ik dan ook vooral zijn waardeering op van de Vereeniging van boekverkoopers bedienden *Tot nut en genoegen*, in 1860 door K. H. Schadd, Jan D. Brouwer en J. F. van Beuningen van Helsdingen opgericht te Amsterdam [1].

Een aanbod van F. H. Greb te 's Gravenhage, het eerste aanbod dat hem als uitgever gedaan werd, om een bundel uit de dichterlijke nalatenschap van A. van der Hoop Jr. uit te geven, kwam door misverstand in handen van Nijgh te Rotterdam [2]. Bij die aanbieding was alleen als voorwaarde gesteld, dat het werk bij Giunta d' Albani gedrukt moest worden.

Lettende echter op de teekenen des tijds, waarin de Rederijkerskamers zich in een vernieuwden bloei konden verheugen, achtte Kruseman het raadzaam in zijn debietzaak, een keus van voordrachten voorhanden te hebben; want ook te Haarlem kwamen die gezelschappen, en wel onder uitbundigen toeloop, weer aan de orde. Hij wendde zich om inlichting tot den tooneelspeler Peters, met wien hij vroeger te Amsterdam het voordragen zoo wat beoefend had. Schoon het niet blijkt welk gevolg deze correspondentie gehad heeft, is het antwoord, dat Peters hem zond, kenmerkend voor diens persoon en voor den smaak van het publiek.

Amsterdam, 13 January 1842.

WelEdele Heer A. C. Kruseman.

Mijnheer en Vriend! Het is nu eerst, dat ik in de gelegenheid gesteld ben, om uwe vriendelijke missive van

[1] *Bouwstoffen* Dl. II blz. 79. — De daar gegeven voorstelling wijkt af van hetgeen Kirberger schreef in het *Nieuwsblad van den Boekhandel* een paar weken na de oprichting (10 Jan. 1861).

[2] Brief van Greb 20 December 1841. — De dichtbundel verscheen in 1842 als *Lente en herfst. Nagelaten en verspreide gedichten.*

den vorigen maand te beantwoorden. — Gij hebt U echter aan een geheel verkeerd adres vervoegd om iets van mij voor de declamatie te verlangen; ik, zwoegende onder het gewicht van een menigte bemoeijingen, gebukt gaande onder een last van zware en elkander als het ware verdringende tooneelwerkzaamheden, leef en sterf ik als het ware aan het tooneel, en zelfs heden avond, zullen wij voor het eerst *De Nichten* opvoeren; zoodat ik om u de waarheid te zeggen, even zoo gesteld ben, alsöf ik een straf moet ondergaan, voor het een of ander crimineel feit; gij ziet zelve hoe geheel prosaisch ik geworden ben, en waarachtig geloof mij mijn goede vriend Kruseman, een tooneelspeler is een recht prosaisch wezen. Zoodra hij directeur wordt, en de kunst voor klinkende specie moet laten zwichten — enkele oogenblikken komen die poëtische denkbeelden nog wel eens boven; maar het gezicht van één slecht bezochte schouwburg doet hem de poëzy vergeten; en ziedaar: hij denkt en zegt: hadden wij maar *Aballino* nog maar eens doorgespeeld; of: moesten *Julius van Sassen* monteeren of de *Kruisvaarders*. 1842.

Doch ik wil u toch een bewijs geven, dat ik nog niet al mijne poëtische gedachten — neen — dat is het woord niet, maar ik wil u bewijzen dat ik u zooveel mogelijk raden wil. Wees zoo goed om eens de navolgende verzen na te lezen, namentlijk: *De stem*, en *de traan* van Da Costa — *De dood van Claassens* van Helmers uit *De Hollandsche Natie*. Een fragment van Van 's Gravenweert's *Tasso* beginnende met: *„'k Herinner mij een tijd, die tijd is lang verstreken"* en eindigende met: *„en vurig zong ik dan van mijn Jeruzalem"* — *Elegie aan een spelend kind* van B. ter Haar, te vinden in de *Muzenalmanak* van 1841 — *Ada van Holland* van Mr. W. Bilderdijk — *Meisjeseed* van dezelfde in zijn *Poëzy*, 2 deelen — *Regulus* van de Baronesse de Lanoy [*sic*] — *De Sterrenhemel* van Van Alphen — *Het Vogelnestje* van Spandaw — *Het Weesmeisje* — *Winterlied*, *Liedje aan een gevallen meisje*, *Heloize aan Abelard* van Tollens — *December*, *De*

1842. *watervrees*, *De tijd* van C. G. Withuys, ook nog van deze laatste: *Slaapzang bij de wieg van een stervend kind* te vinden in zijn *Poëzy* eerste deel — van J. van Lennep, ik meen: *Donna Klara* een romance in de *Muzenalmanak* van 1841. Met N. Beetz [*sic*] ben ik te weinig bekend, doch zijn *Blaauw satijnen kussen* ken ik en is zeer goed voor de declamatie — *De Zangeres*, *De Priester* van Potgieter en van eenige oude dichters: Cats zijn: *Vuur*, *geld*, *hoest*, *heete min*, *hoe naauw men die bewaakt*, *men houdt ze zelden* [*in*] in zijn *Oude en nieuwe tijd* te vinden — Vondel's *Heilig*, *heilig*, *driemaal heilig*, enz. Rei van Engelen in *Lucifer* — de droom van *Jozef te Dothan* van dezelfde — *Duinzang* van Mr. D. J. van Lennep — De *Jochebed* van Bogaers is geheel geschikt om zang voor zang te declameeren — *De goede Piet* van Weisman de Villig [*sic*] te vinden in een werkje bij Immerzeel is zeer geschikt — ook van Bilderdijk: *Minerva*. Ziedaar eenige dichtstukken, waarvan ik de meeste gedeclameerd heb, en altijd veel pleizier van gehad heb — ik maak mij sterk, dat hetzelfde van dezen gij ook kiest, gij genoegen daarvan zult hebben — Ik zou u meerdere hebben kunnen opgeven, indien ik meerder tijd had.

En nu beste vriend UEd. verder alle heil wenschende heb ik de eer mij met vriendschap te noemen

Mijnheer en Vriend

UEd. Dw. Dienaar en Vriend,

A. Peters.

In bovenstaanden brief wordt gewag gemaakt van de opvoering van *De Nichten*. Deze lijdensgeschiedenis voor den auteur en voor den uitgever dient thans nader besproken te worden.

De bemoeiïngen over den voorgenomen *Spectator* hadden Kruseman zooals bleek, in relatie gebracht met Helvetius van den Bergh te Wijk bij Duurstede, den eenige, die wel lust had

in die uitgaaf, maar er bezwaar in zag, wanneer er niet op vaste hulp van medewerkers te rekenen viel. Het nieuwe tooneelspel *De Nichten*, door hem in het einde van 1840 begonnen, had, behoudens enkele wijzigingen in den tekst, hem door Potgieter en Bakhuizen van den Brink aangeraden, reeds de vuurproef doorstaan bij Commissarissen van den Stads Schouwburg te Amsterdam; een voorloopige rolverdeeling [1] was hem reeds in December van dat jaar door Van Lennep toegezonden. Van den Bergh wenschte zijn nieuw tooneelspel bij Frijlink uit te geven, maar kon het met hem over het honorarium niet eens worden. Hij wendde zich toen tot Van Stockum te 's Gravenhage. Schoon niet ongenegen het stuk uit te geven, maakte deze echter bezwaren. Van den Bergh bood het daarop in September 1841 ter uitgave aan aan Kruseman. Aanlokkend was dit aanbod zeker. Vier jaar geleden was zijn berijmd schouwspel *De Neven*, waaraan de toen aankomende Anton Peters, in de rol van August van Loon, zijn eersten opgang als acteur dankte [2] en waarin Van Lennep ook wel eens een rol vervuld had [3], met groot succes opgevoerd [4]; *Hieronymus Jamaar*, een kleiner berijmd blijspel in één bedrijf, was eveneens met bijval ontvangen. Om met een werk van een beroemd schrijver de uitgeversloopbaan te beginnen [5] was verleidelijk, in weerwil van de *f* 300, die als honorarium gevraagd werden; de 1600 exemplaren in twee drukken van *De Neven* opgelegd, deden van dit werk het beste verwachten, 1842.

---

[1] Van Heul-Engelman; Osbroek-Peters; Pimping-Stoete; Wilman-van Ollefen; Grijpmaar-Rozenveldt; Kasper-Bredée; Loffers-van der Linden; Bomba-Roobol; Martha-Juffr. Adams; Amarante en Caroline-Mevr. Roobol en Naret Koning. (Brief van Helvetius van den Bergh aan Potgieter 28 Dec. 1840.)

[2] *De Tijd* Dl. VI, 's Gravenh. 1847 blz. 344.

[3] Kneppelhout in *De Gids*. 1878 Dl. IV. blz. 352.

[4] Joh. Hilman. *Ons Tooneel*. Amst. 1879 blz. 215.

[5] Het *Gedenkboek* van Engelberts Gerrits moet niet als eerste uitgaaf beschouwd worden, daar het in vereeniging met een ander geschiedde; bovendien nog komt het niet voor in de geschreven *Fondsboeken* van Kruseman, die daarentegen openen met *De Nichten*.

1842. te meer nog daar de schrijver zelf goeden dunk van zijn pennevrucht had en met zijn *Nichten*, *De Neven*, „zoo arm aan *vis comica*", naar zijn oordeel, wilde doen vergeten. „Mijnheer de enthousiast", zooals S. J. van den Bergh in een zijner brieven [1] Kruseman toen reeds kon noemen, aarzelde geen oogenblik het aanbod aan te nemen en van de kopy 1500 exemplaren te laten trekken. Met spoed werd er ter drukkerij van Westerman te Amsterdam aan gewerkt, zoodat half November 1841 de schrijver de goede ontvangst van een afgedrukt exemplaar (13½ vel in klein 8°) kon berichten. Nog vóór de eerste opvoering echter verscheen er een pamflet tegen, onderteekend Lammert Plat, dat, aan het pseudoniem van den schrijver getrouw, een allerplatste beschimping mocht heeten van het nieuwe blijspel [2]. Blijkbaar was het, meende Van den Bergh, dat zijn onbekende tegenstander hem verwarde met een naamgenoot, ambtenaar aan één der ministeries te 's Gravenhage. Als specimen van den onbeschoften toon in dit pamflet aangeslagen laat ik hier een paar alinea's volgen:

> Boven allen is echter de Ambtenaar PIMPING getroffen! Nou, 't is geen wonder! Je bent ummers zelven ook an 't laadje geweest? Doe je niet? 't Is dan maar uit; geen portret zoo gelijkend, als dat je je zelven in de spiegel kijkt. Maar waar om stuur je hem naar de Belgen? Dat's dom! Je mos hem na *Duisland* zenden. Dat was aardiger! 't Was dan zoon dubbelzinnige Equivoque, die je op tweederlei wijs kon uitleggen. Bovendien, de vent verlaat nou 't land als schelm, zonder hoop op beterschap achter te laten. Was hij naar *Duisland*, dan kon men nog denken, „De man komt tot inkeer! Hij zal naar den Aartsbisschop van *Keulen* wezen, om volle absolutie te halen,

---

[1] 20 December 1841.

[2] W. J. van Zeggelen. *Levensbericht van Pieter Theodoor Helvetius van den Bergh* (*Levensberichten van de Maatschappij der Nederlandsche letterkunde*. 1874 blz. 135).

op afkorting van 't door Nederlanders geschonken juweelen kruis." Nou, dat's maar bijzaak. Je Nichten blijft evel een meesterstuk. Als je zóóó voortgaat, dan wor je nog een tweede CLAAS ALBERS! 1842.

't Spijt me danig, dat je Poehaan bent an de GIDS. Je mot er nou je dingetjes zelve recenseeren; net als de Liedekenskraaijer van BONTEKOE [1]; 'k zou je anders vragen, om er mijn lofblazerij in te lappen.

Verbitterd over dien persoonlijken aanval zond de schrijver een paar regels tot antwoord aan het *Handelsblad* [2]. „*De Nichten* worden niet begrepen, schreef hij aan zijn uitgever. Men maakt er aanmerkingen op, waarin geen *sens commun* ligt. Mijn groote fout is, dat ik had moeten begrijpen, dat wij de eeuw der Tartuffes niet genoeg achter den rug hebben, om wat verachtelijk en bespottelijk is zoo cordaat in het aangezigt te zien." Tot Amsterdam alleen bleef de beweging niet beperkt, ook in den Haag werd de zaak druk besproken, „waar men niet anders wist dan dat *De Nichten* afschuwelijk waren. De directie van 't Haagsch tooneel walgt er van." [3] In den Amsterdamschen schouwburg mislukte de eerste opvoering dan ook jammerlijk den 13 Januari 1842, toen het stuk ten tooneele gebracht werd ten voordeele van de Weduwe Majofski en N. Vroombrouck c. s., de overgebleven trekkende leden van het toen reeds niet meer bestaande fonds tot pensionneering van tooneelkunstenaars [4]. In weerwil van de goede zorgen daaraan door Peters en mevrouw Naret Koning besteed, werd deze *comedie de caractère* — de kwalificatie is van den auteur — in tegenwoordigheid van den jongen uitgever, die zich van zijn eersteling gouden bergen voorgespiegeld had, uitgefloten, de duidelijkste blijken van afkeuring van het publiek.

Maar daarbij was de zaak niet ten einde. Hoewel „iemand, die zich de onbekende X noemt" in het *Handelsblad* van den 21 Januari 1842 den handschoen voor Van den Bergh opnam, lokte

[1] Potgieter.
[2] 10 December 1841.
[3] Brief van Van den Bergh 20 December 1841.
[4] Advertentie in het *Handelsblad* 12 Januari 1842.

1842. dit een: *Waarom zijn De Nichten uitgefloten? door Tobias Justus Plompus* (Gerhard Thomas Mohrman?) uit, waarin Van den Bergh wederom aangevallen werd. Van den Bergh begreep zich te moeten verdedigen en poogde in een *Gesprek over De Nichten, medegedeeld door den schrijver van De Nichten,* waarvan hij voor niet de kopy aan zijn uitgever aanbood, het goed recht van zijn blijspel te verdedigen. Teleurgesteld door een afloop, dien hij niet verwacht had, wendde hij, in wien de critiek vroeger den Nederlandschen Molière begroet had, zich van het tooneel af. „Aan den grooten weg wil ik timmeren, niet aan een vuil moeras, waar een laag gespuis zich gereed houdt mijn gebouw en mijn persoon met slijk te werpen. Ook de monopolisten zijn mij te geducht. Ik laat hun de ruimte. Het publiek vare er wel bij. Het heeft mij niet begrepen. Misschien ligt de schuld daarvan aan mij. De tijd leere het."

En welke waren nu de grieven, die de publieke opinie had tegen dit tooneelspel, dat naar het oordeel van Huet [1], geheel in tegenstelling met *De Neven*, zich beter lezen dan hooren laat? Aan te hooge ingenomenheid met eigen arbeid was het zeker niet te wijten, daar Van den Bergh zijn blijspel pseudoniem „door den schrijver van *De Neven*" uitgaf. Wellicht was het juist dat rechtmatig trotsch zijn op het welslagen van zijn eerste tooneelspel, dat de tegenpartij in de oogen stak; daarbij de dagelijksche spreektaal met *jij* en *jou* vond afkeuring [2], maar vooral zagen zekere standen zich gekwetst

---

[1] *De Gids* 1864 Dl. III blz. 588. Herdrukt *Litterairische fantasiën*. Arnh. 1868 Dl. II blz. 39; algemeene reeks. Haarl. H. D. Tjeenk Willink z. j. Dl. II blz. 39 en 40.

[2] Blijkbaar had de schrijver dat wel eenigszins verwacht, want in het *Voorberigt* schreef hij: „Hoe voortreffelijk de opvoering van *de Neven* ook geweest zij, heeft ze mij echter in mijne meening bevestigd, dat, voor het Hollandsche blijspel, proza boven verzen de voorkeur verdient, omdat het minder verleidt tot een meestal geheel ongepast declameren, en de taal van het dagelijksch leven natuurlijker voorstelt. Dit bewoog mij dan ook om *de Nichten* in proza te kleeden. Bovendien heb ik mij, de heeren *Puristen* mogen het mij vergeven of niet vergeven,

door de geteekende personen. Den auteur werd ontrouw ver- 1842.
weten aan zijn eigen beginsel, dat het tooneel een spiegel der waarheid moet zijn, en in de personen van Pimping en Osbroek, die hij gechargeerd bedoeld had, daar, zoo hij meende, in een blijspel slechts caricaturen op hun plaats zijn, wilde men een afbeelding naar het leven zien.

Het was zijn laatste werk voor het tooneel.

Een paar jaar later werd hij afgebeeld op de schets van een onuitgegeven prent: *De levende en stervende dichters van Nederland in 1844*, met Da Costa, Tollens, Withuys, Beets, Greb, Hasebroek, Hofdijk, Van Lennep, Jan de Rijmer (Goeverneur), Robidé van der Aa, Ten Kate, S. J. van den Bergh, Van Someren, Boudewijn (J. L. van der Vliet), Van Zeggelen, Dr. Wap, Klikspaan (Kneppelhout), Heije, Potgieter, Van 's Gravenweert en Bakhuizen van den Brink, als „een man met rouwfloers om den hoed en een zakdoek in de hand, huilende met een spade in den arm, bij een geopend graf, waarin een lijkkist met het opschrift: „De „Nichten"." [1]

Hoewel men veelal ziet gebeuren, dat een werk, dat druk besproken wordt, hetzij dan in goed- of in afkeurenden zin, een flink debiet heeft, had de critiek zich hier zoo heftig doen hooren, dat bijkans niemand het blijspel kocht. Gaandeweg zag de uitgever de uitgezonden commissie-exemplaren weer op zijn fondszolder terugkeeren. Van de oplaag van 1500 exemplaren van *De Nichten* en 600 exemplaren van *Het Gesprek over De Nichten* gingen de restanten (1000 en 360 ex.) den 12 December 1849 op de auctie J. C. van Kesteren over aan J. C.

---

in taal en spelling, menige vrijheid veroorloofd, die ik tegen Hun Ed. Achtbaren en Zeergeleerden moeijelijk zou kunnen verdedigen, maar waarvoor de tooneelspeler mij welligt dank zal weten." Ook zij, die nog voor het handschrift ter perse gelegd was, het blijspel gelezen hadden, waren niet geheel ingenomen met den vorm. Boven noemde ik Potgieter en Bakhuizen van den Brink; uit de correspondentie tusschen Van den Bergh en Potgieter kan ik daar nog aan toevoegen Van Lennep en Elise Schiötling. Vgl. Ten Brink, *Geschiedenis der Noord-Nederlandsche letteren in de* XIX*e eeuw*. Amst. 1889. Dl. III blz. 384.

[1] *De Tijd*. Dl. IV 's Gravenh. 1846 blz. 275 vlg.

1842. Loman Jr [1]. En hoe Van den Bergh thans aangeschreven staat in den boekhandel, kan het best beoordeeld worden uit de fondsveiling van de firma S. E. van Nooten en Zoon, welke den 7 April 1897 te Amsterdam gehouden werd. *De Neven* (250 ex.), *De Nichten* (258 ex.) en het *Gesprek over De Nichten* (328 ex.) kwamen daar in veiling; de drie artikelen, waarop nog slechts een paar jaar kopyrecht rust — Van den Bergh overleed in 1873 — vonden een kooper in A. Versluys voor *f* 85.50, een vrij aanzienlijk bedrag voor letterkundige werken, welke voor heden, naar men zou zeggen, geen praktische waarde meer kunnen hebben. De cijfers leeren echter het tegendeel en bewijzen, dat de letterkundige waarde van Van den Bergh's tooneelarbeid, nu hij geen animositeit meer opwekt en *De Gids* sedert lang geen blauwe beul meer is, een langzame neiging tot stijgen schijnt te vertoonen. Dat bedrag trouwens, dat de drie artikelen thans waard blijken te zijn, is vooral te danken aan *De Neven*, want zooals de Heer Van Nooten op die veiling mededeelde wordt dat tooneelspel in België nog geregeld door rederijkers gebruikt.

Had deze eerste uitgaaf aan Kruseman alles behalve voordeel opgeleverd — de schrijver, die eerst geen cent van het honorarium had willen aannemen, nam op aandringen van zijn uitgever toch *f* 200 aan — een reden hetzelfde te duchten van den bundel poëzij van Ten Kate, waarvan de drukproeven toen liepen, mocht hierin niet gezocht worden. Het was de tijd van Jaarboekjes en Almanakken:

> De Moddergod was bang dat in ons Vaderland
> Zijn rijk gevaar liep, en al 't water weg zou zakken.
> „Wat droogte!" riep hij uit: „Poëeten, op ter hand!"...
> Hij wenkte en — 't regende Almanakken. [2]

---

[1] De prijzen waren 440 *Neven* à 30 cts., 1000 *Nichten* à 4½ cts., benevens 360 *Gesprek over De Nichten* er gratis bij.

[2] *Braga*. Nieuwe uitgave van A. Winkler Prins. Dev. 1883. blz. 74. — Vgl. hiermede Ten Kate's meening in 1843 in zijne *Stem uit de woestijnen*, aangehaald door Huet. (*Litterarische Fantasien en Kritieken*. Haarl. z. j. Dl. VII blz. 4.)

Ook Kruseman werd door die richting medegesleept. Een 1842.
voorstel aan Ten Kate gedaan, om „jaarlijks een bondeltje poëzij te leveren om uitgegeven te worden tot een bevallig lettergeschenk aan de vaderlandsche Schoonen", was bij hem, toen nog student te Utrecht, (adres op den Steenweg bij Essenberg, den kamerbehanger, waar hij in het volgend jaar De Hoop Scheffer als contubernaal zou krijgen [1]), in goede aarde gevallen. Het was een nieuwe vondst van Kruseman, om telken jare een dichtbundeltje te doen verschijnen tegen Sint Nicolaas, en dit had kans, om buiten alle almanakkenconcurrentie een geheel nieuwe rubriek in de letterkundige wereld te gaan innemen. En zoo verscheen dan ook tegen den 5 December van 1841: *Maria Magdalena; en andere gedichten door* J. J. L. ten Kate. Maar ook hier bedroog de uitkomst wederom de verwachtingen; de winst althans was niet van dien aard, dat in een volgend jaar de voortzetting van deze onderneming raadzaam geacht mocht worden. Hoewel in 1842 tegen Sint Nicolaas wederom met dit boekje gewerkt werd, bleef het bij dezen eersten en eenigen jaargang. „Dichter en uitgever waren wat al te naïef van stapel geloopen, schreef Kruseman in veel latere jaren. De aanstaande predikant, die hier en daar zijn jongste dichtstuk onder grooten bijval had voorgedragen — Ten Kate was ook van uiterlijk een knap jong man en welsprekend declamator — had, evenals zijn uitgever voorbijgezien, dat een vers op de Boetvaardige Zondaresse, hoe schoon van vorm ook, eigenlijk geen boekske was, dat een jeugdige galant als een verrassing kon neerleggen op de kaptafel van een jonge dame. Ook een groot gedrukt Grieksch motto [2] deed daar geen goed aan, en zelfs de aanhang van een 18-tal losse verzen onder den titel *Gedachten en Zuchten*, die volgens den schrijver „alle één richting hadden en spreken „moesten tot een gevoelvol vrouwenhart", was niet bij machte den eersten indruk van schroomvalligheid voor cadeau weg te nemen."

---

[1] t. a. p. blz. XXXVI.

[2] Lukas VII. 47, gezet uit brevier Grieksch n°. 3 over de volle breedte van de pagina. (verso van den bijtitel.)

1841. Het was een alles behalve aanmoedigend begin van den uitgevers-loopbaan: één uitgave met schade de wereld ingebracht en een ander, waarvan het debiet niet van dien aard was, dat het voor de toekomst beloofde. En evenmin hadden de tusschentijds uitgegeven kleine boekjes, alle drie van stadgenooten: *Hartelijk woord aan alle mijne mede-israëliten* [1]*; Opwekking tot eene verstandige handhaving van de voorregten der Evangelische kerk door* J. G. Liernur, en *De stemmen der oudste, geloofwaardigste rabbijnen, over de Pijutim* [1], veel hoop gegeven, dat het den jongen handelsman gelukken zou zich als uitgever een welgevestigden naam te verwerven. Het was om met de handen in den schoot te gaan zitten. Bij de schrijvers, die hij aan zijn fonds wilde verbinden, had hij te vergeefs aangeklopt; geschriften, die hem ten uitgave beloofd waren, verschenen bij een ander; concurrentie van zijn vroegeren patroon deed eigen plannen mislukken en de zeven uitgaven, die hij zelf nu in een paar jaar tijd gedaan had, waren geen van alle met goed gevolg bekroond geworden.

Toch zou het blijken, dat dit jammerlijk begin slechts aan een ongelukkigen samenloop van omstandigheden te wijten was, want een derde grootere onderneming gaf gelukkig een betere uitkomst. Op een ongebonden verkooping door J. C. van Kesteren den 24 Maart 1841 gehouden, werd Kruseman, uit het fonds van Joh. van der Hey en Zoon, eigenaar van de kopy en de overgeschoten exemplaren van Friedrich Strauss' *Kerkklokstoonen, herinneringen uit het leven van een jongen geestelijke*, in de Nederlandsche vertaling van 1818, door Vrouwe Kleyn, geboren Ockerse. Het werk behoorde in Kruseman's jongelingsjaren reeds tot zijn lievelingslectuur. Een herdruk zou, bij de gemoedelijke richting van het publiek, succes kunnen hebben; echter was het wenschelijk de vertaling, die wel eenigszins verouderd was, een herziening te doen ondergaan. Wie zoude beter geschikt bevonden worden om deze omwerking ter hand te nemen dan de gevierde schrijver van *Waarheid en droomen*,

[1] Beide door A. van Lee geschreven.

de kleinzoon van de vertaalster. Kruseman wendde zich dus 1842.
tot Hasebroek en deed „een reisje naar de pastorie van Heilo, het liefste, dichterlijkste plekje wellicht in die dagen in gansch Nederland te vinden, [benijdenswaardig] om zijn heerlijke natuur, om zijn vredige rust in het verborgene, om zijn gewijde overlevering der eerste Christus-prediking, om zijn welsprekend nederig kerkje, om zijn stille pastorie met haar beminnelijke bewoners, om dat toonbeeld van broeder en zuster, Jonathan en Elise, twee door de muzen omkransde hoofden, twee door Gods heiligen geest bezielde harten, twee door de nobelste aandrift gedreven kunstenaars, het middenpunt tevens van het frissche, jonge Holland, dat gevoel, warmte, idealen kweekte en er naar hunkerde zijn verschillende pennen dienstbaar te maken aan de vertolking in woorden van wat er goed en schoons en heiligs ontkiemde in hun priesterlijk gemoed." Jonathan werd bereid gevonden het werk ter hand te nemen, in de veronderstelling dat het Kruseman vooral te doen was om zijn naam aan de uitgave verbonden te zien en toog aan het werk. Gemakkelijk ging hem die bearbeiding niet van de hand. „Ik moet erkennen, schreef hij in Juni 1842, ik zelf had bij 't eerste overzigt Strauss niet geheel gevat, en daarom door de beslagen bril der vertaalster gezien, nu echter meen ik den zin beter gevat te hebben. Om de waarheid te zeggen, is Strauss, ondanks al zijn talent, grooter denker dan schrijver en heeft meer diepte dan stijl; hij worstelt onophoudelijk met den vorm en is daardoor niet zoo gelukkig van zich overal helder uit te drukken. Het is zeer gemakkelijk van Strauss iets, maar zeer zwaar hem geheel te begrijpen. Die zwarigheid zou kleiner zijn, als ik zelf voor 't eerst de vertaling ontworpen had; maar nu helpt gedurig de vorige vert[aling] mij op den verkeerden weg, en zoo wordt het dubbel lastig fiksch uit de oogen te zien." — Strauss' *Kerkklokstoonen, opnieuw uitgegeven en aanbevolen door Jonathan* [1], „dat voortreffelijk boek voor Kerst-

[1] Hier even opgemerkt den *lapsus calami* van Hasebroek in zijn *Woord aan den lezer*, waar hij spreekt van „Vrouwe Antoinette Ockerse, geboren Kleyn".

1842. en Nieuwjaarsgeschenk bij uitstek geschikt" [1], vond een gunstig onthaal bij het publiek; de meening van Hasebroek werd niet bewaarheid, „dat de *Schetsen uit de Pastory van Mastland* hem kwaad zouden doen: want mij dacht dat de bewonderaars van den laatsten (zeker hoogst talentvollen en achtenswaardigen schrijver) zich moeijelijk met den eersten in zijn gemoedelijker opvatting van het herderlijk leven zouden vereenigen." [2] Zijn geloof, dat het boek ook nog in dien tijd een behoefte zou kunnen vervullen [3], werd niet gelogenstraft en Kruseman zelf zag zich niet bedrogen in zijn verwachting, dat deze onderneming een groot debiet zou hebben. Hij toch begreep, dat in commissie zending alleen van de *Kerkklokstoonen* niet voldoende zou zijn en had daarom voor de verschijning reeds bestellingslijsten uitgezonden [4]. Een en ander bleek juist gezien te zijn; binnen een paar jaar was de oplaag van 705 exemplaren uitverkocht en kon er in 1845 een nieuwe van 490 opgelegd worden, waarvan in Augustus 1852 nog 157 exemplaren over waren.

Kruseman's uitgaaf had aan de werken van dien auteur hier te lande een nieuw leven gegeven [5], dat op den huidigen dag nog nawerkt; in de fondsveiling toch, die den 4 April 1895 te Amsterdam gehouden werd, kon 1 exemplaar van den 5en druk (1858) van dit werk, met 1 exemplaar van

---

[1] Advertentie van Kruseman in *Nieuwsblad voor den Boekhandel* 6 November 1845.

[2] Brief van Hasebroek 2 April 1845.

[3] *Kerkklokstoonen* Dl. I blz. XIII.

[4] „Behalve om de reden op de lijst zelve voor deze verzending aangewezen, deed ik dit om HH. Confraters eene ruimere gelegenheid open te stellen tot het verkrijgen van koopers, dan wellicht het geval zoude zijn door het zenden van een of twee Commissie-Exemplaren. Ik reken dit bij een Werk als het uit te gevene van eenig belang. De voortreffelijkheid van het boek zelf en de bekende naam van den hooggeachten Aanbeveler en Corrector geven mij, bij Uwe vriendelijke hulp, gegronde hoop op een groot debiet. Herinner u Jonathans eerste Prozawerk *Waarheid en droomen*." (Advertentie in *Nieuwsblad voor den Boekhandel* 10 Februari 1842.)

[5] *Bouwstoffen* Dl. I blz. 160.

Hasebroek's *De laatste Kerkklokstoon. Eene stem uit Nederland bij het graf van Friedrich Strauss*, in 1864 door C. L. Brinkman te Amsterdam uitgegeven, de vrij hooge som van *f* 51 opbrengen [1]. A. W. Sijthoff te Leiden werd toen kooper en gaf in Juli 1896 een nieuwe geïllustreerde prachtuitgaaf met een kostelijke voorrede van Jonathan, het laatste prozastuk van den gevierden predikant, voor wien dit werk een eigenaardig getint cachet gekregen had door de veelvuldige aanraking, die hij, van zijn prilste jeugd tot zijn laten ouderdom, zijn heele leven door, met *De Kerkklokstoonen* gehad had. [2] 1842.

Kruseman had met deze uitgaaf getoond een blik op zijn tijd te hebben; hij zelf en ook Jonathan konden met voldoening op hun werk terugzien, maar niet minder de schrijver, die den 12 Augustus 1843 zijn dank zou melden, met de wensch: *„für die Deutschen Glockentöne einen so wackeren Verleger gefunden zu haben und einen, der für die neue Ausgabe eine so sehr empfehlende Gestalt gewählt, wie diess für die Holländischen Glockentöne der Fall ist."*

De handelscorrespondentie met de bewoners van de pastorie van Heilo, bleef echter in 1842 niet alleen over Strauss' *Erbauungsbuch* loopen. Jonathan's zuster, Elise Johanna Hasebroek, had de bewerking op zich genomen van Frederika Bremer's *Morgonväkter*, naar de Duitsche vertaling *Morgenwachen; Glaubensbekenntniss*. De beminnelijke schrijfster van *Te Laat* had in de schriften van haar Noordsche zuster den weerklank gevonden van haar eigen gemoed [3] en had het voorstel van Kruseman als een welkom aanbod aangenomen, om eene vertaling te bewerken van Bremer's geloofsbelijdenis; zij zou daarin een aangename bezigheid en in de vercenzelviging van haar geest

[1] *Nieuwsblad voor den Boekhandel* 12 April 1895. — Beide kopyen waren in 1866 door Van der Beek overgedaan aan Brinkman. (*Nieuwsblad voor den Boekhandel* 6 September 1866.)

[2] Zie het *Voorbericht* van den zesden druk. Leiden. Sijthoff (1896).

[3] *De Tijd*. Dl. I 's Gravenh. 1845 blz. 21 vlg. In datzelfde tijdschrift (Dl. III 's Gravenh. 1846 blz. 126) wordt de mogelijkheid geopperd, dat Alexandre Dumas den roman *Te Laat* vertaald kan hebben als *Amaury*.

1842. met dien eener vrouw, zoo oneindig boven haar begrip en gevoel verheven, maar niettemin met beide verwant, even veel genoegen als leering vinden [1]. Lag het in den beginne in de bedoeling, dat Jonathan hierbij hetzij aanteekeningen, hetzij een voorrede zou schrijven, bij nader inzien zag hij hiervan af, omdat „de godsdienstige opinie van de schrijfster al te veel van de mijne verschilt om het boekje gaarne onder den geavoueerden naam van mijn zuster te zien uitkomen." [2] Want diep vereerde Jonathan zijn zuster:

> .... [Te Heilo] wij woonden daar
> In 't huisje, omkranst door de iepenboomen,
> Waar God zijn heil ons toe deed stroomen,
> Gelijk zijn hemel rein en klaar.
> Daar leefden wij in zoeten lust,
> Geweid aan wateren der rust. [3]

Evenals het vorige werk, verscheen het werk als vertaling dan ook pseudoniem eenvoudig als *De Dagheraut. Eenige woorden, naar aanleiding van het geschrift: Strauss en de Evangeliën. — Geloofsbelijdenis van Frederika Bremer. Naar het Hoogduitsch door de schrijfster van* Te Laat. Uitgever en vertaalster mochten den dank ontvangen van de schrijfster [4].

De bijval, vooral in den eersten tijd, aan deze geschriften gegeven, — er werden van het laatste in tien jaar 569 exemplaren geplaatst — deed Kruseman begrijpen, dat het vooral protestantsch-stichtelijke lectuur moest zijn om flink debiet voor nieuwe ondernemingen te vinden. De breede schaar van onze burgerlijke huisgezinnen bleek dergelijke boeken op prijs te stellen en hij had nog een andere aanleiding om in die meening versterkt te worden.

---

[1] *De Dagheraut* blz. VII.

[2] Brief van Hasebroek 26 October 1842.

[3] J. P. Hasebroek. *Winde-kelken. Gedichten.* Amst. 1859. blz. 199 *Aan* [*mijne zuster*] *Betsy.*

[4] Deze brieven zijn in vertaling medegedeeld door Boudewijn in *De Tijd.* Dl. I 's Gravenh. 1845 blz. 23 en Dl. II 's Gravenh. 1846 blz. 123.

Nog vóór de verschijning van Ten Kate's *Maria Magdalena* 1843.
had Kruseman ter vertaling vertoond *Der Führer zum Reiche Gottes auf dem Wege des Glaubens und der Liebe*. Hij wendde zich tot Radijs, predikant te Doesborgh, den redacteur van het christelijk jaarboekje *Christophilus* om het in Nederlandsch gewaad te steken. Dat voorstel werd aangenomen, schoon door hem de bewerking der gedichten aan een ander overgelaten moest worden. De *Gids op den weg des eeuwigen levens. Godsdienstig handboekjen voor allen*, zooals Kruseman den titel bepaalde, verscheen in het begin van 1843 een paar maanden na de *Kerkklokstoonen* en had flink succes. Evenals de *Kerkklokstoonen* zou de uitgave jaren later als zoodanig nog eenige waarde bezitten: één exemplaar ging in de fondsveiling den 10 December 1884 door C. L. Schleijer en Zoon gehouden in andere handen over.

Radijs' woonplaats, zooveel verder van Haarlem verwijderd dan die van Hasebroek, was onder meer een beletsel om den eerste boven den laatste te blijven verkiezen: de predikant van Heilo moest in velerlei opzicht verreweg bij Kruseman den voorrang hebben.

Hij trachtte meer van Jonathan's hand in het licht te geven, en stelde hem een werk over het *Onze Vader* voor. Hasebroek's op handen zijnde verhuizing naar Breda, waarheen hij een beroep had aangenomen, maar ook de hem kenbaar gemaakte wensch van Frijlink om Bunyan's *Christenreize* in een nieuw gewaad te steken, „waarvoor ik onbegrijpelijk veel sympathie voel", [1] deed hem dit voorstel niet aannemen. Toch deed deze weigering Kruseman niet van het denkbeeld zelf terugkomen; een briefwisseling hierover in 1845 met C. W. van der Pot te Leiden [2], J. J. van Oos-

[1] Brief van Hasebroek 7 December 1842.

[2] „Ik ben tot een besluit gekomen, dat... niet aan UEd. verlangen beantwoordt... Het is vooreerst de vreemde en onaangename houding, die ik tegenover de Heeren Dumortier & Zoon [te Leiden] zou aannemen; terwijl ik met die Heeren bijzonder bevriend ben, en hun aanzoek om mijne serie van preeken over het *Onze Vader* te mogen uitgeven, heb afgeslagen." (Brief van Van der Pot 19 Mei 1845.)

1843. terzee te Rotterdam [1] en A. des Amorie van der Hoeven Jr. te Utrecht [2] gevoerd, leidde echter evenmin tot eenig resultaat, terwijl hij in October 1848 weer opnieuw bij Hasebroek aanklopte. H. Heemskerk, Remonstrantsch predikant te Amsterdam, vroeger van 1839 tot 1847 in gelijke betrekking te Haarlem, echter zou in 1852 de schrijver zijn, wiens *Onze Vader, die in de hemelen zijt! Het gebed des Heeren bewerkt voor de gemeente*, tien korte toespraken door hem in zijne gemeente gehouden, voornamelijk met het doel haar tot rechte kennis en waardeering van het Gebed des Heeren op te leiden, een speculatief niet onwelkome plaats in Kruseman's fonds zou kunnen innemen. In 1858 toch moest er een tweede druk van verschijnen [3], waarin de auteur op verzoek van Kruseman eenige wijzigingen aanbracht vooral in den vorm, om daardoor de uitgaaf meer in overeenstemming te brengen met de eischen van een *lezend* publiek [4].

Maar ook van andere voorstellen aan of door Kruseman gedaan, kwam niets. De wensch, dien De Vries had, dat Kruseman de uitgever zou zijn van zijn critische editie van Hooft's *Warenar* mislukte door onderkruiping van een Amsterdamschen confrater [5]; een voorstel van F. H. Greb te 's Gravenhage, om een bundel gedichten van zijn hand uit te ge-

---

[1] „Juist de verhevenheid en rijkdom van het onderwerp gebiedt mij, daaraan niet te denken, ten ware ik er tijd en krachten *geheel*, ten minste grootendeels aan toewijden kan." (Brief van Van Oosterzee 8 Juni [1845].)

[2] „Ik moet... op uwe vraag een weigerend antwoord geven, en verlies bij die weigering meer dan gij. Uw boek zal ligt een anderen, wel denkelijk een beteren, schrijver vinden; maar ik niet spoedig zulk een schoonen arbeid noch zulk een heuschen uitgever." (Brief van Des Amorie van der Hoeven Jr. 6 October 1845.)

[3] *Nieuwsblad voor den Boekhandel* 25 November 1858.

[4] Heemskerk. *Onze Vader, die in de hemelen zijt!* 2e dr. Voorberigt blz. V en VI.

[5] De dagteekening van den daarover handelenden brief meen ik te lezen als 4 Juni 1843; door Kruseman werd dit schrijven echter gevoegd in het jaar 1842.

ven [1], werd afgewezen; een plan ter uitgave van *Snippers* 1843.
— het is mij niet recht duidelijk geworden wat dit was —
liep spaak; van een voornemen om de romans van Bulwer ter
vertaling te bekomen moest, waarschijnlijk om het gevraagde
hooge honorarium (20 guineas per deel of 50 guineas voor
een werk van drie deelen) afspringen [2]; een aanbod van O. G.
Heldring, om ten voordeele van twee arme huisgezinnen uit
te geven zijn *Mammon of de gierigheid, de zonde der christe-
lijke kerk van John Harris* werd afgeslagen; Hofdijk's be-
geerte om met den 6 December 1843 in de wereld te brengen
Een Psalm voor Nederland op den geboortedag des Konings,
kon evenmin vervuld worden [3].

Daarentegen kwamen tot een uitvoering de voorstellen van Kru-
seman aan J. L. van der Vliet om een bewerking te geven van
Dumas' *Causes célèbres* — het in de goede beteekenis van het
woord typisch Fransch-romantisch werk verscheen geheel anoniem
onder den titel *Merkwaardige misdaden van vroeger en later
tijd* — en aan H. C. Michaëlis, Rector van de Latijnsche school
te Enkhuizen, den zoon van G. J. Michaëlis, Conservator
van Teyler's stichting te Haarlem, om een vertaling te leve-
ren van Bojesen's *Handbuch der Römischen Antiquitäten
aus dem Dänischen übersetzt von J. Hoffa.* Met dit laatste

---

[1] Brief van Greb 3 Maart 1843. — Vgl. [Jonckbloet] *Physiologie van den Haag*, 's Gravenh. Fuhri 1843. blz. 41: „Niets is verveelender dan een bezoek in zulk een museum [Mauritshuis]. — Ja wel, toch, het lezen der gedichten van Greb."

[2] In den brief, die hierover door C. H. Wagner te Londen den 29 Mei 1843 aan Kruseman's broeder (*florist from Haarlem at Hull*) gericht werd, komt een aardige beschrijving van Bulwer's persoon voor: „*Mr. Bulwer est un homme très long, très maigre, très sec* [?] *et très sourd et ne parle nullement français. — C'est tout ce que j'ai trouvé de remarquable dans son extérieur; quant à son intérieur, il était rempli de thée, d'œufs, de jambon, etc., parce que j'en ai vu les beaux restes sur une table qu'il venait de quitter pour me recevoir.*"

[3] Hofdijk bood dit werk eerst den 1 December 1843 Kruseman aan: „Ik heb op 1 December een gewaagd voorstel. Maar omdat ge nog al een rariteit in uw gilde zijt, meende ik, bij *U* zou 't wellicht nog niet te laat zijn."

1844. werk had Kruseman als uitgever groot succes zoodat er van in zes jaar tijds drie drukken opgelegd moesten worden [1]. In den tweeden druk bracht de schrijver belangrijke verbeteringen of aanvullingen in dat gedeelte, hetwelk het *jus romanum* behandelde; hij werd op die leemten opmerkzaam gemaakt door Mr. J. Heemskerk Az. te Amsterdam en Mr. H. Gerlings Cz. te Haarlem, terwijl hij daarbij ook nog enkele wenken ter harte nam, welke Dr. J. T. Bergman en Dr. J. G. F. Estré geuit hadden in hunne recensies van den eersten druk in de *Konst- en Letterbode* [2] en in *De Gids* [3].

Het werk bleef jaren lang zijn praktische waarde behouden; althans nog in 1863 meende Voltelen te Arnhem per afzonderlijke advertentie in het *Nieuwsblad voor den Boekhandel* de aankoop van dit artikel te moeten melden [4].

Ook een ander plan van Kruseman moest mislukken. Had hij, bij minnelijke schikking met Fuhri afgezien van zijn aangekondigd plan ter uitgave van de *Beschrijving en Afbeelding van de Begrafenis-plegtigheden van Z. M. Koning Willem I* [5], hem kwam in het laatst van 1843 ter oore, dat Ten Kate te 's Gravenhage eenzelfde plan trachtte te verwezenlijken als zijn tijdschrift (*Snippers?*). Kruseman stelde zich hierover in verbinding met Ten Kate om beider plannen te doen samensmelten: de *Waggon* onder redactie van Ten Kate scheen te zullen slagen, maar een plotseling uittreden van Ten Kate uit de redactie deed „het stoomtuig binnenshuis barsten".

Het welslagen van *De Dagheraut* vestigde meer de aandacht van onzen uitgever op de schrijfster daarvan. Hacke, de zoon van den Haarlemschen predikant Conrad Hacke, hielp in 1844 aan de vertaling van Frederika Bremer's *Ein Tagebuch*, nadat

---

[1] 2e dr. 1846, 3e dr. 1852. Oplaag der drie drukken 3100 exemplaren.
[2] 1844 Dl. I blz. 313.
[3] 1845 Boekbeoordeelingen blz. 178.
[4] 26 November 1863.
[5] *Nieuwsblad voor den Boekhandel* 28 December 1843.

Kruseman bij schikking met J. C. van Kesteren en G. Reim het vertalingsrecht voor zich alleen verkregen had. Ook *Een Dagboek* met eene oplaag van 550 exemplaren slaagde. 1845.

Van *In Dalarna* van dezelfde schrijfster, in het volgende jaar uitgegeven, werd een gelijk aantal exemplaren (537) geplaatst. Schoon vertalingen van haar andere werken reeds bij Bohn [1] en Van Boekeren [2] het licht hadden gezien, scheen zij in dezen tijd een zekere voorliefde opgevat te hebben voor Kruseman als haar Nederlandschen uitgever; door bemiddeling van haar uitgever C. A. Bagge te Stockholm [3] ontving Kruseman de afgedrukte vellen nog voor de verschijning van het oorspronkelijke werk. Waren de vroegere werken uit een Duitsche vertaling in het Nederlandsch overgebracht, het vinden van een persoon, die het Zweedsch machtig was, leverde eenige bezwaren op. Hacke kon hierin niet behulpzaam zijn, maar deed Mr. J. C. Bijsterbos, advocaat en archivaris van Kampen aan de hand; evenmin was het verzoek aan Matthijs de Vries te Leiden gedaan, aangenomen. „Een eenvoudig historisch verhaal zou heel wel gaan, schreef deze den 17 Januari 1845, maar een romantisch stuk, waarin de taal nog al eens zeer moeilijk zijn kan, zou mij voorhands te veel moeite kosten, zonder dat nog de vruchten daarvan aan uw verlangen zouden beantwoorden. Maar zou Potgieter u niet willen helpen?" Potgieter bleek te willen helpen, al was het alleen maar om Kruseman het recht der vertaling te verzekeren. Hij vertaalde de twee eerste vellen, maar zag er verder van af; Kruseman zelf nam daarop de bewerking van het overige ter hand naar het Duitsch, maar onderwierp zijn vertaling toch nog voor het afdrukken aan de goedkeuring van Hacke [4].

[1] *Huiselijk geluk en huiselijk leed* 1841; *Het gezin van den overste* 1842; *Oorlog en Vrede* 1842.

[2] *De buren* 1842; *De dochters van den President* 1842; *Nina* 1842.

[3] Later was haar uitgever Adolf Bonnier (*Nieuwsblad voor den Boekhandel* 9 Mei 1867.)

[4] „'t Is mij aangenaam de proeven te lezen, maar *uwe* vertaling heeft *mijne* revisie niet van noode en waartoe dan dit voor u lastige oponthoud?" (Ongedateerde brief van Hacke c. 15 Maart 1845.)

1845. Op bladzijde 52, dus in het vierde vel, door Kruseman zelf bewerkt, komt een gedichtje voor:

Wiegje der Liefde, ja schommel steeds voort!
Heelende woorden en troostende zangen!
Hoe wordt het harte van wellust bevangen,
Als het in de onrust des levens u hoort!
Wiegje der Liefde, ja schommel steeds voort!

Dommel des lijders erinnring in rust,
Streel hem door droomen, o Wiegje der Liefde!
Iedere rimpel, dien onspoed hem griefde,
Worde door hoop van zijn voorhoofd gekust,
Hoop, zich een zalige toekomst bewust!

Handhaaf uw oude vermaardheid in 't Noord,
Geestkracht, die Vrijheid waardeert en Verlichting!
Schiet er uw stralen in iedere rigting!
Maar boven alles weêrgalme het woord:
Wiegje der Liefde, ja schommel steeds voort!

In het exemplaar van Kruseman ligt daar een verbeterblaadje; ik noem dat een „verbeter"blaadje, omdat, naar me voorkomt, de daar gedrukte vertaling veel beter geslaagd is dan zooals ze ten slotte definitief afgedrukt werd. Het poëtisch waas lijkt me daar beter bewaard gebleven, in weerwil dat er tegen de techniek der versificatie nog al eens gezondigd schijnt; niettemin is het geen verbeterblaadje in de gewone beteekenis van het woord, daar de druk veeleer wijst op een bewaard gebleven proefblad. Wat er echter van te gelooven, blijft in het midden. De daar afgedrukte variant luidt:

Wiegje der Liefde, ja schommel steeds voort!
Gij hebt een tooverkracht in uw gezangen!
Hoe wordt het harte van wellust bevangen,
Dat naar uw deining en slaapgezang hoort!
Wiegje der Liefde, ja schommel steeds voort!
Sluit Gij onze oogen voor 't wee van deze aarde,
Geef hem de ruste, wien lijden bezwaarde,
Geef hem een droom, die zijn ziele bekoort!
Wiegel zijn boot op de golven der Liefde,
Doe hem zich droomen in vreugde en in lust;
En word' de rimpel, dien Waarheid hem griefde,
Lagchend door Hoop naar zijn voorhoofd gekust!

Edelste kracht van ons krachtige Noorden! 1845.
Geestkracht! Naar Vrijheid en Waarheid en Licht
Was steeds het doel van uw strijden gerigt!
Strijd!... Maar vóór alles — tot lieflijke akkoorden
Stem onze ziel en versmelt onze woorden!
Liefde verwint onze harten zoo ligt!

Nog voor de verschijning had Boudewijn in zijn *De Tijd* [1] een fragment uit dezen nieuwen roman *„In Dalekarlie"* [2] medegedeeld, waarvoor Kruseman blijkbaar in ruil van Van der Vliet als uitgever van *De Tijd* de beschikking kreeg over de steenteekening van Frederika Bremer's portret, dat de laatste een paar maanden vroeger in de eerste aflevering van zijn tijdschrift gebruikt had. *In Dalarna* verscheen met het portret van de schrijfster in steendruk, door H. J. Backer, tegenover den titel. *De Gids* [3] gaf van de hand van .....q (Mr. Gerrit de Clercq) een aanprijzing van het werk; de vertaling zelve kon zij echter niet van de beste noemen.

Dank al die uitgaven was deze Noordsche schrijfster een geliefde verschijning geworden in onze huiskamers. Ons romanlezend publiek, dat vóór alles naar de strekking vraagt, had door de gemoedelijke opvatting van het godsdienstig leven, zooals Bremer dat weet te schetsen, gretig de handen uitgestoken naar haar werken, en aan Kruseman als uitgever zijn bijval geschonken. De *Kerkklokstoonen* en de romans van Bremer zijn in vergelijking van de kloeke, breede uitgaven, die Kruseman in vervolg van tijd zou doen, wel is waar vrij onbeteekenend; niettemin gaven zij op zeer bescheiden schaal toch reeds een voorspel van hetgeen de 25-jarige uitgever op rijperen leeftijd met forsche hand zou wagen en met ijzeren wil en vastberadenheid zou weten te volbrengen.

Er was echter in het particuliere leven van Kruseman een

[1] Dl. I 's Gravenh. 1845 blz. 353 vlg.

[2] Zooals blijkt uit een advertentie in het *Nieuwsblad voor den Boekhandel* (22 Mei 1845) verscheen *In Dalarna* in de Duitsche vertaling onder den titel *In Dalekarlien*.

[3] 1845 Boekbeoordeeling blz. 732.

1844. groote verandering gekomen: hij was den 15 Mei 1844, een halfjaar voor het overlijden van zijnen vader, in het huwelijk getreden met Anna Maria Goteling Vinnis. Van moederszijde een achterkleindochter van den stichter van het Nut, had zij haar vader nimmer mogen zien. Jan Reinier Goteling Vinnis was voor de geboorte van zijn eerste kind als zeeofficier naar West-Indië vertrokken en was vandaar niet naar het vaderland teruggekeerd. Jan Nieuwenhuijzen, een welgesteld apotheker op de Bakenessergracht, die in ruime mate het vertrouwen genoot zijner buren — we zijn nog in den tijd, dat voor lichte ongesteldheden de hulp van den apotheker ingeroepen werd — trok zich het lot zijner zuster aan; zelf ongetrouwd nam hij de weduwe met haar jeugdige spruit bij zich in. En dat die inwoning den besten invloed zou hebben op Anna, zou blijken. Zij toch was het, die in het najaar van 1842 de briefwisseling met Hasebroek en zijn zuster kon gaande houden over *De Daghe-raut*, toen haar aanstaande echtgenoot door ziekte verhinderd was zulks zelf te doen; zij was het, die in later jaren haar man behulpzaam zou zijn in het vertalen van den tekst der *Aglaja* voor de Fransche editie; zij was het, die Kruseman het leven zou verhelderen, hem een hart onder den riem zou steken, wanneer handelszorgen en verdrietelijkheden een gelukkig veelal voorbijgaande schaduw zouden werpen op zijn levenspad, en hem zou weten aan te sporen tot een *excelsior;* zij eindelijk was het, die de aanleiding zou worden van de voorliefde, die Kruseman zou krijgen voor de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen, die hem zou aanmoedigen daarvoor zijn gaven en zijn tijd beschikbaar te stellen en hem de gelegenheid zou verschaffen, die treffelijke regelen te schrijven bij het honderdjarig bestaan der Maatschappij [1], waarin Kruseman zijn gevoelens, die hij voor die Maatschappij koesterde, voor een ieder zou wereldkundig maken [2]. Als een *persona grata*

[1] *Dr. Martinus Nieuwenhuyzen* in *Volksalmanak voor* 1885. *Uitgegeven door de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen* blz. 10 vlg.

[2] Vgl. hiermede het oordeel van Douwes Dekker uit 1853, in een brief aan zijn vrouw: „Ook mevrouw K. beviel my zeer goed. Zy heeft een goeden toon en sprak o.a. over huishouden enz., juist zooals wy.

zou zij opgenomen worden in den kring der vrienden en bekenden van Kruseman, niet alleen in Haarlem, maar ook buiten die stad; ook S. J. van den Bergh en W. J. van Zeggelen te 's Gravenhage, betoonden haar de hartelijkste vriendschap en genegenheid. 1844.

Welk een trouwe vriendschap had Kruseman in die jaren met beide Haagsche letterkundigen. Bijkans dagelijks werden uit den Haag van hen brieven ontvangen, waarin de grootste hartelijkheid en deelneming omtrent hem en zijn zaken doorstraalden. Kruseman stelde die vriendschap op hoogen prijs, daar hij in beide auteurs bij voorkeur de personen zag, die hem als uitgever van eigenlijk gezegde letterkundige ondernemingen van dienst zouden kunnen zijn. Maar niet minder deden zij het. „Kerel, schreef Van Zeggelen in 1858 aan Kruseman, toen hij de vroegere correspondentie eens begon te doorloopen en eindigde met ze te lezen, wat hebben we met elkaar gedweept, geïdealiseerd, gekeuveld, geleuterd, gekletst en toch onder alle dwaze nuances door veel genoten; ik althans veel! — Uw brieven zijn voor mij eene historie, zij omvatten voor mij eene belangrijke episode uit mijn leven, en, waarlijk niet de minst bewogene. Ik kan er met gemengde aandoeningen aan denken; vooral aan die dagen, toen we elkaar twee, drie brieven daags verzonden. Dat is nu anders geworden; er is voor mij eene andere periode aangebroken, een periode van rust, kalmte, huisselijk geluk en vrede. O, mogt die periode lang zijn en haar einde een zalige ontknooping wezen! [1] — Mijn waarde, ik word ernstiger dan ik meende te zijn, maar uwe brieven bragten mij er toe; schrijven wij elkaar

---

„Als myn man het schraal had, zoude ik my niet schamen voor het „minste werk, maar nu het niet behoeft, acht ik myn tyd beter te kun„nen besteden," etc." (*Brieven van Multatuli. Vervolg. Eerste periode* 1846—1859. Amst. (1891) blz. 161).

[1] Hij doelt hier op het overlijden van zijn eerste vrouw, zijn tweede huwelijk in 1848 met Maria Loosjes, en zijn opneming als deelgenoot in de zaken van zijn schoonvader Giunta d'Albani.

1844. niet zoo druk meer, laat het in onze harten onverkoeld en onverdeeld blijven. Ik stel den grootsten prijs op uw vriend[schap] houdend hart. We gaan nog eens zamen buiten wonen, hoor, twee huizen naast elkaar, met groote tuinen, en wij met groote zuidwesters op." [1]

En niet minder genegenheid had Sam Jan voor Kruseman. Zij drieën hadden een trouwe vriendschap met elkaar gesloten. Van den Bergh was de eerste die overleed; Van Zeggelen schreef een paar dagen later: „Ja ook ik ben nog gansch en al ontdaan door den onverwachten dood van onzen vriend. — Onze kring wordt enger. O, laten wij ons naauwer aansluiten naarmate de kring kleiner wordt; en laat ik 't op nieuw zeggen: Gij behoort tot mijne intiemste. Mijn hart heeft u altijd in innige vriendschap toebehoord, en wat tal van blijken gaaft gij mij niet van uw trouw hart" [2], met deze woorden bracht hij, dien de buitenwereld alleen als *comicus* kende, ernstig onder woorden hoe de dood, de *ultima linea rerum*, te vroeg een einde gemaakt had aan een hechten vriendschapsband. Want welk een innige gehechtheid in velerlei opzicht bestond er niet tusschen Kruseman en Van den Bergh. Aan hem had hij het te danken, dat hij in 1842 als lid van het Haagsch letterkundig genootschap *Oefening kweekt kennis*, Van den Bergh's stichting [3], was opgenomen, nadat Bosboom daar vooraf, op den 7 Februari 1842 Kruseman's *Napoleon* had voorgedragen [4].

---

[1] Brief van Van Zeggelen 29 Maart 1858.

[2] Brief van Van Zeggelen 2 Januari 1869.

[3] Het is bekend dat Sam Jan op dat genootschap niet weinig prat was; een enkel bewijs. Na de viering van het 25-jarig bestaan, schrijft hij aan Kruseman (9 Maart 1859): „hij [ten Kate] heeft het heerlijke feest van Oefening ook niet bijgewoond — 25 jaren. *Mijn* stichting! Ik kan het niet begrijpen — zoo oud! En toch zou men het willen bekennen, dat *ik* het heb gedaan boven velen, ook toen enkelen uit het vaandel liepen, die *nu* zijn weergekeerd. Kruseman! de menschen zijn [beesten]", Van den Bergh's gewone uitroep.

[4] Het is afgedrukt in de *Mengelingen* van het Genootschap. *Poëzy* 1842 blz. 129—141.

Maar niet alleen, dat de correspondentie over huiselijke en particuliere aangelegenheden liep, ook van elke letterkundige gebeurtenis, die voor Kruseman als belangstellende in de Nederlandsche belletrie eenig gewicht kon hebben, werd trouw verslag gedaan en kondschap gegeven. Jaren lang uitte, over en weer, de genegenheid, die de drie vrienden voor elkander koesterden, zich in hun briefwisseling; vrij wat aardige kijkjes op de letterkundige wereld van die dagen geven vooral de brieven van Van den Bergh te zien. Ik wil hier een dier brieven mededeelen, zoowel omdat de schrijver hierin van zijn karakteristieken kant uitkomt, als ook omdat de inhoud wellicht niet onaardig is voor de kennis der daarin genoemde boeken en personen. 1844.

Waarde Vriend!

Uw algemeene zendbrief aan de Haagsche vrienden van den 31sten der vorige maand is ons in orde geworden: ik had u reeds eerder daarop geandwoord, maar... Heb ik nu van mijn leven ooit lammer begin gezien? Bergh! Gelijk, Kruseman, hebt ge en daarom op een anderen boeg: ik weet zelf niet hoe ik zoo stinkend alledaagsch kon zijn, ik.... maar mijn Hemel, wat een pedante praat, Bergh! Alweêr gelijk, ik zal dus zien het voor den derden maal anders te doen, in de hoop, dat het u voldoen zal, mijn vriend; want om u de waarheid te zeggen, ik walg van de hierboven staande zeven regels.

Ter zake dus! Maar eerst een vloek voor mijn pen, aan welke ik geloof mijn lamzalig begin verschuldigd te wezen. Foei,

Foei! welk een zwaan mocht eenmaal zich beklagen,
Dat zij u in haar vleugelen mocht dragen,
Of een plaats, die wis de Vries niet noemt?
Hoewel *de Gids* op die kwâ namen roemt,
En met Boileau, dien paai van vroeger dagen,
Steeds schrijft *je nomme un chat toujours un chat!*
De waarheid ligt ook hier in 't midden, ja,
Al dwaal ik af van 't donzen gat van 't zwaantjen
Al wawel ik alsof ik onder 't kraantjen
Een paar uur lag als zekere Profeet
Van onzen tijd, die nooit Schiedam vergeet.

1844. En echter.... toch.... en niettemin blijft lijmen,
Dat Jonckbloet zelfs zijn schandelijke rijmen
In 't geel pamflet, dat Fuhri riep in 't licht [1]
Vernietigt voor het oog der aard en 't dicht
Verguist gelijk hij zelf zich zag verguizen
Door een wiens naam ik geenszins uit mag pluizen
Maar die terecht dat ding gegeesseld heeft. [2]
En met één streek.....

Bergh! je bent gek van avond. 't Kan wel Kruseman — en dus tot morgen, in de hoop, dat ik zal kunnen schrijven, wat ik zeggen wil en wensch. Van avond heb ik geen kop. Ik ben vandaag loederlijk opgehouden — en het dwarrelt mij door mijn hoofd als de chaotische kennis het Jonckbloets hersenen doet. Voor heden avond leg ik dus de zwanenveder neêr; en ik bid u dit gewawel te beschouwen als niet geschreven en voor de helft ontstaan uit een humoristische (?) bui. —

Donderdagavond. Het is vrij wat rustiger dan gisteren — ik hoop dus dezen avond op mijn gemak af te schrijven. Ophalen van vermoeienissen en lijken wil ik niet; maar dát moet ik u toch zeggen, dat ge Sam Jan niet in Haarlem zien zult, voor dat hij u met Anna in den Haag zal hebben gezien: gij zijt.... ik zal nu eens zien of ik u op die wijze krijgen kan uit een der liefste plaatsen die mij bekend zijn. Na dien tijd kom ik op uw dak — zeg dit ook aan Anne. De spoorwagen zal nu haast tot hier rijden [3] — ergo zijn die kosten weinig.

Gij vraagt mij wat ik u van den bundel van M. raad. Ik moet beginnen met u meê te deelen, dat het een bondel verhalen op rijm is: ergo direkt geen verzameling gedichten. Wat ik er van gezien heb, heeft mij voldaan. Ik heb hem er over geschreven; want ik deed u die vraag niet zonder authorizatie. Hij dacht met mij, dat gij

---

[1] [W. J. A. Jonckbloet] *Physiologie van den Haag, door een Hagenaar.*

[2] E. W. van Dam van Isselt?

[3] De opening van de sectie Voorschoten-den Haag had plaats den 6 December 1843.

het niet direkt hadt afgeslagen. Wat is uw antwoord, staat er in de formulieren onzer Hervormde Kerk, die steenen des aanstoots van kenners en halfkenners, van *would be* kenners en niet kenners. 1844.

Wij, dat is V[an] Z[eggelen] en ik hebben wel degelijk plan in uw *Snippers* meê te doen. Wij moeten echter verklaren, dat we gaarne eens een proef zagen van den geest, waarin gij het verlangt — en houden ons dus aanbevolen om N°. 1 te zien. Er is altijd gal te veel in een mensch, die naar buiten uit moet — de pen moet dan gepunt enz., en dies hopen wij van tijd tot tijd wel eens wat voor u te sjouwen. Wat aangaat het pekunieele, dat zullen we wel eens bepraten of beschrijven. Kom ik iets tegen dat bruikbaar is — ik zal 't aanhouden, en Willem ook. Misschien trek ik te veld tegen een zotte vraag van *Den Recensent* van Calisch gedichten, die gevraagd heeft, waarom Helvetius v[an] d[en] B[ergh] dien niet heeft afgeraden, zijn *Heemskerk* te laten drukken nà de bekrooning van Bogaers. H. v. d. B. had NB. gezegd, dat, zoo B. de gouden, C. ten minste de zilveren verdiend had. Ik vraag niet naar namen, maar meld mij eens wat gij van onderwerpen hebt.

Gisteren avond heb ik ook Van Zeggelen gesproken. Deze verzocht mij in de eerste plaats u te groeten met de u dierbaren en u tevens te melden, dat er een nieuwe letter voor de erotiekers komt; hij zal daarmede nu in Januari een aanvang maken [1]. Denk gij nu nog eens over een titelkijn. *Eenvoudigheid* enz. Liefst zag ik een dingjen zonder vignet, maar koperen letters. De groote huiler en donderaar, zoo als de apologeet der *Femmes libres* Boudewijn noemt, hoorde dat ik u schrijven zou — en de inliggende is er het gevolg van. Die man neemt nog al hooi op zijn vork.

Denkt ge nog wel eens, als gij iets te vertalen hebt

[1] Van den Bergh's nieuwe dichtbundel *Edmunds mandoline* zou bij Giunta d'Albani te 's Gravenhage gedrukt worden.

1844. uit het Duitsch of Fransch aan dien armen drommel, dien ik u heb aanbevolen? Houdt het eens in uw gedachten, zoo ge kunt. Gaat het met *Helon's Bedevaart* [1] nog al? Wat blijven die *Ned. Volksalmanak* en die *Schoone en goede* uit! De eerste interesseert mij meer dan de laatste, die met ieder jaar een grooter vod wordt. Ik geloof, dat ik er niet meer in werken zal. Trouwens wat heeft men aan al die boekjens? Niets!

Ik geloof dat Fuhri mooi het land heeft met die *Fyziologie* Laat hij er aan verdienen; zijn naam heeft er meê geleden, al heeft J[onckbloet], wiens gelijkend portret het hoofdstuk XVIII versiert (?) [2] den zijnen geknaauwd voor *f* 100 [3].

Sint Keyne [4] is zeker een der beste vaersjens van de *Aurora*. Ik vond mét u, dat ze niet uitsteekt, hoewel de beschrijving van Malta door Jufvr. Toussaint de aankoop van het boekjen waard is, al staat hare novelle *De tweelingen van Malta* ook onder haar model van dien Franschen schilder Mignard in de *Vergeet mij niet*. Onder de beste dingen daaruit rangschik ik Potgieter's *Winterljens schilderen*, Ten Kate's *Naar buiten* en Kneppelhout's *Waanzinnig Truken*. Mag ik het restjen maar naar noemen? en Heldring's gewawel met den weinig flatteusen naam van pispraat bestempelen. Waar ter waereld wordt een redak-

---

[1] D. F. Strauss. *Helon's bedevaart naar Jeruzalem. Uit het Hoogduitsch door A. Kleyn, geb. Ockerse, met eene voorrede van J. H. van der Palm en opheldérende aanteekeningen door J. Clarisse.* Amsterdam. J. van der Hey & Zoon 1823. 2e uitgave *De vertaling herzien door N. Beets.* Amsterdam. P. Meijer Warnars en G. J. A. Beijerinck 1843.

[2] [W. F. G. L. François] *Een achttiende hoofdstuk voor de Physiologie van den Haag. Door een Hagenaar.* 's Gravenh. 1843.

[3] „Wel *my dear*, wat zegt gij van uw ouden Haagschen baas? Dat is eerst een furie van een uitgever. De residentie heeft in een soort van letterkundig oproer verkeert bij de verschijning der *physiologie* en met koortsig ongeduld verwachtte men het achttiende hoofdstuk." (Brief van Van der Vliet 16 November 1843).

[4] *De Bron van Sint Keyne*, door W. J. van Zeggelen (*Aurora* voor 1844 blz. 114).

teur gevonden, die zoo'n ding zou willen opnemen als de prul, die de *V[ergeet] m[ij] n[iet]* heeft geredigeerd. De *Christ. Volksalmanak* van Van Kampen ziet er niet kwaad uit. De *Tijdspiegel* bevalt mij best. Hoeveel tijdschriften krijgen wij toch wel? — 1844.

Ik raak uitgestudeerd. Alleen nog dit. De *Braga* houdt met December op. En misschien komt er een tweede *Hippokreen-ontzwaveling* van Dr. Hecker, die ook de eerste geschreven heeft. *Sub rosa* dit.

Mijn vrouwtjen en mijn kroost varen, Goddank, wel, mijn zoon heeft twee tanden en schijnt er nog al aan te lijden, want hij ziet soms fameus bleek. —

Ontfang dezen met uwe lieve Anna en uwe verdere betrekkingen, zoo mede de hare in goeden welstand en geloof mij als altijd

Uw Vriend

S. J. VAN DEN BERGH.

Donderdag 16 Nov. 1843.

Tusschen al dergelijke bemoeiïngen als uitgever, werd onderwijl het eigenlijke bedrijf, waar voorloopig althans de financieele basis in gevonden moest worden, de winkelzaak, niet uit het oog verloren. De administratie van de leesinrichting, die onder den koop van Beets begrepen was, nam een goed deel van den tijd in beslag. Door aankoop van nieuw verschenen uitgaven en van sommige oudere veel gezochte werken, trachtte hij dien voorraad tot een uitgezochte verzameling te maken van Hollandsche, Fransche, Engelsche en Hoogduitsche boeken. Toch komt het mij voor, dat hij zich niet onderscheidde in gehalte van andere dergelijke inrichtingen; een doorlezing van den catalogus en van vier daarop verschenen vervolgen, geeft mij geen aanleiding er lang bij stil te staan. Alleen dit, dat Kruseman zijn inrichting uitbreidde door er aan toe te voegen eenige maandwerken, en wel: *Het Leeskabinet*, *Europa*, *Iris*, *De Gids*, *Vaderlandsche letteroefeningen* en *De Recensent* en dat hij op het omslag van den catalogus medewerking inriep tot het

1844. oprichten van leesgezelschappen in bijzondere vakken van literatuur en wetenschap, zoo als van staat- en geschiedkunde, taal- en dichtkunde, rechtsgeleerdheid, geneeskunde, godgeleerdheid, enz. Op die wijze was hij als debitant werkzaam in het begin van zijn loopbaan en hij trachtte daaraan grooter vertier toe te brengen, door in zijn winkel te organiseeren driemaandelijksche boekbeschouwingen van de nieuwste Hollandsche, Fransche, Engelsche en Hoogduitsche werken in alle vakken van wetenschap en literatuur [1].

Er zullen dus, naar evenredigheid van de bekrompen ruimte in zijn winkel, vrij wat boeken voor het lezend en koopend publiek beschikbaar zijn geweest. Haarlem was niet alleen de stad, die geestelijk voordeel kon genieten van den boekenvoorraad daarin opgeslagen; ook naar buiten — ik denk hier in de eerste plaats aan J. C. Hacke te Amersfoort, den lateren vertolker van Dante's *Divina Comoedia* en een Haarlemmer van geboorte — werden de werken uitgezonden, waarvan een onvermijdelijk gevolg was, dat de toestand der bibliotheek bij het drukke gebruik, dat van de boeken gemaakt werd gaandeweg achteruit ging en het aantal werken allengs verminderde; een welkome aanvulling was een partijtje boeken, meestal moderne lectuur, bijzonder geschikt voor een *Cabinet de lecture*, waarvan in 1841 wegens geldgebrek de zanger W. P. de Chavonnes Vrugt, de propagator van het ons opgedrongen *Wien Neerlandsch bloed*, zich ontdeed.

Maar daarbij bepaalde de neering zich niet alleen. Boekverkooper, zooals Kruseman zich bij voorkeur in advertentiën en brieven noemde, te zijn, en wel in de superieure beteekenis van het woord, was steeds zijn streven. Aan de eischen door hem aan den wetenschappelijken boekverkooper gesteld, kwam ook hij — de mondelinge getuigenis van ouderen van dagen is er ten bewijze voor — niet te kort, toen reeds doordrongen van zijn op latere jaren geschreven woorden. „Treed het magazijn van den beschaafden assortiments-handelaar binnen en verkwik allereerst uw oogen aan dien overvloed van keurig

[1] Advertentie in *Opregte Haarlemsche Courant* 2 Augustus 1842.

geschikte boeken en banden, naar rubriek en taal geordend. 1844.
Loop de rijen langs en haal uw hart op aan dien veelzijdigen rijkdom van geestesgaven, waarvan reeds de titels u toespreken; aan die over de gansche wereld beroemde namen, wier jongste arbeid in die bedrukte bladen u in de hand wordt gelegd; aan die weelde van uitvoering, waarmeê allerlei vakken van kunstnijverheid het boek weten te tooien. Benijd den handelaar, die te midden van dien schat als tijdelijk eigenaar zich beweegt. Zie hem gretig gluren tusschen de bladen, opdat hij voor zich zelv' een voorsmaak moge genieten van hetgeen ter nauwernood de pers verlaten heeft en dat hij zoo straks zijn bezoekers als verrassende nieuwheid zal voorleggen. Bespeur hoe zijn handelstact elk boek zijn plaats en zijn rang geeft in den omvang zijner bibliographische bekwaamheid, en hoe hij zich voorbereidt om met dat geoefend overzicht allen die zijn boekenkennis begeeren te raadplegen zoo aanstonds te hulp te wezen. Zie hem omringd van de aanzienlijksten en beschaafdsten zijner woonplaats, opvangende wat ieder uit zijn eigen vak van studie of smaak hem meê te deelen heeft en zich daarmeê weêr verrijkende ten eigen en anderer bate. Elke dag doet hem aanwinnen in kennis, ruimer worden van blik, scherper van oordeel, fijner van smaak, een man zijn op zijn post te midden der geestelijke en zedelijke bewegingen van zijn tijd, een man zich voedende met het edelste dat de maatschappelijke wereld oplevert en wederkeerig in die maatschappij bevorderend, wat haar beter en vruchtbaarder maakt." [1] De boekverkooper Kruseman was meer dan louter gewoon debitant; hij was de bibliothecaris van zijn magazijn, die zijn steeds wisselenden voorraad dienstbaar maakte aan de verbreiding van wat goed en fraai en edel was.

Desniettegenstaande werd het bedrijf van boeken te plaatsen niet verwaarloosd. Begonnen met een leverantie van jaarlijks één riem schrijfpapier aan den Krijgsraad, de eenige betrekkelijk vaste post, die aan den winkel van Beets verbonden was, had het debiet zich gaandeweg in zijn vaderstad uitgebreid; de

[1] *Bouwstoffen* Dl. I blz. XXVII.

1844. hulpvaardigheid in het bedienen der klanten [1], ook daar waar iemand met meer eigendunk van zich zelf het aan zijn bediende zou overgelaten hebben [2], moest de goede uitwerking niet missen. Zelfs Batavia maakte kennis met zijn werkzaamheid, waar hij in 1846 door bemiddeling van zijn vriend Bleeker de levering trachtte te bekomen aan het geneeskundig leesgezelschap, toen daar geklaagd werd over Kemink te Utrecht, aan wien dat opgedragen was. De wijze toch, waarop in onze koloniën in de behoefte aan boeken voorzien werd, voldeed aan niemand; een eigenlijk gezegde boekhandel bestond er niet en de bezorging der boeken, want handel mocht het niet heeten, was overgelaten aan de welwillendheid van de Hoofd-opzieners of directeuren van de Lands-Drukkerij en Postdirecteuren van Batavia, altegader redenen, waarom E. J. L. Fuhri de verantwoordelijke Hoofd-opziener bij de Drukkerij van het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen, in 1848 besloot de proef te nemen om voor twee jaar een boekhandel te Batavia te vestigen [3].

In hoeverre Kruseman naar aanleiding van dien wensch van Bleeker, in dezen eersten tijd opgetreden is als handelaar naar Indië weet ik niet; ik vermoed echter, dat die handel, zoo hij al tot stand gekomen is, inderdaad niet veel te beteekenen gehad zal hebben. Trouwens Nederland in het algemeen en Haarlem in het bijzonder was het veld dat in de eerste plaats voor den debitant openlag en het was uit den aard der zaak Nederland waaraan Kruseman vooral zijn aandacht boven Indië zou schenken. Onder dat dagelijksch bedrijf van verkoop van winkelvoorraad, werden ook af en toe commissies waargenomen op boekverkoopingen en hield hij zelf er een den 13 Juni 1843 in het Hof van Holland te Haarlem [4].

---

[1] Zie Jo. de Vries in *Eigen Haard*. 1894 blz. 299.

[2] Dat Kruseman in den eersten tijd reeds een winkelknecht had vindt zijn bevestiging in twee advertentiën in het *Nieuwsblad voor den Boekhandel* (21 Januari en 12 November 1841).

[3] *Nieuwsblad voor den Boekhandel* 8 Juni 1848.

[4] Wat hier in veiling kwam weet ik niet. Daar mij geen catalogus der veiling onder de oogen is gekomen, kan ik niet mededeelen of Kruseman zich hier ook wellicht op het gebied van den ouden boekhandel begaf.

Overvloed van inkomsten gaven al die bemoeiïngen niet; het jonge huishouden moest nog zeer zuinig beheerd worden, wilde de 70 gulden, die Kruseman daarvoor in de maand kon afzonderen, geen deficit geven. Financieele zorgen toch drukten nog steeds den ijver en de voortvarendheid van den boekhandelaar-uitgever. En daarbij kwam nog, dat hij op weinig steun kon rekenen van oudere gevestigde boekhandelaars. Andere grondbeginsels in den boekhandel als usance waren, brachten hem toch somwijlen in moeielijkheden met de confraters. Althans, ik wil dit tusschen de regels lezen in onderstaand briefje: 1844.

Mijn Heer en Vriend!

Mij is een briefje van u, door den Heer Stemvers geworden over een voor de *Lett[eroefeningen]* ter recensie verkocht exemplaar van Annetje de St. Morin (roman, die ik met de mijnen met veel genoegen las) [1] en waarin UEd. zich verschoont van het zenden, op grond van eenige drukfouten, die wellicht *U* zouden geweten worden. Die grond, houd het mij ten goede, komt mij zoo zwak voor, dat ik onwillekeurig daarbij terugdenk aan hetgeen verleden najaar plaats greep, toen ik UEd. reeds beleefdelijk om een exemplaar ter huiselijke lectuur verzocht, doch dat niet konde bekomen, en ook nooit bekomen heb, ofschoon UEd. toen slechts eenig uitstel begeerde. Andere confraters volgen ten dezen eene andere methode dan de Heer Bohn en ook dan de firma Loosjes. Eerstgenoemde maakt geene bedenking in het *bedingen* van een gunstige recensie, of — betalen van het exemplaar! (Dit is nu toch wat heel erg). — Laatstgemelde bezigt de *Letteroeff'[eningen]* als werktuig om het debiet weer wat op te warmen als de trek over is, en zendt daarom eerst na jaar en dag de boeken, en dan soms bij pakketten ter beoordeeling in. Beiderlei manier van doen vind ik alles

[1] G. P. R. James. *Annette de St. Morin. Een verhaal uit den tijd van Lodewijk XV.*

1844. behalve nobel, en heeft mij dikwijls, toen ik nog redacteur was, gestuit en belemmerd tevens. Eene liberaler, minder kleingeestige denk- en handelwijs zie ik zoo gaarne jonge confraters vormen; en ziedaar de reden, waarom ik als oud-confrater U dit melde, vertrouwende dat UEd. het zulk eenen, die U van heeler harte veel voorspoed in uwe zaken toewenscht, niet ten kwade zult duiden, terwijl hij zich, met alle achting gaarne noemt

Uwen Dienstv. Vriend

J. W. IJNTEMA.

Vaartzigt [1], 1 Mei 1843.

Het bleek echter, dat de woning aan het Spaarne te klein werd om het jonge huishouden een behoorlijke huisvesting te kunnen geven. De oude heer H. D. Kruseman begreep dat, en kocht voor zijn zoon voor *f* 3781.09 een dubbelhuisje aan het Spaarne aan de noordzijde van de Korte Veerstraat [2], waarheen in April 1844 de zaak overgebracht werd. Gesteund door een trouwe gade, en aangemoedigd door een eigen huishouden, zou daar aan de winkelzaak en aan het uitgeversbedrijf een nieuwe *Schwung* gegeven worden.

Een geschiedkundige roman van J. van de Capelle (pseudo-

---

[1] Een optrekje te Haarlem aan de Leidsche Vaart waar IJntema zomers gedurende 15 jaar verblijf hield, en in 1838 (6 Juni) zijne echtgenoote Sara Heslinga door den dood verloren had. In 1844 trok hij naar Arnhem. IJntema was uitgever en redacteur van de *Vaderlandsche letteroefeningen*, toen met *De Boekzaal* en het *Algemeen letterlievend Maandschrift* de meestgezochte belletristische tijdschriften, waartegen het Jonge Holland en *De Gids* de strijdvaan ophieven.

Een dikke burgerheer, in 't bruin met kop'ren knoopen,
Vol van den bon vieux temps en kunstgenootschapsbrij;
Een vader die zijn gal gestaâg voelt overloopen,
Omdat zijn eigen kroost veel knapper is dan hij;
Een knorrige arrogant, wiens gunst ge alleen kunt koopen
Door oppervlakkigheid en domme vleierij. (*Braga* Dev. 1883. blz. 53.)

[2] Thans plaatselijk geteekend No. 62.

niem van J. F. Bosdijk) te Schoonhoven, waarin de schrijver 1844.
getracht had „in levendige kleuren te doen zien, hoe vooral Haarlem in diepen ramp en verdrukking geketend lag, hoe *heilig* de opstand was, hoe *noodig* en hoe *begrijpelijk* een daarna gevolgde moedige en onbezwekene verdediging in het beleg was," werd als „fabriekswerk" niet aangenomen [1]; een zelfde bescheid kreeg Ten Kate een paar dagen later, die aanbood *De spiegel der volmaaktheid of gedachte over het ware, schoone en goede*, uit het tweede deel van Joh. Friedr. von Meyer's *Hesperiden* (29 Juli 1844). Behalve enkele kleinigheden als *De wedloopen en harddraverijen, gehouden nabij Zandvoort, den 6den en 7den September 1844* [*door* Boudewijn] [2], „welk werkje door zijn geestigen inhoud zijn koopers wel zou vinden," [3] verschenen in 1844 een paar romans van Flygare Carlèn, Schoppe en Ingemann [4]. Van deze drie romans maakte de uitgever een afzonderlijke aanbieding:

Haarlem, December 1844.

Door een zamenloop van teleurstellingen heb ik eerst in het laatst van dit jaar drie romans kunnen uitgeven,

---

[1] Het is mij niet gebleken, dat deze roman evenwel het licht gezien heeft daar *Het beleg en de verdediging van Haarlem* reeds in 1843 te Schoonhoven bij Van Nooten verschenen was. Dit werk was echter bij Kruseman's letterkundige bentgenooten niet zoo ongunstig opgenomen, daar Boudewijn er een fragment uit overdrukte in *De Tijd* (Dl. I 's Gravenh. 1845 blz. 257 vlg.) en dat versierde met een gezicht in Haarlem's Groote Kerk (steendruk). De Haagsche schilder Ehnle voelde zich door de lezing van dezen roman geïnspireerd om een episode uit het beleg met de Kleine Houtpoort als achtergrond op het doek te brengen. (*De Tijd* Dl. IV 's Gravenh. 1846 blz. 185).

[2] Ten onrechte door Dr. Ekama (*Catalogus van boeken, pamfletten, enz. over Haarlem.* Haarl. 1874 n°. 989) toegeschreven aan Beets.

[3] Advertentie in *Nieuwsblad voor den Boekhandel* 19 September 1844. — Ook Potgieter maakte een gedicht op deze Zandvoortsche wedrennen. (Groenewegen no. 441).

[4] Het laatste werk draagt het jaartal 1845, maar werd reeds vóór 12 December 1844 in commissie verzonden. (Advertentie in *Nieuwsblad voor den Boekhandel* 12 December 1844).

1844. aan wier goed debiet ik overigens geene reden zou hebben om te twijfelen. Ik bedoel:

N°. 1 Flygare Carlèn, *Wie is de Bruidegom?* 2 dln. *f* 4.60 *f* 5.60.
N°. 2 Amalia Schoppe, *De Jodin.* 2 dln., *f* 4.20 *f* 5.10.
N°. 3 Ingemann, *Koning Eric en de Bannelingen,* 2 dn. *f* 5.75 *f* 6.90.
(dit laatste met het jaartal van 1845)

alle van auteurs wier werken mijne aanprijzing niet noodig hebben. Niettemin vrees ik, dat ik in het voorjaar meer Exemplaren terug zal krijgen, dan mij lief is, wanneer ik niet door een EXTRA rabat het verkoopen van dezelve in *dit jaar voordeeliger* maak, dan in het volgende, en getroost mij liever deze betrekkelijk groote opoffering, dan de Ex. door het heen en weêr reizen beschadigd, terug te zien en ze op nieuw te moeten verzenden. Daarom doe ik het volgend aanbod:

Wie van bovenstaande drie romans *te zamen* in *dit jaar* één stel voor rekening neemt, sta ik TIEN percent EXTRA korting toe, BEHALVE de gewone VIJF percent bij de afrekening. De prijzen worden dan alzoo *netto*:

Van	N°. 1	*f* 3,93½	Verk.	*f*	5.60
„	„ 2	„ 3.59½	„	„	5.10
„	„ 3	„ 4.92	„	„	6.90
Te zamen . . .		*f* 12.45		*f*	17.60

hetwelk bijna zonder risico een aanzienlijke winst oplevert. Wie TWEE stellen neemt, ontvangt dezelve voor *f* 12.00 *netto* elk.

Tevens geef ik de verzekering, dat in dit aanbod niet de minste verandering behoeft te worden voorgesteld, en dat *enkele* werken in geen geval voor minderen prijs dan den bij de uitgave bepaalden, worden afgeleverd.

Ik behoef niet te melden, dat in dit voorstel op eene ruime deelneming wordt gerekend. Maakt men van hetzelve gebruik, dan verzoek ik *per Couvert* antwoord.

Bij de aanstaande sluiting der rekeningen herinner ik H.H. confraters nog, dat ik, om verschillende redenen, niets op een volgend jaar *in Commissie* kan laten, en verzoek ik HEd. beleefdelijk vóór Mei terugzending van het onverkochte. 1844.

A. C. KRUSEMAN. [1]

De boekhandel maakte flink gebruik van deze aanbieding: ongeveer 400 exemplaren werden van elk dezer romans geplaatst.

Behalve *De Nichten* en Ten Kate's *Maria Magdalena* was nog geen oorspronkelijk Nederlandsch belletristisch werk bij Kruseman verschenen; van beide was het debiet geheel onvoldoende, zooals bleek. *Edmunds mandoline*, een verzameling van een aantal tusschen 1835 en 1844 vervaardigde gedichtjes van zijn vriend S. J. van den Bergh, dat in 1844 het licht zag, bracht daarin verandering. De uitgave gaf aanleiding tot een kleinen twist onder de Haagsche boekverkoopers [2], welke echter

[1] Advertentie in *Nieuwsblad voor den Boekhandel* 12 en 27 December 1844.

[2] De uitgave van dezen bundel had een kleine boekverkooperstwist ten gevolge, schoon Kruseman daarin als uitgever slechts zijdelings betrokken was. J. A. A. van den Bergh, de broeder van den dichter, die sedert een paar jaar als boekverkooper te 's Gravenhage gevestigd was, had, zoodra hij van de voorgenomen uitgaaf kennis kreeg, bestellingslijsten bij zijn klanten doen rondgaan, nog voordat aan de andere boekverkoopers bestellingslijsten door den uitgever toegezonden waren. Toen in 1846 Van Zeggelen's *Lach en Luim* stond uit te komen, was het te verwachten, dat ook thans weer door hem hetzelfde middel ter hand genomen zoude worden. J. M. van 't Haaff, de uitgever van het *Nieuwsblad voor den Boekhandel*, meende zich tegen deze praktijk te moeten verzetten en betoogde in een ingezonden stuk in het *Nieuwsblad* van den 26 Februari 1846, dat deze „bijzondere activiteit(?)" hoogst ongepast was tegenover de andere boekverkoopers, die daardoor achter het net zouden moeten visschen. Dit stuk gaf aanleiding tot hevige woordenwisselingen tusschen de betrokken personen in 's Gravenhage; een persoonlijke overkomst van Kruseman naar den Haag was noodig om de gemoederen weer tot kalmte te brengen, terwijl hij in het volgend nummer van het *Nieuwsblad* bekende, „hoe het hem leed heeft

1844. niet nadeelig terugwerkte op het debiet; in tegenstelling met *De Nichten* en met de *Maria Magdalena* zou de onderneming voor Kruseman geen schadepost zijn. Hoewel Sam Jan voor honorarium niet onverschillig kon zijn, had hij het kopyrecht om niet aan zijn vriend den uitgever afgestaan, en deze zag hier voor het eerst zijn vertrouwen in een Nederlandsch letterkundig werk niet beschaamd. Trouwens het werk werd door geestverwanten gunstig besproken; op verzoek van Alberdingk Thijm had Ten Kate zich belast met de recensie van *Edmunds mandoline* in *De Spektator* [1] en zich daarvan vrijwel naar genoegen van Sam Jan gekweten [2].

Nog zijn er een paar uitgaven in dit jaar 1844 geschied, welke der vermelding waard zijn.

In Maart verscheen bij Kruseman een uitgave van de *Wet houdende vaststelling eener buitengewone belasting op de bezittingen*, de zoogenaamde Wet op de gedwongen geldheffing van F. A. van Hall. Hiervan was de oplaag vastgesteld op 1000 exemplaren in groot octavo, terwijl Kruseman van de Erven Bohn overnam de oplage in klein octavo voor *f* 24.70.

Aan de tweede uitgave, die hier nog vermelding verdient, is evenzeer de naam Van Hall verbonden.

---

gedaan, dat dit bundeltje reeds vòòr zijne uitgave aanleiding tot onaangenaamheden gegeven heeft tusschen Haagsche Confraters. Welke praktijken daar ook mede gebruikt zijn, hij verzekert, dat hij er niet de minste kennis van gedragen heeft, en dat hij meent bij de verzending naar recht en billijkheid, en dus zoo hij hoopt ten genoegen van allen, gehandeld te hebben."

[1] Brief van Alberdingk Thijm aan Ten Kate 18 Juli 1844, medegedeeld door J. F. M. Sterck in *Nederland*. Amst. 1893 Dl. II blz. 202. De recensie zelve verscheen in *De Spektator*. Dl. V 's Gravenh. 1845 blz. 358 vlg. 401 vlg. Ten Kate onderteekent zijn recentie Φ.....ς.

[2] „'t Is zoo moeilijk een vriend oprecht te recenseeren: vooral iemant als den goeden Sam, die óvergevoelig is voor lof en blaam, de waarheid niet altijd penetreert en aan vormen blijft hangen. Hij is redelijk kontent; maar vindt mijn standpunt overdreven." (Brief van Ten Kate aan Alberdingk Thijm 17 October 1845, medegedeeld door J. F. M. Sterck in *Nederland*. Amst. 1893. Dl. II blz. 324.)

Den 20 September 1839 was de eerste spoorweglijn hier in Nederland, die tusschen Amsterdam en Haarlem, geopend. Vijf jaar later, in October 1844, verscheen bij Kruseman, voor rekening van den schrijver C. C. van Hall, adjunct-ingenieur-directeur der Hollandsche IJzeren Spoorweg-Maatschappij een *Handleiding tot de kennis van de verschillende soorten van locomotieven benevens practische voorschriften tot het geleiden van dezelve*, die met inbegrip van een atlas van dertig platen *f* 16.— (*f* 12.80 netto) kostte [1]. De Maatschappij had den dienst aangevangen in 1839 met 4 locomotieven [2] en dat materieel gaandeweg met 11 uitgebreid [3], zoodat in 1844 hier te lande slechts 15 locomotieven en even zoo veel machinisten waren. Het lijkt me daarom een financiëel uiterst gewaagde onderneming geweest te zijn een dergelijk kostbaar werk toen over zulk een speciaal onderwerp in het licht te geven. „Bij de uitbreiding, die de Spoorwegen eerlang ook in ons Vaderland zullen verkrijgen, schreef de auteur in zijn [*Voor*]*berigt*, is er eene noodzakelijke behoefte aan die soort van werklieden, welke men gewoon is *Machinisten* of wel Geleiders der Locomotieven te noemen. Vele werklieden pogen zich te oefenen, ten einde zich hiertoe bekwaam te maken, maar zij zoeken te vergeefs in onze taal naar eene geschikte handleiding, die, gepaard met eene dagelijksche *practische* oefening, hun daartoe den weg zoude kunnen banen." 1844.

In hoeverre het werk aan de verwachting voldeed weet ik niet, daar de oplaag mij niet bekend is. Ik vermoed echter, dat de uitgaaf aan haar bestemming beantwoord heeft. In het begin van September 1845 toch werd de kopy met de overige exemplaren bij advertentie in het *Nieuwsblad voor den Boek-*

[1] De schrijver was met zijn bloedverwant Adrien Desiré Teyler van Hall op de locomotief, die den 10 Maart 1843 op de Leederbrug bij Warmond verongelukte; Teyler van Hall verloor daarbij het leven.

[2] Snelheid, Hoop, Arend, Leeuw.

[3] In 1840 met de Amstel, in 1841 met de Vulcanus (deze beide waren van Nederlandsch fabrikaat door C. Verveer), in 1842 met de Komeet, de Vesta en de Orion, in 1843 met de Sirius, de Salamander, de Phoenix en de Urania, in 1844 met de Pegasus en de Aurora.

1844. *handel* [1] te koop aangeboden. Die verkoop kwam niet tot stand, want in April 1848 werd Kruseman zelf kooper van de 89 resteerende exemplaren met het kopyrecht voor *f* 125; in de auctie J. C. van Kesteren en Zoon verkocht hij 12 December 1849 de overige 60 exemplaren met het kopyrecht aan Petit & Co. te Utrecht voor *f* 156, zoodat hij in ruim anderhalf jaar omstreeks *f* 250 aan het bezit van dit artikel verdiend had.

Wanneer in onze dagen het spoorwegwezen zoo iets alledaagsch is geworden, dat een locomotief een doodgewoon voorwerp geacht wordt, dan is de verklaring van het woord „locomotief" in dit werk gegeven, belangrijk genoeg voor de kennis van die dagen, om hier over te drukken [2].

> Wanneer men eene Stoommachine, in de plaats van op een' onbeweegbaren grond, plaatst op een beweegbaar werktuig, b.v. op eene boot, of een' wagen, dan noemt men dit werktuig een Locomotief.
>
> Locomotief is een nieuw woord, waaronder gerangschikt moet worden eene soort van werktuigen, alleen van elkander verschillende door den aard van het werk, dat zij moeten verrigten; zoo zijn er Locomotieven voor booten, voor gewone wegen en spoorwegen.
>
> Behalve deze algemeene beteekenis van het woord Locomotief, wordt hetzelve meer bepaaldelijk gebruikt voor de werktuigen, welke op de spoorwegen dienst doen; en in dit geval wordt hieronder verstaan niet alleen de machine zelve, maar ook de ketel, de wagen waarop het werktuig rust, in één woord, het geheele samenstel, hetwelk dient om de treinen op de spoorwegen voort te slepen.

Uit lexicographisch oogpunt verdient hier genoemd te worden het *Engelsch en Hollandsch woordenboek der technische*

---

[1] 11 September 1845.

[2] Van Hall, *Handleiding enz.* blz. [5] Inleiding. — De *Haarlemsche Courant* van den 11 Maart 1843 vertaalde in haar verslag van het bovengemelde spoorwegongeluk het woord *locomotief* in stoomtrekker.

benamingen van de deelen eener locomotief, dat Van Hall aan zijn arbeid toevoegde. Een opsomming van enkele vertolkingen, hier en daar uit die lijst gegrepen, versterkt mij in de meening, dat werkelijk deze uitgaaf geenszins het beoogde doel gemist heeft. Ik noem: *Axle guides*, vetpotgeleiders; *cross schaft* [1], stellingas; *cotton wick*, katoenpitje; *cross sleeper*, dwarslegger [2]; *drivingwheels*, drijfwielen; *flanch of the tires*, flens der wielbanden; *priming*, pruimen [3]; *reversing gear*, gangkruk [4]; *smoke box*, rookkast; *stay's*, steunen; *splasher*, slikbord; *wheel guage* [5], spoormal. Die Nederlandsche benamingen zijn nog heden ten dage in die door Van Hall aangegeven beteekenis gebruikelijk [6], en aangenomen dat de vertaling dier Engelsche technische uitdrukkingen ook aan Van Hall te danken is, dan bewijst dat den invloed van zijn *Handleiding* en indirect daardoor het debiet. 1844.

Het jaar 1845 gaf niet veel meer verscheidenheid dan het vorige: alleen verdient vermeld te worden, dat voor de uitgave van Daniël Ramée *Geschiedenis der bouwkunst bij de oude volken*, eene vertaling door J. H. Muller van de *Manuel de l'histoire générale de l'architecture chez tous les peuples*, en welke vertaling in Februari 1847 compleet kwam, te vergeefs getracht werd een subsidie van *f* 2500 te verkrijgen van Z. M. uit het fonds ter aanmoediging van goede ondernemingen; hoewel de regeering op het werk inteekende, bleek de onderneming dan ook ten slotte met een nadeelig saldo te sluiten [7]; dat er een plan gevormd

---

[1] Lees: *cross shaft*.

[2] Lees: dwarsligger.

[3] Water uitwerpen tegelijk met den afgewerkten stoom.

[4] Gangkruk is ook wel de naam voor het handel aan de stoomtoelaatpijp.

[5] Lees: *wheel gange*.

[6] Mededeeling van den heer H. J. Abresch, adjunct-ingenieur aan de centrale werkplaats der Hollandsche IJzeren Spoorwegmaatschappij.

[7] In de *Alphabetische naamlijst van boeken enz.* (Amst. Brinkman. 1858 blz. 539 *i. v.* Ramée) is de titel onjuist. Het is mij althans niet gebleken dat Kruseman meer uitgaf dan de *Geschiedenis der bouwkunst bij de oude volken*. Bovendien komt zoo ook de titel voor in den catalogus der fondsveiling van 1852. Eveneens is het jaartal 1846 door

1845. werd de *Kosmos* van Von Humboldt in Nederlandsch gewaad te steken; dat ten behoeve van J. F. van Druten te Sneek afgezien werd van de uitgave van een vertaling van Flygare Carlèn's *Paul Wärnung* [1]; dat van Da Costa's *Alfonsus de Eerste*, waarvan het kopyrecht (2 ex.) door Kruseman in September van dat jaar met dat van *Prometheus* (15 ex.) voor *f* 50 gekocht was uit het fonds van J. H. den Ouden, een herdruk bezorgd werd [2] en dat in het einde van het jaar verzonden werd M. Korn *Haak-boekje. Onderrigt en voorbeelden voor allerlei werk in het haken*, een vertaling van Mina Korn *Das weisse Häkelbuch*.

Met dit werkje dat Kruseman persoonlijk vertaalde en dat hij vermoedelijk in de wereld bracht om te voldoen aan de aanvragen, die zijn vrienden tot hem richtten om patronen te verkrijgen voor hun vrouwen, had hij groot succes. De eerste druk met een oplaag van 2000 exemplaren, was binnen een paar maanden uitverkocht; de tweede oplaag in een zelfde aantal getrokken (Mei 1846) werd in Juni 1847 door een derde vermeerderde oplaag van 2500 exemplaren gevolgd en gaf bovendien in 1846 den prikkel tot de uitgave van F. Benedictus [3] *Haak-boekje. Onderrigt en voorbeelden voor allerlei gehaakte voorwerpen in kleuren*, waartoe hij eene op dit gebied welbekende schrijfster had aangezocht. Hiervan was de afzet echter aanmerkelijk minder, daar in 6 jaar 2554 exemplaren geplaatst werden.

Brinkman genoemd, onjuist. Op het titelblad staat 1847, overeenkomende met de maand Februari van dat jaar, waarin de laatste (zesde) aflevering verscheen.

[1] Advertentie in het *Nieuwsblad voor den Boekhandel* 11 Juni 1845 onderteekend: „J. F. van Druten, boekhandelaar te Sneek". *Paul Werning* verscheen in 1846 met het adres van Van Druten en Bleeker.

[2] De *Alfonsus de Eerste* was kort te voren (23 Augustus 1845) voor de tweede maal — op het programma van de voorstelling staat echter, naar het schijnt ten onrechte, „nooit vertoond" — in den Amsterdamschen Stads-schouwburg vertoond. De voorstelling had aan *De Spektator* (Dl. V 's Gravenh. 1845 blz. 386) weinig voldaan. Wellicht dat daarin een reden gezien kan worden waarom de eigenaar van het treurspel zich liet vinden het kopyrecht over te doen.

[3] Zij was onderwijzeres op de Nederl.-Israëlitische armenschool te Amsterdam.

Nog schijnt Kruseman in dat jaar weer getornd te hebben 1846.
aan een oud plan: het uitgeven van een periodiek blad; althans het kan opgemaakt worden uit enkele brieven, die in het laatste halfjaar van 1845 door hem ontvangen werden. De *Polichinel* van 1849 vond een voorganger in de *Uilenspiegel*, zooals dat blad, naar me voorkomt, zou moeten heeten. Daar voorloopig althans van de zaak niets kwam, is het eenige merkwaardige dat zich hieraan vastknoopt een brief van Hofdijk, geschreven uit Alkmaar den 22 Juli 1845, waarin hij schrijft dat „het getal couranten die door H.H. Boekh. alhier bezorgd worden is [1] *Haarl.* 158 — *Handelsbl.* 36 — *Arnh.* 9 — *Kamper* 24 — *Amst. Cour.* 4 — *Oyev.* 7 — *Rotterd.* 3 — *Held.* 8."

1846 echter toonde een gansch anderen aanblik; dat jaar zag Kruseman met een uitgave voor den dag komen, waarin hij voor het eerst zijn volle kracht toonen zou, nl. met het maandwerk het *Christelijk Album, Woorden van stichting in onze huiskamers.* De menigte preeken, welke in die jaren het licht zagen hadden aan Kruseman de overtuiging geschonken, dat het publiek gesteld was op stichtelijke lectuur. Maar juist die overvloed maakte, dat die vorm in discrediet geraakte; godsdienstige vertoogen in losser stijl en door verschillende handen bijeen gebracht konden een welkomer lektuur zijn in den huiselijken kring. Kruseman stelde zich in verbinding met Adriaan Loosjes, thans rustend doopsgezind leeraar te Amsterdam. Schoon nog maar leerling van de Haarlemsche latijnsche school was door dien veelbelovenden scholier met October 1845 reeds compleet bij De Jong te Arnhem uitgegeven *De paarlen des Bijbels,* dat in maandelijksche afleveringen verschenen, grootendeels door hem geschreven was. Hij bood zijn medewerking en met Kruseman's hulp de zorg voor anderer kopy aan, daar hij wegens zijn jeugdigen leeftijd als eigenlijk gezegd redacteur niet kon optreden. Loosjes ging hulp zoeken bij zijn

[1] Het postkantoor had hem geweigerd opgaaf te verstrekken. Zijn zegslieden in deze waren de loopjongens van Coster en van Van Vloten.

1846. vrienden van de Latijnsche school, bij *Utile Dulci*, bij dat kringetje van Haarlemsche jongelui, wier namen in later tijd zulk een voornamen klank zouden hebben, en waartoe o. a. Kuenen, Rauwenhoff en Mirandolle behoorden [1] en slaagde bij Abraham Kuenen en bij Herman Broos Az., de eerste nog niet weder, de laatste reeds sedert geruimen tijd niet meer gymnasiast, maar beide apothekersleerlingen. De eerste en de tweede aflevering waren verschenen en om de animo er voor op te wekken liet de uitgever flink werken met deze beide eerste afleveringen en een daarbij verzonden prospectus.

De Uitgever A. C. KRUSEMAN, te *Haarlem*, acht het in zijn belang en tot genoegen van velen gepast, om de uitgave van het CHRISTELIJK ALBUM zoo veel mogelijk bekend te maken. Hij verspreidt daarom dit Prospectus, ten geleide van de beide eerste afleveringen van het werk zelve *ter inzage*, terwijl hij allen, welke zich het Album wenschen aan te schaffen, verzoekt, den naam op te geven van **eenen Boekhandelaar in hunne woonplaats**, door wiens bemiddeling en tot wiens voordeel zij het exemplaar verkiezen te ontvangen.

Overigens verwijst hij, wat het werk zelf aangaat, naar het onderstaande

PROSPECTUS
VAN DE REDACTIE.

Aan u, geliefde Medechristenen, geleerd of eenvoudig, rijk of minder vermogend, jong of oud, aan u allen, die

---

[1] Over de Haarlemsche Latijnsche school na te zien vooral A. Loosjes. *Uit de jeugd van Abraham Kuenen* in *Stemmen voor waarheid en vrede*. Utr. 1894 blz. 25 vgl. — Wanneer ik hierbij Mirandolle noem, is dat, omdat het mijn moeder, Mirandolle's oudste zuster, levendig voor den geest staat, dat hij in die dagen door Loosjes verzocht werd een stukje te leveren: een vertaling van een opstel uit een Duitsche almanak werd goedgekeurd. Het is mij echter niet gebleken, dat een dergelijk opstel door Kruseman in druk werd uitgegeven.

met een warm gevoel beseft, dat wij op deze wereld zijn, 1845.
om opgeleid te worden voor eene hoogere, wenden wij ons bij den aanvang van onzen arbeid, waarvan gij hier de eerste afleveringen vóór u ziet. Wij willen ons voor u en voor ons zelven nederzetten, en een rustig uur afzonderen van de overige, om het te wijden aan datgene, wat ons het naast aan het harte moet liggen: — om wijzer en beter te worden.

Wie van ons, hoe veel of weinig geoefend hij ook zijn moge, heeft niet vaak behoefte aan eene hartelijke, stichtelijke toespraak? En wáár gevoelen we die behoefte levendiger, dan in ons huis, als wij uit onze maatschappelijke beslommeringen zijn teruggekeerd, of de ons opgelegde huiselijke bezigheden volbragt hebben? — Hetzij ons leven kalm en gelukkig daarheen gaat, en ons hart dankbaar is voor den zegen van boven, hetzij ons pad moeijelijk is en treurig, en er zich zorgen laden op ons gemoed: wij gevoelen zoo menigmaal, in de stille huiskamer ter neêr gezeten, eenen aandrang, om ongestoord en ernstig te denken over ons zelven en over Hem, Die ons op deze aarde heeft geplaatst en Die in den Hemel onze Vader wil zijn. Dan wordt ons het harte week voor goede indrukken, en wij nemen als van zelve onzen Bijbel ter hand, als eenen goeden en getrouwen vriend, die ons spreekt over datgene, wat ons hart gevoelt noodig te hebben.

Maar, terwijl gij dien Bijbel vóór u hadt, hebt gij zeker wel eens, ja dikwerf, nog naar een' anderen vriend gewenscht, een' vriend, die met u spreken kon over al het goede, dat er zoo lezende en denkende bij u omging; die eveneens voelde als gij, maar die het u in woorden bragt en u helder maakte; die uwe gedachten regelde, het gelezene toelichtte, Gods woord vergeleek met de wereld om u heen, met uwe maatschappelijke en huiselijke verrigtingen, met u zelven, en die uw hart en uw verstand zoodoende tot de vervulling van uwe bestemming opwekte. Ziet! zulk een' vriend wenschen wij u in

1846. ons CHRISTELIJK ALBUM te geven. Wij willen met u spreken over ons „beste deel": u en ons zelven trachten op te leiden tot een waarachtig Christelijk leven in Geloof, Hoop en Liefde. O, uit die gewijde bladeren komt ons telkens nieuwe stof tot onze gemoedelijke overdenkingen te gemoet; het BESTE BOEK geeft ons zoo véél, dat nooit veroudert en nooit in waarde vermindert, dat nooit genoeg kan overdacht en herlezen worden. Of wij verwijlen bij de geschiedenis van Gods uitverkoren volk; of wij eerbiedig stil staan bij de omwandelingen op aarde van onzen dierbaren Heiland; of wij de vermaningen en lessen overwegen, die onze Bijbel ons op iedere bladzijde toeroept — overal, altoos vinden wij voedsel voor ons verstand, en niet minder voor ons hart.

In dien geest willen wij korte opstellen verzamelen tot een Album. Wat wij schrijven, zal niet gebonden zijn aan een' enkelen, een' stijven vorm: het goede is goed in iedere gedaante, en wij kiezen verscheidenheid naar den verschillenden smaak onzer Christelijke Vrienden. Wij willen niet geleerd schijnen, maar wij zullen eenvoudig zijn, te verstaan en te gevoelen voor allen; gemoedelijk en ernstig, willen wij als uit het hart tot het hart spreken. Bijzondere leerstukken of meeningen raken wij niet aan; wij laten ieder vrij in zijne wijze van denken: allen, *allen* zonder onderscheid reiken wij de hand der broederlijke liefde toe; *allen*, die maar Christenen heeten, welken naam zij overigens dragen mogen. Ons is het slechts te doen, om, WIE ER BEHOEFTE AAN HEBBEN TOE TE SPREKEN TOT VERHEFFING DES HARTEN EN OP TE WEKKEN TOT EEN BLIJMOEDIG GELOOF, EENE WERKZAME LIEFDE EN EENE VERTROUWENDE HOOP, DIE ZICH OPENBAREN IN EENEN CHRISTELIJKEN WANDEL.

Daartoe schenke God ons Zijnen zegen!

Redactie.

De uitslag van deze onderneming beloofde bevredigend te zul-

len zijn: de uitgave werd in afleveringen à 25 cents voortgezet en in December van 1846 verscheen de laatste aflevering van den eersten jaargang van dit stichtelijk maandschrift, waarin de onderstaande bijdragen opgenomen waren: 1846.

De verloren zoon
Gij zijt die man!
Hebt gij mij lief?
Eene zaligspreking
door H. Broos Az.

Abrahams geloof, door A. Kuenen.

De rijke man en de arme Lazarus
Elisabeth Fry
De gelijkenis van het mosterdzaad (?)
Het „Onze Vader" van Claudius
door A.C.Kruseman.

Werkend geloof in den Christen, door Boudewijn (Van der Vliet).

Eene Pinkstervraag, door C. W. van der Pot, Remonstrantsch predikant te Leiden.

Pinkster, door S. J. van den Bergh.

Augustinus
Grietje-buur
door C. Sepp, Doopsgezind leeraar te Westzaan.

Een avond van den predikant in zijne dorpskerk, door R. Bennink Janssonius, Hervormd predikant te Roderwolde.

De overige bladzijden, waaronder *Zondag-viering*, dat is meer dan $^5/_8$ van de 384 pagina's, waren van de hand van Loosjes [1], die daarvoor, zonder dat er afspraak of contract gemaakt was, *f* 200 honorarium ontving.

Voor een jaar ging het goed, dat het redacteurschap aan zulke jeugdige handen was toevertrouwd. Maar toen het tijdschrift, dat niet bij alle theologen met instemming ontvangen werd [2], wat opgang maakte — in Augustus 1847 moest een tweede oplaag van het eerste deel verschijnen, voor een groot

[1] In een aanteekening schrijft Kruseman zelf echter uitdrukkelijk, dat ook Rauwenhoff behoorde tot de medewerkers van dezen eersten jaargang; hij zegt evenwel niet welke artikelen van zijn hand zijn.

[2] „Aan uw verzoek om medewerking zal ik echter niet kunnen voldoen, daar... ik geenszins deel in uwe meening, dat populaire godsdienstgeschriften ter verpoozing kunnen opgesteld worden. Dégelijke kost vordert behoorlijke bereiding. Wat door velen in één boekwerk

1846. deel te danken aan den colporteur P. Schmitz, die er in 1846 267 dagen voor werkte [1] — kon het blijvend welslagen van het debiet niet afhankelijk gesteld blijven worden aan de bewaring van het geheim. Met een student van het eerste jaar als redacteur kon Kruseman niet voor den dag komen en zoodanig een was ongeschikt om een aantal bekende en genoemde medewerkers voor het *Album* te winnen; er diende omgezien te worden naar een bekend predikant om als vaste redactie aan het hoofd van het tijdschrift te staan.

Op dringend aanzoek der Haagsche vrienden werd Gerard David Steringa Kuijper, toen hulpprediker te Opijnen in Gelderland, één van de Groningsche letterkundige club, waartoe ook Hecker, de Hippocreen-ontzwavelaar en Bennink Janssonius behoorden, hiertoe bereid gevonden, tegen een honorarium van *f* 250 [2]. Schoon Kuijper reeds enkele populaire novellen geschreven had en daarom de rechte persoon beloofde te zullen zijn, logenstrafte de uitkomst dit gunstig gevoelen. „De keus kon niet slechter: de redacteur, ziekelijk en zwaartillend deed niets, zoodat al de zorg voor kopy en briefwisseling met de medewerkers op mij [Kruseman] neder kwam [3]"; de groote afstand tusschen redacteur en uitgever moest een geregelden gang van zaken ook al niet in de hand werken, zoodat met 1849 naar een nieuwen redacteur omgezien moest worden, welke gevonden werd in Willem Carel Mauve, leeraar bij de Doopsgezinden te Haarlem. Wijziging of verandering onderging het *Album* onder diens redactie niet; alleen deze, dat terwijl de bijdragen in den eersten jaargang geheel

---

geleverd wordt, mist doorgaans ook die eenheid, waaraan men den naam van bepaald karakter geeft, en dat mij wenschelijk voorkomt." (Brief van F. J. Domela Nieuwenhuis 29 Mei 1846).

[1] De colportagekosten beliepen in 1846 *f* 1294.45, voor de beide eerste jaren *f* 2580.45.

[2] Voor den jaargang 1848 verminderd tot *f* 200.

[3] Een voorbeeld: Van Herwerden schreef *Welke is de kracht van het Christendom in dezen tijd?* Schoon eerst aangenomen voor het *Christelijk Album* oordeelde de uitgever het daarvoor niet geschikt, maar niettemin belangrijk genoeg om afzonderlijk in brochurevorm bij hem het licht te zien (1848).

anoniem verschenen waren en in de beide volgende jaargangen slechts hier en daar initialen te lezen zijn, eerst met het optreden van Mauve de opstellen regelmatig van initialen voorzien werden. Ook werden eerst met dezen jaargang alle bijdragen gehonoreerd en kon dit goedkoope en godsdienstige huisboek onder medewerking van in de tachtig predikanten uit alle streken van het land reeds op ruim 4000 inteekenaren wijzen. Welbekende predikanten als J. G. Boekenoogen te Wormerveer, J. ab Utrecht Dresselhuis te Wolfaartsdijk, T. van Duinen Jr. te Surhuisterveen, Prof. P. Hofstede de Groot te Groningen, Dr. H. Heemskerk te Amsterdam, C. Hooijer te Zalt-Bommel, J. C. Schultz Jacobi te Rotterdam, Dr. R. Bennink Janssonius te 's Gravenhage, J. J. L. ten Kate te Middelburg, J. C. Kinderman te Edam, Dr. L. S. P. Meyboom te Nijmegen, H. C. Millies te Amsterdam, Prof. W. Muurling te Groningen, J. G. de Hoop Scheffer te Amsterdam en B. T. Lublink Weddik te Amsterdam noemt de *Naamlijst van mede-arbeiders* afgedrukt in het Prospectus van den jaargang 1850. Die breede lijst van medewerkers, waaruit ik hier slechts enkele bekende namen mededeel, is wel het beste bewijs, hoe gunstig bij de toenmalige woordvoerders van het godsdienstig leven hier te lande het *Christelijk Album* aangeschreven stond. 1846.

Het was een allergelukkigste greep geweest, dit stichtelijke huisboek voor alle standen, dat aan andere uitgevers tot model diende van dergelijke ondernemingen, zooals aan D. H. Fikkert te Amsterdam voor zijn *Christelijk museum*, aan Ipenbuur en Van Seldam te Amsterdam voor hun *Christelijke overdenkingen* onder redactie van J. J. L. ten Kate.

Een groote aanbeveling voor dit tijdschrift waren van den beginne af de staalgravuren, in kwarto formaat, die bij wijze van premieplaat telkens bij de eerste aflevering verzonden, later bij het komplete deel als titelplaat konden worden bijgebonden. Niet alleen hierdoor, maar ook door gelukkige colportage en door het uitzenden van een overvloed van prospectussen [1] werd het debiet gevestigd. De goedkoope prijs

[1] 34 riem in 1847.

1846. van 25 cent voor een maandelijksche aflevering van omstreeks drie en een half vel alleen was niet voldoende om in voldoende mate een genoegzaam debiet op te wekken; daartoe was „werken" met de uitgaaf noodig geweest, maar ook dank daaraan was het *Christelijk Album*, een treffelijk denkbeeld, een uitgave geworden, die de moeite en zorgen daaraan door den uitgever besteed, ruimschoots beloonde. Want dat het debiet werkelijk niet onaanzienlijk was blijkt uit de volgende uit de fondsboeken opgemaakte tabel.

	Oplaag.		Debiet bij inteekening.	
1846	2500	ex.	3200	ex.
herdruk	990	„		
1847	5500	„	3200	„
1848	5500	„	5000	„
1849	4500	„	4200	„
1850	4500	„	4000	„
1851	4500	„	4050	„
1852	5000	„	4004	„
1853	5000	„	3592	„
1854	4500	„	3326	„
1855	4000	„	2747	„
1856	3500	„	2433	„
1857	3000	„	2370	„

Ongeveer 100 exemplaren werden bovendien nog jaarlijks geplaatst in gekartonneerde deelen, zoodra de jaargang kompleet was.

Tot 1857 bleef Kruseman dit tijdschrift uitgeven, dat steeds met waardeering in godsdienstige kringen ontvangen werd [1], maar een steen des aanstoots was in streng orthodoxe

---

[1] „Het *Christelijk Album* of het *Evangelisch Penningmagazijn*; achtenswaardige maandschriften, doch geen organen in den geest van Heine" schreef Huet in 1864 (*Litterarische Fantasien en Kritieken* Haarl. z. j. Dl. XIV blz. 143.)

huisgezinnen [1]; veel goeds bracht het er aan toe om gezonder en beter begrippen omtrent het innig godsdienstig leven te verspreiden en aan te kweeken. In de eerste generale fondsveiling van 1857 verscheen dit tijdschrift, dat met dat jaar een *nieuwe reeks* en daarmee, ook doordat hier voor het eerst de bijdragen voluit door de schrijvers geteekend werden, als 't ware een nieuw bestaan ingetreden was: de 6771 deelen in losse vellen en ongeveer 300 deelen gevouwen in afleveringen en 70 in karton gingen in de veiling voor *f* 7309.55 [2] in eigendom over aan Joh. Noman & Zoon, die onmiddellijk met de oude jaargangen ging werken [3] en uit de jaargangen bij Kruseman verschenen, een *Bloemlezing* in het licht zond. De redactie werd sinds 1858 in de plaats van Mauve voortgezet door C. Hooijer, predikant te Zalt-Bommel, den stadgenoot van den nieuwen eigenaar. 1846.

Tot 1865 bleef Joh. Noman & Zoon eigenaar van het *Album;* de jaargangen 1865 tot 1869 verschenen te Arnhem bij D. A. Thieme en J. Voltelen. In 1870 werd het door G. H. van der Schuyt te 's Hertogenbosch, den uitgever van de *Bibliotheek van moderne theologie en letterkunde,* gecombineerd met de *Evangelie Spiegel* tot een *Godsdienstig Album*, onder redactie van J. P. de Keyser, predikant te Arnhem, en A. G. van Hamel, Walsch predikant te Leeuwarden [4], onder welken titel de oude schepping van Kruseman met 1871 opnieuw haar intree deed op de boekenmarkt.

Om vrij wat redenen moet de waarde van het *Christelijk Album* in de geschiedenis van de uitgeverszaak niet gering geacht worden. Meer toch dan een andere uitgaaf tot nu toe gedaan had, bracht deze onderneming Kruseman's naam onder het publiek: circa 35000 afleveringen moesten jaarlijks verzon-

---

[1] Brief van Elise Schiötling 6 Februari 1847, waarin zij het tooneel beschrijft, dat ontstond bij het ontvangen van eene aflevering van het *Album* in het huisgezin, waarin zij de betrekking van gouvernante bekleedde. De brief is niet geschikt ter openbaarmaking.

[2] De elf jaargangen hadden aan Kruseman *f* 58872.10 gekost.

[3] *Nieuwsblad voor den Boekhandel* 5 November 1857.

[4] t. a. p. 23 November en 7 December 1870.

1846. den worden. Dat maakte Kruseman als uitgever bekend. Omgekeerd bracht het *Christelijk Album* hem in aanraking met auteurs, waarmede hij anders niet zoo spoedig in relatie gekomen zou zijn; in elk opzicht was dus dit tijdschrift een voortreffelijke onderneming te noemen, daar zij vooral de aanleiding bood om de handelsrelaties van den uitgever naar verschillende zijden uit te zetten en op breeder basis te vestigen [1].

Maar daarbij bepaalde zich niet het jaar 1846, waarin Kruseman voor het eerst ten volle toonde wat hij was. Met Mr. G. de Vries Az., destijds procureur bij de Arrondissementsrechtbank te Haarlem, werd een contract gemaakt over de uitgave van *De wetgevende magt der plaatselijke besturen naar art. 153 der Grondwet*, waarvan het kopyrecht met halve winstrekening voor elken druk aan den schrijver verbleef: twee oplagen, waarvan 1089 exemplaren in den handel gebracht werden, — de eerste druk was binnen zes maanden geplaatst — werden in dat jaar uitverkocht; van een *Natuurlijke aardrijksbeschrijving* in twee deelen en een *Algemeene statistiek voor handel en nijverheid* in drie deelen, beiden door D. Buddingh, leeraar aan de Koninklijke Academie te Delft, grootendeels naar Hoogduitsche bronnen bewerkt, zagen de eerste afleveringen het licht, waarbij voor het laatste werk weer ijverig door Van Os met voldoenden uitslag gecolporteerd moest worden [2].

---

[1] Ds. Loosjes had de welwillendheid mij vooral omtrent den eersten jaargang van het *Album* uitvoerige mededeelingen te doen en daarbij tevens te wijzen op enkele onjuistheden die door Kruseman in zijn *Bouwstoffen* (Dl. I blz. 162) hieraangaande vermeld worden. — Zie ook Dr. Joh. Dyserinck in de *Tijdspiegel*. 's Gravenh. 1897 Dl. I blz. 4.

[2] De eerste twee afleveringen van dit laatste werk waren bij A. ter Gunne te Deventer verschenen. Bij minnelijke schikking werden die met het kopyrecht door Kruseman gekocht (adv. in *Nieuwsblad voor den Boekhandel* 28 Mei 1846). Deze uitgaven werden door Kruseman bij tusschenpoozen tot ultimo 1857 voortgezet als *Jaarberigten van algemeene statistiek voor landbouw, handel en nijverheid*, als *Mededeelingen betreffende de algemeene statistiek voor landbouw, handel en nijverheid* en als *Nieuwe statistieke mededeelingen betreffende den landbouw, handel en nijverheid in Nederland*. Over dit laatste werk meende

Buddingh was op dat oogenblik vrij wel de eenige, die zich 1846.
hier te lande aan de statistiek liet gelegen leggen. Door zijn uitgaven echter vestigde hij weer de aandacht op het belang, dat het gouvernement in de eerste plaats moest hebben, bij een nauwkeurige kennis van den stoffelijken, intellectueelen en moreelen toestand van de maatschappij; hij zag dan ook zijn streven met goed gevolg bekroond door het kort daarop in 1847 naar Belgisch voorbeeld ingestelde Bureau voor de statistiek aan het Departement van Binnenlandsche Zaken, de uitgifte vanwege het Gouvernement van eene *Statistiek van den handel en scheepvaart* over 1846 en 1847, in 1851 gevolgd door het officieele *Statistisch jaarboekje voor het Koninkrijk der Nederlanden* en in 1858 door de oprichting van een Rijkscommissie voor statistiek en van Bureaux voor statistiek in elke Provincie [1].

Ook verschenen bij Kruseman in 1846 gedichten van zijn vriend Van Zeggelen.

In het voorjaar van 1845 kwamen beide vrienden overeen, dat Van Zeggelen zijn portefeuille met „rijmelarijen" zooals hij het noemde, eens zou nasnuffelen om te zien of daar ook

---

M. M. von B[aumhauer] in *De Gids* (1858 Dl. II. blz. 274) een streng vonnis te kunnen en te moeten vellen.

Uiterlijk zijn de titelbladen van de *Algemeene statistiek* niet onbelangrijk: onderling verschillen zij bij de drie deelen in indeeling der regels. Die uitgaven zouden daarom geen hoogen dunk van de aesthetische bekwaamheden van Kruseman kunnen geven. Of zijn die verschillen toe te schrijven aan den auteur, of aan den drukker Ter Gunne, van wien hij het kopyrecht der eerste en tweede aflevering had overgenomen? En vervolgens zijn die titelbladen belangrijk, omdat daar nog een ouden sleurgang gevolgd wordt, waartegen Kruseman reeds in die dagen zeer gekant was; het adres luidt: *Te Haarlem, bij A. C. Kruseman*, in plaats van *Haarlem | A. C. Kruseman.*

Wel is waar is die zijns inziens niet te verdedigen indeeling van het adres ook te zien o.a. op den titel van het *Christelijk Album*; ik kan mij echter voorstellen, dat hij om zijn eerste tijdschrift te doen slagen zijn denkbeeld daar heeft opgeofferd aan zijn handelsgeest.

[1] *Staatsblad* 1858 no. 75 en 76.

1846. voldoende kopy in school om een bundel gedichten bij Kruseman uit te geven. Een vruchtbaar dichter als Van Zeggelen had weinig moeite om de kopy daartoe in korten tijd te leveren; ruim een half jaar later was de bundel zelve reeds zoo goed als gereed. Den 14 Augustus stond Van Zeggelen echter aan het sterfbed van zijn huisvrouw Glaudiana Jacoba Maria Giunta d'Albani, zoodat het ten volle begrijpelijk was, dat hij daarna niet veel lust had om een oog te werpen in zijn eigen vroolijkheden [1]. Want luimig en geestig zouden de opgenomen versjes zijn. De keus van een passenden titel baarde allerlei bezwaren: *Lachjes*, *Luimen*, *Strikken en kwikken*, *Poppen en prenten*, *Jok en luim*, *Olla podrida*, *Kool en krenten*, *Kool en kwik*, *Krinkels en krullen*, *Kortswijl en scherts*, *Klanken en kleuren*, waren achtereenvolgens door de ééne of door de andere partij voorgesteld. Uitgever en schrijver konden het niet alleen niet eens worden, maar het verschil werd zelfs van dien aard, dat het eenige verkoeling gaf in hun beider vriendschap en op een verwijdering tusschen beiden scheen te moeten uitloopen. Zoo ver kwam het echter niet: integendeel. „Een handdruk van vriendschap; een handdruk van trouw! schreef Van Zeggelen ten slotte den 27 Januari 1846. Daar heeft bij mij niet een oogenblik kwaad bloed gezeten, dat verzeker ik u. We hebben een dieper blik in elkanders hart geworpen; onze kleine schermutseling heeft ons nader tot elkander gevoerd. Laten wij er niet veel meer over spreken: maar verdenk mij niet meer van koelheid jegens u; of dat ik met anderen over u met zoo veel minachting zou spreken of dit van anderen dulden zou, als ge u in die spleenbui verbeeld hebt. — Wil ik u eens wat zeggen: ge denkt te bescheiden, te min over u zelven. Geloof me, ge zijt meer geacht en bemind dan ge u zelf verbeeldt. Te ver gedreven nederigheid kan ook kwaad doen, vriend!" *Lach en luim* zou de titel zijn: lach het bas-comique, luim de fijnere scherts. *Lach en luim. Losse dichtstukjes van* W. J. van Zeggelen vond zijn debiet. Den 1 Maart 1846 werden de exemplaren in commis-

[1] Brief van Van Zeggelen 27 Augustus 1845.

sie verzonden, de oplaag (990 ex.) was spoedig uitverkocht; een tweede druk (740 ex.), die met een nieuwe letter in Engelsche snee gezet werd, volgde in November van dat jaar; een derde goedkoopere druk in kleiner formaat (2000 ex.) kwam 5 jaar later van de pers (1851), bijkans gelijktijdig met de *Kijkjes in 't leven*, een dergelijke bundel, die door den auteur zelf wel 100 percent hooger gewaardeerd werd [1]. Ook toen weer dezelfde moeielijkheid over een juisten titel: „die titels, die titels! 't kost mij 't grootste hoofdbreken" [2] en Sam Jan moest te hulp geroepen worden om een oplossing aan het vraagstuk te geven; natuurlijk liet deze zich gereedelijk vinden een beslissing te geven, waar hij zijn beide vrienden van dienst kon zijn. Ook van deze verzameling moest in December 1853 een nieuwe oplaag van 2050 exemplaren ter perse gelegd worden. 1846.

De romanliteratuur werd onderwijl niet verwaarloosd en een uitgaaf op dat terrein zou Kruseman voor het eerst in moeielijkheden brengen met de confraters.

De groote opgang, die aan de romans van Dickens in Engeland te beurt viel, had reeds verschillende uitgevers hier te lande aangespoord vertalingen van zijn werken in het licht te geven. Vooral Frijlink te Amsterdam, die zich o. a. *Samuël Pickwick*, *Nicolaas Nickleby*, *Maarten Chuzzlewit* en *De torenklokken* ter vertaling had weten te verzekeren, was de uitgever, die de voornaamste werken van dien auteur in zijn fonds had opgenomen en daarom een soort van recht meende te hebben op de nog te verschijnen werken van Dickens. De naam van Dickens had echter een te goeden klank, dan dat ook niet anderen zich in het bezit zouden trachten te stellen van het recht ter vertaling van elke nieuwe pennevrucht. Zoodra dan ook bekend werd, dat er in Engeland een nieuw werk van dezen gevierden auteur zou uitkomen, kondigde Van der Vliet te 's Gravenhage in Mei 1846 de *Dealings with the firm of Dombey & Son* ter vertaling aan. Toen hij kort daarop echter be-

[1] Brief van Van Zeggelen 6 Januari 1851.
[2] t. a. p.

1846. speurde, dat ook zijn vriend Kruseman aan een zelfde plan niet vreemd was, verbond hij zich met hem om dat werk te zamen uit te geven, maar onder wederzijdsche afspraak, dat zij het vertalingsrecht van een ander zouden eerbiedigen, als die hen vóór was geweest met het vertoonen aan het stadsbestuur [1]. Zij wisten van de plannen van Frijlink, hoe deze eveneens zijn oog had laten vallen op dit werk en de vertaling ervan aan Mensing opgedragen had; van zijn kant trachtte Frijlink echter met Boudewijn in een accoord te treden. Van der Vliet en Kruseman namen dat voorstel niet aan, daar zij door bijzondere omstandigheden — welke zal hieronder blijken — in staat waren, hun vertaling tegen minderen prijs dan Frijlink de zijne aan de markt te brengen. Frijlink kondigde daarop ook van zijn kant in het *Handelsblad* [2] en in het *Nieuwsblad* [3] in een vrij uitvoerige advertentie aan, dat hij „binnen weinige dagen verzendt de *Eerste aflevering* van .... *Handelsverkeer met de firma Dombey en Zoon, Grossiers, Debitanten en Expediteurs.*" In het volgend nummer van het *Nieuwsblad* [4] plaatste Van der Vliet een stukje, geteekend C., met het opschrift „'t Is maar een vraag!": Hoe is 't mogelijk, dat „de Heer Frijlink mij *binnen weinige dagen* een werk [zal] bezorgen, dat zelfs in Engeland eerst op den *eersten October* e.k. verkrijgbaar zal zijn?", hetgeen weer een wederwoord uitlokte, dat de redactie van het *Nieuwsblad* later verklaarde niet afkomstig te zijn van de kant van Van der Vliet c. s., die het zeggen van Frijlink doodeenvoudig charlatanisme noemde [5].

Frijlink bleef echter een gevaarlijk concurrent en hem diende de pas afgesneden te worden. Was hij de eerste, die de eerste aflevering kon verzenden, Van der Vliet moest noodwendig achter het net visschen. Het was haastig, gejaagd en zenuw-

[1] Advertentie van Van der Vliet, Kruseman en Nijgh in *Nieuwsblad voor den Boekhandel* 8 October 1846.

[2] 8 September 1846.

[3] 10 September 1846.

[4] 17 September 1846.

[5] Het ingezonden stuk in het *Nieuwsblad voor den Boekhandel* van den 24 September 1846 is onderteekend D—C.

achtig werken dat Van der Vliet deed, om de vertaling — 1846.
want hij zelf had die op zich genomen — het eerst gereed te hebben. Hij meende, dat reclame voor hun onderneming de beste vruchten zou moeten afwerpen. „Hoe meer poeha!!!! hoe beter" schreef hij aan Kruseman [1].

[1] Brief van Van der Vliet 3 October 1846.

In levendige kleuren schetst Kruseman in zijn *Bouwstoffen* (Dl. I blz. 370 vlg.) ons een beeld van dezen letterkundigen boekverkooper en van de voor dien tijd ongewone middelen, die hij te baat nam om zijn tijdschrift *De Tijd* opgang te doen maken. Hoe weinig de blufferige advertenties, die hij ook in het *Nieuwsblad* plaatste bij de „confrèrie" een gunstig onthaal vonden, mag blijken uit eene advertentie in het *Nieuwsblad* van den 25 Februari 1847:

V. D. 105.) 120.) VL.
Tant va la cruche à l'eau, qu' à la fin elle se casse.
V. 107.) G.
Parturiunt montes et nascetur ridiculus mus.

De nummers 105 en 120 wijzen terug op advertenties van Van der Vliet in het *Nieuwsblad*, terwijl onder n°. 107 in het *Nieuwsblad* van den 11 Februari 1847 een advertentie voorkomt van H. V. van Gogh te Rotterdam. — In verband met het versje uit de *Braga*, door mij op blz. 1 geciteerd, druk ik hier af een ander versje dat *De Spectator* (Dl. VIII Utr. 1848 blz. 143) mededeelt over de door Van der Vliet geleverde critieken:

Antipathie en sympathie.

Men had gedacht, dat Boudewyn
Een beter Recensent zou zyn.
En als een knap ap'theker,
Vergulden zou het schoorsteenroet
Der pillen, die hy slikken doet,
Quâ kermismarktstoelspreker.
Maar wat de ap'theker-charlatan
Voorbeeldig kan:
't Is purgatief klisteren.
De schryvers zyn hem veel verpligt:
Hy spuit ze flink in 't aangezigt,
Om 't werk niet af te leeren.
Doch wien hy nazitt' met zijn spuit, —
Dit strekt zyn hart ter eeren —
Ap'thekerskindren sluit hy uit.

Boudewijn overleed den 11 November 1851 in den ouderdom van slechts

1846. Toch scheen al hun ijveren op niets te moeten uitloopen. Ook Nijgh te Rotterdam had zijn oog gevestigd op dit nieuwe werk en kon, daar hij als Rotterdammer de Engelsche uitgaaf eerder in zijn bezit had dan Van der Vliet te 's Gravenhage, die de Engelsche uitgaaf betrok van Adolf Baedeker te Rotterdam, het werk reeds den 1 October, des namiddags ten half een ure aan zijn stadsbestuur ter vertaling aanbieden, hetgeen Van der Vliet, die het werk eerst 's avonds laat ontving niet voor den volgenden dag kon doen [1]. In weerwil van het smartelijke van hun pogingen verijdeld te zien, meenden Van der Vliet en Kruseman het recht van Nijgh te moeten eerbiedigen, die hun eenige uren vóór was geweest. Zij begaven zich intusschen naar Nijgh en stelden hem voor om van het door hen erkende recht op het werk afstand te doen. Het gevolg daarvan was, dat daarop Nijgh zich bij hen aansloot. *De firma Dombey en Zoon, handelaars in 't groot en klein naar* Charles Dickens *door* Boudewijn werd uitgegeven door Van der Vliet, Kruseman en Nijgh en de eerste aflevering, slordig van correctie, een gevolg van het haastige werken, zag het licht in een aardig steendrukomslag door E. Spanier; expeditie en administratie van de uitgave zou Kruseman behartigen, zooals op dat omslag te lezen staat.

Niettemin zag Frijlink van zijn voornemen niet af, maar zonder zich aan vertalingsrecht of iets hoegenaamd te storen, gaf ook hij een eerste aflevering uit. Het driemanschap kon echter gelijk reeds gezegd is, het werk goedkooper debiteeren dan Frijlink: de Vereeniging voor den Boekhandel gaf hun een subsidie tegen de concurrentie van Frijlink. Zoo als Kruseman in zijn *Bouwstoffen* [2] mededeelt, was Frijlink een paar jaar te voren, in een geschil met Stemler over een vertaalde uitgaaf van de *American notes for general circulation*

---

37 jaar. Van Schaick schreef in *De Tijd* (Dl. XV 's Gravenh. 1852 blz. 45) een necrologie bij zijn portret.

[1] Zie de advertenties van Nijgh en van Van der Vliet in het *Handelsblad* van den 3 October 1846.

[2] Dl. I blz. 324 vlg.

van Dickens bij rechterlijk vonnis in het ongelijk gesteld, waarop hij gemeend had zijn ontslag te moeten nemen als lid der Vereeniging. De Vereeniging van haar kant had, ook naar aanleiding van meer andere moeielijkheden over het vertalingsrecht, in een buitengewone algemeene vergadering van den 17 November 1845 een nieuwe bepaling gemaakt, waarbij de leden, uitgaande van het beginsel, dat eene vrije concurrentie in ons land niet dan ten nadeele van den Boekhandel zou kunnen strekken, zich onderling verbonden hadden om met de meeste nauwgezetheid elkanders eigendom van kopyen te eerbiedigen en te handhaven. Op grond van deze bepalingen, meende het Bestuur der Vereeniging op verzoek van Kruseman hare leden de hand boven het hoofd te moeten houden tegenover haar vroeger lid, en stelde Kruseman c.s. in de gelegenheid „om van hunne uitgave den boekverkoopersprijs te verminderen met 10 cents per aflevering, onder toezegging van hun van de verkochte exemplaren, hoogstens tot een bedrag van 500, deze 10 cents te vergoeden uit de kas der Vereeniging, met dien verstande, dat deze vergoeding zich bepale tot $^2/_3$, daar de Heer J. L. van der Vliet, als voor $^1/_3$ bij deze onderneming geïnteresseerd, geen lid is der Vereeniging, en de schade, welke hij bij deze prijsvermindering zal komen te lijden, alzoo niet door haar kan worden gedragen." [1] Bij circulaire van den 12 October 1846 meldde het Bestuur der Vereeniging deze beslissing aan haar leden. Hoewel Frijlink, die reeds de eerste aflevering van zijn vertaling in het licht gegeven had [2], zich verongelijkt achtte, trok hij zijn uitgaaf terug niet alleen, maar verklaarde zich bereid om met Kruse- 1846.

[1] *Verslag der algemeene vergadering van de Vereeniging* 9 Augustus 1847 blz. 23.

[2] Zij verscheen onder den titel *Zaken met de firma Dombey en Zoon, groot-, klein- en expeditie-handelaars. Naar het Engelsch van* Charles Dickens. *Door den vertaler van* Samuel Pickwick, Nicolaas Nickleby, De Klok van Meester Humphrey, Maarten Chuzzlewit, *enz.* [C. M. Mensing]. — De Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde te Leiden kwam in 1890 in het bezit van een exemplaar dezer hoogst zeldzame aflevering.

1846. man c.s. in onderhandeling te treden; ten hunne behoeve deed hij afstand van zijn onderneming, wier kosten (*f* 258,15) door Kruseman werden overgenomen en Frijlink gaf zijn verlangen te kennen opnieuw als lid der Vereeniging te worden voorgesteld, wier macht wederom gebleken was.

De genomen maatregel mocht echter niet aller goedkeuring verwerven. Toen in het volgend jaar het Bestuur der Vereeniging den boekhandelaar Binger te Amsterdam, in zake eener aangekondigde vertaling van de duitsche overzetting van Sue's *Les sept péchés capitaux*, „dat misschien meer dan dat van Strauss, vernietigd diende te worden" [1] de hand boven het hoofd hield, gaf *Een vriend der Vereeniging* als zijne meening te kennen dat door dergelijke handelwijzen voor de knoeiers de wijde deur tot misbruiken opengezet wordt, daar het niet aangaat, dat, terwijl de wet het vertalingsrecht vrijlaat, de boekverkoopers onderling elkaar een dwang opleggen. „Wat baat dan de dwang als telkens de middelen, om dien aan te wenden, vermeerderd, schier verdubbeld moeten worden." [2] *Een ander vriend der Vereeniging*

[1] Bedoeld wordt D. F. Strauss. *Het leven van Jezus Christus, kritisch bewerkt.* (Gron. 1841). De groote beweging, die dit boek in den lande gaf, was oorzaak dat het Bestuur der Vereeniging zich gerechtigd achtte, toen J. H. Bolt te Groningen in 1839 het plan bekend maakte dit werk in een Nederlandsch gewaad te steken, eerst bij circulaire aan den Boekhandel de confraters uit te noodigen op dit werk „als pogende de hechtste grondzuilen van de Christelijke Godsdienst te ondermijnen", „geen inteekenaren aan te nemen, maar tevens alles aan te wenden, wat strekken kan, om de verspreiding van dit kwade zaad tegen te werken en zoo mogelijk te verhinderen", waartegen de uitgever terecht opkwam, en later, toen het kopyrecht van het eerste deel van deze vertaling op een ongebonden auctie in het najaar van 1843 voorkwam, deze aan te koopen. Op voorstel van J. C. van Kesteren besloot de Vereeniging de exemplaren buiten den handel te houden. (*Verslag der algemeene vergadering van de Vereeniging* 12 Augustus 1844 blz. 4.) — Vgl. Kruseman *Bouwstoffen* Dl. I blz. 14, Dl. II blz. 310.

[2] *Nieuwsblad voor den Boekhandel* 25 November 1847. — Vgl. het advies van I. A. Nijhoff, uitgebracht aan de algemeene vergadering der Vereeniging, gehouden Augustus 1847, om te betoogen, „dat het uitsluitend vertalingsregt niet alleen nadeelig, maar ook onregtvaardig, het vrije regt niet alleen heilzaam maar ook billijk is."

kon zich met die berisping aan het adres der Vereeniging allerminst vereenigen. „De Steller schijnt ook zonder reden de geprotegeerde uitgave van den Heer Binger te veroordeelen, en dit moet almede een steen worden, die hij op de Vereeniging werpt. Hij heeft daarbij ook het oog op de door de Vereeniging beschermde uitgave van Dombeij en Zoon van Kruseman c.s. Maar weet hij wel uit welke *vuile bron* de veroordeeling dier vertaling is gekomen. Weet hij wel dat personele haat tegen een Vertaler geen onpartijdige kritiek kan opleveren. Reeds de eerste zinsnede van Krusemans vertaling staat verre in sierlijkheid en fijnheid van opvatting van 't humor van Dickens, boven Frijlinks te niet gedane vertaling. 't Was geen wonder dat de uitgave van Kruseman c.s. die het naar regt en billijkheid won, van de vijanden uitgescholden moest worden. Maar dat *de Vereeniging* dit nog tot haar last moest krijgen is nog onedelmoediger" [1]. Het werd een polemiek, waarin ook Van der Vliet zich meende te moeten mengen. „ . . . Nooit zal ik ontkennen dat er in het begin van dit werk *zouden* zijn tegen eene letterlijke vertaling; maar blijkbaar vijandschap en haat hebben die gebreken te breed uitgemeten [2]. Nooit heeft 1846.

[1] *Nieuwsblad voor den Boekhandel* 2 December 1847. Kruseman zelf werd voor den schrijver van dit stukje aangezien; hij achtte „het noodig te betuigen, dat hij aan het stellen of inzenden van dat artikel ten eenenmale vreemd is." (*Nieuwsblad voor den Boekhandel* 16 December 1847.)

[2] Blijkbaar doelt Van der Vliet hier op de vernietigende critiek van zijn vertaling door Lindo, toen docent aan het gymnasium te Arnhem in het *Algemeen letterlievend Maandschrift* (1847 n°. 6.) Jammerlijk haalt deze in zijn *Aan de vrienden van Charles Dickens in Nederland* Van der Vliet over den hekel, dien hij meent, dat te weinig Engelsch verstaat om *Dombey & Son* naar behooren te vertalen. Aangestipt moet worden, dat dit tijdschrift verscheen bij J. G. Andriessen te Utrecht, lid der Vereeniging, die er alles behalve malsch afkomt in de appreciatie van Lindo. „Dit alles, nl. de bescherming van Boudewyn's vertaling geschiedde, om de genoemde heeren prulvertalers [*sic*] te redden, of misschien, om de belangen van den boekhandel te *bevorderen*. — Wat de belangen van de wetenschappen betreft, die moesten natuurlijk daaronder lijden. — Maar met de wetenschappen heeft de Vereeniging niets te maken." — Een dergelijke uitval tegen de Vereeniging zou zich

1847. den handel een voordeel te geven. „Ons *voordeel*, schreef hij den 4 Mei 1848 aan het Bestuur der Vereeniging, evenwel moet in dit geval op den achtergrond blijven; ik zou dàárom de weglating van artikel 2 niet verlangen, indien ik mij bewust was iets onregtvaardigs er mede te wenschen. Maar de weglating van dat artikel, ik herhaal het, doet niemand kwaad, en staat er thans alléén: *belangeloos* voor de Vereeniging, *voordeelig* voor den algemeenen handel, dien 't contract niet aangaat, *nadeelig* voor ons, in wier belang het Bestuur heeft gewenscht te handelen.... Buiten dat artikel kan het contract van onze zijde dadelijk geteekend worden."

In 1849 ging het restant (287 ex.) met het kopyrecht voor *f* 258.30 geheel in eigendom over aan Nijgh.

Een werk van gelijken titel als Bohn in 1816 had uitgegeven [1], was een nieuwe onderneming, die in het volgend jaar 1847 bij Kruseman compleet kwam: „een album van kunst en poezy", de *Bijbelsche vrouwen. Oude Verbond.* Zeer toevallig kwam dit werk de wereld in, zooals de overlevering luidt. Op een zekeren dag komt bij Kruseman een hem onbekende Franschman in den winkel, die zich bekend maakt als Delloye, uitgever te Parijs en *f* 100 ter leen vraagt om naar Parijs te kunnen terugkeeren. Toen in den loop van het gesprek bleek, dat de vrager werkelijk op de hoogte was van het boekverkoopersbedrijf, ging Kruseman, op diens eerlijk gezicht afgaande, vertrouwen in hem stellen en gaf het gevraagde. Een paar weken later werd Kruseman het bedrag uit Parijs geremitteerd en ontving hij daarbij het aanbod een zeker aantal afdrukken van Bijbelsche voorstellingen te koopen, waarmede in het kerkelijk Nederland buiten kijf te werken viel. Kruseman ging op dat voorstel in, ongetwijfeld aangemoedigd door het debiet van

[1] Greiling's *Bijbelsche vrouwen, het Hoogduitsch vrij gevolgd door S. K. S[ybrandi]* 1ste deel, adverteerde Bohn als verzonden in de *Haarlemsche Courant* van den 30 November 1816; dezelfde titel, eveneens met het jaartal 1816, wordt vermeld in Van Cleef's *Alphabetische naamlijst* met het adres van J. Proost te Leeuwarden.

het *Christelijk Album:* het was nog een tijd dat het publiek 1847.
nog hart had voor gemoedsleven en poëzie. Zoo bekwam Kruseman afdrukken van in Engeland gegraveerde staalgravuren naar G. Staal, die gedrukt bij de firma Chardon ainé et Aze te Parijs [1], terug gevonden worden in een stichtelijk fransch boek anoniem uitgegeven door George Darboy, destijds tweeden aalmoezenier van het Collège Henri IV, als *Les femmes de la Bible, collection de portraits des femmes remarquables de l'ancien et du nouveau Testament avec textes explicatifs* bij Delloye en Garnier frères te Parijs [2]. Uit die fransche gravures, in de oorspronkelijke editie 40 in getal voor het Oude en Nieuwe Testament te zamen, zou Kruseman er tien uit het Oude en tien uit het Nieuwe Testament kiezen om te dienen voor hetgeen hij beoogde met deze platen te doen: het uitgeven van een dichterlijk en stichtelijk plaatwerk.

Een simpele vertaling van de fransche editie als bijschrift te leveren, was uit den aard der zaak voor het Protestantsche Nederland niet geraden en evenmin bleek de duitsche vertolking hiertoe geschikt. Toch kondigde hij *Die Frauen der Bibel. In Bildern* in December 1846 ter vertaling aan [3].

Eenmaal die beide denkbeelden verworpen zijnde, moest een andere weg ingeslagen worden. Kruseman deed hetzelfde in de eerste maand van 1847, wat hij ruim zes jaar vroeger ook gedaan had; hij wendde zich rechtstreeks tot de auteurs, tot Van Lennep, Bogaers, Bennink Janssonius, Ten Kate, Van

---

[1] De prenten van den eersten druk der *Bijbelsche vrouwen* vertoonen den naam van den drukker niet; sommige platen van de tweede uitgaaf hebben „Imp. Chardon ainé, et Fils, 30 R. Hautefeuille, Paris."

[2] Darboy was in 1813 geboren en werd den 24 Mei 1871 als aartsbisschop van Parijs door de Commune gefusilleerd.

De eerste editie van *Les femmes de la Bible* verscheen van 1846 tot 1849 in 40 livraisons, de tweede (38 gravures, 2 vol. gr. in-8°) in 1858 voor fr. 40, eveneens bij Garnier frères, de derde (nouvelle édition 2 vol. in-12°) zonder de platen in 1867 bij Laplace voor fr. 6.

[3] Deze duitsche editie verscheen in afleveringen bij Brockhaus te Leipzig en bevatte al de 40 platen van de oorspronkelijke uitgaaf. Een tweede druk, eveneens met de platen, verscheen in 1857.

1847. Groningen, Beets, Hasebroek, Ter Haar en anderen. Thans zou hij een ander antwoord kunnen verwachten dan hem vroeger gegeven was, toen hij nog een onbekende uitgever was. De *Kerkklokstoonen* en het *Christelijk Album* hadden hem alreeds eenigszins bekend gemaakt en deden daarom het beste verwachten van zijn aanzoek. Met zijn verzoek om een dichterlijk bijschrift bij een plaat, zond hij tevens afdrukken van de geheele serie, voorshands alleen van het Oude Testament, aan de dichters om daaruit een keuze te doen tot het leveren van een bijschrift, en daardoor opgewekt, zouden in tegenstelling met de fransche prozatekst, dichterlijke meesterstukken als Beets' *Eva* [1], Da Costa's *Hagar* [2] en Ter Haar's *Hanna* ontstaan, die onze letterkunde niet zou bezitten [3], als die dichters tot het schrijven er van niet opgewekt waren geworden door de bezieling en het vuur, dat van den uitgever uitging.

De eerste aflevering, *Eva door* Nicolaas Beets verscheen met Mei 1847; de onderneming slaagde dadelijk naar wensch. Wel is waar meende een anonymus in het *Nieuwsblad* [4] een bezwaar te moeten hebben tegen het naar zijne meening te lage boekhandelaarsrabat van dit werk, hoewel het niet minder was dan ook andere uitgevers voor dergelijke ondernemingen gewoon waren te geven; het hield den kooplust van het publiek niet tegen; integendeel, dergelijke albums, gebonden in prachtbanden met vergulde stempels, waren een gezocht artikel. Binnen een paar jaar was de oplaag uitverkocht, zoo-

---

[1] „Ik wil den zetter op doen merken: dat de y der voornaamwoorden gy, hy, zy, my, van het voorzetsel by, en in 't gemeen die der uitgangen als in party, waardy, naar mijne spelling de y zonder punten is, die in tijd, zijn, enz., altijd die met punten... Gaarne heb ik ook aan 't begin der lettergrepen een lange s. (Brief van Beets 12 April 1847.)

[2] In *Taal en letteren* (Dl. II blz. 307 en Dl. IV blz. 65) gaf de Heer J. H. van den Bosch een uitvoerige tekstverklaring van dit dichtstuk. — Hetzelfde onderwerp behandelde Dr. A. C. C. de Jongh, predikant te Waardenburg in het *Christelijk Album* 1853 blz. 14.

[3] Kruseman *Bouwstoffen* Dl. I blz. 178.

[4] 8 Juli 1847.

dat er in 1850 van den bundel over het Oude Testament een herdruk verschijnen moest. 1847.

Dat dit welslagen overigens niet verkregen was zonder ijverige pogingen van den kant van den uitgever bewijze o. a. de volgende circulaire:

Ik heb dit jaar dikwijls de droevige ondervinding gehad, dat gekartonneerde of gebonden *Commissie-Artikelen* meer of minder beschadigd en onbruikbaar terug kwamen. Dat heeft mij, behalve het verdriet, vele kosten veroorzaakt, die uitgewonnen of beter besteed hadden kunnen worden.

Dien ten gevolge heb ik moeten besluiten, om vooral mijne *Bijbelsche Vrouwen* niet meer in Commissie te geven. Het geld, dat ik anders voor het herbinden moest besteden, offer ik liever op ten dienste van H.H. Boekhandelaren in een grooter rabat.

Ik behoef u niet te herinneren, dat de *Bijbelsche Vrouwen* een werk is, hetwelk voor een Boekgeschenk uitnemend geschikt is en vooral in het laatst van het jaar véél gevraagd zal worden. Het is éénig in zijne soort, en geen boek, hetwelk in de eerste drie jaren uit de mode zal wezen. Men behoeft het slechts (ik zoude bijna zeggen: men behoort het zelfs) voorhanden te hebben om het te verkoopen.

Terwijl nu St. Nicolaas en Nieuwjaar op handen zijn, meen ik H.H. Confraters en mij zelven voordeel te doen, door UEd. het volgende aan te bieden:

Het Prachtwerk *Bijbelsche Vrouwen*, *Vrouwen des Ouden Verbonds*, gebonden in prachtband, waarvan de prijs is *f* 8.30, netto verk. *f* 10.00, lever ik u voor rekening:

1 Ex. voor . . .	*f* 7.30	Verk. *f*	10.00
2 „ „ . . .	„ 14.00	„ „	20.00
4 à 3½ „ „ . . .	„ 24.50	„ „	40.00

betaalbaar bij afzonderlijke dispositie 13 Julij 1849.

Na 1° December houdt deze (zoo ik meen waarlijk voor-

1847. deelige!) aanbieding op en wordt de prijs *onveranderlijk* als vroeger.

De Heer G. L. KOOPMAN, die deze aanbieding op zijne Najaarsreize mede zou nemen, maar plotseling daarin door eene ernstige ongesteldheid verhinderd geworden is, heeft in de *ééne week*, waarin hij met haar gewerkt heeft, in de *zeventig* Exemplaren geplaatst.

Ik neem de gelegenheid waar, om UEd. te berigten, dat de platen *van het nieuwe Verbond*, volgens herhaald schrijven, van den oorspronkelijken Uitgever, onder handen zijn, maar dat de uitgave van dat tweede deel voor als nog vertraagd wordt door de ongunstige omstandigheden van het Buitenland.

Met achting ben ik:

UEd. Dw. Dienaar,

A. C. KRUSEMAN [1].

Het *Oude Verbond* werd in 1850 gevolgd door den in bovenstaande circulaire aangekondigden bundel over het *Nieuwe Verbond*, die eveneens in tien maandelijksche afleveringen verscheen en waartoe hetzelfde tiental dichters wederom bijdragen afstond [2]. Wederom verleende S. J. van den Bergh zijn hulp in het nazien der proeven. Ook hiervan moest in 1855 een herdruk opgelegd worden. Een goedkoope uitgaaf van beide bun-

---

[1] *Nieuwsblad voor den Boekhandel* 9 November 1848.

[2] Onder den titel *Moderne Hollandsche Bijbelpoezie* leverde P. Dekker Jr. in *De Tijd* (Dl. XIII 's Gravenh. 1851 blz. 433 vlg) een *Proeve eener beschouwing der „Bijbelsche Vrouwen"*; hij noemde het „een belangrijk verschijnsel op het gebied onzer litteratuur, daarom belangrijk, wijl het eene vernieuwde en in menigerlei opzigten uitnemend geslaagde proeve aanbiedt eener poëtische opvatting en bewerking van Bijbelstoffen." — Minder voldaan was Thijm over de gedichten in de drie eerste afleveringen van het *Oude Verbond*; „de platen — pacotille goed — verdienen, dunkt me, geen kritiek", schreef hij daarentegen aan Ten Kate. (Brief van Alberdingk Thijm aan Ten Kate, medegedeeld door J. F. M. Sterck in *Nederland* Amst. 1893 Dl. III blz. 63).

dels zonder platen zag in 1853 het licht, die binnen tien jaar op haar beurt uitverkocht was, en in 1859 en 1861 door nieuwe drukken gevolgd werd. Op de fondsveiling van 1862 te hoog gelimiteerd, werd het restant (272 ex. en 600 ex.) daarna voor *f* 1450 overgedaan aan J. J. H. Kemmer te Utrecht [1], die er in 1869 een derde goedkoope titeluitgaaf van gaf [2]. 1847.

Kruseman had in 14 jaar van een godsdienstig werk 5 drukken kunnen plaatsen waarvan sommige vrij kostbaar waren; in Frankrijk verschenen van het oorspronkelijke in 21 jaar slechts drie drukken. Bewijst ook dit voorbeeld niet opnieuw welk eene naar verhouding aanzienlijke plaats het kleine Nederland met zijn beperkt taalgebied op de boekenmarkt inneemt? Trouwens het onderwerp bracht mede, dat het werk in den smaak zou vallen; destijds, maar eveneens ruim 40 jaar later toen ook met goed gevolg de uitgaaf ondernomen zou kunnen worden van *De vrouw in den Bijbel door* C. E. van Koetsveld.

Nog verbindt zich aan Kruseman's uitgaaf ten opzichte van de medewerking van Tollens een klein voorval. Het werd door Kruseman en zijn „adjunct-corrector", S. J. van den Bergh, zoodra het plan van een oorspronkelijk Nederlandsch dichterlijk album vaststond, gewenscht geacht ook Tollens' hulp in te roepen. „Ridder" Tollens dorst het voorstel niet aan te nemen, zonder toestemming van zijn uitgever Suringar te Leeuwarden. Eenmaal diens verlof bekomen hebbende, was het gewenschte honorarium niet anders dan een exemplaar van Korn's *Haak-boekje* voor zijn dochter. Natuurlijk dat Kruseman zich haastte een fraai gebonden exemplaar naar Rijswijk te zenden. Maar toen het werk de wereld in was, meende Kruseman het daarbij niet te moeten laten. Behalve een honorarium van *f* 75 (zonder kopyrecht), wilde Kruseman ook nog langs een anderen weg trachten Tollens voor zich te winnen. Naar een ontwerp van den Haarlemschen schilder C. Lieste werd een stoel vervaardigd, die in zijn lofwerk twee banderolles vertoonde: op de eene stond te lezen „Jephtaas dochter",

[1] *Nieuwsblad voor den Boekhandel* 7 Mei 1863.
[2] *Nieuwsblad voor den Boekhandel* 17 Juni 1869.

1847. de titel van Tollens' vers [1], de ander was oningevuld om naderhand te kunnen prijken met het toekomstige vers uit het Nieuwe Verbond. De aanbieding hiervan viel in goede aarde; Tollens was in het vervolg voor Kruseman gewonnen [2]. „Waarlijk, schreef hij den 30 September 1847, ik had iets dergelijks noch verlangd noch verwacht; en als het mijne intentie geweest ware, mij voor mijne bijdrage te zien beloonen, dan nog zou de onmatigste eisch niet tot de waarde van een dergelijk geschenk hebben kunnen klimmen."

Niettemin scheen Tollens er niet bijster mede ingenomen. Eenigen tijd later toch bezocht Warnsinck den dichter; hij maakte van den stoel geen gebruik. „De stoel was in de gewone huiskamer niet te vinden; en waarom niet? Tollens was niet te bewegen, zich neder te zetten op eenen zetel, waarop zijn naam, door eenen krans van lauwerbladen omgeven, te lezen stond [3].

Reeds meermalen was door andere confraters Auerbach's *Schwarzwälder Dorfgeschichten* ter vertaling aangekondigd; ook Kruseman deed zulks in Februari 1847. Goeverneur te Groningen was de persoon tot wien Kruseman zich wendde om dit werk ter hand te nemen. „*Ik* heb moed en lust, schreef deze den 27 April 1847 aan Kruseman, en vertrouw, spijt al de moeijelijkheden, in eene vertaling genoeg van den geest van 't oorspronkelijke te behouden om een goed, leesbaar, ook voor ons publiek interessant boek te leveren; — als speculatie komt de zaak mij *goed* voor, ergo: wij willen het beproeven." Er kwam voorshands echter niets van; was het omdat B. in het *Nieuwsblad* [4] gelijk had, met zijn bewering, „dat de Heer Kruseman evenmin als de vorige vertooners, *werkelijk* tot de

[1] Vgl. Huet. *Litterarische Fantasien en Kritieken* Haarl. z. j. Dl. XIV blz. 37.

[2] Mededeeling van den heer J. J. Weeveringh.

[3] W. H. Warnsinck Bz. *Hendrik Tollens, Caroluszoon, geschetst.* Amst. 1857. blz. 14.

[4] 11 Maart 1847.

uitgave zal besluiten, aangezien het werk, zijns bedunkens, 1847.
door vele daarin voorkomende naïviteiten, provincialismen enz., niet alleen voor eene goede vertaling niet vatbaar is, maar buitendien hier te lande ook die waarde onmogelijk hebben kan, als in Duitschland, en ook daarom hier nimmer, dien algemeenen bijval zal verwerven, zoo als zulks het geval was waar het tehuis behoort?"

Werd een aanbod van J. B. Christemeijer te Utrecht afgewezen om zijn *Lach en luim in proza: vertellingen en anekdoten voor vrienden van vrolijkheid*, een tegenhanger van Van Zeggelen's bundel aan te koopen, een ander bescheid kreeg Ds. van der Pot te Leiden, toen hij Kruseman den 4 Mei 1847 voorstelde om een door hem gehouden preek over Psalm LXXIX : 9*a* uit te geven geheel ten voordeele van de noodlijdenden in den Bommelerwaard. De firma D. du Mortier & Zoon te Leiden zag geen kans om, daar de hulp spoedig uitgereikt moest worden, tijdig het bedrag der verkochte exemplaren te kunnen opgeven. Kruseman, voortvarend maar toch bedachtzaam als een goed handelsman, dacht er anders over dan zijn Leidsche confrater. H. R. de Breuk te Leiden zag als drukker eveneens kans spoedig gereed te zijn; binnen drie weken was de zaak beklonken, de uitgave de wereld in en had Kruseman zich zelf wederom opnieuw getoond de treffelijke uitgever, die langzaam maar stadig aan voortging op het pad, dat hem over eenige jaren zou maken tot den voornaamsten Nederlandschen uitgever, tot den *primus inter pares*. Den 4 Mei was hem de aanbieding eerst geworden; onder dagteekening van den 18 Mei kon hij in het *Nieuwsblad* de a.s. verzending aankondigen: „In naam der armen breng ik ieder, die tot het debiet van deze Leerrede heeft bijgedragen, den besten dank. Vele zijn er geweest, die groote blijken gegeven hebben van medewerkende welwillendheid, het getal **VIER DUIZEND** Exemplaren, die ik *voor rekening* verzenden zal, bewijst het!" Het volgende staatje bewijst, beter dan woorden kunnen zeggen, hoe royaal Kruseman zich in deze zaak betoonde, en welke warme sympathie hij voor deze onderneming had.

De oplage, herdrukt, heeft in het geheel opgeleverd.....	4451 ex.
	4451 ex.

Kosten der uitgaave		
Honorarium.....		nihil.
Zet- en drukloon, correctie	*f*	116.50
12 riem mediaan dr. papier		gratis
Omslag papier.....		gratis
Innaaien.....		gratis
Advertentiën, briefporten enz.....	„	93.05½
Inteekenlijsten.....	„	64.—
Dispositiekosten 2½ % van *f* 1390.—	„	36.20
	f	309.75½
In contanten betaald aan den auteur 22 Juni 1847, de zuivere en aanzienlijke opbrengst van.....	„	1997.56½
	f	2307.32

Voor rekening verzonden en door Kruseman zelven geplaatst.....	4123½	ex.
Aan premiën.....	263½	„
Aan den auteur.....	25	„
Defecte en onverrekende.....	39	„
	4451	ex.

Verkoop van 4123½ ex. à *f* 0.40 ..	*f*	1649.40
Aan vrijwillige bijdragen.....	„	657.92
	f	2307.32

Binnen twee maanden was deze uitgave besloten, gedaan, uitverkocht en verrekend. 1847.

Een andere leerrede op den algemeenen dankdag van den 26 September 1847 gehouden door dien geliefden oud-Haarlemschen Remonstrantschen predikant, die in 1838 van daar naar Leiden vertrokken was, had niet dat groote succes, al was dit ook, zooals men in Leiden zeide „op zijn Kruseman's uitgegeven." [1]

Niet omdat de uitgave zelve zoo bijzonder merkwaardig was, zij hier nog een onderneming uit 1847 medegedeeld; noch om de personen, wier namen aan die uitgave verbonden zouden kunnen zijn, evenmin omdat zich er eenig voorval op boekhandelaarsgebied aan verbindt, maar wel omdat er uit blijkt hoe Kruseman in de eerste 10-tal jaren van zijn uitgeversbedrijf niet afkeerig was van uitgaven, die inderdaad niet veel te beteekenen hadden. Ik heb hier op het oog een uitgaaf, die hij met December 1847 deed onder den titel *Herinneringen*, een boekje in klein octavo van XIV en 142 bladzijden, behalve de kalender op de XIV eerste bladzijden grootendeels bestaande uit wit papier, althans uit blanco pagina's met hoofdjes bedrukt. In een prospectus, waarin Kruseman niet naliet er op te wijzen hoe in Engeland van een dergelijk boekje zeventien aanzienlijke oplagen uitverkocht waren, zette hij uitvoerig uiteen het nut, dat de gebruiker moest ondervinden van een geregelde korte aanteekening van de dagelijksche ondervindingen [2]. Opgelegd in 1000 exemplaren verscheen het tegelijker tijd ook als *Aanteekenboekje voor 1848* (oplaag 1100 ex.); in het volgende jaar verscheen van beide soorten een tweede jaargang. De onkosten werden niet gedekt, noch van den laatsten noch van den eersten jaargang, noch van de eene noch van de andere soort.

---

[1] Brief van S. J. van den Bergh 11 November 1847.

[2] Montague's gezegde „Elke bladzijde des menschelijken levens is waardig, dat men er een oplettend oog aan wijde. De wijzen onderrigten ons, de vrolijken vermaken ons, de onbedachtzamen leeren ons, wat wij te vermijden hebben" is het motto van het boekje.

1847. Stond destijds een dergelijke uitgaaf vrij wel alleen in de boekenlijsten, het zoude eerst aan de jaren na 1870 voorbehouden blijven een overstrooming te geven van allerlei soorten van *portefeuille-*, *portemonnaie-*, *brieventasch-* en *schrijfalmanakken* die door hun telken jare weder verschijnen in den handel bewijzen over het algemeen hun weg te vinden. Daaruit behoeft echter niet te volgen, dat in 1847 en 1848 een aanteekeningsboekje zijn weg niet had kunnnen vinden; de uiterlijke vorm is het, waarop Kruseman's denkbeeld als uitgave schipbreuk leed, die te groot van formaat gekozen was om een goed en blijvend debiet te kunnen vinden.

Anders was het met de dichtbundels van Da Costa.

Zooals reeds vroeger gezegd is was Da Costa één van die dichters geweest bij wien Kruseman zich kort na zijn vestiging aanbevolen had. Destijds had hij een niet geheel afwijzend antwoord bekomen, dat echter toch niet aan zijn wenschen voldeed [1]. De aankoop en de daarop gevolgde herdruk van Da Costa's *Alfonsus de Eerste* in 1845 [2] gaf aanleiding, dat Kruseman zich opnieuw tot den dichter wendde met een voorstel. Dat voorstel blijkt voldoende uit het antwoord, dat Da Costa gaf in een brief „om de vriendschappelijke genegenheid van den dichter tot mij [Kruseman] voor *my* van waarde, voor de geschiedenis van den (later vruchtbaarder) dichter eveneens."

Wel Edele Heer!

Ik ben U voor de attentie der toezending van een exemp. der nieuwe uitgave van den *Alfonsus* nog mijnen vriendelijken dank schuldig.

Aangaande de uitgave, waarover wij onlangs vluchtig spraken, van een bundeltje *Verspreide Gedichten*, ik moet bekennen, dat mij dit plan, bij nadenken, minder bijviel, dan ik in het eerst gedacht had. De opgave van de losse

[1] Zie hiervoor blz. 23.
[2] Zie hiervoor blz. 70.

dichtstukken geplaatst zoo in de *Muzen Almanak* als in de *Nederlandsche stemmen*, bevat ook een zes- of zevental stukjes, die niet van mij zijn, maar van de Heer Koenen (in laatstgemeld Tijdschrift). Bovendien, gelijk ik U mondeling te kennen gaf, behoort het kopyrecht van alles, (op een enkele uitzondering na) dat in de *Ned. St.* en *St. en Besch.*[1] gevonden wordt, aan den Boekverkooper Van Peursem. Hetgeen mij voor deze geprojecteerde uitgave het meest had gestemd, te weten eene noodig gewordene *reproductie* van de *Vijf en twintig jaren*, vervalt juist dezer dagen door een aanzoek, dat ik van Groebe, kort na ons gesprek en zelfs na de ontfangst uwer letteren, ontfing, om mijne toestemming tot een *Vierde Druk*[2] van dat Dichtstuk afzonderlijk. Ik kon hem dat, met reserve altoos van mijn copyrecht voor het vervolg, thands moeilijk weigeren. Maar hierdoor wordt dan ook de wenschelijkheid van een verzameling poëzy voor mij zelven wederom zoo veel te minder. Het vers *Aan Nederland in 1844* bij Muller geloof ik niet dat op verre na uitverkocht is. Wat ik *en portefeuille* heb, is van zoo intiemen aart, met betrekking tot huiselijke, vriendschappelijke en andere relatiën van vroeger en later tijd, dat het meeste daarvan wel niet ongeschikt zoude zijn voor eene uitgave van na des dichters overlijden vergaderde overblijfsels, maar minder gepast, dunkt mij, voor eene uitgave zoo geheel zonder bijzondere aanleiding. Het zou alleen, bij mijn leven of na mijn dood, kunnen te pas komen voor een nieuwe uitgave van mijne *Poëzij* der jaren 1820 en 1821. 1817.

Neen, geachte vriend! hoe meer ik de zaak overlegge, des te minder vind ik er mij toe opgewekt. Hebt ge, niettegenstaande deze weinig aanmoedigende rescriptie, lust om er nog eens mondeling over te komen praten, uw bezoek zal mij altijd welkom zijn; doch stel u van den uitslag niet veel anders voor, dan hetgeen deze brief U meldt.

---

[1] Welk werk Da Costa hier bedoeld, weet ik niet.

[2] Lees vijfde druk.

1847. In elk geval blijf ik zeer stellig aan U denken voor de uitgave van het een of ander dat mij in prosa of poëzy ontvallen mocht, (buiten het aan Luchtmans toegezegde theologische,) en dat [van] uwe gading zou kunnen zijn.

In geval van *expresse* overkomst, waartoe ik U tot *dat* einde anders *niet durf* aanmoedigen, gelief het dan zoo te schikken dat ge U ten mijnent bevindt tusschen 12 en 1 ure, het zij deze week, met uitzondering van den Zaturdag, het zij de volgende van Maandag af. Maar ge zult, verbeeld ik mij, liever op eene gelegenheid wachten. Het zal in elk geval goed zijn, indien ik van uwe komst met een lettertje een dag te voren kan vergewist worden.

Geloof mij met de gevoelens van achting en belangstelling die ik U meermalen uitdrukte, steeds oprechtelijk

Amsterdam — Uw Dv. Dienaar
den 9 Sept. 1845. — I. DA COSTA.

In weerwil van dit weinig aanmoedigend antwoord liet Kruseman zijn denkbeeld niet los den dichter Da Costa aan zijn uitgeverszaak te verbinden. Een nieuwe gelegenheid daartoe deed zich in 1847 voor.

Op een fondsveiling in Augustus van dat jaar door Radink en Frederik Muller gehouden, kocht Kruseman het kopyrecht van Da Costa's *Poezy*, in twee deelen in 1821 en 1822 bij L. Herdingh en Zoon te Leiden verschenen. Die bundels waren in vroeger jaren tot stand gekomen in het tijdvak der drie deelen *Krekelzangen* van Bilderdijk. Op verlangen van Kruseman belastte Da Costa zich met een nieuwen druk in kleiner formaat hiervan te bezorgen.

„Het is, adverteerde Kruseman na het verschijnen der nieuwe uitgave in *De Tijd* [1], een wensch van velen, om

[1] Dl. VI. 's Gravenh. 1847 blz. 313. — Evenzoo op een pagina achter de *Wachter* (1848): „Het uitgebreide debiet van dezen Tweeden Druk is een bewijs, dat deze Goedkoope Uitgave aan het verlangen van velen voldoet. De Eerste Druk kostte *f* 7,20; het verschil is dus aanmerkelijk."

de Poëzy van Mr. Is. da Costa te bezitten. Maar de twee 1847.
ouderwetsche Deelen kosten *f* 7.20, en die prijs is betrekkelijk een groote opoffering. Daarom zal het die velen aangenaam zijn, dat de Uitgever een' herdruk bezorgde, die, zoo hij vertrouwt, voldoet aan de eischen van den tegenwoordigen tijd: min kostbaarheid en netheid. Het verschil van *f* 7.20 en *f* 3, is aanzienlijk: de typographische uitvoering is van de pers der HH. C. A. Spin & Zoon".

Maar toen de *Poezy* herdrukt werd, kon aan den wensch van Kruseman gevolg gegeven worden, om, hetgeen van Da Costa in tijdschriften en jaarboekjes verstrooid was, met één en ander uit hetgeen nog onuitgegeven was, als een derde deeltje te doen verschijnen. De *Zangen uit verscheidenen leeftijd*, — de eerst gekozen titel was *Dichtgalmen* — op dezelfde min kostbare wijze uitgevoerd als de tweede druk van de *Poezy*, openen met de *Lof der dichtkunst*, uit 1812, het vers waardoor Da Costa het eerst in kennis kwam met Bilderdijk en sluiten met de *Vijf en twintig jaren, een lied in 1840*, de zang die zoo glansrijk het tweede tijdvak van 's dichters dichterlijk leven geopend had en dien de *Vaderlandsche letteroefeningen* [1] nog bij deze hernieuwde editie critiseerde als „een bonte en brokkelige wildzang, even gebrekkig van vorm als van conceptie".

In 1826 was David Jacobus van Lennep met zijn *Hollandsche duinzang* na een lang tijdsverloop weer met een gedicht opgetreden; in hetzelfde zangerige metrum van het *Kan het zijn, dat een sprank van den vorigen gloed*, verbrak Da Costa ook na een lang tijdsverloop zijn dichterlijk en poëtisch zwijgen. „Nederland bleek verrukt door alexandrijnen als die der „Vijf en twintig jaren"; de eene druk volgde op den anderen, en overal waar zin was voor het grootsche en verhevene, werd de vraag gewisseld: hebt ge da Costa's „Vijf en twintig jaren" gelezen? Een nieuw levenstijdperk bleek voor den Dichter aangebroken." [2]

---

[1] 1848. *Boekbeschouwing* blz. 83.

[2] A. C. Kruseman. *Tollens—Da Costa. Eene lezing* (Haarl. 1860) blz. 43. — Een uitgaaf met opheldering en aanteekeningen door A. H. M. Ruyten verscheen in 1897 (2e druk).

1848. De *Vijf en twintig jaren* vond zeven jaar later een tegenhanger in het beroemde *Wachter! wat is er van den nacht?* dat gedicht, waarin Da Costa in poëtischen vorm eenige toestanden tracht te schetsen van de eeuw, waarin hij leefde, in welker beweging allen eenigermate deelen, allen een hooger dan tijdelijk en maatschappelijk belang hebben [1]. *Wachter, wat is er van den nacht* had Dorbeck reeds in 1844 gevraagd [2]; met datzelfde bijbelwoord [3], riep Da Costa angstig, toen de wilde golven, die Europa sinds 1841 teisterden en zich meer en meer verhieven, de toekomst aan ter ontsluiering harer geheimen; in grootsche, verheven woorden schilderde de dichter zijn peinzen en droomen en verwachten, waarvan 1870 eene verheven verwezenlijking te zien zou geven: Italië vrij, Duitschland één, Frankrijk ondergegaan [4]. Voor *f* 400 werd Kruseman eigenaar van de kopy, die niet meer dan 2 vel druks in groot octavo zou beslaan. Binnen een paar maanden moesten twee drukken [5], te samen 4506 exemplaren, opgelegd worden, waarvan er bij slot van rekening slechts 89 overbleven. Dat groote vertier was wel het beste bewijs hoeveel gewicht „de onbeduidende en bij al den quasi lof onvoegzame recensie" (Da Costa) in de *Vaderlandsche letteroefeningen* [6] in de schaal legde. Tot eer van dat tijdschrift moet hier echter ook gezegd worden, dat Alberdingk Thijm zich evenmin bijster ingenomen

---

[1] *Voorafspraak bij de voortezing van het lied des Wachters.*

[2] *Nederlandsche Muzenalmanak voor 1845.* Amst. 1844 blz. 23.

[3] Jesaia XXI : 11, 12.

[4] Deze voorstelling ontleend aan J. P. Heije. *Een stem der toekomst uit lang verleden dagen.* Amst. 1870 [blz. 6].

[5] De tweede druk moet niet in alle opzichten een simpele herdruk zijn van de eerste oplaag, maar hier en daar veranderingen en kleine tusschenvoegingen vertoonen. — In een brief van Da Costa van den 15 December zonder aanduiding van het jaar, maar die door Kruseman gevoegd werd in het dossier over de *Wachter* lees ik: „De titel, zooals UEd. zien zal, is veranderd. Die van *Chaos* was noch welluidend, noch geheel juist." Een latere verandering in den titel was die van *Een lied* (in plaats van *een zang*) *bij de uitgangen van* 1847. (Brief van Da Costa 18 December 1847).

[6] 1848. Dl. I blz. 120.

betoonde met dit dichtstuk, maar zijn oordeel argumenteerde door niet den dichter, maar wel het behandelde onderwerp daarvan de schuld te geven. „Wij wijten het den dichter en zijnen subjektieven theoriën minder dan den omstandigheden — maar toch, het is te betreuren, niet voor een politikus, maar voor een poëet, dat zijn onderwerp hem geen ćene warme, gulle, onvoorwaardelijke sympathie kan doen uitspreken, en hij, met eene aan zijne waereldschildering kwalijk geëvenredigde soberheid, bij wijze van solutie het dogma ter neêr schrijft: 1848.

„Op den bodem aller vragen
Ligt des werelds zondeschuld." [1]

Reeds is met de bespreking van deze uitgave den aanvang van het jaar 1848 overschreden. De geweldige gebeurtenissen die Europa in Frankrijk zag geschieden, moesten ook Da Costa, den ziener met profetische blik, diep aandoen en hem met vernieuwde kracht aansporen tot onderworpenheid aan zijn Heer, die alle deze dingen deed (Jes. XLV : 6, 7). De tweede klasse van het Koninklijk Instituut was het gehoor, waaraan hij in zijn *1648 en 1848* zijn denkbeelden blootlegde. Kruseman werd eigenaar ook van deze kopy. „Ik verwacht een goed debiet. Ware het onverhoopt anders, dan verlang ik dat het mij te zijner tijd onbewimpeld door U gezegd wordt. Uw woord daaromtrent onvoorwaardelijk vertrouwende, zou ik, in zulk een geval, volgaarne, bij leven en welzijn, U op een andere wijze beter dienst trachten te doen. Ik verlang de ruimte van het honorarium niet [tot] uwe schade, maar tot uwen voorspoed." [2] Het gevraagde honorarium, *f* 800, was Kruseman te veel, en hij wist het daarheen te leiden, dat hij voor *f* 450 eigenaar werd èn van *1648 en 1848* èn van *De stem des Heeren*, opgenomen in *De Tijd* [3]. Uit het debiet bleek, dat het publiek dit stuk beneden de *Wachter* stelde [4]; hoewel in den

[1] *De Spektator*. Dl. VIII. Utr. 1848 blz. 197 en 198.
[2] Brief van Da Costa 28 April 1848.
[3] Dl. VIII 's Gravenh. 1848 blz. 233.
Evenzoo Potgieter in *De Gids* (1848 Dl. I blz. 739) onder den

1848. aanvang de financieele zijde van deze onderneming geen volle zonneschijn was en Da Costa daarover zijn leed aan Kruseman betuigde [1], herstelde het debiet van deze uitgaaf zich in later jaren.

Er was een hechte band gekomen met Da Costa, die thans ook gevoelde dat zijn poëzie in den regel bij Kruseman, als eigenaar van zijn bundels en andere dichtstukken tehuis behoorde [2].

Gelijk van zelf spreekt was Da Costa met dit lied en met zijn *De stem des Heeren* niet de eenige, die door de geweldige politieke gebeurtenissen van het jaar zich aangespoord gevoelde tot dichterlijke ontboezemingen; Hofdijk's *Een bede voor het volk van Nederland in de dagen van Europa's beroering* bij Kruseman uitgegeven [3] en Ten Kate's *Parijs. Een lied dezer dagen* bij Horneer te Gorinchem verschenen en zijn *Het Junioproer te Parijs. Nog een zang des tijds*, waarvan hij de kopy tegen een matig honorarium [4], aan Kruseman aanbood, waren uitingen van dezelfde gevoelens. Ook Van den Bergh's *Onze Koning 13 Maart 1848. Een lied* [5] en zijn *Dichtbundel voor*

---

titel *Hollandsche politieke poezij*, die hier, als ik mij niet bedrieg voor de eerste maal een uitgaaf van Kruseman in dat tijdschrift besprak.

[1] Brief van Da Costa 3 Maart 1849.

[2] Brief van Da Costa 21 September 1848

[3] „Hierbij de proef van Hofdijk in revisie terug. 'k Heb er de veranderingen van v. d. B. [van den Bergh] maar in doen veranderen. Wat dunkt U van zijne distinctie met groot en klein kapitalen? 't Staat nooit mooi! en nu nog niet genoeg dat wij kapitalen van de eigen letter (gelijk het typograpiesch [*sic*] behoort) namen, nu moesten wij nog dikkere gebruiken." (Brief van Van Zeggelen 22 Juni 1848.)

[4] Kruseman betaalde aan Ten Kate als honorarium voor dit half vel druks *f* 20.

[5] Onder den titel *De vaerzen van den dag* besprak Alberdingk Thijm in *De Spektator* (Dl. VIII Utr. 1848 blz. 193 vlg.) de *Wachter! wat is er van den nacht* door Da Costa, *Parijs* door Ten Kate, *Godsoordeelen* door Beeloo en *Onze Koning* door Van den Bergh. — Evenzoo gaf De Clercq in *De Gids* (1848 Dl. I blz. 499) een beschouwing ten beste over de gedichten van Da Costa en Van den Bergh.

mijn vaderland zullen wel aan dezelfde bron hun ontstaan te danken hebben gehad [1]. Kneppelhout vond in de verschijning van dezen laatsten bundel aanleiding in een uitvoerig stuk Van den Bergh te schetsen als een dichter uit het volk [2], en gaf van hem een portret, waarmede de dichter zelf bijzonder ingenomen was „tot zoo lang ik weet niet welke guit, zeker belust een loopje met den eenvoudigen man te nemen, hem aan het verstand gebragt en overtuigd had, dat mijn artikel louter *persifflage* was, waartoe de dubbelzinnige ernst, die mij van nature eigen is, eenige aanleiding kan gegeven hebben [3]." 1848.

De voorgenomen verdietsching van Auerbach deed Kruseman, toen de onderhandelingen hierover met Goeverneur tot geen gevolg leidden ook aankloppen bij den „predikant van Dwingeloo", bij Van Schaick, die zich als zulk een uitnemend verteller van dorpsverhalen had doen kennen in *De Tijd*. Maar daar was het kloppen aan doovemans deuren. „Was 't *vertalen* wat gij vraagt, 'k zeî dadelijk, neen! dat valt niet in mijn smaak. 'k Laat den *schrijver* schrijven en vertellen in *zijn* land van 't gene *hij* ziet en opmerkt en dat wil *ik* van 't mijne. In de voorrede van *Geert* [4] heb ik mijn meening uitge-

---

[1] In *De Gids* 1849 Dl. I blz. 426. — Hier even medegedeeld een citaat uit een brief van Van den Bergh (25 Maart 1848), waaruit zijn karakter niet onaardig om den hoek komt gluren: „Van Jufvrouw Toussaint heb ik een brief gehad *à ravir*, met verzoek een volkslied te schrijven — en dat is er uit — en zoo ik geloof, om met Da Costa te spreken *zeer goed*." — Vgl. Van den Bergh's zeggen in de Voorrede van den *Dichtbundel* door Huet geciteerd in de *Litterarische Fantasien en Kritieken* (Dl. VII Haarl. z. j. blz. 53): „Ik vermeen het den Koning, die de geusurpeerde reputatie bezit van de Groote, eenigszins gewijzigd te mogen nazeggen: deze bundel — *c'est moi*."

[2] *De Gids* 1849 Dl. I blz. 427 vlg. — Vgl. het oordeel van Thijm in een brief aan Ten Kate, medegedeeld door J. F. M. Sterck in *Nederland*. Amst. 1893 Dl. II blz. 477.

[3] Kneppelhout in *De Gids* 1878 Dl. II blz. 350.

[4] *Geert. Een verhaal voor het volk, vooral ten platten lande. Het Hoogduitsch gevolgd door* C. van Schaick. Amst. G. J. A. Beijerinck. 1847. „Een boek, zoo echt populair, als wij er in onze taal geen tweede ken-

1848. drukt. Gij vraagt me 't werk van Auerbach te verhollandschen, dat is alzoo iets anders en daardoor komt de zaak in overweging. Drenthe is rijk aan stof, aan goede stof die aan de vergetelheid moet ontrukt worden, omdat de geest des tijds en der naäping hier doordringt. 'k Heb in *Geert* een proeve gegeven en laten kijken wat hier te kijken is, dat beviel. Daarop vormde ik plan schetsen *van ons dorpsleven* etca. te geven en begon er mêe." [1] Het plan beviel Kruseman. De *Tafereelen uit het Drentsch dorpsleven* [2], die de schrijver, een „boerendominé", zooals hij zich in het *Voorbericht* noemde, opdroeg aan David Ragay [3] en een flinken opgang maakte [4] waren er het gevolg van en vielen bij Kruseman zoozeer in gunstige aarde, dat hij het voornemen koesterde, met dit werk een reeks van geschriften te openen, die in aantrekkelijken en boeienden vorm een schildering moest geven van alle provinciale eigenaardigheden van ons vaderland [5]. Voor de noorde-

---

nen. . . . Het is een boek, dat zoowel voegt in de hand die de pen, als in die welke de spade voert (*De Gids* 1847 *Boekbeoordeeling* blz. 796). Een tweede druk verscheen in October 1852 bij H. A. M. Roelants te Schiedam.

[1] Brief van 10 Febr. 1848.

[2] Zie de recensiën in *De Recensent* (1849 Dl. I. blz. 30) en in de *Vaderlandsche letteroefeningen* (1849 Dl. I blz. 364) van C. G. (Withuys?), waar het werk geprezen wordt, maar slechts de aanmerking mocht ondervinden, dat de schrijver zijn personen in het gewestelijk dialect laat spreken. *De Tijd* ('s Gravenh. 1848 Dl. VIII blz. 297) drukte een fragment met een zeer waardeerend voorwoord over.

[3] „Het is geen huichelarij en stroopsmeerderij dat ik het dien braven grijsaard opdraag. Ik heb hem veel te danken en zou een smerige rekel zijn als ik dat op mijne wijze niet vergold. Geld en goed en magt heb ik niet maar wat ik heb geef ik met hart en ziel aan vrienden en weldoeners van vroeger en later dagen". (Brief van Van Schaick 23 Juni 1848).

In *Het Leeskabinet* (Amst. 1850 *Bibliographisch Album* blz. 35) adverteerde Kruseman: „Weinige boeken hebben in den laatsten tijd zulk een opgang gemaakt, als aan dit werk te beurt gevallen is."

[4] Een tweede druk verscheen in 1858 bij Ten Brink te Meppel.

[5] „Wij bewegen ons in de eeuw der dorpsvertellingen, het genre dat in tijdsorde op den historischen roman gevolgd is," schreef Huet in 1864. (*Litterarische Fantasien en Kritieken* Haarl. z. j. Dl. II blz. 176.)

lijke provinciën werd de voorlichting ingeroepen van Goeverneur, die daarvoor o. a. den naam van Th. van Duinen (Thineus), predikant te Wijnjeterp in Friesland noemde. 1848.

Goeverneur was in die dagen bezig voor Kruseman een roman van Frederika Bremer te vertalen. De *Broeders en zusters* [1] met het oorspronkelijk tegelijk in een Engelsche vertaling bij Colburn verschenen, had Kruseman in het Zweedsch ontvangen van den uitgever C. A. Bagge te Stockholm. De Engelsche uitgaaf kon echter aan Goeverneur niet behagen. „Flygare-Carlèn, bij wie meest alles handeling, plaats- en persoonsbeschrijving of verhaal is, kan men ligt even goed uit het Engelsch vertalen, maar den vertrouwelijken, huiselijken toon van Bremer en haar gekeuvel soms, niet" [2]. Hij hoopte daarom alles van de Duitsche bewerking, maar moest niettemin tot het besluit komen, „dat de duitsche vertaling mij bitter heeft teleurgesteld en prulwerk is bij de zeer goede, van *De buren* onder anderen, wat gij bij gelegenheid aan Brockhaus, [den uitgever dier Duitsche vertaling] schrijven moogt [3]. Nochthans deed hij zijn best en mocht het werk tot stand brengen; op verlangen van Kruseman werd zijn naam op den titel vermeld [4].

Een ander literair werk dat in dit en het volgend jaar bij

---

[1] „De Broeders en Zusters is de *laatste* en zeker niet de minst aantrekkelijke van de Romans dezer hoog begaafde schrijfster." (Advertentie van Kruseman in *Het Leeskabinet* Amst. 1850. *Bibliographisch Album* bl. 35.) — De uitgever cursiveerde het woord „laatste", omdat de schrijfster in haar roman medegedeeld had, dat zij denkelijk wel niet meer tooneelen uit het huiselijk leven zou schetsen.

[2] Brief van Goeverneur 3 Juli 1848.

[3] Brief van Goeverneur 14 November 1848.

[4] „Mijn *naam* op den titel; nooit heb ik dat nog voor een vertaling gedaan; doch rekent gij hem wezenlijk van eenig belang — uw wil geschiede ditmaal, mits gij hem slechts met *kleine dunne* lettertjes laat schrijven en dien van Fred. Bremer forsch en groot, zoodat ik met diepe en behoorlijke onderdanigheid achteraan kom." (Brief van Goeverneur 5 Februari 1849).

1848. Kruseman het licht zag was de poëzie van den Rotterdamschen boekhandelaar Willem Messchert, Da Costa's „hartelijke vriend en getrouwe medestrijder in het Evangelie des Zoons van God" [1].

In Mei 1848 werd hij door aankoop uit het fonds van R. J. Schierbeek eigenaar van *De gouden bruiloft* [2]; als hulde zijner nagedachtenis toegewijd moest hiervan een geïllustreerde uitgaaf verschijnen [3]. Tollens, een geestverwant van Messchert, aan wien hij reeds bij zijn leven zijn hooge ingenomenheid met dit dichtstuk had te kennen gegeven [4] en die in *De Tijd* [5] zich zelf reeds aanbevolen had een nieuwe uitgaaf van Messchert's dichterlijke nalatenschap te bezorgen, zou over de uitgave het opzicht houden, terwijl Rochussen de illustraties op hout zou teekenen.

Eenige zorg baarde het echter geschikte houtgraveurs te vinden; noch aan Bal noch aan Van Arum meende Rochussen, dat men dergelijk werk kon toevertrouwen [6]: Vermorcken te Brussel werd er mede belast. De uitgave werd een sierlijk boekdeel, dat vrijwel gewaardeerd zou worden bij het publiek al had het fijn afdrukken der houtgravuren eenige moeite ingehad op de drukkerij van Van Zeggelen (Giunta d'Albani) [7].

Dit bezwaar werd echter vrijwel overwonnen; maar wat allerminst in goede aarde viel, was de voorrede die Tollens er aan toevoegde, waarin hij opkwam tegen het naar zijn oordeel duistere, koude diepzinnige der gedichten van zooveel van zijn

---

[1] Brief van Da Costa 3 Maart 1849.

[2] *Nieuwsblad voor den Boekhandel* 25 Mei 1848.

[3] *Bouwstoffen* Dl. I blz. 365.

[4] Schotel. *Tollens en zijn tijd.* Tiel 1860 blz. 133.

[5] Dl. VII 's Gravenh. 1848 blz. 196 vlg.

[6] Brief van Van Zeggelen 22 Juni 1848.

[7] „De prachtwerken van de Franschen en Engelschen zijn wel op zwaar papier, maar vergelijk dat over 't algemeen eens met Uw papier. Ge zult zien bij hen is 't meestal zoo fijn van erf [*sic*] of 't postpapier is (papier Angoulême) aan *beide* zijden zoo glad als een spiegel; dik en zwaar, maar toch zacht en fijn op de bovenste oppervlakte aan beide zijden." (Brief van Van Zeggelen 28 September 1848.)

jongere tijdgenooten [1]; tegen de richting van Beets en Ten Kate; tegen de „phantastische mijmerijen en middeleeuwsche kloosterlegenden, veelal in een zonderlingen vorm en een barbaarsche taal ingekleed", en de „poëzij onbereikbaar door duistere, koude en raadselachtige diepzinnigheden, waarbij het hart onaangeroerd blijft en het hoofd duizelt"; van één en ander was naar zijn oordeel gebleken dat onze natie afkeerig is. Het wekte in hooge mate de verontwaardiging op: hooren we Alberdingk Thijm in een brief [2], waarin hij den uitgever dank zegde voor een present-exemplaar. 1848.

> Daar is maar één man in ons landtjen, die zóó illustreeren kan — en dien man hebt gij getroffen voor de teekening der houtsneedtjens.... Het gedicht is ook allerliefst. Het heeft natuurlijk de gebreken van de huiselijke poëzij uit het tijdperk, dat het tegenwoordige onmiddellijk voorafging; ofschoon ik niet weet, of *De gouden bruiloft* wel onder den *Guy de Vlaming* is. De dichter echter is van vroeger vorming. Eenvoudigheid, naïveteit somwijlen — maar niet zonder een zeker: „Zie je wel hoe eenvoudig ik maar ben!" Schilderachtigheid — maar zich-zelve te veel bewust van het aangenaam effekt, dat ook de nietigste voorwerpen kunnen maken — mids het penseel van een meester ze behandele; en zoo, wel eens iets overladens in de *détails*, bij den nog niet aan het keurslijf ontkomen stijl, die almede dat tijdperk kenmerkt.
>
> Maar, in trouwe! het gedicht is in vele opzichten zeer schoon, en verdient ruimschoots de eer, die uw kiesche en vruchtbare smaak er in deze uitgaaf aan heeft laten wedervaren.
>
> Maar wat het gedicht niet verdient, uwe fraaie uitgave even min — dat is ontsierd te worden door de kregele en schier hatelijke voorreden van Tollens — den ouden

[1] Schotel. *Tollens en zijn tijd.* Tiel 1860 blz. 197.
[2] 27 November 1848.

1848. man, wiens laatdunkende toon en afgunstige houding tegenover de richting van een jonger geslacht, te onverdraaglijker zijn, naar hij ze in bloemzoeter heuschheid en geaffekteerder nederigheid tracht te verbergen. De stelling, die Tollens, na een met roem doorloopen dichtersleven, heeft aangenomen, is allerongelukkigst en, ik vrees, dat zij, bij de reaktie zijner tegenwoordige bemoeïingen, hem niet voortdurend genoegen zal blijven opleveren. De man irriteert in hooge mate een jong geslacht, dat, met zoo veel vuur in het gemoed als eenmaal in Tollens' aderen wellicht gloeide, en met meer pit in den geest, met serieuzer studie en solieder beginselen dan de zijnen, ter gelegener tijd den ongeroepen en *onbevoegden* kritikus, naar ik vrees, zal kastijden voor zijn grijzaarts onbezonnenheid; nadrukkelijker dan de humaniteit wellicht toe zou laten. Zie! dat is altoos een slechte pozitie: na zoo veel roems te hebben geoogst, als nimmer één Hollands dichter ten deel viel — op zijn ouden dag niet alleen met minachting neêr te zien op de gemoedelijker pogingen van jonge lieden, maar daar met het *acharnement* van een of andere hartstocht *bij iedere gelegenheid* over uit te vallen, en, al is het in onverschoonlijk mat proza, het gewicht van zijn dichternaam in de schaal te werpen, die bewijzen moet, dat de jonger kunst geen waarde ter waereld heeft, en hij de „eenvoudige", „ongekunstelde" man eigenlijk alleen weet, waar het met de Kunst opstaat. Men moest zich voor den *schijn* — zelfs van zoo iets wachten. De man moge alles ter waereld zijn en kunnen — een theorist is hij niet: hij heeft geen grein wijsgeerig genie, en geen grein wijsgeerige *studie* — noch *kunde*, noch *opleiding*.

Ziedaar, ruiterlijk, mijn gevoelen. 't Spijt me, dat ge geen onzer jongeren (Ten Kate, Heije, De Bull, Schimmel. . .) gevraagd hebt, om die voorrede te schrijven: dat zijn alle minder en meer menschen van serieuze studie — maar vooral van gemoedelijkheid. Het zuurdeesem van de geïrriteerde kunstenaarsdrift heeft in de dagen, dat *wij*

het krachtigst ademhalen, uitgegist; die tochten (wat *onze* 1848.
gebreken zijn mogen!) *die* kennen wij niet. De gal van Tollens is een vlek op uw voortreffelijke uitgave. En — wat zeer van belang voor u is — ik mag u niet verheelen, dat ze vermoedelijk hoogst ongunstig op de *beoordeelingen* van het geheel zal werken. Ik beloof u intusschen — zoo ik gelegenheid vind het bundeltjen te recenseeren — zorgvuldig uw goede gedachte der geïllustreerde uitgave, van den faalgreep der Tollens-uitnoodiging te onderscheiden. En — zoo als ik u zeg — het gedicht is hoogst verdienstelijk en verdiende uw zorg in ruime mate.

Toch mochten dergelijke oordeelvellingen — ook Van den Bergh te 's Gravenhage „spuwde vuur en vlam" — Kruseman niet noopen met zijn aan Tollens gegeven woord te breken, over de verzameling van Messchert's *Nagelaten gedichten*, die in het volgend jaar 1849 bij hem het licht zag [1]. Zes jaar later gaf Kruseman, schoon de geïllustreerde editie nog niet uitverkocht was, een goedkoopen herdruk in zeer klein kwarto formaat van *De gouden bruiloft* in het licht, zonder de prentjes en met een uittreksel uit het voorbericht zonder de tirade van Tollens, die de gemoederen zoo verbitterd had.

De gouden bruiloft is een belangrijke onderneming in de geschiedenis van Kruseman's uitgeverszaak. Deze uitgaaf toch is de eerste geïllustreerde editie, welke door Kruseman gedaan werd. Wel is waar had hij vroeger ook reeds werken in het licht gegeven, die met prenten voorzien waren, een geïllustreerde editie in de engere beteekenis van het woord, was tot op dit

[1] Geheel juist is de titel niet gekozen, daar Tollens de gedichten van Messchert slechts corrigeerde naar de spelling van Siegenbeek en die uitgaf als *verzameld en uitgegeven* door hem. — Bilderdijk had indertijd hetzelfde gedaan met Van Haren. (Brief van Kruseman aan Da Costa 6 Juni 1856.) — Kompleet was in zooverre de uitgaaf niet, daar hetgeen van meer intiemen aard was, achterwege gelaten werd. (Brief van Kruseman aan Prudens van Duyse 28 Februari 1849, mij welwillend ter inzage verstrekt door den Heer Florimond van Duyse te Gent.)

1848. oogenblik door hem niet ondernomen. De wijze, waarop hij deze poging tot een bevredigende oplossing had gebracht, kon weinig doen vermoeden, dat hij enkele maanden later zulk een mistasting zou doen met de *Polichinel*; trouwens voor het ééne was de hulp van een Zuid-Nederlander ingeroepen, voor het andere zou Noord-Nederland alleen de houtgraveurs moeten leveren. En dat *De gouden bruiloft*, schoon ouderwetsch, nog steeds eenige waarde heeft, wordt hieruit bewezen dat, terwijl Schierbeek voor het kopyrecht en 160 exemplaren *f* 152 ontvangen had, de geïllustreerde editie, in 570 exemplaren (5e druk) *f* 50 mocht opbrengen in de fondsveiling van den 4 April 1895.

Behalve deze uitgaven was met den aanvang van 1848 nog een ander werk ondernomen, dat Kruseman, wel is waar niet zou doen noemen in de letterkundige, noch in de wetenschappelijke wereld, maar dat niettemin veel, zeer veel heeft bijgedragen tot bekendmaking van zijn naam in de uitgeverswereld: de *Aglaja* [*Tijdschrift voor*] *Dameshandwerken*.

Al reeds dadelijk bij het eerste verschijnen had de *Aglaja* het gewenschte succes. Voor een goed deel was dat te danken aan hetzelfde middel als hetgeen Kruseman aangewend had bij het *Christelijk Album*: colportage [1] en overvloed van prospectussen. Daarom zij hier medegedeeld dat van den tweeden jaargang.

> Bij den nieuw ingetreden jaarkring en het verschijnen van het eerste stukje des tweeden deels van ons werkje, herhalen wij de woorden bij den aanvang van ons Maandschrift geuit: „dat wij aan den eenen kant niet beoogden een boek uit te geven, hetwelk hoog van prijs en, bij slot van rekening, even weinig voor den middelals voor den hoogeren stand geschikt ware. Niet meer lag het in ons plan, een boekje uit te geven, dat én door inhoud, én door uitvoering, én door uiterlijk, uit-

[1] *f* 200 en *f* 185.65 werd in 1848 op de onkostenrekening hiervoor gebracht.

sluitend voor den minderen stand berekend was. Ons doel was de uitgave van een Tijdschriftje, dat door het uitwendige, den inhoud en de uitvoering, zich een plaats in de salons en op het toilet der hoogere standen kon verzekeren, dat in het dameswerkdoosje plaats kon vinden en toch, door den matigen prijs, onder het bereik lag van allen; dat, steeds eene keur van verschillende handwerken bevattende, door de *periodike* [*sic*] uitgave in staat was op de hoogte van den tijd te blijven, en dat, door het mededeelen der nieuwste, schoonste en smaakvolste handwerken, de lust voor deze gaande houden, den smaak verfijnen en het vernuft scherpen zou, en onze landgenooten bij de vreemde dames niet achter zou doen blijven". 1848.

Van daar dan ook, dat onze wensch is vervuld en ons werkje inderdaad weerklank en ondersteuning bij het beschaafde publiek heeft gevonden. Het voortdurende en, met zelfvoldoening zeggen wij, het toenemende debiet, van eenige duizend exemplaren — een getal, hetwelk nog dagelijks aangroeit — strekt daarvan ten bewijze.

Met genoegen en zonder laatdunkendheid mogen wij dan ook zeggen, dat ons Tijdschrift niet slechts ten opzigte van het uitwendige maar ook van den ongelooflijk geringen prijs, hier te lande niet wordt overtroffen, ja zelfs niet wordt geëvenaard, zoodat b. v. de prijs eener enkele tapisserieplaat meer bedraagt dan de geheele daarmede uitgegeven Aflevering. Ook komt hier nog bij, dat de Lithograaf, door den Uitgever met de uitvoering der platen belast, heeft getoond het vertrouwen allezins te verdienen, door onafgebroken en met inspanning alles aan te wenden, wat de afbeeldingen kan doen wedijveren met het beste, door den vreemdeling in dat vak geleverd.

Maar hebben wij ook meer gedaan dan wij hebben beloofd, dit zal ons niet doen insluimeren. Integendeel, 't legt ons nieuwe pligten op, welke wij met tevredenheid en ijver hopen te vervullen, opdat wij in een volgend jaar, met even veel genoegen op de afgelegde baan te-

1848. rugzien en de bescherming des beschaafden publieks met even veel gerustheid kunnen inroepen, als wij 't thans doen, met het oog op hetgeen wij in het volgende deel hopen te leveren.

UITGEVER EN REDACTIE.

Kruseman echter, die van zijn kant begreep, dat hij het bij dat eerste welslagen niet moest laten om zijn onderneming levensvatbaarheid te doen houden, wist met het Verkoophuis te Amsterdam een overeenkomst aan te gaan over het in den handel brengen van nieuwe naaldenmaten, haakpennen en houders voor haakpennen, snijnaalden voor relief-tapisseriewerk, een Aglaja-schaar en nog eenige andere soortgelijke voorwerpen. Het Verkoophuis had naar het schijnt hiermede het gewenschte succes, want op verschillende plaatsen van ons land vestigde hij dépots van die voorwerpen.

Wat de redactie beloofd had in het prospectus bij de eerste aflevering verzonden, bleek zij te kunnen volbrengen, maar ook bleek dat, tot voordeel van den ontwerper, in den geest der dameswereld, vooral der oudere dameswereld.

Het debiet klom bij inteekening in 1852 tot 5142 exemplaren. En de aanleiding tot deze onderneming? De herhaalde aanvragen van Hacke en van Bleeker om modeprentjes voor hun vrouwen zullen er ook wel een opwekking toe gegeven hebben. Maar hooren wij Kruseman zelf.

„In 1845 trok het mijn aandacht, dat er in Duitschland en Frankrijk een aantal kleine handleidingen voor vrouwelijke handwerken, bijv. breijen, haken, knoopen, borduren, het licht zagen. Ik vertaalde er een, het *Haakboekje* van M. Korn, en verkocht er weldra een menigte exemplaren van. Deze goede speculatie bracht mij tot het plan om de voordeelen duurzamer te maken door het vestigen van een tijdschriftje, voor welks redactie ik de familie A. van Lee te Amsterdam aanzocht, onder contrôle van nawerking der voorwerpen door de Gezusters Weeveringh te Haarlem. Deze uitgaaf, geheel nieuw en oorspronkelijk, slaagde al dadelijk naar wensch. In [Augus-

tus] 1850 ging ik naar Parijs om een goede bron te vinden 1848.
voor kleine modeplaten, die ik na lang tobben en ongeloofelijke bezwaren, eindelijk vond in de medewerking van de firma Adolphe Goubaud & Cie, de uitgevers van het *Journal des demoiselles*. Met deze firma ging ik tegelijk een contract aan tot het gezamenlijk uitgeven van een fransche vertaling van de *Aglaja*, onder den titel van *Cendrillon, revue encyclopédique de tous les travaux de dames* [1]. De fransche tekst (door Van Lee bewerkt [2]) zou door mij uit Haarlem gratis geleverd worden, en daarentegen zouden Goubaud & Cie de kleine modeplaten arrangeeren, die wij zoowel voor *Aglaja* als *Cendrillon* zouden gebruiken. Deze fransche editie, [waarvan overigens de geheele redactiearbeid in handen van Goubaud was, gaf behalve de modeplaatjes en de dameshandwerken maandelijks nog een muziekstukje van Camille Schubert, typographisch uitgevoerd in procédés Tantenstein et Cordel [3], welke niet in de *Aglaja* overgenomen

---

[1] Agent voor Zwitserland van de *Cendrillon* was in 1851 Edmond de La Fléchère te Genève; voor het Koninkrijk der Beide-Siciliën Benoit Pellerano te Napels.

[2] De overlevering noemt hierin ook Mevrouw A. C. Kruseman.

[3] Deze wijze van muziekboekdruk is in hoofdzaak dezelfde als die, welke omstreeks 1755 door Breitkopf te Leipzig het eerst in praktijk werd gebracht, en een paar jaar later door J. M. Fleischman, den stempelsnijder van Johannes Enschedé te Haarlem, „tot de hoogste Volkomenheyd gebragt is". (*De lettergieterij van Joh. Enschedé en Zonen. Gedenkschrift.* Haarl. (1893) blz. 23 vlg.). Dit stelsel bestond uit een 250 teekens. Tantenstein en Cordel, twee Israëlieten te Parijs, slaagden er in dit aantal tot 108 te verminderen en hadden hiervan in Juli 1835 reeds muziektypen in drie verschillende grootten gesneden (*Journal für Buchdruckerkunst.* 1835 kol. 108). Die vermindering bracht echter te weeg, dat somtijds het aansluiten der lijnen in den druk te wenschen overliet. Hun systeem schreef daarom voor van het zetsel een afgietsel te nemen en de cliché uit de hand bij te werken (P. Dupont. *Histoire de l'imprimerie.* Paris 1854 tom. II pag. 375). Belinfante vermeldt in zijn *Iets over de verdiensten der Israëlieten als boekdrukkers* (blz. 18), dat zij op de tentoonstelling voor de nijverheid in Frankrijk voor hun uitvinding met een medaille bekroond zijn geworden. Vgl. *Journal* 1855 kol. 177. — Ook Schelter te Leipzig sneed destijds een muziekschrift van veel minder, omstreeks 190 teekens (*Journal* 1844 kol. 148); het streven van die dagen het aantal figuren te verminderen, slaagde niet, getuige o. a.

1848. werd [1]; de combinatie] liep tot het einde van 1854 [2]. Intusschen hadden Goubaud en ik ook een duitsche uitgave beproefd, onder den titel van *Byou*, die in November 1849 verscheen, in 't volgend jaar nog voortgezet werd, maar met schade eindigde [3]. In 't zelfde jaar 1851 kwam Goubaud uit

---

de hedendaagsche muziekschriften, welke bestaan uit ruim 450 teekens. Muziekboekdruk is tegenwoordig veelal verdrongen door muziekplaatdruk; specialiteit hierin is de firma C. G. Röder te Leipzig. Met behulp van stempels worden de noten en de tekst in een plaat uit een alliage van lood en tin bestaande geslagen. Een afdruk wordt op steen overgedrukt en daarvan wordt op een soort steendruksnelpers de oplaag getrokken (*Typographische Jahrbücher herausgegeben von J. Mäser* XVIIIe Jahrgang. Leipz. 1897. Heft III S. 18).

[1] Alleen de *Aglaja* van 1857 heeft een muziekstukje nl. *Donne moi ton cœur* muziek van J. J. Viotta, woorden van André van Hasselt. Het is uitgevoerd in steendruk. — Gedichten van Van Hasselt komen voor in *Journal des dames et des demoiselles. Journal de modes dirigé par* Ad. Gouband [*avec*] *la collaboration de* M. Sajou 1855—1856. Bruxelles. Bruylant-Christophe et Cie (Paris. Imprimerie de L. Martinet).

[2] Een advertentie van Kruseman in de *Haarlemsche Courant* van den 17 December 1850 — evenzoo in de advertenties in *De Tijd* van 1851 — zegt: „het [is] eene vleijende hulde aan de zorgen, dat de Hollandsche Aglaja tweemaal vertaald wordt in het Fransch, te Parijs verschijnende onder den titel van: *Cendrillon. Journal encyclopédique de tous les travaux de dames*, en te Brussel, in eene geheel verschillend uitgave, onder dien van: *Recueil mensuel d'instructions et d'exemples d'ouvrages de mains*. Beide Journalen zijn natuurlijk altijd een of twee maanden bij de Aglaja ten achteren." Een gelijktijdige advertentie verdient vertrouwen; ik heb echter van die Belgische editie geen spoor gevonden in het materieel, dat mij voor dezen arbeid ten dienste staat, terwijl de Heer J. J. Weeveringh, Kruseman's boekhouder in die dagen, mij evenmin de gewenschte inlichtingen kon verstrekken. In de *Aglaja* zelf van 1851 wordt die Brusselsche uitgaaf genoemd *Recueil mensuel des travaux de dames*, terwijl achter tome IV (1852) van Kruseman's exemplaar der *Cendrillon* is bijgebonden *Les mosaiques de Cendrillon, travail nouveau* s. a. met het adres: „Paris chez Ad. Goubaud et Cie., Bruxelles chez Périchon."

[3] *Byou* verscheen te Parijs bij Goubaud & Comp. en te Weenen bij Tendler und Comp., als eigendom van de administratie der *Iris*, een sinds 1849 te Gratz verschijnend damestijdschrift. Inderdaad staat dan ook op de omslagen der afleveringen *Mignon-Begleiter der Damen-Zeitschrift Iris*. Het werd gedrukt te Parijs bij L. Martinet.

Vermelding verdient hetgeen op blz. 31 te lezen staat; de redactie

Parijs en ik uit Haarlem te Londen zamen om te trachten, 1848.
ook daar een engelsche editie te vestigen, welk voornemen nochtans geheel schipbreuk leed op het onverzettelijk *not possible* der engelsche uitgevers, die wij er toe aanzochten. Mijn fransche compagnon was een man naar mijn hart: vurig, handig, kort van stof. Jammer, in 1854 merkte ik, dat hij mij bedroog. Ik kreeg van zijne administratie — waar vrij wat inlegkapitaal van mij inzat [4000 francs] — maar in 't geheel geen [nauwkeurige] rekening, niettegenstaande *Cendrillon* héél goed bleek te gaan. Ik ging dus naar Parijs om de boeken na te zien [1], vond den boel in de war, verbrak het contract en liet *Cendrillon* aan Goubaud over, mij evenwel dekkende door een voortdurend leveren der modeplaten, zoodat ik van deze fransche speculatie voor 't minst schadeloos afkwam en er het voordeel van had goede modeplaatjes voor de *Aglaja* te hebben gevonden." [2] In 1855 vereenigde Kruseman zijn uitgaaf met het *Toilet. Tijdschrift voor vrouwelijke handwerken*, dat hij voor *f* 1000 overnam van den uitgever N. de Zwaan te Utrecht, denkelijk wel om de concurrentie daarvan te weeren.

De firma Goubaud had door Kruseman's opwekking aan een tak van haar fonds een niet onbelangrijke uitbreiding kunnen geven; in de afdeeling damestijdschriften zou zij weldra specialiteit worden. Bij besluit van den *Ministre du commerce* dd. 23 December 1896 werd benoemd een *Comité d'admission pour la section française à l'Exposition universelle de Bruxelles 1897, comité XI, Imprimerie et industries du Livre.* Onder de benoemden komt voor: „A. Goubaud, *libraire-éditeur, de la société des journaux de mode réunis*" [3].

---

klaagt daar over de moeielijkheden, die zij ondervindt met de technische uitdrukkingen, want elke Duitsche stad heeft haar eigen terminologie: „*wollten wir dafür z. B. die Ausdrücke der Berliner Damen wählen, so müszten wir befürchten, von den Wienerinnen nicht verstanden zu werden, und so umgekehrt.*"

[1] Kruseman's verblijf te Parijs kon slechts kort zijn; in den heer L. Cabanis, een Nederlander, dien hij daar bij toeval ontmoette, vond hij een voortreffelijk zaakwaarnemer.

[2] Vgl. *Bouwstoffen* Dl. I blz. 194.

[3] *Bulletin de l'imprimerie.* Paris *janvier* 1897 pag. 1.

1848. Thans nog iets over het uiterlijk. De *Aglaja* kostte slechts *f* 0.25 per aflevering, werd afgeleverd *met* en *zonder* patronen en gaf bij den tekst jaarlijks ongeveer acht en veertig steendrukplaten, gedrukt door O. D. Emrik te Haarlem, waartoe de patronen en platen rechtstreeks uit het etablissement Sajou te Parijs ontvangen werden [1].

Met den jaargang 1852 onderging het maandwerkje uitbreiding. Om het debiet aan te wakkeren verzond de uitgever bij het Decembernummer van 1851 een *Aglaja-almanak voor 1852*, hetgeen hij jaarlijks volhield, zoolang de *Aglaja* in zijn bezit was. Voor het eerst werd bij dat nummer gevoegd een Parijsch modeplaatje [2], geteekend door A. Lacauchie of Jules David en gedrukt te Parijs door Lamoureux, waaronder af en toe op aanvrage van R. K. lezeressen ook kleederdrachten voor communicanten, terwijl het aan de beslissing van de abonné's stond of zij tegen een jaarlijksche verhooging van 50 cents [3], ontvangen wilden fransche driemaandelijksche patronen tot het vervaardigen van dameskleeren. Sinds December 1853 werden deze laatste, afgedrukt op nansouk of neteldoek, ook verkrijgbaar gesteld in de dépots der Aglaja-voorwerpen. In dienzelfden jaargang 1853 komen ook voor het eerst korte boekbeschouwingen voor om „een overzigt te geven van wat de beweging der litteratuur voor de vrouwenwereld belangrijks mogt opleveren". Maar met dat al bleven de handwerken hoofdzaak, de modeplaten en patronen, die nimmer bij nagevraagde exemplaren gevoegd werden, bijzaak.

Na ruim zes jaar bestaan te hebben verheugde de *Aglaja* zich in een algemeene bekendheid. Niet alleen toch, dat in Nederland zelf wederrechtelijk stukken uit de *Aglaja* werden overgenomen [4] en dat ook na het verbreken van het con-

[1] Advertentie in *De Tijd* Dl. XI 's Gravenh. 1850 blz. 295.

[2] t. a. p. Dl. XIII 's Gravenh. 1851 blz. 41.

[3] t. a. p. Dl. XV 's Gravenh. 1852 blz. 129.

[4] „Heeft men ons buitenslands de eer der vertaling waardig gekeurd, in het binnenland heeft men ons die bewezen van ons eenvoudig na te drukken, met juist zoo veel verandering als omtrent voldoende was, om de zaak voor den onopmerkzamen bijna te bemantelen. Hoezeer nu de wetten onzen Uitgever de middelen geven, zulke onwettige eerbewijzen —

tract met Goubaud, de *Cendrillon* en daaruit weer de *Byou* 1848.
en *Iris* en het *Journal des dames et des demoiselles* geregeld de handwerken bleven overnemen, ook andere buitenlandsche damestijdschriften als het *Toilet* en het *Journal für moderne Stickerei* gingen op roof uit bij Kruseman's onderneming; Kruseman beroemde zich daarop in het *Bijblad* van het Meinummer van 1854: „terwijl wij nu ook van de handwerken uit den loopenden jaargang, een aantal zoodanige overnemingen kunnen aantoonen, kan men ons, in geheel den loop van ons zevenjarig bestaan, *geen enkele* door ons gedane overname uit een dier tijdschriften aanwijzen. Die feiten zijn, dunkt ons, welsprekend genoeg en wij vragen het onze lezeressen, of die niet ten krachtigste spreken voor de degelijkheid der zevenjarige Aglaja, die zich onafgebroken en voortgaande in de gunst van het publiek harer duizende abonnées mag verheugen."

De uitgaaf van deze „allerliefste verzameling van dameshandwerken" [1] vond een onverdeelden bijval in de dameswereld en een flink debiet, zoodat dan ook ruimschoots gebruik gemaakt werd van de gelegenheid, die Kruseman sinds 1853, vooral aan den boekhandelaars openstelde, om op inlegvelletjes de zoogenaamde *Aglaja-berigten* te adverteeren [2]; blijkbaar was dit laatste een navolging van hetgeen Van der Vliet eenige jaren te voren met zijn *De Tijd* gedaan had en Kruseman had hiermede onverdeeld succes, zoodat ik niet geloof, dat hij zich aan grootspraak schuldig maakte, toen hij in het *Nieuwsblad* [3] beweerde, dat deze advertenties, ook voor den boekhan-

---

die wij gereedelijk willen missen — te beletten, achten wij het echter beter, in het besef van ons goed regt en van ons standpunt, die driesheid [*sic*] voor dezen keer te laten doorgaan." (Bericht in *Aglaja* 1851.)

[1] Aldus Droogstoppel in de *Max Havelaar* van Multatuli (3e dr. Amst. 1871 blz. 35), toen Sjaalman met fatsoen de *Aglaja* op den grond kon laten vallen. De eerste druk van de *Max Havelaar* verscheen in 1860.

[2] Zie b.v. een advertentie hierover in het *Weekblad voor den Boekhandel* van den 20 November 1854 en een advertentie van Joh. Noman & Zoon de toenmalige eigenaars in *Nieuwsblad voor den Boekhandel* van den 26 November 1857.

[3] 1 November 1855.

1848. del vruchtbaarder waren dan die in eenige courant, welke ook.

De goedkoope aanbieding in September 1856 aan den Boekhandel — de acht kompleete jaargangen (1848—1855) in losse bladen in plaats van *f* 24 voor *f* 8.80 [1] — die met bijval begroet werd, was reeds een voorspel van de fondsveiling van 1857, die deze uitgave (3601 deeltjes) voor *f* 10408.75 zag overgaan in handen van Joh. Noman & Zoon.

Met inbegrip van die som had de *Aglaja* aan zijn eigenaar tusschen de *f* 35000 en *f* 40000 afgeworpen.

De nieuwe eigenaar schijnt een aantal oude afleveringen opgeruimd te hebben. *Drie centen het stuk, van de verkooping van den Heer Kruseman van Haarlem; nu behoeft men geen kwartje meer te betalen in de winkels,* riep een jood aan een kruiwagen te Amsterdam met de *Aglaja,* tot groote ergernis van H. v. G.[2] die dat in het *Nieuwsblad* mededeelde [3].

In 1864 ging de *Aglaja* voor *f* 2639 in eigendom over aan Sijthoff te Leiden, die het samensmolt met *De Gracieuse, Tijdschrift voor dames* als *De Gracieuse, Geïllustreerde Aglaja* [4].

Maar daarmede was de *Aglaja* zelve niet van het tooneel verdwenen; er was te veel in wat een blijvende waarde had. In 1869 waren de restanten in handen van H. Altmann te Rotterdam. Door hem werd in het *Nieuwsblad voor den Boekhandel* van den 10 Januari 1869 (het niet officieele *Zondagsblad*) bekend gemaakt dat hij „verschillende jaargangen van het gerenomeerde Dames-Tijdschrift *Aglaja,* door druk adverteeren in de dagbladen, dacht te gaan exploiteeren". „Alles evenwel, wat daaraan een tijdelijk karakter verleende, zoo als modeplaten en modeberigten, is uit deze deelen verwijderd en ieder werkje bevat niets anders dan de bovengenoemde handwerken, met de daarbij behoorende platen. Inzonderheid voor meisjes uit den burgerstand is het eene welkome gelegenheid, om zich voor een beetje

[1] *Nieuwsblad voor den Boekhandel* 2 October 1856. en 30 October 1856.

[2] G. v. H[eteren]?

[3] *Nieuwsblad voor den Boekhandel* 13 October 1859.

[4] Van der Meulen. *Een veertigjarige uitgeversloopbaan. A. W. Sythoff.* Amst. 1891, blz. 61.

geld datgene aan te schaffen, wat zij voor ƒ 3.— à ƒ 4.— in haak- en breiboekjes kunnen vinden. Het kan dus niet anders of eene algemeene vraag zal zich naar dit artikeltje doen hooren, zoodra mijne annonces verschijnen." 1848.

Al was het geen moeielijkheid, toch had Kruseman in 1848 een kleine onaangenaamheid te verduren en weer was het naar aanleiding van het vertalingsrecht, die bron van zooveel en velerlei gehaspel.

De overeenkomst tusschen de leden der Vereeniging onderling, het is voldoende bekend, handhaafde het eigendom der vertaling aan dat lid, die het oorspronkelijke werk het eerst ter uitgaaf aan zijn Stadsbestuur vertoond had. Het ligt voor de hand, dat sommige minder consciëntieuse confraters, afgaande op eene aankondiging in een buitenlandsch blad, wel eens een boek zouden aankondigen als vertoond zonder zulks in werkelijkheid gedaan te hebben, en meenden zoodoende een ander een vlieg te kunnen afvangen.

Ook Kruseman werd in het *Nieuwsblad* van den 17 Augustus 1848 van deze kwade praktijk verdacht gehouden, toen hij in het *Handelsblad* van den 29 Juli Sinclair *The business of life* aankondigde. Met waardigheid toonde hij in het volgend nummer van het *Nieuwsblad* daghelder de volslagen ongegrondheid van deze „listige praktijk" aan, en betuigde „dat door mij nooit eenig werk is geannonceerd, hetwelk in waarheid niet door mij vertoond was, dat ik nooit een vroegeren datum heb opgegeven, en dat ik wensch ook nimmer anders, dan op eene eerlijke en betamelijke wijze te handelen".

Maar deze kleine moeielijkheid zonk gansch en al in het niet bij de grievende teleurstelling, die Kruseman in het volgend jaar 1849 moest ondervinden; de grootste teleurstelling wellicht in geheel zijn uitgeversloopbaan ondervonden, te smartelijker daar het een lievelingsplan gold, dat tot verwezenlijking kwam. Een caricatuurblad, dat zijn geeselroede gansch onpartijdig, maar ook gansch onpersoonlijk, zou moeten opheffen tegen maatschappelijke toestanden, door een gees-

1849. tige redactie bestuurd, kon zeker spoedig een der populairste bladen binnen onze grenzen worden [1]. Hetgeen al eenige jaren vroeger te vergeefs beproefd was, eerst met de *Snippers*, later met den *Waggon* en den *Uilenspiegel* kwam in Januari 1849 tot een uitvoering met den *Polichinel*. Den raad aan Kruseman indertijd gegeven door Van der Vliet, dat een dergelijk blad vooral geïllustreerd moest zijn, nam hij ter harte; natuurlijk evenwel, dat personaliteiten, die aan een dergelijke uitgave een flink debiet zouden kunnen bezorgen, bij hem op den *index* stonden [2]. De *Polichinel*, een elken Zaterdag verschijnend caricatuurblad, dat behalve oorspronkelijke bijdragen zijn stof ontleende aan de beste buitenlandsche bladen in dat genre, als *Punch*, *Man in the Moon*, *Charrivari*, *Illustration*, *Leuchtkugeln*, *Fliegende Blätter* en een menigte werken van dien aard meer [3], onder de nooit bekend geworden redactie van S. J. van den Bergh en W. J. van Zeggelen, bleek echter allerminst aan de gekoesterde verwachting te beantwoorden. Bedoeld als een *Punch*, bleek het blad meer de richting te zullen uitgaan van den huidigen *Uilenspiegel*. Trouwens Kruseman had zich de uitwerking van zijn denkbeeld gansch anders voorgesteld dan de krachten zijner Haagsche vrienden toelieten. Lezen, lezen en nog eens lezen en bovendien een fijne, puntige opmerkingsgave werd van hen vereischt; voor het eerste was bij hen de noodige tijd niet beschikbaar en het tweede bleek niet in die mate bij hen aanwezig te zijn als noodig was voor de levensvatbaarheid van het blad. Wel is waar trachtten zij aan deze bezwaren te gemoet te komen door de hulp van anderen in te roepen, van Arnold Ising, die o. a. in de *Middernachts-vlam in de grafgewelven*

---

[1] Circulaire van den 1 Januari 1848 [*sic*].

[2] „Van Bohn heb ik het *Prentenboek zonder prenten* van Andersen gekregen met verlof nog voor mij te mogen vertalen, wat hij zelf niet in *'t Leeskabinet* heeft geplaatst. Hij heeft er evenwel het beste uit. Doch wil ik er voor uwe *Snippers* nog eens de hand aan leggen. Voorts zie ik kans uwe *Snippers* een ongemeenen opgang te bezorgen; maar alleen ten koste van *letterkundige* personaliteit en met behulp van houtsneê-illustratie." (Brief van Van der Vliet 16 November 1843).

[3] Advertentie in *Haarlemsche Courant* 1 Januari 1849.

van den Gnomenburg, of misdaad, bloed, vergif en boete of de doodsklok bij zonsondergang een charge leverde op de romantiek, van H. Ilpsema Vinckers, van J. H. Burlage, die van een dergelijke uitgave reeds maanden lang zwanger ging, van A. J. de Bull en van J. J. L. ten Kate [1], het baatte niet, de uitgaaf leed volkomen schipbreuk. Nadat er acht wekelijksche nummers verschenen waren, staakte de uitgever het werk, dat reeds vóór zijn verschijnen door Van Zeggelen een stout waagstuk genoemd werd [2]. Het laatste wat de *Polichinel* zou afdrukken was zijn: 1849.

Bonjour la compagnie!

POLICHINEL is met zijn baas aan den stok geweest. POLICHINEL wou met zijn klompen op het ijs — dat is te zeggen, op het politieke ijs — en zijn baas of uitzender wou 't niet hebben; want hij was bang, dat POLICHINEL in zijn dolligheid soms den een of ander tegen 't lijf zou loopen en hem zou laten vallen, en zijn baas wilde volstrekt niet op zijn geweten hebben, iemand te kwetsen of zelfs daarvan gevaar te doen loopen. POLICHINEL bracht hier wel tegen in, dat de menschen, die op den kant stonden, zouden lagchen als zij zijn gekke kapriolen op het ijs zagen, en het uit zouden gieren als hij iemand vallen liet, en dat hij nou juist op zijn dreef was, om eens heel aardig te worden; maar de baas bleef bij zijn stuk en verbood hem nadrukkelijk er op te komen. Nu bleef POLICHINEL landerig in de rondte waren en zette tusschenbeide een mooi zuur gezigt, omdat alle menschen keken naar de ijsvlakte en dus bijna niemand keek naar hem. .. En 't einde van dat alles is, dat POLICHINEL zijn slaapmuts over de ooren trekt, naar bed gaat, en dat zijn baas al zijn gekheden *gratis* ten beste geeft en zich op eene eervolle wijze retireert!

---

[1] „Ten Kate is de *jeune premier*, neen, de *Harlekijn* onzer Poëzij", schreef *De Gids* in 1842 (*Boekbeoordeelingen* blz. 106).

[2] Brief van Van Zeggelen 23 December 1848.

1849. „Het zou weinig achting verraden voor mijne handelsgenooten, voor het publiek en voor mij zelven, zoo gaf Kruseman als uitgever bovendien nog verantwoording van zijn daad [1], als ik U de rekenschap achterhield van eene uitgave, die zoo weinig bijval gevonden heeft en zoo spoedig ten einde is. Zonder mij zelven eenigzins te willen verontschuldigen, kom ik er met innig leedwezen voor uit, dat ik mij in de rigting dezer ongelukkige onderneming ten eenenmale te leur gesteld zie. Het Blad was nog volstrekt niet, wat ik in het plan bedoelde; ik heb te laat de bezwaren ondervonden, om het te maken tot wat ik wenschte, en toen mij eindelijk dezer dagen van alle kanten werd toegefluisterd, dat alleen het belagchelijk maken van binnenlandsche staatkundige gebeurtenissen en van bijzondere personen den weg zoude banen tot een uitgebreid debiet, heb ik geen oogenblik geaarzeld, om dien eisch bepaald te weigeren, en liever mijne onderneming op te geven met schade, dan ze voort te zetten met mogelijke schande; het lustte mij niet, uitgever te worden van een Blad, hetwelk drukken zou op mijne zedelijke en maatschappelijke verantwoording.

„Voor de uitgegeven nommers wordt aan niemand iets in rekening gebragt; de geabonneerden kunnen hunne exemplaren *gratis* behouden.

„Beleefdelijk verzoek ik U, de bladen, die nog bij U mogten voorhanden zijn, even als het billet in uwen winkel, hunne plaats te geven in den snipperbak; hoe minder overblijfselen ik er van ontmoet, des te meer onaangename herinneringen zullen mij bespaard worden." Door die circulaire haalde Kruseman een streep door zijn rekening à *f* 2093.91½, waarvan niets terecht kwam dan zorgen en grieven; te vergeefs trachtte hij van den Minister eene gunstige beschikking te verkrijgen tot restitutie van de zegelkosten (*f* 451.95 voor 32750 zegels). Tot „waarschuwing en leering van den vinder" bracht Kruseman een exemplaar in zijn archief; met de erkentenis dat zijn blad een prul was, zag hij op zijne onderneming terug,

[1] Circulaire van den 15 Februari 1849.

met schade en — schande voor zich zelv', omdat hij zich niet verontschuldigen kon van overijling en te lichtvaardig vertrouwen op auteurs en publiek. 1849.

Het is wel eenigszins bezwaarlijk over dit blad thans een onpartijdig oordeel te vellen, verwend als we tegenwoordig zijn door de voortreffelijk zoo literair als typographisch uitgevoerde *Punch* en *Fliegende Blätter*. Bij het verschijnen moest Kruseman reeds vrijwat aanmerkingen hooren over zijn onderneming, die, naar ik denk, vooral wel de letterkundige waarde der bijdragen getroffen zullen hebben [1]. Typographisch zal het blad toen echter ook wel niet een goed figuur gemaakt hebben met zijn veelal slecht gesneden houtsneden door C. le Blansch [2] te 's Gravenhage, Bouwmeester te Haarlem en die, welke door bemiddeling van Fuhri te 's Gravenhage verkregen waren. Toch moet dat ongunstig oordeel over de „verluchting" van de *Polichinel cum grano salis* opgevat worden. Artistieke houtgravures waren destijds hier te lande niet te verkrijgen, zoodat Kruseman dan

[1] Ik maak deze gevolgtrekking uit een schrijven van Van der Vliet van den 18 Februari 1849: „In n°. 7 van het „Zondenblad" heb ik u nog wat *trachten* te redden." — Het geciteerde nummer van het *Zondagsblad* heb ik, ondanks vrijwat navraag, niet onder de oogen kunnen krijgen. — Evenzoo schreef Withuys den 16 Januari 1849 aan Van Zeggelen: „De *Polichinel* is inderdaad wat flaauw; maar erger, dunkt me, dat hij te duur is: 20 cents ieder nommer! De jaargang moest hoogstens *f* 7.— kosten of 't formaat moest grooter zijn."

[2] Zijn merk is . In 1850 verplaatsten Hendrikus en Christiaan Le Blansch hun werkplaats van den Haag naar Rotterdam (Advertentie in *Nieuwsblad* 2 Mei 1850), waar zij den 1 Mei 1851 een vennootschap voor 7 jaar aangingen met Pieter Johannes Spaan „tot het uitoefenen van het vak der kunsthoutgravuren met daarbijgaande boek- en kantoordrukkerij onder de firma Le Blansch en Spaan." (*Nieuwsblad* 8 Mei 1851). Vermoedelijk zullen zij daar in relatie gekomen zijn met Tetterode, want in 1865 adverteert C. le Blansch, „Kunstgraveur in Hout, Koper en Staal, Nieuwe Leliestraat, M. M. 122 te Amsterdam, dat hij, na vele jaren voor de fabriek van den heer N. Tetterode werkzaam geweest te zijn, aan welke fabriek hij echter thans niet meer is verbonden", een begin heeft gemaakt met de oprichting eener graveerschool (*Nieuwsblad* 4 Mei 1865). In het volgende nummer van het *Nieuwsblad* deelde Tetterode mede, dat het ruim drie jaar geleden was, dat Le Blansch niet meer voor hem werkte.

1849. ook op advies van Rochussen voor de houtjes van *De gouden bruiloft* tot Zuid-Nederland zich had moeten wenden; de laatste opflikkering van de houtgraveerkunst was met de Maatschappij van Schoone Kunsten te niet gegaan en Fuhri, die na liquidatie der Maatschappij, de houtgraveerschool overnam, was er evenmin in mogen slagen die artistieke instelling levensvatbaarheid te geven. Toch bleef voor betere uitgaven behoefte bestaan aan kunstboekdrukgravuren; een goedkoopere methode beproefde M. H. Binger te Amsterdam in het einde van 1848 hier te lande in te voeren door de oprichting van een glyphographisch etablissement [1]. Kruseman maakte, zooals gezegd is, voor zijn weekblad van dit nieuwe procédé geen gebruik; hij ging ter markt bij de Nederlandsche houtsnijders van den ouden stempel, met bedroevenden uitslag.

En evenmin was de tekst — de uitkomst leerde het — wat zij wezen moest, niet pittig noch puntig. Niettemin komen er prijzenswaardige bijdragen in voor, waarvan wel bovenaan staat Ten Kate's *Een goudmijn is ontdekt! Hoera!! Op! Op! Naar Californie!!* maar vooral „een echt Bragiaantje", zijn bekende *De Lazareth-poëet verliefd* [2].

Of meer dergelijke bijdragen de onderneming ingang had-

[1] „Een glyphographisch etablissement, waarin worden vervaardigd koperen relief gegraveerde platen, geschikt om door middel van de gewone boekdrukpers alle soorten van afbeeldingen en figuren in de manier van het fijne werk der kunstplaatdrukkerijen, althans beter dan zelfs de keurigste Houtsneden, en tevens tot veel minderen prijs, te kunnen voortbrengen." (Adv. van Binger in *Nieuwsblad voor den Boekhandel* 4 Januari 1849). — In de *Vondel uitgaaf* door Van Lennep maakte hij gebruik van dit procédé. — Een proeve van deze „reliefgraveerkunst" verscheen in *Het Leeskabinet* Amst. 1849 Dl. I teg. blz. 84; de houtgraveur R. J. van Arum gaf (t. a. p. Dl. II blz. 53) een beschouwing van de nieuwe Engelsche houtgraveerkunst en van dit nieuwe procédé, terwijl in het volgend jaar bij Binger een *Algemeen overzigt en eerste proeven van glyphography* verscheen. — Een jaar later vroeg Gebhard Kruseman's oordeel over „op zink gegraveerde platen". (Brief van Gebhard 25 Februari 1850.)

[2] Vijf jaar later nam Van Zeggelen dit geestig gedichtje op in zijn *Keur van scherts en luim*, waarin het sedert met de oorspronkelijke onderteekening *Sine ira et studio* een plaats behouden heeft.

den kunnen doen vinden, mag in het midden blijven; zeker 1849.
is het dat de vlieger niet opging, dat overvloed van bijdragen achterwege bleef, dat medewerking van postdirecteuren en leesgezelschappen, vooral op kleinere plaatsen, uitbleef, dat de inteekenaren zich niet aanmeldden, dat de kosten niet gedekt werden en dat de onderneming een volkomen misrekening was [1].

Misschien ontmoedigde deze ongelukkige afloop Kruseman wel eenigszins; althans, anders zoo vruchtbaar en actief in het opzoeken van schrijvers en het voorstellen van nieuwe plannen en ondernemingen, werden nu vooreerst alleen de loopende zaken gaande gehouden en werd een afwachtende houding aangenomen tegenover de schrijvers, die hem aanbiedingen kwamen doen. Dat was vooreerst Ten Kate te Almkerk met zijn gedicht *De Durgerdamsche visschers* „ten onderwerp hebbende de allermerkwaardigste zwerftocht van dat drietal gedurende veertien dagen op eene ijsschots in de Zuiderzee, hunne wonderbaar-

[1] Een aantal der houtgravuren uit de *Polichinel* vinden we terug in de *Opregte spiksplinternieuwe vastenavonds-gekheid*, en het daarbij behoorende *Aanhangsel of postscriptum van de vastenavonds-gekheid*, beide van „31 Februarij A° 5581", en met het adres „*Amsterdam*, G. Theod. Bom, Kalverstraat, E. 10". Beide nummers kreeg ik door vriendelijke tusschenkomst van den Heer R. W. P. de Vries ter inzage. Ze waren blijkbaar bestemd voor Vastenavond van 1855, en zullen niet behoord hebben tot een dagelijksch of wekelijksch uitgegeven blad, daar op de beide nummers, die ik gebruik het dagbladzegel gemist wordt. Dat vermoeden vond ik bevestigd door het *Nieuwsblad voor den Boekhandel* van den 8 Februari 1855 en door de mededeeling van den Heer Jan D. Brouwer, die in 1855 bij Bom leerling was, en zich meent te herinneren, dat in de samenstelling van die beide gelijktijdige nummers, de eenige die er verschenen, Schenkman een aandeel gehad heeft. Ik vermeld ze hier niet alleen voor de curiositeit, maar ook omdat er uit kan volgen, dat Kruseman de houtjes, die voor de *Polichinel* gediend hadden, aan Bom overgedaan heeft. In werkelijkheid vind ik dan ook in 1852 (*Fondsboek* fol. 320) een post: „verkocht 248 houtgravuren *f* 37.75". De 83 houtgravuren in de *Polichinel* hadden gekost *f* 454.95. — Een ietwat gunstiger oordeel over de artistieke waarde der gravures moet echter geveld worden over het *Gezicht op Californie* en de *Optogt van het Californiesch-Europeesch Staatsschuld uitdelgend Vennootschap. De Nederlandsche maagd voorop tot dekking van haar tekort*, beide naar Rochussen.

1849. lijke redding, met een slotzang over den dood van twee hunner" [1], door hem blijkbaar in navolging van Ter Haar's *St. Paulusrots* ontworpen en „met ongehoopt succes" in een Nutsvergadering te Gorinchem gelezen; dat was Prof. M. Siegenbeek, die hem ter uitgave aanbood een *Verslag van de verhooren, door Johan van Oldenbarnevelt ondergaan* [2], alleen onder voorwaarde dat het bij La Lau te Leiden gedrukt zou worden; dat was de tweede praeceptor aan het stedelijk gymnasium te Leiden Matthijs de Vries, die zich met zijn te Utrecht gehouden voorlezing over *De Nederlandsche taalkunde, beschouwd in hare vroegere geschiedenis, tegenwoordigen toestand en eischen voor de toekomst* tot hem wendde met het verzoek om er den glans van zijn naam als uitgever aan te willen leenen; dat was Van Schaick met zijn leerrede *De eerste zonde,* die geheel uitgegeven werd ten voordeele van de armen te Grafhorst [3] en *f* 686.51 als zuiver bedrag opbracht [4]; dat was een welbekend dienstdoend predikant, die Van den Bergh zijn *Eenvoudig middel om de cholera te genezen, waar die te genezen is, verkrijgbaar voor arm en rijk* ter bezorging aan Kruseman gaf. „Het moet een *heilig* geheim blijven, schreef Sam Jan, dat het van een *leek* is, maar de auteur heeft het aan zijn *dagelijksch werk ook in deze week* ontleend, en hij wilde het *spoedig, zeer spoedig* in 't licht hebben. Ik mocht U zelfs zijn naam niet zeggen; maar gij kent zijne hand — ik noem dan ook den naam niet. Maar hij *moet* onbekend blijven" [5]; dat

[1] Vgl. hiermede *Authentiek verhaal der wonderbare redding van Klaas Klaassen Bording en zijne beide zonen, na een veertiendaagsch omzwerven op het drijvend ijs in de Zuiderzee; uitgegeven ten voordeele der geredde door eene Commissie te Vollenhove.* Gedrukt te Zwolle, bij R. v. Wijk, Anthszoon 1849.

[2] De *Verhooren* zelve werden het volgend jaar door het Historisch genootschap te Utrecht uitgegeven, waaruit Kruseman aanleiding nam zijn uitgaaf opnieuw aan te bevelen.

[3] Grafhorst bij Kampen werd den 5 Mei 1849 door brand verwoest. Een schildering van dat ongeval gaf Prof. G. Lauts in *De Tijd* (Dl. IX 's Gravenh. 1849 blz. 460).

[4] *Nieuwsblad voor den Boekhandel* 11 October 1849.

[5] Brief van Van den Bergh 21 Juli 1849. — Later werd de naam van den schrijver bekend als die van Ds. C. E. van Koetsveld.

was Da Costa met zijn *Rouw en trouw*. Op verzoek van het *Handelsblad* had Da Costa bij het sterven van Koning Willem II dit gedicht geschreven, en onmiddellijk daarop kreeg hij een aanbod van Tielkemeijer, den uitgever van zijn twee hymnen *Lijden en heerlijkheid* (1848) om het afzonderlijk uit te geven; Kruseman verdiende echter in elk geval de voorkeur, die zich dan ook haastte het voorstel van een afzonderlijke uitgave aan te nemen [1]. In weerwil van de groote verspreiding, welke dit lied reeds genoten had door het *Handelsblad* [2], stelde Kruseman toch prijs op het kopyrecht van dit gedicht, dat hij om niet van den dichter in eigendom kreeg; 2300 exemplaren van deze afzonderlijke editie werden door Kruseman ervan geplaatst. 1849.

Het ligt voor de hand dat Kruseman, die op zijn gebied van zich had doen hooren bij de inhuldiging van Willem II, den Boekhandel ook zoude verrijken met een werkje over diens laatsten gang. Als debitant was o. a. bij hem te verkrijgen S. J. van den Bergh's *Bij 's Konings dood. Een zang des tijds* [3], als uitgever werd door hem een portret van den overleden vorst, gegraveerd door J. W. Kaiser, in den handel gebracht en schreef Arnold Ising den tekst bij een afbeelding van de begrafenis.

---

[1] Voor de kennis van Da Costa's vrienden is het niet onbelangrijk hier mede te deelen, aan wie door hem present-exemplaren toegezonden werden; ik neem die over uit een brief van den 12 April 1849: „Ds. James te Breda, Ds. Hasebroek te Middelburg, Ds. C. C. Callenbach te Nijkerk, Baron Schimmelpenninck van der Oye, Gouverneur van Gelderland, Graaf van Bylandt, Med. Doctor te 's Hage, Ds. Secrétan te 's Hage, Prof. H. W. Tydeman te Leijden, Prof. van Assen te Leijden, Baron R. K. van Thuijll van Serooskerken te Utrecht, de Heer J. J. D. Nepveu (de Redacteur der *Aurora*) te Utrecht, Jonkheer Salvador (den luitenant in garnisoen) te Haarlem, de heer D. Kemink, boekhandelaar te Utrecht, Prof. J. van Hall te Utrecht, Ds. Heldring te Hemmen, de Heer Beijnen, praeceptor aan het gymnasium te 's Hage, Prof. Schröder van der Kolk te Utrecht."

[2] Het is afgedrukt in het nummer van den 5 April 1849.

[3] *Nieuwsblad voor den Boekhandel* 29 Maart 1849.

1849. Overhaast als die uitgaaf in de wereld gebracht werd, — de plaat, op steen geteekend door C. C. A. Last, bestaat uit vijf aan elkander geplakte stukken, samen lang M. 2.46, die gelijktijdig gedrukt werden door Blommers, Desguerrois, Trap, Slingeland en Retering — kon het niet falen of sommige exemplaren moesten, niet in de puntjes afgewerkt, in omloop komen. Maar juist de afkeurende bespreking, die de *'s Gravenhaagsche nieuwsbode* er van gaf [1], mag een bewijs zijn, dat toen reeds Kruseman's naam al een zekeren goeden klank in den lande had en dat een boek met zijn adres daardoor al reeds een aanbeveling in zich droeg. De uitgaaf werd grif verkocht, waartoe de ongehoord lage prijs van *f* 0.75, schoon niet evenredig aan de kosten, het zijne bijdroeg: binnen ongeveer zes weken moesten er 5 drukken, te zamen 7000 exemplaren opgelegd worden.

Le roi est mort, vive le roi! Ising's *De dood en begrafenis van Zijne Majesteit Koning Willem II* werd gevolgd door een *Gedenkschrift van de inhuldiging des Konings Willem III*, op Kruseman's verzoek gesteld door juffr. A. L. G. Toussaint, versierd met twee prenten door C. C. A. Last op steen gebracht naar teekeningen van Ehnle en van Rochussen, vervaardigd, onder toezicht der ceremoniemeesters en decorateurs van de Nieuwe Kerk te Amsterdam en met de portretten van Hunne Majesteiten naar Pieneman en Bosboom. De schrijfster bood aan Hunne Majesteiten op het Loo eigenhandig een prachtexemplaar aan en genoot de eer aan den vorstelijken disch genoodigd te worden, hoewel het Boudewijn „voor de geschiedenis onzer letteren en zoowel voor den Koning en de Koningin als voor haar zelve, liever zou zijn geweest indien zij aan die hooge plaatse was genoodigd, na de uitgave van haar

[1] 18 April 1849: „Een werkje waaruit niets nieuws te vernemen is, en dat zich door slordige en onnauwkeurige uitvoering onderscheidt. De anders zoo zorgvuldige uitgever legt er geen eer meê in en stelt de zeer talrijke inteekenaars al zeer te leur." Het *Dagblad van 's Gravenhage* gaf een door Ising zelf gesteld gunstiger oordeel (2 Mei 1849).

Huis Lauernesse [1840] en *Leycester in Nederland*" [1846] [1]. 1849.

„De jonge uitgever, bekend door zijn moed en smaak bij letterkundige ondernemingen" had van alle gedrukte zaken die bij deze gelegenheid geschreven en uitgegeven waren, wel het sierlijkste en belangrijkste boek in de wereld gebracht [2] en zag zich begiftigd door Hunne Majesteiten met een pendule. Overgroote winsten wierp de onderneming echter niet af: de boekverkoopersprijs van *f* 3.20 toch was betrekkelijk te goedkoop. Om de opofferingen goed te maken, wilde Kruseman van de uitgaaf trekken wat er van te trekken viel — het zijn zijne eigen woorden in het *Nieuwsblad* [3] —, reden waarom hij alle *gedeelten* van het werk ook *afzonderlijk* verkrijgbaar stelde: den *Tekst*, de *Portretten*, de *Platen* en ieder uitnoodigde om, in zijn belang, maar ook in dat van den debitant, met een en ander te werken.

Als van zelf wil het *Gedenkschrift* van juffr. Toussaint vergeleken worden met het *Gedenkboek* van Engelberts Gerrits, acht jaar te voren door Kruseman uitgegeven. Die vergelijking valt naar mijn oordeel in zeker opzicht niet ten voordeele uit van zijn jongere onderneming. De lichtroomkleurige band, die in goud en kleuren de kroon, den rijksappel, de schepter, vaandels en tropeëen en op de achterzijde daarbij nog een opengeslagen boek, waarop „Grondwet" laat zien, is geenszins vrij te pleiten van opgedrildheid en geeft geen al te hoogen dunk van den smaak van den leverancier H. Mondt, terwijl daarentegen Engelberts Gerrits' geschrift veel soberder en daardoor veel waardiger behandeld is: een éénkleurige, licht rose band vertoont *en relief* het rijkswapen omgeven door een gefigureerden allegorischen rand, beide zonder kleuren. Ook de artistieke behandeling der steendrukplaten door C. W. Mieling staat achter bij hetgeen Backer vroeger geleverd had.

Evenzoo verschillen de beide werken in de innerlijke waarde. Engelberts Gerrits bewerkte het onderwerp vóór alles geschied-

---

[1] *De Tijd* Dl. X 's Gravenh. 1849 blz. 255.
[2] t. a. p.
[3] 23 Augustus 1849.

1849. kundig met een breed historisch overzicht tot inleiding, de eenige wijze waarop een „Gedenkboek", dat bouwstoffen wil bewaren voor de kennis van de behandelde gebeurtenis geschreven mag worden; juffr. Toussaint gaf meer een dichterlijke beschrijving in proza en een beschouwing, een subjectieve opvatting van de plechtigheid, waarbij het *Soli Deo Gloria*, het Koning der Nederlanden „bij de gratie Gods" als grondtoon doorklinkt. Haar arbeid staat daarom beslist verre ten achteren als historische bron bij het *Gedenkboek*. Zeer zeker had zij recht zulks te doen, waar Kruseman van haar niet anders verwachtte. En juist dat maakt het belangrijk voor den ontwikkelingsgang van den persoon van Kruseman, om even bij dit punt stil te staan.

De stichtelijke en godsdienstige lectuur, die Kruseman nu in zijn korten loopbaan als uitgever had uitgegeven, hadden hem meer en meer in de richting van de gemoedelijke, echt nationale kerkelijkheid van die dagen geleid. Door de relatie, die hij met Da Costa had aangeknoopt, was die neiging niet verminderd. Zeer velen van de geschriften, welke bij den 31-jarigen uitgever in die dagen het licht zagen, gaven, hetzij er rechtstreeks aanleiding toe was, hetzij naar onze hedendaagsche opvatting zulks bezwaarlijk er bij pastte, een bijbelwoord als motto of in de voorrede een phrase, waarbij de schrijver den zegen des Allerhoogsten op zijn arbeid inriep of hoopte tot de stichting van zijn lezers te zullen bijdragen. Daaruit kan gevoegelijk het besluit getrokken worden, dat ook Kruseman destijds die richting toegedaan was en het is daarom dan ook niet te verwonderen, dat, waar hij de inhuldiging van Willem III wilde vereeuwigen, hij zich niet wendde tot een zuiver objectief historicus alleen, maar wel tot eene auteur, die in haar geschriften zich juist zulk een warme aanhangster dier fijngevoelige kerkelijke orthodoxie betoond had en die daarbij niet geheel ontbloot was van historischen zin. En te meer moest hij zich aangetrokken gevoeld hebben dien arbeid aan juffr. Toussaint op te dragen, daar zij als letterkundige ook al weer behoorde tot dat jonge Holland, dat in Kruseman zulk een trouw propagator vond.

De gewenschte en gepoogde bewerking van Auerbach kwam door C. M. Mensing naar de vierde Hoogduitsche uitgave bewerkt als *Nordstetten en zijne bewoners. Verhalen uit het dorpsleven in het Schwarzwald door* Berthold Auerbach [1] tot stand, eveneens als een geschrift van C. J. van Heel over *De banken van leening in Nederland onderzocht, met het oog op den toestand en de vorderingen dezer inrigtingen in andere landen.* 1850.

Dit geschrift, dat in het volgend jaar gevolgd werd door *Iets over de banken van leening door* F. Swart en in 1851 door een nieuw werk van Van Heel over *De banken van leening in Nederland nader onderzocht door* C. J. van Heel, was een polemiek over een onderwerp, dat gevoegelijk een plaats kon innemen in de fondslijst van den uitgever van Buddingh's jaarboekjes en statistieken. Het was de ontluikende beoefening der staathuishoudkunde hier te lande, die Kruseman, aangetrokken als hij zich gevoelde tot elke uiting van het jonge Holland, had kunnen overhalen ook aan dien tak van wetenschap een plaats in zijn fondslijsten te ruimen.

Voor het eerst werd in 1849 een correspondentie begonnen, die lange jaren zou duren, waarvan het onderwerp aan Kruseman veel zorgen en moeiten, veel beslommeringen en bemoeiingen, maar ook veel bekendheid en voordeel zou aanbrengen, over de *Aurora*, dat alom bekende jaarboekje, dat elk jaar opnieuw concurrentie zou aandoen en zou ondervinden van de vele dergelijke geschriften van dien aard, van den *Almanak Holland* in het bijzonder. Het was een onderneming van Fuhri, bij wien Kruseman kort na het verschijnen van den eersten jaargang (1840) als leerling gekomen was. Waarom en hoe Fuhri van deze onderneming afstand deed in dit jaar is niet gebleken; het vermoeden zal, dunkt me, wel niet gewaagd zijn, dat de geldzorgen, waarmede Fuhri toen reeds te kampen kreeg, er het hunne wel toe zullen hebben bijgedragen en dat *f* 2000

[1] „Dit werk is eene overbrenging van de beroemde *Schwarzwälder Dorfgeschichten*, waarvan in Duitschland binnen zeer korten tijd verscheidene uitgaven uitverkocht zijn." (Advertentie van Kruseman in *Het Leeskabinet*. Amst. 1850 *Bibliographisch Album* blz. 35.)

1850. hem liever waren dan de vele zorgen, die een telken jare wederkeerende uitgaaf met zich mede bracht. Met het recht van voorzetting werden in Januari 1849 de restant exemplaren overgenomen.

Een aantal bijdragen van voor Kruseman als uitgever bekende schrijvers, kreeg hij daarmede in zijn fonds: van Helvetius van den Bergh, Bennink Janssonius, S. J. van den Bergh, Beets, J. J. L. ten Kate, Van Zeggelen, J. van Lennep, Tollens, Da Costa, Van der Pot, Hasebroek, maar ook nieuwe namen kwamen in zijn administratie, als die van Kneppelhout, Hecker, Van der Hoop Jr., De Kanter, J. Chr. Gewin, Withuys, Potgieter, Heije, De Genestet, De Bull, juffr. A. L. G. Toussaint en Alberdingk Thijm. Voor een goed deel behoorden die namen ongetwijfeld te huis in de fondslijst van den uitgever van het *Christelijk Album*. Wat een aantal jaren later de Haarlemmer van geboorte onder het pseudoniem „Cornelis Paradijs, oudmakelaar in granen", ironisch zou in het licht stellen in zijn *Predikanten-lied* [1], hoe in 1885 zoovele malen predikant en dichter in één persoon vereenigd was, was in verdubbelde mate nog omstreeks 1850 het geval, en het kan daarom geen verwondering baren, dat de uitgever van het *Christelijk Album* de *Aurora* in eigendom zou wenschen te bezitten. En te minder is dat te verwonderen, daar de *Aurora* van het begin af zijn medewerkers gezocht had juist onder dien kring van letterkundigen, die zich gesteld had tegenover dien van den *Muzenalmanak*, een kring, waarbij Kruseman zich van meet af aangesloten had. Voeg daar nog bij, dat deze belletristische uitgaaf een onderneming was van Fuhri, den leermeester van Kruseman, dan moest dat jaarboekje, dat, zooals het motto *Aurora musis amica* reeds aanduidde, de afspiegeling wilde zijn van het gloren van een nieuwe zon aan den letterkundigen hemel, als van zelf reeds op Kruseman een zekere aantrekkingskracht oefenen.

---

[1] [Fr. van Eeden.] *Grasprietjes of liederen op het gebied van deugd, godsvrucht en vaderland.... door Cornelis Paradijs.* Amst. 1885 blz. 49.

Ik kan mij daarom voorstellen, hoe de aankoop van dit artikel aan Kruseman alles behalve onwelkom was. Toch was er een schaduwzijde aan verbonden, want met den aankoop, kreeg hij tegelijk den redacteur Nepveu mede en dat was nu juist niet de man, dien de nieuwe eigenaar de zorg voor een dergelijke periodieke uitgaaf liefst opgedragen zag. Hem te bedanken en met zoete woorden aan den dijk te zetten, strookte gansch en al niet met de beleefde en welwillende manieren van Kruseman. Kruseman behield hem dan ook... maar louter en alleen voor den vorm: S. J. van den Bergh, zijn trouwe Haagsche vriend, die gedeeltelijk reeds de uitgaaf van den jaargang 1849 bezorgd had en op het titelblad van dien jaargang voor het eerst zijn naam onder dien van Nepveu als redacteur had zien prijken [1], belastte er zich mede en Fuhri's drukkerij zag den nieuwen jaargang ook wederom in zijn wording. Nepveu kon echter die gedwongen fraaiigheid van alleen zijn naam, zonder meer, aan de uitgave te leenen, niet best zetten. Op den duur zou dit niet gaan; de *Julianus* van Van Groningen, die vroeger Van der Pot reeds ontstemd had, werd de aanleiding, dat aan den scheeven toestand een einde kwam. Over de opname van dat stuk in de *Aurora voor 1854* had Sam Jan in Augustus 1853 op de algemeene vergadering van het Nut te Amsterdam een hoogst onaangename ontmoeting met Schuller, die op gezag van Nepveu hem verweet daarin gemeen gehandeld te hebben. Nepveu werd onmiddellijk door Kruseman om inlichting gevraagd; het antwoord kwam eerst in November: hij nam zijn ontslag als redacteur voor den volgenden jaargang 1855. Daardoor kwam een wensch van Kruseman en van Van den Bergh, van *De Gids* [2] 1850.

[1] In een vóór de *Aurora voor 1849* afgedrukten brief van Tollens aan Van den Bergh schrijft de eerste: „Gij zult kunnen opmaken, dat mijne belangstelling in de *Aurora* niet verminderd is, sedert gij als mederedacteur ervan zijt opgetreden."

[2] 1842. *Boekbeoordeelingen* blz. 104: „Wij gelooven, dat ook hij alles doet, wat hij meent te kunnen en te moeten doen; maar of hij genoeg overwoge hebben: *Quid valeant, quid ferre recusent, Humeri*, meenen wij.... te mogen betwijfelen.... Er is geen personaliteit be-

1850. en van *De Tijd* [1] tot vervulling. Dat aftreden was niet tot schade, ook niet tot voordeel voor Kruseman's eigendom: het was daarvoor gansch en al onverschillig. Sam Jan alleen deed het werk en zou het blijven doen. Lang geen gemakkelijke taak [2]. „Mijn trouwe vriend Van den Bergh, de ijverigste en nauwgezetste redacteur die er ooit geweest is, deelde mijne bemoeiingen gelijk ik de zijne waardeerde en zoo bleef de *Aurora* een voorwerp van wederzijdsche liefde en van onderlinge vriendschappelijke zorg, jaren lang." [3] Niettemin werd die heldere hemel af en toe ook wel eens bewolkt, en bij uitzondering was het in 1850 Kruseman zelf, die daar aanleiding toe gaf. Kruseman wilde de *Aurora voor 1852* ter eigen drukkerij ter perse leggen en zelf het redactiewerk ter hand nemen. In een „meesterlijken" — de appreciatie is van Fuhri — brief gaf hij Van den Bergh van zijn voornemen kennis; maar wel verre van daarover Kruseman verwijten te doen, was deze daardoor in zijn eergevoel gekrenkt omdat hij „ampart gezet is", omdat hij voor het publiek steeds de man van de *Aurora* geweest was en thans niet meer zijn zou. Goede raad van Fuhri [4] deed Kruseman van zijn onbezonnen besluit

---

doeld, zoo onze kritiek hier eerst en meest den Redacteur aan boord klampt, om de vlag van de steng te halen."

[1] In een bespreking van de *Aurora* voor 1851 zegt dat maandwerk (Dl. XIII 's-Gravenh. 1851 blz. 23): „Wij verbeelden ons dat een Redacteur [Nepveu] alle aanleiding geeft hem van pedanterie te verdenken, indien hij door zijne eigene bijdragen zich dien titel niet waardig toont. Zijn mede-Redacteur [Van den Bergh] kan hem tot voorbeeld strekken!"

[2] *Bouwstoffen* Dl. I. blz. 195.

[3] Vgl. met deze uiting van Kruseman, hetgeen Van den Bergh hem den 30 October 1862 schreef, toen de *Aurora* op de fondsveiling opgehouden was... „toch was ik er blijde om — ik zou huichelen als ik 't tegendeel zeide — dat de *Aurora* niet verkocht was. Gij vat de reden. Wij verstaan elkaâr — het is onze gemeenschappelijke band; wij hebben het beide jaren verpleegd met liefde en met zorg, en nu zou daar een ander hebben kunnen komen met wien ik niet sympathiseerde of die mij niet zoo goed verstond als gij — sakkerloot! dat zou onaangenaam werken zijn geweest — of *geen werken*, en ik heb mijn halve kind te lief om zonder diep smartgevoel er van te scheiden."

[4] Brief van Fuhri 24 November 1850.

terugkomen en Van den Bergh, die niet zonder eigendunk van zijn gaven als poëet was, liet zich gereedelijk vinden, het redactiewerk te blijven behartigen. Sinds de harmonie hersteld, en redactie en uitgever geen moeiten ontzagen, de één om literairen roem, de ander om materieele vruchten te oogsten van hun werk, bleef deze almanak met succes den kamp volhouden tegen de andere jaarboekjes. Wat vroeger de *Muzenalmanak* gedaan had, volgde Kruseman met zijn *Aurora* sinds 1852 na; sedert dat jaar werd elk volgend deeltje voorzien met een portret in staalgravure van een Nederlandschen letterkundige [1]. Behalve die toevoeging bracht Kruseman nog deze kleine wijziging in Fuhri's schepping, dat hij bij de gravures naar schilderijen den naam van den schilder plaatste boven, in plaats van onder de gravure. 1850.

Is deze laatste verandering inderdaad van niet veel belang, de eerste daarentegen hangt nauw samen met hetgeen Kruseman en Van den Bergh vóór alles wilden, dat de *Aurora* zou zijn: een getrouwe beeltenis van de letterkundige wereld in Nederland, en in dat opzicht wisten zij beiden het jaarboekje te maken tot een uitgaaf, die gemakkelijk b.v. de *Vergeet mij niet* de loef zou kunnen afsteken en met succes den kamp bleef volhouden met de *Holland* sinds deze zijn halfprovinciaal karakter opgegeven had. Om het tot dat resultaat te kunnen brengen, was zoowel van de zijde van den redacteur als van den uitgever veel zorg en inspanning noodig. „Tusschen *Holland* en *Aurora* bestond jarenlang een vriendschappelijke maar scherpe naijver. Met angstige spanning werd elk jaar uitgezien, wie van beide de beste en bevalligste gravuren, den fraaisten band zou geven [2]."

---

[1] De portretten zijn beschreven door Van Someren in dl. I blz. 190 van zijn *Beschrijvende Catalogus van gegraveerde portretten van Nederlanders*. Amst. 1888—91. 3 dln.

[2] *Bouwstoffen* Dl. I blz. 198. — De banden werden voor de verschillende jaargangen geleverd door Mondt of Van den Heuvel te 's-Gravenhage, behalve die van den jaargang 1860, welke het adres van De Erven Thierry & Mensing te 's-Gravenhage vertoont, en die van den jaargang 1855, welke rechtstreeks uit Parijs betrokken werd van Haarhaus, eveneens den leverancier van den stempel voor den jaargang 1858, naar een ontwerp van den Haarlemschen schilder Striening.

1850. Maar ook was het samenbrengen van een dergelijken bundel voor den redacteur geen eenvoudig werk: telken jare weer opnieuw gaf het nieuwe verdrietelijkheden, wanneer de auteurs hunne beloofde bijdragen niet inleverden of deze op het uiterste oogenblik eerst zonden. Het kon dan zoo af en toe wel eens nijpen; Kruseman zelf, „die 't schoone lieft en 't lage haat" [1], moest ook eens de handen uit de mouw steken om zijn uitgave op tijd te doen verschijnen. *Aan 't venster (met een plaat.) [Naar eene schilderij van zijn neef J. A. Kruseman]* in den jaargang 1855 [2] was, nadat Sam Jan enkele wijzigingen had aangebracht in dit dichtstuk, er het gevolg van.

Maar dat overigens het jaarboekje vooral in den beginne met klimmenden bijval ontvangen werd, laat het volgende staatje voldoende zien.

Jaargang.	Oplaag.	Debiet.
1850	1500	1284
1851	1500	1270
1852	1500	1300
1853	1500	1332
1854	1700	1530
1855	1700	1478
1856	1700 [3]	1450
1857	2000	1620
1858	1750	?
1859	1700	1470
1860	1750	1376
1861	1625	1310
1862	1600	1370
1863	1600	1235
1864	1600	1260
1865	1600	1110

[1] S. J. van den Bergh in *Aurora voor 1855* blz. 36.
[2] Blz. 271.
[3] In den catalogus der fondsveiling van 1857 wordt als oplaag van den jaargang 1856 genoemd het cijfer 1750.

In de laatste jaren was het debiet reeds achteruitgaande 1850.
geweest [1], een onvermijdelijk gevolg van het meer en meer in zwang komen van prachtwerken, die de „prachtjaarboekjes" langzaam maar zeker deden verouderen [2]. Het was daarom, maar ook om de restant-exemplaren weer productief te doen zijn, dat Kruseman besloot van de oude jaargangen met veranderde titels aanbiedingen te doen als *Proza en poezy van Nederlandsche auteurs. Met staalgravuren* (*Aurorabundel*). In hoever deze titeluitgaaf succes had, weet ik niet; op het bestaan er van werd ik opmerkzaam gemaakt door een aanteekening in de gedrukte *Fondslijst* dd. 1 Januari 1863, maar ook daar alleen, waar te lezen staat: „Van dit Jaarboekje zijn 9 verschillende jaargangen van vóór 1859, voorzien van nieuwe titels en banden, uitgegeven onder den titel van „PROZA EN POEZY" en alléén voor rekening verkrijgbaar voor *f* 1.75 *netto* per Exemplaar, of *f* 1.50 per stel van minstens 4 bundels. De partik. prijs dezer bundels is *f* 2.50." [3] Later zal Kruseman volgende jaargangen evenzoo onder dien veranderden titel in den handel

---

[1] „Het spijt mij dat de *Aurora* slapjes gaat". (Brief van Van den Bergh 3 December 1863).

[2] „Toch is, misschien, hun laatste uur niet zoo ver meer verwijderd. Naast de prachtjaarboekjes zijn er andere ontstaan, die door hun degelijken inhoud die vergulde, nuffige salonwerkjes ter zijde dringen, en door hun geringen prijs ook zekerder bestaan hebben erlangd. Den Almanak, uitgegeven van wege de maatschappij *tot Nut van 't Algemeen* noemen wij in de eerste plaats; wij stellen er den *Praktischen Volks-almanak* nevens, — al schijnt de tegenwoordige jaargang van zekere vermoeidheid van den redacteur te getuigen, — den *Volks-almanak* van De Bull en den *Gelderschen Volks-almanak*. Dat viertal behoeft voor de prachtjaarboekjes par excellence niet onder te doen, en zoo wij de oorzaak er van niet enkel willen zien in den ijver der redacteurs, die hunne taak à coeur hebben genomen, dan vinden wij die voor een groot deel in de rigting dier werkjes. Zij *hebben* eene bepaalde strekking, een raison d'être, die aan de prachtboekjes ontbreekt. Zij weten wat zij willen, terwijl laatstgenoemde, wij herhalen het, slechts de voortzetting zijn eener oude vertooning, eene doellooze speculatie op de vasthoudendheid van het publiek." (*De Nederlandsche Spectator* 1860 blz. 9.)

[3] Een gebonden exemplaar. van de *Proza en poezy* kostte *f* 2.50 particulier, van de *Aurora* *f* 4.90.

1850. gebracht hebben, want naast de drie deelen, welke de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde in haar bibliotheek bewaart en welke respectievelijk overeenkomen met de jaargangen 1855, 1857 en 1858 van de *Aurora*, berust daar eveneens een *Aurorabundel* welke gelijk is aan den jaargang 1860 van het Jaarboekje.

In den verkoop van de *Aurora* in 1865 waren ze, althans onder dien titel, niet begrepen; evenals zooveel andere titels en serien welke na 1865 uit Kruseman's fonds onder de hand in eigendom of in administratie overgingen aan Funke, aan Schadd of aan beide te zamen, kwamen deze *Aurorabundels* in handen van Schadd, die in 1868 van *Hollands Muze. Proza en poezy van onze geliefdste auteurs* „eene nieuwe uitgaaf der door den heer Kruseman uitgegeven jaargangen *Aurora*" een aanbieding bij circulaire deed [1].

Hoe het echter zij met deze *Aurorabundels*, het debiet van het jaarboekje zelf ging gaandeweg achteruit; de inhoud bleef wat gehalte betreft vrijwel zichzelf gelijk en zou daarom hoe langer hoe minder op den duur aan het publiek voldoen, dat langzaam aan andere behoeften kreeg en andere eischen zou stellen. De genadeslag werd aan dit aan de Koningin opgedragen jaarboekje de *prima inter pares* [2] toegebracht door Busken Huet in het Januari-nummer van *De Gids* van 1865 met zijn *Een avond aan het Hof, December 1864* (waarover later). Kruseman zou geen nieuwen jaargang meer uitgeven. De fondsveiling

---

[1] *Nieuwsblad voor den Boekhandel* 21 Mei 1868: „Aardiger en aanlokkelijker bundels zijn in onze taal niet te vinden. Bijdragen van Mr. J. van Lennep, P. A. de Genestet, Nicolaas Beets, Cd. Busken Huet, Gerard Keller, J. J. Cremer, Mevr. Bosboom Toussaint en alle overige schrijvers van naam, staalgravuren naar teekeningen van Israëls, Rochussen, Jamin, Hein Burgers, Bisschop, van Deventer, enz. enz. vormen bundels zoo onderhoudend, afwisselend en goedkoop als men ze te vergeefs buiten deze serie zoude zoeken.

„Alle deelen zijn op nieuw in elegante bandjes gebonden, verguld op snee, en van zes Staalgravuren voorzien. Alles wat aan het jaarboekje herinnerde is zorgvuldig verwijderd."

[2] Ten Brink. *Geschiedenis der Noord-Nederlandsche letteren in de XIXe eeuw*. Amst. 1888. Dl. I blz. 434.

van den 25 April 1865 zag het kopyrecht en 3399 exemplaren voor *f* 4418.70 overgaan aan J. H. Laarman [1], den uitgever van de *Vergeet mij niet* onder redactie van Ten Kate, die den titel wijzigde in *Aurora-Muzenalmanak*. Hofdijk en later ook J. M. E. Dercksen namen in plaats van Van den Bergh het redactiewerk ter hand [2] en met 1878 eindigde dit jaarboekje zijn be- 1850.

---

[1] „En *Aurora* nu in handen van L. Eerst K. toen L! Wijst dat op een teruggang tot Z toe? Zal ze, wat ze in uwe handen was, *Aurora* blijven of *Luna* worden? — De tijd zal het leeren. Toen ze aan L. werd toegeslagen, prevelde er een: „dat 's haar dood!" Daarvoor heb ik dadelijk geen vrees, maar tering, dat is mogelijk. Het verraadt werkelijk veel talent om iets wat reeds voor 20 jaren op haar uiterste lag en met zwakke stem alleen nog kon snikken:

„Kindren schuift wat bij elkaar
„'k Moet 't je met tranen zeggen
„Dat je zuster 't af gaat leggen

de *Muzenalmanak* — *Vergeet mij niet*, zóó lang op de been te houden en werkelijk niet geheel te doen vergeten" (Brief van Gebhard 7 Juni 1865).

Kruseman antwoordde hierop den 9 Juni 1865: „Ik had zoo gehoopt dat de *Aurora* in jeugdige handen zou gekomen en een hernieuwd leven zou ingegaan zijn! Thans — ik mag 't niet ontveinzen, vrees ik, dat ze er niet op verbeteren zal. „Almanak-muzen! vergeet mij niet!" zal vrees ik de doodsklagt worden van de arme oude matrone. En ze *was* te hervormen — ik heb er de volkomen bewustheid van."

[2] Naar Van den Bergh's oordeel was de jaargang 1866, de eerste die niet onder zijn redactie verscheen, aanmerkelijk minder van gehalte dan de vorigen. Hij schreef aan Kruseman den 5 November 1865: „Als zij dat ding zien, zullen zij moeten zeggen nu, dan deed V. d. B. het toch anders! Er zijn vijf goede namen in, waaronder die van Van Lennep, wiens portret voor den titel staat en die een *sonnet* gaf!!! — voorts maken Hasebroek, Hofdijk, Boswell en mijn persoontje dat goede vijftal uit. Overigens onbekendheid en onbeduidendheid. Geen Beets, Ten Kate, Ter Haar, De Bull, Westerman, Banck, Van Boekeren, Keller, Vosmaer, Westhreene, Molster, Gram, Pierson, Alberdingk Thijm, Ten Brink, Dautzenberg, De Cort, Rosmade, Beeloo, Kok, Ds. Koetsveld, Hertzveld! Gij kunt dus nagaan hoe het boekske is — en wat den stempel betreft, gij kent den smaak van Laarman. De stempel is door *hem* geleverd — waarschijnlijk uit Moffrika. Op den omslag staat *Aurora* — *Muzenalmanak*. Ik heb *Schadenfreude* — en toch ook leedgevoel. Als men jaren zijne beste krachten aan iets heeft gegeven, en

1850. staan, dat, een schepping van Fuhri, den man van zooveel ondernemingsgeest en ondernemingskracht en van zooveel persoonlijkheid, aan zijn leerling A. C. Kruseman, in wien zijn stoere geest, evenals in D. A. Thieme en in A. W. Sijthoff [1] bleef leven, plus minus ƒ 30000 winst had opgeleverd.

Toch bleek de *Aurora* een onderneming waardig ter navolging te zijn. In het einde van 1895 verscheen bij de firma E. J. Brill te Leiden een *Koningin Wilhelmina-album 1896. Onder redactie van* Fiore della Neve [M. G. L. van Logchem], een jaar later door den tweeden jaargang gevolgd; een nieuw pracht-jaarboekje komt in onze huiskamers de plaats vragen in vroeger jaren zoo gaarne afgestaan aan Kruseman's uitgaaf. Volgt daaruit, dat er thans weer een publiek gevonden wordt, dat liefde heeft voor belletrie, dat het publiek, voor een goed deel althans, zich afgewend heeft van de materialistische levensbeschouwing, die een 35-tal jaren geleden zooveel aanhangers maakte? Of is het een gevolg, juist van het te niet gaan dier vroegere letterkundige jaarboekjes, waardoor onze letterkundigen, niet gedwongen jaarlijks aan tal van die periodieke bundels hun cijns te betalen, een nieuw leven en een nieuwe kracht verkregen hebben, zoodat een poging althans gewaagd kan worden tot het uitgeven van een belletristisch jaarboekje gewijd en opgedragen aan de laatste Oranjetelg, ons vorstelijk Koningskind? De toekomst zal moeten leeren of, onder de Oranjevaan onze huiselijke letterkunde *en petit comité*, die door overproductie haar eigen graf gegraven had, thans voldoende levensvatbaarheid heeft, en zoo ja, of zij voldoende erkenning zal vinden, noodig tot het in stand houden van een periodiek terugkeerend literair prachtalbum. Maar zal een dergelijke bundel in het leven kunnen blijven, zooveel is zeker, dat de

---

men ziet dit door anderen vernietigd, bloedt de ziel." — Even zoo ironisch over den volgenden jaargang: „Wat ziet de *Castalia* er goed uit — en hoe heerlijk is de *Aurora!* Wat ben ik blijde dat ik met zoo'n uitgever niet heb te maken. Ik had nacht noch dag rust." (Brief van Van den Bergh 12 November 1866.)

[1] *Bouwstoffen* Dl. I blz. 803.

bijdragen, in de *Aurora* in weerwil van de meeste kieskeurigheid van Sam Jan en van Kruseman toch somtijds afgedaald tot berijmd proza, aan vrij wat hoogere eischen zullen moeten voldoen dan vroeger, waar het een algemeen bekend feit is, dat poezie in onze dagen hier te lande een vrij wel incourant artikel geworden is. 1850.

Het jaar 1850 bracht voldoende werkzaamheden aan om niet met ledige handen te zitten: *Christelijk Album*, *Aglaja*, *Aurora* bleven een voortdurende zorg vereischen Da Costa's *Elisabeth* voor de *Bijbelsche vrouwen*. *Nieuwe Verbond* kwam in April van dat jaar voor het eerst in proef, maar tegelijk daarmede was ook door hem aan Kruseman de kopy aangeboden van een nieuw politiek vers, *De chaos en het licht; een halve-eeuw-lied*, door hem als vervolg op de *Vijf en twintig jaren*, de *Wachter* en *1648 en 1848* den 27 Maart bij een openbare gelegenheid voorgelezen. Den uitgever liet hij de bepaling van het honorarium over. Was in het vorig jaar 1849 Kruseman voor *f* 60 eigenaar geworden van zijn *Uit Portugal* [1], voor dit nieuwe gedicht, dat voor een deel zijn waarde ontleende aan het actueele moest hooger prijs geboden worden. Het aanbod *f* 300 en kwiteering van nog openstaande boekverkoopersschulden waren echter van dien aard, dat Da Costa het als huisvader verantwoorden kon dat aan te nemen [2]. Veertien dagen later was het werk afgedrukt en vond het een debiet van bijkans 3400 exemplaren. Als bij vroegere gelegenheden werden de present-exemplaren van den schrijver door Kruseman bezorgd, hoewel het Da Costa „bijzonder ten aanzien van die van *De Gids* minder aangenaam [zou] zijn, indien zij die toezending aan den schrijver toeschreef, daar er tusschen genoemde redactie en mij eene nog niet herstelde verwijdering heeft plaats gehad" [3].

---

[1] Voor het eerst in druk verschenen in de *Aurora voor 1850* blz. 270.

[2] Brief van Da Costa 1 April en 3 April 1850.

[3] Brief van Da Costa [16 April 1850]. — Het is bekend, dat verschillende van de handschriften van Kruseman's uitgaven na zijn overlijden een plaats gevonden hebben in de Bibliotheek van de Maatschappij der

1850. Met Jan de Rijmer ging het als met Da Costa: de correctie van de *Broeders en Zusters* gaf aanleiding tot de verzameling van in verschillende periodieken verstrooide gedichtjes „voor een goed deel slechts eenvoudige copiën, luchtige navolgingen"; Goeverneur wenschte de uitvoering van zijn boek typographisch zoo eenvoudig mogelijk, zonder eenige pretentie, daar de inhoud voor het overgroote deel zou bestaan uit vertalingen; „de heeren dichters konden 't kwalijk opnemen, als een niet eens originele stukken leverend verzenmaker zich met hen in 't zelfde pak vertoonde". Kruseman bepaalde den titel van het boekje op *Verstrooide rijmen. Oud en nieuw, vreemd en eigen.* Veel had hij er echter niet mede op, wellicht omdat tegen het rythmus en de zuiverheid van uitdrukking meer dan eens met slordigheid gezondigd was [1] en het debiet niet fluks van de hand zou gaan. Den schrijver daarentegen beviel zijn eigen werk wel, „niet omdat ik er zelf de uitgever en berijmer van ben; maar omdat ik in de manier van Chamisso en Rückert den eenigen weg zie, om — wat wilt Gij? het volk, de massa tot de poëzy op te beuren, — of, om de poëzy bij 't volk, bij de menigte ingang en gehoor te doen vinden" [2]. Toch was het in 1854 noodig een nieuwe uitgave hiervan te debiteeren.

Tegelijk trachtte Goeverneur Kruseman voor een ander plan te winnen.

Het was geldverlegenheid, die hem er toe bracht voorschot te vragen op een nog ongeschreven werk over den Belgischen oorlog. „Ik heb als student-volontair bij 't veldbataillon der 8ste afdeeling (Derde divisie) — niet bij een studentencorps — den tiendaagschen meêgemaakt en het toeval heeft gewild, dat

---

Nederlandsche Letterkunde te Leiden. Daaronder ook dat van Da Costa's *De chaos en het licht.* Dit handschrift heeft echter niet gediend als kopy voor den zetter. Reeds was een gedeelte der kopy ter drukkerij van C. A. Spin & Zoon te Amsterdam, rechtstreeks van Da Costa's woning bezorgd, toen hij den 6 April 1850 aan Kruseman schreef: „Later hoop ik van het geheel een eigenhandig afschrift voor uwe verzameling te maken."

[1] *De Tijd* Dl. XII 's Gravenh. 1850 blz. 505.

[2] Brief van Goeverneur 12 Augustus 1850.

juist mijn bataillon, dat ook verreweg 't meeste volk heeft verloren, op de belangrijkste punten in België tegenwoordig en meê handdadig is geweest, terwijl 't mij ook al vroeger aan interessante ontmoetingen niet had ontbroken. Hasselt, Bautersom 's avonds en 's morgens, twintig uren in Leuven, overgaaf van Tirlemont aan de Franschen en uittogt met de prinsen uit die stad, vervolgens Maastricht enz. behooren tot mijne persoonlijke herinneringen en ik heb goede aanteekeningen en een goed geheugen. Lange jaren nu reeds was mijn stil plan „Herinneringen en schetsen van een volontair uit de jaren '30 „en '31" te bewerken... want een boek zooals ik voorhad, is onze alles rijke litteratuur tot heden nog altijd niet rijk. Donkersloot met zijne schetsen uit het cantonnementsleven is van veel later datum en even onwaar als flaauw" [1]. Kruseman kon, als handelsman, op het voorstel deze niet bestaande kopy te honoreeren natuurlijk niet ingaan, maar deed een tegenvoorstel, welk blijkt niet, daar een kopyboek over deze jaren ontbreekt, dat Goeverneur volmaakt goed en aannemelijk voorkwam en dat hij met beide handen aannam. 1850.

Ook aan eigen initiatief dankte de fondslijst weer eenige uitbreiding. Acht en zes jaar vroeger had Kruseman reeds een paar officieele staatsstukken als publiek domein kunnen uitgeven, thans deed hij weer zoo. Een *Postwet* in plano, die geen financieel gewin zou opleveren, werd uitgegeven te zamen met Van Zeggelen (Gebr. Giunta d'Albani), terwijl een bewerking van Erskine Neale's *The closing scene or christianity and infidelity contrasted in the last hours of remarkable persons* het licht zag.

Betsy Hasebroek nam het aanbod van Kruseman aan uit de beide series van dit werk een keuze te doen en die saam te garen tot één band; haar zwager W. G. Brill, toen nog predikant te Zutphen, was behulpzaam in het nazien der proeven en haar broeder J. P. Hasebroek te Middelburg gaf goeden raad in de keuze van den titel, die zou luiden: *Laatste tooneelen uit het leven van ge-*

[1] Brief van Goeverneur 23 Mei 1850.

1850. *loovigen en ongeloovigen. Naar het Engelsch van* Erskine Neale. *Vrij bewerkt door* Elisabeth Johanna Hasebroek [1]. In den beginne ging het debiet niet al te best, wellicht omdat het werk bij afleveringen verscheen, wellicht ook omdat de afleveringen niet in commissie verzonden werden; de onderneming bleek echter gewild genoeg om op de fondsveiling van 1857 een kooper te vinden [2], die er het volgend jaar een nieuwe titeluitgaaf van maakte.

Californië, het land van belofte voor de gelukzoekers, dat in de *Polichinel* reeds iets van zich had doen hooren, gaf natuurlijk aanleiding tot verschillende uitgaven in die dagen. Ook Kruseman liet zich niet onbetuigd; G. Francken bewerkte op zijn verzoek *A narrative of personal adventures in Upper-and Lower California in 1848 and 1849* van William Redmond Ryan als *Avonturen gedurende een tweejarig verblijf in Californië en zijne mijnen*, de eerste uitvoerige beschrijving van het goudland [3], „met het doel zijn landgenooten aan te sporen zich derwaarts te begeven, niet met het hersenschimmig doel om door goudgraven zich te verrijken, maar om op echt Hollandsche wijze voor de vaderlandsche

---

[1] In de voorrede schreef de vertaalster: „Veel en menigvuldig was de waarschuwing en de troost, door velen aan de overzijde des waters uit deze bladen geschept. Mogten zij ook in ons vaderland, niet minder dan in Engeland bekend wegens zijn Godsdienstzin en Godsdienstijver, vriendelijk onthaal genieten. Mogten zij enkele dolenden op hunnen nederwaartschen weg doen stilstaan, velen op hun rijzend pad met allen moed doen voortgaan — dan ware een der hartewenschen vervuld eener medereizigster op den weg naar de eeuwigheid."

[2] H. de Hoogh te Amsterdam.

[3] „Deze hoogst belangrijke beschrijving van *Californië*, zijne *Bewoners*, *Mijnen* en *Bezoekers*, vereenigt een zeer boeijenden vorm met een degelijken inhoud. Terwijl de Auteur zijne eigene wederwaardigheden los en geestig beschrijft, werpt hij den scherpsten blik op alles, wat hem in de Nieuwe Wereld omringt. De platen, die het werk versieren, zijn door den schrijver zelven naar de Natuur geteekend. Niemand zal zeker deze *Avonturen* onvoldaan ter zijde leggen." (Advertentie van Kruseman in *Het Leeskabinet*. Amst. 1850 *Bibliographisch Album* blz. 122.)

scheepvaart een nieuwen handelsweg te openen, welke voor Nederlands ingezetenen niet dan voordeelig wezen kan." 1848.

Ten Kate was echter ook weer in het begin van 1850 om een dichtbundel verzocht; hij had schik in de taak, aanvaardde die *con amore* en zond reeds in Januari eenige kopy. Zijne verhuizing van Almkerk naar Middelburg was wel de groote oorzaak, dat het eerst Mei van het volgend jaar werd, voordat zijn *In den bloemhof. Beelden en droomen* het licht zag, maar ook werden door den auteur meer proeven verlangd dan gewoonlijk, „vooral ook om de vele y's die door ij's vervangen moeten, daar ik sedert geruimen tijd die Bilderdijksche onderscheiding, die mij in zuiver Hollandsche woorden onnoodig voorkomt, heb laten varen" [1].

In dat opzicht kwam hij niet overeen met Beets, die, zooals we zagen bij de *Bijbelsche vrouwen*, een onderscheid maakte tusschen beide letterteekens [2]. Het onderwerp bleef echter aan de orde van den dag en werd belangrijk genoeg geacht door Prof. Bormans van Luik om er over te spreken op het vierde Nederlandsche taal- en letterkundig congres, dat den 20 September 1854 te Utrecht gehouden werd [3].

Wat echter Ten Kate's nieuwe schepping zelf aanbelangt, een uitmuntend zomergeschenk voor dames, zooals de uitgever

[1] Brief van Ten Kate 12 Maart 1850.

[2] Zie hiervoor blz. 94 noot 1.

[3] Vgl. wat Kruseman den 8 October 1857 aan Da Costa schreef, naar aanleiding der correctie van Bilderdijk's *Dichtwerken:* „Wat UWEds vrees betreft voor vergissingen van uwentwege in de spelling van Bilderdijksche eigenaardigheden — zoo zeer als iemand krimpt mij het hart bij iedere drukfout, waarvoor ik mij, zeer natuurlijk, alléén aansprakelijk moet stellen; strenge naauwkeurigheid dáárin is met volle regt van mij als Drukker en Uitgever te eischen, en 't is me alsof ik de booze wenkbraauw van Bilderdijk zie zamentrekken bij elk erraat. Toch *hoop* ik correct te zijn geweest met de ij en y in 't onderscheiden gebruik. In de allereerste verzen, ook in de prijsverzen enz. zijn de persoonlijke voornaamwoorden met een ij geschreven; later consequent met een y, behalve in de verstrooide stukjes, zooals in *Almanakken*, *Muzen-Album* en stukjes door vrienden bezorgd. Ik heb evenwel op eigener bescheiden autoriteit daar steeds den ij met y verwisseld."

1851. oordeelde, het kleed, waarin zijn werk gestoken was, zou den auteur maar matig voldoen: het bandje, evenals dat van het *Gedenkschrift* van juffr. A. L. G. Toussaint door H. Mondt geleverd, scheen hem te bont en de prenten noemde hij rondweg leelijk [1]. Dat oordeel onderschrijf ik geheel; de ontwerper der steendrukprentjes was in de opvatting om bloemen in vrouwengestalten weer te geven achtergebleven bij hetgeen b.v. in 1847 Grandville geleverd had in *Les fleurs animées*. Aan den anderen kant moet echter erkend worden, dat destijds in Nederland bezwaarlijk een kunstenaar te vinden zou geweest zijn, welke aan die opgaaf artistiek had kunnen voldoen.

Maar al was Ten Kate dan ook minder tevreden over de technische opluistering van deze „samenlezing van een handvol versjens", het zou geen aanleiding worden tot een minder gewenschte verhouding tusschen schrijver en uitgever, daar beide te veel belang hadden elkaar te vriend te houden.

Was deze dichtbundel, waarvan ruim 800 exemplaren gedebiteerd werd, reeds een eind in 1851 verschenen, het was daarom niet de eenige uitgaaf, die behalve de loopende periodieken aanhoudende zorg eischte. Ik denk hier in de eerste plaats aan De Bull's *De profeet van Florence* voor de *Aurora voor 1852* [2], waarvan de kopy maar niet uit des schrijvers handen los te krijgen was; toch was het een stuk dat De Bull met groot succes in verschillende steden voorlas en den nieuwen jaargang van den *Aurora* in het debiet ten goede kwam. Diezelfde jaargang bevat ook het vers *Bij 't kerkportael* van Van Beers, dat op 't laatste congres te Brussel met zooveel belangstelling ontvangen werd [3] en een staalgravure door W. F. Wehmeijer naar een schilderij van J. J. Cremer, waarbij Hofdijk als bijschrift dichtte een *Uchtend in 't woud* [4].

Als in vroegere jaren was het de buitenlandsche letterkunde, die de aandacht bleef trekken. Pisistratus Caxton's (Bulwer) *My*

[1] Brief van Ten Kate 16 Mei 1851.
[2] Blz. 152. — Het dichtstuk behandelt Savonarola.
[3] *De Tijd* Dl. XIV 's Gravenh. 1851 blz. 480.
[4] *Aurora voor 1852* blz. 96.

novel, or varieties in English life, overgenomen uit *Blackwoods Magazine for 1850* werd ter vertaling uit dat tijdschrift aangeboden aan S. J. van den Bergh; Van den Bergh nam het aanbod aan, om dit werk, vol diep gevoel en fijnen geest te vertalen, maar omdat hij wegens de uitgebreidheid van het werk er zeer tegen opzag, behield hij zich de medehulp van De Kanter [1] voor, opdat bij onverhoopt geval de pers niet zou behoeven stil te staan: twee jaar later was het werk compleet in een vertaling, die naar Tollens' oordeel een geoefende hand verraadde [2]. 1851.

De uitgave van *Mijn roman, of verscheidenheden uit het leven in Engeland door Pisistratus Caxton* (*E. L. Bulwer*), die een oplage had van 550 exemplaren in 5 stukken (4 deelen), vond tegen een particulieren prijs van *f* 21.20 een goed debiet en werd uitverkocht [3]. Trouwens het was hier te lande niet anders als in Engeland, waar een belangrijke oplaag van een afzonderlijke uitgave, eveneens in 4 deelen, in drie maanden totaal uitverkocht werd, niettegenstaande de artikelsgewijze verschijning in *Blackwoods Magazine* reeds een uitgebreiden kring lezers had gehad en het debiet van deze nieuwe editie door de Tauchnitz-editie geheel tot Engeland zelve beperkt was [4]. Evenals daar een goedkoopere editie in 2 deelen de pers zou verlaten, gaf Kruseman hiervan, in 1857/58 een goedkoope

[1] Zie over zijn verhouding tot Van den Bergh *Het Servetje door* Conviva [Gerard Keller]. Leid. 1878 blz. 14.

[2] Brief van Tollens 15 October 1851. — Vgl. *Een huis te Rijswijk* [*Ottoburg*] *door* J. Brester Az. *Aan S. J. van den Bergh en W. J. van Zeggelen* in *Aurora voor 1848* blz. 272.

[3] „Mijn Roman" van Bulwer, is een *uitmuntend Boek*, vol diep gevoel en fijnen geest, dat niet missen zal hier te lande denzelfden buitengewonen bijval te vinden, die 't ten deel valt in Engeland. Trouwens Bulwers naam is genoegzame aanbeveling. (Advertentie in *Haarlemsche Courant* 9 October 1851).

[4] *Weekblad voor den Boekhandel* 9 Juli 1853. — „Toen een onzer uitgevers — lees Kruseman — in 1853 persoonlijk bij de firma Blackwoord te Londen een exemplaar bracht van de vertaling van Bulwer, *My Novel*, nam het hoofd van het kantoorpersoneel dat werk in handen met den uitroep: „Curious! A Dutch book! I have never seen a „Dutch book." En liet er de vraag op volgen: „There are more publi„shers in your country?" (*Bouwstoffen* Dl. II blz. 175.)

1851. volkseditie in vier deelen voor *f* 7.60 in het licht, waarvan in 1859 een nieuwe titeluitgaaf bij hem verscheen.

Hetgeen Van den Bergh in zijn naschrift bij het einde van zijn tweejarigen vertalingsarbeid in Februari 1853 anoniem gehoopt had, „dat [dit verhaal] niet moge verzinken in den zondvloed van onbeteekenende romans, die dagelijks de pers verlaten" [1], bleek verwezenlijkt geworden te zijn, hetgeen Sam Jan aan het einde van den tweeden druk dankbaar erkende.

Ook Betsy Hasebroek was weder voor Kruseman aan den arbeid. De vriendschappelijke relatie, die ontstaan was tusschen Kruseman en Jonathan's zuster, deed haar gaarne met hem samenwerken. Zoo lokte haar in het begin van 1851 *The listener* van Caroline Fry, „een allerliefst werk, een soort van *christelijke* Ring van Gyges, [dat] de allerliefste en tevens allertoepasselijkste tooneeltjes bevat" [2], ter vertaling aan. Veertien dagen later vertoonde Kruseman het werk ter vertaling aan het Stadsbestuur en in het volgend jaar kwamen de *Blikken in het leven. Godsdienstige en zedekundige schetsen* uit, alweer niet zonder dat zich over de keuze van den titel eenige bezwaren hadden voorgedaan. *Geloovigen*, een verdietsching van den Franschen titel *Sofie ou l'écouteur* kwam wenschelijk voor, maar de beslissing gaf ten slotte Jonathan met bovengenoemden titel.

Andere zuiver Nederlandsche werken werden ook op touw gezet. Zij kwamen echter eerst in volgende jaren ter uitvoering, maar behalve dat behooren zij ook tot een nieuwe periode in Kruseman's werken en streven. De 11-jarige uitgevers-loopbaan toch had Kruseman reeds een vrij *„bedeutende"* plaats doen innemen in de Nederlandsche boekenwereld; zelfs zij die nu juist niet geacht konden worden persoonlijk in te stemmen met Kruseman als vurig aanhanger van de reeds bijkans in vollen bloei verkeerende nieuwe letterkundige richting, meenden

---

[1] *Mijn roman* Dl. IV 2e stuk blz. 871.
[2] Brief van E. J. Hasebroek 21 Januari 1851.

in hem den uitgever te moeten begroeten, die bij voorkeur een zuiver literair werk ter perse moest leggen. Dat was b. v. IJntema, die hem een kopy ter uitgave aanbood bij een schrijven, kenschetsend voor den steller. 1851.

Rhijnheuvel, bij Arnhem,
28 Mei 1851.

Mijnheer!

Ik heb hoogen dunk van den mij persoonlijk onbekenden Heer Van Zeggelen, houd hem voor een genie in zijne soort, en stel hem noch met een' Schenkman, wien echter ook geen vernuft te ontzeggen valt, noch met mijzelven op ééne rij. En toch, in alle nederigheid (de tijd des zelfsbedrogs is bij mij sinds eene kleine halve Eeuw voorbij), verbeelde ik mij meermalen getoond te hebben ook eenigen aanleg te bezitten voor dat genre, immers zoo vroegere erkentenis des Publieks niet geheel bezijden is geweest. Maar de mijns wetens ongeprovoceerde animositeit van het jongere geslacht tegen den Oud-Redacteur der *Vaderlandsche letteroefeningen* noopt mij sinds lange veelal tot namelooze uitgave of verspreiding van zoodanige Dichtstukjes als ik nog verlange eenigzins meer algemeen ter sprake te brengen. Nu heb ik een gelegenheidsversje liggen, dat ik wenschte dat gelezen wierd. Bewust van den bijval, dien deze en gene soortgelijke stukjes, door U uitgegeven, hebben gevonden (een weinig annoncecenten dienen gespendeerd) verbeeldde ik mij, dat ook dit wel eenigen opgang zou maken. Laat, desverkiezende, de Heer Van Zeggelen keurmeester zijn. Hiertoe inclinerende, verlang ik niets dan eenige exemplaartjes, te uwer discretie. 't Stukje is 60 regels lang, en kan dus wel voor 10 à 15 centen worden gedebiteerd. In afwachting van uwe rescriptie, noem ik mij

Uw' dv. Oud-Confrater,

J. W. IJntema.

1851. Hoewel Kruseman meende dat „„menige rederijkkamer haar „met meer succes [zal] voordragen dan 't klassiekste vers van „Bilderdijk of van Da Costa" [Het klassieke van laatstgenoemde (dit en passant) betwijfel ik nog eenigermate]" [1], zag hij in de uitgave van *De gouden eeuw voor Nederland. Geen kwalen meer! Leve Goldberg, Holloway en de Revalenta* zijn voordeel niet en wees het aanbod van de hand.

Hetzelfde bescheid kreeg ook de Amsterdamsche student aan het Doopsgezinde Seminarie C. P. Tiele met zijn roman *Augustus Berneman en de zijnen. Losse blaadtjens uit zijn dagboek gescheurd en uitgegeven met eene voorrede van* Dr. Pronius. Kruseman's stadgenoot en confrater J. B. van Loghem Jr. ondernam echter de uitgave van den eersteling van den lateren Leidschen hoogleeraar.

A priori mocht echter W. H. Warnsinck te Willemsoord, 's dichters buitenverblijf aan den Bloemendaalschen weg bij Haarlem, reeds een ander antwoord verwachten, toen hij zich wendde tot den aangehuwden achterkleinzoon van Jan Nieuwenhuijzen, met de aanbieding van een *Brief aan den schrijver van het stukje: Splitsing der Maatschappij: tot Nut van 't Algemeen.* „Ten einde u, schreef hij den 20 Augustus 1851, de zaak wel te doen opvatten, diene, dat ik de valsche beweringen en beschuldigingen des schrijvers, nopens het *on*christelijke der M. t. N. v. 't A. wel met rondborstigheid, doch niet zonder eenige onbescheidenheid, heb behandeld; en voorts, dat ik mijn geschrijf als dat van „een lid der Maatschappij", zonder mijn naam wenschte in 't licht te geven. Ware ik geen lid des Hoofdbestuurs, dan bedacht ik mij geen oogenblik om mijn naam onder den brief te plaatsen; maar, men zou alligt mijn persoon. met mij[n] betrekking verwarren en mij het voorkomen geven als ware ik een kampvechter voor het Hoofdbestuur — en dat is in geenen deele 't geval." Al mag aangenomen worden, dat de echtgenoot van Anna Maria Goteling Vinnis op het voorstel ter uitgave zou ingaan, de uitgever zag slechts financieele

[1] Brief van J. W. IJntema c. 10 Juni 1851.

schade in de onderneming en de uitkomst leerde dat hij gelijk 1851.
had. De zaak veranderde echter geheel en al toen de schrijver mogelijk geldelijk verlies voor zijne rekening nam; acht dagen later werd de brochure reeds gedebiteerd.

Al correspondeerende met auteurs [1] en debitanten, haastig en gejaagd zijn zaken doende — Kees Vlieg was het epitheton dat Van den Bergh zijn vriend gaf, in tegenstelling met Kees Kles, waarmede Kruseman's neef de schilder betiteld werd [2] —, maar waarlijk niet al zoekende en tastende onder welken wimpel het bootje de helling moest afloopen, was reeds een vrij aanmerkelijk fonds van een 130 titels verkregen, waaraan zelfs een Frederik Muller zijn hulde moest brengen [3]. Schoon niet uitsluitend in één richting gestuurd, daar er evenzeer zuiver letterkundige als strikt wetenschappelijke titels, geschiedkundige studiewerken als damesboekjes [4] in voorkomen, is de totaalindruk

[1] Onder die auteurs moet hier even genoemd worden Schenkman. Behalve een *Plakboek*, dat deze voor Kruseman destijds in orde bracht, had Kruseman hem ook opgedragen het maken van een *A. B. C. Kinderboekje*. Zooals blijkt uit eenige posten in de kasboeken, werd dit boekje op steen geteekend door C. C. A. Last. Omstreeks Augustus 1851 verschenen, verkocht Kruseman het restant in 1853 of 1854 aan G. Theod. Bom. De posten, waaruit ik deze wetenschap put, zijn te weinig uitvoerig geredigeerd om te kunnen determineeren hoe de titel van dit kinderboekje was, terwijl ik elders niets ontmoet heb, dat eenig nader licht zou kunnen geven. — Over beide uitgaven, althans over het *Plakboek* had Kruseman den raad ingewonnen van Fuhri, die hem daarover den 9 Juli 1848 een uitvoerig advies gegeven had.

[2] Kees Kees! olijke Kees!
'k Wou ik je zag op een luchtige sjees,
Sjeezend je bluf en lawaai en spektakel,
Leggend voor spot en voor jongens mirakel,
Kees Kees! olijke Kees!
Schilder van eerzucht — maar ach zonder pees!
(*id est* zenuw, ziel, kracht,...)
Brief van S. J. van den Bergh 4 Juli 1852.

[3] „Voorts de 2 nieuwe boeken uit mijn fonds. Ik zal het nu eens flink aanpakken en een fonds maken nog beter en sierlijker dan Gij. Ge weet, ik heb alle aanleg voor uitgeverij. 't Is een juweel v[an] een baantje". (Brief van Fred. Muller 2 October 1851.)

[4] Reeds was bladzijde 116—125 waar ik de *Aglaja* behandeld heb,

1851. dien de simpele lezing dier titels maakt, allerminst verward. De godsdienstige lectuur had in dit eerste tijdvak de overhand; Ten Kate, Liernur, Fr. Strauss, Jonathan, Radijs, *Christelijk Album*, Van der Pot, Van Schaick, Da Costa, juffr. Toussaint zijn de namen, die het meest in het oog vallen en het best er zich toe leenen om tot een besluit hieromtrent te komen. En dat oordeel kan niet anders zijn, dan dat ook hierin Kruseman zich een kind van zijn tijd toonde en door het uitgeven van stichtelijke lectuur trachtte voor zich en de zijnen een bestaan te vinden. Daarin slaagde hij gelukkig naar wensch en verwachting. Het bedrijf bloeide en gaf aanleiding tot langzame maar zekere uitbreiding.

Het eerste waarin zich dat voor de buitenwereld vertoonde, was de reeds besproken verplaatsing van de winkelzaak in 1844. Maar ook daar werd na eenigen tijd de annexatiehand uitgeslagen. De rustelooze werkzaamheid als uitgever deed het besluit rijpen aan de zaak een eigen drukkerij te verbinden; het gestadig heen- en weerzenden van proeven naar de drukkerijen van Westerman & Zoon, J. D. Sybrandi, C. A. Spin & Zoon en C. Blommendaal te Amsterdam, H. R. de Breuk en J. G. La Lau te Leiden, Gebr. Giunta d'Albani en K. Fuhri te 's-Gravenhage, A. ter Gunne te Deventer en P. Barghoorn te Groningen, maakte deze uitbreiding zeer gewenscht. Wel is waar waren aan de Haarlemsche drukkerijen van de Erven F. Bohn, de Erven Loosjes en Joh. Enschedé en Zonen ook af en toe opdrachten gegeven, aan een eigen drukkerij moest echter de voorkeur gegeven worden, te meer nog daar het zich niet liet aanzien, dat het aan die inrichting in den eersten tijd aan werk ontbreken zou; maar ook zou de uitgeverszaak voordeeliger gedreven kunnen worden, wanneer drukker en uitgever in één persoon vereenigd waren. Een achter het woonhuis gelegen broodbakkerij in de Korte

---

afgedrukt, toen de heeren Burgersdijk & Niermans te Leiden mij zonden het omslag van den eersten jaargang der *Aglaja*. Op dat omslag in steendruk uitgevoerd door E. Spanier te 's Gravenhage, staat als motto Schiller's bekende *Ehret die Frauen, sie spinnen und weben Uns himmlische Rosen in's irdische Leben.*

Veerstraat, thans de winkel van Corn. Dyserinck en Zoon, werd aangekocht en verbouwd, en spoedig daarop kon in de *Haarlemsche Courant* van den 1 November gelezen worden: 1851.

> Onder bescheidene aanbeveling geeft de ondergeteekende bij deze berigt, dat hij bij zijnen boekhandel gevoegd heeft eene Boekdrukkerij, Korte Veerstraat, Wijk 2, N°. 1072.
>
> A. C. KRUSEMAN.
>
> Haarlem, 1 November 1850.

Het *Christelijk Album* en Hofdijk's *De laatste dag van Heemskerk's beleg* [1], uitgegeven voor rekening en als eigendom van de Haarlemsche rederijkerskamer *Lourens Janszoon Coster*, waren de eerste boekwerken die ter eigen drukkerij ter perse gelegd werden, maar niet het eerste drukwerk; dat was een oorkonde, die den 26 October 1850 getrokken werd door zijn oudste kind, den 3-jarigen Jan Nieuwenhuijzen Kruseman [2].

Wanneer de Heer Boele van Hensbroek in het *Nieuwsblad voor den Boekhandel* [3] zoo terecht schrijft: „Wie kende Kruseman's uitgaven niet, die uitgaven, niet de vrucht van een nabootsenden geest, die het beste wat het buitenland bedenkt, met eene *sauce hollandaise* weet te bereiden; maar die uitgaven vol oorspronkelijkheid, met kennis voorbereid, met beleid uitgevoerd, met koopmansgeest geëxploiteerd?", dan mag het niet onbelangrijk geacht worden, na te gaan, welke inrichting Kruseman aan zijn drukkerij gaf. Het is niet zoo zeer, dat ik hier het oog heb op het administratieve deel daarvan, als wel

---

[1] Het was Hofdijk's „eerste (struikelende) voetstap op het dramatiesch terrein", zooals hij schreef in het voorwoord van den tweeden druk in 1857 bij de Erven Loosjes te Haarlem verschenen. — Bij de eerste opvoering van het stuk door de genoemde rederijkerskamer (18 Maart 1851 in den Nieuwen Schouwburg) vervulde Kruseman de rol van Aernout van den Velde.

[2] 25 jaar later werd hiervan een nieuwen „herinneringsdruk" getrokken.

[3] 20 April 1894.

1851. op den aanwezigen lettervoorraad. Daarin toch weerspiegelt zich de typographische smaak van den eigenaar eener drukkerij voor eigen gebruik aangeschaft. Minder uitgebreid dan thans, nu de verscheidenheid in stijl en in snee bij de letters nog hoe langer hoe meer opgevoerd wordt, was de richting, die zich in het buitenland omstreeks 1815 geopenbaard had met allerlei schriften, die zich als égyptische, vette, compacte, antieke en gefigureerde soorten en wat al niet meer aanprezen, van Frankrijk uit ook allengskens hier te lande ingedrongen en waren de Nederlandsche lettergieterijen zich gaan voorzien van meestal buitenlandsche afslagen om ook hierin aan de heerschende concurrentie met het buitenland het hoofd te kunnen bieden. Als nu hieromtrent de lettervoorraad van de nieuwe drukkerij bezien wordt, dan treft ons al dadelijk, dat de lettervoorraad meer uitmuntte in hoeveelheid dan in verscheidenheid. Van al die verscheidenheid in soorten wilde Kruseman niet veel weten. Zijn smaak toch viel gansch niet op gefigureerde letters [1], hetgeen vooral uitkomt in de keuze van titelletters; de titels toch moesten uit een zoo eenvoudig mogelijke letter gezet worden zonder de minste versiering, „want een gewone boekletter met een mooie schraveering staat altijd goed" hield Kruseman herhaalde malen zijn zetters voor [2]. De zoogenaamde Elzeviersnede was

---

[1] „Het spijt mij dat ik de proef van de inteekeningslijst voor de *Kerkklokstoonen* niet naar mijn zin kan krijgen. Het hapert ons aan de begeerde langwerpige zwarte kapitalen, die op de modellijst voorkomen. De onzen zijn óf te groot óf te klein. Intusschen is dit mij weder een spoorslag om te zorgen dat ik van die kapitalen voor ons een grooter assortiment neem, en U in 't vervolg in dit opzigt beter bedienen kan. Hebt ge er evenwel nog tijd meê, dan zal ik nóg bestellen; maar, wanneer ik ze van Parijs laat komen, dan zou er wel een week of vier minstens meê wegloopen. — Onze zetter heeft er nu dat van gemaakt wat hij kon. — Wat dunkt U er van? Het ziet er ook anders fatsoenlijk genoeg uit; maar ik beken dat het model meer spreekt. Geschaduwde of gefigureerde kapitalen hebben we genoeg, doch deze begeert ge niet." (Brief van Van Zeggelen 8 October 1845).

[2] Mededeeling van den Heer P. Elffers, thans als zetter werkzaam bij Joh. Enschedé en Zonen, die voor een groot deel Bilderdijk's *Dichtwerken* voor Kruseman gezet heeft.

destijds gewild [1] en in hoeverre Kruseman met die mode mede- 1851.
ging, waartegen in de laatste jaren weer geageerd wordt door eene richting, die William Morris als geestelijken vader geacht kan worden te hebben [2], kan het best gekend worden uit de leveranties van de gieterij van Joh. Enschedé en Zonen, door wie hij zich voor een deel(?) liet inrichten. Hoewel ik geen zekerheid daaromtrent heb, mag aangenomen worden, dat de posten, waarmede af en toe Laurent et Deberney en Ch. Derriey te Parijs, en Tetterode te Amsterdam gecrediteerd werden, eveneens betrekking zullen gehad hebben op leveranties van drukletters. Die leveranties zullen, naar alle waarschijnlijkheid,

[1] Brief van Van Zeggelen 30 October 1848: „Dat hoofdwoord: De gouden bruiloft was met *engelsche* letter gezet, die ook wel Elzeviersnede genoemd wordt. Degeen daar gij naar verwijst, is een fransche snede. Dezelfde als in Bogaerts' bundel staat, zou voor ons te groot zijn; dewijl wij zulk een grooten regel hebben. De Elzeviersnede is tegenwoordig de smaakletter. — Hebt ge nu evenwel geen zin in de beide soorten.... wees dan zoo goed en bestel gij namens ons bij Enschedé het woord *De gouden bruiloft.*"

Tot recht verstand van hetgeen hier met „Elzeviersnede" bedoeld wordt, kan ik het volgende opmerken.

De Engelsche lettergieterij van V. & J. Figgens te Londen had tusschen de jaren 1840 en 1846 eenige seriën boekletter in den handel gebracht, die zij gedoopt had naar bekende typographen als Baskerville en Elzevir [*sic*]. Vooral de laatste serie verkreeg hier te lande een groote vermaardheid en nog heden ten dage wordt die naam „Elzevierletter" daaraan gegeven, zonder dat men maar eenigszins de bedoeling heeft het karakter der 17e en 18e eeuwsch Nederlandsche letter daarmede te willen aanduiden; met een letter, vroeger door een Elzevier gebruikt, de tegenwoordige *mediaeval* is geen enkel verband. De geheele serie van deze zoogenaamde Elzevierletter komt voor in de *Letterproef van* Joh. Enschedé en Zonen. (Haarl. 1895) Dl. I (*Voorloopige proef*) blz. 50 en 51 als serie 26.

[2] In de *Papier-Zeitung herausgegeben von* C. Hoffmann van 6 Mai 1897 S. 1279 lees ik: „*Zehn Gebote*", *die Frank Colebrook als Hauptinhalt der Gedanken William Morris, kürzlich veröffentlicht hat.* — Voor zoover het de aesthetische denkbeelden betreft, ben ik het daarmede geheel oneens; vooruitgang in de typographie moet niet gezocht worden in een terugkeer tot den eersten tijd der boekdrukkunst, toen de typographie nog *in cunae* was.

Over Morris' beteekenis schreef o. a. L. Simons in *De Gids.* 1897 Dl. I blz. 126.

1851. in het algemeen gesproken, denkelijk geen ander karakter in stijl gehad hebben, dan die der Haarlemsche lettergieterij en zouden daarom wel geen wijziging in mijn oordeel te weeg kunnen brengen. Trouwens, het was in 1850 een gansch andere tijd dan tegenwoordig, nu, vooral door den invloed van de Duitsche vakbladen, zich het juiste beginsel heeft baan gebroken, dat een drukwerk, dat op eenige hoogere aesthetische waardeering aanspraak wil maken, van het begin tot het einde een zekere eenheid in het gebruik der letters en der ornamenten moet vertoonen, welke eenheid door denzelfden William Morris weer gezocht werd in de drukwerken van omstreeks 1500.

Juist de tijd, waarin Kruseman zijn drukkerij begon, maakt dat zijn eigen drukwerken niet beoordeeld mogen worden naar de eischen, die heden ten dage gesteld zouden mogen worden. De hoogere eenheid daarin thans geeischt [1], is bij hem niet te vinden. Maar aan den anderen kant wijzen de bovengenoemde oordeelvellingen van Kruseman zelf over de typographie, dat hij reeds voelde, welke richting de boekdrukkunst een 30 jaar later uit zou gaan en uit dat oogpunt zijn de drukwerken van hem, die later zulk een warm pleitbezorger zou worden van de kunst, toegepast op nijverheid, niet van belang ontbloot voor de kennis van de ontwikkeling der boekdrukkunst hier te lande, ook in die afdeelingen der techniek, waarin hij niet slaagde, het drukken van houtgravuren grooter dan vignetten.

Beter dan tot nu toe het geval was, toen hij schriftelijk moest onderhandelen met de patroons van de drukkerijen, kon hij thans onmiddellijk met den zetter, zijn werkman, de typographie van zijn uitgaven bespreken en behartigen, en reeds één jaar na de opening van de drukkerij kon hij lezen, hoe E. J. Brill de typographie van de *Bijbelsche vrouwen* en van de *Aurora* prees [2].

Begonnen werd het drukkerijtje met een pletpers door L. Vaz [3] te Parijs voor *f* 528 geleverd en met twee handpersen, van

[1] Zie hierover *Die Kunst im Buchdruck. Berichte über zehn Vorträge von Dr. P. Jessen. Sonderabdruck aus der Papier-Zeitung 1897.*

[2] *Weekblad voor den Boekhandel* 20 December 1851.

[3] Behalve leveranties van drukinkt door L. van Son, betrok Kruse-

H. P. Holtz te 's Gravenhage en van Van Heerde te Amsterdam. 1851.
Maar toen de gestadige vermeerdering van eigen werk vergrooting ook van deze afdeeling wenschelijk maakte, werd spoedig een derde handpers uit de fabriek van Giroudot te Parijs aangeschaft [1]. De twee laatste werden in 1855, toen de groote Bilderdijk-uitgaaf ter perse gelegd zou worden, door tusschenkomst van Sijthoff te Leiden vervangen door een snelpers uit de machinefabriek van C. Reichenbach te Augsburg [2] voor ƒ 1189.12, die kort daarop nog in 't zelfde jaar door een tweede gevolgd werd [3]. De drukker stelde roem op het bezit van die machines, want stond vroeger op zijn uitgaven te lezen dat ze gedrukt waren bij A. C. Kruseman, thans drukte hij op de *verso* van het titelblad „Snelpersdruk van A. C. Kruseman". Waren zijn werklieden in den beginne nog niet flink op de hoogte met de behandeling dezer nieuwe werktuigen, in weerwil van Sijthoff's zeggen, dat de behandeling van deze machines geen deskundig persoon vereischte, Kruseman hield moed, dat die bezwaren weldra overwonnen zouden worden [4], een verwachting, die wat den boekdruk aanbelangt, niet beschaamd zou worden, toen Reichenbach hem tijdelijk op zijn verzoek een snelpersdrukker had afgestaan.

Zoo was voor eigen gerief, want smoutwerk bleef geheel

man ook af en toe drukinkt van L. Vaz. Deze welbekende commissionair te Parijs was in 1857 o. a. vertegenwoordiger van Marinoni voor diens snelpersen (*Nieuwsblad voor den Boekhandel* 5 Maart 1857). In 1860 was N. Tetterode te Amsterdam uitsluitend belast met het leveren van persen dier firma hier te lande (*Nieuwsblad voor den Boekhandel* 19 Juli 1860). — Overigens komen in de kasboeken ook voor als leveranciers van drukinkt: H. A. van Wijk en Fr. Neckhaus. Het andere drukkersmaterieel (galeien, zethaken, enz.) betrok Kruseman van Bakels te Amsterdam.

[1] *Nieuwsblad voor den Boekhandel* 25 October 1855.

[2] t. a. p. 1 November 1855. Van der Meulen. *Een veertigjarige uitgeversloopbaan. A. W. Sijthoff.* Amst. 1891 blz. 295. Vgl. *Nieuwsblad* 19 April en 9 Augustus 1872.

[3] t. a. p. blz. 296. *Nieuwsblad voor den Boekhandel* 13 December 1855.

[4] Attest van Kruseman in *Nieuwsblad voor den Boekhandel* 22 Mei 1856.

1851. bijzaak [1], een flinke typographische inrichting ontstaan, waar geregeld ruim 20 man hun brood vonden [2] en kon Kruseman samen met de Erven Loosjes bij gelegenheid van de typographische tentoonstelling te Haarlem in 1856 de afdeeling zetterij en drukkerij [3] en gedeeltelijk ook binderij [4] voor zijne rekening nemen. En dat die uitbreiding werkelijk geen overdaad was, blijkt voldoende wanneer later besproken zal worden het groot aantal periodieken, dat door den uitgever in de eerst volgende 10 jaar op touw werd gezet en aan de persen tot aan de voltooiing der Bilderdijk-uitgaaf overvloed van eigen werk bezorgde.

In den beginne moet de boekhouderij van deze afdeeling wel wat te wenschen overgelaten hebben en dat kan geen verwondering baren. Een eigenlijke drukkers-opleiding had Kruseman nooit genoten en bij zijn vroegere patroons was hij slechts vrij oppervlakkig bekend geworden met de techniek van de typographie. Het onkosten-boek geeft in de eerste jaren dan ook veelal een te hoog bedrag voor de eigen drukwerken.

---

[1] Er zijn mij, slechts uit andere bronnen, bekend als gedrukt bij Kruseman voor rekening en ten behoeve van anderen eenige aanplakbiljetten, jaarlijksche catalogussen van bloembollen voor de bloemisterijen van Schertzer en Zoon (firmant Kruseman's tweede broeder), van E. H. Krelage en Zoon en van A. C. van Eeden en Zoon, in 1855 een *Verslag van de eerste algemeene vergadering der Haarlemsche Jongelings-vereeniging*, terwijl af en toe ook leveranties van drukwerk voorkomen van plaatselijke instellingen als de Haarlemsche Hulpbank. Geen van deze laatste drukwerken heb ik gezien.

[2] Uit het *Reglement, voor de boekdrukkerij van A. C. Kruseman*, neem ik hier alleen den slotzin over: „Stipte vervulling der pligten, goede voortgang in het werk, maar tevens een wederkeerige goede verstandhouding en aangename verrigting van den arbeid worden door den Patroon in allen opzigte gewenscht."

[3] Wanneer Kruseman (*Bouwstoffen* Dl. II blz. 781) mededeelt, dat op die tentoonstelling ook een snelpers uit zijn drukkerij ter werking te zien was, speelt zijn geheugen hem hier parten. Zie *Catalogus van de typographische tentoonstelling* (1856) blz. 47 en J. J. F. Noordziek. *Gedenkboek der Costers-feesten*. Haarl. 1858 blz. 196.

[4] Kruseman had voor eigen gerief een snoeimachine van John G. Sherwin, 5 Cumberlandstreet, Curtain road, London, gekocht in 1854 voor £ 11,15.

Maar ook hierin kwam allengs een juister toestand. Laat ik 1851.
ten bewijze een aanhaling doen uit een brief van Fuhri, wiens inrichting ook hierin wel voor een deel als voorbeeld gediend zal hebben. Door de kennis opgedaan in eigen drukkerij meende Kruseman in 1851 gegronde aanmerking te kunnen maken op een factuur van zijn vroegeren patroon. Die aanmerkingen blijken uit het volgende schrijven van Fuhri dd. 26 Juni 1851.

> . . .Ik moet U met een enkel woord repliceren op Uwe aanmerking betreffende mijne drukrekening.
>
> Deze zijn inderdaad geheel en al ongegrond en hebben mij niet doen bloozen. Het getuigde mij slechts dat gij nog niet regt op de hoogte zijt van winstberekening op drukwerk. . .
>
> Voor de omslagen van het *Christelijk Album* en *Aglaja* is U meen ik *f* 3.— per duizend gerekend. Dat loopt nu wel op maar al bedroeg het totaal ook een millioen guldens het blijft toch altijd slechts *f* 3.— per duizend. Die omslagen waren daarenboven niet geheel en al stereotyp, maar vorderden maandelijks veranderingen vooral door de advertentiën. Al wat gij U zelf minder dan *f* 3.— per duizend in rekening brengt is verlies voor U. Mijne prijsberekening voor een particulier zou *f* 5.— per riem geweest zijn, of liever per 500 Exempl. dat is duidelijker gesproken. Doorgaans is *de verdubbeling* van het eigenlijke werkloon mijne maatstaf voor de prijsberekening. Iets dat mij *f* 1.50 kost moet mij *f* 3.— opbrengen, die tweede daalder strekt dan voor gebruik van *pers, inkt, materieel, lokaal, vuur, licht, interest* en *winst*. . .
>
> Voor pletten heb ik U 50 cents per 1000 stuks in rekening gebragt en kan dat voor ieder verantwoorden. In het geheel kan ik maar 2000 stuks op een dag pletten. Mijn pletter kost mij *f* 3.— 's weeks, en mijne pletpers en pletbladen wel *f* 1200.—, behalve het jaarlijksche onderhoud. . .
>
> Kortom mijn vriend! als gij, als drukker, uzelven, als

1840—1851. uitgever minder in rekening brengt dan op mijne nota staat, geeft ge U over aan zelfbedrog, en wat ge op die wijze als uitgever profiteert, verliest ge als drukker. Ge moet die twee persoonen in U scheiden. Beiden moeten verdienen. Er blijft meer aan de maat en strijkstok hangen, dat men ligt over het hoofd ziet, dan oogenschijnlijk wel lijkt.

Maar al scheen Fuhri Kruseman's administratie niet geheel in den haak, zoo meende hij in hem niettemin een afnemer van zijn materieel te kunnen vinden. Zijn groote menigte houtjes en buitenlandsche afgietsels b. v. afkomstig van de Houtgraveerschool of voor eigen uitgaven aangeschaft, plus minus 7000 stuks, bood hij in Mei 1851 tegen een ongehoord prijsje ter overname *en bloc* aan. Maar de vlieger ging niet op, zoodat hij op de fondsveiling van den 7 Augustus 1852, door J. C. van Kesteren te 's-Gravenhage gehouden, het restant, ongeveer 4600 stuks in veiling bracht. Frederik Muller daarentegen kwam bij den drukker Kruseman om raad vragen over de typographische uitvoering van zijn *Portret-catalogus* [1].

Kruseman om raad gevraagd door een confrater! Dat teekent meer dan woorden kunnen zeggen, hoe hij stond aangeschreven. En werd bij hem om inlichting aangeklopt over een vak, waarin hij nu nog niet zoo geheel het naatje van de kous wist, dan kan het allerminst verwonderen, dat al reeds in vroeger jaren de boekhandelaar-uitgever aangezocht was geweest om van advies te dienen. De eerste maal, dat dit voor zoover ik weet voorkwam was in 1847, toen Sam Jan de bemiddeling van zijn Haarlemschen vriend inriep bij het van de hand doen van zijn broeders boekwinkel te 's-Gravenhage [2]. Drie jaar later verzocht juffr. Toussaint aan Kruseman haar geschil met Beijerinck bij te leggen, die meende dat haar uitgave van het *Gedenkschrift van de inhuldiging van Willem III* bij Kruseman een inbreuk was op de overeenkomst met haar

[1] Brief van Fred. Muller 22 November 1851.
[2] Vgl. hiervoor blz. 65.

gemaakt over de voltooiing van *De vrouwen uit het Leycester-sche tijdvak* [1] en Gebhard te Amsterdam meende het volgend jaar niet beter te kunnen doen dan zich tot Kruseman te wenden om te weten te komen, welke de geschiktste wijze was om iets ten voordeele van ongelukkigen, *in casu* Gendringen uit te geven [2]. 1840–1851.

Ook als persoon van wetenschap en van literairen smaak zag hij zich reeds erkend [3]. Fuhri verzekerde zich van het oordeel van Kruseman over de nieuwe uitgaaf van Nieuwenhuis' *Woordenboek van kunsten en wetenschappen* en het *Aanhangsel* daarop en was het in hoofdzaak met diens meening over de keuze van medewerkers eens [4] niet alleen, maar zag in hem ook den uitgever, die de onderneming, als het moest zou kunnen vervolgen; op Fuhri's aandrang verbond Kruseman zich — in de *Bouwstoffen* Dl. I blz. 794 staat eenvoudig „een ander" — bij circulaire van den 1 April 1853 bij zijn onverhoopt overlijden de nieuwe uitgaaf voort te zetten; het bleek echter een noodelooze verbintenis te zijn, daar het kopyrecht het volgend jaar aan Sijthoff overging, en evenzoo riep Cremer, met wien Kruseman in relatie was gekomen naar aanleiding van een voorgenomen en tot stand gebrachte staalgravure naar een van diens schilderijen op de Haagsche Tentoonstelling voor de *Aurora van 1852*, zijn gevoelen in, toen hij hem zijn oordeel vroeg over de *Haagsche lelie* [5], zijn eersteling op letterkundig gebied. Dat oordeel mag niet ongunstig uitgevallen zijn, althans Noordendorp te Amsterdam werd de uitgever van Cremer's *De lelie van 's-Gravenhage. Een verhaal.*

Al te gader waren dit bemoeiingen, die feitelijk omgingen buiten het materieele van het bedrijf aan den omzet van boe-

[1] Brief van A. L. G. Toussaint 6 April 1850.

[2] Brief van Gebhard 7 September 1851. Betreft: A. H. van der Hoeve. *Londen-Gendringen.*

[3] „U heb ik, waarom weet ik niet, van den begin aan onbepaald vertrouwd, in U niet enkel den soliden uitgever, maar veelmeer een welmeenend, onbaatzuchtig mensch gewaardeerd en dat doet mij zoo vertrouwd en gulhartig met U redeneeren. (Brief van Elise Schiötling zonder datum (1848)).

[4] Brief van Fuhri 24 December 1850 en 6 Januari 1851.

[5] Brief van Cremer 21 September 1851.

1840–1851. ken, als debitant en als uitgever. Ongelukkig zijn er slechts in vergelijking met de onderhandelingen met auteurs uiterst weinig gegevens te mijner beschikking, die een gewenscht licht zouden kunnen verspreiden over den handel. Niettemin mag uit het somtijds aanzienlijke bedrag en ook uit de talrijke door Haarlemmers betaalde posten het gevolg getrokken worden, dat de debitant wel niet achter gestaan zal hebben bij den uitgever en dat ook de laatste in den eerste een waardige evenknie gevonden zal hebben. Het verzoek van April 1840 aan de confraters om commissiegoed te mogen ontvangen had het gehoopte gevolg gehad en spoedig na de vestiging kwamen reeds verzoeken in van particulieren om zich met het debiet van een of ander werk te belasten, van Ds. Radijs te Doesburg [1], van P. Bleeker te Batavia als lid van de redactie van het *Natuur- en geneeskundig archief van Neerlands-Indie*, toen de vroegere onderhandelingen over dit tijdschrift met Tjeenk Willink en Kemink tot niets schenen te leiden [2], van Prof. Siegenbeek om een honderdtal exemplaren van zijn *Geschiedenis der Leidsche Hoogeschool* te debiteeren, 't geen Kruseman echter meende te moeten afslaan [3]. Want evenzoo goed als uitgever was Kruseman als boekhandelaar kieskeurig, reden waarom hij zijn handel minder geschikt achtte om in te gaan op het plan van Withuys om een tijdschrift met daaraan verbonden loterij uit te geven [4], maar daarentegen onttrok hij zijn hulp niet aan zijn vriend Van der Vliet, toen deze wenschte, dat de niet-prijs van Boudewijn's *De Tijd* in zijn winkel ter inzage zou liggen [5]. Humaan bij uitstek tegenover confraters, moest hij zich openlijk zien prijzen tegenover de firma Joh. Noman & Zoon te Zalt-Bommel

---

[1] Brief van Radijs 14 October 1842. Betreft A. Radijs. *De Christelijke echtgenoote in haren omgang met God, bij de verschillende betrekkingen en wisselingen van haar leven.*

[2] Brief van Bleeker 28 April 1846.

[3] Brief van Siegenbeek 16 Januari en 23 Januari 1849.

[4] Brief van Withuys 5 September 1849.

[5] Advertentie van Van der Vliet in *Nieuwsblad voor den Boekhandel* 27 September 1849.

door den failleerenden debitant H. T. ten Bokkel te Amsterdam, dat „het [Kruseman's] voornemen *niet* [was] om een jong confrater den *zedelijken dolksteek* toe te brengen" [1]. 1840–1851.

Het was anders een wonderlijke tijd in den Boekhandel, aan den eenen kant firma's, die voortteerden op den eenmaal verkregen roem en zich hielden aan de eenmaal aangenomen gebruiken; aan den anderen kant jonge, voortvarende, stoere mannen, die waar noodig verandering, verbetering, vooruitgang wenschten. Onnoodig te zeggen dat Kruseman tot een dezer laatsten behoorde en op handelsterrein zijn geestverwanten vond in Fuhri en Gebhard en kreeg in P. N. van Kampen, Fred. Muller, J. C. Loman Jr., D. A. Thieme, P. Kraay Jr. en zooveel anderen. De vestiging viel in den tijd, dat de eerzame „confrerie" van den Boekhandel bestookt werd, in den gerucht-makenden tijd van Canongette, Nayler en Reim; al waren dat stroopers die ongetwijfeld den gewonen boekhandel van die dagen veel kwaad deden [2], hun handelwijze had althans dat voordeel, dat in den boezem der Vereeniging langzaam aan stemmen vernomen zouden worden, of hun onbeschaamd optreden niet een kern van waarheid bevatte, of er niet werkelijk verval of kwijning in den Boekhandel bestond [3]. Het blijkt niet, hoe Kruseman over deze bewegingen dacht, daar hij op de vergaderingen der Vereeniging — reeds dadelijk na zijne vestiging had hij zich als lid laten voorstellen en

[1] Mededeeling van Ten Bokkel in *Nieuwsblad voor den Boekhandel* 4 October 1849.

[2] *Bouwstoffen* Dl. I blz. 228.

[3] Het is bekend, dat de Vereeniging in 1843 van dit onderwerp een prijsvraag maakte, en dat Fuhri en Gebhard voor hun antwoord bekroond werden. Hoe de meeningen van een mensch veranderen kunnen! In de Bibliotheek der Vereeniging berust het eigen exemplaar van Gebhard met de aanteekening in handschrift:

„Ik lees het ding, dat ik reeds vergeten was, nog eens over.

„Gebhard van 1866 staat verbaasd over Gebhard van 1846! Of moet de onzin op pag. 35 over de Vereeniging als gild, en op pag. 39 en 40 over allerlei niet minder onbekookts, een persiflage beteekenen? Ik weet het niet meer maar wel dat in deze zoogenaamde „Beschouwing" het goede niet zakelijk en het zakelijke niet goed is.

„Nov. 1866. „J. H. Gebhard."

1840–1851. was in de Algemeene Vergadering van den 1 Augustus 1840 te gelijk met J. C. en W. Altorffer te Middelburg, J. B. Wolters te Groningen en R. van Wijk Anthz. te Zwartsluis aangenomen — aan de debatten geen deel nam. Een wonderlijke tijd, vergeleken met den onze, van journalistiek en publiciteit en reclame. Thans openbaarheid zooveel mogelijk om op het publiek te werken en het debiet van de boeken te bevorderen, toen tegenkanting van de redactie van het *Nieuwsblad*, dat dit vakblad ook door anderen dan door de leden van het gilde gelezen zou worden, die daardoor een ongeoorloofden blik zouden kunnen werpen in den handel en het rabat, dat de uitgever den debitant verleende, te weten zouden komen [1].

Ook daarover werd onder de boekhandelaars heel wat strijd gevoerd: Kruseman sloot zich in 1851 aan bij hen, die den boekhandelaars voortaan netto handels-prijzen zouden berekenen [2], hetgeen samenhing met het vereffenen der jaarlijksche rekening. Dat Kruseman zich bij die beweging aansloot kan niet verwonderen, daar de Algemeene Vergadering van de Vereeniging (9 Augustus 1847) hem op voorstel van den voorzitter G. T. N. Suringar met zichzelven, K. Fuhri, C. J. Borleffs, Fred. Muller, S. E. van Nooten en H. V. van Gogh benoemd had in een commissie „tot het ontwerpen van bepalingen, waarbij voor de leden der Vereeniging — zoo mogelijk in verband met de jaarlijksche Algemeene Vergadering — een vaste tijd, plaats en wijze van vereffening der jaarlijksche rekeningen werd beraamd", welke commissie Kruseman op haar beurt tot rapporteur aanwees [3]. Hij begreep ten volle de lasten en de lusten die het lidmaatschap van de Vereeniging met zich medebracht, dat die Vereeniging hoe langer hoe meer zou worden het middelpunt, waarom heen de Boekhandel zich moest scharen, maar ook dat die Vereeniging haar hulde en dank moest brengen aan hen, die de vaan van de Vereeniging hoog hielden. Daarin was hij zijn medeleden verre vooruit. Dat ondervond M. des Amorie van der

---

[1] *Nieuwsblad voor den Boekhandel* 21 Augustus 1845 en 1 Juli 1847.
[2] t. a. p. 9 Januari 1851.
[3] Zie *Bouwstoffen* Dl. I blz. 587 vlg.

Hoeven, practiserend advocaat te Amsterdam. Naar aanleiding van een uitgegeven leerrede van Dr. H. Heemskerk, predikant bij de Remonstrantsche Gemeente in de Hoofdstad, was de vraag gerezen of het volgens de vigeerende wet op het kopyrecht van den 25 Januari 1817 geoorloofd was predikatiën tegen den wil des redenaars af te schrijven en uit te geven, een quaestie die tot veel polemiek aanleiding gaf en waarmede zich zelfs, toen de rechter in drie instantiën tegen den uitgever S. de Grebber Sr. geen rechtsingang meende te kunnen verleenen [1], op voorstel van haar medelid Mr. J. van Lennep de tweede klasse van het Koninklijk Nederlandsch Instituut bemoeide. 1840–1851.

De Vereeniging meende — en me dunkt terecht — dat in dit geval, wel degelijk een ongeoorloofde daad te zien was, erger dan louter nadruk; dat het een daad was „in strijd met de aloude Vaderlandsche goede trouw, den gestrengen toets der zedelijkheid niet kunnende doorstaan" [2]. Onder de rechtsgeleerden, die zich schaarden aan de zijde der Vereeniging, behoorde Mart. des Amorie van der Hoeven, en toen deze in September 1850 op het tweede Nederlandsche letterkundig congres te Amsterdam zich nogmaals ten gunste van de aangerande eer der Vereeniging uitliet [3], was het Kruseman, slechts aan zijn overtuiging gehoorzamende, niet meer dan een gewoon lid,

---

[1] Arrest van den Hoogen Raad dd. 22 Mei 1850. (*Weekblad van het Regt* n°. 1136). O. m. leest men in dat arrest, dat hier geen sprake kan zijn van nadruk, „vermits de woorden [naar den Franschen tekst]: au profit du propriétaire du manuscrit ou de l'édition primitive veronderstellen, dat er een handschrift of manuscript bestaan hebbe, iets hetwelk geen noodzakelijk vereischte is voor eene leerrede, doordien dezelve voor de vuist kan zijn uitgesproken." (Vgl. *Nederlandsche rechtspraak* Dl. XXXV blz. 281). Zie over het verloop der zaak Kruseman. *Bouwstoffen* Dl. I blz. 649 vgl. — In eenigszins gewijzigden vorm deed dezelfde quaestie zich voor in 1872 over M. de Vries' *Nederlands bevrijding. Toespraak bij de vaderlandsche feestviering te Briellé;* het *Weekblad van het Regt* (n° 3441, 3446 en n° 3451) besprak de klacht wegens nadruk, hierover door den uitgever A. W. Sijthoff ingediend tegen eenige dagbladen.

[2] Circulaire van de Vereeniging d. d. 13 April 1850.

[3] Vgl. *Bouwstoffen* Dl. I blz. 737 vlg. en *Handelingen van het tweede Nederlandsche letterkundig Congres.* Amst. 1851 blz. 227.

1840–1851. die zich verplicht achtte den verdediger van den eerlijken en openlijken Boekhandel van zijn erkentelijkheid te doen blijken [1]. Als boekhandelaar en uitgever, flink en fier, trouw en rond. Hij was zich dat bewust en kon dan ook rekenen op de instemming der boekhandelaars, toen hij hun zonder meer, eenvoudig weg verzocht wel te willen gelooven, dat hij geheel vreemd was aan de handelwijze van iemand, die te Leeuwarden, onder meer andere boeken, met *Christelijke Albums* en haakboekjes langs de huizen liep en deze aanbood voor verminderden prijs [2].

Dat ook de commissiehandel geen rozen zonder doornen was, zou Kruseman ook moeten ondervinden, al mag hij hierin niet minder ongelukkig geweest zijn dan anderen; de naam van Sybrandi te Amsterdam, zijn hoofdcorrespondent, heeft een te goeden klank, dan dat zelfs maar verondersteld mag worden, dat van diens kant minder zorgvuldige behandeling aan Kruseman's pakketten ten deel viel; aan anderen moet dus de schuld gelegen hebben, dat het teruggaand commissiegoed niet altijd op tijd en in goeden toestand bij hem terugkwam. Het in commissie zenden der *Bijbelsche vrouwen* had hij in 1848 om die reden reeds moeten staken en met den meesten nadruk meende hij dan herhaaldelijk ook op voorzichtige en zorgvuldige behandeling te moeten aandringen. „Men doet mij daar eene wezenlijke dienst mede, omdat men mij het verdriet bespaart van stapels gehavende en onbruikbare boekdeelen terug te zien" [3]. „Die ongelukkige pakken „teruggaand Commissiegoed" liggen steeds onder eene hooge mate van minachting, tot zelfs bij de loopjongens toe, die er meê sjouwen en omspringen, alsof 't ballast ware. De arme uitgever, die handen vol geld en maanden van zorg besteed heeft, om zijn goed er wat netjes te doen uitzien, krijgt vlagen van wanhoop, als hij die balen en kisten ontvangt, waaruit vaak zijn papieren kroost, gehavend

[1] Brief van M. des Amorie van der Hoeven 23 September 1850.

[2] Advertentie in *Nieuwsblad voor den Boekhandel* 6 Juli 1848. — Opgemerkt mag worden, dat uit deze aanbieding blijkt, de goede roep, waarin deze uitgaven stonden. Vgl. hiervoor blz. 70.

[3] Advertentie in *Nieuwsblad voor den Boekhandel* 20 Januari 1848

en geschonden, hem reeds op den drempel van zijn huis te gemoet rolt. Men bedenke toch, dat het voor hem nog geen misdruk is, al wordt het op zijn zolder gestapeld" [1]. Behalve dergelijke onaangenaamheden, was de terugzending van onverkocht commissiegoed ook alles behalve goed geregeld door de boekverkoopers onderling: men zond de pakketten terug, wanneer dat zoo eens in het rijm te pas kwam. Noorduijn & Zoon te Gorinchem zagen echter de wenschelijkheid van een zekere regelmaat hieromtrent in; Kruseman sloot zich in het einde van 1851 aan bij den bond, door hen in het leven geroepen om jaarlijks vóór Juni het commissiegoed van het vorige jaar terug te zenden en stelde daarbij voor zich zelven nog de vaste en algemeene bepaling, om na Juli noch vervolgwerken noch nieuwe artikelen te verzenden aan hen, die hem niet in staat gesteld hadden de rekening op te maken [2]. 1840–1851.

De administratie was sinds 1840 ook allengs uitgebreider geworden, zoodat Kruseman er in 1849 toe overging in de plaats van Van Dijk, deurwaarder bij de belastingen, die 's avonds de boeken kwam bijhouden, een vasten boekhouder in dienst te nemen en dien vond in den Heer J. J. Weeveringh, den broeder van de trouwe en zorgvuldige medewerksters aan de *Aglaja*, om werkzaam te zijn in het beheer van de debiet- en uitgeverszaak; steeds was voor de dagelijksche bezigheden vermeerdering van personeel noodig, zoodat, tegen één winkelknecht bij de opening van den winkel in 1840, Kruseman tien jaar later, in Juni 1850, reeds tien bedienden had. Die uitbreiding was geen overdaad, want behalve nog de toenemende omvang van den boekhandel, de beslommeringen verbonden aan het bestier van een eigen drukkerij, had het fonds zelve, behalve door eigen plannen en door voorstellen van anderen, verschillende uitbreidingen ondergaan door aankoop op fondsveilingen van verschillende werken van Lavater (1845), van Ter Haar's *Huibert en Klaartje* (1849), Haafner's *Reizen*, Backer's *Aard-*

[1] Advertentie in *Weekblad voor den Boekhandel* 15 Januari 1853 en in *Nieuwsblad voor den Boekhandel* 20 Januari 1853.

[2] Advertentie in *Weekblad voor den Boekhandel* 12 Juni 1852.

1852. *rijkskunde* en eenige werken van Bilderdijk [1] (allen in 1850). Vrij klein behuisd, moest het magazijn geen ruimte te over kunnen bieden, en daarin mag wel de reden gezocht worden tot twee daden, die Kruseman kort na 1851 deed: de fondsveiling van 1852 en de verhuizing in 1853.

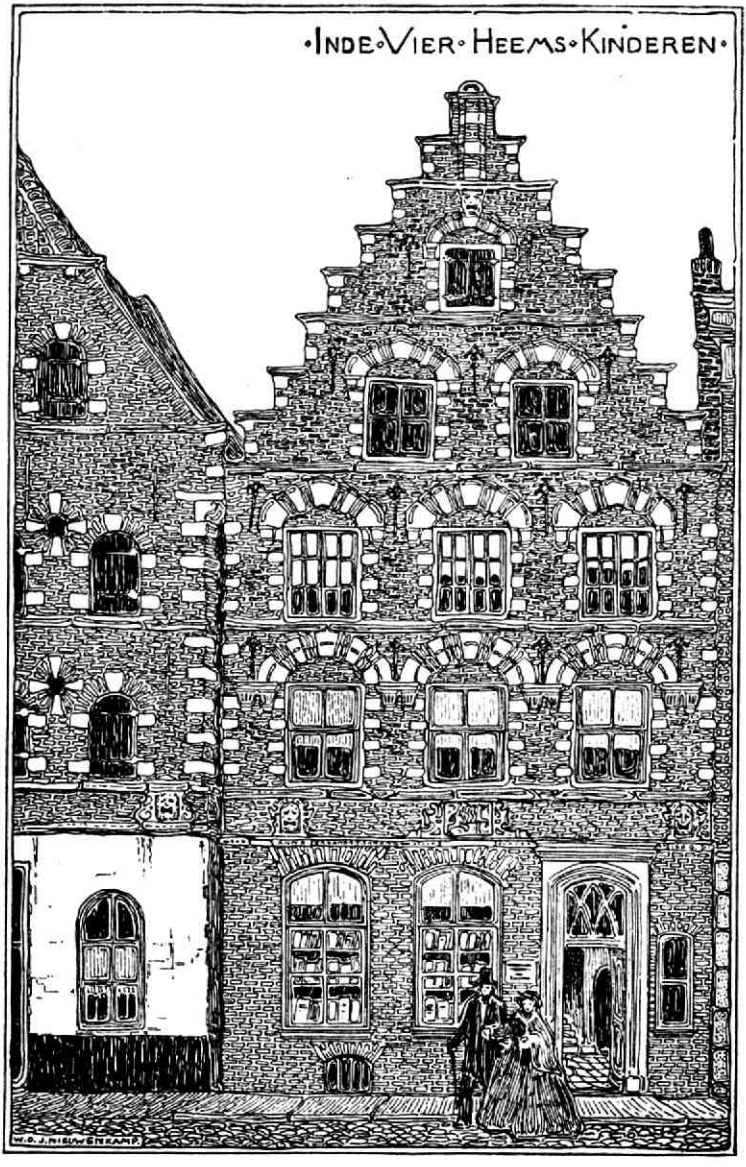
Hetgeen de ongebonden verkooping, die den 7 Augustus 1852 door J. C. van Kesteren te 's-Gravenhage in de *Maréchal de Turenne* gehouden uit Kruseman's fonds in andere handen zag overgaan, was niet van veel beteekenis; het waren bijkans 30 titels, waaronder de *Kerkklokstoonen* van Strauss, drie bundeltjes van Ten Kate, het *Haakboekje* van Benedictus, een paar romans en de even te voren genoemde werken van Lavater; verschillende daarvan had hij reeds vroeger, ook bij stellen tegen verminderden prijs verkrijgbaar gesteld [2]. Toch was het niet de eerste vermindering die het fonds onderging. J. C. van Kesteren had reeds den 12 December 1849 *De Nichten* en het *Gesprek* daarover van Helvetius van den Bergh verkocht en daar niet meer voor kunnen bedingen dan *f* 83.70, terwijl zij hun uitgever *f* 809.40 gekost hadden.

Die opruiming van het magazijn, waardoor Kruseman contanten in handen kreeg zal er ook wel iets toe hebben bijgedragen, dat in het volgend jaar een nieuw perceel aangekocht zou kunnen worden.

Sinds jaren was in het bovenste gedeelte van „Inde vier Heems-kinderen" aan het Spaarne een Roomsch-Katholieke huiskerk gevestigd. Maar toen bij de invoering der bisschoppelijke hierarchie de Statie van den H. Franciscus bij Koninklijk Besluit van den 11 November 1851 Nr. 35 opgeheven werd en het kerkgebouw in publieke veiling kwam, werd „Jan Hendrik

[1] In de *Haarlemsche Courant* van den 28 December 1850 adverteerde Kruseman, dat hij door aankoop eigenaar geworden zijnde van Bilderdijk's *Taal- en dichtkundige verscheidenheden* en diens *Nieuwe taal- en dichtkundige verscheidenheden*, „door eene *tijdelijke Prijsvermindering*, alle letterkundigen in de gelegenheid [wilde] stellen om zich *dit* hoogst belangrijke werk op eene min-kostbare wijze aan te schaffen."

[2] Zie bv. de advertentie in *Weekblad voor den Boekhandel* van den 10 Januari 1852: „Ik vertrouw dat deze Aanbieding attentie zal trekken".

·INDE·VIER·HEEMS·KINDEREN·

Dyserinck, meester metselaar en steenkooper aan de Oude Gracht te Haarlem, daartoe mondeling gemachtigd door Aric Cornelis Kruseman, boekhandelaar en boekdrukker aan het Spaarne", voor *f* 3880 kooper van dit perceel. Onmiddellijk na de aanvaarding (1 Mei 1853) werd de oude heilige plaats tot boekwinkel en drukkerij ingericht [1]. Op dezelfde plaats waar in de zeventiende eeuw één der zes Haarlemsche Doopsgezinde Gemeenten, het zoogenaamde Lucas Philipsvolk, haar vergaderplaats had, wier leden zich overeenkomstig de oude Doopsgezinde leer „grootelijks hielden aan de *letter* van de Schrift, vooral van het Nieuwe Verbond [2], onder hetzelfde dak, waar in de volgende eeuw de priester zijn *Credo in unum Deum. Patrem omnipotentem factorem cœli et terræ, visibilium omnium, et invisilium. Et in unum Dominum Jesum Christum, Filium Dei unigenitum* gezongen had, onder datzelfde dak zouden eerlang tal van vellen bedrukt worden, die den eersten stoot zouden geven, waardoor het geloof aan den Bijbel als onfeilbare en eenige bron voor de kennis van Gods woord een geweldigen knak bij het groote publiek zou krijgen. De eigenaar en gebruiker van „De vier Heems-kinderen" zou gelijk 1853.

[1] De Haarlemsche teekenaar W. O. J. Nieuwenkamp ontwierp de hier tegenovergeplaatste afbeelding van „De vier Heems-kinderen", naar een bouwkundige teekening, welke de tegenwoordige eigenaar en bewoner van het perceel, Mr. Th. de Haan Hugenholtz, wethouder der gemeente Haarlem, in 1884 vóór het sloopen van het huis liet maken. De heer C. Verkruijsen, sinds 1856 werkzaam in Kruseman's zaak, gaf goeden raad over enkele détails. Aan beide Heeren mijn dank voor hun hulp en medewerking.

In 1883 verzonden de Gebr. Van Asperen van der Velde, destijds eigenaars van Kruseman's drukkerij in „de vier Heems-kinderen" een circulaire, waarbij gevoegd was een afbeelding van den gevel, geheel uit typographisch materieel samengesteld. De vorm daarvan was gezet door den Heer J. H. Warnier, den tegenwoordigen eigenaar der drukkerij.

Onder de vroegere Noord Nederlandsche boekdrukkers die hun bedrijf uitoefenden in een „Dye vier Heems-kinderen" noem ik Jan Zyvertsz. te Amsterdam c. 1530 (Moes. *De Amsterdamsche boekdrukkers en uitgevers in de zestiende eeuw* 2e afl. Amst. (1897) blz. 118).

[2] Blaupot ten Cate. *Geschiedenis der Doopsgezinden in Holland, Zeeland, Utrecht en Gelderland.* Amst. 1846 Dl. I. blz. 138.

1851. een tweede ros Beyaert in die woning als een fier strijdpaard kampen voor alles wat hem dacht beschaving en kennis nader te kunnen brengen tot het Nederlandsche volk op letterkundig, op natuurwetenschappelijk, op godgeleerd terrein.

Een woning in de Kleine Houtstraat, belendend aan „De vier Heems-kinderen" werd een jaar later in Juni 1853 als woonhuis betrokken [1]. En daar, in die nieuwe huizing zou het vertier van den boekverkooper, het bedrijf van den drukker en de handel van den uitgever weer met reuzenschreden vooruit gaan.

De jaren 1851 tot 1856, het voorspel van den grooten tijd 1856 tot 1863, stonden voor de deur: *Buitenlandsche Klassieken*, Lindo, *Etagère editie*, *Album der Natuur*, Da Costa, Buijs, Huet, *Praktische Volksalmanak*, Dickens, *Natuurlijke historie van Nederland*, Bilderdijk, zouden achtereenvolgens de uitgaven en de personen zijn, die de uitgever binnen den kring van zijn handelsondernemingen zou gaan trekken. De verbintenissen in de eerste 10 jaar van het bedrijf aangeknoopt, de kennis van den handel opgedaan [2], de pionniers met beleid en met tact uitgezonden zouden hoe langer hoe meer vruchten gaan afwerpen, de tijd naakte dat Kruseman zich tot dat welbekende hooge, dat alom beroemde voorname standpunt zou opheffen, en de Boekhandel de bewijzen voor het grijpen zou krijgen, dat de *surculus* van Beets de *arbor* van Kruseman geworden was.

---

[1] Thans plaatselijk geteekend n°. 13.

[2] „Een uitgever, zal hij ondervinding verkrijgen, *moet* verliezen; voor een jong uitgever, die begint, is het wenschelijk, dat hij verliest. Een uitgever, eenmaal nedergetuimeld van de hoogte, waartoe hij zijne verwachting had opgevoerd, een uitgever, eenmaal afgetrokken van het ijdele droombeeld, 't welk hij zich van een zijner troetelkinderen gevormd had, zal als in eene andere wereld ontwaken, en de schellen zullen hem van de oogen vallen." (K. Fuhri. *Adres aan de boekverkoopers in Nederland.* 1846 blz. 25).

III.

Uitbreiding van de uitgeversrelaties. — Beets, Paulus. — Van der Pot, Julianus. — Buitenlandsche Klassieken. — De werken van Walter Scott. — Etagère editie. — Album der Natuur. — Beecher Stowe, De negerhut. — Da Costa, Politieke poezy. — Practische Volksalmanak. — De werken van Charles Dickens. — Landbouw- en Nijverheids Bibliotheek. — Natuurlijke historie van Nederland. — Costers-feesten. 1851—1856.

Gelijk alle geschiedkundige ontwikkeling van zaken als van personen niet met plotselinge overgangen gaat, maar zich daarin slechts voor den beschouwer uit de verte vrij duidelijk afgebakende lijnen vertoonen, zoo moet de aan het einde van het vorige hoofdstuk aangeduide kentering in de richting van den uitgever, geenszins zoo opgevat worden, dat de uitgaven wier bespreking thans aan de beurt zijn al reeds dadelijk zich naast de richting van het afgesloten tijdperk van 1840—1851 zouden plaatsen. Het tegendeel daarvan is waarheid. De *Paulus* van Beets, de *Kijkjes in het leven* van Van Zeggelen en de *Julianus de Afvallige* van Van der Pot zijn van geen andere

1851. soort als andere boeken, die in de vorige jaren hun tocht door Nederland uit het huis aan het Spaarne te Haarlem ondernomen hadden; hun wordingsgeschiedenis echter viel samen met de voorbereiding van de *Bibliotheek van Buitenlandsche klassieken* en van het *Album der Natuur*, waaraan zeker niet, wat hun geest en streven betreft, een plaats aangewezen zou mogen worden in het vorige tijdvak. De loutere beschouwing dezer titels samen alleen reeds doet zeer duidelijk zien, dat in 1851 de oude richting door Kruseman wel niet geheel vaarwel gezegd werd, maar dat zich in dat jaar een nieuw element bij het oude kwam voegen, dat — het zij hier in het voorbijgaan opgemerkt — weldra de boventoon zou krijgen en van den volgeling van den geest des tijds tot op zekere hoogte zou maken den toongever, die de kunst en de wetenschap tot het publiek zou pogen te brengen.

Die kentering in den aard der uitgaven viel ongeveer samen met andere verschijnselen, met de oprichting der drukkerij, met de verplaatsing van den winkel en de uitgeverszaak. Omstreeks 1851 valt die afscheiding, een jaar, dat direct en indirect voor Kruseman gewichtige gevolgen zou hebben. In dat jaar toch had te Londen plaats de eerste wereldtentoonstelling, die Kruseman persoonlijk bezocht en op hem zulk een indruk maakte, dat hij, een 30 jaar later, als „boekhandelaar in ruste" niet ophield telkens en telkens weer als van de daken te verkondigen, hoe van die tentoonstelling de eerste stoot uitgegaan was tot de groote omwenteling op het gebied der kunstnijverheid [1]. De indrukken van kunst toegepast op nijverheid, te Londen verkregen, zou hij al heel spoedig na 1851 trachten toe te passen, maar veelal zou hij het in de eerste tijden vooral, niet verder kunnen brengen dan de goede wil, waar zelfs een bescheiden pogen om zijn denkbeelden tot een uitvoering te zien komen, moest afstuiten op het volslagen ge-

---

[1] *Bouwstoffen* Dl. I blz. 468 vlg.; *Toespraak bij de opening van de teekenschool voor kunstnijverheid te Haarlem.* 1879; *Het teeken-onderwijs op de lagere school* (1880); *Kunstnijverheids-opleiding.*

brek hier te lande aan kunstvaardige handwerkslieden, aan kunstgraveurs, aan artistiek ontwikkelde smoutzetters, aan kunstboekbinders. 1851.

Maar nog een andere gebeurtenis van vrij wat kleiner beteekenis had in datzelfde jaar 1851 plaats, die voorshands geen gevolg voor Kruseman zou hebben, maar wier invloed zich eerlang op hem zou doen gevoelen, hem voor een goed deel zou beheerschen, de indirecte oorzaak zou worden van zijne grootste ondernemingen; den 5 April 1851 werd Coenraad Busken Huet, predikende over Phil. III, 13—16 door zijn oom Daniel Théodore als *pasteur de l'Église wallonne de Haarlem* bevestigd. Nog een luttel aantal jaren en Kruseman zou door diens opwekking *Kruseman* worden. Want ik heb den indruk gekregen, dat het in den beginne niet Kruseman was, die zich aangetrokken gevoelde tot Huet, maar dat veeleer het omgekeerde het geval was. Huet opende al reeds in zijn eerste Haarlemsche jaar een boekverkoopersrekening bij Kruseman, en wist door hem ook voor het eerstvolgende jaar eenige kleine leveranties te laten doen aan zijn kerkelijke gemeente, terwijl de nadere intellectueele kennismaking in de Haarlemsche *Debating Society* eerlang Huet in Kruseman deed zien en zou doen vinden den uitgever, dien hij bij voorkeur zou willen hebben voor zijn werken. De invloed, dien Kruseman van Huet onderging, werd beslissend.

Omgekeerd ook zou Kruseman de groote gaven van Huet als literator begrijpen. Zijn vriend Sam Jan zou door Huet op den achtergrond gedrongen worden en Kruseman zou in de eerste plaats niet meer om advies gaan over de letterkundige waarde van een werk, dat hij wilde uitgeven of dat hem ter uitgave aangeboden werd, bij zijn Haagschen vriend, waar hij in Haarlem een zooveel beter, een zooveel grondiger oordeel zou kunnen vinden. Die nauwe relatie met Huet en met Van den Bergh vindt echter geen getrouwe weerspiegeling in het materieel, dat mij ten dienste staat. De reden daarvan is gemakkelijk te begrijpen. Met Van den Bergh moest veelal gecorrespondeerd worden, met Huet werd, als stadgenoot alles mondeling behandeld. De plannen, die Kruseman met Huet besprak,

1851. het advies, dat Huet gaf, bitter weinig is daarvan tot mijn kennis gekomen en het is daarom, dat ik er hier vooral op druk, waar de mogelijkheid niet uitgesloten is, dat een lezing der volgende bladzijden wellicht niet in voldoend licht zal stellen den invloed, dien Huet op Kruseman oefende; hoe hij hem opdreef en aanspoorde tot het uitvoeren van ondernemingen, die Kruseman als uitgever tot voordeel van de intellectueele ontwikkeling van ons Nederlandsch publiek zou weten en zou kunnen tot stand brengen. En dat bezwaar geldt niet alleen Huet. Ook andere Haarlemmers, als Logeman, Lubach, Buijs, Naber, Egeling, Staring, Bergsma, T. C. Winkler, Halbertsma, Quack, ook De Genestet door zijn veelvuldig verblijf te Bloemendaal, zouden een plaats gaan innemen naast Huet in Kruseman's dagelijksche gedachten. Ook hun omgang met Kruseman bleef beperkt tot de plaats hunner inwoning en was daarom slechts zelden schriftelijk, zoodat ook de geschiedenis van die relatie slechts onvolkomen te reconstrueeren is en bij gevolg maar al te oppervlakkig verhaald kan worden.

Paulus, in de gewichtigste oogenblikken van zijn leven en werkzaamheid voorgesteld door Nicolaas Beets was in beginsel geen plan, dat van den auteur uitging. In het begin van 1850 werd door Baedeker te Rotterdam ter vertaling aangekondigd W. J. Conybeare and J. S. Howson *The life and epistles of St. Paul:* de zes maanden, die de leden der Vereeniging elkaar onderling verzekerd hadden, om elkanders recht op een nog niet uitgekomen vertaling te eerbiedigen, verstreken zonder eenig gevolg, zoodat, toen deze termijn afgeloopen was en het vertalingsrecht weder vrijkwam, Kruseman het werk in Augustus 1850 ter vertaling kon laten aanteekenen. Dat Kruseman zulks deed, is te begrijpen. Ongetwijfeld had het succes der *Bijbelsche vrouwen* hem wel eens aangespoord een dergelijk werk te geven over „Bijbelsche mannen". Dat nieuwe werk echter in gelijken geest te geven als de *Bijbelsche vrouwen* was niet geraden, daar P. H. Noordendorp te 's-Gravenhage reeds bezig was aan dat plan uitvoering te geven; in den zomer van 1851 verscheen als eerste aflevering van de *Aposte-*

len en profeten. Dichterlijk album, Schimmel's *Paulus* [1]. Kru- 1851.
seman begon daarom, naar aanleiding van het Engelsche werk, met een monographie in proza over Paulus. Het onderwerp was, als van ouds een aanlokkelijk sujet ter behandeling. Kruseman stond hierin gelijk met andere uitgevers, met de Gebr. Muller te 's-Hertogenbosch, die in ditzelfde jaar 1851 uitgaven een *De bekeering van Saulus door* A. Rutgers van der Loeff, met zijn stadgenoot J. B. van Loghem Jr., die in September 1851 opgave verzocht van het getal inteekenaren op *Bijbellezing over Paulus en zijne brieven door* Ds. A. G. Jans [2] en met L. Veerman, die in 1852 uitgaf een leerrede van C. W. Pape over *Paulus afscheid van Efeze* [3].

Voor het leveren van den tekst kwamen twee personen in aanmerking, Da Costa, die in 1847 en 1848 bij S. en J. Luchtmans te Leiden zijn *Paulus, Eene schriftbeschouwing* in het licht gegeven had, en Nicolaas Beets, sinds 1840 „herder" te Heemstede [4]. De laatste bleek de gewenschte auteur te zullen zijn. De predikant van Heemstede zette zich aan den arbeid, zoodat in Februari 1851 *De Weg naar Damaskus. Saulus en Jezus* als eerste aflevering kon verschijnen van zijn bijschriften bij de „reeks van prachtige Engelsche staalgravures" [5], waarmede hij een poging waagde „tot eene zooveel mogelijk aanschouwelijke voorstelling en van den man en van zijnen tijd, maar waarvan „Gods weg met Paulus" meer dan eenige andere de besturende en verbindende gedachte was" [6]. Buiten

[1] Na het verschijnen der laatste aflevering van de *Apostelen en profeten* werden de afleveringen in een andere volgorde gebonden als ze verschenen waren.

[2] Advertentie in *Haarlemsche Courant* 16 September 1851.

[3] t. a. p. 7 Februari 1852.

[4] „Ik ging [in 1847] met een jongen vriend naar Heemstede om te zien, of het zoo was, wat men verhaalde, dat aan de deur der pastorie geschilderd of op eene koperen plaat uitgebeiteld stond: *N. Beets, Herder!* Ongeloofelijke graad van antipathie tegen ieder die bezwaren tegen den geest der eeuw had!" (A. Loosjes. *Voor ruim een halve eeuw.* Haarl. 1897 blz. 152.)

[5] *Weekblad voor den Boekhandel* 14 Februari 1852.

[6] *Paulus.* Aan den lezer.

1851. Krusemans schuld had met de verzending van deze aflevering eenige onregelmatigheid plaats en hij moest daar onaangenaamheden over hooren; hij hoopte echter te mogen vertrouwen, dat zijne „doorgaande handelwijze [om *aan (u)iemand* eenig voorregt boven een concurrent te hebben toegekend] niemand reden zal geven, om mij ook thans van onbilllijkheid of onregtvaardigheid te verdenken" [1].

De voortgang der uitgaaf moest echter telkens wachten op het verschijnen van een aflevering in Engeland, zoodat de Hollandsche afleveringen elkaar niet bijster vlug konden opvolgen en het werk eerst in Maart 1853 met de 10e aflevering, *Paulus en Rome*, compleet kwam, dat Beets opdroeg aan de Synodale Commissie der Hervormde Kerk in Zuid-Afrika, die in December 1852 een beroep op hem hadden uitgebracht tot hoogleeraar aan een te stichten kweekschool voor Evangeliedienaars. Elk der tien afleveringen bevatte „een tafereel uit het rijke leven des Apostels en was versierd met eene keurige staalgravure, eene der menigvuldige plaatsen voorstellende, welke in het Oosten en Westen door de geschiedenis van Paulus, meer nog dan door eenige andere vermaardheid, en ondanks alle verandering die zij sedert ondergaan hebben, belangrijk zijn" [2] De prijs van *f* 0,75 voor een aflevering en van *f* 10 voor een gebonden exemplaar schrikte het publiek niet af om dit werk, „dat door smaakvolle en kostbare uitvoering zijner waardig werd uitgegeven" [3], van den gevierden schrijver der *Stichtelijke uren* te bezitten, en dat was dan ook voor den uitgever een spoorslag om in 1855 naast deze roijaal kwarto-editie een min kostbare uitgaaf zonder de platen in octavo ter perse te leggen. Met deze uitgaaf, „die niet enkel op het gebied van het schoone eene waardige plaats inneemt, maar daarbij een hooger en christelijk doel heeft" [4],

---

[1] *Nieuwsblad voor den Boekhandel* 27 Februari 1851.

[2] Uit een *prospectus* verspreid na het verschijnen der vierde aflevering in 1852.

[3] *Weekblad voor den Boekhandel* 24 Januari 1854.

[4] Brief van Ter Haar 11 Maart 1851.

had Kruseman zich opnieuw „den naam van *letterlievend* boek- 1851.
handelaar waardig gemaakt" [1], had hij weer getoond een blik te hebben op den tijd; immers Kruseman's meening dat dit prachtwerk bestemd zou zijn om een „sieraad der salons" te worden [2], werd bewaarheid en weer zou opnieuw blijken, dat critiek en publiek bijwijlen een gevoelen zouden hebben dat lijnrecht tegenover elkaar staat [3], want nadat Kruseman dit artikel in 1857 verkocht had, verschenen er nog in 1858 een derde en in 1865 een vierde titeluitgaaf, die in 1887 door een vijfde door den schrijver herziene uitgaaf gevolgd werd. En die opgang bleef tot Nederland alleen niet beperkt, daar er in 1857 een Hoogduitsche en in 1858 een Deensche vertaling het licht zag. Het publiek bleek een stichtelijk werk over den apostel Paulus buitengewoon op prijs te stellen en van die gunstige stemming van het publiek werd in het einde van 1851 gebruik gemaakt een portret van Beets door D. J. Sluijter in staal gegraveerd naar een teekening van Ehnle in den handel te brengen [4], terwijl kort na het verschijnen van de octavo-editie van de *Paulus* de *Aurora voor 1850* het licht zag, welke eveneens gesierd was met een nieuw portret van Hildebrand.

De *Aurora* was, zooals reeds gezegd is, een onderneming, die voortdurend zorg vereischte, van meet af. De eerste jaargang, dien Kruseman zou uitgeven, bracht hem in het begin van 1850 opnieuw in relatie met den afstammeling van

---

[1] Brief van Beets 30 September 1851.

[2] Advertentie in *Haarlemsche Courant* 5 December 1853.

[3] Zie de beoordeeling van H. de Veer in *De Gids* (1859. Dl. II blz. 709), naar aanleiding van den derden druk in 1858 bij H. W. Weijtingh te Amsterdam verschenen.

[4] In het prospectus staat: „Dr. Nicolaas Beets is als Dichter, Kanselredenaar en Humorist te veel geacht, dan dat niet menigeen dit uitmuntende portret zou wenschen te bezitten." — De staalplaat werd afgedrukt door J. F. Brugman. — Een herhaling van dit portret in steendruk zonder naam van Ehnle komt voor in den jaargang 1852 van het *Album der schoone kunsten* door Kruseman's stadgenoot J. J. van Brederode uitgegeven.

1851. den Loevesteinschen held Herman de Ruyter [1], met Ds. van der Pot te Leiden, die daarvoor wilde afstaan zijn *Julianus de Afvallige*. Toen echter Van den Bergh meende, dat het stuk wegens zijn lengte voor dit jaarboekje ongeschikt was, werd dit voor Kruseman aanleiding tot een afzonderlijke uitgave over te gaan. Hij toch ging zwanger van een plan om jaarlijks een geïllustreerd dichtstuk te geven, en, terwijl Tollens tot medewerking in beginsel bereid gevonden was [2], wenschte hij nu de reeks te openen met dit dichtstuk van den Leidschen predikant. De auteur, die nog al vrij wat met zijn werk ophad — de besprekingen in de *Vaderlandsche letteroefeningen* [3], en in de *Recensent* [4] door Van Groningen bevestigden zijn gevoelen — achtte het plan om de reeks met de *Julianus* te beginnen Kruseman waardig en dacht dat het wel toejuiching zou vinden bij het beschaafd publiek [5]. Hij ging vooraf met het stuk uit „lezen", maar moest daarbij in 1851 onaangenaam verrast worden door de tijding, dat ook Ds. A. P. van Groningen van Ridderkerk een *Julianus de Afvallige* [6] gedicht had en besloten was dat in druk te doen verschijnen [7]. Dat was natuurlijk een spoorslag om spoed te maken met den druk. Daarbij waren weer allerlei tegenspoeden, door vertragingen in het ontvangen der houtgravuren en die vertraging had al het onaangename gevolg voor den auteur, dat hij voor het verschijnen van zijn dichtstuk kennis kreeg, dat reeds in 1849 de *Palmbladen* van Ds. Viehoff verschenen was [8],

[1] J. G. R. Acquoy. *Herman de Ruyter*. 's Hertogenb. 1870 blz. 3.
[2] Brief van Tollens 5 Februari 1850.
[3] 1852. Dl. I blz. 449.
[4] 1854. Dl. I blz. 254.
[5] Brief van Van der Pot 1 Maart 1850.
[6] De schildering van de vervolgingen van de Christenen door dezen Romeinschen Keizer blijkt een aanlokkelijk onderwerp te wezen voor dichters: uit latere jaren kan o. a. aangehaald worden een drama over *Juliaan de Afvallige*, dat Emants in 1874 bij De Graaff te Haarlem het licht deed zien.
[7] Zijn *Julianus* verscheen eerst later in de *Aurora voor 1854* blz. 60. Vgl. hiervoor blz. 139.
[8] Een fragment *De Joodsche tempelbouw onder Julianus den Afvalligen* is afgedrukt in den jaargang 1847 van den *Muzenalmanak* (blz. 196).

waarin een dichtstukje voorkwam, dat dezelfde gebeurtenis behandelde, die het onderwerp van zijn tweeden zang uitmaakte. 1851.

Kruseman echter, die met dit dichtstuk een inderdaad voortreffelijk denkbeeld wilde ten uitvoer brengen, beijverde zich alle krachten in te spannen een artistieke uitgave te doen. Voor *De gouden bruiloft* had hij hulp moeten gaan zoeken in Zuid-Nederland; zoude Noord-Nederland dan inderdaad zoo arm blijken te zijn aan artistieke houtgraveurs, dat een waarlijk nationale uitgaaf hier te lande alleen niet tot stand gebracht zou kunnen worden? In de eerste plaats moest een *illustrator* gevonden worden. Zijn neef C. Kruseman, die met het gedicht kennis had gemaakt op een lezing van *Oefening kweekt kennis*, raadde voor illustraties, beantwoordende aan de hooge, ernstige en godsdienstige waarde van het gedicht, de stift van zijn vroegeren leerling A. H. Bakker Korff te Gouda aan. Bij hem zou Kruseman echter aan doove mans deuren kloppen; de weinige hulpbronnen in Gouda beschikbaar, was een eerste reden voor die weigering, maar het tweede punt was, „dat het onderwerp bij verschillende composities paarden vereischt, eene studie waar ik mij nimmer op toegelegd heb; hetwelk medebrengt, dat ik nimmer onderwerpen kies waar paarden bij de hoofdfiguren te pas komen; zijn ze er slechts als *accessoir* bij dan laat ik ze door een mijner vrienden, wiens *fort* paardenschilderen is, voor mij teekenen.

„Het costuum hetwelk de tijd vereischt, waarin de handeling van het gedicht voorvalt, is, dunkt mij niet zeer geschikt voor eene illustratie. Het woord romeinsch is voor vele menschen al genoeg om een afkeer van het geheel te krijgen. En, hoewel ik altijd veel heb op gehad met tunika's, toga's, enz. enz. en ze heerlijk vind voor groote composities zoo kan ik echter niet zeggen dat dit bij mij het geval is nu het in het klein moet zijn en de onderwerpen dikwijls de dragt der krijgslieden mede brengen. Dan zoude ik mij ook altijd een onderwerp verkiezen waar een *vrouw* als hoofdpersoon in voorkomt, dit toch geeft oneindig meer variatie en animo aan de com-

1851. posities, tevens tegenstelling en verandering in de lijnen" [1].

Rochussen werd daarop aangezocht en, bereidvaardig als altijd, leende hij zijn hulp en wist gemakkelijk in het gedicht stof te vinden voor 20 vignetten, die door Best, Vermorcken en Verveer [2] in hout overgebracht werden; het werd met dat al Maart 1852 eer het werk verscheen. En beantwoordde de uitkomst aan de verwachting, zou deze uitgaaf, met de bijbedoeling ondernomen om verbetering in de houtgravuren te brengen, door een tweede werk gevolgd worden? Van Zeggelen en Van den Bergh bleken het maar al te zeer aan het rechte eind te hebben, toen zij beweerden, dat de prijs *f* 3,60 het debiet in den weg zou staan; de „kunstkeurige" Kruseman had een werk in zijn fonds opgenomen, dat de een prees als een „juweeltje, [waar] losheid van versificatie, zuiverheid van dicht, rijkdom van denkbeelden, conceptie van 't geheel bij zoovele schilderachtige details [om den voorrang streden]" [3], dat de ander laakte als berijmd proza, waarin de oostersche gloed, zooals Da Costa die bezit ontbrak [4]; als handelsman deed hij geen voordeelige zaken; de uitgever bleek een misrekening gedaan te hebben op de kooplust van het publiek voor een technisch fraai uitgevoerd werk. Het *Weekblad voor den Boekhandel* meende voor dit

---

[1] Brief van Bakker Korff 20 Mei 1851.

[2] Terwijl Vermorcken en Verveer hun houtsneden voluit merkten, teekende Best ᶠᵇᵉˢᵗ ᶜᵒ, of Best, Hotelin et Cie.

In een advertentie van Kruseman in de *Haarlemsche Courant* van den 6 November 1851, waarin hij de aanstaande verschijning van de *Julianus* aankondigde, noemt hij, naast bovengenoemde drie houtgraveurs ook den naam van Leloir. Daar alle houtgravures in de *Julianus* gemerkt zijn, is er zekerheid, dat van dezen graveur geen werk in deze uitgaaf voorkomt. Wellicht ook was hij de compagnon van Best, daar gemelde advertentie spreekt van „Best et Leloir". In de *Haarlemsche Courant* van den 22 Maart 1852, waarin Kruseman het compleet verschijnen adverteerde, wordt de naam van Leloir niet genoemd.

[3] Brief van Tollens 22 Maart 1852. — Tot recht begrip van dit oordeel zij gezegd, dat Tollens in het nazien der proeven Van der Pot op diens verzoek behulpzaam was geweest, en hem hier en daar verbeteringen aan de hand had gedaan.

[4] *De Tijd*. Dl. XVI 's-Gravenh. 1852 blz. 133.

werk een uitzondering te mogen maken toen het een aanprijzing er van gaf en vertrouwde, „dat ieder Boekhandelaar zich beijveren zal, om het debiet daarvan te bevorderen, daardoor openbarende dat hij prijs stelt op de verschijning van werken, die den Nederlandschen Boekhandel tot eere verstrekken en onze nieuwe literatuur waardiglijk vertegenwoordigen. De Uitgever, die hiermede andermaal getoond heeft, en volgens zijn uitgedrukt voornemen op de begeleidende factuur voor den handel, ook verder toonen wil, dat hij niet schroomt alle stelsels te beproeven, die invloed kunnen hebben op het debiet van dergelijke geschriften, op eigen grond ontloken of op vreemden bodem geplukt, vinde in de ondersteuning der confrèrie de meeste voldoening en de beste aansporing" [1]. Die goed gemeende raad mocht echter niet de gehoopte uitwerking hebben. De *Julianus de Afvallige, of de strijd tegen het Christendom. In drie zangen,* de eerstelinge van den dichter, afzonderlijk uitgegeven [2], waarvan de uitgaaf in dezen vorm uitgelokt was geworden door de opkomst der houtgravuredrukkunst in België en Frankrijk en waarvan de uitvoering ontzaggelijk veel moeite gekost had, beloonde typografisch de daaraan besteedde zorg, maar speculatief bleef zij de eerste en eenige uitgaaf van de reeks *Nieuwe Nederlandsche geïllustreerde dichtstukken* [3]. 1851.

Evenals de *Julianus* had de *Media-Noche,* die mevrouw Bosboom bij Kruseman in 1852 in het licht gaf, zijn oorsprong aan de *Aurora* te danken. Het presentexemplaar van de *Aurora voor 1851,* dat Kruseman aan juffrouw Toussaint

---

[1] *Weekblad voor den Boekhandel* 27 Maart 1852.

[2] „Aanvaard deze mijne eerstelinge op het gebied der poëzy, die afzonderlijk onder de oogen van het publiek wordt gebragt, als een blijk van kinderlijke liefde en dankbaarheid", schreef Van der Pot o. m. in de opdracht aan zijne moeder.

[3] Waarschijnlijk lijkt het me, dat Kruseman eenige jaren later door een nieuwe titeluitgaaf gepoogd heeft zijn onderneming nieuw leven bij te zetten, althans *Het Nieuwsblad voor den Boekhandel* van den 5 Maart 1857 drukt den titel af onder de *Jongst verschenen boeken.*

1851. toezond, bracht haar op het denkbeeld, toen het bleek dat het schema, dat haar in het hoofd speelde, te omvangrijk was voor den volgenden jaargang van dat jaarboekje, hiervan een roman of novelle te bewerken, waarvan de stof ontleend zou zijn aan den Nijmeegschen vredehandel en die in twee dunne deeltjes bij Kruseman uit te geven [1]. Dat plan lachtte Kruseman toe, maar zoude het contract met Beijerinck over *De vrouwen uit het Leycestersche tijdvak* de uitvoering van dat plan niet in den weg staan, te meer nog daar het *Gedenkboek van de Inhuldiging van Z. M. Willem III* hetzelfde bezwaar opgeleverd had? Zoude Beijerinck er genoegen mee nemen, dat de schrijfster een historischen roman bij een anderen uitgever ter perse ging leggen, terwijl haar arbeid bij hem begonnen, nog niet ten einde gebracht was? De uitkomst leerde, dat hierin een *modus vivendi* gevonden werd; de *Media-Noche. Een tafereel uit den Nijmeegschen vredehandel. 1678* verscheen in 1852. Het werk bleek uit een literarisch oogpunt verre beneden de andere geschriften van onze eerste Nederlandsche romancière te staan; noch bij een eerste, noch bij een tweede lezing kon het aan den beoordeelaar in de *Recensent* [2] voldoen. Was dat toe te schrijven aan den zetter, die de schrijfster nauw achter de hielen gezeten had of was het te wijten aan een geest van physieke lusteloosheid, die der auteur tijdens het concipieeren van haar geschrift overvallen was, of had het zijn oorzaak daarin, dat gedurende de wording van dezen roman juffrouw Toussaint hare maatschappelijke positie had zien veranderen in die van mevrouw Bosboom? [3] Hoe het zij, de leesgezelschappen grepen met graagte naar dit nieuwe belletristische werk, zoodat den uitgever, die voor dezen roman van 43½ vel druks *f* 1700 honorarium betaald had, een klein winstje uit het debiet te voorschijn kwam.

Zooals gezegd is zou de minder gunstige financieele uitslag

---

[1] Brief van A. L. G. Toussaint 16 November 1850.
[2] 1853 1e stuk blz. 689.
[3] Zij trad den 5 April 1851 te Alkmaar in het huwelijk.

van de *Julianus* de oorzaak zijn, dat dit werk het eerste en het eenige deel zou blijven van die *Nieuwe Nederlandsche geïllustreerde dichtstukken*. In 1851 was het debiet van dit werk, dat eerst in 1852 verschijnen zou, natuurlijk bij verre na niet te bepalen, en het kon daarom ook geen reden zijn om over de uitgave van een andere dergelijke reeks geschriften, eenig peil te trekken; de *Nieuwe vertaling van schrijvers van het Buitenland* zoude echter blijken ook te zullen behooren tot die ondernemingen, waarvan de ontvangsten de uitgaven lang niet zouden dekken. Toch was het plan zelve geenszins verwerpelijk om betere bewerkingen van meesterstukken aan de markt te brengen dan de slechte vertalingen, die daarvan in omloop waren en achtereenvolgens een reeks van nieuwe, zuivere onverminkte Nederlandsche overzettingen van de klassieken der nieuwere en der oudere literatuur ter perse te leggen. Het prospectus, overgenomen in *De Tijd* [1] leert dat het plan gevormd werd op de overwegingen, „dat het al meer en meer behoefte wordt voor ieder, die op eenige kennis en beschaving aanspraak wil maken, met de buitenlandsche kunstschatten op 't gebied der letteren bekend te zijn; dat het niet ieders zaak is, om een schrijver in de oorspronkelijke taal te lezen, *goed te verstaan*, en in al zijne verdiensten te waardeeren; dat er van velen dier meesterstukken geene, of dikwijls slechts zeer gebrekkige overzettingen bestaan, en anderen verouderd of uit den handel zijn; dat er in de voornaamste landen van Europa eene dergelijke reeks van vertalingen, met de meest naauwlettende zorg bijeengebragt, en door het publiek naar waarde geschat, bestaat; dat, eindelijk, ook Nederland hierin niet achter mag blijven en er prijs op zal stellen, tegen *geringe* geldelijke opoffering zich in het bezit te stellen van die werken van *hooge waarde*, die de proef van den tijd hebben doorgestaan en tot modellen zijn geijkt." De uitgave zou geschieden bij maandelijksche afleveringen van 96 bladzijden in duodecimo tegen *f* 0.60; bovendien zou elk werk 1851.

[1] Dl. XV 's-Gravenh. 1852 blz. 269. — Evenzoo in de *Haarlemsche Courant* van den 23 Maart 1852.

1851. afzonderlijk te verkrijgen zijn. Niet minder door liefde voor het degelijke van zijn handel dan door hoop op eenig voordeel aangespoord, begon Kruseman, zoo bij uitstek ontvankelijk voor literatuur, die serie met groote voorliefde, die op een ietwat ander terrein toch hetzelfde beoogde als de *Etagère editie* van Fuhri en het *Letterkundig Panthéon*, dat Roelants het volgend jaar 1852 zou beginnen; alles zoude hij in het werk stellen om, zooals de *Tijdspiegel* [1] het sarcastisch uitdrukte, „het publiek — dat zevenhoofdig monsterdier — te bevredigen met Haarlemsche honigkoeken" en het zou niet dan na herhaald en hernieuwd pogen en tegenstribbelen zijn, dat de letterkundige het onderspit zou delven voor den handelsman, toen het bleek, dat hij zich vergist had in het te verwachten debiet. Kruseman zelf geeft ons in zijn *Bouwstoffen* [2] een overzicht van den gang dezer onderneming, hoe er in 1857 60 inteekenaren en twee jaar later in 1859, d. w. z. toen de uitgave reeds 7 jaar duurde en er reeds 40 afleveringen het licht gezien hadden, niet meer dan 77 inteekenaren waren, hoe op de fondsveiling van 1857, toen de reeks uit 8 afgedrukte werken bestond [3], evenmin als op de fondsveiling van 1862, toen de geheele serie het getal van 13503 exemplaren of 18746 deelen opleverde, zich tegen een voegzamen prijs geen kooper opdeed, hoe het publiek, in weerwil van het ijverigste pogen zich bitter weinig aan de onderneming gelegen liet leggen.

Tien jaar lang bleef Kruseman zelf de exploitatie behartigen. De nieuwe inteekening, welke hij in 1857 en 1858 openstelde op de reeds verschenen deeltjes, thans tegen maandelijksche afleveringen van 5 vel à *f* 0.60, in plaats van 4 vel, had bijkans geen resultaat gehad. In het prospectus schreef

---

[1] 1854. Dl. I blz. 267. — Vgl. hiermede Van den Bergh's aardige vergelijking in een brief van den 24 Februari 1850: „Een uitgever is gelijk aan den Nijl, die uit zijne oevers treedt om zijne boorden vruchtbaar te maken en zelf later daarvan de vruchten tot zich te doen wederkeeren."

[2] Dl. I blz. 421.

[3] Onder die 8 deelen de *Don Quichote* (compleet in 4 deelen) slechts met de beide eerste deelen.

hij: „De uitgever beveelt deze nieuwe inschrijving aller be- 1851.
langstelling met eenig vertrouwen aan. Hij hoopt voor zich zelv', door nieuwen bijval aangemoedigd te worden, om zijne zorgvolle onderneming ter overbrenging van klassieke auteurs in onze taal krachtig te kunnen voortzetten, en tevens ieder in de gelegenheid te stellen, tegen eene geringe geldelijke opoffering zich in het bezit te stellen van die werken van hooge waarde, die de proef van den tijd hebben doorgestaan en als modellen zijn geijkt". In het *Nieuwsblad* [1] maakte hij deze nieuwe titeluitgaaf bekend; Potgieter besprak ze in *De Gids* [2]; het baatte niet, het publiek wilde er niet aan.

In 1864 gaf hij het beheer der serie met nog eenige andere uitgaven, die daar gevoegelijk toegerekend konden worden [3], over aan K. H. Schadd en aan zijn vroegeren bediende G. L. Funke, die zich in 1863 te Amsterdam als boekhandelaar had gevestigd. Funke haalde er voor hem nog een paar duizend gulden uit en nam met Schadd den 6 Maart 1867 het restant voor *f* 3500 over.

Een jaar later behartigde Funke alleen de serie [4]. Sedert medio 1868 bracht deze in afleveringen een nieuwe titel-uitgaaf in de wereld als *De meesterstukken der buitenlandsche letterkunde, verklaard en opgehelderd door* Dr. I. C. van Deventer, Dr. H. Kern, J. J. L. ten Kate, A. S. Kok, Dr. M. P. Lindo en J. W. N. Mosselmans [5] en *De groote meesters der oudheid in het Nederlandsch overgebracht en opgehelderd door* I. C. van Deventer, J. van 's Gravenweert, A. J. ten Brink en S. J. E. Rau [6].

---

[1] 30 April 1857 en 25 Maart 1858.

[2] 1857. Dl. II blz. 819.

[3] *Nieuwsblad voor den Boekhandel* 21 April 1864.

[4] *Nieuwsblad voor den Boekhandel* 23 Juli 1868. — De correspondentie over een en ander als ook de financieele regeling met Kruseman werd alleen gevoerd door Funke; vandaar dat Kruseman in zijn aanteekeningen schreef, dat de serie overging aan Funke, zonder den naam van Schadd te noemen.

[5] *Nieuwsblad voor den Boekhandel* 8 October 1868.

[6] „Onder bovengenoemden titel worden uitgegeven eenige werken uit de serie „Buitenlandsche klassieken", vroeger verschenen bij A. C. Kruseman." (*Nieuwsblad voor den Boekhandel* 30 September 1869.)

1851. De volgorde door hem gekozen, waarlijk geen ondergeschikt punt, was, Dante's *Divina commedia door* A. S. Kok, Tasso's *Jeruzalem verlost door* J. J. L. ten Kate, Tegners's *Frithiofs saga van wijlen* P. L. F. C. von Eichstorff *door* J. J. L. ten Kate, Wieland's *Geschiedenis van de Abderiten door* Dr. I. C. van Deventer, Goethe's *Egmond door* J. A. van Eeden, Swift's *Reizen van Lemuel Gulliver door* J. W. N. Mosselmans, De Lamartine's *Jocelijn door* L. de Visser.

Alles en alles bij elkaar had deze onderneming *f* 27192 gekost.

Het is niet zoo heel gemakkelijk een reden te vinden, waarom de serie der *Buitenlandsche klassieken* zoo bitter slecht slaagde. Aan de zorg daaraan besteed was dat zeker niet te wijten, evenmin aan het uiterlijk. Kruseman toch koos een formaat, dat slechts ietwat grooter was dan dat van zijn *Aurora*, al moet aan den anderen kant toegegeven worden, dat de *Aurora* zoowel wat zetsel als papier betreft, een behagelijker indruk maakt. In October 1845 had Fuhri een *Boekhandelaars-berigt* verspreid, waarin hij onder meer zeide:

> Sedert geruimen tijd is er eene klagt aangeheven over de duurte onzer Nederlandsche boeken, bepaaldelijk onzer romans. Men beweerde dat het buitenland goedkooper prijs met bevalliger uiterlijk wist te vereenigen, en meende dat een verminderde prijs ruimschoots zou opgewogen worden door zooveel aanzienlijker debiet. Schoon de onderg. die beschouwing niet geheel en al deelen kan, vooral niet kan toegeven, dat de boeken in den vreemde zooveel goedkooper zijn dan bij ons, wanneer men bepaaldelijk op de oorspronkelijke uitgaven (niet op den nadruk) let, heeft hij evenwel willen beproeven, in hoeverre een goedkoope prijs en een bevallig formaat invloed op het debiet zouden uitoefenen. Op dat oogenblik dat vele goedkoope *leesinrigtingen*, de *leesbibliotheken* en vooral de particuliere *leesgezelschappen* veel nadeel toebrengen, zullen deze goedkoopere uitgaven aan laatstgenoemden misschien zeer welkom zijn, en eene geldelijke bezuiniging daarstellen. . . .
>
> Het is den onderget. niet onbekend, dat reeds vele

pogingen in dien geest mislukt zijn, en dat het groot octavo formaat zijne regten telkens heeft weten te handhaven, doch dit heeft hem niet kunnen afschrikken om het nogmaals te beproeven met vermijding van datgene, waarover dergelijke ondernemingen vroeger struikelden. 1851.

Te oordeelen naar hetgeen Kruseman in zijn *Bouwstoffen* [1] laat doorschemeren, had dit pogen van Fuhri succes [2]. En al kon nu ook een plan als hij zelf beoogde met het uitgeven van klassieken niet gelijk gesteld worden met Fuhri's romans, het mocht daarom nog geen reden wezen Fuhri's serie tot op zekere hoogte niet tot voorbeeld te nemen. Ik geloof daarom te kunnen zeggen, dat ondanks het formaat de *Buitenlandsche klassieken* hun weg niet vonden.

Veeleer geloof ik de reden van het mislukken te kunnen vinden in de wijze van uitgaaf in verband met het onderwerp. Het publiek was destijds gesteld op poëzie, maar het proza, wanneer het geen romans waren, was niet gewild. Zij, die er werkelijk belang in stelden, hadden geen vertalingen, uitgegeven zonder commentaren, noodig, en het groote publiek schrikte blijkbaar een uitgaaf bij afleveringen of bij deeltjes af, die, zooals dus verwacht kon worden, van langen duur zou zijn. Een en ander te zamen, van huis uit geen belangstelling en een wijze van uitgaaf die wellicht niet geschikt was die belangstelling op te wekken, maakte de *Buitenlandsche klassieken* tot een aanmerkelijken schadepost voor den ondernemer.

Het lag voor de hand dat toen Kruseman zijn voorbereidende maatregelen begon te nemen voor deze grootsch gedachte uitgave, hij bij verschillende personen zijn licht eens zou gaan opsteken en zoo ook in aanraking zou komen met Mark Prager Lindo te Arnhem. In een uitvoerig schrijven zette Lindo zijn meening uiteen, dat goede vertalingen van klassieke schrijvers,

---

[1] Dl. I blz. 473.

[2] In dit formaat verscheen o. a. bij Fuhri: Henriette Maria L[angelaan] *Coquetterie* (1846); Sue *Latréaumont* (1846); *Brievenspiegel van Punch* (1846) en juffr. Toussaint *Mejonkvrouwe de Mauléon* (1847).

1851. mits zorgvuldig bewerkt en goedkoop verkrijgbaar gesteld, hun weg wel zouden vinden; in de eerste plaats zouden daartoe de oudere Engelsche schrijvers in aanmerking komen [1] en hij stelde voor, dat, terwijl aan Da Costa de zorg voor de dichters overgelaten werd, hij zich zou kunnen belasten met medewerkers te vinden onder zijn vrienden voor het proza. Had tot nu toe Kruseman zich bijkans uitsluitend bewogen onder literatoren, die behoorden tot den kring van het Haagsche *Oefening kweekt kennis*, thans kwamen door Lindo's toedoen hem ook andere namen onder oogen: Dr. P. J. Costerus, rector te Sneek, Ds. J. F. C. Kronenberg, Fransch predikant te Arnhem [2], Mr. D. J. Scherer, griffier van de rechtbank te Almelo, Mr. D. J. van Stegeren, conrector te Arnhem en Mr. C. L. Schuller tot Peursum te Utrecht. Deze laatste, die in 1842 reeds van zich had doen hooren door een *Voorlezing over Don Quichotte*, was de aangewezen man om dit Spaansche meesterstuk te verdietschen. Voorloopig lokte een Cervantes, naar het schijnt, niet al te zeer aan; maar hoewel Scott en Sterne de schrijvers zouden zijn, die deze reeks zouden openen, maakte Kruseman toch gaarne gebruik van Lindo's bemiddeling om Schuller tot dit plan te winnen.

Veel verwondering kon het niet baren, dat Schuller, in weerwil van zijn voorliefde voor dit Spaansche meesterstuk, betrekkelijk weinig voelde voor het bewerken van een vertaling. Want hoeveel bestonden er niet in andere talen! Van 1605 tot 1857 verschenen er niet minder dan 400 Spaansche uitgaven, naast 168 Fransche, 200 Engelsche, 80 Portugeesche, 96 Italiaansche, 70 Duitsche, 4 Russische, 4 Grieksche, 8 Poolsche, 6 Deensche, 13 Zweedsche, 1 Latijnsche, en tot op 1854 6 Nederlandsche vertalingen [3]. Die breede reeks met nog een

[1] „Geloof niet, dat ik zulks zeg, omdat ik als Engelschman bevooroordeeld ben, maar ik verbeeld mij dat de klassieke Engelsche schrijvers, vooral de ouderen, slechts weinig gekend zijn onder het Hollandsch publiek." (Brief van Lindo 5 April 1851).

[2] Later schreef hij onder het pseudoniem Jan Oly in Lindo's *De Nederlandsche Spectator* (*Bulletin des Églises wallonnes. Tome* VII pag. 203.)

[3] Mededeeling in het *Nieuwsblad voor den Boekhandel* 18 April 1867. De Nederlandsche uitgaven zijn van 1657, 1669, 1699, 1707, 1732 en

vertolking te vermeerderen, was niet uitlokkend, maar toch zou 1852.
Schuller zich laten overhalen.

Het *Weekblad voor den Boekhandel* van den 27 Maart 1852 gaf te lezen, dat *Don Quichote* ter perse was; eerst einde 1854 zou de eerste aflevering verschijnen. De eerste afdeeling zou geen grooter debiet kunnen halen dan 45 exemplaren. „Welk eene onverschilligheid het publiek verlamt — ik weet het niet, schreef Kruseman den 1 Maart 1855 aan Schuller, maar van al mijn ongelukkige klassieken draagt de arme *D. Q.* het ongelukkigst lot.... Onder uw goedvinden, waar ik niet aan twijfel, zal ik dus de kopy van het tweede gedeelte... bewaren tot — tot ik moed heb voor de uitgave." Langzaam, uiterst langzaam ging het ter perse leggen van het vervolg daarom voort en het zou tot October 1859 duren eer dit werk compleet was [1].

Ik zeide dat Scott en Sterne de serie zouden openen: Scott's *Ivanhoe. Uit het Engelsch vertaald. Nieuwe uitgave. Herzien door M. P. Lindo* [2], was de allereerste aflevering van deze serie, waarmede het publiek in Maart 1852 [3] kennis kon maken; hij opende de onderafdeeling proza en zou aanleiding worden tot het ontwerpen van een geheel nieuwe onderafdeeling der *Buitenlandsche klassieken*, zooals straks zal blijken.

Het lag toen in Kruseman's bedoeling daarop te laten volgen vertalingen van *The vicar of Wakefield* van Goldsmith, *Le mie prigioni* van Silvio Pellico, de *Prosa Werke* van Claudius en de *Gerusalemme liberata* van Tasso [4]. In weerwil van de slechte

---

1819. Volgens een bericht in het *Zeitschrift für Bücherfreunde* (Leipz. April 1897 S. 63) zijn er niet meer dan 409 edities.

[1] Een tweede druk die in 1879 compleet kwam, evenals de eerste van 1000 ex., bezorgde D. Noothoven van Goor. Op diens fondsveiling (12 December 1881) ging de uitgaaf over aan Scheltema & Holkema.

[2] De eerste Hollandsche druk verscheen in 1824 bij W. van Boekeren te Groningen in een vertaling van W. L. H. Köster Henke (2e dr. aldaar 1833). — In 1872 verscheen Lindo's vertaling opnieuw bij S. C. van Doesburgh te Leiden en Joh. Ykema te Delft met een opstel: *Het eeuwgetijde van Sir Walter Scott, enz. door* Dr. N. Beets.

[3] Advertentie in *Haarlemsche Courant* 23 Maart 1852.

[4] Advertentie *Nieuwsblad voor den Boekhandel* 27 Mei 1852.

1852. ontvangst van de serie zouden ze, behalve de *Prigioni* alle verschijnen, terwijl van Claudius alleen *De Wandsbecker Bode* (*Proza*), door I. C. van Deventer vertaald in 1853 en 1854 het licht zag. Geen van die uitgaven zijn als zoodanig echter veel beteekenend, behoudens één: Tasso's *Jeruzalem verlost*, het eerste poëtische werk in de serie, dat meesterlijk door Ten Kate vertolkt zou worden en welke door die vertaling weer een nieuw bewijs zou leveren van zijne heerschappij over zijne taal en poëtischen vorm [1].

In Mei 1851 gewerd Ten Kate het verzoek de geheele *Gerusalemme* metrisch te vertalen. Dat die groote maar ook grootsche arbeid velerlei moeielijkheid met zich zou medebrengen, ontveinsde de dichter zich geenszins. „Waarlijk om *Tasso* weer te geven zoo 't hoort, moet men wonderen doen met ons stugge Noordsch, dat, zoo ik meen, op een paar uitzonderingen na, nog geheel vreemd is aan de harmonie der *rima ottava*, die hier behouden dient. Intusschen, juist dáárom zou ik er mijn kracht aan willen beproeven, indien ik anders niet geheel ten onrechte een vaardig versificateur — tot walgens toe — geprezen ben" [2]. Ten Kate ging aan het werk en zou een meersterstuk leveren, dat zelfs door een Italiaansch geleerde geprezen zou worden [3], maar moest al spoedig hooren, dat zijn arbeid Kruseman als speculatie niet zeer voordeelig was; de vertaling vorderde veel te langzaam om de animo van het publiek warm te houden, aangenomen, dat er zich in den beginne bij de verschijning van de eerste aflevering (blz. 1—96, met voorwerk) in October 1852 eenige animo vertoonde. Althans Ten Kate meende zich te moeten verantwoorden jegens het publiek en liet op de binnenzijde van het omslag der tweede aflevering (blz. 97—192), verschenen in Juni 1853 [4] drukken de volgende mededeeling:

---

[1] *De Gids* 1852 Dl. II blz. 636.

[2] Brief van Ten Kate 10 Mei 1851.

[3] Ten Brink. *Geschiedenis der Nederlandsche letteren in de XIXe eeuw*. Amst. 1888 Dl. II blz. 28.

[4] Die tweede aflevering wordt vermeld onder het hoofd *Uitgekomen Boekwerken in Nederland* 28 *Mei*—2 *Junij* in het *Weekblad voor den Boekhandel* van den 4 Juni 1853; op het omslag van de aflevering staat

1852.

Tassoos Overzetter aan zijne Lezers.

Er zijn mij betrekkelijk mijnen Tasso uit verschillende oorden des Vaderlands brieven toegezonden, zoowel naamloze als geteekende, de laatste vaak versierd met een naamcijfer, dat met eere geschreven staat in de Jaarboeken onzer Letterkunde.

Die brieven behelsden velerlei lof en aanmoediging, meer misschien dan ik ten dezen verdiend of noodig heb; maar die mij in allen gevalle, als blijken van sympathie en goedkeuring op mijn pogen, bijzonder aangenaam waren.

Intusschen ontbrak toch ook het dropjen citroenzuur in den honig niet. Men verweet mij — soms op ietwat minder bescheiden toon dan waarop men, mijn inziens, wel recht had — „dat mijne uitgave niet met meerderen spoed werd voortgezet."

Het is tegen dat onbillijk verwijt, dat ik op een hoekjen van dezen omslag in alle vriendelijkheid *protest* wil aanteekenen.

Vooreerst wil ik erkend hebben, dat een Arbeid die zóóveel studie en inspanning eischt als eene reproductie van het VERLOST JERUZALEM, welke het Italiaansche Meesterstuk niet al te zeer tot schande strekt, een werk is, dat niet wel gelijk is te stellen met het overzetten b.v. van een roman van Sue of Dumas, die, bij inschrijving aanbesteed, binnen weinige dagen kant en klaar de Vertaalfabriek verlaat.

Ten tweeden gelieve men in 't oog te houden, dat deze Arbeid, te midden van mijne veelvuldige ambtsbezigheden, geen aanspraak heeft dan op de enkele vrije oogenblikken die ik ter mijner beschikking mag houden: oogenblikken, meer dan éénsaan de ruste des slaaps ontwoekerd.

En *eindelijk* herinnere men zich, dat ik nimmer be-

---

gedrukt: *1852*. Een nauwkeurige vergelijking van de omslagen der verschillende afleveringen laat echter zien, dat de omslagen dier eerste twee afleveringen van hetzelfde zetsel getrokken zijn.

1852. loofd heb — gelijk ik dan ook bij geene mogelijkheid doen kón — binnen eenen aangewezen' tijd mijne Zangen in 't licht te zullen zenden, maar, integendeel, van stonden af op den omslag de kennisgeving heb doen drukken, dat de Afleveringen op onbepaalde tijden elkander zouden volgen, zoo spoedig de zorgen, aan eene goede bewerking te besteden, dit zouden toelaten [1].

Deze laatste verzekering herhaal ik gaarne bij dezen. Ik voeg er bij, dat ik hoop in den loop des aanstaanden zomers eene derde Aflevering te zullen doen volgen, waarin het reuzenwerk tot over de helft gebracht wordt.

En hiermede, mijnen Lezeren heil!

Middelburg, J. J. L. TEN KATE.
21 April 1853.

Niettemin bleek het opnieuw na het verzenden van deze tweede aflevering, dat de onderneming financieel niet beloofde te zullen slagen, en Ten Kate gaf om die reden aan zijn uitgever te kennen dat, zoo hij met het eerste deel [2] wilde eindigen, het hem goed zou zijn: maar daar wilde Kruseman „de wakkere, smaakvolle uitgever, die zoo wel te waardeeren weet wat hij zijnen pers heeft toevertrouwd" [3], niet van hooren, zoodat de uitgave voortgezet zou worden en in 1856 compleet kwam met de zesde aflevering, gesierd met de portretten van Tasso en van Ten Kate [4].

---

[1] Op de laatste bladzijde van het omslag der eerste tot vijfde aflevering staat: „De uitgave van TASSO, *Jeruzalem Verlost*, door J. J. L. TEN KATE, zal kompleet zijn in ongeveer Zes Afleveringen, gelijk aan de tegenwoordige, welke afleveringen op onbepaalden tijd, zoo spoedig de zorgen aan de vertaling te besteden het toelaten, verschijnen zullen."

[2] De derde en laatste aflevering van dit deel verscheen in het einde van 1853 of begin van 1854.

[3] Brief van Ten Kate 24 November 1853.

[4] Bij geen der andere werken der *Buitenlandsche klassieken* werd het portret van den vertaler gevoegd, wel een bewijs hoezeer Kruseman met deze vertolking, en dat terecht, ingenomen was.

Het was een zware taak geweest, die Ten Kate voltooid 1852.
had. Al was het debiet dan ook in het eerst alles behalve schitterend en herstelde zich dat eerst in verloop van tijd [1], toen door de *Kompleete dichtwerken* door Sijthoff in 1861 en 1862 uitgegeven meer aandacht aan dien dichter geschonken werd, het schrikte Kruseman niet af om te trachten hem ook over te halen Milton's *Paradise lost* te bewerken. Ten Kate had er eerst wel ooren naar, want het behandelde onderwerp was hem sympathiek; in 1846 toch had hij reeds een vrij uitvoerig gedicht onder den titel *Het verloren Paradijs* doen verschijnen in zijn *Legenden en mengelpoezij*. In weerwil van die aanvankelijke geneigdheid deed hij het ten slotte niet. „Het plan om ook *Het verloren Paradijs* geheel over te zetten, heb ik voor goed opgegegeven, schreef hij den 3 Februari 1859. Al wat ik er van *en portefeuille* heb, plaats ik in de *Engelsche muzen* van Van der Made te Amsterdam, en daarna is die zaak „opgeruimd". De inspanning aan de *Tasso* besteed gedurende zóó veel tijd, heugt mij nog te levendig, om mij zoo licht tot een nieuwe reuzentaak op dat gebied weer aan te gorden — te meer, daar ik juist niet zeggen kan, dat men zich beijverd heeft, mij die door hartelijke sympathie te doen vergeten. Beets noemt mijn *Tasso* een „onvolprezen en toch zoo weinig „geprezen boek"; ik ontmoette liefhebbers van poezy, die mij met een soort van naïve onbescheidenheid ronduit bekenden, dat zij „geen moed" hadden om zich aan dit „lijvig gedicht" te wagen. En nu is Tasso hier en daar nog lieflijk en vol romantische aantreklijkheid: wat zou men van den ernstigen Brit met zijn Engelen en Duivelen tegenover slechts twee menschelijke natuurgeesten en zijn zwaargelaarsde alexandrijnen zeggen? Geloof mij, waarde Vriend, gij zoudt er geen vijftig exemplaren van verkoopen" [2].

---

[1] De oplaag was 1500 exemplaren, waarvan er in 15 jaar 902 geplaatst werden. In 1864 vroeg Thijm of Kruseman geneigd zou zijn het boek door prijsvermindering onder het bereik van het roomsche publiek te brengen. (Brief van Alberdingk Thijm 18 Juli 1864.)

[2] Later in 1875 verscheen niettemin Ten Kate's vertaling van Milton bij Sijthoff te Leiden.

1852. Tasso's *Jeruzalem* was dan geen gelukkige greep geweest; in weerwil dat de prijs van 60 cents voor een aflevering „van 96 kompres gezette pagina's, den inhoud bevattende van 150 gewoon gr. 8°. bladzijden" hoegenaamd geen beletsel voor een flink debiet kon wezen. Toch was deze uitgaaf de aanleiding, dat Tasso's meesterwerk meer bekend zou worden hier te lande. Ook tengevolge van het exploiteeren der serie van de *Buitenlandsche klassieken*, dat Funke een 15 jaar later zou doen [1], komt het mij voor dat het *Jeruzalem verlost* tot op zekere hoogte zelfs populair werd. Die gevolgtrekking kan althans gemaakt worden, wanneer ik in het *Nieuwsblad* van den 11 November 1869 lees, dat J. van Egmond Jr. te Arnhem o. a. zal verzenden

> Torquato Tasso's *Jeruzalem verlost* in een verhaal gebragt. Naar het Hoogduitsch. Met 4 Chromolithographiën. In linnen stempelband.
>
> Dit is een boekje voor Jongens en Meisjes van 14 jaar en daarboven. Het *Verlost Jeruzalem* van Torq. Tasso is overbekend; nu het voor jongelieden in proza bewerkt is, zal het zeker de attentie niet ontgaan: de plaatjes zijn onberispelijk en het bandje élegant.

Evenmin zou de toekomst leeren dat *Tristram Shandy* veel winsten zou afwerpen, zoolang de ontwerper van de *Bibliotheek van Buitenlandsche klassieken* de exploitatie zelf meende te moeten voeren en geen prijsvermindering kon toestaan.

Lindo had op zich genomen dit bekende werk van Sterne in het Nederlandsch over te brengen; dat werk ging hem echter niet vlot van de hand, daar er in de oorspronkelijke

---

[1] In November 1869 verscheen bij hem een derde druk van de Tasso met het jaartal 1870. (*Nieuwsblad voor den Boekhandel* 11 November 1869). Ik vermoed dat het slechts een nieuwe titeluitgaaf was. Eveneens verkocht Sijthoff de *Jeruzalem verlost* afzonderlijk uit Ten Kate's *Kompleete dichtwerken*, hetgeen eenige moeielijkheden veroorzaakte tusschen Funke en Sijthoff. (*Verslag van het Bestuur der Vereeniging over 1871—1872* blz. 3.)

taal passages voorkwamen, die zelfs voor hem als Engelschman schier onverstaanbaar waren [1], terwijl de lange zinnen de lezing in het handschrift ook niet vergemakkelijkten. De hulp werd daarom door hem ingeroepen van Ds. Kronenberg, die hem behulpzaam was in het nazien der proeven, hetgeen Kruseman op vrij wat extra correctie te staan kwam. Toch zou de vertaling geen zuiver Nederlandsch te lezen geven; hoeveel moeite de vertaler zich daarvoor ook zou geven, „kijkt toch tusschen beide mij leelijk „de aap uit den mouw", d. i. de Engelschman onder mijn hollandsch kostuum" [2]. 1852.

Ook van dit werk zou het resultaat allerbedroevendst zijn, zooals zou blijken. In het einde van het jaar 1852 was Kruseman echter nog vol goeden moed, nog aan het begin der onderneming staande en het gaf hem aanleiding in October [3] van dat jaar te verspreiden het volgende

Berigt van uitgave.

Sinds de ondergeteekende in zijn NIEUWE VERTALING van de **Klassieke Schrijvers van het Buitenland** ook opnam de IVANHOE van *Walter Scott* is van verschillende zijde de wensch tot hem gebragt: dat hij toch ook eens een nieuwe, verbeterde en goedkoope vertaling mogt geven van de overige meesterwerken van den „Grooten Onbekende". — Immers, de Romans van W. SCOTT zijn geene boeken van den dag; zij houden hunne waarde, hoe de navolging ook tracht ze te verdringen, en wie aanspraak wil maken op eenige letterkundige belezenheid, mag niet onbekend zijn met een schrijver, wiens werken in alle talen bij duizende exemplaren over de geheele beschaafde wereld verspreid zijn.

---

[1] Brief van Lindo 16 September 1851.

[2] Brief van Lindo 25 Februari 1853.

[3] De serie op deze „nieuw vertaalde zeer goedkoope uitgave" van Walter Scott werd het eerst geadverteerd in de *Haarlemsche Courant* van den 5 October 1852.

1852. Eene onderneming van dezen omvang mag niet roekeloos worden begonnen. De Uitgever, die het zich eene eer zou achten, in ons land eene *goede*, *zuivere* vertaling van W. Scott het licht te doen zien, wil daaraan het zijne doen door de stiptste zorg voor de twee eischen van onzen tijd: **degelijkheid** en **minkostbaarheid.** Van de belangstelling des publieks, wacht hij de aanmoediging of verwerping van zijn voornemen.

Hij verwacht alzoo eene inteekening te openen op eene reeks van de volgende **Tien Werken** van

WALTER SCOTT.

IVANHOE,	DE BRUID VAN LAMMERMOOR,
WAVERLEY,	DE VERLOOFDE,
DE OUDHEIDSKENNER,	DE TALISMAN,
HET HART VAN MIDLOTHIAN,	KENILWORTH,
QUENTIN DURWARD,	WOODSTOCK,

welke alle zullen uitgegeven worden geheel op de wijze als het heden bij alle soliede Boekhandelaren te verkrijgen Eerste Deel van IVANHOE, waaruit men kan oordeelen over de vertaling en de naauwkeurigheid, duidelijkheid en kompresheid van den druk. Omtrent deze laatste zij aangemerkt, dat zulk een deeltje den tekst bevat van **450** gewoon groot 8°. bladzijden, zoodat een roman van W. Scott, die in de vroegere uitgave veelal *drie zware* Hollandsche deelen besloeg en ongeveer *f* 9,— kostte, thans, geheel *kompleet* en *onverminkt*, zal uitgegeven worden in twee dergelijke deeltjes als de IVANHOE, van ongeveer *f* 1,20 of *f* 1,50 elk.

Bij genoegzame deelneming zal de uitgave plaats hebben in MAANDELIJKSCHE deeltjes, en de geheele reeks van *tien* Werken kompleet zijn in omstreeks anderhalf jaar.

De deeltjes, waarvan het eene iets grooter of kleiner moet wezen dan het andere, zullen berekend worden naar den *laagst mogelijken* prijs van 12½ *cents* voor het vel

druks van 24 bladzijden (of 40 bladzijden gewoon groot 8°. druk). De deeltjes zullen ongeveer 10 of 12 vellen druks beslaan en alzoo *f* 1,20 tot *f* 1,50 kosten, welke, des verkiezende bij maandelijksche kwitantie zullen worden ontvangen; een prijs, die met de *goedkoopste buitenlandsche uitgaven kan wedijveren*. Voor ieder kompleet werk komt een fraaije titel in staal gegraveerd, waarvoor 10 *cents* berekend wordt. 1852.

Op deze wijze kan men zich uiterst *goedkoop*, *gemakkelijk* en *geregeld*, eene keurige verzameling aanschaffen van de tien bovengenoemde Meesterstukken van WALTER SCOTT.

Afzonderlijke werken worden niet dan tegen verhoogden prijs afgeleverd.

Mogt deze reeks genoegzamen bijval vinden, dan wordt na hare uitgave de inteekening op de overige werken van den auteur geopend, zonder dat de vorige Inteekenaren echter door de tegenwoordige inschrijving zich verbinden tot eene volgende.

Bovengenoemde uitgave, wier **degelijkheid** en **minkostbaarheid** wel buiten allen twijfel liggen, wordt bij deze dringend aanbevolen in de belangstelling van ieder, die eene goede zaak bevorderen wil. Hoe men ook reden moge hebben om op te zien tegen *Inteekenen*, om verschillende teleurstellingen daarbij ondervonden, de Uitgever *mag* bij deze voor hem kostbare onderneming, haar niet anders dan afhankelijk stellen van de vooruit gebleken belangstelling zijner Landgenooten; hij, aan zijne zijde, meent zich met alle bescheidenheid te mogen beroepen op zijne vroegere uitgaven van verschillenden aard, ten waarborg, dat hij het vertrouwen ook in deze zich niet onwaardig zal betoonen.

Het antwoord dat Kruseman op deze uitnoodiging ontving, schijnt niet geheel onvoldoende geweest te zijn om de serie te beginnen. Daar kwam bij, dat Van Boekeren te Groningen, van wien Kruseman de eerste Nederlandsche uitgave gekocht had,

1852. en die juist daarom over de waarde van Scott als handelsartikel een oordeel kon hebben, hem eens geschreven had, dat een nieuwe uitgaaf ongetwijfeld een flink debiet zou hebben; „de *Ivanhoe* vindt stellig bij inteek. wel 1000 liefhebbers[1]" Op dat oordeel afgaande voor een deel, begon Kruseman de serie en zette die, in weerwil van het geldelijk verlies, voort. In de volgende jaren verschenen *Ivanhoe* (1852), *De oudheidkenner* (1854), *Het hart van Mid-Lothian* (1853), *Quentin Durward* (1854), *Het kasteel Kenilworth* (1854), *Waverley, of zestig jaar geleden* (1857—1858), *De bruid van Lammermoor* (1861) en *De abt* (1861). De onderafdeeling *De werken van Walter Scott* in de nieuwe door M. P. Lindo, S. J. van den Bergh en door K. Sybrandi herziene uitgaaf der *Buitenlandsche klassieken* bleef niettemin geheel in het kader daarvan passen, daar zij op den duur financieel al even ongelukkig zou blijken te zijn, als bijkans elk der afzonderlijke titels der *Klassieken* zelf[2].

Al gaven deze uitgaven in den beginne het tegendeel van geldelijk voordeel, zij brachten er zeer veel toe bij Kruseman als uitgever hoe langer hoe meer te doen waardeeren, en mochten in 1857 door Potgieter die aan de geheele reeks een artikel wijdde[3] geprezen worden als „eene gelukkige gedachte van onzen verdienstelijken Kruseman."

„Uwe jongste uitgaven, schreef Is. An. Nijhoff te Arnhem hem den 18 Maart 1852 deden mij bij vernieuwing uwen moed en ondernemingsgeest, maar niet minder uwen kunstsmaak in de keurige uitvoering bewonderen . . . Ik zelf wordt [*sic*] haast te oud, om den Nederlandschen Boekhandel zóó te vereeren, als thans door U en zeer enkele anderen geschiedt, een prachtuitgave hebt gij waarschijnlijk van mij niet te wachten."

---

[1] Brief van Van Boekeren 10 Augustus 1851.

[2] In het *Nieuwsblad voor den Boekhandel* van den 1 October 1872 wordt o. m. te koop aangeboden „Walter Scott's werken, door Dr. Lindo, voor zoover verscheïen en met verplichte vervolging." Hiermede wordt niet bedoeld Kruseman's serie, maar wel Scott's *Romantische werken, opnieuw bewerkt door* Dr. M. P. Lindo. *Goedkoope uitgave* waarvan S. C. van Doesburgh te Leiden en Ykema & Van Gijn te Delft in December 1871 de eerste aflevering verzonden hadden.

[3] *De Gids.* 1857 II blz. 808 vlg.

Het is overigens opmerkelijk, dat Kruseman hier te lande toen de eenige niet was, die de klassieken opnieuw onder de oogen van het publiek trachtte te brengen en door het exploiteeren van dien ontwaakten geest zelf voordeel en gewin trachtte te behalen. Niet alleen, dat deze onderneming in 1853 het voorbeeld werd, waaraan Van Heyningen eenige nieuwere schrijvers in een gelijk kleed poogde te steken [1], bijkans gelijktijdig dat het plan ontworpen werd van de *Buitenlandsche klassieken*, begon Roelants te Schiedam zijn *Klassiek, letterkundig Panthéon. Bevattende de belangrijkste werken in proza en poëzy, die sedert de 17e eeuw [in Nederland] het licht zagen* en Fuhri zijn *Nieuwe goedkoope uitgave van gezochte letterkundige voortbrengselen uit vroegeren tijd van Nederlandschen bodem in hedendaagsche spelling*. Oogenschijnlijk zoude men zeggen, dat deze drie ondernemingen, vooral de beide laatste, gevaarlijke concurrenten voor elkaar zouden zijn; bij nadere beschouwing zou het echter blijken, dat ieder zijn eigen weg zou trachten te zoeken onder een gansch ander publiek. Fuhri's boekjes, „in hun bevallig gewaad gekleed, en naar de tegenwoordige spelling ingerigt", zouden een plaats moeten vinden „in de woonkamers der meer aanzienlijken, de werkmandjes der dames, de étagères en boekenhangers der lieden van smaak te huis", terwijl Roelants' onderneming zou moeten geplaatst worden bij den burgerman en op de scholen. Die oogenschijnlijke concurrentie mag dan ook de reden geweest zijn, dat het *Weekblad voor den Boekhandel* [2] een hoofdartikel wijdde aan *De jongste ondernemingen der heeren Fuhri, Roelants en Kruseman:* „Goedkoope en goede uitgaven zullen meer en meer den kooplust aanwakkeren en ook dáár opwekken, waar vroeger nooit om boeken gedacht werd, en ziedaar hoofdzakelijk het voordeel dat, naar onze meening in die nieuwe ondernemingen voor den ganschen Boekhandel gelegen is. Zoowel de keurige en smaakvolle edities van Fuhri, als de nette goedkoope boekjes van Roelants, en niet minder de uitlokkende, met oordeel ge-

1852.

[1] *Weekblad voor den Boekhandel* 24 Januari 1854.
[2] 27 Maart 1852.

1852. kozene vertalingen van Kruseman, zullen meer *algemeenen* lust tot lezen doen ontstaan, die, eens opgewekt, niet zoo spoedig verzadigd wordt en ook ter gunste onzer overige uitgaven werken zal; ze zullen krachtig bijdragen, om velen aan te sporen, eens een boek te *koopen*, die nooit iets anders lazen dan uit leesgezelschappen of leesbibliotheken, en alzoo een nieuw veld openen voor ons debiet en onze markt verruimen. De geest des tijds laat zich niet aan banden leggen. Reeds lang waren andere landen ons voorgegaan in het leveren van goede vertalingen der beste buitenlandsche lettervruchten, zonder dat daardoor, zoo wij gerust meenen te mogen verzekeren, aan den goeden uitslag van nieuwe uitgaven eenige schade berokkend werd. Ons land is klein, het is waar, maar bewijzen niet de vele boeken, die er steeds uitkomen en die toch over het algemeen een redelijk, zoo niet een goed debiet vinden, dat ons volk, meer dan anderen, behoefte gevoelt aan voedsel voor den geest, en zal dat gevoel van behoefte niet toenemen, hoe meer het door gemakkelijk aan te schaffen lectuur geprikkeld wordt?"

Mocht het al theoretisch waar zijn dat deze drie seriën naast elkaar zouden gaan, in de praktijk zal het wel voorgekomen zijn, dat zij maar al te zeer concurrenten bleken te wezen. Wat zou voortreffelijker geweest zijn dan de vereeniging in één hand? Dat denkbeeld zal buiten kijf Kruseman, den handelsman, wel eens door de gedachten zijn gegaan, maar als onuitvoerbaar verworpen zijn. Onuitvoerbaar, en in zeker opzich ook ongewenscht; de *Panthéon*, „de uitgave van zoogenaamde klassieke Nederlandsche auteurs, die in hare wijze van bewerking slechts te veel de oppervlakkigheid vleit en slechts gebrekkig — zoogenaamd verkort, maar tevens al te dikwerf verminkt — de uitnemendste gewrochten uit vroegere tijdperken onzer literatuur wedergeeft", zooals *De Gids* [1] oordeelde, zou om die reden nooit door den kieskeurigen Kruseman gewenscht worden. En hoe stond daar de serie van Fuhri tegenover? Haar formaat, blijkbaar een gewijzigde navolging van de tusschen 1820 en 1827 door den Amsterdamschen tooneelspeler-

[1] 1852. Dl. II blz. 636.

boekhandelaar Marten Westerman, Kruseman's vroegeren patroon, 1852.
ondernomen *Keur van Nederlandsche letteren* [1], die overbekende kleine boekjes in miniatuurformaat, goud op snee, in fraaien rood linnen band, gaf haar den naam van *Etagère editie* en die naam teekent voldoende, hoe Kruseman's oude leermeester nog allesbehalve onderdeed voor zijn leerling. Daarvan moest het bezit ook Kruseman gewenscht zijn, en evenals bij de *Aurora* waren het de nijpende financieele zorgen, die Fuhri er toe brachten deze geheele onderneming in Mei 1852 aan Kruseman over te doen. Daardoor kwam een aantal werken van Stijl, De Lannoy, Rotgans, Van Heemskerk, Bruno Daalberg, Wolff en Deken, Van Effen, Langendijk, Cats en Vondel Kruseman's fonds van Klassieken aanvullen. Niet alleen dat Fuhri de eerste serie, die reeds gedebiteerd was overdeed, ook de tweede serie, die voor een groot deel reeds afgedrukt maar nog niet in den handel gebracht was, ging, ofschoon Fuhri zelf het aanstaande verschijnen van deze tweede serie reeds bij circulaire dd. 's Gravenhage, Maart 1852 aan den boekhandel gemeld had zonder dat de nieuwe eigenaar vooraf er maar eenig werk aan had gehad in diens handen over, zoodat in Juli 1852 later de tweede serie eveneens uit 10 auteurs bestaande door Kruseman gedebiteerd kon worden [2]. Door vriendschappelijke schikking met zijn vroegeren patroon wist Kruseman een uitgaaf aan zijn fonds te verbinden, die ook thans nog een zekere vermaardheid bezit

[1] Vgl. De Bull in *De Tijd*. Dl. XVII. 's-Gravenh. 1853 blz. 15.

[2] *Weekblad voor den Boekhandel* 10 Juli 1852 en *Nieuwsblad voor den Boekhandel* 15 Juli 1852. Kruseman had, hoewel het contract bepaalde dat de tweede serie in losse vellen zou overgaan, daarvan toch blijkbaar klaargemaakte exemplaren ontvangen, hetgeen daaruit blijkt dat van Haafner's *Reizen te voet door Ceylon* en van Poot's *Minnedichten en mengelingen* mij exemplaren bekend zijn, zoowel met het adres van Fuhri als met het adres van Kruseman, beide met 1852. De koopsom van beide serieën was bepaald op *f* 14000.

Onder de werken uit de tweede serie moet hier afzonderlijk worden Loosjes *Het leven van Maurits Lijnslager*. In Maart 1852 had Fuhri deze kopy gekocht van A. Zweesaard en de bewerking van de verkorting opgedragen aan Ds. A. Loosjes, te Rottevalle, den vroegeren redacteur van Kruseman's *Christelijk Album*.

1852. en nu wellicht meer dan bij de verschijning gewaardeerd wordt, daar die boekjes met graagte gezocht worden door boekenliefhebbers om het smakelijke en sierlijke aanzicht dat zij hebben [1].

Door het aankoopen van die serie had Kruseman een reeks werkjes in zijn fonds opgenomen, die in zeker opzicht een pendant waren van de *Buitenlandsche klassieken* en met Roelants' *Panthéon* op de Parijsche tentoonstelling in 1855 de eenige vertegenwoordigers zouden zijn van onze letterkundige geschriften, algemeen erkend als meesterstukken. „Wie van onze voorname Uitgevers zal zich toch eens geroepen voelen een *kompleete* handige, smaakvolle serie te geven van onze klassieke schrijvers", vroeg V. A. in het *Nieuwsblad* [2], toen het bleek, dat andere vaderlandsche Klassieken op de tentoonstelling niet tegenwoordig waren?

Niettemin was de wijze van uitgaaf door Fuhri gevolgd niet, zooals die door Kruseman gedaan zou zijn: *duo cum faciunt idem, saepe non est idem;* een uitgave bij deeltjes, op geregelde tijden, zou veel grooter debiet hebben uitgelokt dan de verschijning bij tien deeltjes tegelijk. De ondervinding leerde de juiste inzichten van Kruseman; veeltijds weifelde het publiek in zijn keuze en kocht daardoor soms in het geheel niet. Kruseman was aan de door Fuhri gestelde voorwaarde gebonden tot Januari 1853, toen hij vrijheid meende te hebben met deze serie een nieuwen maatregel te beproeven, die in zijn voordeel en in dat van den debitant beloofde te zijn. Hij stelde een nieuwe inteekening open, bij maandelijksche aflevering van de deeltjes, tegen betaling van elk deeltje à contant voor particulieren, maar voor den boekverkooper op gewone jaarrekening. Hielp de maatregel? Stellige gegevens ontbreken mij het te beoordeelen; de getallen, die op de fondsveiling in 1857 in veiling kwamen doen het tegendeel onderstellen, daar de 4725 deeltjes geen hooger bod konden behalen dan *f* 0.28 [3] door

[1] De boekjes waren gebonden door Van den Heuvel te 's-Gravenhage; van sommige werkjes werden ook exemplaren in omslagen ingenaaid afgeleverd.

[2] *Nieuwsblad voor den Boekhandel* 1855. *Mengelwerk* blz. 6.

[3] Denkelijk Kruseman's limiet.

Van Kesteren, den verkooper; dat getal was in 1862 gedaald tot 4040 toen elk deeltje voor *f* 0,25 geveild werd aan Gebrs. Koster, die er in het volgende jaar een goedkoope aanbieding van deden, en wel met groot succes, te oordeelen naar hun bericht in het *Nieuwsblad* [1]. 1852.

Reeds vele malen is met de bespreking der uitgaven, wier voorbereiding in 1851 viel een kijkje genomen in latere jaren. Een nieuwe uitgaaf, die met 1852 het publiek aangeboden werd, was het *Album der Natuur*.

Het plan was niet van den uitgever uitgegaan. De meer en meer veldwinnende overtuiging, dat natuurkennis behoorde opgenomen te worden onder die vakken, waarin een werkelijk goed ontwikkeld en beschaafd persoon niet geheel vreemdeling behoorde te zijn, bracht de beide Haarlemsche vrienden Logeman en Lubach op de gedachte een tijdschrift te stichten. Nog denzelfden avond, dat dit plan besproken werd, werd een bezoek afgelegd bij Kruseman; de mededeeling van het plan en het inroepen van zijn medewerking, deed hem zonder eenig bedenken er mede instemmen. Wat het *Christelijk Album* was op godsdienstig terrein, moest het *Album der Natuur* op natuurkundig gebied worden [2]. „De Oneindige toch heeft zich niet enkel aan ons geopenbaard door Zijn geschreven Woord, maar Hij openbaart zich nog dagelijks en voortdurend aan ons door Zijn werk, de ons omgevende Natuur. Wie Hem wil leeren kennen, voor zoo ver het den zwakken mensch met

[1] *Nieuwsblad voor den Boekhandel* 7 Mei 1863.

[2] *Bouwstoffen* Dl. I. blz. 392. — „Dit *Album*, door de uitstekendste vaderlandsche geleerden te zamen gebragt, ten einde de *kennis der Natuur* meer algemeen onder *alle standen* der Maatschappij te verspreiden is bestemd om weldra zijne plaats te vinden in ieder Huisgezin, waar kennis en beschaving worden op prijs gesteld en aangekweekt. Het *Album der Natuur* worde beschouwd als een tegenhanger van het *Christelijk Album*. Zooals het laatste zich beweegt op het gebied der schriftelijke openbaring, rigt het eerste zijne beschouwingen naar het Rijk der Natuur, opdat het zedelijke en zigtbare beide, dienstbaar mogen worden tot opvoeding van verstand en hart." (Advertentie in *Haarlemsche Courant* 1 Januari 1852.)

1852. zijn beperkte geestvermogens gegeven is dit te doen, mag geene dier beide openbaringen veronachtzamen; hij moet zich zoowel de eene als de andere ten nutte trachten te maken; want het zigtbare leidt ons tot het onzigtbare, het schepsel doet ons opklimmen tot den Schepper, en zoo wordt de Natuur een voor ons opengeslagen boek, waarvan de leesbaar geworden inhoud ons de wijsheid, de goedheid en het alvermogen des grooten Makers verkondigt en doet eerbiedigen." [1] De onderneming lachte Kruseman toe als bepaald dienstbaar aan de volksontwikkeling en speculatief tegelijk, en de uitkomst leerde dat Kruseman's inzichten de juiste waren. Intusschen was reeds voor dien tijd de Redactie met een lid vermeerderd. De overweging, dat het zaak was zich ook te verzekeren van de medewerking van een op het gebied der natuurwetenschap algemeen gunstig bekend geleerde, deed ook Dr. P. Harting, hoogleeraar te Utrecht, als redacteur toetreden. Dat dit triumviraat de aangewezen personen voor dit werk waren, wat bewijst dit beter dan dat zij alleen gedurende 33 jaren het tijdschrift redigeerden; dat dank zij hun uitstekende leiding noch Kruseman, noch de latere eigenaars van het tijdschrift, de Erven C. M. van Bolhuis Hoitsema en Gebr. Hoitsema te Groningen en H. D. Tjeenk Willink te Haarlem er ook maar aan dachten zich van hun redacteuren los te maken en alleen de dood, de onverbiddelijke, of de hooge ouderdom de hechte banden kon losscheuren, die deze warme volksvrienden aan dit voortreffelijk tijdschrift verbond. Wat Harting voor het *Album* was, wat Lubach gelukkig nog steeds daarvoor is, daarin op het oogenblik o. a. gesteund door den zoon van den stichter A. C. Kruseman, de vele biografieën van die vaderlandsche geleerden, maar nog meer de vele bladzijden door hen geschreven, doen het overvloedig den volke kond.

Bescheidener van maatschappelijke positie, was Logeman

[1] *Prospectus* [*voor den jaargang 1851*]; herdrukt voor den jaargang 1854 en in het *Voorberigt* van den jaargang 1851. — Uittreksels uit dit prospectus komen nog voor in advertenties in de *Haarlemsche Courant* van 1855, maar alleen in het eerste halfjaar. Waarom niet later, zal blijken.

eveneens vervuld van liefde om door opstellen in populairen vorm een of ander onderwerp uit het ruime gebied der natuurkennis te behandelen. In 1843 was hij uit Amsterdam, waar zijn vader natuurkundig instrumentmaker was, als assistent van Prof. J. J. S. van Breda, den directeur van Teyler's natuurkundige verzameling, naar Haarlem gekomen, waar hij zich als instrumentmaker gevestigd had [1]. De keus om hem in 1850 als leeraar der wis- en natuurkunde aan het stedelijk Gymnasium een plaats aan te wijzen, was geenszins ongelukkig, daar hij zich reeds als een uiterst kundig *electricien* bekend gemaakt had [2] door zijn methode om krachtige stalen magneten te vervaardigen, daarin gesteund door Mr. Pieter Elias, toenmaals kantonrechter te Haarlem, den uitvinder van den naar hem genoemden ring, en door de werkplaatsen van gebroeders Van Wetteren [3]. Die ontdekking was zijn geheim, waarover ik in 1892 hem nog te vergeefs interpelleerde, die was zijn roem en zijn glorie, en terecht, als de exemplaren in Teyler's Museum en die bij Joh. Enschedé en Zonen, de grootste van alle gemaakt op initiatief van mijn vader, bewijzen. Wetenschappelijk was hij dus zeer zeker op zijn plaats als redacteur van het *Album*, als volksman niet minder, dat zoude hij als voorzitter van „Weten en Werken", die Haarlemsche vereeniging voor de belangen van den handwerksstand, in later jaren getuigen. 1852.

Met dat drietal, dat, zooals een advertentie in de *Haarlemsche Courant* [4] leert, gesteund zou worden door een breede schaar van de eerste krachten op dit gebied in ons land, kon Kruseman gerust de uitgaaf van zijn *werk ter verspreiding van natuurkennis onder beschaafde lezers van allerlei stand* de haven laten uitloopen, te meer nog daar de prijs van *f* 0.30 voor

[1] Advertentie *Haarlemsche Courant* 23 Februari 1843. — Vgl. t. a. p. 16 Maart 1843.

[2] Vgl. b.v. een bericht in het *Handelsblad* van den 22 September 1846, waarin vermeldt wordt, dat hij bij Kon. Besluit van 15 Juli 1846 n° 117 octrooi gekregen heeft op een verbeterde electro-magnetische telegraaf.

[3] Vgl. P. Elias. *Beschrijving eener nieuwe machine, enz.* Haarl. 1842 2e dr. Arnh. 1882 en V. S. M. van der Willigen in *Archives du Musée Teyler*. Vol. IV. Haarl. 1878 pag. 133 suiv.

[4] 19 December 1851.

1852. elke maandelijksche aflevering van twee vel druks, gelijk staande aan ongeveer drie en half blad in groot octavo door haar minkostbaarheid wel geen beletsel voor een flinke verspreiding zou kunnen zijn. Een debiet van 3080 exemplaren in het eerste jaar was waarlijk een buitengewone bijval, zoodat het *Album* even populair zou worden als het *Christelijk Album* [1]; Kruseman had niet gedwaald met de meening, dat meer algemeene verspreiding van natuurkennis een eisch des tijds was, zooals daaruit o. a. bleek, dat tegelijkertijd met de eerste aflevering in Duitschland de eerste aflevering verscheen van *Die Natur, Zeitschrift zur Verbreitung naturwissenschaftlicher Kenntniss* onder redactie van Carl Vogt en Rossmässler, een tijdschrift, dat volkomen hetzelfde doel beoogde en dat door Kruseman zelf weer dienstbaar gemaakt werd aan de degelijkheid van zijn praktische onderneming.

Met 1857 onderging het tijdschrift eenige wijziging; de namen der redacteurs werden op den titel genoemd, een nieuwe reeks werd met dezen zesden jaargang geopend en bovendien werd er een kleine uitbreiding aan gegeven door de toevoeging van een *Wetenschappelijk Bijblad*. Het doel van dit toevoegsel was, en is nog steeds, de meer wetenschappelijke lezers maandelijks door korte berichten, getrokken uit buitenlandsche tijdschriften, op de hoogte te houden van de vorderingen en toepassingen op verschillend gebied der natuurwetenschap. De arbeid der samenstelling daarvan kwam geheel neer op de redactie, waarvan elk lid een afdeeling van het veld van wetenschap voor zich hield. Zoo iets zou niet tot stand kunnen komen, ware het niet dat er tusschen uitgever en redactie een even vriendschappelijke als welwillende verhouding bestond. Het moest daarom den redacteuren wel ietwat onaangenaam zijn toen bij de groote fondsveiling van 1857 Kruseman ook het *Album* in andere handen liet overgaan [2]; ook Kruseman ging zulks ter

---

[1] Advertentie in *Haarlemsche Courant* 8 Mei 1853.

[2] Evenals bij de *Aglaja* was ook hier in het einde van 1856 een goedkoope aanbieding van de eerste 5 jaargangen gedaan: „Het *Album der Natuur* is een boek van blijvende, onverminderde waarde; het is

harte, maar hij mocht ter wille van een misplaatst gevoel van vriendschap niet ontrouw worden aan zijn besluit: schoon schip te maken en zijn fonds te verkoopen, toen het in bloeienden toestand was [1]. 1852.

Toen in 1870 het eigendomsrecht weer in handen van den stichter terugkeerde, was het debiet sterk achteruit gegaan en vergoedde nauwelijks de kosten. In het einde van 1873 was het zelfs bij Kruseman ernstig een punt van overweging de uitgave er van te staken [2]; door kunstmiddelen als het bijvoegen van portretten sinds 1875 zou het debiet wel weer wat aanwakkeren, maar de dagen van vroeger zouden niet meer terugkeeren: het laatste jaar, dat Kruseman uitgever was (1877), was het debiet gedaald tot 1169 exemplaren.

Het tijdschrift had gedurende zijn bestaan en gaat daar nog steeds op loffelijke wijze mede voort, ruimschoots het zijne er toe bijgedragen de natuurkunde meer onder het bereik te brengen van een ieder, en beter en gezonder begrippen te verspreiden over exacte wetenschap en indirect over den godsdienst; het dankte dat aan de voortreffelijke artikelen van zoovelen onzer eerste geleerden, aan Harting in het bijzonder, wiens *Bouwkunst der dieren* een herdruk was van artikelen in het *Album* en van wien eenige opstellen uit het *Album* onder toezicht van Schleiden in het Duitsch vertaald onder den titel *Skizzen aus der Natur* in twee bundels werden uitgegeven; het was in waarheid geweest „een lichtbaak in zee, met een helder doch zacht licht, den weg bestralende die naar den tempel der waarheid en der hoogere beschaving geleidt [3]."

---

nooit voor een verlaagden prijs of extra rabat aan den Boekhandel aangeboden; en de éénige reden waarom ik dit tijdelijk aanbod doe is, om gehoor te geven aan verschillende aanzoeken en om welligt door den verkoop dezer exemplaren Inteekenaren te winnen voor het vervolg." (Advertentie in *Nieuwsblad voor den Boekhandel* 30 October 1856.)

[1] Op dat oogenblik was het debiet bij inteekening 2108 exemplaren van het *Album*, en 1876 exemplaren van het *Bijblad*, volgens de cijfers genoemd in den *Catalogus* der fondsveiling van 1857.

[2] Brief van Harting 22 September 1873.

[3] *Natuurkennis als opvoedingsmiddel* [*afscheidswoord*] *door* P. Harling. (*Album der Natuur*. 1885 blz. 398.)

1852. 1851 was een druk jaar geweest; vele nieuwe uitgaven, vele ondernemingen van een ander karakter als een paar jaar te voren, op gang brengen en inrichting van de nieuwe afdeeling, de drukkerij en de dagelijksche steeds toenemende omzet van boeken; het volgend jaar zou kalmer verloop hebben, maar het zou toch tegenover de buitenwereld in vergelijking met het vorig jaar niet zoo weinig beteekenen als hier op het papier oogenschijnlijk moet schijnen: de chronologische behandeling toch der uitgaven, die ten gevolge heeft, dat uitgaven, die in werkelijkheid loopen over 2, 3, 4 of meer jaren, besproken worden in den regel op het jaar waarop die uitgave voorgenomen of begonnen werd, kan onwillekeurig aanleiding geven tot een eenigszins onjuiste voorstelling van het bedrijf, van de drukte en van de werkzaamheid, die Kruseman in de jaren van mannelijken leeftijd en van volle kracht zoo overvloedig ten toon spreidde en die hem dan ook in dit jaar 1852 deed geroepen zien tot de post van voorzitter van de Vereeniging. Het *Christelijk Album*, de *Aglaja*, de verschillende afleveringen van de *Buitenlandsche klassieken*, het pas begonnen *Album der Natuur* zij moesten ongetwijfeld zijn naam, zij het ook op een ondergeschikte plaats, telkens onder de oogen van het publiek brengen, zijn naam als een naam van beteekenis langzaam maar zeker doen rijzen en doen stijgen.

Elke maand werd nu talrijke malen Kruseman's naam als uitgever onder de oogen van het publiek gebracht. De twee periodieken *Christelijk Album* en *Aglaja* hadden samen in 1851 een debiet van 8475 exemplaren[1]; aannemende dat zij allen in maandelijksche afleveringen geplaatst werden, brachten zij alleen Kruseman's naam reeds 100000 maal onder de oogen der men-

[1] Uit de getallen, die bij inteekening geplaatst werden van den jaargang 1852 van het *Christelijk Album* en van de *Aglaja* kan de gevolgtrekking gemaakt worden, dat de op blz. 215 afgedrukte circulaire niet het gewenschte gevolg gehad heeft. Evenwel is het mogelijk, schoon ik het niet waarschijnlijk acht, dat wisselingen onder de personen der inteekenaars de goede gevolgen van het werk der „goede en kwade engelen" aan de waarneming onttrekken.

schen. Dat getal moest zoo mogelijk nog vergroot worden; 1852.
Kruseman richtte daartoe aan den Boekhandel een circulaire dd.

Haarlem, 1 Januarij 1852.

M.

De eerste dagen van het jaar zijn uitmuntende dagen tot het zamelen van Inteekenaren op periodieke werken van naam. In December worden wij overladen met allerlei boeken, die in 't loopende jaar nog het licht moesten zien; in Februarij worden wij bestormd door nieuwe ondernemingen, die gaarne een gansch jaar vóór zich willen hebben om haar debiet te vinden; Januarij ligt daar tusschen als een tijd van verademing, zonder oude of nieuwe artikelen aan te bieden, geschikt om op beziens te worden uitgezonden. En toch is in Januarij het publiek niet het minst geneigd om nieuwe rekening te openen.

Ik wensch een beroep te doen op uwe welwillende medehulp, om die maand in ons beider voordeel te besteden tot het vermeerderen van onze Inteekenaren op mijne drie Tijdschriften:

CHRISTELIJK ALBUM,

AGLAJA,

ALBUM DER NATUUR,

die, zoo ik met alle bescheidenheid waag te zeggen, een goeden naam hebben gekregen bij het publiek. Daartoe wend ik mij vriendschappelijk tot u; maar, door u, ook tot uw personeel, en wel voornamelijk tot de goede en kwade engelen voor een Uitgever: UWE LOOPJONGENS. *Onder uwe goedkeuring*, doe ik hun het voorstel, om *onder uwe leiding* in deze maand Januarij nog eens duchtig voor de drie bovengenoemde Tijdschriften te ijveren en met nieuwen moed er meê aan 't werk te gaan. Ik heb er van mijne zijde een ruime belooning voor over, en bied hun voor ieder *nieuwen* Inteekenaar op elk dier Tijdschriften, boven het *op dit oogenblik* bij u bestaande getal, **25 Cents contant** tot premie. Het zou wel wonder wezen,

1852. als zij met deze buitenkans geen nieuwe broek of jas wisten te verdienen voor zichzelven, en u en mij tevens ten voordeele werkten. Hun eerste tijd zou besteed kunnen worden in uwe woonplaats zelve; later schiet er nog een uitgebreid terrein over in de dorpen in uwen omtrek.

Doe met dit voorstel naar uw goedvinden; ik stel het geheel in uwe hand; en zie er, bid ik u, niets anders in, dan een, naar mijn begrip, eerlijke en opene aanmoediging, om wederzijdsch voordeel te behartigen.

Geloof mij met achting en groete,

Uw Dv. Dienaar,

A. C. KRUSEMAN.

Het eerste werk, dat behalve de periodieken of de afleveringen van vervolgwerken in 1852 door Kruseman uitgegeven zou worden, was de *Christus remunerator. Een harptoon door* J. J. L. ten Kate. Ary Scheffer, de verfranschte Nederlandsche schilder, dankte geheel afgescheiden van zijn begaafdheid als kunstenaar, aan een zeer bijzonder talent de plaats die hij innam, vooral in zijn laatste jaren onder Apelles' gildebroeders. *„Talent sincère, naturel, indépendant, fidèle à sa vocation, sans souci de la mode, sans trouble du succès des autres, il avait la foi de l'artiste, et ce n'était pas là sa moindre originalité. Cette foi, qui décline, et périt d'heure en heure chez nos plus jeunes et chez nos plus habiles, chez lui ne faisait que grandir à mesure qu'il prenait des années"* [1]. Zijn roeping lag hooger dan de heerschende romantische richting; van historie- en genreschilder werd hij een idealistisch kunstenaar; zijn poëtische droombeelden gingen over in een christelijk idealisme, waarvan de *Christus consolator* en zijn tegenhanger de *Christus remunerator* de vruchten waren: de boetvaardige Magdalena, na kwijtschelding harer zonden, geheel verlost en gezaligd [2]. Dat laatste stuk dat Ds. W. Francken zou schetsen *als type van de*

[1] L. Vitet in *Revue des deux mondes.* 1858 tom. XVII pag. 481.
[2] L. R. Beijnen. *Fantasien.* Amst. 1876 blz. 296 en 322.

verheerlijking des Christendoms door de kunst [1] moest ook bij Ten Kate, den dichterlijken evangelie-dienaar sensaties opwekken, die hem zouden nopen Kruseman's aanbod aan te nemen, hierbij een vers te leveren. De uitkomst zou echter naar Van den Bergh's oordeel niet al te gelukkig geslaagd kunnen geheeten worden; „ik heb en houd Ten Kate liever in 't naïeve — hij gaat dunkt me, te veel een bombasticken weg op" [2]. Dat oordeel is te verklaren. Van den Bergh's godsdienstige zienswijze was een andere dan die van Ten Kate. Zooals Thijm in 1848 aan Ten Kate schreef [3], ondergingen velen van het jonge Holland den invloed der nieuwe denkbeelden, die zich zelf daarvan nog onbewust protest aanteekenden tegen elke geopenbaarde waarheid. Bij hen die, evenals Ten Kate, in Jesus den echten Christus remunerator bleven zien, vond Ten Kate volle waardeering. „Gij hebt mij diep getroffen door de tederheid, die in vele plaatsen uitkomt, en die ik te hooger stel naar ik meer en meer inzie, dat die tederheid het uitsluitend eigendom is van het in Christus levend gemoed" schreef Thijm hem [4]. Zulk een indruk had het dichtstuk op Thijm gemaakt, dat hij aan Ten Kate een sonnet op den *Remunerator* zond, voor den dichter „een verkwikking, in dagen van verguizing" [5]. Het oordeel van Sam Jan bleek echter in hoofdzaak ook dat van het publiek te zijn; bij een netto-prijs van slechts *f* 0.60 werden er in 5 jaar 733 exemplaren gedebiteerd, die de uitschotten niet konden dekken. 1852.

Gelijktijdig met Ten Kate's arbeid verscheen het reeds vermelde *Onze Vader* van Heemskerk; een derde werk, dat in

---

[1] Over dit schilderstuk o. a. te zien P. Hofstede de Groot. *Ary Scheffer*. Gron. 1872 blz. 19 vlg.

[2] Brief van Van den Bergh 17 April 1852.

[3] Brief van Alberdingk Thijm aan Ten Kate 25 November 1848, medegedeeld door J. F. M. Sterck in *Nederland*. Amst. 1893 Dl. II blz. 478.

[4] Brief van Alberdingk Thijm aan Ten Kate 22 April 1852. t. a. p. 1893 Dl. III blz. 236.

[5] Brief van Ten Kate aan Alberdingk Thijm. t. a. p. blz. 237. — Het sonnet is afgedrukt in de *Aurora voor 1853* blz. 267.

1852. 1852 door Kruseman uitgegeven werd, waren de *Verhalen en schetsen door* Elisabeth Johanna Hasebroek, een verzameling van in verschillende jaarboekjes, als de *Almanak voor het schoone en goede*, *Tesselschade*, *Muzenalmanak*, *Aurora* en *Holland* verspreide stukken en een enkel onuitgegeven werk. De aanleiding daartoe was de door Kruseman, na het verschijnen van de *Blikken in het leven* van Fry, geuitte wensch nogmaals met haar saâm te werken.

„Gelijk ik zeide, antwoordde zij den 26 November 1851, er is voor mijn gevoel iets in de overeenstemming onzer denkbeelden omtrent den letterarbeid dat daaraan een hooger belang bijzet. Wat zal 't echter wezen? Ook mijn broeder [Jonathan] meende, deze zomer hier [te Wijk bij Duurstede] zijnde, dat ik zelf iets mogt beginnen. Ik beken echter dat ik nog niet geheel en al met mij zelf in 't reine ben omtrent den aard van een nieuw werk. Er zijn onderscheidene bezwaren tegen het eigenlijk romantische in mijn gemoed opgerezen, die mij door niemand nog geheel voldoende werden opgelost. Wat het door u aangegeven cadre — eene zeer schoone en rijke vorm zeker — betreft, na *Lauernesse* zou het wel vermetel van mij wezen om mij op een terrein te wagen, dat Toussaint zoo glorierijk behoort. Ik geloof ook haast dat ik minder oogen heb voor groote gebeurtenissen van buiten, dan wel voor den stiller gang eener inwendige gewaarwording."

Die neiging om den stillen gang eener inwendige gewaarwording te boek te stellen, zou de verzameling van haar eigen werken zijn [1].

Nog verdient hier vermeld te worden de *Handleiding tot de geschiedenis der staatsschulden door* J. J. Weeveringh, waarvan een eerste gedeelte in dit jaar verscheen. Dit, zooals de volgende afleveringen zouden leeren, uitgebreide geschrift over de geschiedenis en den toestand onzer staatsfinanciën, dat binnen een paar jaar gevolgd zou worden door een tweede deel over

[1] Vgl. Huet. *Litterarische fantasieën en kritieken.* Haarl. z. j. Dl. X blz. 57.

de *Buitenlandsche staatsschuld*, had een tamelijk onthaal bij het publiek. Kruseman's boekhouder zag zich in zijn arbeid een heftige concurrentie aangedaan door Dinger's *Overzigt van alle ter beurze van Amsterdam verhandeld wordende binnen- en buitenlandsche effecten*, geheel onafhankelijk van zijn arbeid geschreven en voor Kruseman gansch onverwacht verschenen, terwijl Weeveringh's *Handleiding* reeds voor een deel afgedrukt was. Die kalme waardeering verdiende de *Handleiding* allerminst: niemand minder dan Buijs zou het boek prijzen als een „uitnemend werk", als „een boek dat van uitgebreide studie en groote zaakkennis getuigt" [1]. 1852.

Dat was dan alles, wat de buitenwereld in 1852 van Kruseman's werkzaamheid in nieuwe werken zou zien. Ware het niet dat de periodieken het bewijs bleven leveren, dat de nieuwe geest niet uitgeblusscht was, het zou kunnen schijnen, alsof een teruggang tot de richting van het vorige tijdperk ingetreden was; zelfs zou de gedeeltelijke verkoop van het fonds in dat jaar een vingerwijzing van mogelijken achteruitgang kunnen zijn. Op dat drukke jaar 1851 moest wel eenige rust en kalmte volgen, maar toch niet of elke gelegenheid zou te baat genomen worden een nieuw werk in het licht te geven. Die gelegenheid dacht Kruseman te kunnen vinden in de onthulling van Rembrandt's standbeeld te Amsterdam en hij noodigde Jacob van Lennep uit daarover een *Gedenkschrift* saâm te stellen. Dat voorstel zou niet aangenomen worden, daar Van Lennep „over het *hooge belang* van het feest nog niet met [zich]zelven eens [en] nog niet overtuigd [was], dat Amsterdam, en bepaaldelijk het Kaaspleintjen, met zijn stallen en plaatkoekekramen, voor standbeelden geschikt is" [2].

Het jaar 1853 zou weer wat meer te kijk geven op het gebied van nieuwe uitgaven; het zouden weer vooral letter-

[1] Buijs. *De Nederlandsche staatsschuld sedert 1814*. Haarlem. A. C. Kruseman. 1857 blz. 6.

[2] Brief van Van Lennep 7 April 1852.

1853. kundige werken zijn, die het Nederlandsche publiek aangeboden zouden worden.

Beecher Stowe's *Uncle Toms Cabin, or Negro life in the Slave States in America*, had Kruseman reeds geruimen tijd op zijn schrijftafel liggen toen de berichten naar hier kwamen van den grooten opgang dien het boek in Amerika [1] maakte. Eerst als feuilleton van een Washingtonsch blad, de *National Era* van Juni 1851 tot Maart 1852 verschenen, werd het spoedig daarna door I. P. Jewett te Boston in twee deelen herdrukt. Op den eersten dag van het verschijnen werden er reeds 3000 exemplaren omgezet [2]; einde November 1852 waren er reeds

---

[1] Wel te verstaan in de Noordelijke Staten; in de Zuidelijke Staten wilde men er niet veel van weten. Althans Fuhri schreef den 9 Mei 1856 uit Nieuw-Orleans aan Kruseman: „Eens dreef mijne nieuwsgierigheid mij in een *Slave-yard* (slaven-winkel of slaven-magazijn), waar de mannen aan de eene kant en de vrouwen aan de andere kant netjes aangekleed op eene rei langs de muur zaten. Een laag houten beschot in het midden van het vertrek, scheidde de mannen van de vrouwen. 't Was een winkel, als een andere winkel, en stond ook tusschen andere winkels in. Daar was alleen maar geen toonbank noodig. Ik was er toevallig alleen en de eigenaar wilde met alle geweld aan mij verkoopen. Ik wist niet hoe ik van hem af zou komen, want het stond te kinderachtig om te zeggen, dat ik maar eens uit nieuwsgierigheid kwam. Toen ik zeide niets noodig te hebben, dacht hij dat het maar voorgewende onverschilligheid was om goedkooper te kunnen koopen. Op eens stampte hij met zijn dikken stok op den grond en zeide met forsche stem: „*stand up!*" Al de mannen rezen overeind en gingen om mij heen staan, daar waren er 14. Ik nam de vlugt naar de andere kant; „*stand up!*" gebood de dikke stok en daar zag ik mij omringd door 12 leelijke vrouwen. Ik ontsnapte gelukkig en trachtte daarbij nog een beetje mijn fatsoen te bewaren; doch de slavenkoopman kon maar niet begrijpen, dat ik mijn keus niet had kunnen vinden..... Ik heb hier in een Boekwinkel eens naar eene goedkoope editie van *Uncle Tom's Cabin* gevraagd. Het antwoord, mij met verontwaardiging gegeven, omdat ik er naar durfde vragen, was kortaf: „*We have it not at all.*"

De werken van Stowe vonden in de Zuidelijke Staten geen opgang; den 7 September 1856 schreef Fuhri, dat *Dred* een nieuw werk van die schrijfster in het geheel niet naar Nieuw-Orleans in commissie gezonden werd. Ook dit werk gaf Kruseman later in vertaling uit, zooals zal blijken.

[2] *The Illustrated London News* 11 Juli 1896 pag. 46.

150000 exemplaren verkocht [1], het Engelsche *Athenaeum* van den 21 Januari 1854 zou van een debiet van 450000 exemplaren in Amerika spreken [2]. Die verbazende opgang gaf Kruseman aanleiding het boek eens in te zien. Eenmaal met de lezing begonnen, las hij het 's nachts aan één stuk door en vertoonde het onmiddellijk den volgenden dag ter vertaling (19 Mei 1852). Bijkans tegelijkertijd had het ook de aandacht van andere uitgevers getrokken; na hem vertoonden ook P. N. van Kampen, Otto Petri en Kemink en Zoon, het werk ter vertaling. Kruseman had echter de prioriteit van dit werk, dat zulk een ontzaggelijken opgang zou maken. 1853.

„Sedert lang, schreef het *Weekblad voor den Boekhandel* van den 9 October 1852, is er geen boek geweest, dat bij zijne verschijning in Engeland een zoo verbazend opzien heeft verwekt en eene zoo ontzaggelijk spoedige verspreiding heeft gevonden als *Uncle Tom's Cabin, or Negro life in America*, van de Amerikaansche schrijfster Harriet Beecher Stowe, hetwelk voor eenige maanden in Boston verscheen, sedert dien tijd 20 drukken beleefde, der schrijfster tot 10,000 Dollars opbragt, en in Engeland veelvuldig is nagedrukt. Het boek is een negerroman, vol gloeijende en deels meesterlijke Tafereelen uit het slavenleven.

„De buitengewoon spoedige verspreiding van dit boek is een opmerkenswaardig teeken des tijds, en bewijst dat de abolitionistische partij in Amerika d. i. die, welke voor de geheele afschaffing van het slavenleven ijvert, als de vallende sneeuwklomp aangroeit. Wij zullen het voor de kritiek overlaten, een oordeel te vellen over de waarde van dit werk, als de Nederduitsche vertaling die gelijk wij meenen door den Heer Kruseman zal worden uitgegeven, het licht ziet. Wij willen hier slechts kortelijk het lot van dit boek op Engelschen bodem ondervonden, verhalen. Tegen het einde van April dezes jaars werd een Exemplaar van het kort te voren in Amerika uitgegeven boek naar Londen gezonden en den Boekhandelaar Gilpin tot de uitgave aangeboden. Deze wees het echter af, en de

[1] *The Edinburgh Review* vol. CI (April 1855) pag. 294 vlg.
[2] Geciteerd in *Weekblad voor den Boekhandel* 14 Februari 1854.

1853. Heeren Clarke en Comp. kochten het Engelsche kopijregt door tusschenkomst van den Heer Vizetelli. Deze laatste had een deel der Amerikaansche uitgave mede naar huis genomen om te lezen, terwijl hij het tweede deel aan den drukker Salisbury leende om ook diens oordeel te vernemen; deze verhaalt het volgende: „Tot 4 ure in den ochtend zat ik geheel verdiept „in de lezing van dit werk. Ik weende en lachte daarbij afwis„selend, en het was mij niet mogelijk het boek ter zijde te „leggen. Ik dacht echter dat hierbij de oorzaak meer in mijne „eigene opgewondenheid dan in de verdiensten van de Schrijfster „lag. Ik wekte derhalve mijne vrouw (iemand van een tamelijk „sterk zenuwgestel) en gaf ook haar het boek te lezen; maar „toen ook zij daarbij geheel het slapen vergat en, zoowel als „ik, dan lachte en dan weende, toen was ik verzekerd dat men „de uitgave van dit boek met gerustheid kon wagen. Reeds de „daarop volgende week waren 5000 Exempl. gereed, maar de „verkoop ging niettegenstaande vele aankondigingen slechts zeer „langzaam voort. Eerst in Junij begon het boek meer gezocht „te worden [1] en reeds in Julij verkochten wij daarvan wekelijks „duizend Exemplaren. In Augustus vermeerderde de aanvraag „zoodanig, dat wij van den 20^en^ af daaraan niet meer gereede„lijk konden voldoen. Wij hebben tegenwoordig 400 menschen, „17 snelpersen, en eene menigte handpersen daarvoor in het „werk, en tot heden werden de volgende quantiteiten afgezet: „van de geïllustreerde uitgave à 7 sh. 6 d. (ƒ 4,50) 5000 Ex.; „van de eerste uitgave à 2 sh. 6 d. (ƒ 1,50) 30,000; van de zoo„genaamde spoorweg-uitgave à 1 sh. (ƒ 0,60) 95,000; en van de „penny-edition (stuiversuitgave) in afleveringen 30,000 wekelijks, „zoodat er reeds 150,000 Ex. in de handen van het Engelsch „publiek zijn en daarenboven 100,000 Ex. à 6 d. (ƒ 0,30) „aan de verschillende Couranten-depots werden afgestaan". Tot zoover dit berigt van den Uitgever, die zijne uitgave de eenig regtmatige noemt, hetgeen echter volstrekt niet heeft belet, dat het boek ook door verschillende andere Uitgevers in Londen is gedrukt en verkocht geworden, zoodat de Heeren

[1] Kruseman had het reeds in de vorige maand laten aanteekenen.

Clarke & Comp. zich waarschijnlijk van hun regt niet *genoegzaam* verzekerd hadden. Het debiet van het Boek is nog altijd vooruitgaande en het is een waarlijk merkwaardig gezigt, dat sommige Boekwinkels dezer dagen in Londen opleveren, waar *Uncle Tom's Cabin* in de winkelkasten zijn opgehoopt even als het versche brood bij den bakker" [1]. 1853.

Tegenover dergelijke cijfers schijnt het debiet van Kruseman's uitgaaf niet veel te beteekenen. Maar denkt men aan het betrekkelijk beperkt gebied, dat een boek in de Nederlandsche taal uitteraard moet hebben, dan rijzen die cijfers weer in onze appreciatie. In November 1852 verscheen de eerste aflevering [2] bij Kruseman; in Februari daaraanvolgende kwam de eerste oplaag van *De negerhut* (*Uncle Tom's Cabin.*) *Een verhaal uit het slavenleven in Noord-Amerika, door* Harriët Beecher Stowe. *Naar den 20^en^ Amerikaanschen druk. Uit het Engelsch vertaald door* C. M. Mensing, in groot octavo in 2 deelen met 1100 exemplaren gereed (*f* 7.20); de 2^e^ en 3^e^ druk, minkostbare uitgaaf in klein octavo met een oplaag van 2100 exemplaren (*f* 2.00) [3], verscheen in April. Zoo groot was de vraag naar dit boek, dat van deze goedkoope uitgaaf het eerste deeltje reeds uitverkocht was voor het verschijnen van het tweede. „De aanvragen zijn zoo boven verwachting veel, adverteerde Kruseman [4], dat ik eenig geduld moet verzoeken in het afleveren. De oplage van het tweede Deeltje heb ik vergroot; het eerste wordt reeds herdrukt met den grootsten,

[1] Vgl. met deze cijfers het debiet in Duitschland van Freytag. *Soll und Haben*, Stolle. *3843* en Hauff. *Lichtenstein*, medegedeeld in *Nieuwsblad voor den Boekhandel* 7 April 1859.

[2] „*Uncle Tom's Cabin* is in Amerika en Engeland letterlijk het Boek van den dag, ieder Grooten of Geringen spreekt over *Uncle Tom's Cabin*. In Engeland werden binnen drie maanden 150000 Exemplaren verkocht en de eene Uitgave verdringt er de andere. Omtrent den verbazenden opgang van dit werk, leze men het Blaadje: *De Geschiedenis van dit Boek*, dat bij de eerste aflevering verzonden is en dat tevens tot Prospectus dient." (Advertentie in *Haarlemsche Courant* 3 November 1852.) — Bedoeld prospectus heb ik niet gezien.

[3] De eerste klein octavo druk verscheen te gelijker tijd met een portret van Mevr. Stowe door C. W. Mieling.

[4] Advertentie in *Haarlemsche Courant* 29 April 1853.

1853. maar ook naauwkeurigsten spoed." Ruim een week later was het eerste deeltje opnieuw verkrijgbaar [1]. Die groote oplaag was op haar beurt spoedig uitverkocht en werd in Augustus gevolgd door een volksuitgave in klein octavo, op de wijze van de Engelsche Shilling-editie met 6000 exemplaren [2] en een tweede druk daarvan in December daaraanvolgende met 5000 exemplaren (beide *f* 0.90) [3]. *De negerhut* werd in één jaar in vier drukken, waarvan één met een oplaag van 6000 exemplaren uitverkocht; Kruseman had een uitgaaf, nog zonder voorbeeld in ons land, gegeven en telt men de restanten mee, — en dat mag, daar ook die later weer hun weg zouden vinden [4] — dan heeft hij 14200 exemplaren, een respectabel getal, van dit werk verspreid en er veel toe bijgedragen, de anti-slavernijbeweging ook hier te lande wakker te houden. Het was dan ook niet te verwonderen, dat Ter Haar aan dit geruchtmakende werk zijn stof ontleende voor zijn *Eliza's vlugt* [5].

Voor de schrijfster was het niets anders als streelend, dat haar arbeid ook hier te lande zulk een sympathie ondervond en, toen Kruseman haar van de vertaling een exemplaar aanbood, gaf zij daarvan met een kort woord blijk.

---

[1] t. a. p. 7 Mei 1853.

[2] Van deze volksuitgave, die zoowel door vorm als door prijs eene uitgave voor het algemeen moest zijn, bood hij nog voor het verschijnen tien exemplaren aan het Hoofdbestuur van de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen aan, opdat dat lichaam die onderneming mocht ondersteunen en bij al haar leden zou aanbevelen.

[3] In de circulaire dd. November 1853, waarin Kruseman van het a.s. verschijnen van deze tweede editie der volksuitgaaf kennis gaf, staat: „Op verlangen van velen evenwel zal ik die op tweeërlei wijze verkrijgbaar stellen, en wel 1°: evenals de vorige, gekartonneerd voor *f* —.70 verk. *f* —.90; en 2°: met in staal gegraveerd Vignet en Titel en gebonden in keurig heel linnen band met vergulde stempels, voor *f* 1.10 verk. *f* 1.50." In hoever aan dit voornemen gevolg gegeven is, weet ik niet. Een advertentie in de *Haarlemsche Courant* van den 6 December 1853 doet vermoeden, dat die gebonden editie verschenen is.

[4] Op de fondsveiling van 1857 ging dit artikel over aan J. C. de Buisonjé, die 't kort daarna overdeed aan J. F. K. Schwaebe. (*Nieuwsblad voor den Boekhandel* 5 November 1857.)

[5] In *Aurora voor 1854* blz. 1.

1853.

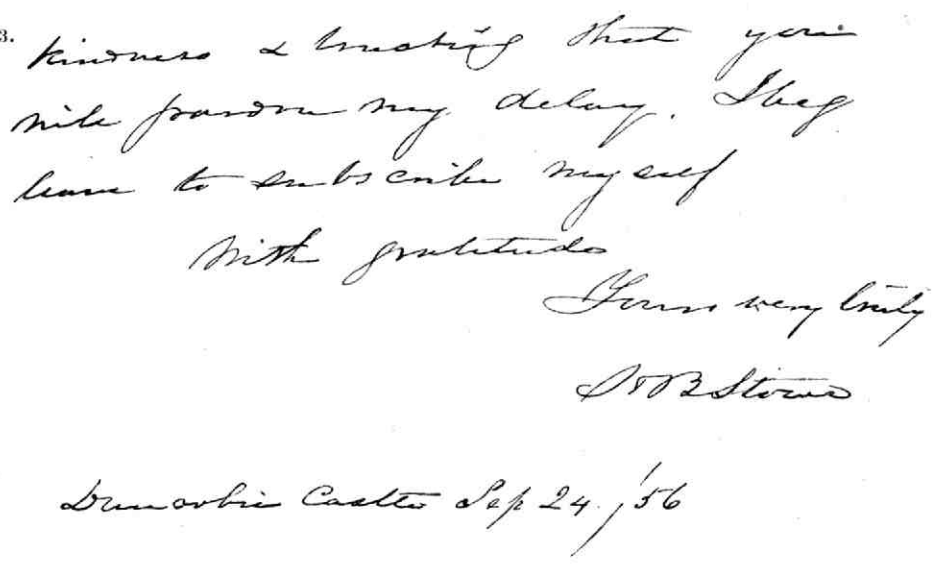
To Mrs. Kinnaman

Dear Sir

Allow me (though somewhat tardily) to express my gratitude for your kindness in sending me a translation of Uncle Tom's cabin & for the very polite note by which it was accompanied. My ignorance of the language prevents my being an adequate judge of the work, but it must ever be interesting to learn that those hearts move in sympathy with our own & that the great struggle for the truth of Causes meets an answering heart in all parts of the world

With many thanks for your

1853.

Dunrobin Castle Sep 24 / 56

Het boek, een kostelijk boek [1], dat Sam Jan zou houden voor een studieboek en een werk naast den Bijbel [2], maakte evenals overal elders ook hier te lande opzien; het werd druk verkocht, zóo zelfs dat er een oogenblik aan gedacht werd samen met Gebhard een geïllustreerde editie uit te geven; het had een levendig vertier, tot voordeel en gewin van den uitgever, die er ongeveer *f* 9000 aan verdiende, een waarlijk niet gering fortuintje. Kruseman begreep dan ook het getij niet te mogen laten verloopen en dat het zaak was hoe eer hoe beter *A key to Uncle Tom's Cabin; presenting the original facts and documents, upon which the story is founded. Together with corroborative statements verifying the truth of the work*, een vervolg van *De negerhut* en dat tevens een sleutel moest zijn tot de romantische inkleeding van dat werk, te kunnen debiteeren. Door tusschenkomst van Otto Petri te Rotterdam wist hij zich den 26 Maart 1853 van het vertalingsrecht te verzekeren;

[1] Brief van Lindo, 20 November 1852.
[2] Brief van Van den Bergh, 1 Maart 1853.

het werk werd, om geen tijd te verliezen, ter vertaling ver- 1853.
deeld onder Mensing, Van den Bergh, De Kanter en Rietstap, en over de Haagsche drukkerijen van Bakels, Belinfante en Giunta d'Albani. Een maand later werd het eerste deel verzonden en elf weken later was *De slavernij door* Harriët Beecher Stowe. *Vervolg en sleutel op De negerhut van dezelfde schrijfster* [1], een boek van 45½ vel geheel vertaald, gedrukt en verzonden. In weerwil van de hooge belangrijkheid van dit werk voor de bezitters van *De negerhut* was het debiet aanmerkelijk minder: ruim 600 exemplaren werden er gedebiteerd.

Evenals elders maakte ook hier te lande deze Amerikaansche slavenroman een buitengewoon grooten opgang; ook andere uitgevers brachten Stowe's werken in Nederlandsch gewaad in de wereld. Tjeenk Willink te Zwolle, Van Druten en Bleeker te Sneek, Höveker, Van Kampen, Kirberger, Wed. L. van Hulst & Zoon te Amsterdam, legden haar werken ter perse. N. de Zwaan verzond „ten gebruike bij de twee eerste editiën van de Hollandsche Uitgave", kort na het verschijnen der klein octavo uitgaaf, een *Album platen uit De negerhut;* bij de muzijkale correspondentie verscheen in April 1853 een *Uncle Tom's Galop door* Revius [2]; Meijer te Amsterdam gaf voor 1854 een *Uncle Tom's [plak]almanak* [3] uit. Nederland met de geheele wereld [4] was

[1] „Dit hoogst belangrijke Boek wordt bewerkt met al den spoed, die met de *naauwkeurigste zorg* bestaanbaar is en zal hier te lande verkrijgbaar zijn voor [dat] het publiek welligt zich met eenige verminkte Fransche Vertaling tevreden stelt." (Advertentie in *Haarlemsche Courant* 13 April 1853.)

[2] Advertentie in *Haarlemsche Courant* 6 Mei 1853. — „Rome eischt van zijne volgelingen, dat zij „De Negerhut" niet zullen lezen, terwijl het in Frankrijk een kerkelijk geijkten Oom Tom laat fabriceeren; en de ligtzinnige wereld danst een Uncle-Toms-polka of galop. O dwaasheid der dwaasheden! Uncle Tom.... en een galop!!" (*Christelijk Album.* 1854 blz. 310).

[3] *Nieuwsblad voor den Boekhandel* 27 October 1853.

[4] *The Edinburgh Review* (vol. CI. April 1855 blz. 294) zegt, dat voor het einde van 1852 het werk overgebracht was in het Italiaansch, Spaansch, Deensch, Zweedsch, Nederlandsch, Vlaamsch, Hoogduitsch (12 verschillende vertalingen), Poolsch en Magyaarsch. In Frankrijk had de uitgever Eustace Barba het in 5 edities verspreid.

1853. vervuld van het lijden, dat in Amerika plaats had, zoozeer, dat *De negerhut* zelfs in de kinderkamer geen onbekende meer was [1]. Te verwonderen is dat niet, daar de groote opgang van *De negerhut* een weerklank vond in het debiet van het kinderwerkje *Een kijkje in de hut van Oom Tom, door Tante Marie, voor haar neefjes en nichtjes*, dat Van Druten en Bleeker in April 1853 uitgaven en, getuige de verschillende drukken, eveneens een goed debiet vond.

Na dezen grooten opgang bij het verschijnen volgde een paar jaar van rust; in 1856 werden slechts 150 exemplaren, van Januari tot September 1857 niet meer dan 134 exemplaren nagevraagd.

In bezit van anderen zou zulks veranderen; een nieuw geslacht van lezers was opgekomen. In 1868 bezorgde Brinkman nog een nieuwen druk en wel met het meeste succes; de 1690 restant-exemplaren van de verschillende editiën, die in 1857 door Kruseman verkocht waren, hadden hun weg gevonden. „Bijzonder opmerkelijk mag 't wel heeten, schreef Funke in zijn jaaroverzicht in het *Nieuwsblad*, dat van Stowe's *Negerhut* in 1868, zóó ver hors de saison, nog een 6e druk een meer dan gewoon debiet vond, nadat meer dan 12,000 exemplaren der vorige vijf Hollandsche drukken meerendeels stuk gelezen waren. Waar zulke feiten spreken, verwondert het niemand dat Fred. Bremer dit boek het ideaal van een roman achtte" [2].

Binnen enkele jaren was bij Brinkman ook deze oplaag uitverkocht. In 1874 en 1879 verschenen bij hem nieuwe oplagen, van 3300 exemplaren ieder, telkens met zes gekleurde steendrukplaten van Trap te Leiden. Zes jaar later, in April 1885 deed Brinkman een 9en druk als volksuitgaaf het licht zien, thans met 8 houtsneden door J. Walter [3] naar Joh. Braakensiek. Kostte deze volksuitgaaf,

---

[1] Althans in het kinderwerkje *De mensch en de natuur. Een onderhoudend lees- en leerboek voor de Nederlandsche jeugd*, in 1855 door Fuhri uitgegeven, wordt (blz. 121) *De negerhut* als een bekend boek in die kleine wereld beschouwd. — Als schrijver van *A key* wordt daar genoemd de kwaker Isaak Hopper.

[2] *Nieuwsblad voor den Boekhandel* 18 Maart 1869.

[3] Over Walter en zijn beteekenis voor de artistieke houtgraveer-

die een oplaag had van 9000 exemplaren *f* 1.80 en gebonden *f* 2.25, tegen *f* 1.80 waarop de vorige vier drukken voor gebonden exemplaren geprijst waren, het volgend jaar in December 1886 moest een nieuwe volksuitgaaf als tiende druk verschijnen tegen het geringe bedrag van *f* 0.65. Van de 30000 exemplaren, waarin deze editie was opgelegd, waren vier jaar later nog 2421 exemplaren over, toen dit restant in de fondsveiling van den 25 November 1890 overging voor *f* 2888.95 aan Gebrs. E. & M. Cohen. 1853.

In 1892 was dit restant op zijn beurt uitverkocht.

Naast een groote imperiaal-octavo editie met 200 platen in de door Ds. Adama van Scheltema herziene vertaling van Mensing met een oplaag van 5000 exemplaren, die de Gebrs. Cohen in 1892 en 1893 in afleveringen gaven, verscheen nog bij hen in het begin van 1893 een herdruk van de goedkoope editie (*f* 0.75, gebonden *f* 1.10) met 70 platen getrokken uit de groote imperiaal-editie en met de platen van Braakensiek. De oplaag van deze editie was in het einde van 1895 alweer geheel uitverkocht en werd kort daarop gevolgd door weer een even groote oplaag van 5000 exemplaren, welke thans zoover verminderd is, dat, naar ik uit goede bron verneem, in 1898 opnieuw een oplaag van 5000 exemplaren gereed gemaakt zal worden.

Door Kruseman waren 14200 exemplaren van *De negerhut* verspreid; zelf debiteerde de firma C. L. Brinkman er nog 42500 en de Gebrs. Cohen brachten er nog ongeveer 15000 in omloop.

Is het niet een opmerkelijk verschijnsel, dat van een vertaalden roman in ruim veertig jaar bijna 72000 exemplaren gedebiteerd werden, en dat nog wel, terwijl onder een zeker deel der bevolking het boek als geplaatst op den *index* geen afzet kon hebben [1]? Moge de stand der lezers van *De negerhut* in

---

kunst hier te lande vooral te lezen zijn necrologie in *Eigen Haard*. 1895 blz. 270.

[1] Vgl. C. S. Adama van Scheltema. *Harriet Beecher Stowe, in de lijst van haar tijd*. Gouda (1896) blz. 19. — Zie ook blz. 227 noot 2.

1853. het algemeen gesproken, thans een andere zijn als die van een veertig jaar geleden, het voortdurend debiet ervan bewijst beter dan iets anders de waarde van het werk, niet alleen als *tendenz* roman, maar voor alles als een geschrift van een hoog ernstige strekking.

Van Zeggelen verrijkte in April 1853 Kruseman's fonds met zijn *Vrolyke schetsen*, thans een zeer zeldzaam bundeltje. In Augustus verscheen de *Proza en poëzy* van Helvetius van den Bergh, een vermeerderde herdruk van zijn verspreide stukjes in rijm en onrijm, waarvan hij de uitgave aan Kruseman had voorgesteld met den wensch, dat dit goed zou mogen maken wat *De Nichten* Kruseman te kort hadden gedaan; veertien dagen later en in December volgden twee bundels van Da Costa: *Eschylus' dramatische dichtstukken: de Perzen en Prometheus* [1] en zijn zoogenaamde *Politieke poezy*, het eerste een herdruk van de uitgaaf van 1816 en 1820, waarvan Kruseman het kopyrecht in 1845 uit het fonds van J. H. den Ouden gekocht had, het tweede een nieuwe uitgaaf o. a. van de *Wachter* en de *Vijf en twintig jaren*. Veel meer leverde het jaar 1853 niet op, ware het niet dat *De negerhut* Kruseman's naam weer luid had doen schallen in Nederland en dat nog enkele namen van Haarlemmers een plaats zouden komen in-

[1] „De vertaling van *Eschylus* van Mr. I. da Costa zou zeker in dienzelfden vorm [van de *Buitenlandsche klassieken*] zijn gebragt, indien 't niet eigenaardiger geweest ware, dat al de werken van den Dichter, die bij mij zijn uitgekomen, hetzelfde formaat hadden, en de *Eschylus* daardoor een vervolg moest zijn op Mr. I. da Costa's werken. (Brief van Kruseman aan Van 's Gravenweert 27 September 1853.)

Uit het voorbericht blijkt, dat Da Costa dezen herdruk in het licht gaf op verzoek van Kruseman. Da Costa's eerste denkbeeld in dezen herdruk tevens verbeteringen aan te brengen, bleek hem onuitvoerbaar; hij gaf een zoo goed als onveranderde nieuwe uitgaaf. Aan het einde van den bundel plaatste hij een fragment uit *De Perzen* als *Proeve van overwerking* om te laten zien, hoe hij in tegenstelling met zijn arbeid uit 1816 en 1820 thans dien arbeid opgevat zou hebben en hoe hij zich daarbij in elk geval in beginsel nader aan de letter van het oorspronkelijke gehouden zou hebben.

nemen in het fonds, van Haarlemmers, die voor den uitgever en voor den persoon van Kruseman een gansch bijzondere beteekenis zouden krijgen en in Nederland zulk een eerste plaats zouden innemen: Logeman met zijn *Beginselen der werktuigkennis*, op verzoek van Kruseman geschreven, Lubach met zijn *Wonderen van den dag*, een geschrift gericht tegen den tafeldans en de klopgeesten, Buijs met zijn *De verordening op veer- en beurtschepen*, geschreven op verzoek van A. L. Dyserinck, als lid van de Haarlemsche Kamer van Koophandel, en zelf als handelsman een groot tegenstander van de toen vigeerende regeling der veeren en beurten, Busken Huet met zijn vertaling van Reuss' *Geschiedenis der Christelyke godgeleerdheid gedurende het Apostolisch tydvak* [1], waarin hij naar het oordeel van K[uene]n [2], die bij dit werk een voorrede schreef, een onleesbare spelling volgde en zijn *Belydenisvryheid. Een strafgeding in Pruissen. Uit het Hoogduitsch vertaald.* 1853.

Een kleine drukkersgeschiedenis verbindt zich aan dit laatste boekje. Drukfouten, wie kent ze niet, die kleine, geniepige kwelgeesten, die den auteur soms gansch iets anders doen zeggen als hij wil? „Ze zijn er eer men 't vermoedt en ze blijven er ondanks het ernstigste verzet. Meent men in goede trouw ze uitgeroeid te hebben in de laatste en nog eens laatste revisie — als daar een blad ligt afgedrukt, pronken zij er in haar kwaadaardige glorie, grijnzend alsof ze ons wilden toesnaauwen: „Ziet ge wel, dat ik er tóch sta?" [3] Een gesprek, dat Kru-

[1] Het eerste stuk van Reuss wordt als verschenen reeds vermeld in de *Haarlemsche Courant* van den 26 Februari 1853. De beide deelen verschenen eerst compleet in 1854 en 1855 volgens de exemplaren in Kruseman's Archief, terwijl Brinkman's *Alphabetische naamlijst* alleen het jaar 1855 noemt. Daarentegen wordt het tweede stuk als verschenen reeds vermeld in het *Weekblad voor den Boekhandel* van den 1 October 1853.

[2] *Algemeene konst- en letterbode* 1854 blz. 145. — Naber hielp Huet in het corrigeeren der drukproeven. (Naber. *Vier tijdgenooten*. Haarl. 1894 blz. 13).

[3] Brief van Kruseman aan Potgieter 11 November 1874. — Ook in de *Bouwstoffen* (Dl. I blz. 402) vermeldt Kruseman dit voorval. Deze vergissing in een naamval echter te bestempelen als drukfout, acht ik

1853. seman hierover had met Huet, Buijs en Naber, deed hen besluiten om met dit kleine geschrift eens de proef te nemen om het zonder een enkele drukfout in de wereld te sturen; alle vier namen correctie en revisie op zich. Na het afdrukken bleek, dat op de laatste pagina aan het einde stond: „Daarvoor allermeest beware ons den Hemel!" De drukker had bij ongeluk dezen regel in pastei laten vallen en onder het herstellen deze fout begaan.

Nog was er in dit jaar over andere uitgaven onderhandeld. Om den persoon die het voorstel deed, dient hier genoemd te worden Douwes Dekker. Het was nog uit zijn Amsterdamschen tijd, dat Kruseman den lateren schrijver van de *Max Havelaar* kende en reeds in 1851 had Dekker hem uit Menado een tooneelspel ter beoordeeling gezonden [1]. Bij zijn verblijf in Nederland in 1853 kwam hij bij Kruseman logeeren en raadpleegde hem over zijn *De eerlooze* [2]. Schoon Kruseman voor dit werk niet gansch en al ongevoelig was, ondernam hij de uitgaaf daarvan niet, want de handelingen, die Dekker zich ten huize van zijn gastheer veroorloofde, waren oorzaak, dat Kruseman hem in de letterlijke beteekenis van het woord op straat zette en zich voornam nimmer weer met hem in aanraking te komen [3]. Nadere bijzonderheden over zijn relatie in

te ver gezocht, daar ons woord drukfout veeleer dezelfde beteekenis heeft als het Fransche *coquille*.

[1] *Brieven van Multatuli. Vervolg. Eerste periode 1846—1859.* Amst. (1891) blz. 124 en 155.

[2] t. a. p. blz. 161.

[3] Vgl. *Brieven van Multatuli 1862—1863.* Amst. 1892 blz. 43. — In April 1867 schreef Kruseman o. a. aan Potgieter, toen hij met bedroevenden uitslag te Haarlem geld poogde te zamelen voor Mevr. Dekker: „Ik heb hier gepoogd wat ik kon: helaas vruchteloos. Bij een tiental vermogende menschen heb ik persoonlijk aangeklopt; maar alle inspanning en goede woorden stuit af op de moreele persoonlijkheid van Dekker, die alles behalve strookt met de conventie omtrent het geijkte fatsoen. Ook bij [.....] is geen heil te vinden, zoolang Mevr. Dekker toegeeft aan „haar caprice" om den man te blijven aanhangen, die haar en hare kinderen overlaat aan gebrek, of aan particuliere weldadigheid. *Iets* is daarvan aan. Maar een beetje appreciatie, een beetje

dezen tijd met Dekker, die nog zelfs in 1891 hoogst onaan- 1853.
genaame gevolgen voor Kruseman en onrechtvaardige beoordeelingen van zijn persoon had, blijven hier achterwege.

En in de tweede plaats zij vermeld, dat in October mevrouw Van Calcar geboren Schiötling met het plan kwam een tijdschrift uit te geven voor vrouwen, geschreven door vrouwen. De voorwaarden waren Kruseman niet aannemelijk, terwijl hij daarbij weinig sympathie gevoelde voor een tijdschrift voor vrouwen. „Zeer zeker, antwoordde hij den 6 October 1853, ontleent onze hedendaagsche vaderlandsche letterkunde een hoogen glans aan de vrouwen, die het goede en schoone beoefenen in den vorm der taal, [maar] evenmin als ik eenige voorliefde zou gevoelen voor een belletristisch tijdschrift geschreven alleen door dominé's of advocaten, evenmin lokt mij een letteroogst aan, die alleen door vrouwen gezameld is, hoe geeerd en hooggevierd haar namen ook zijn mogen." Voorloopig bleef het daarbij. Maar mevr. van Calcar rustte niet voor dat zij haar plan door Kruseman verwezenlijkt zag. *Tijd en toekomst* zou het leeren, hoe Kruseman's inzichten maar al te juist zouden blijken te zijn.

Anders ging het met Ds. Van Schaick. In 1852 was deze vertrokken naar Paramaribo en reeds het volgend jaar vormde hij daar het plan met Mr. H. C. Focke, Dr. Ch. Landré, Jhr. C. A. van Sypesteijn, 1e luitenant bij de artillerie en F. A. C. Dumontier, officier van gezondheid 2e klasse, een Surinaamsch Tijdschrift uit te geven. Geen gewin, behalve present-exemplaren, maar ook geen schade stond bij hen op den voorgrond en

---

medelijden is toch zoo heel véél niet gevraagd voor een vrouw die haar man aanhangt en gebrek lijdt! Vraag geld voor een orthodoxen huichelaar — en 't stroomt u om Gods wil toe; vraag het ten behoeve van een kampioen voor de snerpende waarheid — 't wordt u om Gods wil botaf geweigerd. — Ik heb bedroevende visites gebragt en mij geschaamd dat ik zwak genoeg was mij niet boos te toonen. Evenwel — Dekker is geen heilig boontje, voor wien men met een staal voorhoofd in de bres kan staan. Dat is óók waar."

1853. op die voorwaarde stelde hij Kruseman de uitgave voor [1]. In goed vertrouwen op zijn ouden vriend Van Schaick waagde hij een jaar de uitgave van *West-Indie. Bijdragen tot de bevordering van de kennis der Nederlandsche West-Indische koloniën*, waarvan de typographische uitvoering en de correctie geheel ten laste van Kruseman kwam. Dat hij zich niet bedroog in zijn goed vertrouwen op Surinaamsch debiet [2] bewees de uitkomst; de eerste aflevering vond reeds dadelijk een gunstig onthaal bij de critiek [3], zoodat, daar het publiek met dat oordeel medeging, de uitgaaf voortgang had en er in het geheel twee deelen (laatste deel in December 1857) [4] verschenen, die een aardig voordeel opleverden aan den uitgever. „Zoo is me nog nooit een kopy in huis gegooid" was het antwoord dat hij den 20 November 1853 aan Van Schaick gaf,.... Ook, ik ben Goddank! geen speculant alléén, maar daar loopt ook een droppeltje liefde voor de wetenschap en literatuur door mijn bloed"; dat toegeven aan zijn eigen lust, deed voordeel aan den uitgever.

Bij het verschijnen van de eerste aflevering van den tweeden jaargang gaf P. M. N[etscher] een recensie in de *Algemeene konst- en letterbode* [5], waarvan ik de beide eerste alinea's hier nog overneem, omdat zij gegevens behelzen over dit tijdschrift, welke ik elders niet vond.

„Op blz. 303 van onzen jaargang 1854, kondigden wij de eerste aflevering van dit als toen nieuw opgerigte tijdschrift aan en wel op niet zeer gunstige wijze. Wij gevoelen ons heden om der waarheidswille genoopt, op dit naar aanleiding

---

[1] Brief van Van Schaick 20 October 1853.

[2] „Suriname moet zich kordaat houden, hier te lande zie ik geen kans er tien van te verkoopen. Och verfrisch me toch spoedig met het bericht, dat ik een goede 300 inteekenaren heb en daarop kan voortgaan", schreef Kruseman den 2 Augustus 1854 aan Van Schaick.

[3] *Vaderlandsche letteroefeningen*. 1855 Dl. I blz. 255.

[4] In 1855 had Van Schaick zich aan de redactie onttrokken; daarmede was blijkbaar de band, die Kruseman als uitgever aan dit tijdschrift verbond, verbroken.

[5] 1856. blz. 92.

van die eerste aflevering uitgesproken oordeel terug te komen. 1853.
Vooreerst herinneren wij onzen lezers aan het reeds op blz. 393 van onzen jaargang 1854 vermelde berigt, dat al hetgeen in die eerste aflevering voorkwam en wel bepaaldelijk een onbelangrijk maar godsdienstig onverdraagzaam artikel over de hervormde kerk in Suriname, daarin geplaatst was door den predikant C. van Schaick, een der redacteuren, buiten weten en geheel tegen den wil van de overige leden der redactie, die zich allen in Suriname bevonden. De redactie heeft zulks dadelijk bij advertentie in het *Surinaamsch weekblad* publiek gemaakt, en ten gevolge daarvan heeft de heer Van Schaick gelukkig opgehouden lid der redactie te zijn.

„De drie volgende afleveringen van het eerste deel en de eerste aflevering van den jaargang 1856 van „West-Indie" beantwoordden volkomen aan het *doel*, dat de redactie zich daarmede voorgesteld heeft, „het verspreiden van meerdere „kennis van de kolonie Suriname"."

Vergeleken met het vorige jaar is over 1853 een vooruitgang in aantal, maar ook in gehalte der uitgaven op te merken. *Indefessus agendo.* Tallooze brieven over allerlei boekhandelaars- en letterkundige aangelegenheden werden gewisseld. Onder de laatste is er één, dien ik hier wil afdrukken. Het onderwerp staat wel is waar slechts zijdelings in verband met den persoon van Kruseman; de naam van den schrijver, en het nog voor onze dagen actueele van het onderwerp moge echter de opname wettigen. Het geldt de medewerking van Alberdingk Thijm als katholiek in letterkundige jaarboekjes zonder een bepaalde godsdienstige kleur, maar die toch als de *Aurora* hun debiet voornamelijk onder de protestanten hadden.

Door den schrijver was in de *Aurora voor 1852* [1] geplaatst zijn *Geertruide van Oosten*, de historie van eene vroome begijn

[1] Blz. 193. — Een herdruk, „met twee platen versierd door Ed. Dujardin" verscheen in 1853 bij C. L. van Langenhuysen te Amsterdam. Op te merken valt het verschil in interpretatie van den muziektekst van *Het daghet in den Oosten* in beide uitgaven.

1853. uit de veertiende eeuw. „Wij begrijpen het niet, schreef *De Tijd* [1], hoe de heer A. Thijm zoo iets aan Protestantsche lezers, die hij weet, dat het meerendeel uitmaken, kan opdisschen.... De eisch zal toch niet te wreed zijn, als wij den heer Thijm voor het vervolg verzoeken, veler smaak niet te hinderen, door mededeeling van mirakelen.... De vraag rijst natuurlijk op: hoe kan een helder hoofd in ongerijmdheden en onmogelijkheid vrede vinden?" De redactie van de *Aurora* noodigde daarop Thijm niet uit een bijdrage voor den volgenden jaargang af te staan, vermoedelijk niet met goedvinden van Kruseman, die maar al te goed moest begrijpen, hoe Thijm als letterkundige te waardeeren viel. De uitgever niettemin bood Thijm een exemplaar van den jaargang 1854 aan, en deze, die begreep, dat de wind niet woei van den kant van Kruseman, legde hem openlijk en rond zijn meening bloot in een allerbelangrijksten brief [2].

> Uw aangenaam geschenk verraste en verheugde mij te meer, naar ik tot meêwariger hoofdschudding en schouderophaling was gestemd geworden door *de Redaktie* van uw Jaarboekjen. Uit licht verklaarbaren eerbied voor het woord der zich-noemende Protestantsche volksbladen, heeft men mij, laf en onwaardig, ontweken, toen de uitnoodigingen voor de *Aurora* gedaan zijn. Men meent, dat ik in eene soort van ziekte vervallen ben, zoó, dat ik niets anders dan pastoors en begijntjes beschrijven kan; en daar is men bang voor, als voor den dood. Toen ik *Geertruide van Oosten* in de *Aurora* had bijgedragen (een stukjen, dat Gij de onpartijdige goedheid hadt met den maatstaf der kunstsmaak, niet met dien der sekteantipathiën te beoordeelen, en waarover Gij mij een vriendlijk huldeblijk aanboodt), toen het Delftsch Begijntjen in de waereld was — heb ik mijne vrienden Nepveu en Van den Bergh om het hardst zien verbleeken. Ik heb ze ge-

[1] Dl. XV. 's-Gravenh. 1852 blz. 68.
[2] 14 December 1853.

rust gesteld, en gezegd, dat ik een volgenden keer geen begijntjen, maar misschien eens een *modisteljen* behandelen zou; maar de Heeren geloofden mij niet. „Eens van die gevaarlijke begijnen — altijd, altijd begijnen. Gij zult er niet in slagen U aan die manie te onttrekken." Ik heb geglimlacht; maar mij werd natuurlijk de deur tot de *Aurora* voor 1854 gesloten. „*Aurora musis amica*". Gelukkig dat de muzen nog *andere* vrienden hebben, toegankelijker dan ditmaal mij de *Aurora* gebleken is; anders was ik voor goed, door de dichters van het „gesloopt wordend schip" en van „de twee moordenaars", buiten het choor der negen zustertjens verstooten. Heer en vriend! zand hierover! maar mij deert, dat de Hollandsche *Barbier* (volgends Potgieter) en de schrijver van het *Tweegevecht* minder moed blijken te hebben dan eene tedere vrouw; ik bedoel mevr. Bosboom, wier verzoek om toch vooral niet op den bladwijzer van het *Schoone en goede* voor 1854 te ontbreken, mij in zeven bladzijden schrift, met de eigenaardige gratie dier beminnelijke, hoewel dan niet altoos even grondig historische *romancière*, gedaan werd. 1853.

Ziedaar, véél over niets. Maar ik kan geen lafheid velen, en onrechtvaardigheid even min. Dat men een „Gereformeerd Jaarboekjen" uitgeve — ik heb er niet tegen, en zal niet vragen om meê te werken; maar op het algemeen veld der Nederlandsche letteren, meen ik *la cape et l'épée* op eerlijke wijze verworven te hebben, en wensch daarvoor erkend te worden.

Ik geef u een bewijs van vertrouwen. Ik heb noch Nepveu noch Van den Bergh de eer willen doen hun te zeggen, hoezeer zij mij uit de hand zijn gevallen; maar ik wil toch, dat Gij het weten zult.

De menschen zijn ellendig zwak tegenwoordig. Jager ontziet zich niet den *Almanak van het schoone en goede* te adverteeren in — *De Fakkel*, *De Fakkel* die ten vorigen jare mevr. Bosboom met de vuilste smaadredenen heeft vervolgd, omdat zij voortging mijne kollaboratie te vragen.

Nogmaals — dank voor uw presentexemplaar. Ik stel

1854. mij aangename oogenblikken uit de lezing voor. Het uiterlijk is smaakvol gedacht.

Ik geef U volle vrijheid, zoo Gij verkiest, Van den Bergh te zeggen, dat ik zijn gedrag ten mijnen opzichte niet loijaal vind.

Niettemin zou de *Aurora* geen bijdragen van Thijm meer te lezen geven.

In het jaar 1854, waarin de eerste aflevering van Van Schaick's tijdschrift verscheen, kwam ook de *Tijdkaart van de geschiedenis des vaderlands* door Mr. J. van Lennep met illustraties naar Rochussen tot stand. Kruseman was op het denkbeeld gekomen van deze kaart, door een tijdkaart van de geschiedenis van Engeland, die hij op de Londensche wereldtentoonstelling in 1851 gezien had, en dacht denkelijk een goed debiet te zullen vinden bij de bezitters van Van Lennep's *Vaderlandsche geschiedenis*. Het eerste blad was reeds in December 1852 afgedrukt, in het belang van den Boekhandel meende Kruseman de verzending niet te moeten doen in de laatste maand van het jaar, maar liever te wachten tot de allereerste dagen van 1853 [1], opdat deze kaart op de nieuwe jaarrekening gesteld zou kunnen worden. Door een ongeluk aan een der steenen [2], en door allerlei verdrietelijkheden, door nonchalance van den bewerker, verscheen het tweede blad eerst in het tweede halfjaar van 1854.

Het vermoeden van Van Lennep, dat „dat fraaie ding van Van Stockum *ons* niet zal benadeelen" [3], was juist. In weer-

[1] Advertentie in *Nieuwsblad voor den Boekhandel* 16 December 1852.

[2] Advertentie in *Weekblad voor den Boekhandel* 25 Juli 1854 en in *Nieuwsblad voor den Boekhandel* 27 Juli 1854.

[3] Brief van Van Lennep 20 Juli 1854. — Bedoeld wordt de *Tijdrekenkundige kaart of tijdstroom der vaderlandsche geschiedenis, van de vroegste tijden tot op heden, ten gebruike bij de Geschiedenis van Noord-Nederland van Mr. J. van Lennep;* deze kaart was een navolging van den *Stroom der tijden* van Strass. De titel afgedrukt in Brinkman's *Naamlijst 1850—1860* blz. 993 doet ten onrechte vermoeden, dat deze kaart door Van Lennep saâmgesteld is.

wil van de hooge kosten van aanmaak [1] (*f* 4078.68 voor de 2 bladen) en van den daaruit voortvloeienden hoogen prijs (*f* 4.40 voor elk blad), vond deze uitgaaf haar weg. Niet te vergeefs had Kruseman de hulp ingeroepen van den Minister van Koloniën om het debiet in Nederlandsch-Indië te bevorderen; want in Maart 1856 was een tweede oplaag gereed, getrokken van geheel op nieuw gegraveerde steenen [2], die alleen *f* 163 kostten. 1854.

De eerste uitgaaf van 1854 was *Groen en ryp door* Thrasybulus, de eersteling van Coenraad Busken Huet, die hier onder den aan een twee jaren vroeger verschenen werkje ontleenden titel [3] een vermeerderden herdruk gaf van zijn opstellen uit den *Leidschen Studenten-almanak*. „Wie is toch Thrasybulus, vroeg Burlage aan Kruseman, die me een gek figuur laat maken toen ik 't uit had en de vrouw van de piano opstond om de avondboterham te smeeren? Stellig een getrouwd man en vader — en zeker een goeije ook, of je kan op de lui niet meer an." [4] Een niet erg gunstig getuigenis, dat *De Gids* [5] geheel beaamde.

„De auteur heeft alzoo geen bewijs geleverd van kritiek te bezitten, toen hij al deze opstellen herdrukken liet, wel toen hij ze in zijn voorberigt den weinig vleijenden naam van grollen schonk.... Wij moesten tot dusverre door een bajert heenwroeten, waarin de ongelijksoortigste elementen dooreen warrelen; wij moesten worstelen tegen wanbegrip, valsch vernuft en onzin, gehuld in dikwerf zeer behagelijke vormen,

---

[1] Vgl. advertentie in *Nieuwsblad voor den Boekhandel* 15 Maart 1856.

[2] Vgl. *Catalogus* der fondsveiling 1857 blz. 23.

[3] In de *Haarlemsche Courant* van den 23 October 1852 kondigden de Gebr. Abrahams de uitgave aan van *Rijp en groen, uit de portefeuille van Severinus*.

[4] Brief van Burlage 30 December 1852. — Burlage was iemand, die vooral in zijn brieven wel eens wat zonderling was: „'k Heb van Burlage een curieuse brief ontvangen. Je hebt een avond noodig om hem door te worstelen. Regt dwaas! 't Is of 't hem in den bol gaat schemeren." (Brief van Van Zeggelen 6 November 1854).

[5] 1854. Dl. II blz. 495.

1854. zoodat het schiften van wezen en schijn soms niet weinig bemoeijelijkt werd. Wij hebben thans evenwel den schrijver niet langer bij zijne onbekookte redeneringen te volgen..... Eene idee in al hare deelen te beschouwen en in al hare consequenties door te voeren, ligt buiten zijn bereik.... Voor als nog schijnt ons zijn scherts meer uit redenering dan uit de opwelling zijns binnensten verkregen, schijnt zij meer áan dan ín hem, schijnt zij meer om den wille zijner lezers te bestaan dan uit eigen zin en behoefte; daardoor is ze zoo dikwerf gewrongen en valsch vernuftig."

Dat oordeel moest den auteur niet zeer aangenaam zijn. „Wanneer ik, schreef Huet in October 1854 aan Kruseman, na vergelijking der geïncrimineerde plaatsen uit den tekst (het citaat uit „Een dispuut op reis" zonder ik gaarne uit: zooals het daar staat maakt het, dat beken ik, een mal figuur) mijn oordeel over de recensie moet formuleeren, zou ik wenschen haar een mengsel te noemen van grofheid, kwade trouw en incompetentie. Wanneer ik zelf mijne gebreken niet beter kende dan deze onbekende, zou het zaak zijn, dat ik voor immer de pen aan de kapstok hang — althans in de veronderstelling dat pennen hangen kunnen. Zooals de zaken nu staan, zullen we trachten zonder Gids door de letterkundige wereld heen te sukkelen."

Zoo oordeelde de latere schrijver van de *Litterarische fantasien en kritieken*, de man die zulk een gewichtig en belangrijk aandeel zou hebben in de geschiedenis van *De Gids* zelve. En het publiek? Het debiet was voldoende, schoon niet overmatig groot; Kruseman zelf kwam er althans niet met schade van af.

Een andere uitgaaf in dit jaar was de vertaling van Homerus' *Ilias* door Van 's Gravenweert, een herdruk, die opgenomen werd in de *Buitenlandsche klassieken*. Veel is van die vertolking zelve niet te zeggen, daar de eerste druk in 1818 verschenen was en zij dus tot een vroegere periode behoort. Een geschil over het kopyrecht hield een tijdlang het opnieuw ter perse leggen tegen, van deze vertaling, „wier alexandrijnen onze aandacht niet altijd gespannen houden, maar wier ver-

diensten toch van dien aard zijn, dat ze niet enkel noch heden [1870] onze eenige vertaling van Homerus zijn, maar een vijftiental jaren geleden onder Kruseman's klassieken herdrukt werden" [1]. 1854.

In het begin van 1853 was door Kruseman een herdruk van de *Ilias* en de *Odyssea* voorgesteld aan Van 's Gravenweert, die daartoe gereedelijk te vinden was. De veeljarige goede verstandhouding, die deze echter met zijn uitgever Van der Hey had gehad, deed het hem gewenscht voorkomen den toenmaligen firmant G. van der Hey met Kruseman's aanbod bekend te maken; Van der Hey echter meende zich te moeten verzetten. Eene bepaling in het contract voor de eerste uitgaaf gemaakt [2], deed hem beweren, dat eerst als die eerste oplaag geheel uitverkocht was, het recht van eigendom aan den schrijver terugkeerde. Het plan moest op deze onverzettelijke weigering tot medewerking afspringen.

Kruseman kwam daarop in relatie met Mr. G. Dornseiffen, die hem tot schadevergoeding een nieuwe vertaling van Homerus in rijmelooze verzen of in een prozavertaling voorstelde. Kiesch als altijd deelde Kruseman dit voorstel aan Van 's Gravenweert mede, die zich met het plan zelve als letterkundige onderneming niet ingenomen betoonde: „prozavertalingen van dichters zijn voor mij onleesbaar" [3] en hem liever raadde de onderhandelingen met Van der Hey weder aan te knoopen [4] en te pogen de resteerende exemplaren tegen boekhandelaarsprijs (ƒ 545.44 voor de *Ilias* alleen) over te nemen. Maar ook dat ging niet; de quaestie scheen ingewikkeld te zullen worden. Dan eens schreef Kruseman aan Van der Hey: „in gemoede

[1] Aldus Vosmaer, die toen zijn vertalingen van Homerus nog niet geschreven had, in *De Nederlandsche Spectator* 1870 blz. 154.

[2] „De uitgave, aldus voortgaande staat de contractant ter eerster zijde [Van 's Gravenweert] aan den contractant ter anderer zijde [Van der Hey] af het volledig recht van eigendom of zoogenaamd kopyrecht, doch alleen voor den eersten druk en verder niet."

[3] Brief van Van 's Gravenweert 27 Juli 1853.

[4] De vertaling van Dornseiffen „in de oorspronkelijke versmaat vertaald" verscheen in 1855 bij Kemink en Zoon te Utrecht.

1854. geef ik UEd. in bedenking, om van-uwentwege een herdruk voor te stellen aan Z.Ed. [Van 's Gravenweert], opdat de kopy blijve, waar ze zoo lang geweest is" [1]; dan weer aan Van 's Gravenweert: „om des vredes wille: indien UWH.G. een herdruk wilt voorslaan aan de Heeren Van der Hey — ik zal er geen rouw van hebben, omdat ik liever een speculatie opoffer, dan tweedragt te brengen waar ik die zou hebben kunnen voorkomen. Ook wanneer UWH.G. mijne handelwijze eenigzins, zelfs in 't minste onkiesch of te veroordeelen zou achten, retireer ik mij ten volle en wil gaarne schuld bekennen, indien ik ze onwillekeurig hebben mogt. Dat is opregt gemeend, zonder de minste *arrière pensée*" [2].

De gewenschte minnelijke oplossing werd niet gevonden. Van 's Gravenweert en Kruseman meenende, dat zij ten volle in hun recht waren over de kopy buiten Van der Hey om te beschikken, besloten de nieuwe uitgaaf te doen. Nieuwe verwikkeling. De voorwaarden van den schrijver, die nog altijd het kopyrecht van zijne vertaling bezat en daar geen volledigen afstand van wilde doen, kon Kruseman niet aannemen: „[het] is een bepaald personeel principe [van mij], schreef Kruseman den 9 September 1853, dat ik geen werk ter perse heb gelegd of wensch te leggen, hetwelk niet zonder eenige reserve mijn geheel eigendom is. Bij het vrij uitgebreid fonds, dat ik mij verzameld heb, heb ik dit beginsel gemeend bepaald te moeten aannemen, opdat ik bij leven en sterven de beschikking zou hebben over alles wat onder mijne administratie ligt, en mijne erven of regtverkrijgenden na mijnen dood niet zouden verlegen staan in een chaos van allerlei contracten en verrekeningen, die zoo ligt aanleiding geven tot min of meer ernstige verwikkelingen. Ik heb om die reden nooit eenig werk uitgegeven voor rekening van den auteur, nooit voor halve winst, zelfs niet voor honorarium bij herdruk. In het begin mijner zaken moge ik een dergelijk plan hebben aangenomen, ik heb er mij later bepaald van ontdaan. Zoo geef ik dus niets in het licht

[1] Brief aan Van der Hey 12 Augustus 1853.
[2] Brief aan Van 's Gravenweert 19 Augustus 1853.

of ik doe het na geheele liquidatie met den auteur." Maar Van 's Gravenweert wilde zijn eigendomsrecht niet loslaten en.... Kruseman boog zich uit een bijzonder gevoel van hoogachting voor diens poëtischen arbeid [1], liet het recht van herdruk aan den auteur en betaalde hem aan honorarium voor de *Ilias* *f* 200. 1854.

Onderwijl begreep Van der Hey, dat hij met zijn restant exemplaren achter het net zou moeten visschen; al de exemplaren van Van 's Gravenweert's werken deed hij op de fondsveiling, die den 13 en 14 October 1853 door Van Kesteren gehouden werd; met uitzondering van één artikel kocht Kruseman ze daar aan voor *f* 160.40. In de eerste week van Mei 1854 verscheen het eerste deel en in Augustus het tweede deel van de *Ilias* in zijn nieuw gewaad, met een nieuw voorbericht, maar overigens bijkans geheel gelijk aan de eerste uitgaaf. Van 's Gravenweert, die lang niet vrij was van ingenomenheid met eigen arbeid, verheugde er zich in, dat uit die nieuwe oplaag bleek, dat de arbeid zijner jeugd niet geheel vergeten was [2].

Het debiet was klein, maar in verloop van jaren dekte de uitgaaf toch meer dan de kosten. Kruseman kon er dus ook toe overgaan in 1860 aan Van 's Gravenweert voor te stellen thans te besluiten tot een herdruk van de *Odyssea*, waarover in der tijd een dergelijk contract als over de *Ilias* met Van der Hey gesloten was. Dat voorstel moest natuurlijk de eigenliefde van den vertaler streelen, die dan ook onmiddellijk op het voorstel inging en te meer nog juichte hij het voorstel toe, omdat hij oordeelde, dat Homerus' werk in vele gevallen een meesterlijk klassiek werk was, „dat bij terugkeer tot beteren smaak en minder oppervlakkige kennis op den duur waarde behouden moet" [3]. Aan den anderen kant meende hij Kruseman toch een wenk te moeten geven, het werk niet in de *Buitenlandsche klassieken* op te nemen; het gezelschap van

[1] Brief van Kruseman 14 September 1853.
[2] Brief van Van 's Gravenweert 2 Mei 1854.
[3] Brief van Van 's Gravenweert 3 April 1860.

1854. *Don Quichote* en *Tristram Shandy* achtte hij te min voor Homerus. Dat was echter een overweging, daar Kruseman geen ooren naar had, want eenmaal de toestemming tot herdruk bekomen hebbende, verkreeg hij over de kopy de vrije beschikking. De uitkomst was bedroevend, in 6 jaar werden er nog geen 100 exemplaren gedebiteerd; de rekening sloot dan ook met een groot nadeelig saldo en dat nog wel, terwijl aan honorarium niets uitgekeerd was geworden.

De hoogst kiesche wijze, waarop Kruseman zich tegenover Van 's Gravenweert had gedragen in de moeielijkheden met Van der Hey over de *Ilias*, had geen financieele vruchten gedragen; wel daarentegen had Kruseman bij Van 's Gravenweert vriendschappelijke gevoelens kunnen opwekken, want alleen voor eenige present-exemplaren had de schrijver het recht van dezen herdruk der *Odyssea* afgestaan.

Thans geheel overvleugeld en in de vergetelheid gebracht door Vosmaer's vertolking, moet er geen al te gestreng oordeel geveld worden over deze eerste volledige verdietsching van Homerus' verzen. „Het is noch het geduld, noch de genie gegeven, nieuwe volken in hun eigene taal Homerus in den volsten zin des woords te doen genieten, schreef Potgieter in *De Gids* [1]; immers Siegenbeek en Bilderdijk leverden ons om strijd fragmenten, die hen zelven het eerst van allen onvoldaan lieten. Mr. J. van 's Gravenweert heeft er niet minder regt om op den dank van ons beschaafd publiek, dat alleen door hem werd in staat gesteld een blik op het geheel dier grootsche schepping te werpen, en bij wijle voor te gevoelen, hoe het lied moet hebben geklonken, dat „dien volkomen menschen „de hoogste lust des levens was", hoe verheven de Meöonsche zwaan moet hebben gezongen, „zieltreffend stout, als de hand „die Hector bedwingen konde, hartinnemend zacht als de traan „der weduwe, die hem wachtte!"

„Zoo weinig over den grootste, — benijdenswaardiger geve u meer."

---

[1] 1857. Dl. II blz. 825.

Onder de kleinere geschriften, die in 1854 door Kruseman in het licht gegeven werden, moet in de eerste plaats genoemd worden Da Costa's *Brief aan Mr. G. Groen van Prinsterer, bij zijne aftreding uit de Tweede Kamer der Staten-Generaal, geschreven en openlijk ter lezing gegeven.* Groen was in Juni 1854 niet meer herkozen als lid van de Tweede Kamer voor Zwolle; in deze nederlaag zag Da Costa echter een zegen met betrekking tot de toekomst van Gods goede en heilige zaak [1]. De dood van zijne dochter Hanna, die juist in die dagen voorviel, versterkte Da Costa nog te meer in de juistheid van de anti-revolutionnaire beginselen en deed hem afleiding zoeken in een verblijf in De Geleerde Man te Bennebroek, waar hij zich zette om deze brochure te schrijven. Op verzoek van den schrijver werd met den druk zeer grooten spoed gemaakt; binnen een maand waren de $5\frac{1}{2}$ vel in groot octavo afgedrukt en was het geschrift de voorlaatste week van Augustus de wereld in. De uitgever wilde den auteur, voor wiens dichterlijke gaven hij zooveel achting en genegenheid had, ter wille zijn, zoozeer zelfs, dat hij het werk reeds ter perse legde, voordat een overeenkomst over het honorarium getroffen was. Da Costa, maar ook Kruseman verwachtte, dat een tweede druk noodig zou zijn, maar daarin bedrogen zij zich; in een brief aan Groen, deelt Da Costa mede [2], dat Kruseman meer dan 200 exemplaren van deze brochure alleen te Haarlem ter inzage zond, en ze allen, op zes na, terug ontving [3]. 1854.

Het kon *a priori* ook wel verwacht worden, dat een geschrift, dat zoozeer de blijken zou dragen van de leerstellingen, die

---

[1] *Brieven van Mr. Isaac da Costa.* Amst. 1873. Dl. II blz. 195 vlg.

[2] t. a. p. blz. 279. — Uit de mededeeling van den uitgever (t. a. p. blz. 206), dat er in 1873 nog slechts één exemplaar over was, volgt niet, dat het debiet later beter geweest zou zijn; denkelijk zal het restant wel als misdruk beschouwd zijn geworden, te meer nog daar tusschen 1857 en 1862 door Kruseman slechts 5 exemplaren verkocht werden.

[3] In 1873 werd de *Brief* herdrukt door Groen van Prinsterer in de *Brieven van Mr. Isaac da Costa* (Amst. Höveker & Zoon. Dl. II blz. 206). De drukfeil in de eerste editie op bladzijde 28, werd niet verbeterd op bladzijde 231 van den herdruk.

1854. èn Da Costa èn Groen gemeen hadden, de gemoederen warm zou moeten maken. De tegenpartij maakte zich dadelijk op. Het September-nummer van *De Gids*[1] gaf reeds een bespreking; in een „hoonend" (Da Costa) artikel, stelde dit tijdschrift in het licht, dat Da Costa zeer wel in een oogenblik van geestvervoering een goed en schoon gedicht kon maken, maar gansch en al onbevoegd was, veelmin op hoogen toon beslissen mocht, wat der Nederlandsche Staatkunde voegt en niet voegt. Van een gevierd dichter afkomstig, moest deze brochure wel de aandacht trekken bij de pers als in besloten kringen, en den 30 October 1854 verdedigde Busken Huet in de Haarlemsche *Debating Society* stellingen over dit werk.

Een enkel kort woord over die vereeniging, die den 30 Januari 1853 opgericht werd door Busken Huet, Buijs en Naber.

De Amsterdamsche Vrijdagsche Vereeniging was het voorbeeld, dat diende om ook te Haarlem eene vereeniging te stichten tot oefening in onderlingen redetwist door het bespreken van onderwerpen uit alle vakken van kunst en wetenschap. Hier vond Buijs, die dadelijk reeds tot voorzitter benoemd werd, een practische oefenschool in een werkkring, waarin hij in later jaren als voorzitter van de Leidsche Studenten *Debating Society* zulk een overwegenden, alles bezielenden invloed zou oefenen. Een dorre opsomming der eerste leden Mr. J. T. Buijs, Ds. C. Busken Huet, Mr. W. B. Bergsma, Dr. S. A. Naber, J. G. Spanjaard, Dr. D. Lubach, A. C. Kruseman, A. L. Dyserinck, W. M. Logeman, J. F. L. Reudler, Mr. C. J. Enschedé, Mr. F. L. Willekes Macdonald, A. Beets en Dr. L. J. Egeling, bijkans allen namen, die een voornamen klank in Nederland hadden of zouden krijgen, is reeds voldoende om te doen zien, in welk een opmerkelijke omgeving Kruseman zich in die dagen in zijn geboortestad bewoog. Huet als voorzitter van dien kring, verdedigde daar, terwijl Buijs als ondervoorzitter fungeerde, den 30 October 1854 de volgende stellingen.

[1] 1854. Dl. II blz. 336.

1. In den hoogst belangrijken Brief van Mr. Is. da Costa aan Mr. G. Groen van Prinsterer (Haarlem, A. C. Kruseman) komt blz. 6—11, eene ontvouwing voor der antirevolutionnaire leerbegrippen, waardoor deze, was zij juist, zouden worden opgeheven. 1854.
2. De karakteristiek der Aprilbeweging aldaar, blz. 30—39, drukt geenszins het ware karakter dier beweging uit.
3. De smaad, den Schrijver en zijne partij, vooral volgens blz. 60—67, aangedaan, is deels denkbeeldig, en wordt gedeeltelijk, zij het ook onder gewijzigde vormen, door hemzelven vergolden.

De in 1857 door A. C. Kruseman in brochure-vorm bij elkaar gedrukte *Stellingen* [1], leeren, dat Ds. Ph. R. Hugenholtz, Buijs en Mr. J. L. de Bruijn Kops uit 's-Gravenhage, die als gast daar tegenwoordig was, aan het debat deelnamen; het voorstel van Buijs om het woord *hoogstbelangrijken* uit de stelling te lichten, werd met 6 tegen 3 stemmen (Naber, Logeman, Buijs) verworpen; het amendement Buijs om de derde stelling te roijeeren, werd aangenomen met 5 tegen 4 stemmen (De Bruijn Kops, Huet, Bergsma en Spanjaard), terwijl de aldus gewijzigde stellingen aangenomen werden met 7 tegen 2 stemmen (Hugenholtz en Huet).

Kruseman zelf woonde de vergadering niet bij; nauwgezet als hij in alles was om een op zich genomen taak met ijver en zorg te behartigen, moest een gezette voorbereiding voor het debat te veel tijd van hem vergen, zoodat hij reeds in het einde van het eerste vereenigingsjaar (11 Augustus 1853) had bedankt, niet zonder daar ook eens stellingen verdedigd te hebben. Het was te verwachten, dat hij zijn onderwerp aan zijn vak zou ontleenen, en dat hij de beteekenis daarvan in korte, krachtige zinnen zou pogen te formuleeren. De zooeven

[1] In de vergadering van den 28 Februari 1853 had Kruseman reeds medegedeeld, dat hij de stellingen telkens tegen den kostenden prijs zou drukken.

1854. aangehaalde *Stellingen* bevestigen dat en ik acht ze te merkwaardig voor de kennis van den persoon van Kruseman, en ook van hen, die daar met hem samen waren, om die bladzijden hier niet letterlijk weer te geven.

ZESDE VERGADERING.

26 April 1853.

Tegenwoordig: de hh. Mr. J. T. Buijs, Ds. C. Busken Huet, Mr. F. L. Willekes Macdonald, Dr. L. J. Egeling, G. de Vos, J. F. L. Reudler, Dr. S. A. Naber, A. C. Kruseman, A. Beets en F. W. van Eeden.

Verdediger: de heer A. C. Kruseman.

Stellingen.

1. Het besef van nationale eigenwaarde is een krachtig middel tot de zedelijke ontwikkeling eens volks.
2. Het behoort niet tot de geringste pligten eener natie, hare waarde te erkennen op het gebied der zoo genoemde fraaije letteren.
3. Nederland loopt meer dan eenig ander land gevaar de handhaving dezer eigenwaarde uit het oog te verliezen.
4. De laauwheid in dit opzigt is onvergefelijker, daar Nederland boven de meeste landen zich verheffen mag op letterkundige beschaving.
5. Het past bovenal den Nederlandschen Boekhandelaar, de letterkundige eer zijns lands vóór te staan.

Sprekers: de heeren Naber, Huet, Buijs en Macdonald.

Amendement van den heer Buijs om de eerste stelling te laten wegvallen en de tweede te lezen als volgt: Elke natie behoort hare waarde te erkennen op het gebied der fraaije letteren. Verworpen met algemeene stemmen.

Amendement van den heer Naber om in de eerste stelling in plaats van *besef* te lezen: gevoel *van nationale eigenwaarde*. Verworpen met zes tegen twee stemmen, die der hh. Egeling en De Vos.

Amendement van den heer Huet, om de eerste stelling te lezen: De opwekking van *het besef van*, enz. Verworpen met algemeene stemmen. 1854.

Amendement van den heer Naber, om in de tweede stelling te lezen: Het behoort tot de pligten eener natie, enz. Aangenomen met zeven tegen ééne stem, die van den verdediger.

Amendement van den heer Huet, om in de tweede stelling weg te laten het woord „zoogenaamde". Verworpen met vijf tegen drie stemmen, die der hh. de Vos, Naber en Buijs.

Amendement van den heer Huet, om in de derde stelling de woorden *meer dan in eenig ander land* weg te laten. Aangenomen met vijf tegen drie stemmen, die der hh. Macdonald, Kruseman en Naber.

Amendement van den heer Huet, om in de vierde stelling weg te laten de woorden: boven de meeste landen. Verworpen met zes tegen twee stemmen, die der hh. van Eeden en Buijs.

Amendement van den heer Huet, om in de vierde stelstelling voor de woorden *letterkundige beschaving* te lezen: ontwikkelde letterkunde. Bij staking der stemmen verworpen. Vóór de hh. Egeling, de Vos, Naber en Buijs.

Amendement van den heer Naber, om in de vijfde stelling het woord *bovenal* te veranderen in: ook. Verworpen met zes tegen twee stemmen, die der hh. Huet en Buijs.

Amendement van den heer Buijs om de vijfde stelling te lezen als volgt: Het past den Nederlandschen boekhandelaar, voor zooveel zulks met zijne belangen kan worden overeengebragt, *de letterkundige eer*, enz. Verworpen met zeven tegen één stem, die van den heer Huet.

De geamendeerde stellingen zijn aangenomen met zes tegen twee stemmen, die der hh. Buijs en Huet. De heer Beets heeft aan de stemming geen deel genomen.

Het heengaan van Kruseman moet ongetwijfeld bij de achterblijvenden gevoeld zijn; een man, zoo wel ter tale, was daar geheel op zijn plaats. Maar toen ook anderen zijn voor-

1854. beeld volgden en in Februari 1859 de kring tot op 6 leden geslonken was (Naber, Van Reysen, Krelage, Logeman, Egeling en Busken Huet), waardoor de toekomst van de Vereeniging niet gewaarborgd bleek, werd hij opnieuw bereid gevonden, zijn gaven beschikbaar te stellen om zich in het krijt te begeven en zich te meten met anderen over onderwerpen van maatschappelijk of actueel belang. In de vergadering van den 24 December 1859 werd medegedeeld, dat A. L. Dyserinck, A. C. Kruseman, Mr. C. J. van Vladeracken en Dr. J. B. Wijnhoff zich hadden aangesloten. Waarschijnlijk zal het ook nu hem weer niet voldaan hebben, dat de resultaten in dien kleinen kring verkregen, zoo bitter weinig practisch waren; althans in 1861 bedankte hij opnieuw voor zijn lidmaatschap, echter niet zonder daar den 27 April 1860 nogmaals stellingen verdedigd te hebben, thans over de Nederlandsche literaire kritiek [1].

Die eerste stellingen teekenen Kruseman geheel en al in het einde van het eerste en in het begin van het tweede tijdvak van zijn handel, als den uitgever van de *Bijbelsche vrouwen*, van de *Aurora* en van de gedichten van Da Costa, Ten Kate en Van Zeggelen.

Deze laatste zou door Kruseman in 1854 weer aan den arbeid gezet worden. In het vorig jaar 1853 had Kruseman gekocht van C. F. Stemler, de *Keur van scherts en luim, uit onderscheidene Nederlandsche dichters verzameld*, in 1836 in drie deelen te Amsterdam bij Kaal en Bakker verschenen; zijn voornemen was hiervan een nieuwe uitgaaf te maken.

Van Zeggelen was de persoon tot wien hij zich wendde om over deze nieuwe uitgaaf het oog te laten gaan. Een schifting was het uitvloeisel van hun gezamenlijk overleg. Voor het toekomstige eerste deeltje, dat uit een nieuwe keuze uit de oude uitgaaf zou bestaan, viel deze zifting niet bijster in Van Zeggelen's smaak; toch bracht hij het met goed gevolg tot

[1] Deze stellingen zal ik mededeelen ter plaatse waar zulks behoort.

stand en het gaf hem nieuwen moed om het tweede deeltje te bewerken, waarin een keur van sedert 1835 verschenen of geheel nieuwe luimige poëzie opgenomen zou worden. Onder die dichters in dat nieuwe tweede deel is er één, die hier eene bijzondere vermelding verdient, nl. Staring. De wijze toch waarop Van Zeggelen zich in het *Voorberigt* van het tweede deel uitliet over de verdiensten van dien dichter [1], is ongetwijfeld een weerklank van Kruseman's denkbeelden en daarom is die uitspraak dubbel merkwaardig te lezen in een uitgaaf uit 1854 van hem, die negen jaar later den stoot geven zou tot de grootere waardeering van dien Geldersche zanger in onze dagen. Het bewerken van dit deeltje begon in Juni 1854; in November van hetzelfde jaar werd het eerste deel (8 vel) gedebiteerd. De bloemlezing vond een flink debiet; bij een particulieren prijs van *f* 2.60 voor de beide deelen werden er in nog geen 3 jaar tijd 1653 exemplaren verkocht; D. A. Thieme, die er in 1857 eigenaar van werd, nam de beide bundels tweemaal in herdruk op in zijn *Guldens-editie* [2]; het debiet van deze door Kruseman ontworpen onderneming bleef steeds naar wensch gaan, zoodat in 1879 Roelants, die in 1873 à *f* 2.25 eigenaar van dit artikel geworden was, er toe kon overgaan een vierden, vermeerderden druk ter perse te leggen; Van Zeggelen was wederom bereid om te schikken, te kiezen en de 43-jarige bundel gewijzigd en vermeerderd opnieuw aan het publiek aan te bieden: „dat goede voornemen mocht evenwel niet verwezenlijkt worden; — den 15 Februari jl. [1879] vernam men de treurige tijding dat 1854.

---

[1] „Inzonderheid breng ik mijnen dank aan den uitgever van Starings gedichten [nl. Is. An. Nijhoff te Arnhem], die mij tot dit doel van den Gelderschen zanger een paar met roem bekende geestvruchten en eenige pittige puntdichtjes tot bladvullingen afstond. Dat Staring nog eens plaats neemt onder de dichters van een later geslacht zal zeker de laatsten geen aanstoot geven — neen, ik vlei mij dat ze hem nog gaarne als een waardig meester en voorganger in hun kring zullen zien opgenomen. — Waar smaak en vorm al eens gewijzigd worden, Starings geest en dichtgave zullen frisch en kernachtig blijven zelfs ook voor hen, die na ons op de baan komen."

[2] 1860 en 1866.

1854. Van Zeggelen overleden was; — de maatschappij telde op dien dag een edel en braaf burger minder [1].

Andere uitgaven in dit jaar 1854, die der vermelding waard zijn, staan naast Van Zeggelen's bloemlezing: Scott's *De oudheidkenner* en *Het kasteel Kenilworth*, Douglas Jerrold's *De kaleidoscoop*, Frederika Bremer's *De Nieuwe Wereld*, de drie laatste vertaald door S. J. van den Bergh en *Jok en ernst. In brieven over de welsprekendheid voor de balie* van Mr. Boudewijn van de Merwede en Koenraad Breedspraak. Tot de uitgave van dit laatste werkje werden W. H. Warnsinck en M. C. van Hall opgewekt door de kennismaking met de in het vorige jaar verschenen *Brieven over de welsprekendheid* van den Arnhemschen predikant J. Steenmeijer, een herdruk van een twintig jaar te voren in de *Godgeleerde Bijdragen* geplaatste opstellen; het was, zoo oordeelden de uitgevers Is. An. Nijhoff en Zn., een oorspronkelijk, echt klassiek werk [2]. De 86-jarige Van Hall herinnerde zich een aantal curieuse anecdoten uit vroegeren tijd over de welsprekendheid der balie, in al hare nuances, vooral in hare verwaarloozing en mishandeling. Onder een pseudoniem wisselde hij daarover brieven met Warnsinck, die hem van zijn kant beantwoordde met theologische dwaasheden. Daar zij wenschten zich zelven als auteurs van dat boekje strikt geheim te houden, achtten zij het minder raadzaam die brieven bij een Amsterdammer uit te geven en kwamen daarom bij Kruseman aankloppen. Warnsinck kende geen Latijn, zoodat in de Latijnsche woorden vrij wat drukfouten bleven staan. Van Hall maakte daarvan een lijst op, die Warnsinck verwerkte in een *Open brief:* „dat oude versletene „Druk„feilen" op de laatste bladzijde van het boeksken, vonden wij te plat-prosaïsch" [3]. De uitgever zou geen zijde bij deze uitgave spinnen; de helft der gemaakte onkosten werd nog niet bereikt, om als credit te boeken.

---

[1] Voorwoord van den uitgever H. A. M. Roelants dd. 20 October 1879.
[2] Advertentie in *Nieuwsblad voor den Boekhandel* 29 September 1853.
[3] Brief van Warnsinck 28 Juli 1854.

Beter ging het met een andere uitgave; trouwens èn het onderwerp èn de naam van den schrijver konden dat doen verwachten. Prof. Matthijs de Vries had bij Kruseman reeds uitgegeven zijn beide inaugureele oraties, te Groningen en te Leiden gehouden; een derde verhandeling nauw verwant aan de vorige onderwerpen, het *Verslag der redactie van het Nederlandsch Woordenboek* den 22 September 1854 uitgesproken in de vergadering van het vierde Nederlandsche taal- en letterkundig Congres te Utrecht had Kruseman zich ook ter uitgave weten te verzekeren. Ook het Bestuur van de Vereeniging van den Boekhandel had een uitnoodiging ontvangen, zich op dat Congres te doen vertegenwoordigen; natuurlijk dat Kruseman, als voorzitter, de aangewezen persoon was er heen te gaan. Zeer tot verwondering van Fred. Muller, die echter in zijn plaats ging, weigerde Kruseman zich die opdracht te laten welgevallen. Het helderde zich op. De voorzitter van het Congres, Mr. H. J. Koenen, vroeg dit allerbelangrijkste *Verslag* van De Vries in de *Handelingen* te mogen opnemen; De Vries gaf de voorkeur eerst aan een afzonderlijke uitgaaf en achtte het wenschelijk een inteekenlijst te doen rondgaan ten einde door het zamelen van bijdragen de kleine kas van het Woordenboek niet te bezwaren met de drukkosten van deze afzonderlijke uitgave. Van de pauze maakte Fred. Muller gebruik dat te doen, te meer nog daar hij meende, dat Kruseman of Belinfante misschien wel bereid zou zijn het *Verslag* uit te geven. Het bleek dat reeds vooraf bepaald was, dat Kruseman de uitgave zou doen; daarom had Kruseman bezwaar op het Congres tegenwoordig te zijn. 1854.

Dat uitvoerig gestelde verslag van den grondlegger van de nieuwere Nederlandsche taalbeoefening deed weer overtuigend zien op welke hechte grondslagen de voorbereiding van het *Woordenboek* gevestigd werd, en over welke verbazende werkkracht de Leidsche Hoogleeraar M. de Vries in die dagen beschikte. Overgroote drukte met het Woordenboek, het prepareeren voor de colleges in het Nederlandsch, een op handen zijnde college over het Gothisch, en dan nog daarbij de Vaderlandsche Geschiedenis. Dat was te veel, zelfs voor een De Vries,

1854. en hij klaagde daar dan ook over aan Mr. H. J. Koenen: „Jammer maar, schreef hij den 17 November 1854, dat de *Patria* altijd mijn halven tijd wegneemt, en daardoor, deels voor mijn taalkundig onderwijs, deels voor het Woordenboek, mij op eene bedroevende wijze belemmert, en dat juist nu in de kracht mijner jaren en het volle vuur mijner geestdrift! Mogt onze geachte Minister toch eens een einde maken aan die monstercombinatie, die het groote struikelblok is voor den vooruitgang der *beide* wetenschappen".

Om de groote actualiteit en de gespannen verwachtingen over den vooruitgang van het woordenboek, is dat *Verslag* ongetwijfeld de belangrijkste voordracht op dat congres gehouden. Door Kruseman afzonderlijk uitgegeven, moest dat schade doen aan het debiet van de *Handelingen van het Congres*, en dat mag dan ook wel een reden te meer zijn geweest, dat de uitgevers eerst de uitgave daarvan niet dorsten te ondernemen [1].

De uitgaven, die in 1854 hadden plaats gehad, waren meerendeels gewijd aan letterkunde; de nieuwe richting, die zich zoo langzaam begon te vertoonen, het populariseeren van de wetenschap en die op een vrij begrensd terrein reeds zulk een voorname uitgaaf had zien ontstaan in het *Album der Natuur*, had ook in dit jaar zich niet onbetuigd gelaten. In het einde van 1853 was verschenen de eerste jaargang van de *Praktische Volks-almanak. Jaarboekje ter verspreiding van kennis der toegepaste wetenschappen onder alle standen der Maatschappij.*

Wel is waar bestonden er reeds vele volksalmanakken, voor zoover ze dien naam droegen; hun inhoud bestond grootendeels in gedichten, verhalen, soms in mededeelingen van geschied- of oudheidkundigen aard. Buitenlandsche, vooral Duitsche almanakken begrepen hun taak anders; tusschen dat mengelwerk schoven zij ook in stukken van wetenschappelijken en practischen aard, en verbonden zoo het aangename met het nuttige. Dat was het

---

[1] Brief van L. C. Hora Siccama, voorzitter der plaatselijke Commissie aan Mr. H. J. Koenen dd. Utrecht 21 November 1854. — De uitgave had plaats in 1855 door J. G. Broese te Utrecht.

voorbeeld, maar om geen concurrentie aan te doen aan de bel- 1854.
letristische en provinciale jaarboekjes, wilde deze nieuwe almanak alleen het practische beoogen en dat was van den aanvang af misschien reeds een fout. Op zeer karakteristieke wijze gaf het nieuwe jaarboekje van haar streven blijk door een motto, dat geheel weergaf welk doel deze nieuwe uitgaaf beoogde [1]: populariseering van de wetenschap in haar geheel; want de kennis door den arbeid van geleerden vergaard moest niet blijven onder die kringen alleen, zij moest, en dat vooral, de geheele maatschappij doordringen en het hare er toe bijdragen de levensstandaard der menschen te verhoogen.

Die opgaaf met succes tot stand te brengen had vele moeielijkheden voor den uitgever. In de allereerste plaats was de keuze van een redactie voor dien taak berekend voor Kruseman niet zoo heel gemakkelijk: „ge valt in hen, die niets met de redactie van een jaarboekje willen te doen hebben, de hoog, diep en zeergeleerden, of in hen, die dadelijk zouden zeggen: hap! maar met wien *gij* niets te doen wilt hebben," schreef Gebhard den 28 December 1853, bij wien Kruseman om raad was gegaan voor den tweeden jaargang. De redactie bleef dus zooals die van begin af geweest was: nl. de Haarlemmers, Dr. Lubach en Logeman, die echter eerst met den zevenden jaargang (1860) in die kwaliteit op het titelblad vermeld werden. Gesteund als zij werden door een breede schaar van medewerkers, waaronder Buijs, Staring, Bergsma, M. de Vries, H. C. van Hall, Harting en Vissering, was het te verwachten, dat dit jaarboekje zijn weg wel zou vinden. Toch was dat niet in die mate het geval als wel verwacht werd. De verwachting, dat het een volksboek zou worden [2], werd niet verwezenlijkt; het vermoeden van *De Tijdspiegel* [3]

---

[1] Het motto drukte ik af hiervoor op blz. 3.

[2] Advertentie in *Nieuwsblad voor den Boekhandel* 15 December 1853 en *Weekblad voor den Boekhandel* 17 December 1853. — Evenzoo in het *Voorberigt* van den eersten jaargang: „Die Almanak moet een Volksboek worden."

[3] 1854. Dl. I. blz. 190 vlg.

1854. werd bewaarheid. In Januari 1854 was het zelfs zeer twijfelachtig of de eerste jaargang zich wel zou weten te handhaven; de uitgever verzond een circulaire:

HAARLEM, Januarij 1854.

M.

In de maand December zond ik UEd. in Commissie een goed getal Exemplaren mijner nieuwe onderneming

Praktische Volks-almanak.

De uitkomst dezer verzending was al zéér verschillend. Van sommige H.H. Confraters, wier namen ik zou kunnen noemen, kreeg ik aanvragen, zoo als ik ze niet had durven verwachten: 20, 40, tot 80 zelfs toe; ik-zelf verkocht er te *Haarlem* een goede honderd; van anderen, wier debiet ik bij ondervinding als zeer uitgebreid ken, weinig of niet. Mijn eigen voorbeeld en dat van anderen leerde mij evenwel, dat er **véél van te verkoopen** is, en bij een Vervolgwerkje als de PRAKTISCHE VOLKS-ALMANAK is dit mij gansch niet onverschillig. Ook in het algemeen belang acht ik een uitgestrekt debiet wenschelijk. Om die redenen wend ik mij nogmaals vriendschappelijk tot UEd., met verzoek: verpligt mij om door *het uitzenden* der Exemplaren *in de eerste dagen van dit jaar*, uw debiet te beproeven en schenk mij spoedig uwe navragen. De uitgave voor het volgend jaar gaat stellig door.

Of deze circulaire veel uitgewerkt heeft, weet ik niet; ik vermoed echter, dat zij aan het doel beantwoord heeft, daar van de oplaag van 3500 exemplaren 11 jaar later niet meer dan 494 exemplaren in veiling kwamen. Niettemin was de *Volks-almanak* als serie niet gelukkig; „dat hij niet een buitengewonen opgang maakte, schreef Kruseman in veel later jaren, had ik aan mij zelv' te wijten: de inhoud had niet zoo eenzijdig moeten wezen en de uitvoering had wel netter, compresser

kunnen zijn en goedkooper [1]; veel, heel goed en heel weinig geld: dat was de aangewezen weg geweest". 1854.

Op den duur zou de *Almanak — De Gids* [2] vermoedde het terecht — het niet kunnen uithouden, daar zij eer met verlies dan met winst werkte; bovendien nog kreeg zij een gevaarlijken mededinger. Van het begin af wekte de *Praktische Volksalmanak* den naijver op van de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen. Zoodra Kruseman hiervan eenig teeken meende te bespeuren, trachtte hij dit onweder te bezweren, door de hulp van het Hoofdbestuur in te roepen ter bekendmaking of verspreiding van dit nieuwe jaarboekje [3].

Maar ook Sijthoff te Leiden had de plannen van die Maatschappij begrepen. De *Geïllustreerde almanak* onder redactie van Mr. W. van de Poll, een uitgaaf eenigszins in den geest van de Duitsche almanakken van Gubitz en Nieritz [4], voor het jaar 1856 door hem geprojecteerd, dacht hem, dat kans zou hebben, door de Maatschappij tot haar almanak verkozen te worden. Sijthoff kwam tot Kruseman met een voorstel tot combinatie van hun almanakken, daar ook diens almanak verluid werd de toekomstige Nutsalmanak te zullen worden, maar stelde voor, omdat van beide kanten de voorbereidende maatregelen voor den jaargang 1856 reeds te ver gevorderd waren, ze wel is waar afzonderlijk, maar voor gezamenlijke rekening uit te geven en den naastvolgenden jaargang 1857 te doen verschijnen als de gehoopte Nutsalmanak, onder redactie van Heije, Burlage, Lubach en Logeman. Sijthoff bleek zich vergist te hebben. De nauwe relatie, waarin hij zoowel door zijn kinderprenten als door den aankoop in 1855 uit het fonds van D. du Mortier & Zoon van de werken van het Nut, stond tot die Maatschappij, dacht hem enger dan werkelijk het geval bleek te zijn: tegelijk met Kruseman's en met Sijthoff's almanak, verscheen ook voor 1856 een Nutsalmanak.

---

[1] Elke jaargang kostte *f* 0.90.
[2] 1856. Dl. I blz. 749.
[3] Brief van Kruseman 17 December 1853.
[4] Advertentie in *Nieuwsblad voor den Boekhandel* 18 October 1855.

1854. Zoo waren er dan voor 1856 drie almanakken, die hun debiet moesten vinden onder hetzelfde publiek: de *Praktische Volks-almanak* van Kruseman, de *Geïllustreerde almanak* van Kruseman en Sijthoff, en de *Volks-almanak, uitgegeven door de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen* van P. C. L. van Staden.

Buiten Sijthoff en Kruseman om had de Maatschappij haar begunstigden almanak, den *Enkhuizer*, naar het voorbeeld van den *Praktische* hervormd en ging door haar *Volks-almanak* met een verkoopsprijs van 40 cent een gevoelige concurrentie aandoen aan Kruseman's uitgaaf. Er was dus geen enkele reden voor hem om deze combinatie langer dan tot 1856 in stand te houden. Op voorstel van Kruseman werd zij dan ook, na oplossing van eenige bezwaren door Fred. Muller, ontbonden en de kamp tegen het Nut moest weer alleen gestreden worden [1]. Van kunstmiddelen als het bijvoegen van een afzonderlijken *Kamerkalender* [2] voor den jaargang 1858 werd het beste gehoopt: „de *Praktische Volks-almanak* moest al meer en meer wijken voor de krachtinspanning van [die] veelvermogende mededinging, met wier opoffering hij niet bij magte was te wedijveren"; medio 1863 werd van de staking aan de medewerkers kennis gegeven [3]. Bij overdracht in April 1865 bleken er nog 9281 exemplaren van de 29500 exemplaren der verschillende jaargangen in magazijn te zijn.

Geen der verschillende jaargangen geeft aanleiding tot een nadere bespreking met uitzondering van dien voor 1859. Door Engelsche voorbeelden, in het bijzonder door het *Stereoscopic magazine* aangespoord, wenschte Kruseman, nog voor dat dit in andere landen was nagevolgd in ons land een „photographiedruk", als boekillustratie te doen verschijnen; hij begon met het moeielijkste, met een „stereoskopische figuur", zooals L[ogema]n het noemde. De photograaf P. Oosterhuis te Amster-

[1] Vgl. Van der Meulen. *Een veertigjarige uitgevers loopbaan.* Amst. 1891 blz. 57.

[2] Een dubbel blad in royaal 4°. — De post: „Geb. van Staden, kalender Prakt. Volks-almanak, de helft *f* 10" door Kruseman den 27 September 1854 in uitgaaf geboekt, weet ik voorshands niet te verklaren.

[3] *Circulaire* 1 Juli 1863, van redacteuren en uitgever. Vgl. *Bouwstoffen* Dl. II blz. 445.

dam was de man wiens hulp hij inriep, en wel met vrij goed succes. Een thans bijkans geheel verbleekte *photographisch-stereoskopische plaat* van het monument op den Dam te Amsterdam, werd als titelprent in den jaargang 1859 ingevoegd; m. a. w. Kruseman was de eerste hier te lande, die in 1858 een poging deed photographische stereoscoop-prentjes dienstbaar te maken aan boekillustratie en een eerste schrede zette op den weg om dergelijke afbeeldingen in den Boekhandel verkrijgbaar te doen zijn. Zoo althans meen ik het bijschrift te moeten verklaren, dat Logeman in de *Almanak* bij de titelplaat gaf. Bij een eerste lezing wel is waar schijnt deze uitlegging niet in die woorden opgesloten, maar in verband en samenhang beschouwd met hetgeen de *Economist* [1] naar aanleiding van deze uitgaaf schreef, kan er bezwaarlijk een andere meening aan toegekend worden. De stereoscoop van Brewster toch dagteekent van het jaar 1843; de photographie op papier, genomen naar een collodion negatief op glas werd reeds in 1851 bekend en het besluit ligt voor de hand, dat in Engeland de nijverheid zich wel dadelijk zal hebben meester gemaakt van een verbinding van beide ontdekkingen. Van Engeland naar hier gekomen moeten photographische stereoscoop-plaatjes reeds betrekkelijk lang vóór 1858 hier te lande bekend geweest zijn [2]. Die afbeeldingen echter waren uitsluitend verkrijgbaar in natuurkundige-instrumentwinkels. Ze van daar uit over te brengen in den Boekhandel en daarbij dienst te laten doen als boekillustratie was dus hetgeen Kruseman met dezen jaargang van zijn *Praktische Volks-almanak* beoogde. 1854.

Als speciaal op boekhandelaars-terrein vallende moet de jaargang 1862 genoemd worden, waarin van Fred. Muller voor-

[1] *Economist.* Bijblad 1858 blz. 108.

[2] In het *Album der Natuur* (1855 blz. 129) had P. van der Burg reeds geschreven over de inrichting van de stereoscoop, terwijl in het einde van dat jaar verschenen was bij G. H. van Hattum te Wageningen een boekje van G. W. Boot Lzn. over *De stereoscoop en zijne verschillende inrigtingen verklaard, met aanwijzingen om zelf teekeningen voor dat werk te vervaardigen.*

1854. komt *Een enkel woord over Volksbibliotheken.-Volksletterkunde.-Colportage* [1].

De overgang van het jaar 1854 op 1855 vormen de romans van Dickens. Evenals een paar jaar vroeger, in 1852, naast de *Buitenlandsche klassieken* een serie van een verbeterde vertaling van Walter Scott's *Werken* begonnen was, beproefde Kruseman in 't einde van 1854 de *Werken van Charles Dickens* in een nieuwe of verbeterde vertaling en tegen geringen prijs onder het publiek te verspreiden, daartoe misschien wel aangemoedigd door de klacht, die Lindo geuit had in *Fraser's Magazine* van Januari 1854 over de slechte verdietschingen van Dickens' werken [2]. De reeds bestaande vertalingen daarvan werden van de verschillende eigenaars aangekocht; Frijlink, die de meeste bezat stond zijn recht en exemplaren voor *f* 700 af en evenzoo kwam *Dombey en Zoon* uit handen van J. F. K. Schwaebe weer in het bezit van zijn vroegeren eigenaar [3]. De *Bouwstoffen* [4] geven een overzicht van deze Dickens' serie, hoe zij als mislukt beschouwd moet worden. Het plan was Kruseman waardig. Uit hooge waardeering voor den auteur begon hij er mede en zette hij dat door. Van *'t Verlaten huis*, waarvan hij de voorhanden exemplaren van het eerste deel en het recht tot verdere uitgaaf van Mieling overnam, was het eerste deel reeds verschenen en beloofde succes. Toch was de vertaling

[1] In het September nummer van de *Economist* van 1861 had hij naar aanleiding van het Rotterdamsche Leeskabinet eveneens het onderwerp der *Free-Libraries* behandeld.

[2] Lindo schreef die reeks *Researches in dutch literature* anoniem, met het doel om het buitenland met de Nederlandsche letterkunde bekend te maken (*Algemeene Konst- en Letterbode* 1854 blz. 42).

[3] Van de exemplaren van Frijlink overgenomen (*Samuel Pickwick*, *Nicolaas Nickleby*, *Maarten Chuzzlewit*, *De klok van meester Humphrey*, *De torenklokken*, *Een kerssprookje* en *Het krekeltje in den schoorsteen*, samen 15 deelen) maakte Kruseman een allervoordeeligste tijdelijke aanbieding voor *f* 10 in plaats van *f* 42.-- In de aanbiedings-circulaire schreef Kruseman: „'t zal wel niet noodig zijn te wijzen op de voortreffelijkheid van Dickens' werken, op hunne onberispelijke vertaling en keurige uitvoering in Frijlink's manier."

[4] Dl. I blz. 438.

van de verschillende werken, die C. M. Mensing zou bezorgen 1855.
lang niet te verwerpen, zelfs niet voor onzen tijd nu diezelfde vertalingen bij duizenden verspreid zijn en nog steeds worden. In de fondsveiling van 1857 werd de reeks, voor zoover toen uitgegeven, voor *f* 3707.40 opgehouden, wellicht zooals het *Nieuwsblad* [1] opmerkte om de bezwarende voorwaarden aan de overname verbonden (overname van niet afgedrukte deelen, van kopyrechten van onuitgegeven deelen enz.) en Kruseman zette de onderneming voort. Hij hield het vol tot 1862 toen hij de reeks besloot met *Maarten Chuzzlewit*, na nog in het vorig jaar *Kleine Dora* en *Slechte tijden* van Van Kampen overgenomen te hebben. Met uitzondering van *Het verlaten huis*, waarvan twee uitgaven verschenen [2], ging de onderneming slecht. In 1859 toen er reeds 40 afleveringen verschenen waren, werden er nog slechts 77 exemplaren bij inteekening geplaatst. Het was een even grootsche en goed gedachte onderneming als de *Buitenlandsche klassieken*, maar ook een even ongelukkige. Toen een onderhandeling met Schwaebe te Rotterdam over de *Dickens* afstuitte op den gevraagden prijs, gingen de beide serien samen in 1864 in exploitatie over aan Schadd en Funke, welke in Maart 1867 de geheele serie (2995 exemplaren) tegelijk met de *Buitenlandsche klassieken* overnam. Maar in Funke's handen bleef *Dickens* niet lang; een paar maanden later was de serie het eigendom van Roelants en deze zou eerst de vruchten plukken van Kruseman's onderneming. In November 1867 begon Roelants met *Samuel Pickwick* een complecte *Dickens-editie* in duodecimo, en liet daarop in 1873 nog vóór de laatste aflevering van die kleine uitgaaf verschenen was, een geïllustreerde editie in kwarto met clichés van de karakteristieke oorspronkelijke illustraties van Barnard volgen. „De Boekhandel, schreef het *Nieuwsblad* [3], kan met deze nieuwe uitgaaf weder

[1] 15 October 1857.

[2] Nl. in 1855 de voortzetting der uitgaaf van Mieling in groot octavo en in 1858 in de *Dickens serie* in klein octavo. — Als ik goed zie zijn alleen deel 2 en 3 van de groot octavo editie door Mensing vertaald, niet deel één.

[3] 20 Juni 1873.

1855. aanzienlijke winsten behalen; de ondernemende uitgever dezer kostbare editie heeft voor eene fraaie en degelijke uitvoering gezorgd, de prijs is billijk gesteld, de belangstelling onzer landgenooten in al wat van Dickens verschijnt is aan geen twijfel onderhevig, — alleen een krachtige en algemeene werkzaamheid wordt gevorderd om aan deze uitgave dat succes te bezorgen, 't welk zij in zoo ruime mate verdient". En ook die uitgaaf had succes. Roelants „trok van deze editie en haar herdrukken de gouden vruchten, toen Dickens al meer en meer de gevierde schrijver werd en vooral toen hij gestorven was, maar in aller hart een blijvende plaats gevonden had [1]".

De Engelsche romanschrijvers, die Kruseman als klassieken in het Nederlandsch aan zijn landgenooten wilde voorzetten, bleken geen gewilde waar. Scott was misschien ietwat uit den tijd, voor Dickens was het oogenblik van de groote waardeering en roem hier te lande nog niet aangevangen en Kruseman's woorden op één der tallooze circulaires, welke hij in deze jaren over Nederland uitstrooide, zouden een goed debiet niet kunnen opwekken. „Charles Dickens is een geliefde naam. De reeks van Romans, die men aan dien Auteur te danken heeft, levert het zeldzame voorbeeld op van eene onafgebroken en steeds toenemende belangstelling in alle Landen en in alle klassen. Het talent van Dickens, onuitputtelijk en altijd even frisch, maakt het tot een onuitgemaakte vraag, wat wel zijn Meesterstuk is. Hij heeft eene *reeks* van Meesterstukken gegeven, die hunne waarde elk op zich *zelv*' handhaven, maar gezamenlijk de verdiensten des schrijvers tot de zeer zeldzamen maken. De Werken van Dickens mogen hunne loopbaan aanvangen in een Leesgezelschap, zij zoeken en vinden zeer spoedig eene vaste plaats in de Boekenkast van ieder die ook bij zijne uitspanning voedsel zoekt voor verstand en hart."

Maar al bleek dan ook in de jaren vóór 1860 Kruseman zijn tijd verre vooruit met deze onderneming, Dickens zelf begreep wat Kruseman voor hem in Nederland deed. Als blijk daarvan ontving Kruseman van hem nevenstaand schrijven.

---

[1] *Bouwstoffen* Dl. I blz. 438.

1855.

Tavistock House, London.

Monday Twenty Third November, 1855

Dear Sir

I beg to acknowledge, with many thanks, the safe receipt of the translations of my books into the Dutch language, which you have had the kindness to send me. allow me to thank you heartily, both for that acceptable present, and for the account you give me of the esteem in which I am held in Holland. It causes me great pride and gratification.

Accept the assurance of my high regard Dear Sir, and believe me always

Your faithful Servant

Charles Dickens

1855. Het mag wellicht de moeite loonen een meening te opperen, waarom deze *Dickens serie* geen succes had. Wat ongunstig werkte op het debiet van de *Buitenlandsche klassieken*, deed zich hier in dubbele mate gelden: het formaat en de typographische uitvoering. Dickens toch was in de schatting van het publiek een romanschrijver en de vorm, die Kruseman gaf aan zijn uitgaaf, was niet die, waarin gewoonlijk romans uitgegeven werden. Wat gewoonlijk aangeboden werd in roijaal octavo, een meestal geïnterlinieerde dessendiaan met ongeveer 20 regels op een bladzijde en een vignet in steendruk op den titel, verscheen hier in klein octavo in een platgezette galjard met 39 regels op een bladzijde zonder lithographischen titel, en juist aan die voor romans ongewonen vorm denk ik, dat het niet slagen der serie eigenlijk te wijten was.

Kruseman echter zette niettemin zijn onvoordeelige onderneming eenige jaren voort, totdat een geestelijke gedruktheid hem zou doen besluiten, zich er van te ontdoen.

Maar in 1855 was nog alles behalve iets te merken van die moedeloosheid, die zich acht jaar later zou openbaren. Integendeel; nog steeds ging de uitgeversloopbaan omhoog om haar hoogtepunt te bereiken in 1856. Dat uitzetten van nieuwe bakens en aanknoopen van nieuwe relaties, die zich eerst aan het publiek in 1856 kenbaar zouden maken, veroorzaakt dat over het daaraan voorafgaande jaar 1855 niet veel te vermelden valt.

Het eerste werk dat in dit jaar verscheen, was *Het drooglegggen van landerijen door* Staring, het eerste deeltje van een nieuwe reeks van *Landbouw-boekjes*, Het doel van deze kleine, goedkoope, populaire geschriften, een voorlooper van Wolters' *Geïllustreerde landbouw-bibliotheek*, was om degelijke begrippen te verspreiden onder de landbouwende klasse. Terwijl het eerst in de bedoeling van Kruseman gelegen had, een vertaling te leveren van de geheele serie der *Bibliothèque rurale*[1], bleek bij nader inzien die reeks toch minder geschikt voor Neder-

[1] Hij liet althans de 20 deeltjes van die *Bibliothèque* den 23 Juni 1854 ter vertaling aanteekenen.

land; hij besloot tot eene, wel naar dat voorbeeld ontworpen, maar toch oorspronkelijke *Bibliotheek*. De redactie werd opgedragen aan Dr. W. C. H. Staring, die, naar ik gis, wel de eigenlijke ontwerper van deze serie zal geweest zijn. De uitslag echter was teleurstellend, daar de boekjes niet populair genoeg bleken te zijn en niet gelezen werden. Achtereenvolgens verschenen in deze reeks geschriftjes van den redacteur W. C. H. Staring en van E. C. Enklaar, Venema, Uilkens, Von Liebig, Borgesius, Te Gempt, Havelaar en Snellen van Vollenhoven; bovendien nog had Kruseman voor deze reeks bestemd *Het stoomwerktuig voor den landbouwer door* Prof. S. Bleekrode; *Overzigt der landbouwstelsels door* C. E. de Clercq; *Toepassing der meteorologie door* Prof. W. A. Enschedé; *De kruidkunde op den landbouw toegepast door* Prof. H. C. van Hall; *De leer der bemesting door* Prof. L. Mulder; *Voedingsleer op de veehouderij toegepast door* Dr. S. Sarphati en *De teelt van wortelgewassen door* Dr. J. Wttewaal; geen van deze laatste geschriften zag, voor zoover ik weet, afzonderlijk het licht [1]. De geheele uitgaaf werd na een paar jaar met vrij groote schade gestaakt. Te verwonderen is het niet, dat deze *Bibliotheek* niet beter ging. Het veld van wetenschappelijke geschriften over landbouw, groot en klein, werd toch zeer afgejaagd in die dagen vooral door W. E. J. Tjeenk Willink te Zwolle, en waar Kruseman's boekjes niet beter, maar evenmin slechter waren dan de uitgaven van zijn confrater, moest er al een zeer toevallige gebeurtenis plaats vinden om zijn uitgaven een loonend debiet te doen vinden. 1855.

Een evenzoo ongunstig verloop had de *Nijverheids-bibliotheek*, onder redactie van W. M. Logeman, met de vorige serie een navolging van de *Bibliothèque industrielle et d' agriculture*, waarin geschriftjes verschenen van Prof. E. H. von Baumhauer, Van Moorsel, Keer Jr., Hansen, Logeman en Gunning; met een

[1] Het *Nieuwsblad voor den Boekhandel* van den 1 Maart 1855 vermeldt ze niettemin als reeds ter perse; een advertentie in de *Haarlemsche Courant* van den 1 Februari 1855 noemt deze titels met enkele anderen, die inderdaad verschenen, als toegezegd.

1855. financieel slechten uitslag werden deze beide *Bibliotheken*, in alle opzichten elkaars gelijken, twee maanden na elkaar begonnen en gelijktijdig geëindigd [1]. Waar zulks aan toe te schrijven viel? Wellicht aan de bestaande *Volksbibliotheek*, die door Weijtingh en Van der Haart te Amsterdam uitgegeven werd. En moge het al waar geweest zijn, dat Kruseman's onderneming niet voor het volk, maar speciaal voor industrieelen alleen bestemd was, de boekjes lijken mij voor deze laatsten niet zuiver wetenschappelijk genoeg toe, dat zij door hen gekocht zouden kunnen worden. Tusschen beide partijen instaande, bleken zij voor niemand geschikt en vonden hun weg niet.

Ietwat beter ging het met andere uitgaven op ditzelfde gebied, waarvan hem de uitgave door den oud-Haarlemmer Dr. N. W. P. Rauwenhoff te Brummen voorgesteld was: de *Openbare voordragten voor landbouwers, van wege Z. M. den Koning, in den winter van 1853 en 1854 ten platten lande gehouden*, waarin in dit en het volgende jaar 16 werkjes van A. C. Oudemans Jr., W. A. J. van Geuns, N. W. P. Rauwenhoff en L. Mulder verschenen en in November 1856 als *De natuurkundige grondslagen van den landbouw* gezamenlijk verkrijgbaar gesteld werden [2].

Evenmin gelukkig was Kruseman met twee andere uitgaven van Nederlandsche dichters, die in dit jaar het licht zagen of tot een begin van uitvoering kwamen; zij verdienen hier der vermelding, niet omdat zij grooten opgang maakten in den lande of omdat zich een of ander voorval op boekverkoopers terrein er aan vastknoopt, maar wel omdat de wordingsgeschiedenis van de eerste een zee van ellende voor den uitgever medebracht, en de tweede aanleiding werd tot een vernieuwde aanraking met Potgieter.

---

[1] Hiertegenover moet gesteld worden, dat deze beide seriën op de fondsveiling van 1857 goede prijzen behaalden.

[2] Op de fondsveiling van S. E. van Nooten en Zoon van den 7 April 1897 gingen de 142 exemplaren voor *f* 3 over aan Gebrs. Cohen.

In 1852 had Kruseman in zijn fonds opgenomen de *Handleiding tot het onderwijs in de theorie van de rekenkunst* van den Amsterdamschen instituteur D. Ouwersloot. Deze deed omstreeks 1850 zijn zaken in de stad aan kant, ging te Heemstede bij Haarlem wonen, zette de tering niet naar de nering en kon zijn schulden bij den debitant Kruseman niet betalen. Toen trok hij uit oeconomie naar Doetichem en gaf aan Kruseman zijn verlangen te kennen, dat hij voor zijn schuld het een of ander werken wilde. Kruseman nam dat aanbod aan en meende dat hij, die zich door zijn *Bloemen van Nederlandsche dichtkunst* reeds vrij gunstig onderscheiden had, niet ongeschikt zou zijn zulk een keur te maken op groote schaal en wel op de wijze als Noël en De La Place, en Vinet in de Fransche literatuur en Chambers in de Engelsche gedaan had. Evenwel wilde Kruseman tusschen die allen het midden houden. Zijn boek moest niet zijn een kritisch letterkundig werk, geen fragmentarisch schoolboek; hij beoogde een uitgaaf voor het groote publiek, voor het volk, om op een eenvoudige en smakelijke wijze met onze dichters kennis te maken. Daartoe wenschte hij evenmin een kompleeten catalogus van heele, halve en prulpoeëten, zooals Witsen Geysbeek's *Woordenboek*, geen bloemlezing van kunst-vormen, maar een bundel, waarin van de beste dichters zouden worden opgenomen de beste stukken voor geest en gemoed, terwijl een eenvoudig, kort levensbericht en hun portretten in houtgravure in navolging van Immerzeel's *Schildersboek* den lezer zouden inwijden in de meer intieme kennis der auteurs [1]. 1855.

Maar hoe bedroog hij zich in den verzamelaar. Het bleek, dat die gewezen onderwijzer alles behalve genoeg smaak bezat en genoeg op de hoogte was van de literatuur, er zelfs vrij wat minder van af wist dan Kruseman zelf, geen bibliotheek bezat en die in 't afgelegen Doetichem ook niet tot zijn beschikking had. Kruseman's oude vriend S. J. van den Bergh werd in den arm genomen, ten einde de door Ouwersloot aangeduide

[1] Een en ander geput uit een brief aan S. J. van den Bergh van den 28 Januari 1852.

1855. stukken aan een keuring te onderwerpen. Van den Bergh en zijn factotum De Kanter hielpen Kruseman en konden, voor Vondel met behulp van Van Lennep en van Bakhuizen van den Brink, nog vrij wat stukken aanwijzen, die Ouwersloot niet kende. Er kwam in 1856 een werk ter uitgaaf, dat wel niet aan de hoogste eischen voldeed, maar toch in aanmerking genomen de moeielijkheden, die Kruseman ondervonden had met den smaak van den oorspronkelijken verzamelaar, vrij wel voldoende geacht kon worden.

Evenwel was, in weerwil der goede hulp van zijn Haagschen vriend, *Nederlands dichters tot op de helft der achttiende eeuw, in herinnering gebragt*[1] geenszins hetgeen in het oorspronkelijke plan gelegen had. Een literatuur-overzicht op poëtisch gebied, in denzelfden geest als de hoogleeraar N. G. van Kampen in 1835 in zijn *Bloemlezingen uit Nederlandsche proza-schrijvers van de 16e—19e eeuw* gegeven had, was de bedoeling geweest.

In Januari 1854 waren circulaires, door Van den Bergh, Ouwersloot en Kruseman onderteekend, aan verschillende vaderlandsche dichters met verschillende vragen verzonden en aan hen het plan kenbaar gemaakt om in het toekomstige werk portretten, levensbeschrijvingen, een bibliographie en een keurlezing uit hun verzen op te nemen, waardoor het werk te gelijker tijd en van zelve een geschiedenis der Nederlandsche dichtkunst zou worden. Er zou van het plan niets komen: het was te grootscheeps opgezet. Het verzamelen

[1] Het werk kwam medio 1857 kompleet. Alleen de inteekenaren hadden de laatste aflevering ontvangen, toen op Kruseman's fondsveiling in October van dat jaar het werk gekocht werd door G. Portielje & Zoon te Amsterdam. Vandaar dat er exemplaren voorkomen met het jaar 1856 (Dl. I) en 1857 (Dl. II), zoowel met het adres van Kruseman als met dat van Portielje. Het werk werd dadelijk in gebruik genomen door M. de Vries bij zijn universitair onderwijs te Leiden. (*Catalogus* der fondsveiling van 1857 blz. 29; *Nieuwsblad voor den Boekhandel* 22 October 1857). — Spoedig reeds gaf de nieuwe eigenaar prijsvermindering, omdat velen meenden, dat de prijs door Kruseman gesteld voor een meer algemeen debiet te hoog was. (*Nieuwsblad voor den Boekhandel* 15 April 1858).

van gedichten uit het einde der 18e en uit de 19e eeuw zou 1855
afstuiten op bezwaren van een klein aantal auteurs [1] en op de onverzettelijke vasthoudendheid van sommige eigenaars van kopyen, o. a. Bohn, Suringar en Nijhoff. *De dichters van Nederland*, zooals Kruseman die zich had voorgesteld, moest in duigen vallen en hij gaf daarvan bij circulaire dd. October 1854 kennis. „Ik ben tot inzien gekomen, dat ik ál te veel had gevraagd, en dat ik, hoewel onwillekeurig, onbescheiden had gehandeld. Ik ben het daarom aan mij zelv' verschuldigd om te verklaren, dat het bekrimpen van eens anders eigendom of het azen op een anders voordeel, nimmer eene gedachte bij mij is geweest bij 't overwegen van een plan, hetwelk eenmaal bij mij gevestigd, met zooveel voorliefde en vooringenomenheid werd opgekweekt, dat ik over de bezwaren der uitvoering heen zag.... Alle regten ten volle eerbiedigende, mag ik niet aandringen op de vervulling van mijn verzoek bij hen, die mij hunne gegronde bezwaren hebben medegedeeld; nog véél minder gebruik maken van de welwillendheid van zulken, die, als een blijk van persoonlijke genegenheid, mij het gevraagde niet hebben willen weigeren."

Het werk werd daarop gesplitst. Op naam van Ouwersloot verscheen in 1856 het eerste deel van de genoemde bloemlezing der oudere dichters en in 't vorig jaar 1855 werd *Onze muze. Album van gemengde zangen onzer vaderlandsche dichters der 19e eeuw, verzameld door* S. J. van den Bergh, gedebiteerd [2]. Voor een deel behelzen deze beide laatste deelen oorspronkelijke bijdragen, maar voor een ander deel zijn het herdrukken van dichtstukjes uit jaarboekjes en andere periodieke geschriften. Behalve letterkundige bijdragen leverde de *Aurora* voor *Onze muze* nog twee plaatjes, in het eerste deel een reproduc-

[1] *De Gids* 1855 Dl. II blz. 690.

[2] „Ter algemeene verspreiding heeft de Uitgever den prijs *buitengewoon goedkoop* gesteld [*f* 0.60 per aflevering]. Als eene verzameling van de meest geachte verzen onzer Vaderlandsche Dichters van den laatsten tijd, belooft deze bundel teregt een *Keur* te wezen, die belangstelling zal vinden bij allen, die onze letterkunde beoefenen en waardeeren." (Advertentie in *Haarlemsche Courant* 4 Juni 1855.)

1855. tie naar een schilderij van F. Willems uit den jaargang 1852, in het tweede deel een afbeelding, uit denzelfden jaargang van de *Aurora*, van een schilderij van J. J. Cremer, die destijds zijn eigen kunstenaarsnatuur als letterkundige nog niet begreep [1].

Het streven van Kruseman om een bloemlezing van Nederlandsche dichters te geven was zeer zeker prijzenswaardig. En hoewel hij zich niet beklagen kon de keuze der stukken voor *Onze muze* toevertrouwd te hebben aan zijn Haagschen vriend, was de rangschikking der dichters toch alles behalve zooals die had moeten zijn. Het was, naar ik geloof de tweede maal, dat Potgieter een van Kruseman's uitgaven in *De Gids* [2] besprak, toen hij de alphabetische volgorde der dichters gispte. Verontwaardigd als Potgieter was, die van zijn tijdschrift de toongever der nieuwere letterkundige richting wilde maken en dat daarvan ook maakte, kon hij de voltooiing der bloemlezing niet afwachten, maar gaf, toen er nog maar vijf afleveringen verschenen waren, een waardige, maar toch van ergernis getuigende bespreking van deze, als letterkundig werk mislukte onderneming. Een voorbeeld te meer hoe kritiek, zelfs ernstig gemeende kritiek, van geen invloed blijkt te zijn op het publiek; zonder zich aan de meening van periodieken te storen oordeelt en veroordeelt het voor zich zelf, tot schade of gewin, tot eer of verguizing van schrijver en uitgever [3]. Het debiet van *Onze muze* was meer dan voldoende, zoo zelfs, dat Roelants er in 1868 een tweeden vermeerderden druk van deed verschijnen.

Maar al had Potgieter op het verloop van deze uitgaaf dan ook, zoo ik wil, geen invloed geoefend, toch was die kritiek voor Kruseman zelf van onberekenbaar voordeel. De aandacht

---

[1] In 1865 verschenen bij H. B. Breyer te Arnhem twee drukken van *Frederik Hendrik Hendriks, de schilder van Wolfhezen, geschetst door zijn leerling* J. J. Cremer.

[2] 1855 Dl. II blz. 689 vlg. Vgl. t. a. p. 1896 Dl. IV blz. 368.

[3] „Elke uitgever van eenige ervaring zal u verklaren, dat eene „bespreking", hetzij in gunstigen, hetzij in ongunstigen geest, zoowat niets toe- of afdoet tot het debiet." (*Brieven aan Neef Gerrit door* Jan Holland. Deventer 1881 bl. 48).

door Potgieter geschonken aan één van zijn uitgaven, al was 1855.
die dan ook in ongunstigen zin, had ten gevolge dat de vluchtige, maar sedert afgebroken relatie in 1845 over Frederika Bremer's *In Dalarna* opnieuw aangeknoopt werd en wel eerlang hechter, sterker en onverbrekelijker dan ooit. De reeds vermelde bespreking van de *Buitenlandsche klassieken* in 1857, de kennismaking tusschen Potgieter en Huet in 1859, de steeds volhardende kamp van Potgieter's orgaan voor den bloei en de ontwikkeling van Neerlands volk, zouden meer en meer aan Potgieter een gewichtige plaats in Kruseman's leven geven, zouden langzaam aan bij Potgieter een slechts voor korten tijd verkoelde vriendschap opwekken voor Kruseman, zouden onvermijdelijk moeten uitloopen op Huet's bloemlezing van Potgieter's *Proza* bij Kruseman uitgegeven.

Er zouden nog heel wat jaren voorbij gaan eer dat beroemde boek verscheen en in die jaren zouden nog vrij wat ondernemingen door Kruseman op touw gezet worden. Het jaar 1855, waarin *Onze muze*, indirect het uitgangspunt van die vriendschap uitkwam, was negen jaar antérieur aan den bundel *Proza* en gaf voor de buitenwereld nog geen voorspel van die innige relatie, die van zoo onberekenbaar veel invloed zou blijken te zijn voor de letterkundige ontwikkeling van ons land. Noch *Onze muze* noch de nieuwe werken van Da Costa en Van Zeggelen, die Kruseman in dit jaar in het licht gaf, stonden met *Onze muze*, Huet of Potgieter in verband.

In 1854 was Da Costa met het voorstel gekomen weer een kleinen nieuwen bundel bij Kruseman uit te geven. Een onaangename bekentenis moest hem van het hart; „gelijk ik wel dacht volharden de tijdschriften bij het stelsel van *ignoreeren* van hetgeen door mij, ook in poezy wordt uitgegeven. Ik kan begrijpen dat ook hierdoor het debiet van mijne *Politieke poezy* niet bevorderd wordt; en dat mijn conditien aangaande het honorair billijkerwijze steeds ongunstiger moeten worden [1]." Terwijl de dichter voor *Politieke poezy* (10½ vel) *f* 50 per vel

[1] Brief van Da Costa 5 April 1854.

1855. had genoten, moest hij zich met *f* 100 voor geheel dezen nieuwen bundel van 13 vel tevreden stellen. De opbrengst van het debiet der *Hesperiden*, waarin Kruseman onder anderen voor de vierde maal in negen jaar een herdruk leverde van de *Hagar*, kwam de uitschotten nabij, maar dekte ze niet. Had Da Costa daar een vermoeden van gehad? Begreep hij, dat zijn zonne aan het ondergaan was, dat het werk van een 57-jarigen man met sterk getinte, forsch aangegeven denkbeelden bij het jongere geslacht met andere denkbeelden niet dien aftrek zou vinden als hij wenschte? Da Costa meende zich zelf op den avond van zijn levenspad: Hesperiden, de griecksche naam van onze nachtviooltjes, bij avond — Ὅτι πρὸς ἑσπέραν ἐστίν (Luc. XXIV, 29) staat als motto op het titelblad — geplukt, een titel en een motto van gedruktheid en moedeloosheid blijk gevende, die spoedig voor een meer opgewekte stemming zouden plaats maken bij de uitgave van Bilderdijk's *Dichtwerken* [1].

De *Hesperiden* verschenen in December 1855 [2]. Een week te voren zag Van Zeggelen's *Hoofd en hart. Dichtluimen* het licht; 1150 exemplaren werden in anderhalf jaar geplaatst. Van Zeggelen en Da Costa, twee dichters van uiteenloopende richtingen, vonden beiden vriendschap in Kruseman; beiden zagen in hem *den* uitgever, die hun poezie onder Nederland's volk moest verspreiden; beiden zagen en vonden in hem den persoon, door wiens bemiddeling zij hun denkbeelden wilden verspreiden.

Maar waren er meer, die op letterkundig terrein den Haarlemschen uitgever hun gaven niet onthielden, op strikt weten-

[1] *Brieven van Mr. Isaac da Costa.* Amst. 1873. Dl. II blz. 397.

[2] Naar het schijnt nam Kruseman bij het verschijnen der *Hesperiden* niet alle formaliteiten in acht; althans den 29 Maart 1872 schreef P. van Santen, firma Van den Heuvell & Van Santen, te Leiden aan het Bestuur der Vereeniging, dat door den oorspronkelijken uitgever van de *Hesperiden* niet of niet geheel voldaan was aan art. 6 der wet van 25 Januari 1817. Het gold een geschil over het kopyrecht van dien bundel met D. A. Thieme. Als voorzitter der Vereeniging had Kruseman in 1872 die zaak te behandelen (*Verslag der werkzaamheden van het Bestuur der Vereeniging over* 1871—1872 blz. 4.)

schappelijk terrein was het niet anders. In November 1855 verscheen de eerste aflevering van een boek, dat Kruseman's naam ook op dit gebied een voortreffelijken klank zou geven: Staring's *De bodem van Nederland.* 1855.

De eerste aanleiding tot het plan dit boek te doen schrijven, was een eenvoudige aanvraag voor prijsopgaaf, die Kruseman in Juni 1853 kreeg van de Commissie voor de geologische kaart van Nederland voor het drukken en uitgeven van hun *Verhandelingen.* In 1853 en 1854 verschenen deze bij hem in twee deelen, tegen den zeer hoogen prijs van *f* 7.80 voor het eerste deel [1]; een anonieme K. meende in het *Nieuwsblad,* dat een dergelijke prijs het debiet zou tegenwerken, daar belangstellende particulieren zouden vragen of dat niet naar afzetterij zweemde [2]. Zooals bekend is, was de Geologische Commissie na veel inspanning van den kant van Prof. Van Breda te Haarlem, de eenige hier te lande, die zich toenmaals aan dat onderwerp gelegen liet liggen, bij Koninklijk Besluit van den 14 Maart 1852 in het leven geroepen. De verzamelingen, langzaam aan door haar verkregen, vonden een onderkomen in het Paviljoen te Haarlem, de zetel der Commissie, en stonden onder het bijzonder toezicht van Van Breda's leerling, W. C. H. Staring, den Secretaris der Commissie, die in dat Rijksgebouw een vrije woning kreeg.

Door die uitgaaf was Kruseman dan in aanraking gekomen met dit lichaam, dat elk half jaar vrij aanzienlijke geldsommen aan hem afdroeg [3]. Slechts kort zou hij met die Commissie als zoodanig omgaan, daar zij, na nog eerst bij Kruseman uitgegeven te hebben *De geologie in Nederland. Handleiding voor de bezigtigers der verzameling op het Paviljoen te Haarlem* (1853), bij Koninklijk Besluit van den 23 Juli 1855 weder ontbonden werd en de zorg om de *Geologische kaart* het licht te doen zien op de schouders van Staring alleen gelegd werd. Maar was aan den

[1] De beide deelen samen kostten *f* 17.60.

[2] *Nieuwsblad voor den Boekhandel* 19 Januari 1854.

[3] De ontvangposten zijn niet nader omschreven dan alleen „de Geologische Commissie".

1855. eenen kant Staring niet de man om zich aan de hem opgedragen taak te onttrekken, vooral niet waar het zijn lievelingsvak gold, aan den anderen kant was Kruseman geen persoon, die een eenmaal aangeknoopte verbintenis zou laten glippen, wanneer hij meende, dat voor hem als uitgever zaken te doen waren. Nog daargelaten, dat hij 5 jaar later in 1859 en 1861 door het uitgeven van twee verhandelingen van Bosquet een mislukte poging in het werk zou stellen een derde deel der *Verhandelingen* in het leven te roepen, was de relatie, die hij gekregen had met Staring van vérstrekkende gevolgen voor zijn uitgeversbedrijf; in hem zag hij dadelijk een kracht, die hij aan zijn zaken moest verbinden. Staring werd redacteur der *Landbouw-bibliotheek*. De ongelukkige uitslag daarvan weet Kruseman in de verste verte niet aan zijn redacteur; hij poogde hem veeleer te winnen tot het schrijven van een ernstig wetenschappelijk, maar toch geen droog geleerd boek, ontleend aan het veld zijner studie. Lang en breed besprak hij het met hem en wist hem na veel moeite eindelijk over te halen *De bodem van Nederland* te schrijven, waartoe hij als Secretaris der opgeheven Commissie en door zijn vereenigde kennis van de geologie en van den landbouw de aangewezen persoon was. Voor een lofreden op deze publicatie, nog steeds *het* werk bij uitnemendheid, is het hier de plaats niet; het debiet van deze uitgaaf, waarvan de eerste aflevering in November 1855 verscheen [1] en in Augustus 1860 compleet kwam, bewijst dien goeden roep voldoende, daar er in 11 jaar 978 exemplaren geplaatst

---

[1] In de *Haarlemsche Courant* van den 22 October 1855 werd het a. s. verschijnen van de eerste aflevering aangekondigd. In die voorloopige aankondiging luidt de titel *De bodem van Nederland in zijne zamenstelling en ontstaan, voor het algemeen bevattelijk voorgesteld*. Dat denkbeeld van strenge populariseering der wetenschap bleek echter niet geheel geslaagd te zijn; de eerste aflevering kreeg tot titel *De bodem van Nederland. De zamenstelling en het ontstaan der gronden van Nederland, ten behoeve van het algemeen, beschreven*. (Advertentie in *Haarlemsche Courant* 15 November 1855). Ten slotte werd van elken ondertitel afgezien. Het kompleete werk heet eenvoudig weg *De bodem van Nederland*.

werden [1]. Het werk zou het eerste moeten zijn van de reeks 1855.
Natuurlijke historie van Nederland, een geheele serie handboeken over land- en volkenkunde van Nederland. Kruseman slaagde er in al vrij spoedig de vaste medewerkers voor de onderdeelen te vinden en in het einde van November of begin December 1856 kon hij op een zijner strooibiljetten drukken, dat zou behandeld worden de *Geologie* door Dr. W. C. H. Staring, de *Gewervelde dieren* door Dr. H. Schlegel, de *Insecten* door Dr. [*sic*] S. C. Snellen van Vollenhoven, de *Weekdieren* door Dr. J. A. Herklots, de *Botanie* door Dr. C. A. J. A. Oudemans, de *Meteorologie* door Dr. F. W. C. Krecke en de *Anthropologie* door Dr. D. Lubach.

Daar Kruseman zelf deze serie uitvoerig in zijn *Bouwstoffen* [2] behandelt, moge slechts een kleine aanvulling op boekverkoopersterrein hier volstaan.

Kort nadat de geheele serie voltooid was en Kruseman een nieuwe inteekening op de geheele reeks had opengesteld [3], werd hem door de firma J. B. Wolters te Groningen de vraag ge-

---

[1] „Ik zou zoo gaarne eens een nieuwe editie van *den Bodem* en van *de kaart* tevens bewerken, maar vind er geen' tijd meer voor; vooral nu de tegenwoordige eigenaar van den *Bodem* het werk in 't geheel tegelijk wil uitgeven. Wilde hij 't bij afleveringen geven, dan zou er wellicht nog wat van komen." (Brief van Staring 1 Maart 1872).

[2] Dl. I blz. 397.

[3] Voor mij ligt het omslag van de 32e aflevering met het adres: Haarlem, A. C. Kruseman. 1864. Op de achterzijde staat:

„Op verlangen van velen zoowel als in het belang der onderneming stelt de uitgever een **nieuwe inteekening** open, waarbij men de kosten van dit degelijke werk over twee en half jaar verdeelen en des noods *wekelijks* of *maandelijks* betalen kan. Elke week ontvangt men 't zij drie bladen tekst met platen, of twee bladen tekst met drie platen, waarvoor men 75 cents betaalt. Niet altijd zullen dan de tekst en de platen bepaald bij elkander behooren, noch ook de onderscheidene werken elkaâr geregeld volgen, maar daarentegen staat het voordeel over, dat men telkens de afleveringen gereeder inziet en als van zelve reeds een overzigt krijgt van het geheel. Later voegt men tekst en platen tot deelen bijeen.

„Wie niet het gansche werk verlangt, kan op dezelfde wijze de afzonderlijke afdeelingen bekomen."

1855. daan den geheelen voorraad met het kopyrecht over te doen. Kruseman [1] vroeg voor alles te zamen, „zonder loven of bieden" *f* 15000, welk bedrag naar het schijnt veel te hoog geoordeeld werd: althans de *Natuurlijke historie* ging niet in andere handen over.

Het restant 7851 deelen werd daarop in 1867 in auctie gebracht. Het kon daar tot een tamelijken prijs geen kooper vinden, zoodat hij het in dat jaar ter exploitatie in administratie overdroeg aan G. L. Funke, die haar voor Kruseman's rekening bleef beheeren, voorloopig tegen dezelfde prijzen [2]. Funke zette al spoedig een nieuwe goedkoope titeluitgave op touw, beginnende met het eerste gedeelte van *De vogels van Nederland* door Schlegel [3] en kondigde in Mei 1871 aan, dat de geheele serie, met uitzondering van Oudemans' *Flora*, waarvan een nieuwe druk voorbereid werd, en Staring's *De bodem van Nederland* in prijs verminderd was [4]; jaarlijks deed Funke afrekening aan den eigenaar. Het was de laatste zijner uitgaven, die Kruseman aan de uitgeverswereld bleef binden, want eerst in 1880, d. w. z. drie jaar nadat Kruseman zich uit zijn zaken terug getrokken had, ging de *Natuurlijke historie* in andere handen over; op de fondsveiling van Funke, waar de *Buitenlandsche klassieken* gekocht werden door de Uitgevers-maatschappij „Elzevier", en de *Werken* van Busken Huet het eigendom werden van H. D. Tjeenk Willink, werd Bolle eigenaar van de geheele serie met de steenen van 276 platen en de houtgravures. Bolle verkocht den voorraad geheel uit en in October 1887 kwam het kopyrecht met de steenen opnieuw in veiling. Het kind keerde tot zijn ouderlijk huis terug: de *Natuurlijke historie* is thans het eigendom van H. D. Tjeenk Willink.

De geschiedenis der *Natuurlijke historie* is leerzaam, want

---

[1] „De *Natuurl. Historie van Nederland* is mijne lievelingskopy. Had ik een zoon die mij dacht op te volgen, er zou geene gedachte bij mij opkomen om haar af te staan; in deze kopy steekt een gansche toekomst." (Brief aan E. B. ter Horst 5 November 1865).

[2] *Nieuwsblad voor den Boekhandel* 19 September 1867.

[3] t. a. p. 7 November 1867.

[4] t. a. p. 19 Mei 1871. — *f* 26 in plaats van *f* 54.50.

zij levert een glansrijk en glanzend bewijs hoe de aanhouder 1855.
winnen kan, hoe een uitgever door het opzoeken en opwekken van zijn auteurs een werk tot stand kan brengen, dat materieel gewin aan zijn eigenaar en intellectueel voordeel aan geleerden en aan belangstellende lezers kan geven.

En juist dit aanhouden, dat op den langen duur bij de *Natuurlijke historie van Nederland* met zulk een goeden uitslag bekroond zou worden, was de aanleiding tot het uitzenden in September van dit jaar van een circulaire, waarbij Kruseman poogde zijn *Buitenlandsche klassieken* toch ingang te doen vinden. De circulaire vinde hier een plaats, omdat er tevens uit blijkt op welke wijze hij de debitanten te gemoet wilde komen door commissiehandel of levering voor rekening.

> Ik veroorloof mij, uwe belangstelling in te roepen voor mijne **bibliotheek van buitenlandsche klassieken.** In de drie jaren, sinds welke ik aan deze onderneming vrij wat zorg en kosten besteed heb, is deze uitgave reeds uitgebreid tot eene reeks van v i j f e n t w i n t i g gelijksoortige boekdeeltjes, die, zoo ik vertrouw te mogen zeggen, degelijkheid van inhoud aan netheid van uiterlijk en goedkoopte paren. Het is mijn vaste voornemen met deze uitgave, waarvoor ik liefde heb, voort te gaan en de reeds bestaande reeks met een aantal volgende deeltjes te vermeerderen.
>
> Het zal u welligt opgevallen zijn, dat ik in de laatste jaren mijne artikelen slechts hoogst zelden voor vaste rekening aangeboden, maar mij strikt gehouden heb aan den *Commissie-handel.* Ieders gevoelen daaromtrent eerbiedigende, wensch ik dit ook voortaan zooveel mogelijk te blijven doen, en mij liever wat opoffering meer te getroosten, dan de bitter-zoete overtuiging te hebben, dat een gedeelte mijner boeken bij de Confraters onverkocht voor hunne rekening in de kasten staat. Voor den uitgever heeft deze Commissie-handel evenwel dit ontegensprekelijke nadeel, dat de boeken slechts eenige weinige

1855. maanden in de wandeling blijven en daarna bij hem terugkomen, om eene voor de wereld verborgen plaats te krijgen op zijnen zolder. Kunnen sommige werken door deze korte uitzending genoegzaam fortuin maken, zeker is dit niet het geval bij boeken zoo als mijne **Buitenlandsche Klassieken.** Ze hebben hunne erkende waarde sinds een tal van jaren, en ze zullen die in de eerstvolgende nog wel niet verliezen. Nogtans moeten ze GEZIEN worden, om te worden verkocht, en eene voortdurende plaats hebben in ieder wèl gesorteerd Boeken-Magazijn.

Ten einde dit te bevorderen en u toch niet te nopen òf tot de bestelling voor vaste rekening, òf tot het gedurig heen- en terugzenden, ieder jaar op nieuw, doe ik u het voorstel, om u deze geheele reeks, welke gij inliggend vindt, of enkelen daaruit, naar uwe verkiezing, in doorloopende Commissie te geven, zonder jaarlijksche terugzending. Bij de afrekening worde door u slechts het verkochte opgegeven, het overige in Commissie behouden en het ontbrekende ter aanvulling aangevraagd. Het is natuurlijk, dat u de terugzending vrij staat zoodra ze u tot ballast mogten worden, en dat daarentegen de terugvrage mij veroorloofd is, zoodra ik gebrek mogt krijgen. Op mijne jaarsrekening zal ik die artikelen eene afzonderlijk gemerkte plaats geven, terwijl bij iedere afrekening door u slechts met name worde genoteerd, wat door u in Commissie behouden wordt. Op die wijze kunnen wij wederkeerig elkanders voordeel bevorderen zonder veel moeite of omslag.

Mogt gij van dit voorstel — waarbij ik ook mijne **Hollandsche Klassieken** begrijp en mijne **prachtwerken,** waarvan ik thans door het bijdrukken van eenige vellen weer een kleinen voorraad heb — gebruik willen maken, dan gelieve u op nevensgaand lijstje in te vullen wat door u op dien voet begeerd wordt. Het spreekt van zelve, dat ik dit aanbod slechts aan *enkelen* doe, in wier handel ik deze artikelen het beste te huis acht.

Het resultaat van deze circulaire kan niet anders dan teleur- 1855.
stellend geweest zijn; de *Buitenlandsche klassieken* waren en bleven nu eenmaal een serie, waar het publiek niet aan wilde.

Het jaar spoedde ten einde, vol drukte over de loopende uitgaven, vol zorgen door de tallooze bezwaren, die zich voordeden bij het uit den weg ruimen der moeielijkheden in de voorbereiding der *Bilderdijk-uitgaaf*, maar scheen overigens een geleidelijken overgang te zullen nemen naar het nieuwe jaar 1856. De viering van het Kerstfeest stond voor de deur; den 24 December was Kruseman ten behoeve van een ander naar Amsterdam geweest en was tegen den eten weer te huis gekomen, niet vermoedende, dat daar iemand tot hem zou komen met de bekentenis van willens en wetens van zijn goed hart misbruik gemaakt te hebben. De katastrophe, zoo uiterst kiesch en vol piëteit door Kruseman zelf niet aangeroerd, niet aangewezen, enkel de simpele woorden: „in het laatst van 1855 naar Amerika verreist", wat schuilt daar niet een ontzettend tragische geschiedenis achter. Maar ook, wat komt daar in Kruseman's gevoel van erkentelijkheid niet boven; zelfs nog jaren, na die gebeurtenis, die tot een rechtsgeding aanleiding gaf, wilde hij niet, dat er ook maar één woord ten nadeele van dien persoon gezegd, veel minder gedrukt zou worden. Toen enkele jaren voor zijn dood in een zeer klein aantal, slechts voor familieleden gedrukt werk, de waarheid in al haar naaktheid ter perse gelegd was, wist hij te bewerken, dat die bladzijden bij een herdruk voor het publiek geroyeerd werden. Anders zoo afkeerig van dwang over een wetenschappelijk werk, meende hij in dit geval als *librorum censor* op te moeten treden. En bij de gebeurtenis zelve was hij vol mededoogen voor den ongelukkige, die hij uit de handen der justitie wist te redden. Hoe hij zich hierin gedroeg en zijn hulpvaardigheid zelfs maar in grove en breede trekken, met weglating van bijzonderheden, te boek te stellen, het zou tot niets dienen. Waartoe een fout in kleuren en geuren verhaald van iemand, die zulke superieure eigenschappen bezat? *Quandoque dormitat ille bonus Homerus.* Een verheerlijking van zich zelf ten koste van een ander, zij

1855. die ook nog zoo volkomen naar waarheid, Kruseman heeft er voor gewaakt; bij zijn leven hield hij een sluier over dit voorval, na zijn dood moge in de eerste jaren niet anders gedaan worden. Zondere nadere bewijsplaatsen moge hier gezegd zijn; Kruseman stond hier pal op het voetstuk der trouw, betoonde zich als een man uit één stuk, als een helper in den nood, in de uitgebreidste beteekenis van het woord.

In weerwil van de ongelukkige uitgevers-speculaties van de laatste jaren, waren nu toch de moeielijkheden voorbij, onafscheidelijk aan het begin van elk bedrijf verbonden; de uitgeverszaak had een vasten breeden grondslag gekregen. En bij het opbouwen van het fonds, dat zoo in deze vijftien jaren verzameld was, had zich ook allengs een gansch andere richting in de soort van uitgaven geopenbaard. Zooals we zagen had de eerste periode zich vooral kenbaar gemaakt door stichtelijke lectuur zooals van Ds. Radijs, Ds. Liernur, Strauss en het *Christelijk Album*, waarnaast de *Aglaja* en soortgelijke werkjes zich als een tweede reeks was komen vertoonen. Het begin van het tweede tijdvak deed vooral de belletrie op den voorgrond treden: *Etagère editie*, *Buitenlandsche klassieken*, *Walter Scott*, *Aurora*, *Charles Dickens*, aan welke afdeeling in de eerste jaren nog vrij wat ten koste gelegd zou worden, maar sinds een paar jaar had zich daarnaast weer een nieuw terrein geopend, het populair wetenschappelijke: *Album der Natuur*, *Praktische Volks-almanak*, *Landbouw- en Nijverheids-bibliotheek* en de *Bodem van Nederland*. Een verklaring van dit laatste verschijnsel kan niet ver te zoeken zijn; de personen, waarmede Kruseman dagelijks in aanraking kwam in *Oefening in Wetenschappen* en in de *Debating Society*, moeten zijn denkbeelden in die richting gestuurd hebben. Al mag dan ook van vele uitgaven Kruseman het eigenlijke initiatief genomen hebben, de frissche vooruitstrevende denkbeelden van die krachtige en intellectueel forsch ontwikkelde jonge mannen, van Bergsma, Buijs, Huet, Logeman, Lubach, Naber, Staring, waren feitelijk de prikkels, die hem tot het uitgeven van hun werken aanzetten en hem maakten tot een uitgever, die in deze

jaren alreeds onder de eerste van ons land geteld werd. Een bewijs? C. Laarman, diezelfde die in 1852 met zooveel succes voor de Hoofdcommissie van het Costerbeeld gewerkt had [1] en die vijf jaar lang bij hem als reiziger in dienst geweest was, meende geen betere aanbeveling voor zich zelf te kunnen geven dan door te zeggen dat hij „voor H. H. Uitgevers (onder anderen voor den heer Kruseman)" gewerkt had [2]. Een voldingende aanprijzing. 1855.

Die plaats had Kruseman niet ingenomen zonder de noodige tegenkanting, zoo af en toe ondervonden te hebben.

In het einde van 1851 beklaagde hij zich bij het Bestuur der Vereeniging over eene, voor rekening van het Bestuur der Anna-Paulowna-Maatschappij, uitgegeven kaart van dien polder, volgens zijne meening blijkbaar, hoewel in ander formaat, eene navolging der door hem vroeger van dien polder uitgegeven kaart. Kruseman's uitgaaf, met zijn adres in 1848 verschenen heette: *Kaart van den Anna Paulowna Polder in Noord Holland ingedijkt in de jaren 1845 en 1846. Uit naauwkeurige stukken zamengesteld onder toezigt van den ingenieur* [sic] *der Anna Paulowna Maatschappij* J. C. de Leeuw, de gewraakte uitgaaf *Kaart van den Anna Paulowna Polder. Verdeeld in zoodanige kavels als waarin dezelve in veiling zal worden gebragt. Opgemaakt naar de kaart van het kadaster en die van den heer ingenieur van dien Polder;* beide waren op dezelfde schaal geteekend en gaven in hoofdzaak alleen verschil in de sedert bijgekomen werken. Het geschil liep dus over de bekende quaestie of kaarten volgens de vigeerende wet van 1817 vielen onder het begrip letter- en kunstwerken, en zoo ja of van dit geval nadruk gepleegd was in weerwil van het duidelijk uitgedrukte zeggen, dat de oudere kaart wel degelijk tot voorbeeld gediend had en daaraan een gedeelte van het materieel ontleend was. De vraag werd dus te berde gebracht, hoever of het recht van citeeren uit het eene typographische geschrift in het andere, toegepast kan

[1] *Nieuwsblad voor den Boekhandel* 1 Juli 1852.

[2] Advertentie in *Nieuwsblad voor den Boekhandel* 8 Maart 1855.

1851–1856. worden op kaarten en andere uitgaven, die niet door de boekdrukpers vermenigvuldigd werden.

Gegevens, die de houding der partijen zouden kunnen toelichten, heb ik niet tot mijne beschikking; welke interpretatie in het onderhavige geval aan de desbetreffende wetsartikelen gegeven werd, kan ik dus niet mededeelen. Kruseman wist de zaak zelf te schikken, maar moest zich toch de aanmerking hooren toevoegen, „dat, eenmaal eene zaak in handen des Bestuurs gegeven zijnde, het voorzeker niet ongepast [1] kan genoemd worden, het voornemen tot eigene schikking door kennisgeving daarvan aan het Bestuur te doen voorafgaan, ten einde het zich daarnaar kunne gedragen." [2] Dat was van het Bestuur der Vereeniging niet geheel onjuist opgemerkt en in zijn binnenste zal Kruseman die meening wel onderschreven hebben.

Anders was de openlijke vraag, die in het *Nieuwsblad* van den 14 April 1853 tot hem gericht werd, door „een vriend van woordhouden". „De Heer en geachte confrater K." kreeg het verwijt te hooren, dat hij zich zelf alles behalve gelijk bleef bij zijn aanbiedingen van vooruitbestellingen; de stellige verzekering aan zijn reiziger Klinkenberg medegegeven in het laatst van 1852, dat hij in het vervolg wenschte te breken met deze ingewortelde kwaal, deed de vraag in de pen geven, nu hij weder een vooruitbestellingscirculaire rond zond op Van Zeggelen's *Vrolijke schetsen*. Niet alleen dit, maar meer nog wekte het de bevreemding op, dat *De negerhut* dan niet bij vooruitbestelling aangeboden was. „Het zij er echter verre van daan den Heer K. te beschuldigen, dat hij juist altijd onverkoopbare werken bij vooruitbestelling aangeboden heeft, maar tevens veroorlooft X. zich bescheiden de vrijheid, zijne bevreemding te kennen te geven, dat hij dan *juist* de

---

[1] De *Bestuursnotulen der Vereeniging* van den 16 September 1851 noemen Kruseman's handelwijze „minstens onkiesch".

[2] *Handelingen van de algemeene vergadering der Vereeniging gehouden* 9 Augustus 1852 blz. 22.

Negerhut (zoo geschikt voor Leesbibliotheken) *niet* bij vooruit- 1851–1856.
bestelling heeft aangeboden [1]." Kruseman speelde open kaart en wist zich te verdedigen; een dergelijke toezegging heb ik nooit gedaan en moet uit een verkeerd verstaan voortkomen; zelfs bij sommige werken als Van Lennep's *Tijdkaart* en Beets' *Paulus*, die niet voor in commissie-zending geschikt zijn, is het noodzakelijk en onvermijdelijk, en bovendien nog bij de andere werkjes van Van Zeggelen deed ik hetzelfde. „Zou men het niet in mij gelaakt hebben, indien ik op *dit* deeltje niet dezelfde voordeelen had toegestaan als op zijn voorgangers? X. heeft mij verpligt met zijn ronde *vraag*; ik dank er hem opregt voor. Ik eer een twijfel, die liever openlijk vraagt, dan in stilte het kwade denkt" [2].

De ruim tienjarige praktijk in het bedrijf zou doen verwachten, dat de wetgeving op de drukpers geen geheimen voor Kruseman bezat; een rechterlijke veroordeeling valt echter te boeken. Tot waarschuwing vertelde hij het zelf in het *Weekblad voor den Boekhandel* [3].

> In Mei l.l. werd mij door een' mijner principalen het drukken opgedragen van een zeker aantal biljetjes, waarbij aan de kiezers van *Haarlem* werd aanbevolen de kandidatuur van Mr. P. P. van Bosse voor het Lidmaatschap der Tweede Kamer. Deze aanbeveling was in een zeer bescheiden vorm gesteld en bevatte niet het minste aanstootelijks voor eenig ander, maar was — zooals veelal gebeurt — door den steller niet onderteekend. Ik aarzelde natuurlijk niet, om dit „smoutje" te drukken, zonder er zelfs aan te denken om het adres mijner drukkerij aan den voet te plaatsen. Eenigen tijd daarna werd mij van wege het Commissariaat van Politie gevraagd, of deze biljetjes bij mij waren gedrukt, hetwelk ik beaamde. Later werd ik voor deze zaak voor de regtbank geroepen, na

[1] *Nieuwsblad voor den Boekhandel* 14 April 1853.
[2] t. a. p. 21 April 1853.
[3] 1 October 1853.

1851–1856. eenige consideratien, schuldig verklaard aan de overtreding van Art. 283 van het Wetboek van Strafregt, aldus luidende:

„Alle uitgaaf of verspreiding van gedrukte werken, geschriften, bekendmakingen, berigten, aanplak- of uithangbilletten, dagbladen, tijdschriften of andere, waarin de ware naam, het beroep en de woning van den Schrijver of drukker niet uitgedrukt is, zal te dier zake alleen met eene gevangenzetting van zes dagen tot zes maanden gestraft worden; en zulks ten aanzien van ieder, die met zijn weten, tot de uitgave of verspreiding medegewerkt zal hebben."

en, onder verzachtende omstandigheden, verwezen tot eene geldboete van **Eene Gulden**, met de kosten, zijnde totaal *f* 3.10. Later ben ik onderrigt, dat een dergelijke zaak behandeld is voor de regtbank te Tiel, in Januarij dezes jaars, waarbij niet de drukker, maar de verspreider, is veroordeeld tot **eene gevangenisstraf van zes dagen.** Ik ben er dus nogal goed afgekomen en heb mij ook zonder eenige bedenking of tegenspraak onderworpen aan de straf op eene misdaad, die ik onwillekeurig gepleegd heb. Niettemin achtte ik het mijn pligt, deze feiten aan alle Boekdrukkers en Boekhandelaren bekend te maken, opdat men zoo voorzigtig zij, om onder dergelijke biljetjes, die zoo menigmalen voorkomen, den naam te plaatsen der drukkerij waarop ze gedrukt zijn [1].

De persoon, die zich deze veroordeeling op den hals haalde, was A. C. Kruseman, voorzitter van de Vereeniging ter bevordering van de belangen des Boekhandels.

In de algemeene vergadering van den 9 Augustus 1852 was Kruseman bij herstemming in het Bestuur der Vereeniging ge-

---

[1] Dit voorval had plaats gedurende een der vele heete verkiezingsstrijden te Haarlem door en over Jhr. Salvador. De aandacht werd op dit strooibiljet gevestigd door Salvador zelf, die den 17 Mei 1853 daarover een aanklacht indiende bij den Officier van Justitie.

kozen en tot het bekleeden van het voorzitterschap aangewezen; die post bleef hij waarnemen tot 1855, toen in de vergadering van den 13 Augustus 1855 Van Kampen in het Bestuur kwam en Gebhard als voorzitter optrad. Het feit, dat een 34-jarige boekverkooper erkend werd de bekwaamheid te bezitten aan het hoofd van den Nederlandschen Boekhandel te staan, teekent de mate van waardeering, welke die persoon bij de confraters genoot en het vertrouwen, dat in hem gesteld werd om geschillen langs minnelijken weg met goed gevolg te kunnen oplossen. De noodige kennis van het bedrijf zelve, lust tot werken, en daarbij een groote mate van tact, handigheid en menschenkennis, zijn de noodzakelijke vereischten voor een voorzitter van welke vereeniging ook, in het bijzonder van de Vereeniging van den Boekhandel, in 1817 in het leven geroepen door David du Mortier, Adriaan Loosjes Pz. en Joh. van der Hey, om over en weer elkanders rechten te eerbiedigen en bij oneenigheden de moeielijkheden tot een minimum terug te brengen. De moeielijkheden, waarbij partijen hun vermeend recht aan het Bestuur zouden blootleggen, zouden legio blijken te zijn. Het Bestuur der Vereeniging stond en staat dus altijd voor vragen, waarbij zij een beslissing heeft te geven na partijen gehoord te hebben, een beslissing, die geen rechtsdwang heeft, maar alleen op innerlijke gronden van gezond verstand en door kracht van redenen de in het ongelijk gestelde partij, niet kan dwingen, slechts kan overhalen haar ongelijk te erkennen en het veld te ruimen. Om het zoover te kunnen brengen door schriftelijke adviezen en door mondelinge gesprekken, daartoe behoort een vast vertrouwen in eigen meening, meermalen een flink ontwikkeld juridisch denkvermogen, heel wat macht en heerschappij over de taal om geregeld en logisch een stelsel uiteen te zetten en ingang te doen vinden. Beter dan aan Kruseman kon dit laatste niet opgedragen worden, wanneer de secretaris het aan hem meende te moeten overlaten [1]. 1851–1856.

[1] „Telkens ligt mijn lessenaar zoo vol werk voor eigene zaken dat ik mooi op weg ben die te verzuimen wat mij nog nimmer is gebeurd, dat ik voor 't oogenblik ten minste al wat de Vereeniging betreft ter

1851–1856. Het archief der Vereeniging bevat menig concept, door hem gesteld, dat een bewijs levert van zijn dringenden, overtuigenden, maar ook tevens beleefden en helderen betoogtrant.

Geen der moeielijkheden, in den Boekhandel gerezen tijdens zijn praesidium, heeft meer dan een tijdelijk belang voor de belanghebbenden gehad, hetgeen natuurlijk niet in zich sluit, dat de beslommeringen aan de behandeling dier zaken verbonden minder te beteekenen gehad zouden hebben. Midden in het rumoer over den nadruk door Van Belle van Van Alphen's *Gedichten voor kinderen* aanvaardde hij zijn post, even voor het Koninklijk Besluit, waarbij aan Postdirecteuren het drijven van boekhandel verboden werd [1], trad hij af. Het lang gewenschte letterkundig tractaat met Frankrijk kwam tijdens zijn praesidium tot stand en eveneens was het onder Kruseman's voorzitterschap, dat het *Weekblad voor den Boekhandel* opgeheven werd door het besluit der algemeene vergadering (7 Augustus 1854) om het *Nieuwsblad* als het officieele orgaan der Vereeniging te erkennen. Vooral maakte hij zich verdienstelijk bij de Parijsche Wereldtentoonstelling van 1855. De vergadering van den 7 Augustus 1854 had, op voorstel van het Bestuur, het besluit genomen te pogen „den Hollandschen boekhandel daar waardiglijk te vertegenwoordigen". De zorg voor het verzamelen der boeken, die dikwerf zoowat afgebedeld moesten worden van de uitgevers en het catalogiseeren, kwam bijkans alleen neer op de schouders van de Amsterdamsche leden Fred.

---

zijde leg." (Brief van Gebhard, toen secretaris van de Vereeniging, Juli 1855).

[1] Het is uitvoerig in de *Bouwstoffen* (Dl. I blz. 494) verhaald, hoe door dit Koninklijk Besluit een groote grief voor den Boekhandel werd weggenomen; voor het Bestuur der Vereeniging niet 't minst, dat op bijkans elke vergadering moeielijkheden over den boekhandel, door postdirecteuren geoefend, te behandelen had. Zoo b. v. op de bestuursvergadering van den 22 December 1854, toen de voorzitter Kruseman mededeeling deed, dat hij een bestelling van het postkantoor te 's-Gravenhage ontvangen had op het *Christelijk Album* en op het *Album der Natuur*, bepaaldelijk, zooals in de bestellingsmissive was uitgedrukt, ten behoeve van Z. M. den Koning. Op advies van het Bestuur gedroeg hij zich in deze zaak overeenkomstig het reglement der Vereeniging.

Muller en Gebhard en hun bedienden Th. J. I. Arnold en H. Altmann [1], maar toch ging na veel zorgen de verzameling naar Parijs, waar Kemink en Zoon met 116, en onmiddellijk daarna volgende Kruseman met 98 uitgaven zouden toonen, in welke mate de geest der Elzeviers in hun nazaten vertegenwoordigd was. De Commissie der tentoonstelling scheen niet bijster gesteld te zijn op die inzending en keurde ze ongezien ter expositie af. 1851–1856.

Als voorzitter der Vereeniging verhaalde Kruseman zelf aan de algemeene vergadering van den 13 Augustus 1855, dezelfde vergadering waar hij als bestuurslid zou moeten aftreden, hoe het bestuur ongelukkig geweest was in de poging om de boeken te Parijs ten toon te stellen en hoe hij zelf het verdriet gehad had daarvan getuige te zijn. „Van de 1460 oorspronkelijke werken, door ons daarheen gezonden, waren er, toen ik als bij toeval dezer dagen [Julij] Parijs bezocht [2], slechts een tiental hier en ginds neergelegd; de overige waren gebleven in de kisten, waarin ze gezonden waren. Het voegt mij niet, en bovendien baat het niet, een oordeel uit te spreken aan wien de schuld dezer nalatigheid moet geweten worden. Zeker is het, dat de Hollandsche Commissie ons doel niet begrepen heeft en dat zij de edelste van alle industrie, die ter verspreiding van kennis en beschaving, niet waardig heeft geacht hare plaats te nemen onder de nijverheidsproducten van allerlei materiëele levensbehoeften. 't Is mij gelukt, een weinig te herstellen aan deze stiefmoederlijke behandeling. Overeenkomstig de geringe ruimte, waarover nog te beschikken viel, is onze drukpers op dit oogenblik ten minste vertegenwoordigd door de uitstalling van een driehonderd boekwerken, wier opschrift [*Echantillon de 1460 livres originaux, publiés dans le dernier temps en Hollande. Voir le Catalogue*] luidt, dat dit slechts een zeer gering gedeelte is van hetgeen door

[1] *Handelingen van de algemeene vergadering der Vereeniging gehouden* 13 Augustus 1855 blz. 9.

[2] Nl. voor de moeielijkheden met Gouband over de *Aglaja* en de *Cendrillon* (Vgl. hiervoor blz. 121).

1851–1856. Nederland is ingezonden, terwijl onze Catalogus — welke daar méér spreekt dan onze tentoonstelling — den belanghebbenden bezoeker genoegzaam blijk geeft, dat de Hollandsche Boekhandel het zijne heeft bijgedragen om te trachten de nijverheid van ons vaderland op eene waardige wijze te vertegenwoordigen" [1].

Aan Kruseman, *„le Directeur de la Société pour les intérêts de la librairie néerlandaise"* [2], was het te danken, dat van de Nederlandsche boekenwereld ter tentoonstelling althans nog iets terecht kwam. De boekverkoopers voelden dat; in het *Nieuwsblad* [3] werd hem een kort woord van dank gebragt en na afloop der vergadering aan den maaltijd overhandigde Fuhri hem, onder levendige toejuiching, een medaille [4], als bewijs van hulde en erkentelijkheid van den geheelen Boekhandel voor den belangeloozen en volhardenden ijver door hem te Parijs in het belang van Neêrlands Letterkunde en Boekhandel in zake de tentoonstelling aangewend [5].

Bij het dessert werd hem met woorden van J. H. G[ebhard] toegezongen:

ADIEU.

WIJZE: *Wie praalt aan 't hoofd der heldenstoet*, CHASSÉ.

Er was eenmaal een President, *Hoezee!*
De man is bij een elk bekend, *Hoezee!*
Drie jaren stond hij aan ons roer
En lag bij nadruk op de loer,
Hoezee! Hoezee! Hoezee! (*bis.*)

---

[1] Vgl. *Bouwstoffen* Dl. I blz. 629.

[2] Brief van Adolphe Seegers aan de Vereeniging dd. Paris 2 octobre 1855 (*Bouwstoffen* Dl. I blz. 631).

[3] 9 Augustus 1855.

[4] *Avers:* de uitstalkast ter tentoonstelling; randschrift: ALGEMEENE TENTOONSTELLING VAN NIJVERHEID TE PARIJS MDCCCLV ★. *Revers:* DE | NEDERLANDSCHE | BOEKHANDEL | AAN | A. C. KRUSEMAN | te | HAARLEM | 1855. | ★ |; randschrift: HULDE AAN VOLHARDING EN BELANGLOOZEN IJVER. Middellijn 63 mM., verguld zilver, gietwerk.

[5] *Nieuwsblad voor den Boekhandel* 16 Augustus 1855.

WIJZE: *Ach mijn zusje is gestorven.* 1851—1856.

Och ons waarde Presidentje,
Gaat na drie jaar heen in vreê,
Laat ons snikken, laat ons hikken,
Snikt en hikt nu allen meê.
SNIKKOOR: Och hé, och hé!

Een kapitale President, *Hoezee!*
Zijn werkzaamheid was zonder end, *Hoezee!*
Hij was zoo vriendelijk altoos,
Maar werd somwijlen Oome boos,
O ja, o wé, dan wee.

Och ons waarde Presidentje,
Gaat na drie jaar heen in vreê.
Laat ons snikken, laat ons hikken,
Snikt en hikt toch allen meê.
SNIKKOOR: Och hé, och hé!

Parijs is óók met hem bekend, *Hoezee!*
Wat droeg de vent zich daar patent, *Hoezee!*
Dáár was hij niet slecht KR....MAN,
Maar Omnis Homo, timmerman,
Werd, schilder, wat je wilt! (*bis.*) enz.

Zoo eindigde de eerste officieele betrekking van eenige beteekenis, die Kruseman tot nog toe in zijn vak en naast zijn bedrijf bekleed had. De rust, die hij hierdoor verkreeg, was slechts kort; het volgend jaar zag hij zich opnieuw op voorstel van Gebhard [1] tot dezelfde post aangewezen; maar die korte rust, die hij daardoor verkreeg buiten eigen zaken — en die gaven hem voorwaar geen tijd te over — was niet onwelkom. Een lang voorbereide zaak kwam eindelijk tot uitvoering; de gelden, door velen lange jaren verzameld, zouden in een paar dagen verbruikt worden bij de onthulling van het metalen Costerbeeld te Haarlem in Juli 1856.

Dat Kruseman ook bij de feestviering der onthulling zelve een rol gespeeld heeft, spreekt bijkans van zelf. Het is uit den aard der zaak hier niet de plaats een overzicht te geven

[1] *Bestuursnotulen der Vereeniging* 28 Juli 1856.

1856. noch van het geschilstuk van de uitvinding der boekdrukkunst noch van den loop van zaken, die, toen eenmaal de beweging begonnen was, de onthulling van het beeld voorafgingen, waardoor een lievelingsdenkbeeld van den Haarlemschen voorvechter der Costerzaak, Ds. A. de Vries, tot een verwezenlijking kwam [1]. Zonder zich eigenlijk veel met de wetenschappelijke zijde van het geschil in te laten, was Kruseman de pogingen, die in het werk gesteld werden om een nieuw beeld ter eere van den eersten boekdrukker in zijn geboortestad op te richten, hartelijk genegen, en zette financieel met kracht zijn schouders onder de zaak. Hij toch was met hart en ziel Costeriaan, niet zoozeer als resultaat van eigen onderzoekingen, als wel uit overtuiging, als echo van zijn Haarlemsche vrienden. Hem ontbrak de veelzijdige en uitgebreide kennis, die vereischt worden om het vraagstuk der uitvinding te overzien. Historische zin, een inzicht in middeleeuwsche maatschappelijke toestanden, kennis van de praktijk en van de technische geschiedenis der lettergieterij en der boekdrukkunst zijn al ongeveer de hoofdvereischten, die noodig zijn om met kennis van zaken een zelfstandig oordeel te kunnen vellen over dit hoogst ingewikkelde historische onderwerp en Kruseman, die zich altijd en vóór alles getoond heeft een man van de praktijk, had niet den aanleg medegekregen, noodig tot het vormen van een eigen oordeel in deze technisch-geschiedkundige quaestie. Trouwens ik wil het dan ook niet verhelen, dat in de uitgebreide literatuur over de uitvinding, voor zoover ik weet, eigenlijk nog geen geschrift voorkomt, dat het onderwerp anders dan eenzijdig en daardoor onvolledig behandelt.

Kruseman, die zich in deze dagen als uitgever veelal op bel-

---

[1] In zijn *Persoonlijke herinneringen aan Potgieter* schrijft Huet (*Litterarische fantasiën en kritieken*. Haarl. z. j. Dl. XIII blz. 28), ter plaatse waar hij zulk een aantrekkelijk beeld ontwerpt van mijn grootvader Mr. Joh. Enschedé: „in de zaak der Coster-overlevering heeft hij [Enschedé] nog uit zijn graf tegen kunstmatige rekonstruktie der geschiedenis gewaarschuwd en gewaakt." Wat hiermede bedoeld wordt is te lezen in een brief van Mr. A. J. Enschedé aan Dr. A. van der Linde afgedrukt in *De Nederlandsche Spectator*. 's Gravenh. 1870 blz. 121.

letristisch gebied bewoog en daarbij een open oog had voor maatschappelijke en natuurwetenschappelijke onderwerpen, bevorderde toch zooveel hij kon de voorgenomen oprichting; als uitgever door A. de Vries' *Bewijzen voor de echtheid en gelijkenis der oude afbeeldingen van Coster* (1847), Noordziek's *Het geschilstuk betrekkelijk de uitvinding der boekdrukkunst, geschiedkundig uiteengezet* (1848) en A. de Vries' *Lotgevallen van Costers woning* (1851), de beide eerste ten voordeele van het beeld; als Haarlemmer door reeds in Augustus 1847 met Mr. G. de Vries Az., Mr. P. Mabé Jr., J. A. van Eeden, Mr. J. F. T. van Valkenburg en Mr. Joh. Enschedé Jr. als secretaris op te treden in de Haarlemsche Commissie; als privaat persoon door pogingen in het werk te stellen gelden te zamelen voor het beeld [1] en door in één van de letterkundige jaarboekjes een opwekking te plaatsen om het bijeenbrengen der gelden te doen slagen. 1856.

ALLEENSPRAAK VAN LAURENS COSTER.

Voor mij een standbeeld in 't verschiet!
Gij meent: ik ben verheugd?
Een groote naam? — och 't is het niet!
't Geeft vaak meer last, dan vreugd!
Gij weet, ik wandelde in den Hout,
Mijn jongens aan mijn zij —
Het toeval heeft me er toevertrouwd
't Geheim der Drukkerij.
Ik zet, ik druk, mijne oogen dof,
Ik zwoeg een jaar of twee....
Daar komt zoo'n bovenlandsche mof,
En pakt mijn boeltje meê!
„'t Is jammer!" roept het heele land,
„Het was zoo'n mooije zaak!"
Maar ja — geen ziel verroert een hand
En attakeert den snaak! —
Toen 'k dood was, dood was van verdriet,
Daar komt men op 't idee:
„Die Coster was een heele Piet!
Een wonder, wat hij deê!"

[1] *Handelingen van de algemeene vergadering der Vereeniging gehouden* 7 Augustus 1848 blz. 19.

1856.

Men hakt mijn tronie uit in steen,
En zet mij in een tuin....
De jongens dansen om mij heen,
En gooijen me met puin!

't Bestuur van Haarlem keek mij aan,
En vond me nog al mooi;
„Hij kan op onze markt wel staan;
Dat geeft de Stad wat tooi!"
Ik krijg een verf-kwast op het lijf,
Men lapt mij weêr wat op,
En met een feestlijk vreugdbedrijf
Verhuist mijn steenen pop.
Was me eerst een plantentuin bereid,
En rook ik bloemengeur,
Nu ruik ik niets dan vuiligheid,
Vlak naast de vischbank-deur [1].
Nu sta 'k „ter eer", zoo als het hiet,
In alle weêr en wind,
En ieder vreemde, die me ziet,
Zegt.... dat hij 't leelijk vindt!
Maar met dat al — ik kreeg een *naam!*
Ik werd een wigtig man!
Ik was dan wonderlijk bekwaam....
Daar was geen voorbeeld van!
En Holland schreeuwde en kraaide 't uit:
„Beschaving, deugd en licht!
Dat kwam van mij tot Noord en Zuid;
Zijn Louw had die gesticht!"

Vier eeuwen was ik reeds van de aard,
Daar kwam een Costersfeest!
Een feest, de gaaf der Drukkunst waard,
Een hulde voor mijn Geest.

---

[1] Het Costerbeeld, in 1722 naar een ontwerp van Romeijn de Hooghe door Gerrit van Heerstal gebeiteld op last van Commissarissen van den Hortus medicus en in dien kruidtuin geplaatst, werd in 1801 overgebracht naar de Groote Markt te Haarlem. (Zie hierover Ekama. *Romeyn de Hooghe en de Hortus medicus.* Haarl. 1868.) In 1856 werd dit beeld vervangen door het metalen Costerbeeld en teruggebracht naar zijn oude standplaats, waar het tegenover de Haarlemsche Stads-Bibliotheek uitnemend op zijn plaats is.

Een monument moest opgerigt 1856.
In Haarlems roemrijk woud,
Waar de eerste letter kwam aan 't licht,
Gesneden in het hout;
Met trommelslag en feestgebaar
Liep heel het Land schier uit,
En vóór de luistervolle schaar
Werd 't monument gekruid.
Daar stond de troep, daar zweeg de trom,
't Hield al den adem in,
't Was als het graf, zoo plegtig, stom....
De onthulling nam begin!
Een Burgemeester trok aan 't kleed,
't Viel weg bij maatgeluid....
En — weet ge wat de menigt deed?
Het lachte 't hartlijk uit!

Ik heb gehoord, daar broeit een plan
Voor weêr een ander beeld,
't Is bij een 's Gravenhaagschen man
Ter mijner eer geteeld [1].
Hij stuurde in 't land zijn lijsten rond,
In DEZEN TIJD! — om — geld!....
Maar of het wel veel bijval vond,
Dat is me niet verteld.
Men gaf — met tronies, o, zoo zuur,
't Billet gevuld weerom....
Maar zei: „Die Louw wordt lastig, duur,
Loop met den vent rondom!"

Een groote Heer met groot verstand
Werd boos om 't nieuwe plan
En schreeuwde luid door heel het land:
„Komt, geeft den wip er van!
Geen standbeeld voor dien dooden Louw,
Of ook den mof er bij!
'k Weet dat hij niet gelijken zou —
En 't plan.... is niet van MIJ." [2] —

---

[1] Schoon Noordziek de *Oproeping* voor een nieuw beeld onderteekende, heb ik niettemin redenen om aan te nemen, dat de eigenlijke ontwerper van de beweging Mr. L. Metman was, die daarmede een politiek doel beoogde.

[2] Bedoeld wordt Van Westreenen van Tiellandt en zijn geschrift

1856.

Maar hoe men schreeuwt of hoe men raast
Men heeft mij toch gezegd:
„Louw wacht je beurt, dan komt ten laatst
De boel nog wel te regt.|"|
De wereld is in rep en roer,
En 't geld is naar de maan
De droes is bezig met zijn moêr
Veel kort en klein te slaan;
Maar is men ginds het vechten moê
En wordt de troep wat stil,
Dan komt u toch een standbeeld toe:
Als 't volk maar *geven* wil!

Dus, lieve menschen hier in 't land,
In dorpen en in steên,
Och, kan het, geeft met ruime hand,
Ik bidje! — *goed — of geen!*
Ik maakte binnen Haarlems muur
Op velerlei manier
Zoo'n langen tijd een mal figuur;
Geef *niets* — of *met pleizier!*
Zet ge eens voor mij een standbeeld neêr
Van marmer of metaal,
Denkt dan ook om uw eigen eer,
Om eigen zegepraal.
Zoo zegg' de vreemde, die het ziet,
Met eerbied voor ons land:
„Wie ziet hier 't oude Holland niet!
„Nu 't weêr werd aangerand!
„Als 't eens zijn regten openbaart —
„'t Neemt *daden* dan ten tolk;
„De Natie was haar Coster waard,
En Coster was 't zijn volk!" [1]

Iets over de afbeeldingen van Laurens Janszoon Koster. 's-Gravenh. 1847. Zijn meening, dat er geen authentieke afbeeldingen bestaan, werd wederlegd door De Vries. (Zie hiervoor blz. 291).

[1] Dit gedicht staat afgedrukt in den *Almanak voor Hollandsche blijgeestigen voor het jaar 1849* blz. 173. Het is daar anoniem geplaatst; in den *inhoud* is de schrijver alleen K., en dat zich hierachter Kruseman verschuilt, blijkt uit de verzameling stukken over de Costers-feesten, afkomstig van Ds. A. de Vries, waarin een overdruk van dit gedicht berust door Kruseman's handteekening met potlood aan het einde gewaarmerkt.

Bij de onthulling zelve trad hij op uitnoodiging van het Gemeentebestuur als lid van de feestcommissie op en had ook in die qualiteit denkelijk wel aanleiding te over te verrichten, wat er bij dergelijke gelegenheden te doen valt. De Haarlemmer Coster, de *primus artis typographiae inventor*, zag zich gehuldigd in het beeld, in Enschedé en in Kruseman. De waardeering aan de leden van mijn geslacht bij die gelegenheid bewezen, kan uit den aard der zaak hier niet vermeld worden, wel daarentegen, dat Kruseman's tact en handigheid om in het openbaar op te treden schitterend uitkwam, toen hij op den avond van de onthulling de orde wist te herstellen op den Doelen onder de paar honderd afgevaardigden der typographische vereenigingen [1], toen daar groote ontevredenheid en gemor heerschten over de slechte bediening en consumptie [2]. Te zijnen huize in de Kleine Houtstraat werd op Kruseman's uitnoodiging [3] de 84-jarige A. de Vries, in het bijzijn van zijn beide zonen, door den optocht der typographen gehuldigd als de groote voorvechter der Costerzaak op wiens werk thans de kroon gezet was. Maar evenzoo goed als in deze feestelijke dagen Ds. Hinlópen in de Janskerk uitsprak een „Loof den Heere mijn ziel! en al wat binnen in mij is, zijnen heiligen naam" [4] en de Enschedé's [5], De Vries en Schinkel, alle oprechte Costerianen in dichtmaat bezongen werden in liedjes, die bij Kruseman gedrukt werden, evenzoo goed maakte Prudens van Duyse [6] op den avond voor de onthullingsdag, terwijl 1856.

---

[1] Noordziek. *Gedenkboek der Costers-feesten.* Haarl. 1858 blz. 209

[2] C. Mommaas. *Het onthaal der typographische vereenigingen.* Utr. 1856 blz. 19. Vgl. *Bouwstoffen* Dl. I blz. 634.

[3] Noordziek. *Gedenkboek der Costers-feesten.* Haarl. 1858 blz. 276.

[4] *De uitvinding der boekdrukkunst, eene oorzaak van Godsverheerlijking.* Haarlem. A. C. Kruseman. 1856.

[5] Noordziek. *Gedenkboek der Costers-feesten.* Haarl. 1858 blz. 292 vlg.

[6] Zie over Van Duyse's verblijf in Haarlem, J. Micheels. *Prudens van Duyse, zijn leven en zijne werken.* Gent. 1893 blz. 94 vlg. — De relatie met Van Duyse dagteekende van 1849, toen Kruseman zich wendde tot Van Duyse over de verspreide gedichten van Messchert: „Al is het een onbekende, die tot U komt om Uwe hulp, die onbekende vertrouwt niet te min op Uwe ondersteuning, want hij kent Uwe welwillendheid

1856. de watermuziek [1] op het Spaarne voor Kruseman's drukkerij stil hield, een *extempore* [2] op zijn gastheer, „aan wiens haarde hij als een kunstpelgrim was gezeten" [3].

Aan A. C. Kruseman.

Zie de maan is opgerezen
In haar Goddelijke pracht,
Zij verzilvert 't heerlijk Spaarne
Zij bestrijdt den sombren nacht.
Ja, — zij wil den dag verlengen,
Die ons 't heerlijkst heil mocht brengen,
Waarvan Neêrland heeft gedroomd.
Zie dat vuur, dat heerlijk flonkert
Op den vloed, die niet verdonkert,
En U davrend tegenstroomt.

---

bij name. En dat vertrouwen is des te grooter, omdat zijn verzoek een zaak geldt, die ook U na aan het harte ligt: Hollandsche poezij. Daarvoor heeft zeker nooit iemand te vergeefs de hulp ingeroepen van den warmen voorstander onzer letterkunde: Prudens van Duyse!" (Brief van Kruseman aan Prudens van Duyse 1 September 1848, mij welwillend ter inzage verstrekt door den Heer Florimond van Duyse te Gent).

[1] Sommige leden der hoofdcommissie keurden de naam watermuziek af, alsof dat zou moeten beteekenen muziek van of door water veroorzaakt. „In dien zin *kan* het gebruikt worden, schreef de vader van Prof. M. de Vries, maar die is niet de eenige, de meest gewone, evenzeer gewettigde. Veldmuzijk is immers geen muzijk van een veld, dat door een veld wordt te weeg gebragt, maar dat gespeeld wordt of geschikt is, om *op* een veld gespeeld te worden. Waterdier is geen dier van water, maar dat leeft *op* of *in* het water, aardmuis geen muis van aarde, maar die leeft *in* de aarde, theebanket geen banket van theê, maar dat geschikt is om bij de thee gebruikt te worden. ô Wat zou onze rijke en vrije taal arm en slaafsch worden onder zulke taalmeesters! Hoe zou Thijs zich over hen boos maken of hen uitlachen!"

[2] Ik ontleen dit *extempore* aan een handschrift van Fred. Muller, blijkbaar door hem op het oogenblik van het uitspreeken, uit 's dichters mond opgevangen. Het stuk is door verschillende personen eigenhandig onderteekend en berust in de verzameling stukken over de Costers-feesten door Kruseman in 1887 aan de Stads-Bibliotheek te Haarlem geschonken.

[3] Brief van Van Duyse aan het Boekverkoopers College L. J. Coster 4 Juni 1858.

Hoor dat juichen, hoor dat woelen, 1856.
Hoor dat vaderlandsche lied! —
Zoudt gij U niet grootsch gevoelen,
Gij, die over de aard' gebiedt!
Haarlem, aangebeden wallen,
Die het schoonste lied doet schallen,
Dat, na d'ouden vrijheidskreet,
't Dierbaar Neêrland hier mogt hooren,
Coster, zingen all' de kooren,
Wee het volk, dat U vergeet!

Coster schittert voor uw woning
Met een lichtkrans rond omstraald,
Kruseman, dat 's uw belooning,
Dat elk hart uw' naam herhaalt.
Dat all' de oogen helder blinken,
Dat de volle bekers klinken,
Waar het *Uw* gezondheid geldt!!
En dat langs het juichend Sparen
Elke der bezielde ooren,
Uw geliefden naam vermeldt!

Morgen als de zon zal blozen,
Waarop 't beeld van Coster prijkt,
Zaai' de dag u milde rozen,
Vriend, met zooveel Kunst verrijkt!
En bij 't eerste licht, gerezen
Aan de kimmen, moogt gij lezen,
Wie U hartelijk bemint
Gaat ze na de waarde namen,
Die zich strenglen hier te zamen,
Elk is Kruseman een vriend!

Kniedicht
15 Julij 11½ ure
's avonds.
Ex tempore.

PRUDENS VAN DUYSE.

Dichterlijke(?) ontboezemingen bij de vleet. Ieder, die maar ietwat met de literaire wereld in verband stond, intellectueel als materieel, en in staat was twee woorden op elkaar te kunnen doen rijmen — denk aan Witsen Geysbeek's *Rymwoordenboek* — meende zijn uil een valk en maakte een vers, toe-

1856. passelijk op die dagen [1]. Veel poëtische waarde kan aan die gelegenheidspoëzie niet toegekend worden; de *Costerliedjes. Souvenir aan Haarlem's Julijfeesten in 1856* een paar weken na de onthulling verschenen, steken boven allen uit. Te verwonderen is zulks niet. Van een uitgaaf door den dichter-typograaf W. J. van Zeggelen bezorgd bij Kruseman, kan niet veel anders verwacht worden; het is een aardig boekske, zoowel uitwendig door het omslag door Last geteekend als om zijn inhoud. Speculatief ging het flink van de hand; op de fondsveiling van den 7 October 1857 waren van de 2500 exemplaren nog 1054 over.

De *Costerliedjes* sloten op een waardige wijze de werken van Van Zeggelen, die Kruseman in het licht had gegeven. De twee vrienden, die beiden hun bestaan vonden in de boekenwereld, de één als drukker en uitgever, de ander als drukker en dichter, hadden als Costerszonen elkaar voorloopig voor het laatst de hand gereikt bij de onthulling van het Costerbeeld, om later slechts als ter loops voor de *Aurora* of dichterlijke albums elkaar weer in handelsrelaties te ontmoeten; voor de zesde maal hadden ze elkaars belangen voorgestaan en behartigd door een vroolijke, maar toch goed gemeende herdenking der Costers-feesten, één van de vele punten van aanraking tusschen beide letterkundige typographen. Kruseman, in de eerste jaren van zijn loopbaan homogeen met de beginselen gehuldigd in *Oefening kweekt kennis*, had zich reeds van den beginne af aangetrokken gevoeld tot Van Zeggelen en begrepen, dat er met hem „zaken" te doen waren. En hij had zich daarin niet bedrogen. De werken van Van Zeggelen, „een verbeterde en sterk gemoderniseerde Oosterwijk Bruyn" [2] vonden bij hun ver-

[1] Onder geschriften naar aanleiding van de Costers-feesten verschenen, dient afzonderlijk gemeld te worden de geestige parodie, welke Busken Huet schreef in den vijfde van zijn *Brieven van een kleinstedeling* onder het pseudoniem Lodewijk en met het gefingeerde adres Montalte in den *Nederlandsche Spectator. Weekblad van den ouden Heer Smits*. Arnh. 1856 blz. 236.

[2] Ten Brink. *Geschiedenis der Noord-Nederlandsche letteren in de XIXe eeuw*. Amst. 1889 Dl. III blz. 356.

schijnen reeds dadelijk goeden aftrek en ik kan mij begrijpen, 1856.
dat bij het vele waarvan Kruseman in 1857 afstand deed, het hem als vriend van dien auteur wel eenigszins aan het hart gegaan moet zijn ook deze artikelen te verkoopen [1].

Een opmerking moge hieraan toegevoegd worden.

In 1877 schreef Smit Kleine [2]: „Het tijdvak van 1834—1860 omvat de dichterlijke werkzaamheid van Van Zeggelen; de eerste zestien jaren zijn daarvan verweg de vruchtbaarste; in het laatste negental wordt de ras verworven populariteit bestendigd, maar het levert bijna geen andere dan geringe werken op." Het einde der productiviteit van Van Zeggelen valt dus ongeveer samen met het oogenblik, waarop zijn bundels Kruseman's fonds verlieten en zich bij Kruseman zelf door een gansch veranderde richting van geest en gemoed en door de gewijzigde tijdsomstandigheden geen neiging meer zou vertoonen zich, als vroeger, toe te leggen op het uitgeven van poezie. Waar de opwekking van Kruseman zich niet meer liet hooren, werd zijn vriend Van Zeggelen niet meer geprikkeld tot het samenstellen van nieuwe dichtbundels. In het verdwijnen van Van Zeggelen's naam na 1856 als dichter van nieuwe bundels in de boekenlijsten ligt een vingerwijzing, waaruit, hier negatief, dus ook de invloed gekend kan worden door Kruseman op Van Zeggelen geoefend.

Kruseman toch had groote genegenheid voor Van Zeggelen, als persoon en als dichter. Ik kan mij daarom voorstellen, dat het hem geenszins onverschillig was geweest, in verlei opzicht, toen hij in 1846 den eersten bundel van dien dichter in zijn fonds had kunnen opnemen. In weerwil, dat er over de *Lach en luim* een klein geschil met Van Zeggelen was geweest, dat de vriendschapsband echter te hechter zou tochalen, was Kruseman met dien bundel zeer ingenomen. Onder het afdrukken van deze bladzijden, kocht ik op een boelhuis hier in Haarlem het exemplaar van de *Lach en luim*,

---

[1] Van Zeggelen's *Werken* gingen gecombineerd voor ƒ 1604.58 over aan D. Noothoven van Goor. Vgl. *Bouwstoffen* Dl. I blz. 432.

[2] Smit Kleine. *Kritische schetsen*. 2e uitg. Utr. z. j. blz. 101.

1856. dat Kruseman aanbood aan het Haarlemsche gezelschap *Democriet*, en waarin hij eigenhandig op het schutblad schreef:

KERS VERSCH

Komt bij Dullaert[1] van de pers,
Door d' autheur van Pieter Spa,
„*Lach en luim*" et cetera.
Is 't iets vreemds in onze dagen,
Nu de Muze, zoo het schijnt,
Steeds een stemmig pak moet dragen
En in haar corset verkwijnt,
Dat slechts één van al die heeren,
Die publiek de lier handteren,
Wie er ook wat kwaads in ziet
Uitlacht met zijn vrolijk lied —
Wis zal dit papieren kind
In den kring der Democrieten,
Waar zijn naam famielje vindt,
Broederlijk onthaal genieten.
't Steekt u daarom blij te moe,
Pas ontwaakt, zijn handjes toe;
En verzoekt een needrig hoekje
In uw huisselijke kast,
Naast een ander vrolijk boekje,
Dat in zijn gezelschap past.

Wil het vriendlijk accepteren
Als een luttel souvenir,
Dat voor 't eerste Dullaert hier
Democriet mogt regaleren.

18 Aug. 1846.

Er straalt in deze opdracht van Van Zeggelen's eersten bundel een ingenomenheid door met zijn werk, die de aandacht verdient. Die ingenomendheid zou bij Kruseman blijven, zoolang hij diens bundels bleef uitgeven; niet ten onrechte, waar in elf jaar niet minder dan ruim 10000 exemplaren gedebiteerd werden van zes dichtbundels, wier prijzen vielen tusschen *f* 1.80 en *f* 0.60.

[1] Dullaert was Kruseman's pseudoniem in *Democriet* (zie hiervoor blz. 11).

De *Costerliedjes* van Van Zeggelen zouden echter niet de eenige uitgaaf zijn, waarover Kruseman naar aanleiding der feesten zijn goede zorgen zou laten gaan. 1856.

In het begin van 1856 ontvingen de Haarlemsche boekverkoopers, met uitzondering van de firma Joh. Enschedé en Zonen, een uitnoodiging van hun confrater J. J. van Brederode om, in navolging van de bestaande vereenigingen te Amsterdam, 's-Gravenhage, Groningen en Rotterdam, een boekverkoopers-vereeniging op te richten; de voorsteller ging uit van het denkbeeld, dat het wenschelijk was de lokale handelsbelangen te bespreken en kwam juist met het voorstel om langs dezen weg een zekere eenheid tusschen de confraters te bereiken bij het aanstaande Costers-feest. De Vereeniging constitueerde zich kort daarop en zag op voorstel van J. F. van Dobben ook Mr. Joh. Enschedé en zijn zoon Mr. Joh. Enschedé Jr. als leden in haar midden verschijnen.

De Costers-feesten maakten reeds spoedig een punt van beraadslaging uit; in de vergadering van den 7 April 1856 stelde Kruseman voor om het feest ook practisch nuttig te doen zijn voor de bezoekers door het houden eener tentoonstelling van typographie. De vergadering ging mede en benoemde den voorsteller met Mr. Joh. Enschedé Jr. en den secretaris Vincent Loosjes in een commissie om de werkzaamheden daarvoor te aanvaarden. Het plan slaagde volkomen door het bijeenbrengen van incunabelen een beeld te geven van de drukkunst van Coster en zijn onmiddellijke navolgers hier te lande, en door het vertoonen van uitgaven van Plantijn, Elsevier, Bleau, Wetstein, Luchtmans en andere vroegere Nederlandsche groote drukkers-uitgevers, een overgang te vormen tot de geleende exemplaren van de kapitaalste uitgaven der levende uitgevers, en daarnaast de technische vervaardiging van een boek, van het gieten der letters af tot het binden der vellen toe, te laten zien. Dank zij de inzendingen van de gemeente Haarlem, van Teyler's Stichting en van Enschedé, die een voortreffelijken kern vormden voor hetgeen A. de Vries, Frederik Muller, Schinkel, Bodel Nijenhuis en anderen afstonden, werd voor het historische deel een schat tijdelijk bijeengegaard, waarvan het te betreuren is dat

1856. sedert zooveel voor goed ons land verlaten heeft. De wetenschappelijke hulp van Fred. Muller, die op Kruseman's aandrang zich ook met de voorbereiding der tentoonstelling inliet, kan alleen nog gekend worden uit den bij de Erven Bohn gedrukten catalogus, die wat het antiquarische deel aanbelangt, door de goede zorgen van Muller's bediende Arnold en Mr. C. J. Enschedé [1] van de verzameling opgemaakt werd. Kruseman zelf bemoeide zich niet veel met die afdeeling; het zou hem, geen geboren bibliograaf en boekenliefhebber als Muller, ook slecht van de hand gegaan zijn, maar zooveel te meer maakte hij werk van het praktische deel, waar, naast de gieterij van Enschedé een zetterij van Kruseman, twee snelpersen uit de fabriek van Reichenbach door Sijthoff ingezonden [2] en de

[1] Mr. C. J. Enschedé, zoon van Mr. Joh. Enschedé, was meer in het bijzonder belast met het beheer der bibliotheek Enschedé. (Vgl. Aug. Bernard in *Bulletin du Bibliophile belge* 2e serie. tom Ier. (1854) pag. 108.)

[2] Er was in 1856 een vrij heftige concurrentie tusschen G. J. Thieme te Arnhem en Sijthoff te Leiden, de eerste als agent voor de snelpersen uit de machinefabriek van Klein, Forst & Bohn te Johannesberg, de laatste voor de persen van Reichenbach (Zie o. a. de advertenties in *Nieuwsblad voor den Boekhandel* 8 Mei 1856). Ook Thieme had een snelpers ingezonden op de tentoonstelling en verspreidde daar, thans vrij zeldzaam geworden, lithographische afbeeldingen van zijn pers. Die pers werd daar aangekocht, naar ik vermoed op aanraden van Bohn, door Joh. Enschedé en Zonen (t. a. p. 31 Juli 1856), een goede aanbeveling voor de deugdelijkheid van het fabrikaat (advertentie van Thieme t. a. p. 2 Februari 1857). Voor de buitenwereld openbaarde zich die strijd door Sijthoff's uitgave: A. Albert. *De machine-meester aan de snelpers. Een handboekje voor boekdrukkers, machine-meesters en werktuigkundigen*, waarin de persen van Klein, Forst & Bohn zeer terloops en ietwat ongunstig besproken werden. Het *Nieuwsblad* (6 November en 20 November 1856) laakte dat, en meende, dat het alleen toe te schrijven kon zijn aan een bevooroordeeling van den schrijver, die zelf in 1853 als monteur aan de fabriek van Reichenbach verbonden was geweest. — Bovendien werd op één der Reichenbachsche persen ter typographische tentoonstelling een door Albert vervaardigd hoogduitsch gedicht op de onthulling van het Costerbeeld gedrukt en schreef hij nog een kort opstel over de snelpers in Sijthoff's *Lectuur voor de huiskamer* (1856) Dl. II blz. 47, waaruit ik aanhaal: „Wij willen het aangevoerde met eene afbeelding van eene der beste [snel-

kleinste, „zoo klein als er nog geene in ons land is"[1] door Kruseman's werkvolk bediend in volle werking te zien waren[2]; ook als commissaris der tentoonstelling moest hij af en toe ter plaatse aanwezig zijn[3] en bovendien rustte de geheele financieele administratie op zijn schouders. In weerwil van het zuinige beheer en het kosteloos afstaan van een lokaal door het Gemeentebestuur, de school aan de Smalle Oude Gracht, de vroegere bandweverij van Quarles van Ufford, sloot de tentoonstelling met een nadeelig saldo voor de Vereeniging. 1856.

Dat waren echter niet de eenige geldelijke naweeën van het feest voor het College. Als navolging van Loosjes' *Gedenkschriften wegens het vierde eeuwgetijde van de uitvinding der boekdrukkunst gevierd te Haarlem [in] 1823* deed Kruseman in de boekverkoopers-vereeniging voorstellen, voor rekening van het College een dergelijk geschrift te doen samenstellen over de dagen van 1856 en door alle persoonlijke speculatiën te laten varen, te trachten met onbekrompen middelen iets

---

persen], die van C. Reichenbach te Augsburg, toelichten, opdat men zich van zulk een werktuig eenig denkbeeld zou kunnen vormen en de lezer wete op welke wijze de Lectuur voor de Huiskamer gedrukt wordt, als ook eene der oorzaken kenne waardoor de prijs van dit geïllustreerd Boekwerk zoo buitengewoon goedkoop kan zijn." — Zooals ik op blz. 163 mededeelde had Kruseman zelf reeds in 1855 door tusschenkomst ven Sijthoff twee snelpersen van Reichenbach aangeschaft.

[1] Advertentie van Sijthoff in *Nieuwsblad voor den Boekhandel* 10 Julij 1856.

[2] Op die pers werd gedrukt o. a. *Proeve van letters, gegalvaniseerd door W. A. Hazeu te Haarlem* — Hazeu was apotheker in de Koningstraat in de apotheek van Beets. Op het veld der „letterkunde" bleven apothekers en apothekers-kinderen nog maar steeds met succes werkzaam!

Dat het galvaniseeren van letters, op een ander terrein hetzelfde wat nadruk is op uitgeversgebied, juist in 1856 praktische toepassing vond blijkt uit het medegedeelde in *De lettergieterij van Joh. Enschedé en Zonen. Gedenkschrift* Haarl. (1893) blz. 144 en door een uitgaaf van Van Kesteren in 1863; in *De galvanoplastie en hare verschillende toepassingen* wordt een afzonderlijk hoofdstuk gewijd aan het „welhaast gewichtigste gedeelte van dit werkje, namelijk de aanwending der galvanoplastie bij het gieten van letters voor de boekdrukkunst."

[3] Zie over zijn kennismaking daar met Jacob *Bouwstoffen* Dl. II blz. 322.

1856. degelijks en fraais tot stand te brengen. De Commissie voor de typographische tentoonstelling kreeg de opdracht ook hiervoor te zorgen, en het was alweer Kruseman, die het heft in handen nam, de correspondentie voerde met Noordziek, den Secretaris der Hoofdcommissie, die op zijn voorstel de samenstelling van het werk op zich genomen had, gegevens daartoe in het *Nieuwsblad* [1] vroeg, met Vincent Loosjes de verzending naar buiten behartigde en eigenhandig de afrekeningstaten opmaakte. Natuurlijk, dat hij dan ook de aangewezen persoon was het werk ter perse te leggen, maar hoewel daartoe bereid, „wenschte hij echter liever te zien, zoowel om de deftigheid der zaak als voor de uitvoering, dat dit werd opgedragen aan de firma Enschedé" [2]. De oudste Haarlemsche drukkerij belastte zich met de typographische uitvoering van het werk, maar kreeg later een onverkwikkelijk gehaspel met de Boekverkoopers-vereeniging over de drukkersrekening, waaraan door de particuliere goedgeefschheid van een der firmanten van Joh. Enschedé en Zonen een einde gemaakt werd [3].

Is Noordziek's *Gedenkboek* nu werkelijk zooveel deftiger in zijn uiterlijk nu het van de persen van Enschedé kwam, dan het zou geweest zijn wanneer Kruseman's drukkerij het gemaakt had [4]? De betrekkelijk korte tijd, die achter ons ligt sedert

---

[1] 18 September 1856.

[2] *Notulen der Boekverkoopersvereeniging L. J. Coster* 2 Juni 1856 sub n° XV.

[3] „De Haarlemsche Boekverkoopers-vereeniging „Lourens Jansz. „Coster", geeft bij deze kennis dat het kopijregt en de overige Ex. van J. J. F. Noordziek, Gedenkboek der Costersfeesten, zijn overgegaan aan den Heer Joh. Enschedé, Senr. alhier". (Advertentie in *Nieuwsblad voor den Boekhandel* 16 Februari 1860).

[4] „Heb dank, mijn vriend, voor dat zeer fraaie boek van Coster. Weergaas! wat is dat netjes!" (Brief van Fred. Muller 21 April 1858).

„Dit werk een boekdeel in royaal 8°. van bijna 400 bladzijden, gedrukt bij Joh. Enschedé & Zonen te Haarlem, is als zoodanig reeds een gedenkboek van den toestand der boekdrukkunst in Nederland in het midden der 19e eeuw. De fraaije lettervorm, de zuivere en vrij gelijkmatige druk, de keuze van het papier bewijzen voldoende dat aan de materiëele uitvoering meer dan gewone zorg is besteed." (*Nieuwsblad voor den Boekhandel* 29 April 1858).

dit boek verscheen, maakt dat een aesthetisch oordeel over de Nederlandsche typographie van Kruseman's dagen vrij ongemakkelijk valt; het toppunt van den berg, om met den Doctor Marianus in Goethe's *Faust* te kunnen zeggen *„Hier ist die Aussicht frei"* is voor ons nog niet aangebroken en daarom nog veel minder, omdat van de Nederlandsche typographie, uit welken tijd ook, nog nimmer een deskundige, zaakrijke bespreking als zoodanig gegeven is. Kruseman zelf stelde de pers van Enschedé boven de zijnen en dat toegegeven, omdat Kruseman naar me voorkomt zelf zoo geoordeeld zou hebben, hetgeen hij zelf produceerde, was typographisch zeer voldoende, speculatief doorgaans voordeelig, intellectueel zoo hoog verheven, dat zeer zeker Nederland in 1856 geen tweeden uitgever kon aanwijzen, die hem gelijk kwam. Kruseman bereikte in het jaar 1856 het hoogtepunt van zijn uitgeversloopbaan. In 16 jaar tijd had hij zich opgewerkt tot den persoon, die waardig gekeurd zou worden in deze *Bijdragen* beschreven te worden en hij toonde dat in dit jaar door twee klinkende uitgaven, de *Wetenschappelijke Bladen* en Bilderdijk's *Dichtwerken*, de eerste een nieuwe poging om wetenschap in voor ieder begrijpelijken vorm onder het publiek te verspreiden, de tweede de letterkundige richting ten top gevoerd, de eerste een uitgaaf, die nog op den huidigen dag luister bijzet aan Kruseman's firma, de tweede een onderneming, die Kruseman's naam in de uitgeverswereld op aller lippen bracht. 1856.

„Wij hebben te arbeiden eer wij rusten" had hij gesproken in de toespraak, waarmede hij de algemeene vergadering van de Vereeniging in 1855 geopend had; hij zou toonen, dat het hem ernst was met die woorden, dat hetgeen hij van anderen wenschte in volle waarheid door hem zelf in toepassing gebracht zou worden.

IV.

Begin van den Grooten Tijd. — Wetenschappelijke Blaadjes. — Wetenschappelijke Bladen. — La seule chose nécessaire. — Familie-magazijn. — Bilderdijk, Dichtwerken. — Busken Huet en Da Costa. — Fondsveiling 1857. — Voordrachten in Felix. — Verkoop der debietzaak.

1855—1857.

Een nieuw tijdperk opende zich in de uitgeversloopbaan in het jaar 1855. Naast Huet zou een ander persoon een plaats komen innemen in Kruseman's omgeving. Buijs zou wel is waar dien invloed niet verkrijgen als Huet op Kruseman oefende, maar niettemin zouden vrij wat uitgaven aan diens persoonlijken omgang te danken zijn. De oorzaak daarvan ligt voor de hand, waar Buijs zich vooral bewoog op staatsrechtelijk en oeconomisch gebied, terwijl Huet's kracht op theologisch en literair terrein lag. Beide laatste vakken hadden voor Kruseman veel meer aanlokkelijks dan de beide eersten en de vertegenwoordigers dier faculteiten moesten dan ook een daarmede evenredige plaats innemen bij Kruseman, als persoon, maar ook als uitgever.

Daar komt nog iets bij. Huet bleef veel langer inwoner van Haarlem dan Buijs. Evenals Naber hadden beiden in

1851, het jaar dat van zooveel gewicht voor Kruseman's ontwikkeling als uitgever was, zich in de Spaarnestad gevestigd en waar de één met Kruseman in dagelijksche aanraking zou zijn tot het najaar van 1864, bracht de verhuizing van den ander in 1857 naar Leiden als van zelf mede, dat de groote invloed, dien hij zou kunnen oefenen op Kruseman achterwege moest blijven. Met dit voorbehoud dat hun beider studievakken niet in gelijke liefde bij Kruseman deelden, stond de een niet achter bij den ander in zijn schatting. Hun beider invloed begon zich met kracht in 1855 te doen gevoelen en slechts hun beider maatschappelijke loopbaan zou in meer dan één opzicht te weeg brengen, dat Kruseman in de eerstvolgende jaren meer werkte met Huet dan met Buijs. Slechts dan, als in 1861 met het *Zondagsblad*, wanneer een uitgaaf aan beide gelijkelijk gelegenheid gaf zich te uiten, zou Buijs niet bij Huet en Huet niet bij Buijs achter staan. 1855.

Het *Album der Natuur* en de *Praktische Volks-almanak* waren uitgaven, die zich, zooals we zagen, bij voorkeur tot de breede schaar der burgerij wendden om daaronder wetenschap en daardoor beschaving te verspreiden; de klasse der nijvere ambachtslieden, van de gebruikmakers der Nutsbibliotheken, bereikten die uitgaven niet. Om ook hun dergelijke lectuur te kunnen bieden, begon Kruseman met den 15 November 1854 een nieuw volkstijdschriftje, de *Wetenschappelijke Blaadjes*, dat, wekelijks verschijnende [1], voor *f* 3.90 (part.) jaarlijks beknopte, uiterst populair gehouden opstelletjes zou leveren, goeddeels gekozen uit een menigte dergelijke Amerikaansche, Engelsche, Fransche en Duitsche volksschriften. De uitgever hoopte op een uitgebreid debiet [2] en voor een eerste jaar was dat vrij

[1] Desverkiezende kon men de *Blaadjes* ook bij vierwekelijksche afleveringen ontvangen. Die maandelijksche afleveringen werden afgeleverd in een omslag, geïllustreerd met een zeer verdienstelijke houtgravure door Vermorcken naar Ch. Rochussen.

[2] Advertentie in *Haarlemsche Courant* 14 November 1854.

1856. voldoende, althans niet van dien aard om een nieuwen jaargang niet met moed te beginnen. De beide deeltjes met een vignet *op den titel, waarin de uitvinding der boekdrukkunst door* Coster gehuldigd werd, waren alles behalve slecht uitgevallen en kunnen, naar me lijkt, flink een critische toetsing doorstaan.

Toch zou Kruseman het bij dien eenen jaargang laten blijven. In weerwil dat hij in Lubach en Logeman een voortreffelijke redactie gevonden had, voldeed het hem niet; het was niet wat hij wenschte. Daarenboven nog vermoed ik, dat Kruseman zich zelf niet de rechte persoon achtte om eigenlijke volksliteratuur, in de goede beteekenis van het woord, uit te geven. Hoe het zij, de onderneming werd gestaakt, alleen omdat zij voor een gedeelte in plan zou overgaan in een andere uitgaaf. Dit denkbeeld zou wel niet geheel gevolgd worden [1], maar de wetenschappelijke richting der *Blaadjes* bleef in wezen. Voor het eene deel werd aan de berichten uit de *Blaadjes* een onderkomen gegeven in het *Album der Natuur*, dat sedert 1857 met een *Wetenschappelijk Bijblad* zou verschijnen, voor het andere deel werden de *Blaadjes* hervormd in een degelijker, veel breeder uitgaaf, in de *Wetenschappelijke Bladen* [2]. Terwijl de tweede helft van den eersten jaargang der *Blaadjes* loopende was, besprak Kruseman zijn voornemens met Buijs, toen nog ambtenaar ter provinciale griffie van Noord-Holland. Het hervormingsplan om, in navolging van *The Edinburgh Review*, een bloemlezing te geven uit de buitenlandsche tijdschriften op het gebied der staat- en letterkunde en natuurwetenschap vond bijval. Als van zelf sprak het, dat Buijs de eerste, Logeman de tweede afdeeling als redacteur zou behartigen, ieder tegen een toelage van *f* 200, behalve hetgeen zij zelven zouden

[1] „Met deze *Wetenschappelijke Blaadjes*, een goed volksboek, is kompleet, nog niets gewerkt. Zij zijn als Tijdschrift alleen opgehouden, omdat zij voor een gedeelte in plan (hetwelk evenwel niet gevolgd is) zouden overgaan in de *Wetenschappelijke bladen*." (Noot in den *Catalogus* der fondsveiling 1857 blz. 36).

[2] Mededeeling van den heer J. J. Weeveringh.

willen vertalen. Als de onderneming opging dan zou zij tevens vast werk geven aan de drukkerij, en met Januari 1856 verscheen de eerste aflevering van het nieuwe tijdschrift, beginnende met een artikel over *De slavernij in de Vereenigde Staten*, een uitvoerige beschouwing over dat onderwerp naar aanleiding van Beecher Stowe's *De negerhut*, ontleend aan *The Edinburgh Review* [1], en in het *Bijblad* met een boekaankondiging door Buijs van het *Eerste rapport der Staatscommissie tot het voorstellen van maatregelen ten aanzien van de slaven in de Nederlandsche koloniën*. De slavenquaestie bleef nog altijd, hier als elders, aan de orde van den dag. 1856.

Het eerste jaar (1856) van de *Wetenschappelijke Bladen. Eene bloemlezing van dergelijke werken uit het buitenland, voor Nederland bewerkt onder toezigt van* Mr. J. T. Buijs *en* W. M. Logeman [2] kostte ƒ 3397.30 en gaf bij een debiet van 306 exemplaren bij inteekening daardoor een deficit van ƒ 1102.30. De onderneming op te geven en de persen van geregeld werk berooven was ongewenscht en daarom nog te minder, omdat de degelijkheid van het tijdschrift gegronde hoop gaf op grootere waardeering.

Buijs was niet de man om een opgevatte taak niet ijverig voor te staan; met hart en ziel redigeerde hij het tijdschrift eigenlijk alleen. „Gij weet, schreef Buijs eens aan Kruseman, toen door een samenloop van omstandigheden er kopy te kort was om een aflevering vol te krijgen, ik zie niet op tegen wat werk meer of minder, en verlang allerminst dat men den arbeid tusschen twee redacteuren als met den passer gelijkelijk afmete; maar die inschikkelijkheid heeft toch hare grenzen en gaat niet zoover dat ik mij louter met een *nominale* hulp wil tevreden stellen, wanneer ik althans slechts het halve loon geniet. Het nazien van de copy en van de proeven kost mij elke maand vele avonden; ik heb er die voor over, ook al verrigt ik dit

[1] Vgl. hiervoor blz. 221 noot 1.

[2] Met 1862 werd de bijtitel veranderd in *Eene bloemlezing uit buitenlandsche tijdschriften, voor Nederland bewerkt onder toezigt van* Mr. J. T. Buijs.

1856. werk alleen, maar dan moest Logeman, dunkt mij, zorgen dat hij in het *Bijblad* althans gelijkelijk met mij deelde. Gij moogt hem gerustelijk mijn gevoelen op dit punt openbaren, want langer wensch ik op den tegenwoordigen voet niet voort te gaan. Wij moeten òf het loon naar den arbeid regelen, òf een van beiden terugtreden; tot elk dier beide schikkingen ben ik bereid, maar niet tot het voortzetten van de tegenwoordige." [1] De ontwarring van dezen knoop gaf moeielijkheden, te meer daar de *Bladen*, zooals ze bestonden, voor de wetenschappen, die Logeman vertegenwoordigde niet geschikt waren. Het einde van het geschil was, dat Logeman zich terug trok; zijn naam komt niet meer voor op het titelblad van den vierden jaargang 1859. „Van 1859—64 had Mr. Buijs de redactie alleen. Hij redigeerde niet alleen, hij vertaalde meest alle stukken zelf (met Dr. v. Deventer zijn opvolger in 1865 [en Baarda]), hij werkte om, hij verbeterde het werk van anderen; hij was de *trouwste* voogd die er zijn kon. Het was een genot, een voorrecht, een jonge man als Buijs schier dagelijks bij zich te zien" [2].

En was de wijze waarop Buijs het redactiewerk behartigde Kruseman zeer naar den zin, voor Buijs zelf was de arbeid hoogst aangenaam; zijn benoeming in 1857 tot Secretaris van Rijnland te Leiden en zijn verplaatsing van die Academie-stad naar Amsterdam, waar hij in 1862 als hoogleeraar optrad, verminderde zijn ijver niet. „Met groot genoegen nam ik kennis van de gunstige berigten die gij omtrent het toenemend debiet van de bladen aan uw abonné's mededeelt, schreef hij den 2 November 1862. Mijn wensch om voortdurend aan de redactie van dat tijdschrift verbonden te blijven, is er niet weinig door versterkt." Veilig mag dan ook aangenomen worden, dat het hem leed deed door toenemende ambtsbezigheden, ten gevolge zijner benoeming in 1864 tot hoogleeraar in het staatsrecht te Leiden,

---

[1] Brief van Buijs 25 Januari 1858.

[2] Brief van Kruseman aan Mr. R. Macalester Loup 1 Juli 1893, mij welwillend ter inzage verstrekt. Kruseman vergist zich hier wel ietwat, daar Buijs reeds in 1857 Haarlem verlaten had.

genoopt te zijn zich verder aan de onderneming te onttrekken. 1856.
Zijn opvolger werd met 1865 Dr. I. C. van Deventer, de zwager van Busken Huet, die vooral in de eerste jaren van zijn redacteurschap trouw ter zijde gestaan werd door Oort, destijds nog predikant te Santpoort.

Ook Huet had zijn arbeid af en toe in dit tijdschrift gepubliceerd gezien; samen met Buijs kwam het *Bijblad*, waarin naar Kruseman's denkbeeld ook boekbeschouwingen opgenomen werden en dat tot en met den jaargang 1861 aan de *Bladen* toegevoegd werd, meestal voor hun rekening, en sinds 1859 vonden zij daarin ook hulp bij anderen, als bij Allard Pierson.

Pierson toch had een bijzondere voorliefde opgevat voor deze afdeeling van oorspronkelijke Nederlandsche boekaankondigingen. Zij behandelden hun onderwerp geheel anders dan tot hiertoe, in welk tijdschrift ook, gebruikelijk was. Die nieuwe opvatting nader te omschrijven is voor mij onnoodig, wanneer ik slechts mededeel, dat hier de eerste literaire kritieken van Huet verschenen, wier richting hem zou maken tot den Nederlandschen essayist bij uitnemendheid. Het was in de vierde aflevering van den eersten jaargang, dat Huet voor het eerst als criticus in dit tijdschrift optrad met een beschouwing over Pierson's in 1855 bij Kemink en Zoon verschenen *Bespiegeling, gezag en ervaring*, en daarin, als ik mij niet vergis, voor het eerst openlijk uitsprak, hoezeer Pierson's denkbeelden ook voor een goed deel de zijne waren. Pierson begreep het spoedig, dat die literarische fantasiën en kritieken een meer dan tijdelijk belang hadden en om die reden was het dan ook, dat hij Kruseman in 1861 voorsloeg, de *Bijbladen* ook afzonderlijk uit te geven, bij elkaar gebonden onder den titel *Essays and Reviews* of iets dergelijks [1], het eerste denkbeeld van de *Litterarische fantasien en kritieken* van Huet.

Hoewel in de eerste jaren steeds met grooter schade werkende, breidde het tijdschrift zich toch allengs uit. Met 1861 werd de maandelijksche aflevering van 6 tot 7 en in 1869 tot 10 vel uitgebreid, de laatste maal met prijsverhooging van

[1] Brief van Allard Pierson 10 December 1861.

1856. *f* 9.60 tot *f* 14.40; te gelijk werd toen een nieuw aanhangsel er bij gegeven onder den titel *Een overzicht van binnen- en buitenland* en *Nieuw uitgekomen boeken in Nederland, Frankrijk, Engeland, Duitschland.*

Acht jaar moest het duren eer het debiet de kosten dekte [1], maar toen ook was het volkomen waar, wat het prospectus van 1857 reeds vermeldde, dat de *Wetenschappelijke Bladen* eene plaats hebben ingenomen onder de lectuur van den dag en hun artikelen behoorden tot die opstellen, die men moest gelezen hebben, om te kunnen mede spreken.

Een dor staatje van het debiet besluite dit overzicht van Buijs' schepping.

	Oplaag.	Debiet.
1856	750	306
1857	500	223 [2]
1858	400	206
1859	400	210
1860	400	280
1861	400	306
1862	400	365
1863	450	378
1864	500	442

[1] *Bouwstoffen* Dl. I blz. 444.— „Met genoegen hoor ik dat het debiet van de *Bladen* vooruitgaat, al is het dan ook maar langzaam. 't Wordt hoog tijd dat wat gij voor het Tijdschrift hebt opgeofferd beloond worde, want de gedachte dat ik u reeds zooveel jaren lang op vrij aanzienlijke kosten heb gejaagd, is mij lang niet aangenaam. Ik wil maar hopen dat als eens de winsten beginnen die ook zullen stand houden." (Brief van Buijs 29 November 1863.) Denkelijk zal de benoeming van Buijs in 1862 tot hoogleeraar te Amsterdam het hare wel toe hebben bijgebracht om dit tijdschrift, thans geredigeerd door een hoogleeraar, in de schatting van het publiek te doen stijgen.

[2] In den *Catalogus* van de fondsveiling in October 1857 drukte Kruseman als noot: „De Wetenschappelijke Bladen worden uitgegeven in maandelijksche afleveringen van 6 vel druks. Zij vormen drie boekdeelen 's jaars, welke afzonderlijk verkrijgbaar zijn voor *f* 2.50 elk deel. In 1856 opgerigt tellen zij nu reeds 221 inteekenaren".

	Oplaag.	Debiet.
1865	550	?
1866	550	495
1867	550	475
1868	550	466
1869	550	?
1870	550	492
1871	575	516
1872	600	538
1873	600	526
1874	600	526
1875	650	512
1876	650	512
1877	650	523

1856.

De *Wetenschappelijke Bladen* was een publicatie in de eerste jaren voor den uitgever onvoordeelig, van meet af voor den ondernemer eervol. Trouwens, het vertrouwen in iemand als Buijs gesteld, moest — *a posteriori* is het gemakkelijk dat te beweren — niet misplaatst zijn. Het vertrouwen door Kruseman als uitgever gesteld in Huet, in het Haarlem van die dagen de waardige evenknie van Buijs, werd beschaamd.

Huet was predikant in de Walsche gemeente te Haarlem en bekleedde zijn eerste en eenige standplaats sinds 1851. De meer beschaafde vormen, waarin het kerkelijk leven zich in het Walsch ressort openbaart tegenover dat der Nederduitsche Kerk, zou Huet langer kunnen doen berusten in het bekleeden van een ambt [1], waarin hij zich op den duur niet op zijn plaats zou bevinden. Met de heiligste voornemens bezield, een oprechte *pasteur wallon* te zijn, was hij zijn predikantendienst begonnen en had door de vertaling van Reuss' *Geschiedenis der Christelijke godgeleerdheid*, het schrijven van *De Nederlandsche Gustaaf-Adolf Vereeniging en hare bestryding* en *Jacques Saurin en Théodore Huet. Proeve van kerkgeschiedkundige kritiek* [2],

[1] A. G. van Hamel in *Mannen van beteekenis*. 1886 (blz. 13).

[2] Mr. R. H. J. Gallandat Huet, *cousin germain* van Cd. Busken

1856. alle bij Kruseman uitgegeven, er het zijne toe pogen bij te dragen, wat van hem als zoodanig gevorderd kon worden. Het is voldoende bekend, hoe zijn godsdienstige zienswijze zich meer en meer van de orthodoxie ging afwenden. „In onze dagen kan de Verhandeling over de Noodleugen — er is sprake van een der *Discours* van Saurin — alleen nog deze waarde hebben, dat men er uit leere hoe onhoudbaar, hoe onvereenigbaar met het [*sic*] de christelyke waarheidsliefde, de verouderde leer omtrent de Schrift en hare ingeving is" [1]. Huet sloot zich nauwer aan bij de modernen, bij Chavannes, Van Goens en Réville. Modern predikant en leeraar in de Hervormde Kerk is, naar een zekere richting thans wil, onvereenigbaar. Huet dacht er niet zoo over, althans in 1856, toen hij nog niet door omstandigheden gedrongen was den schijn steun te geven, dat beide begrippen zich niet laten vereenigen. Veeleer poogde hij, oprecht gemeend, de volle en eenig juiste beteekenis van de moderne schriftbeschouwing voor het godsdienstig leven in het licht te stellen. Hij was en bleef *pasteur wallon* en evenals in vorige eeuwen Walsche predikanten van Nederland uit zooveel licht hadden laten schijnen over theologische vraagstukken en er in geslaagd waren nieuwe denkbeelden van Nederland uit over gansch Europa te verbreiden,

---

Huet, deelde mij mede, dat dit werk eigenlijk de arbeid is van hun beider oom D. T. Huet, Walsch predikant te Rotterdam en dat Busken Huet's taak zich feitelijk alleen bepaalde tot het overgieten in een anderen vorm. Daniel Théodore Huet, die in vroegere jaren voor modern gehouden werd, toen hij te Rotterdam naast zijn Walschen dienst ook een tijdlang hulpprediker was in de Remonstrantsche gemeente — zijn daar gehouden toespraken zijn uitgegeven in 1837 en 1839 — was sedert op dat dogmatisch standpunt blijven staan. Door het voortgaan der denkbeelden waren de orthodoxen van later tijd daardoor langzaam tot zijn denkwijze genaderd. Dit zij daarom gezegd, omdat D. T. Huet op theologisch gebied als de *mentor* en de *tutor* van den proponent en van den *pasteur* Huet in diens eersten tijd aangezien kan worden.

Tot op zekere hoogte is Huet's geschrift een weerlegging van het kort te voren verschenen geschrift van Van Oosterzee over *Jacques Saurin*.

[1] Busken Huet. *Jacques Saurin en Théodore Huet*. Haarlem. A. C. Kruseman. 1855 blz. 6.

wilde hij thans hetzelfde trachten en een eerste poging wagen door het uitgeven van stichtelijke lectuur, de godgeleerde vraagstukken, die feitelijk nog niet rijp waren om buiten de collegekamers van Prof. Scholten gehoord te worden, over de geheele wereld te doen uitgaan. Hij koos als voertuig van zijn denkbeelden een in het fransch gesteld godsdienstig tijdschrift [1]. Besprekingen met Chavannes leidden er toe, dat Huet aan Kruseman zou voorstellen een maandschrift in dien geest op te richten. Het tijdschrift met den aan Lucas X, 42 ontleenden titel *La seule chose nécessaire. Recueil mensuel d'édification chrétienne* [*publié sous la direction de* M. C. Busken Huet] [2], was er het gevolg van; sinds April 1856 gedurende één jaar in maandelijksche afleveringen van 72 bladzijden verschijnende zou het zijn medewerkers moeten vinden onder de bekendste Protestantsche Fransche Evangeliedienaars van dien tijd als Athanase Coquerel fils, Étienne Coquerel, Edmond Scherer, Chavannes, Cellérier, Réville en Trottet [3]. 1856.

De vraag doet zich als van zelf voor hoe Kruseman er toe kon komen dit voorstel van Huet aan te nemen. Met het oog op de uitgaven, die in de naastvolgende jaren zouden geschieden, ligt de gevolgtrekking voor de hand er toe te besluiten, dat Kruseman hier de moderne theologie in het buitenland wilde propageeren. Toch was dit geenszins het geval; een uitgevers-speculatie lag er van zijn kant aan ten grondslag. Aan het aandeel, dat hij in 1855 als Voorzitter der Vereeniging gehad had in het sluiten van het letterkundig tractaat met Frankrijk, wilde hij thans de kroon opzetten door

---

[1] Vgl. zijn in 1864 geschreven woord (*Litterarische fantasien en kritieken*. Haarl. z. j. Dl. VII blz. 103) „wij vermogen niets tegenover de vreemdelingen, indien wij ons niet met vaardigheid en waardigheid weten uit te drukken in het fransch".

[2] Hetgeen tusschen teksthaakjes staat komt niet voor op den titel, wel in de verschillende advertenties in de *Haarlemsche Courant* waarbij Kruseman het verschijnen der afleveringen aankondigde.

[3] De drie eersten worden als medewerkers genoemd in een advertentie bij het verschijnen der eerste aflevering in de *Haarlemsche Courant* van den 7 April 1856; zij leverden echter geen bijdragen.

1854. een publicatie, die in beide landen debiet zou kunnen hebben en dat die meening inderdaad de juiste is, blijkt uit een enkele alinea, die hij slechts éénmaal als bij ongeluk ter aanprijzing van zijne onderneming in de *Haarlemsche Courant* [1] liet afdrukken. De exploitatie van zijn uitgaaf in het buitenland zou dan ook anders zijn dan Kruseman vóór 1855 gedaan zou hebben. Terwijl hij vóór dat jaar in het buitenland een bekend uitgever zou hebben zoeken te winnen om zich met het debiet te belasten, meende hij thans het zelf te kunnen doen en, zooals zal blijken, rekende hij hier te veel op eigen kracht.

Met reden mag betwijfeld worden of Kruseman wel ooit de eigenlijke waarde van dit werk begrepen heeft; in de *Bouwstoffen* [2] noemt hij het zelf een don-quichot-achtige onderneming, die natuurlijk mislukken moest en weldra eindigde met belangrijke schade. Getuigt de eerste uitspraak van geen groote ingenomenheid met eigen werk, het zeggen van *belangrijke* schade is niet geheel juist, daar bij een kostenden prijs van *f* 3239.93 [3] de schadepost niet meer dan omstreeks *f* 500 beliep. Het niet slagen van de onderneming lag aan den uitgever zelf, of juister uitgedrukt aan den aard van zijn handel. Zelf oordeelt Kruseman de bijdragen uitmuntend; buitenlandsche theologen als Ed. Reuss te Straatsburg, Trottet te Stockholm en O. Douen te Parijs waren geen andere meening toegedaan; De Lamartine voegde zich daarbij [3]; het fransch-protestantsch blad *Le lien* had met ingenomenheid het prospectus besproken [4] en Réville te Rotterdam wist

---

[1] „De Uitgever acht dit Tijdschrift een geheel eigenaardige onderneming. Na de sluiting van het traktaat met Frankrijk heeft hij getracht daarvan partij te trekken en in ons Land een Tijdschrift te vestigen, hetwelk bijdragen zou bevatten van de beroemdsche [*sic*] Fransche Evangelie-dienaren uit verschillende oorden van Europa: Holland, Frankrijk, Zwitserland, Duitschland en dat zich alzoo bewoog op een ruimer gebied, dan ons beperkt land alleen." (Advertentie in *Haarlemsche Courant* 9 Juli 1856).

[2] Dl. I blz. 407.

[3] Brief van De Lamartine 1 décembre 1856.

[4] Mars 1856 pag. 44.

zelfs te verhalen, hoe deze uitgaaf in de Hervormde Kerk van Frankrijk als een hoogst gewichtige gebeurtenis, een *„événement"* beschouwd werd [1]. Het nieuwe tijdschrift had het dus niet aan zich zelf te wijten, dat het gehoopte succes uitbleef; de handelswegen om zich het debiet in het buitenland te verzekeren, want vandaar moest de groote financieele steun komen, wist de uitgever niet te openen en Kruseman erkende dat zelf, toen hij reeds in April 1856 de firma Williams & Norgate te Londen, Treuttel Wuertz te Straatsburg [2] en Cherbuliez te Parijs in den arm nam om het debiet in het buitenland te bevorderen, en aan den laatsten zelfs in 1862 het geheele restant (448 ex. [3]) poogde over te doen. Bij de bespreking van de *Cendrillon* is het reeds aangeduid, dat de buitenlandsche handel voor Kruseman moeielijkheden had, die, als ze al overwonnen werden, geen gewin zou geven; thans nu het er op aankwam, niet door tusschenkomst van één of anderen Parijschen uitgever, maar zelf zijn kanalen te vinden, zat Kruseman met de handen in het haar. Wel werden er exemplaren in commissie gezonden aan Cherbuliez te Parijs, na eenige jaren in Frankrijk de uitgever van Réville's theologische geschriften, de hoofdzaak zocht Kruseman voor het buitenlandsch debiet in de medewerkers zelf van het tijdschrift; die moesten de buitenlandsche boekverkoopers trachten te bewegen het debiet te bevorderen. Het kon voorspeld worden, dat dit middel een bijkans negatief resultaat zou hebben; een hernieuwde circulaire in September 1857 naar het buitenland verzonden om adressen en om hulp ter vergrooting van het debiet 1856.

---

[1] Brief van Réville 10 juin 1856.

[2] *„Je vous prie de vouloir bien avoir la bonté de favoriser cette édition avec tous les moyens possibles.... Peu connu avec les usances du commerce en l'Allemagne, je me confie complètement à vos conditions"*.

[3] Twee jaar later was dit restant verminderd met 7 exemplaren. Echter moet uit deze cijfers niet opgemaakt worden, dat er tusschen 1856 en 1865 560 exemplaren tegen ƒ 5.30 netto gedebiteerd werden. De exemplaren toch, die Kruseman naar het buitenland in commissie zond, bleven onverrekend weg.

1856. had evenmin het gewenschte gevolg, want de circulaire ging blijkbaar den weg van elk ander los gedrukt stuk: zij werd ter zijde gelegd.

En evenmin had de hernieuwde uitgifte van de vier afzonderlijke deelen in één band in 1857 met den veranderden bijtitel *Recueil de méditations chrétiennes* en met weglating der bij elke maandelijksche aflevering gevoegde *Chronique mensuelle*, toen de *Brieven over den Bijbel* voor een deel geschreven, zoo niet al *en cours de publication* waren, het gewenschte gevolg. Trouwens door de *Brieven* moest de moderne theologie nog gemeengoed worden. Een *confession* als de volgende, die Huet in zijn *A nos lecteurs* bij deze titel-uitgaaf voegde, moest bij de menigte niet in goede aarde vallen. Ik citeer b. v. "*chaque inspiration de notre nature supérieure a pour nous la valeur d'une promesse de Dieu. Nous acceptons le Christ historique comme l'accomplissement de toutes ces promesses réunis, toutes ayant été faites oui en lui et amen en lui. Nous croyons en Christ parce que nous croyons en son Dieu, en la voix du Père qui nous pousse vers le Fils. En soumettant notre âme à Christ, nous obéissons à un mouvement irrésistible de notre conscience. Jésus-Christ est pour nous comme le nom-propre de notre meilleur nous-mêmes. Aussi, bien loin que la vie religieuse, telle que nous la concevons, serait en état de se soutenir par elle-même on pourrait au besoin répudier le secours de la révélation évangélique, il n'y a, selon nous, de piété réelle que celle qui travaille à réaliser la pensée de Christ, à se régler sur la parole de Christ, à se nourrir de la vie de Christ, ou s'il faut employer le langage du Seigneur lui-même, «à manger le chair du Fils de l'homme et à boire son sang.*"

Dit citaat druk ik met opzet af. Vergelijkt men het, en zooveel meer als Huet daar schreef, met zijn *A nos lecteurs* voor het eerste deel der oorspronkelijke uitgave geschreven, dan blijkt daar uit, hoe juist gedurende het redactiewerk van *La seule chose nécessaire* het wetenschappelijk denkbeeld, dat aan *Brieven over den Bijbel* ten grondslag ligt, zich bij Huet meer en meer begon te ontwikkelen. Daarom acht ik het, als tegenstelling, niet onbelangrijk hier ook af te drukken een

deel van die eerste voorrede, waarin hij denzelfden bijbeltekst [1] toelicht als in het bovenstaande citaat. *„La parenté fondamentale des convictions chrétiennes positives avec les besoins de notre nature supérieure, n'est pas une hypothèse, mais un fait. La vie de Jésus-Christ a été l'expression suprême de ce fait. En lui, la nature humaine, ses infirmités et sa noblesse, ses faiblesses et sa grandeur se sont trouvées réunies à la plus intime communion avec Dieu, à l'unité avec le Père, à la plénitude de la vie éternelle. Connaître cette vie du Sauveur, l'étudier, la réproduire, nous l'assimiler, comme la substance de la nourriture que nous prenons s'assimile à notre organisation physique, „manger la chair du Fils de l'Homme et boire son „sang," comme il le dit lui-même, toute la piété est là. En présence de cet intérêt palpitant, de cette question de vie ou de mort, de salut ou de perdition, les questions de dogme se trouvent réduites aux proportions équitables de problèmes purement théologiques. Rendons à l'Ecole ce qui est à l'Ecole, et à Dieu ce qui est à Dieu.* 1856.

De ontwikkelingsgang van Huet's theologie deed dus in 1856 een snelle schrede voorwaarts. Die ommekeer bracht er, naar ik denk ook wel wat toe bij, dat Kruseman het tijdschrift zou wenschen te staken, want al ging hij meer overhellen naar het standpunt der moderne theologie, een beslist aanhanger dier richting werd hij in dit jaar nog niet.

Dat weinig succes op zijn werk moest Huet wel wat ontmoedigen, vooral toen hem door Kruseman, in wien hij en terecht het volle vertrouwen stelde, de mededeeling gedaan werd, dat de uitgaaf niet meer geschieden zou; maar met Réville zal hij zich getroost hebben met de gedachte, dat het Fransche tijdschrift *Le disciple de Jésus Christ* wel in de plaats zou treden van dit gestaakte werk, wat de richting aanbelangt [2]. Althans Kruseman wilde in die richting mede werken en belastte zich met het debiet van dat blad en het daarbij behoorende bijblad

---

[1] Johannes VI, 53.

[2] Brief van Réville 9 avril 1857. — Vgl. de noot bij den titel in Brinkman's *Naamlijst 1852—1862* blz. 187.

1856. *Piété et charité.* Onvoldoende deelneming denkelijk deed hem besluiten zich ook hieraan met Januari 1859 te onttrekken [1].

Maar toch was er, naar ik wil, nog een andere reden als de ontoereikende handelsrelatie met het buitenland, die de staking van dit tijdschrift ten gevolge had. De ontluikende moderne richting, die in deze uitgaaf haar hoofd opstak, stond tegenover den geest van het *Christelijk Album*, dat, zooals Kruseman terecht adverteerde [2], „tot een Volksboek geworden was, zooals weinig andere landen zullen kunnen aanwijzen" en een wenschelijk tegenwicht bleef vormen voor andere schadelijke ondernemingen. Twee uitgaven, beide op hetzelfde terrein tegen elkaar inwerkende, gelijkelijk te behartigen, is voor niemand mogelijk. Kruseman, wien eigenlijk de uitgave van *La seule chose* opgedrongen was en in die dagen van huis uit meer nog voelde voor het religieuze gemoedsleven, zooals zich dat uitte in zijn *Album* dan voor de koele verstandsredeneering over ethische vraagstukken van Huet, kwam er dan ook gemakkelijker toe het Walsche tijdschrift te staken. De financiën speelden daarbij natuurlijk ook een rol, want het *Album* toch stond nog bij voortduring in de voorste rijen van zijn uitgaven. Al was dit gaandeweg in liefderijke behartiging ook door andere uitgaven verdrongen, het was een basis voor de financieele operatien en er moest tot allen prijs getracht worden het dat te doen blijven. De aankoop van het *Familiemagazijn* was een gevolg van die overweging.

De ware toedracht van zaken ten opzichte van dit werk is geheel anders als Kruseman zelf zich in later jaren voorstelde, toen hij aanteekende, dat het tijdschrift door hem „in een onbezonnen oogenblik werd overgenomen om te hervormen en zoo mogelijk te maken tot een goed geïllustreerd tijdschrift, op mijne eigen drukkerij goed te drukken". De zaak was, dat Höveker de uitgave hem persoonlijk kwam aanbieden en dat Kruseman het aanbod dadelijk aannam, omdat hij niet wilde

[1] Advertentie in *Nieuwsblad voor den Boekhandel* 6 Januari 1859.
[2] *Haarlemsche Courant* 5 Januari 1856.

dat een ander het kocht. Blijkbaar deed Höveker het aanbod juist aan hem, omdat hij van hem vroeger, juist in deze uitgave de meest mogelijke belangloosheid en welwillendheid had ondervonden, toen Kruseman hem het recht ter vertaling van *Sunday at home, a Family-Magazine for Sabbath reading* had afgestaan [1]. 1856.

Onder Höveker's administratie was het een bepaald orgaan der Engelsche en Hollandsche orthodoxie; al de stukken, die er in stonden waren meer of min o r t h o d o x-godsdienstige verhalen en meditatieën, hetgeen trouwens wel niet anders te verwachten was van een uitgave van Höveker, onder redactie van T. M. Looman en L. van Erpecum, en als b.v. Van Kampen of Frijlink of welke uitgever van liberaler richting het kocht, dan zouden de stukken l i b e r a a l-godsdienstig worden, er zouden predikanten mee gemoeid worden en — het *Christelijk Album* zou een geweldigen mededinger gekregen hebben.

Als tegenstelling van hetgeen Kruseman wenschte dat het *Familie-magazijn* in zijn handen n i e t zou zijn, volge hier wat Höveker bedoelde met zijn onderneming, zooals zijn redactie dat geformuleerd had in het

P R O S P E C T U S

van het

FAMILIE-MAGAZIJN.

—

LECTUUR VAN UITSPANNING

tot

VERSPREIDING VAN NUTTIGE KUNDIGHEDEN.

Terwijl de meening nog bij velen gehuldigd wordt dat wetenschappen en kundigheden met de godsdienst in weinig of geen verband staan en zij op deze ook geene of lut-

[1] *Nieuwsblad voor den Boekhandel* 28 September 1854.

1856. tele betrekking heeft, waardoor degenen, die daaraan behoefte hebben, ze buiten de godsdienst om zoeken, en daar wel bevrediging te dien opzigte, doch vaak ten nadeele van hunne godsdienstige opleiding en ontwikkeling vinden, is het waarlijk hoog noodzakelijk deze meening te bestrijden en door dadelijke proeven het dwalende daarvan aan te toonen. Kunsten en wetenschappen behoeven de godsdienst zoo min uit te sluiten, als de godsdienst haar uitsluit; integendeel: de godsdienst moet én kunst én wetenschap heiligen, en als bezielend element alles, geheel het leven, het dagelijksche leven doordringen. De drukpers moet en kan hierin gewigtige diensten bewijzen. Velen hebben dit reeds sints lang gevoeld en hieraan, ook naar hunne wijze en naar hun beste weten, getracht mede te werken. Ook hebben wij er grootendeels dat aantal godsdienstige verhalen aan te danken, waarvan sommige — 't valt niet te ontkennen, al is men in gemoede ook niet onbepaald voor deze soort van lektuur, — in zekere gevallen wezenlijk voortreffelijke uitwerkingen hebben gehad. Maar er is meer behoefte dan waarin door verhalen, door voorstellingen uit het dagelijksche leven alleen zou kunnen worden voorzien. Geschiedenis, wetenschap, kunst, gelijk zij door de godsdienst geheiligd, verlicht, bezield worden, zij hebben haar oorsprong uit God, zij moeten hebben tot einddoel de verheerlijking van God. Deze weinig gekende, minder nog erkende, en toch voor velen in het oog springende waarheid moet aan het licht gebragt, moet door geloovige beschouwing en behandeling van al wat ons noodig is te weten, ook in geschriften den volke voor oogen gesteld en zóó duidelijk worden voorgedragen, dat het zelf tot de erkentenis dier waarheid komt.

Ook hebben degenen die liefhebbers zijn van lezen, niet alleen behoefte aan eigentlijk gezegde stichtelijke lektuur; zij verlangen ook iets tot *uitspanning* te lezen. Maar die uitspanning, die hun geene inspanning kost, mag daarom geene *uitbanning* zijn, van wat waarachtig is, wat lieflijk is, wat wel luidt, geene uitbanning van wat de

stichting bevordert. Uitspannende en opbouwende lektuur kunnen hand aan hand gaan. 1856.

De bewustheid daarvan heeft het Engelsche Traktaatgenootschap doen besluiten tot de uitgave van een weekblad, dat geheel dit tweeledige doel beoogt; — toepassing van de godsdienst op het dagelijksche leven, beschouwing en voortplanting van wetenschap en kunst uit het standpunt des geloofs, en daardoor vereeniging van stichtelijke, onderwijzende en opleidende, met uitspannende lektuur. Door dat tijdschrift tracht het, in aangenamen vorm en op populaire wijze, zich op het gebied van elke wetenschap bewegend, haar te bezielen, het verstand te verhelderen, maar ook tevens het harte voor het onvergankelijke en eeuwig blijvende te gewinnen.

Dat ook de Nederlandsche drukpers eene uitgave beproeve, om op gelijke wijze met het aangename en nuttige het één noodige te vereenigen, onder den bezielenden adem van het levend Woord Gods, kan niet anders dan welgevallig zijn in de oogen van Hem, uit wien, en door wien, en tot wien alle dingen zijn; en zulk eene onderneming zal gewisselijk, hier zoowel als in Engeland onder de welgezinden bijval vinden; ook vooral omdat langs dien weg menigeen tot nadenken kan gebragt worden, die uit onkunde en natuurlijke afkeerigheid, de waarheid die uit God is, niet zoekt.

De redaktie hoopt dat doel te bereiken door in navolging van bovengenoemd Engelsch tijdschrift zoodanig een werk te schrijven, waarin al wat wetenswaardig mag heeten en onder het lezen eene aangename en tevens nuttige ontspanning oplevert, zal worden opgenomen. Dat werk nu zal op onderstaande voorwaarden, onder den titel van *Familie-Magazijn, Lektuur van uitspanning, tot verspreiding van nuttige kundigheden*, het licht zien; terwijl het eerste nommer, om te beter, althans eenigermate, over den inhoud te kunnen oordeelen, met dit prospectus verschijnt.

Even als dit eerste zal vervolgens elk nommer met één of meer *platen* worden voorzien, die de geschiedverhalen

1856. of merkwaardige voortbrengselen en ontdekkingen op gebied van natuur, wetenschap en kunst aanschouwelijk voorstellen. En zoo hopen Uitgever en Redaktie in behagelijken vorm eene keur van nuttige en aangename, voor verstand en hart deugdelijke spijze aan te bieden, ter wering van nuttelooze, zoo niet schadelijke lektuur, waarnaar anders menig weetgierige zich al te begeerig uitstrekt.

15 November 1854. DE REDAKTIE.

Ziedaar een prospectus van een tijdschrift, zooals Kruseman het niet wenschte. Juist omdat de hervorming door hem aan dit tijdschrift gegeven een belangrijke bijdrage is voor de kennis van de wijziging, die zich in dezen tijd bij hem in zijn godsdienstige opvattingen begon te openbaren, meende ik het van gewicht dit prospectus, hoewel het direct geen uitgaaf van Kruseman geldt, hier in zijn geheel op te nemen. De richting, waarin het *Familie-magazijn* zich bewoog, populariseering van de wetenschap, was de zijne; de geest, waarin de artikelen geschreven waren, tegen dien, welke zich bij hem onder den invloed van Huet en den kring van de Haarlemsche *Debating Society* langzaam begon te ontwikkelen.

Behalve nog, dat die verandering in zijn kerkelijke denkwijze zich in de hervorming van het *Familie-magazijn* openbaarde, had zich dat ook nog op een andere wijze aan het publiek kenbaar gemaakt.

Zooals ik vroeger mededeelde, stelde het *Album der Natuur* zich in den beginne geheel op het standpunt van een verbinding tusschen de heerschende kerkleer en natuurwetenschap, en had Kruseman als uitgever het prospectus van het *Album*, waarin die gevoelens met ronde woorden beleden werden, kunnen onderschrijven in het einde van 1851. Sedert was bij hem door den directen invloed van Huet twijfel ontstaan of de nieuwere natuurwetenschap en de kerkelijke orthodoxie niet lijnrecht tegen elkander over stonden, en toen eenmaal die twijfel, wel is waar nog geen zekerheid, maar toch hoe langer hoe

meer zich op den voorgrond begon te dringen, was hij ook in 1856.
diezelfde mate zich minder ingenomen gaan betoonen met dat prospectus, waarin een beginsel gehuldigd werd, dat hem onjuist was gaan voorkomen. Waar hij in zijn advertenties van het *Album* in 1852 en 1853 telkens met citaten uit het prospectus wees op dat kerkelijk-orthodoxe karakter van zijn natuurkundig tijdschrift, liet hij het medio 1855 [1] na op dat denkbeeld te wijzen: sinds dien tijd werd dat prospectus niet meer aangehaald.

Het *Familie-magazijn*, opgevat zooals Höveker dat deed, kon daarom in 1855 zijn instemming niet hebben. Om te beletten, dat een ander het kocht en daarmede zou optreden als concurrent van het *Christelijk Album*, was het zaak zelf het tijdschrift te bezitten om het onschadelijk te kunnen maken. Kruseman kocht op grond van die overwegingen het recht van uitgave met het restant (3880 exemplaren) en de cliché's van het eerste deel voor *f* 400 in contant geld en *f* 444 in boeken uit zijn fonds tegen boekverkoopersprijs. De nieuwe eigenaar toog dadelijk aan het hervormen, voor zoover het den tekst zelf, niet wat den uiterlijken vorm gold; het zou alles vertaling zijn uit het Engelsch, met Engelsche gravures, maar niet altijd godsdienstig, afwisselend, een allerlei, onder redactie van Van den Bergh en Logeman. In plaats van *lectuur van uitspanning tot verspreiding van nuttige kundigheden*, werd de bijtitel *zedelijke lectuur van uitspanning tevens tot verspreiding van nuttige kundigheden*, sinds 1857 — en de volgende eigenaar H. A. Tjeenk Willink te Arnhem behield dat — „onder toezicht van S. J. van den Bergh en W. M. Logeman."

Weinig dacht hij daarmee als concurrent te zullen optreden van Sijthoff, die zijn *Lectuur voor de huiskamer* bedreigd zag en dat deze hem van laakbare concurrentie zou beschuldigen. De even geslagen wonde werd gelukkig echter spoedig geheeld [2].

---

[1] Zie hiervoor blz. 210.

[2] Deze rectificatie en één en ander ontleend uit een gelijktijdigen brief van Kruseman aan Sijthoff, mij welwillend ter inzage gegeven door den Heer C. G. Frentzen te Leiden.

1856. Niet alleen dat Kruseman zich den aankoop van dit tijdschrift gansch verkeerd voorstelde, ook zijn appreciatie kan ik niet onderschrijven. „'t Was mij een ergernis te minder, toen ik 't ding in 1857, met aanzienlijk verlies verkocht [1]". Ergerlijk mag de tekst geweest zijn, het valt buiten mijn oordeel, maar zoo dadelijk in die uitspraak berusten kan ik niet. Want is het aan te nemen, dat Logeman, die zich zoo goed op zijne plaats betoonde in de redactie van het *Album der Natuur*, van de *Wetenschappelijke Blaadjes* en van de *Wetenschappelijke Bladen* als leider van het *Familie-magazijn* zoo geheel misplaatst was? En zou Sam Jan, de ijverige, trouwe voogd van de *Aurora* nu plotseling in dit tijdschrift iets leveren, dat inderdaad beneden alle critiek bleek? Ik kan het, zonder bewijs, niet zoo voetstoots gelooven. En evenzoo kan ik voor een deel niet medegaan met zijn veroordeeling van deze uitgaaf als drukwerk; zijn zeggen toch dat de cliché's, uit Engeland ontboden [2], verre beneden het middelmatige en dien ten gevolge de afdrukken ontoonbaar slecht waren, kan alleen een gevolg zijn van min juiste kennis van typographie en houtgraveerkunst. De cliché's der houtgravuren waren, althans te oordeelen naar de afdrukken in het tijdschrift, alles behalve fraai en beslist van minder gehalte dan die, welke Höveker voor het eerste deel gebruikte; behalve nog dat het, naar me voorkomt, cliché's van cliché's waren, wijzen de menigvuldige witte stippen in de afdrukken op geoxydeerde plekken. Kruseman liet zich vrij onbruikbaar materieel in de handen stoppen. Toch zou er nog vrij wat beters van te maken zijn geweest, wanneer Kruseman's drukkerij beter op illustratiedruk ingericht was geweest. Ik weet wel, dat een uitgaaf van 1856 niet be-

---

[1] Het tijdschrift gaf *f* 2724.63 verlies in 22 maanden, waarvan de helft ongeveer door den verkoop van het artikel in 1857 gedekt zou worden; een prijsvermindering voor 1857 had niet het gewenschte gevolg tot vergrooting van het debiet.

[2] De *Algemeene Konst- en Letterbode* (1856 blz. 129) vermeldde als iets nieuws, dat de platen in *The Illustrated London News* van cliché's gedrukt waren.

keken en beoordeeld mag worden met onze oogen, verwend als 1856.
we zijn door de hedendaagsche Fransche en Duitsche pers, welke haar uitgaven met eenkleurige houtgravuren zoo kunstig weet te sieren; een voortreffelijk punt van vergelijking is hetgeen Sijthoff in deze jaren aan geïllustreerde werken uitgaf. De Maatschappij ter bevordering van Nijverheid had in 1851 onder n°. 365 een prijsvraag uitgeschreven op houtgravuren, die met de beste buitenlandsche zouden kunnen wedijveren. Sijthoff als directeur der Leidsche Houtgraveerschool kreeg in 1853 het *accessit*, niet de uitgeloofde gouden medaille, omdat hij eenige bijkomende omstandigheden van de vraag niet begrepen had. Hij maakte van de houtjes *Het gulden boekske voor lieve kleinen*, dat het *Nieuwsblad* [1] reeds dadelijk prees: „De druk van *'t gulden Boekske* is krachtig, zwart, zuiver, vereischten die men niet altijd ziet vereenigd en daar toch niet genoeg op kan worden gelet; — *zwart* drukken is niet altijd *zuiver* drukken."

En nog beter kan over het uiterlijk van het *Familiemagazijn* een oordeel gevormd worden, wanneer het vergeleken wordt met Sijthoff's *Lectuur voor de huiskamer*, dat zooals de titel leert, werd *geïllustreerd met oorspronkelijke houtgravuren, vervaardigd door en onder leiding van* R. J. van Arum. Erkennende, dat deze gravuren als kunst ten achteren staan bij de Engelsche, die Kruseman betrok, zijn zij aanmerkelijk beter dan die uit *Het gulden boekske*. Voor het oogenblik niet in aanmerking nemende, dat de Engelsche cliché's geen zuivere afdrukken meer konden geven, blijft alleen de typographie van beide uitgaven ter beschouwing overig, en daarin is het *Familiemagazijn* buiten kijf de mindere van de *Lectuur voor de huiskamer*, maar ook van het *Familie-magazijn* onder Höveker's leiding. Niet zuiver, noch zwart afgedrukt en bovendien op vele plaatsen slecht toegesteld, maken die cliché's geen bijster gunstigen indruk. Dat het *Familie-magazijn* aan Kruseman geld kostte, had hij dus voor een deel aan zich zelf te wijten, wanneer hij zijn drukkerij een opdracht gaf, die ze niet in

[1] 10 November 1853.

1856. staat was naar behooren te vervullen. In zoover had hij gelijk, toen hij, al was het ook om een andere reden dan hij zelf dacht, schreef, dat de afdrukken ontoonbaar slecht waren. Toch vond in weerwil daarvan Höveker's onderneming in haar nieuwe richting vrij wel haar weg, want een debiet van 680 en van 743 exemplaren bij inteekening is voor een van richting geheel veranderd tijdschrift, dat slechts 9 cent per wekelijksch blad kostte [1], niet ten eenenmale hopeloos. Destijds had het publiek nog bitter weinig kijk op beeldende kunsten. Niet dat daarmee gezegd is, dat onze dagen in dat opzicht een Eldorado zouden zijn, maar dank zij de steeds herhaalde pogingen in de laatste jaren en de kunstvolle methoden van reproductie in het boekdrukkersbedrijf, is Nederland toch gelukkig niet meer zoo „Holland op zijn Smalst" [2] als dat 40 jaar geleden het geval was. Geen ernstig uitgever onzer dagen zou van goed gesneden houtgravuren onzuivere cliché's aankoopen en dan nog de kans wagen om ze zoo aan het publiek voor te zetten als Kruseman dat in zijn goed bedoelde, maar typographisch middelmatig uitgevoerde onderneming deed. Het geldelijk verlies, dat het *Familie-magazijn*, meer misschien dan de gevreesde concurrent van zijn *Christelijk Album*, hem opleverde, had hij zich zelf te wijten; het tijdschrift zou hem daarom altijd als een voorbeeld voor den geest blijven zweven,

---

[1] In het *Aglaja-berigt* (1856 blz. 26) drukte Kruseman, dat „thans" ter Koninklijke steendrukkerij van Mieling „eene groote keurige premieplaat" uitsluitend ten behoeve van het *Familie-magazijn* aangemaakt wordt. In de *Haarlemsche Courant* (19 Februari 1856) adverteert Kruseman dat deze premieplaat zelfs gereed ligt. Het is mij niet gebleken, dat hieraan gevolg gegeven werd.

[2] In de verte doelende op dit bekende Gidsartikel van De Stuers schreef Fred. Muller o. m. in het *Nieuwsblad voor den Boekhandel* (20 Januari 1874): „Kunst is niet alleen eene regeeringszaak, ze is evenzeer eene volkszaak. Welke reden zal er voor eene regeering zijn zich de belangen der kunst, ten bate van het volk, aan te trekken als het volk zelf er onverschillig voor is, en zij, aan wie door hunne maatschappelijke positie en in hun eigenbelang de kunstzaken worden toevertrouwd, blinde leidslieden der blinden zijn, en den treurigen toestand steeds verergeren?"

hoe ook hij uit overgroote zucht om zijn uitgaven productief te doen blijven, het beoogde doel voorbijstreefde. 1856.

In 1847 had Kruseman een geïllustreerde uitgaaf gegeven in *De gouden bruiloft;* de aesthetische uitvoering was niet gegeheel naar wensch geslaagd door het gebruik van geen geschikt papier; twee jaar later was de *Polichinel* verschenen en verdwenen; de derde geïllustreerde uitgaaf, de *Julianus de Afvallige* was financieel niet gelukt en deze vierde geïllustreerde onderneming had evenmin het gewenschte succes. Werkelijk scheen het of op geïllustreerde uitgaven een *fatum* rustte.

Het *Familie-magazijn* gaat dus naast het *Christelijk Album*, hetgeen een oppervlakkige beschouwing niet zou doen vermoeden. Het jaar 1856 opende met de *Wetenschappelijke Bladen*, een onderneming op een ander terrein van gelijke strekking als het *Album der Natuur*. Aan het oud-Nederlandsche gemoed, dat voor alles nuttige wetenschap en ethische bespiegeling vraagt [1], was Kruseman niet ontrouw. *La seule chose nécessaire* en het *Christelijk Album* waren uitgaven van de laatste soort, en daarnaast kwam zich in hetzelfde jaar 1856 een nieuwe onderneming vertoonen, *de* uitgaaf van Kruseman bij uitnemendheid, zijn reuzentaak, zijn grootste, zijn meest grootsche werk, de kompleete *Dichtwerken van* Bilderdijk, uitgegeven door Da Costa.

Kruseman had zijn handel begonnen met het uitgeven van een citaat uit Bilderdijk [2]; van meet af was het zijn vurigste wensch geweest door het uitgeven van al de gedrukte gedichten van Bilderdijk in één doorloopende reeks, een poging te wagen dezen dichterlijken heros van de 19e eeuw nader tot het publiek te brengen; Da Costa stelde hij reeds in 1841, dat is nog geen jaar na zijn vestiging, een nieuwe uitgaaf van *De On-*

---

[1] Ten Brink. *Geschiedenis der Nederlandsche letterkunde.* Amst. 1897 blz. 280.

[2] Nl. met een motto ontleend aan Bilderdijk's *Uitboezeming bij de geboorte van Zijne Majesteit in het jaar 1792* vóór *Gedenkboek der inhuldiging van Z. M. Willem II door* G. Engelberts Gerrits.

1856. *dergang der eerste wareld* [1] voor. Schoon Suringar Da Costa voor de geprojecteerde uitgaaf wist te behouden, verhinderde het niet, dat Kruseman zijn oog altijd door in die richting gevestigd bleef houden en steeds beslag legde op Bilderdijk's kopyen, die in veiling kwamen om althans, mocht het er ooit van kunnen komen, over eenige gedichten te kunnen beschikken.

Een verklaring van die voorliefde te vinden is vrij eenvoudig. Dat Kruseman aan Bilderdijk's letterkundige nalatenschap als complex een waarde toekende, die hooger was dan ze wellicht verdiende, kan een gereede oplossing vinden in zijn neiging, die, vooral nog in de eerste 15 jaren van zijn uitgevers-loopbaan, zich bij voorkeur wendde naar de belletrie en bij uitbreiding daarvan naar de letterkunde, naar het letterkundig kunstwerk, en hem noopte zijn hulde en veneratie te brengen aan den schepper zelven van het kunstwerk. Zoo kan gemakkelijk een reden gevonden worden, waarom hij, Nederlander in merg en been, den grootsten Nederlandschen dichter van latere tijden beter wilde doen waardeeren door het Dietsch sprekende volk. In een gansch anderen tijd leefde Kruseman dan nu, toen in huiselijke kringen de poezie nog goeddeels de plaats innam, die zij sedert heeft moeten overlaten aan de muziek en avondpartijtjes als bij de familie Stastok nog in vele huisgezinnen in eere gehouden werden. De werken van een groot dichter uit te geven en daarbij een goede speculatie te doen, het was Kruseman een ideaal. En wie kwam daarvoor meer in aanmerking dan juist Bilderdijk, wiens werk nog te recent was om tot de letterkunde van een vorig, geheel afgesloten tijdperk te behooren; dan juist Bilderdijk, wiens groote naam een zekere luister bijzette aan zijn geboortestad Haarlem, de stad, waar hij zelf zoo met hart en ziel wetenschap en letteren poogde te kweeken en te brengen tot zijn Nederland?

Kan daarom ook voor die veneratie voor Bilderdijk hebben bijgedragen een liefde voor zijn geboorteplaats, voor Haarlem, waar Bilderdijk ontsliep in 1831, in hetzelfde jaar als Walter

[1] Brief van Da Costa 12 Mei 1841.

Scott en Goethe begraven werden? Kan zijn begrafenis, die door Kruseman als jongen van 12 jaar werd bijgewoond, en die „al was het met een vaag besef van de grootheid van den overledene, die daar ter grave daalde, en met een half onbewuste eerbied voor de aanzienlijke mannen om die baar geschaard" [1], een diepen indruk op hem gemaakt had, zulke indrukken bij hem achtergelaten hebben, dat de wensch naar de kompleete *Dichtwerken* daarvan noodwendig het gevolg geweest moet zijn? Of kan hij ook als kind eenige aanraking gehad hebben met Bilderdijk zelf en van hem wellicht een invloed ondervonden hebben, dien hij zich verplicht zou achten met woeker terug te geven? Kruseman's ouders verkeerden niet in den kring van J. C. Sibmacher en mevr. de Wed. J. A. Hoorn geb. Van der Laan, met wien Bilderdijk in zijn laatste jaren nog wel omging [2] en evenmin waren zij meer intiem bekend met den kring van mijn overgrootvader Jan van Walré, tot wien Bilderdijk, een eenzelvig mensch, zich nog eenigszins aangetrokken gevoelde [3]. De bovengestelde vraag moet daarom ontkennend beantwoord worden. Maar hoe het zij, de plannen bestonden bij Kruseman van meet af. De uitvoering er van dorst hij vooreerst niet te beginnen, want de financieele operatiebasis, waarop het gebouw opgetrokken moest worden, moest hij veel breeder en hechter kunnen leggen dan hij in het eerste *decennium* van zijn bedrijf ook maar bij machte was met grove lijnen zich te denken. 1856.

Niet onwillig, maar onmachtig. Het jaar 1847 kwam. Hetgeen Kruseman zich voorspiegelde na 's dichters dood te volbrengen, waarover reeds in de vorige eeuw tijdens zijn leven gesproken was [4], bleek ook in Vlaanderen overdacht te zijn. Onder dagteekening van den 15 Juli verspreidde de firma F. en E. Gyselinck, boek- en steendrukkers te Gent, een prospectus

---

[1] Brief aan Da Costa 14 Augustus 1859.

[2] Kollewijn. *Bilderdijk. Zijn leven en zijn werken.* Amst. 1891 Dl. II blz. 331.

[3] Gerlings. *Te Haarlem vóór vijftig jaren.* Haarl. 1884 blz. 15.

[4] Brief van Da Costa 26 Februari 1856.

1856. voor een *Inschryving op Bilderdijk's volledige werken* [1]. „Wie kent dat wonder onzer eeuw in zyne volle grootheid? De meer dan honderd vyftig boekdeelen, waerin Bilderdijk zyn' geest en vernuft verspreid heeft, zyn niet alleen een schier onoverwinnelyke hinderpael voor wie in Belgie de vaderlandsche letterkunde aenkleeft, maer zelfs in Noord-Nederland is eene volledige verzameling zyner werken allerzeldzaemst en slechts het deel van enkele vermogende lieden." Het was een loffelijk denkbeeld van die firma een goedkoopen herdruk te geven, maar loffelijk tot op zekere hoogte. Het streven, dat Koning Willem I uit eigen middelen aangemoedigd had door het oprichten der Normale Drukkerij en Gieterij te Brussel om op groote schaal nadruk te plegen van Fransche boeken [2], had zich, na de officieele afscheiding tusschen Noord- en Zuid-Nederland, ook gericht tegen Noord-Nederland: Vlaanderland leefde voor een deel van nadruk van Nederlandsche auteurs. Het was een euvel, waartegen reeds lang de Vereeniging haar stem verheven had en getracht had door een letterkundig tractaat met België een wettelijk beletsel op te werpen. De firma Gyselinck wist zeer goed, dat zij nadruk ging plegen en dat haar toekomstige uitgaaf in Noord-Nederland geconfisceerd zou worden.

---

[1] Vgl. *Bouwstoffen* Dl. I blz. 304.

[2] Over de Normale Drukkerij en Gieterij van Weemaels & Plaisant te lezen *Bouwstoffen* Dl. I blz. 532, L[ibri]B[agnano]. *De l'autocratie de la presse.* La Haye 1834 pag. 100, 110, 304 en 479 en *De lettergieterij van Joh. Enschedé & Zonen. Gedenkschrift.* Haarl. (1893) blz. 105 vlg. en 133. Het vermoeden (t. a. p. blz. 135), dat Molé jeune de graveur van de bekende serie boekletter in 20 soorten van 3 tot 22 punten was, wordt weerlegd door een vergelijking met het *Spécimen des nouveaux caractères de la fonderie et de l'imprimerie de P. Didot, l'aîné.* Paris 1819, waar Vibert als de stempelsnijder dier letters genoemd wordt.

Dat deze Brusselsche drukkerij, althans na de scheiding tusschen Noord en Zuid, hier te lande geen instemming vond, blijkt uit hetgeen Jonckbloet schrijft in zijn *Physiologie van den Haag.* ('s Gravenh. 1843 blz. 26): „In het Koninklijk Paleis te 's Gravenhage is een verzameling oude schilderijen, wier beschrijving ik u niet zal geven, omdat er een uitvoerige Catalogus bestaat, die — hetgeen u misschien vreemd voorkomt — in het Fransch en te Brussel gedrukt is, maar waarschijnlijk voor Hollandsch geld wel zal te krijgen zijn."

Waren aan den eenen kant hare kosten van aanmaak zooveel geringer dan bij welken Noord-Nederlandschen uitgever ook, omdat zij de wettige eigenaars der kopyen ging bestelen, aan den anderen kant was het duidelijk genoeg, dat België alleen geen voldoend debiet zou opleveren voor deze uitgaaf, waarvan de prijs op omtrent *f* 45 geraamd werd; Noord-Nederland moest aan het debiet niet onttrokken worden. Er moest gesmokkeld worden, en het was naar ik geloof een Amsterdamsche firma, lid der Vereeniging, — ik noem den naam van deze nog bestaande firma niet, omdat ik geen volkomen zekerheid voor meening heb — die de alles behalve fraaie opdracht aanvaardde om de Gentsche firma in de gelegenheid te stellen naar waarheid op haar prospectus te kunnen drukken: „De uitgevers waerborgen de bestelling buiten 's lands der exemplaren, en geven de verzekering dat er geene lyst van hollandsche inteekenaren zal gedrukt worden." Daar er hier te lande uitgevers zouden zijn, die door die uitgave benadeeld zouden kunnen worden, — in 1855 bleek dat het er omstreeks 25 waren — trok het Bestuur der Vereeniging zich terecht de zaak aan. Op de algemeene vergadering van den 9 Augustus 1847 hoorde Kruseman de mededeeling van den voorzitter Suringar, dat het Bestuur zoo even kennis gekregen had van het prospectus en daartegen zoodanige maatregelen zou nemen als geschikt en uitvoerbaar zouden zijn. Het Bestuur wendde zich tot de ministers van Justitie, Binnenlandsche Zaken en Financiën, met verzoek om de verspreiding dier prospectussen met kracht te weeren. De landsregeering verleende krachtige medewerking; de minister van Justitie schreef bij resolutie van den 25 Augustus de arrondissements-directeuren der belastingen, in- en uitgaande rechten en accijnsen aan, om de aandacht hunner ambtenaren te vestigen op den mogelijk aanstaanden ongeoorloofden invoer van deze uitgaaf; die bij voorkomende gelegenheid aan te houden en de plaatselijke politie daarvan in kennis te stellen, alles overeenkomstig de resolutiën van den 14 Februari 1844 n°. 64 en van den 16 Juni 1845 [1]. 1856.

[1] Bericht in *Haarlemsche Courant* 14 September 1847. — De minister

1856. De Belgische nadruk werd daardoor onmogelijk gemaakt.

De Vereeniging liet het daarbij niet. Onder dagteekening van den 14 Augustus 1847 [1], nog voordat de besluiten van de ministeriën gevallen waren, verzond het Bestuur een circulaire aan de leden om hen „indachtig te maken aan het *hoogst gevaarlijke* (om niet te spreken van het *onzedelijke*) van elke, zij het dan ook zijdelingsche medewerking", daarbij den wensch te kennen gevende, dat de verschillende eigenaars der kopyen hier te lande onverwijld zich zouden vereenigen „tot eene uitgave van Bilderdijks werken, die in volledigheid van inhoud, naauwkeurigheid van redactie en netheid van uitvoering voor geenen nadruk zal behoeven te wijken; eene onderneming, die ongetwijfeld zal worden toegejuicht door allen, die waarlijk prijs stellen op de eer onzer letterkunde en den daaraan verbonden bloei van onzen handel; eene onderneming, die, zoo wij vertrouwen, door onze natie krachtig genoeg ondersteund zal worden, om de uitgevers eene billijke vergoeding te geven voor de kosten en opofferingen, daaraan verbonden."

Die stem vond weinig weerklank. Wie toch zou de persoon zijn, die de hoogst bezwaarlijke taak op zich zou nemen de verschillende eigenaars, gesteld al dat zij te ontdekken zouden zijn, tot eenstemmigheid te brengen? Zooveel hoofden, zooveel zinnen, en onttrok zich één van hen gedurende de voorbereidende werkzaamheden aan de onderneming, dan moest het plan in duigen vallen.

Niettemin was er één persoon, die een poging ging wagen, nl. Dr. H. H. Kemink te Utrecht. Gerugsteund als hij werd door uitgebreide handelsrelatiën, moest de uitgever-redacteur van de *Jaarboeken voor wetenschappelijke theologie* en de uitgever van stichtelijke lectuur door Francken en door Doedes en van Van Oosterzee's *Het leven van Jezus* zich aangetrokken

---

van Binnenlandsche Zaken berichtte aan het Bestuur, dat de aankondiging in de *Staatscourant* van den 13 Mei 1844 in hetzelfde blad zou worden herhaald.

[1] De *Handelingen van de algemeene vergadering der Vereeniging* 1848 blz. 21 drukken ten onrechte 17 Augustus.

gevoelen tot de conservatief-religieuse richting van Bilderdijk. 1856.
De firma Kemink en Zoon toog aan den arbeid. Vele boekhandelaars verklaarden zich bereid aandeelen in de onderneming te nemen; in het *Nieuwsblad* [1] juichte Kruseman met een hartelijk gemeend bravo, „beter laat dan nooit" de onderneming toe, maar de antwoorden van de verschillende eigenaars lieten op de schriftelijke uitnoodiging van Kemink op zich wachten. Een los gerucht, dat men nog een ander plan mocht verwachten, werkte die besluiteloosheid in de hand [2]. Na vier maanden van geschrijf en gewrijf, van overleggingen en besprekingen, maar van bitter weinig handelen, liepen de plannen op niets uit; met toewijding begonnen, ontmoette Kemink zooveel moeielijkheden, die hij niet uit den weg kon ruimen en overwinnen, dat het uitgeven van een kompleeten *Bilderdijk* een onbegonnen werk scheen te zijn.

Het Bilderdijk-monument liet niet meer van zich hooren. In den Boekhandel werd na deze beide pogingen voorshands geen stem meer vernomen. Op het taal- en letterkundig Congres in September 1854 te Utrecht gehouden zou het blijken, dat andere plannen in de lucht hingen.

In aansluiting met een geschenk van den Koning aan het Congres, van een volledig exemplaar van Bilderdijk's werken [3], hield Dr. Wap, een vurige en heftige Bilderdijkiaan, een redevoering om de sympathie der aanwezigen op te wekken om op Bilderdijk's aanstaanden honderdjarigen geboortedag (7 September 1856) een monument in de hoofdstad des Rijks op te richten; het ontwerp op zijn verzoek door Royer geboetseerd, met de zwaan van den Meander in top [4], was in afgietsel ter vergadering aanwezig [5].

---

[1] 8 September 1847.

[2] Bericht van Kemink in *Nieuwsblad voor den Boekhandel* 8 October 1847.

[3] *Handelingen van het vierde Nederlandsch taal- en letterkundig Congres.* Utr. 1855 blz. 243.

[4] Toespeling op Bilderdijk's *Afscheid* (1811.)

[5] Teekeningen berusten in de Bilderdijk-verzameling van Dr. Wap in de Bibliotheek van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde.

1856. Een heftige tegenstand openbaarde zich, denkelijk wel om den persoon van den voorsteller, die als Katholiek door sommige andersdenkenden niet recht vertrouwd werd.

„Men wil een monument oprigten ter eere van Bilderdijk, sprak Prof. Vreede, maar ik vraag u, waar staat het monument ter eere van Oldenbarneveld, waar het monument voor Johan de Witt, waar het monument voor Simon van Slingelandt, waar dat voor Van de Spiegel, waar het monument voor Heinsius, allen mannen, die door den onverbiddelijken geest van reactie, welke doorstraalt in de *geschiedenis des vaderlands* van Bilderdijk zijn beschimpt en verguisd. De schim van Oldenbarneveld zou om wraak roepen, indien deze vergadering er toe kon besluiten eenige de minste waarde te hechten aan het oprigten van een dergelijk monument; men zou protest moeten aanteekenen tegen dergelijk monument ter eere van Bilderdijk, zoolang niet aan Oldenbarneveld, ik zou er nog kunnen bijvoegen, omdat deze ook door de pers van Bilderdijk beschimpt is, ook aan Hugo de Groot van wege de natie een gedenkteeken zou zijn opgerigt....." [1].

De voorzitter, Mr. H. J. Koenen, kreeg de lastige taak de orde te handhaven in het debat, waaraan, allen in afkeurenden zin, ook Da Costa [2], Van Hall en Prudens van Duyse deelnamen en eindigde met een overgaan tot de orde van den dag.

Wap liet echter zijn plan niet varen en poogde op eigen wieken drijvende het noodige bedrag bijeen te krijgen. Hij

---

[1] *Handelingen van het vierde Nederlandsch taal- en letterkundig Congres.* Utr. 1855 blz. 252.

Vgl. de natuurlijk niet onpartijdige voorstelling der zaak in de *Levensschets van G. W. Vreede, naar zijn eigen handschrift uitgegeven.* Leid. 1883 blz. 448. — In zijn *Levensbericht van M. C. van Hall* (*Handelingen van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde* 1859 blz. 45) vermeldt Koenen, dat Van Hall althans het verlangen koesterde, dat het ontworpen model door de vergadering in oogenschouw zou worden genomen.

[2] „Ik ben er niet rouwig over, dat het monument van Royer weinig weerklank heeft gevonden. Het gaat aan onderscheidene *vitia* (ook misschien een *vitium ingenii*) mank." (Brief van Da Costa aan Mr. H. J. Koenen 27 September 1854.)

moest ten lange leste ook die poging opgeven, toen hem ter oore kwam, dat men te Amsterdam wel geen plekje gronds zou willen inruimen voor een „huldeblijk der Natie aan den grootsten Genie van Stad en Land" [1]. Hij was niettemin naar eigen oordeel met het beste gevolg werkzaam geweest en had in verschillende plaatsen personen aangezocht de financieele taak gedeeltelijk over te nemen. Voor Haarlem was, op aanraden van A. de Vries, zijn keus gevallen op Kruseman [2], die zich die opdracht had laten welgevallen, van harte gaarne daarvoor bereid door de achting, die hij voor den kolossalen Bilderdijk in zijn hart ronddroeg [3]. 1856.

Dat plan mislukte dan ook [4], om in een anderen vorm het hoofd weer op te steken. Kruseman zou zich Bilderdijk aantrekken.

Even, terloops, had Prudens van Duyse op het Congres [5] het plan om een volledigen *Bilderdijk* saam te stellen als bestaande aangeroerd en als de wensch van de gansche vergadering kunnen zeggen, dat een hulde aan Bilderdijk lang geen onverschillige zaak was. „Bilderdijk. Hij was *de* poëzy!"

---

[1] Brief van Wap aan Koenen 8 December 1854.

[2] „De eenige persoon, die, mijns oordeels, hiertoe de noodige vereischten bezit, van ijver, geestdrift, en, indien ik het zoo noemen mag, de rechte Bilderdijks gezindheid, is de Boekverkooper A. C. Kruseman, een bekwaam, jeugdig man, vol van vuur, geest en kracht, en die de commissie, zoo die hem opgedragen wordt, naar ik geloof, niet van de hand wijzen zal." (Brief van De Vries aan Wap, geciteerd in een brief van Wap aan Kruseman 26 November 1854.)

[3] Brief aan Wap 28 November 1854.

[4] In 1856 werd opnieuw aan het denkbeeld van een standbeeld getornd. „Men heeft er zelfs in couranten-artikels van gesproken, en men heeft Bilderdijk gebruikt om de oude Waag op de Westermarkt [te Amsterdam] leelijk te doen vinden en te doen afbreken. Dat laatste is gelukt; het oude, leelijke, vervallen en onaanzienlijke gebouwtje, zonder historische herinneringen, zal ons aesthetisch gevoel niet lang meer schokken; het plan, om het aan zijn verdedigers in koop aan te bieden, is niet tot rijpheid gekomen; men heeft ook niet voorgesteld om er voor die heeren een koffijhuis van te maken. — Het gebouwtje gaat weg, maar het standbeeld komt niet." (*De Gids* 1856 Dl. II blz. 686.)

[5] *Handelingen van het vierde Nederlandsch taal- en letterkundig Congres.* Utr. 1855 blz. 260.

1856. De opgewondenheid in de uitgeverswereld over de plannen van 1847 was voorbij; de gemoederen waren tot kalmte gekomen over den wensch van Wap. Het ijzer was niet meer gloeiend, maar nog niet zoover afgekoeld, dat het onder een voorzichtige, bedachtzame hanteering niet meer handelbaar zoude zijn. Het leek Kruseman, „een Kruseman", zooals *De Tijdspiegel* [1] hem veelzeggend noemde, het juiste oogenblik een poging te wagen ter verwezenlijking van zijn lang begeerden wensch. Het publiek was in de laatste jaren voldoende bewerkt om speculatief de onderneming, waarmede duizende guldens gemoeid zouden zijn, te beproeven. En aan den anderen kant, moest het Kruseman niet een prikkel te meer wezen zijn krachten te wagen aan de oplossing van een probleem, dat anderen vruchteloos gepoogd hadden op te lossen? Zoude het hem, den voorzitter van de Vereeniging, niet inderdaad tot den *primus inter pares* maken en een krachtige stoot zijn om het uitgeversbedrijf in de schatting van het publiek te doen stijgen? Met ernst, met toewijding, met liefde begon hij zelf de voorarbeid, want mocht het plan hem gelukken, dan zou hij ten minste meenen in zijn boekverkoopersleven een feit gedaan te hebben [2].

Het moge hier de plaats zijn om, vóór verder te gaan met het beschrijven van hetgeen Kruseman in deze moeitevolle, maar glorierijke onderneming zou doen, even stil te staan bij de verhouding tusschen Kruseman in 1855 en den gestorven Bilderdijk.

Was, zooals ik zeide, het tijdstip tegenover het publiek gunstig gekozen om een kompleeten *Bilderdijk* te beproeven, voor den persoon van Kruseman zelve was het, van achteren bezien, wel bijkans het laatste oogenblik, waarop hij zich zou aangespoord kunnen gevoelen dezen arbeid te ondernemen. Voor Bilderdijk's dichterschat moest hij als persoon toch groote voorliefde hebben, wilde hij dien als uitgever pro-

---

[1] „De heer Kruseman, aan wien onze letterkunde dure verpligting heeft...." (*De Tijdspiegel* 1856 Dl. I blz. 363.)

[2] Brief aan Fred. Muller 9 September 1855.

ductief laten zijn. En al zou hij nu Bilderdijk vóór alles wil- 1856.
len huldigen als literair kunstenaar, niet als ethisch persoon, mensch en dichter waren in den overleden dichter toch te nauw aan elkander verwant en te eng verbonden dan dat het mogelijk zoude zijn den één volledig van den ander te scheiden. Onwillekeurig en als van zelf zou een monument aan den dichter Bilderdijk tot op zekere hoogte ook huldigen den onverdraagzamen orthodoxen menschenhater. In 1855 zou de laatste bij Kruseman geen onoverkomelijke hinderpaal opwerpen voor den eerste. De invloed van Huet deed zich wel is waar op zijn godsdienstige denkwijze alreeds sterk gelden, maar nog had die invloed niet zoo gewerkt, dat hij beslist naar de moderne richting overgegaan was. In 1854 had hij nog met zekere voorliefde een dichtstuk als Koenen's *De Christen-zendeling*[1] kunnen uitgeven, een half jaar later was hij twijfelende; het prospectus uit 1851 van het *Album der Natuur* droeg zijn instemming niet meer weg. Wat hij twee jaar later als uitgever van de *Brieven over den Bijbel* zich zelf niet zou hebben kunnen verantwoorden te doen, kon hij nog ondernemen in dit jaar zonder met zich zelf in tweespraak te komen. Als uitgever van de *Dichtwerken* van een kerkelijk onverdraagzaam man zou hij niet in conflict komen met zich zelf.

Het was als gevoelde hij zelf dat nu voor hem de tijd gekomen was en dat eigen godsdienstige opvattingen hem wellicht later niet meer zouden veroorloven de hulde aan Bilderdijk te brengen, die hij sinds jaren gehoopt had hem te kunnen te betoonen. Eenmaal het besluit genomen zelf de handen aan de ploeg te slaan, die anderen vruchteloos gepoogd hadden te besturen, ging hij zelf de bakens met ijver uitzetten om zoo

[1] „De Christen-zendeling" was een prijsvraag van de Maatschappij van fraaie Kunsten en Wetenschappen, waarvan het onderwerp door Tollens was opgegeven. De ingekomen antwoorden werden, na beoordeeling door Tollens, allen afgekeurd. Koenen's dichtstuk behoorde niet tot de antwoorden en viel in Tollens' geest (Brief van Tollens aan Koenen 30 Mei 1854). — In 1855 deed Kruseman er een nieuwe titeluitgaaf van verschijnen om het debiet te bevorderen, waarin hij niet slaagde.

1856. spoedig als mogelijk zou blijken de eerste aflevering te kunnen verzenden, nog voor dat een geheele ommekeer in zijn ethische denkwijze zijn beslag had gekregen.

A. C. Kruseman begon dan in het voorjaar van 1855 met ingenomenheid zijn omvangrijk plan uit te werken.

Drie vragen waren achtereenvolgens tot oplossing te brengen: wat heeft Bilderdijk geschreven, waar is het verschenen en wie is de tegenwoordige eigenaar. Een terreinverkenning viel niet moeielijk. De bibliographieën van Glinderman (1833), en van Klinkert [1], waren evenals de *Aanwijzing* en de *Nalezing* van Pan de hulpmiddelen om tot de wetenschap te geraken van Bilderdijk's letterkundige nalatenschap. Maar bezwaarlijker was het te weten te komen wie de eigenaars der kopyen waren. Natuurlijk dat Van Kesteren, die sinds het jaar 1822 waarin hij de eerste verkooping van ongebonden boeken gehouden had [2], zooveel kopyen van eigenaar had doen verwisselen, de aangewezen persoon was bij wien Kruseman in de allereerste plaats om inlichting ging aankloppen; ook Fred. Muller, boekverkooper in merg en been en geboren bibliograaf en Jacobus Radink, voor wien een boek een doodgewoon handelsartikel, meer niet, was, maar die dan ook in zijn geheugen zooveel te meer wist van de materieele geschiedenis van de boeken uit zijn tijd en uit vroegere perioden, werden door Kruseman geinterpelleerd. Zoo doende, al vragende en vernemende, al speurende en zoekende, kon hij vrij wat kopyen op het spoor komen en aankoopen, en kon hij als eerste post van deze onderneming den 24 Mei 1855 als betaald aan J. F. K. Schwaebe een bedrag van *f* 570 boeken. Bij lange na waren toen nog niet alle eigenaars bekend, veel minder van de bekende eigenaars de kopyen aangekocht. Om voortgang in het werk te brengen, verzond Kruseman in April of Mei een circulaire, die hij in het *Nieuwsblad* van den 31 Mei 1855 liet opnemen en twee maanden later opnieuw verzond. Die circulaire „even krachtig als rond en roijaal" naar het oordeel

---

[1] *Gratis bijvoegsel van de Navorscher 1853.*

[2] *Levensschetsen en verspreide stukken.* Amst. 1884 blz. 104.

van Fred. Muller [1] druk ik hier in de laatste redactie *in extenso* af, om het belang dat dit stuk heeft als eerste officieele openbaring van Kruseman's plan. 1856.

HAARLEM, Julij 1855.

M.

Eenigen tijd geleden heb ik onderstaande circulaire in het Nieuwsblad van den Boekhandel geplaatst, die alzoo welligt ter uwer kennis gekomen is, maar die ik ten overvloede de vrijheid neem hier te herhalen.

„*M.* Sinds zoolang ik in den Boekhandel was bestond bij mij, even als bij zoo velen, de wensch, dat eindelijk toch eens de zoo *verspreide werken* van onzen BILDERDIJK bijeengebragt, en door een kompresser druk algemeen verkrijgbaar gesteld mogten worden. Ik juichte daarom van ganscher harte de beweging toe, die er in den Hollandschen handel ontstond, toen in 1847 op eens uit België van de Gebr. GYSELINCK het plan uitging, om BILDERDIJK *na te drukken*, en daardoor onze Vaderlandsche Uitgevers wakker werden gemaakt, om die uitgave te voorkomen door zelve de handen aan den arbeid te slaan. Het is mij ter ooren gekomen, dat er toen, behalve het plan van associatie van de H.H. KEMINK, ook door anderen over een dergelijk voornemen is gedacht.

Het is natuurlijk, dat ik, bij die bemoeijing van zoo geachte Uitgevers als de bovenbedoelden, mij zeer bescheiden op den achtergrond hield, en de behartiging der zaak gaarne aan zooveel betere zorgen overliet dan de mijne. Maar die beweging van ijver en opgewektheid eindigde weder in eene normale kalmte, en BILDERDIJK kwam noch in België, noch in ons Vaderland. Hoe langer die onver-

[1] Brief van Fred. Muller 1 Juni 1855.

1856. schilligheid of werkeloosheid aanhield, des te sterker ontwaakte bij mij de lust, om te trachten te doen, wat een ander toonde te laten varen. Thans, na weder verloop van niet minder dan acht jaren, meen ik tijd in overvloed gelaten te hebben aan ieder ander, om de uitgave te beproeven, en mij vrij te kunnen achten van alle laakbare concurrentie, wanneer ik zelf de zaak weder aanvat. Afziende van het uitgebreider plan om *alle* werken, ook de prozaïsche, van den auteur te verzamelen, heb ik het mij tot taak gesteld om te trachten ten minste de *Dichtwerken* van onzen BILDERDIJK uitgegeven te krijgen, en zonder eenige achterhoudendheid veroorloof ik mij, U daarvan bij deze kennis te geven, een beroep doende op uw welgezinde medehulp.

't Is er nogtans verre van af, dat ik ook in dit opzigt onbillijk of ter kwader trouw zou begeeren te handelen. Zonder eenig misbruik te willen maken van het verjaarde eigendomsregt, en met de erkenning van alle — hoewel niet onoplosbare — bezwaren, die er verbonden zijn aan de reproductie van de uitgaven tusschen 1803 en 1817, wensch ik alleen langs den breedsten en openlijksten weg te geraken tot het doel, dat ik mij met eenige warmte heb voorgesteld. Ik kom daarom ruiterlijk met dezen brief tot U en andere eigenaars van Bilderdijksche kopijën, met de vraag, of gij mij tegen *billijke* vergoeding het regt tot herdruk wilt afstaan, hetzij met of zonder de voorhandene exemplaren.

Op dien voet wil ik ze voor mij zelven pogen te verzamelen; maar ik erken even rond, dat ik ook aan *U* of aan *ieder ander* de geheele onderneming wil afstaan, zoo *Gij* die thans nog voor u zelven begeeren mogt, U daartoe *mijne* kopijen aanbiedende tegen den prijs, dien ik er zelf voor heb besteed. Ik meen dit den kordaatsten voorslag, dien iemand zou kunnen vergen, en daardoor blijk te geven, dat ik alleen wensch te ijveren zooveel ik *kan*, dat er een BILDERDIJK kome (en wel thans, nu er gevaren dreigen, die ik mij niet geroepen reken hier te ontwikke-

len), onverschillig of die bij mij of bij een ander het licht 1856.
zoude zien.

Wilt Gij mij toestaan gebruik te maken van *Uwe* kopijen, dan vraag ik U om een *billijk* voorstel, een voorstel dat aanneembaar is, en niet zoo uit de hoogte, dat er aan geene bereiking te denken valt. Ik bid U daarbij in aanmerking te nemen:

1. Welk voordeel U heden de fonds-artikelen van BILDERDIJK opleveren;
2. Wat uwe kopijen schade zouden kunnen lijden door een kompleeten en uit den aard der zaak kostbaren herdruk;
3. Wat door U zelven betaald zou kunnen en willen worden, indien deze vraag van U tot mij, in plaats van van mij tot U uitging; — en eindelijk in gemoede te overwegen:
4. Wat er toch te winnen valt bij eene onverzettelijke vasthoudendheid aan onze wederkeerige kopijen, die steeds eene verschijning van BILDERDIJKS werken, tot oneer en grieve van den Boekhandel, in den weg blijft staan.

Wil de uitgave thans nog door U of door een ander worden ondernomen — ik herhaal het — 't zal mij even lief zijn en *mijne* kopijen zijn op genoemde voorwaarde tot uwe dienst. Ik wil er gaaf afstand van doen, zelfs zonder eenig voorbehoud van deel in de onderneming, daar ik voor mij zelven, indien de uitgave mij verleend werd, ongaarne deelgenooten zou hebben, en ik mij evenmin aan een ander zou begeeren op te dringen. Wil eene onderneming, naar mijn bescheiden oordeel, met warmte worden behartigd, dan moet ze in handen van één en niet van meerderen zijn.

Behoef ik het U, na het bovengezegde, te herhalen, dat ik in deze poging meer door eenige letterliefde en door Uitgevers-conscientie gedreven worde, dan door eigenbelang? Bij eene uitgave als deze, is het welslagen of het

1856. mislukken zelfs in de verte niet te berekenen. Maar 't zij voor mij zelven, 't zij ten behoeve van een ander, ik maak het mij tot een pligt, om met al mijn vermogen *het mijne* te doen, ten einde te trachten aan onze litteratuur niet langer te onthouden de uitgave der werken van onzen zoogenoemden Eersten Dichter, wiens bezit — waarlijk niet onze nationale eer! — eene zeldzaamheid is, en waarvan laauwheid en onwil in onzen Boekhandel hoe langer hoe meer de schuld en de schande zouden dragen.

Breng het uwe toe tot het waardigste monument voor BILDERDIJK, de uitgave zijner werken, en vereer mij met Uw welberaden en welwillend antwoord."

Van verschillende kanten heb ik hierop de meest belangelooze, vriendschappelijke antwoorden en aanbiedingen ontvangen, die ik met alle erkentelijkheid waardeer. Bij een zoo uitgebreid plan evenwel als de verzameling van BILDERDIJKS werken, is het nog steeds een zoeken in den blinde, wáár alle de kopijën zich bevinden; en toch is het weten hiervan een hoofdvereischte tot verdere bemoeijingen. Ik acht mij daarom verpligt mij persoonlijk te wenden tot allen, van wien ik reden heb te veronderstellen, dat zij iets van BILDERDIJK in hun fonds bezitten.

Indien ik wèl onderrigt ben, berust bij U het kopijrecht van:

Mogt dit zoo zijn en wilt gij mij helpen in mijne bedoelingen, dan verzoek ik U beleefdelijk eenig berigt, voor welken prijs gij mij het kopijregt met of zonder (*liefst zonder*) de exemplaren wilt afstaan. Ik bid u daarbij nogmaals zoo *billijk mogelijk* te zijn, daar ik u niet behoef te zeggen, hoe bij de **menigte** van BILDERDIJKS werken, de opofferingen spoedig wel zóó zouden kunnen zijn,

dat er voor nu noch ooit aan eene verwezenlijking van 1856.
't voornemen te denken zou wezen.

Mij met Uw welwillend antwoord vleijende, ben ik met achting en groete

UEd. Dw. Dienaar

A. C. KRUSEMAN.

De gevolgen van deze circulaire bleven niet uit; nieuwe aanbiedingen kwamen in, en was eenmaal één kopy aangekocht, de resteerende moesten tot allen prijs bemachtigd zien te worden; want ontbrak er één kopy aan Kruseman's *Bilderdijk*, er zou geen sprake kunnen zijn van *kompleet* en het plan zou niet alleen onherroepelijk in duigen moeten vallen, maar de besteede gelden zouden reddeloos verloren zijn, daar het niet denkbaar was dat een eventueele verkoop der verkregen kopyen de uitgeschoten onkosten zouden dekken. Er zou misbruik gemaakt worden van de wetenschap, dat hij tegen elken prijs sommige kopyen in zijn bezit moest zien overgaan. Ongelukkig voor Kruseman was één der voornaamste bezitters van Bilderdijk's kopyen Radink te Amsterdam, die 42 titels van den dichter in zijn fonds had. Ongelukkig, want hij toonde zich weinig bereid tot medewerking. Kruseman wist van dien „onbuigzamen bestrijder" zijn „vriendelijken medehelper" te maken, en tegen betaling van de som, waarvoor Radink zelve de kopyen gekocht had, vermeerderd met 5 percent rente, te zamen ƒ 2346.44[5] en een exemplaar op best papier der kompleete uitgave, kreeg hij de kopyen in zijn bezit.

Op een dergelijken voet deed ook Suringar te Leeuwarden, die zelf in vroegere jaren ook eens een poging in deze richting gewaagd had [1], zijn eigendom over. Andere eigenaars volgden; Groebe, Wansleven, Ten Brink en De Vries, Jacob, Muller, om de voornaamsten te noemen, waren tot afstand te vinden. Moeielijkheden, die uit den weg geruimd moesten worden, deden zich natuurlijk voor; kopyen waarvan de eigenaar niet te vin-

[1] Brief van Suringar 8 Juli 1855.

1856. den was [1], of anderen, waarvan verschillende personen als eigenaars zich gedroegen. Op *De muis- en kikvorschkrijg* meenden Van Boekeren en Van der Post beiden recht te hebben; van beiden kocht Kruseman het recht, terwijl later, nadat deze kopy reeds afgedrukt en in den handel was, Bilderdijk's zoon kwam vertellen, dat dit werk altijd door den dichter zelve als privaat eigendom beschouwd was en aan de verkoopers het recht van eigendom betwistte [2]; evenzoo handelde hij later met de Wed. G. Goossens en Weddepohl over *De moord van Woerden* van Vrouwe Bilderdijk. Roelants te Schiedam bleef onverzettelijk zijn Bilderdijk-kopyen, die hij kort te voren uitsluitend ter opname in zijn *Pantheon* van C. van der Post Jr. en Schwaebe gekocht had, aan Kruseman over te doen; die kopyen moest Kruseman wel overnemen, om ze vroeg of laat in het *Pantheon* te zien verschijnen. Principieele bezwaren deden zich voor met Van der Post over de *Mengelpoëzy* en de *Poëzy* verschenen in 1799 onder het decreet van 1796 en in 1803—1807 onder de wet van 1803, die het eeuwigdurend kopyrecht gedecreteerd had. Maar aan den anderen kant ook de meest mogelijke welwillendheid, wanneer de Erven Bohn, de familie Kesteloot te Gent en Joh. Enschedé en Zonen kosteloos kopy-afstand of het recht ter overname aanboden. Bilderdijk werd langzaam saamgebracht; een groote uitbreiding werd aan de drukkerij gegeven met het oog op de nieuwe groote onderneming. De handpersen werden vervangen door twee snelpersen; de lettervoorraad kreeg aanmerkelijke versterking, vooral in de boekletter [3]; nieuwe letterzetters werden gevraagd [4] en met een zolder vol onverkoopbaar goed, met het recht van hernieuwde uitgaaf, dat Kruseman zich voor *f* 7095 en 12 present-exemplaren had weten te verzekeren, kon zee gekozen worden.

Een dergelijk bedrag, feitelijk zonder vasten grond als eerste

---

[1] *Nieuwsblad voor den Boekhandel* 4 en 18 October 1855.

[2] Brieven van Da Costa 8 Maart en 11 Maart 1859.

[3] O. a. werd hem door de lettergieterij van Joh. Enschedé en Zonen den 29 November 1855 afgeleverd 311.50 pond garmond romein n°. 22.

[4] *Nieuwsblad voor den Boekhandel* 20 December 1855.

som in de onderneming gestoken, werd door menigeen, al was 1856.
hem dan ook het juiste bedrag niet bekend, voor een roekeloos waagstuk gehouden. En ook Kruseman zelf moet zich wel eens beklemd hebben gevoeld. Want hoe zou de onderneming ontvangen worden? Zou zij opgang maken bij het publiek? Zou het Dietsche volk Neerlands zoogenaamden eersten dichter genoeg willen waardeeren om prijs te stellen op het bezit van zijne kompleete *Dichtwerken?* Het zou een gouden of een ijzeren ketting wezen voor den uitgever. „Aanvangen is bij mij — ik streef er ten minste naar — voortgaan en afmaken, schreef Kruseman eens vol zelfbewustheid van zijn kracht aan Da Costa; ik ben opgegroeid onder 't leggen van spoorwegrails" [1], en het zou blijken, dat zijn zelfvertrouwen niet misplaatst was; het zou blijken, dat Kruseman geen misrekening gedaan had, toen hij het plan op touw zette, en dat hij de aangewezen persoon was om den lang verwachten *Bilderdijk* uit te geven.

Het welslagen van een uitgave, welke ook, hangt, afgescheiden van de inwendige waarde en van de meer of mindere mate van medewerking van den Boekhandel en van kooplust van het publiek van twee gegevens af: van de activiteit van den uitgever, het materieele deel en van de geschiktheid van den redacteur, het intellectueele deel. De Bilderdijk-kopyen waren, zooals zij zich opstapelden op de Haarlemsche zolders, een ongeordende hoop; er moest orde in gebracht worden; er moest een persoon gevonden worden, die het werk zou regelen en wiens bezielende geest, door het vinden van een logische opeenvolging der dichtstukken deze doode massa ten leven zoude weten te wekken en den weg zou weten te wijzen tot een studie van den mensch en den dichter Bilderdijk, zooals die zich in zijn dichterlijke nalatenschap vertoont. Die persoon moest zijn een geestverwant van Bilderdijk, een dichter als hij, zoo mogelijk iemand, die Bilderdijk gekend en met hem omgegaan had, die in hem zijn meester erkende; die persoon moest en kon geen ander zijn dan Da Costa, Da Costa, de kweekeling,

[1] Brief aan Da Costa 28 October 1856.

1856. de navolger en de wederga van Bilderdijk. Want Bilderdijk, hoe had hij in de laatste van zijn jaren zich in Da Costa verjongd gezien en hem als zijn evenknie voor den toekomst begroet:

> Niet door Natuur verknocht, maar Geestelijker banden,
> Zijt gy me een evenbeeld, en wordt het eens geheel.
> Uw geest was Poëzy, smolt samen met den mijnen
> In 't bovenmenschelijk vuur uit hooger kring dan de Aard '.

Reeds één jaar na zijn vestiging had Kruseman gepoogd Da Costa te winnen voor het plan een nieuwe uitgaaf van Bilderdijk's *De ondergang der eerste wareld* te bezorgen [2], thans, nu voor literairen arbeid Kruseman uitsluitend de uitgever van Da Costa geworden was, was één woord van Kruseman voldoende om Da Costa tot de grootsche taak te bewegen, de rangschikking der gedichten van Bilderdijk, zijn „dierbaren Vader in het geloof" [3] op zich te nemen en zijn beste krachten in te spannen om de vergetelheid, waarin Bilderdijk bij het publiek allengs scheen te zullen geraken te doen wijken.

> Geen' Bilderdijken bij hun leven
> Wordt de eerekrans naar eisch gegeven,
> En worstelaren zoo als hij,
> Valt vaderland en volk eerst na hun uitgang bij! [4]

had Da Costa 12 jaar te voren, in September 1843, gezegd: hij ging zich opmaken de eer, die het jonge Holland Bilderdijk's kunst, maar meer nog aan zijn doel verschuldigd was [5], naar ver-

---

[1] Bilderdijk. *Aan Mr. Isaac da Costa* (*Krekelzangen*. Rott. 1823 Dl. III blz. 56). In *De dichtwerken* (Dl. XI blz. 253) geteekend 1821, in den oorspronkelijken druk 1820.

[2] „Doch hetzij met de uitgave van het Bilderdijksche heldendicht, hetzij met eenigen anderen letterarbeid, zal het mij altijd aangenaam zijn UEd. zoo veel de zaak moge medebrengen, eenigen voorkeur te bewijzen, zoo als ik van den beginne UEd. te kennen gaf." (Brief van Da Costa 22 Mei 1841.)

[3] *Brieven van Mr. Isaac da Costa*. Amst. 1873 Dl. III blz. 185.

[4] Da Costa in *Muzen-almanak voor 1844* blz. 17.

[5] *Brieven van Mr. Isaac da Costa*. Amst. 1873 Dl. III blz. 18.

mogen aan den gestorven zanger te bewijzen en het vooruit- 1856.
zicht alleen van dien taak was hem onuitsprekelijk bemoedigend. „Men kent Bilderdijk hier nog niet, schreef hij aan Groen [1], dan fragmentarisch, eenzijdig, accidenteel. Nu gaat hij verschijnen in den rijkdom van dat ensemble der zeldzaamste poëtische grootheid en schoonheid. Nu zal men het, om dus te zeggen, aanschouwen en tasten wat in Bilderdijk aan Nederland gegeven werd." „Sedert nu bijna een eeuw, schreef Da Costa na de voltooiïng van den arbeid aan Kruseman [2], is Bilderdijk en zijn dankbare kweekeling na hem, werkzaam geweest voor den dichterlijken roem van het vaderland. Welk is tot hier toe voor hem[?] 't meest de openbare weêrklank in dat vaderland geweest? Miskennen, schelden, verguizen, ignoreeren (het ergste van alles!)"

Da Costa ging zich dan aan de taak wijden Bilderdijk aan Neerlands volk terug te geven. Maar toen hij eenmaal het aanbod van Kruseman aangenomen had, begon hij te wankelen. Overleg met Groen deed hem echter volharden in zijn eenmaal genomen besluit; „ook zonder mijne medewerking komt de editie tot stand, die Kruseman geheel onafhankelijk van mij heeft ondernomen, die hij geheel zonder mij zou kunnen tot stand brengen. Alles is er op ingericht om den compleeten Bilderdijk als dichter te geven. Onttrek ik mij, dan geven wij juist het antidotum, dat met mijne inleiding enz. bedoeld is, prijs. Dan komt Bilderdijk in deze geheel nieuwe kracht en gestalte geheel in 's vijands hand en macht; Dr. van Vloten, bijv., of de Roomschen, of wie weet welke andere van de mannen der eeuw, bij wie in deze laatste tijden het crediet van Bilderdijk zeer gerezen schijnt" [3].

Het was dus de heimelijke hoop, dat de nieuwe uitgaaf vooral dienstbaar zou zijn aan een stuiting der liberale denkbeelden op kerkelijk en op politiek terrein en een wenschelijk tegenwicht zou kunnen aankweeken tegen de Katholieken, die

---

[1] t. a. p. Dl. II blz. 397.
[2] 11 Februari 1859.
[3] *Brieven van Mr. Isaac da Costa.* Amst. 1873 Dl. III blz. 4.

1856. door de invoering der Bisschoppelijke Hierarchie in 1853, hoe langer hoe meer een vast aaneengesloten partij gingen uitmaken, dat Da Costa meende zich niet te mogen onttrekken. De apologie, die hij beoogde aan zijn vereerden leermeester te wijden, was zijnerzijds het zwaartepunt van zijn arbeid, de toekomstige *De mensch en de dichter Willem Bilderdijk*.

De toekomst zou leeren of zijn hoop bewaarheid zou worden, en Kruseman's onderneming werkelijk een schrede vooruit zou zijn tot grootere en betere waardeering van Bilderdijk onder het groote publiek in de richting die hij wenschte. Er viel voorshands vrij wat werk te verrichten voor het eerste vel ter perse gelegd kon worden; over velerlei vraagpunten moest een beslissing genomen worden, voor velerlei moeielijkheden en bezwaren moest een uitweg gevonden worden. De kompleete *Dicht*werken — want de prozawerken had Kruseman reeds van begin af buiten zijn onderneming gehouden — waar bestaan die in? Moeten daar ook onder begrepen worden, de tallooze gedichtjes, die na het overlijden van den dichter, meer curiositeitshalve in verschillende jaarboekjes opgenomen werden? Neen was de beslissing; slechts dat wat door Bilderdijk zelf in het licht gegeven is of daarvoor bestemd was moet een plaats vinden; wat door hem niet voor het publiek bestemd was, moet onherroepelijk uitgesloten worden, al wordt dan ook door deze en gene een onuitgegeven gedicht gepubliceerd [1]

---

[1] *Brieven van Mr. Isaac da Costa*. Amst. 1873 Dl. III blz. 10. „Als ik mij wèl herinner, is door UWEd. tot beginsel aangenomen en mij voorgeschreven, om op te nemen in onze uitgave wat van B. *in druk* bestaat, onder voorbehoud nogtans om zulke weg te laten, die (gelijk het *Waschmandversje*) uit geen enkel oogpunt eenige waarde hebben. Wierd toch door ons niets anders gedrukt dan 't geen door den Dichter-zelven ter uitgave bestemd was, dan kwamen ook onderscheidene verzen uit de *Nalezingen* in twijfel. Wat later in *Muzen-almanak*, *Letterbode* of waar ook, als bepaald van Bilderdijk was medegedeeld, kon als een vervolg op die *Nalezingen* gedacht worden. Onze kompleete uitgave is met die opname beter te verdedigen, dan met weglating van alles 't geen hier en elders verspreid is." (Brief aan Da Costa 22 Augustus 1857).

„Zulke onhandige vereerders, meende Kruseman, zijn toch waar- 1856.
lijk plagen voor ieder, die een beroemden naam draagt." [1]

Evenzoo viel de beslissing over twijfelachtige gedichten, waarvan de echtheid niet als een paal boven water stond, als de *Galante dichtbuimen* van Riemsnijder [2]; zoodoende werd aan de verzameling een wettige en billijke grens gesteld, die aan den eisch der onderneming zou voldoen.

Hoe moet de indeeling der gedichten zijn, zuiver chronologisch, een herdruk der bundels, of systematisch? Hetgeen Van Lennep bezig was te doen voor Vondel, die door een chronologischen herdruk van diens werken daardoor tevens een beeld ontwierp van het leven van dezen „vader der nieuwe Nederlandsche Dichtkunst" en dat Kruseman ook voor Bilderdijk wilde navolgen, werd door Da Costa voor Bilderdijk niet wenschelijk geacht [3]. Vier hoofdafdeelingen, historische, didactische, lyrische en gemengde poëzie [4], met hun onderafdeelingen, werden voor systematische indeeling aangenomen [5]. En eenmaal deze beide hoofdpunten vastgesteld, kon met ijver de intellectueele voorarbeid een aanvang nemen. De bibliogra-

---

[1] Brief aan Da Costa 12 November 1857.

[2] De quaestie van de authenticiteit van dezen bundel is reeds zooveel maal elders besproken, dat ik er hier van kan zwijgen. Alleen hier medegedeeld, dat de uitgever Mulder II (A. H. van Gorcum) te Amsterdam, de uitgever van de *Asmodée*, in Maart 1859 na het verschijnen van de kompleete *Bilderdijk* in het *Nieuwsblad* (17 Maart 1859) onverwacht mededeelde, dat hij uitgegeven had de „Galante dichtluimen van Mr. W. B.....dijk..... Tot wederlegging van het beweren des Heeren Kruseman als zoude hij de compleete dichtwerken van Mr. W. Bilderdijk hebben uitgegeven, is aan elk exemplaar een autographisch certificaat van den dichter H. Tollens, Czn toegevoegd." — „Hoe veler hart, dat nog rein was, is er misschien niet door ontvlamd in onreinen gloed, en hoe véél verderf is er alzoo niet reeds door gezaaid, vooral in jeugdige harten," klaagde J°. de Vries over die uitgaaf. (Brief 25 Maart 1857.) — Vgl. *Bouwstoffen* Dl. I blz. 431.

[3] *Brieven van Mr. Isaac da Costa.* Amst. 1873. Dl. III blz. 31.

[4] M. a. w. de afdeeling, waarin die gedichten geplaatst zouden worden, die in geen der andere afdeeling te huis behoorden; de gewone moeielijkheid bij elken bibliographischen systematischen arbeid.

[5] Dl. XV blz. 600.

1856. phieën van Glinderman en Klinkert werden onder Kruseman's toezicht bewerkt, gecollationeerd, onderling en met de eerste drukken der dichtbundels vergeleken, het resultaat voorloopig door hem vastgesteld en definitief gearresteerd door Da Costa en zijn zoon Mr. A. da Costa, zijn trouwen, niet minder ijverigen hulp en raadsman.

Schijnbaar zou op dezen vasten grondslag rustig voortgewerkt kunnen worden en zouden de drukproeven onvermoeid en zonder tusschenpoozen als een stortvloed elkander kunnen opvolgen, toen ook een formaat in navolging van de *Aurora* en de *Buitenlandsche klassieken* aangenomen was [1]. Er riepen

[1] „Het oordeel over den *vorm* is geheel onderscheiden. De liefhebbers, de mannen van bibliotheken, de orthodox-klassieke literatoren zijn verontwaardigd over het corset, dat ik de werken des Dichters heb aangesnoerd: het 12° formaat. Zij hadden den Bilderdijk willen zien op het groote, wigtige Zaansche mediaan-papier uit onzen gouden tijd, liever in vijftig of zeventig dikke deelen, dan in tien, liever van *f* 200.— dan van *f* 40.—; Bilderdijk, in een woord, als een kolossale figuur, met den oud-deftigen mantel in breede plooijen. Zou ik dan debiet gehad hebben? — Anderen — óók vereerders van den Dichter! — begeerden den *minst* mogelijk kostbaren vorm, een twee-kolommen-editie, de helft goedkooper, om *driemaal* meer koopers en Bilderdijk alzoo driemaal meer gepopulariseerd te hebben. — Weer anderen kozen twintig andere formaten — ik heb, bij dat verschil, vollen vrede met het tegenwoordige, en verzoek de beoordeelaars te wachten tot onzen Bilderdijk daar staat in zijn tien lijvige, ferme deelen, die ik voor mijn oog reeds gereed zie, zooals ze daar, deftig gebonden, in een boekenkast zoo wel als op eene étagère van de huiskamer hunne plaats kunnen vinden." (Brief aan Da Costa 8 Maart 1856). — Zooals blijkt uit een bewaard gebleven proefblad was Kruseman's allereerste denkbeeld *Bilderdijk* te herdrukken in twee kolommen van 69 regels in een platgezette brevier. In het prospectus dd. Februarij 1856 schreef hij aangaande het formaat:

„Al bekleedt ook de uiterlijke vorm slechts een zeer ondergeschikte plaats in de zorgen eener uitgave, zoo heeft niettemin ook deze, bij eene onderneming van eenen omvang als de tegenwoordige, eenig overleg gekost tot voorbereiding eener bepaalde keuze. Indien de werken van BILDERDIJK herdrukt werden in het oude en weelderige groot-8°, zou de kostbaarheid een bezwaar geweest zijn voor de algemeene verspreiding; werden zij gedrongen in het zuinige en kompresse eener twee-kolommen-editie, de lezing zou voor velen ligt vermoeijend geworden zijn. Zoo heeft dan de

weer nieuwe vragen om beslissing. Orthographie, drukfouten, varianten, verscheidenheid in zetsel, Oostersche talen, opheldernde aanteekeningen en wat al niet van meer of minder ondergeschikt belang, de uitgebreide correspondentie tusschen Da Costa en Kruseman — ik schat het aantal gewisselde brieven op ruim 700 — is overrijk in allerlei bijzonderheden, die het overwaard zouden maken de vele bouwstoffen hierin opgehoopt omstandig te behandelen. Ik bepaal me hier, al is het noode, tot een vluchtig overzicht der door mij genoemde punten. 1856.

De orthographie was al een van de eerste quaesties; want Bilderdijk was, en hoe kon het anders, in spelling en interpunctie zich zelf niet altijd gelijk gebleven in het lange tijdsverloop van ruim 50 jaar, dat door hem de proeven zijner poezie gecorrigeerd werden en had meestal bij herdruk van zijn eigen werk den eersten druk niet letterlijk gevolgd. De laatste druk, aldus viel de beslissing, zou gevolgd worden, wanneer althans met eenigen redelijken grond aangenomen kon worden, dat de dichter dien zelf gecorrigeerd had en onveranderd werd dus de spelling overgenomen zooals Bilderdijk zelf die in verschillende tijdperken zijns levens gegeven had.

Opheldernde aanteekeningen door Da Costa te schrijven, zooals Prof. David te Leuven gedaan had voor *De ziekte der geleerden* in 1848 tot 1854 verschenen [1], zouden achterwege blijven; Bilderdijk, niets minder, maar ook niets meer was de richtsnoer, die den weg aanwees en bleef aanwijzen, ook in een onderdeel, waarop de geheele onderneming een oogenblik scheen te stranden. Het waren de onkieschheden in Bilderdijk's werk, die Da Costa er een oogenblik ernstig over deden denken zijn ontslag te vragen als behartiger der uitgaaf [2]; hij vond echter volkomen

---

Uitgever besloten tot eenen groot-12° druk, die duidelijk en gemakkelijkheid paart aan min kostbaarheid en die overeenkomt met den smaak onzer dagen."

[1] *Brieven van Mr. Isaac da Costa.* Amst. 1873 Dl. III blz. 131. Die Belgische herdrukken waren in Nederland niet in den handel verkrijgbaar en werden hier te lande als nadruk beschouwd.

[2] Vgl. t. a. p. Dl. III blz. 6.

1856. vrede en overtuiging in de meening, dat dergelijke uitingen wel degelijk opgenomen behoorden te worden. „Mijn eigen gemoed verzet er zich tegen, schreef Kruseman aan Da Costa als zijn eigen meening [1], wanneer ik ze onder 't oog krijg in de eerste proeven. Toch geloof ik, dat het — hoe zedelijk ook beter — een literaire *misdaad* zou wezen ze in deze eerste kompleete editie weg te laten of ze in een hoek te schuiven. Bilderdijk behoort tot de *historie*, en daar mag geen tittel of jota van worden verduisterd. De waarheid en alléén de waarheid moet hier, evenals overal elders worden gestand gedaan. Zou men geen reden hebben om het voortreffelijke in Bilderdijk te ontkennen of te miskennen, indien er zelfs een enkele regel verduisterd werd van zijne fouten? De verantwoordelijkheid is noch aan U noch aan mij van de vlekken die wij kopieeren zullen, en ik voor mij ten minste acht mijne conscientie of mijn zedelijk gemoed gansch onbezwaard, door Bilderdijk te geven, zooals hij *is*. Bilderdijk is zoo veelzijdig, dat alle partijen, alle rigtingen hem zouden kunnen wenschen en geven op *hare* manier, en ieder zou kunnen zeggen: zie, dat is *mijn* Bilderdijk. Maar zoo zou hij *de* Bilderdijk niet wezen. En *dien* toch moeten wij geven, onvervalscht, onverschrokken en kordaat. Zelfs al moest ik er een groot gedeelte van mijn debiet door verliezen, dan toch zou ik geen anderen Bilderdijk willen geven — tegenover mijne letterlievende verpligting — dan den auteur zooals hij reilt en zeilt." Kruseman's argumentatie, volkomen homogeen met die van Groen van Prinsterer, wien Da Costa hierover eveneens geraadpleegd had, overtuigde hem bijkans geheel [2], maar niettemin bleef het hem toch voortdurend en herhaaldelijk een bron van ietwat verdrietelijks bij dat hoogst belangrijke werk.

Die huldiging der historische waarheid, die ik niet in Kruseman verwacht had en vooral niet hier, waar het denkbeelden gold, die met zijn karakter in heftigen tweestrijd waren, moest echter niet tot de alleruiterste consequentie doorgedreven wor-

---

[1] Brief aan Da Costa 4 Maart 1856.

[2] *Brieven van Mr. Isaac da Costa.* Amst. 1873 Dl. III blz. 21.

den; uniformiseering van het zetsel [1], het in- en uitspringen der regels, het gebruik van klein kapitalen voor eigennamen [2], de nieuwe *Bilderdijk* zou hierin geen trouwe navolging worden van de *editiones principes*. 1856.

Evenzoo werd in den ouden tekst, en te recht, ingegrepen, bij aperte drukfouten; een enkele maal kwam de vraag voor of hetgeen het gedrukte voorbeeld te lezen gaf een drukfout was, al dan niet. Is in *Koekeloer's* bekenden regel

Hier hangt hy, met het hoofd hem benglende uit den bék [3]

het woord *hoofd* niet een drukfout voor *tong*, zooals Da Costa meende? Kruseman's technische kennis der poezie, geholpen door zijn goeden smaak, zag het anders in [4]. „Ten volle toestemmende dat Bilderdijk of zijn drukker zich daar *kan* vergist hebben, en dat uwe verbetering alle voorkeur verdient, zou ik toch — om de consequentie—Bilderdijk Bilderdijk laten ook dáár, waar hem een vlek aankleeft, behalve in ontegensprekelijke drukfouten. Wij zijn met *strikte* vasthouding aan ons beginsel *gansch* verantwoord; *niet* door eene correctuur als de onderhavige, al zou 't ook *bij uitzondering* geschieden. En ik geloof (met alle discretie) dat de mikroskopische vitters den regel van Bilderdijk zouden *kunnen* verdedigen, uit het oogpunt van consonanten-spel, waarvan Bilderdijk soms zulk een groot liefhebber was:

*H*ier *h*angt *h*ij met *h*et *h*oofd hem Benglende uit den Bek.

waar de aspiratie van de menigvuldige *h*'s en de herhaling van de *b* wel iets hangends en bengelends, iets *schilderachtigs* heeft.

„Misschien zie ik geheel fout; 't is slechts een inval. 't Zou *kunnen* zijn, dat Bilderdijk zich juist door deze consonantencaprice had laten verleiden om er wat duidelijkheid aan op te offeren."

---

[1] Brief van Da Costa 6 October 1856.
[2] Brief van Da Costa 25 September 1857.
[3] *Dichtwerken* Dl. I blz. 452.
[4] Brief aan Da Costa 22 Maart 1856.

1856. Tallooze dergelijke opmerkingen van dien aard zijn in de correspondentie te vinden. Eén van die conjecturen werd door Da Costa zelf merkwaardig genoeg geacht om in zijn *Rekenschap* [1] aangehaald te worden als een gelukkige vondst van Kruseman [2] en terecht, want naderhand kwam Buser in de *Navorscher* [3] vertellen, dat Kruseman het wel degelijk aan het rechte eind gehad had.

Een ander bezwaar, dat ik hier even wil aanstippen, is de vraag of Bilderdijk's omwerkingen van Spieghel's *Hertspiegel*, van Van Haren's *De geuzen* en dergelijken wel een plaats moesten vinden onder Bilderdijk's *Werken* en evenzoo doe ik met de correctie van de Oostersche talen, dit laatste alleen om te kunnen mededeelen, dat het Arabisch nagezien werd door Dr. Bergman te Leiden, die zich daartoe had aangeboden [4], terwijl het Grieksch verzorgd werd door Huet [5]. Het over het hoofd zien door dezen laatste van een paar fouten, deed Da Costa opstuiven over Huet „die in de theologie zoo hoog een toon voert." [6] Later zal nog meermalen de gelegenheid gevonden

---

[1] Dl. XV blz. 610.

[2] „Uwe correctie in de *Tyrtaeus*, bl. 610 doet uw vernuft eer aan. Ik ben er jaloers van." (Brief van Pan 30 October 1858).

[3] 1859 blz. 95.

[4] Brief van Bergman c. 15 Mei 1856. — Da Costa behield het Hebreeuwsch voor zich.

[5] In de *Dietsche warande* (Dl. X 1872 blz. 384) schreef Thijm: „Het komt werkelijk in den smaak over Bilderdijk de schouders op te halen. Zelfs als dichter beduidt hij niet veel. Toen Huet, onder het korrigeeren van Krusemans uitgave, alle zwakke of bedenkelijke plaatsen uit de honderdduizenden vaerzen, die Bilderdijk geschreven heeft, opteekende, en deze distel-lezing in den *Spectator* had laten drukken, zeiden vele lieden — zelfs waren er koopers van den kompleeten Bilderdijk onder — „God dank, dat het zoo min is: nu behoeven wij Bilderdijk niet te lezen!" Als dichter was Bilderdijk gevonnist; men kon er zich te gereeder bij nederleggen, om dat men Da Costa (ondanks zijn christelijk geloof) zoo hoog opvijzelde: er kon hier dus geen sprake van vooroordeel zijn."

Ik geloof niet, dat de meening hier geuit, onjuist is, dat Huet alle proeven gelezen heeft.

[6] Brief van Da Costa 11 April 1857.

worden mede te deelen, hoe Huet hoe langer hoe meer een gruwel en een ergernis voor Da Costa werd en hoe Da Costa Kruseman er zijn ongenoegen over te kennen zou geven, dat hij de uitgever van een dusdanig schrijver zou willen zijn. 1856.

Het nam niet weg, dat beiden, Kruseman en Da Costa, een hoog literair genot hadden bij het lezen der proeven. „Hier bij proef van blad 15 [1]. Mag ik voor *den Ondergang* een naauwkeurig oog te meer vergen? Om dat niet als een *machine* te lezen is een heele kunst! Men wordt zoo ligt verleid om meer op den zin te hangen, dan aan een omgekeerde komma," schreef Kruseman [2]; en een jaar later toen de erotieke verzen in correctie kwamen [3]: „Daargelaten, dat B. zich nu en dan heeft laten verleiden tot wat al te sterk gekleurde en onkiesche détails, die van onzen tijd uit beschouwd des te aanstootelijker, maar in *zijne* dagen vergefelijker zijn, kan ik toch niet nalaten te zeggen, dat mij de lectuur van die beide eerste bladen der *Erotica* een *genot* geweest is. Ik had *Mijn verlustiging* nimmer gelezen, omdat 't genre minder aantrekt, ja eer stuit. Maar nu ik ze thans gelezen heb — wat juweelen van vorm, wat magt van taal! Ik heb nooit malscher Hollandsch onder de oogen gehad; onder 't stijve corrigeeren heb ik die verzen half gezongen" [4].

Hetgeen Da Costa voor dezen inspannenden, maar niet minder verheffenden arbeid genoot, stond feitelijk niet in evenredigheid met de vele moeite en zorgen, het somtijds eindeloos getob en het afmattende corrigeeren van deze 16 deelen. Aan Kruseman echter allerminst de schuld; hij bood wat van hem, „den voortreffelijken boekhandelaar" [5], bij het hoogst kostbare der onderneming en bij de nog altijd onzekere kans van slagen ook maar gevergd kon worden. Beperkt taalgebied, ziedaar de oorzaak, en Da Costa begreep dat dan ook. Niet al-

---

[1] Van Dl. II.
[2] Brief aan Da Costa 17 Juni 1856.
[3] In Dl. X.
[4] Brief aan Da Costa 29 Juli 1857.
[5] *Brieven van Mr. Isaac da Costa.* Amst. 1873. Dl. III blz. 17.

1856. leen dat hij dan ook genoegen nam met de overeengekomen som, al was het alleen maar om het hoogere, christelijke denkbeeld, dat aan de toekomstige uitgaaf bij hem ten grondslag lag en de piëtistische neiging, die hem het werk deed aanvaarden, maar hij sloeg de handen aan den arbeid en een klein deel van het werk zou reeds in het licht verschenen zijn, voordat het contract geteekend was.

De Ondergeteekende A. C. Kruseman te Haarlem, heeft den tweeden Ondergeteekende, Mr. I. da Costa ss. tt., te Amsterdam, verzocht op zich te willen nemen de rangschikking van en het toezigt over de uitgave van Bilderdijk's kompleete Dichtwerken, onder bijvoeging van eene levensbeschouwing des Dichters, de aanvulling door registers en wat ter kompletering der editie noodig zou worden geacht, ZEd. daarvoor als honorarium aanbiedende eene som van Een duizend Guldens.

Deze overeenkomst aangegaan zijnde, wordt de voldoening dier som bepaald als volgt:

1.	Met 1 December 1856	*f* 300.—
2.	Zoodra (vóór of na die dagteekening) het plan der rangschikking van al den voorraad door Mr. I. da Costa op schrift gebragt is, eene som van	„ 150.—
3.	Bij de levering van het handschrift der *eerste* afdeeling van Bilderdijk's Levensbeschrijving, hetzij in 1856 of 1857.....	„ 150.—
4.	Bij de levering van de *tweede* afdeeling bevattende het overzicht van de werken..	„ 150.—
5.	Met 1 December 1857	„ 150.—
6.	Bij het besluit des geheels t. w. den afdruk van het laatste vel.....	„ 100.—
		f 1000.—

Haarlem, April 1856.

A. C. Kruseman.
Is. da Costa.

Er werd niet strikt de hand gehouden aan deze overeen- 1856.
komst. Da Costa's *Redevoering* over Bilderdijk, den 11 October 1856 gehouden op het feest dat te Amsterdam georganiseerd was ter herdenking van den honderdsten geboortedag van den dichter [1], wist Kruseman zich voor zijn fonds te verzekeren voor ƒ 200. De uitgave daarvan zou, wel is waar, geheel onafhankelijk van de *Bilderdijk* geschieden, toch waren èn schrijver èn uitgever èn het onderwerp zelve te nauw aan elkander verwant, dat het één in het debiet geen invloed zou oefenen op het ander. Er was meer: er waren andere plannen in de lucht. De *Dichtwerken* van Bilderdijk, besloten door Da Costa's *De Mensch en de dichter Willem Bilderdijk*, zouden eerst dan een volkomen afgerond geheel kunnen vormen, wanneer de dichterlijke werken van mevrouw Bilderdijk zich aansloten aan den poëtischen arbeid van haar man. En Da Costa, die zich ook met de redactie van die gedichten zou belasten, maakte van die gelegenheid gebruik om voor zich een hooger honorarium te bedingen dan feitelijk in evenredigheid stond tot het vermelde in bovenafgedrukt contract. Kruseman, die de waarde van Da Costa voelde en begreep, wilde medewerken en bracht het honorarium voor de 19 deelen op ƒ 2000.

Hij voelde en begreep de waarde van Da Costa; hij wilde medewerken en hij kon dat: het debiet stelde hem er toe in staat. Nadat van de op handen zijnde verschijning eerst mededeeling gedaan was aan de Koninklijke Akademie van Wetenschappen, verscheen in de laatste week van Februari 1856 de eerste aflevering der *Dichtwerken;* te gelijk werd de Boekhandel en het publiek met 40000 prospectussen [2] en 7000 groote aanplakbiljetten bewerkt.

---

[1] *Bilderdijk herdacht* kwam eerst in November 1856 afzonderlijk uit en dekte ruim de kosten; het werd later herdrukt in de *Dichtwerken*. (Dl. XV blz. 555.)

[2] Als advertentie overgedrukt in de *Haarlemsche Courant* van den 25 Februari 1856. — In de *Bouwstoffen* (Dl. I blz. 429) noemt Kruseman dit cijfer van 40000; het is echter niet juist, naar ik geloof. Onder dit cijfer toch zullen, voor een deel ook begrepen zijn de prospectussen, circulaires enz. later nog verspreid, samen 68620 exemplaren.

1856. De ondergeteekende acht het zich een bijzonder voorregt de boven omschreven uitgave te kunnen aankondigen.

Menigeen, die zijn vaderland lief heeft en belang stelt in zijne letterkunde, betreurde het sinds lang, dat de werken van BILDERDIJK niet alleen te weinig gekend werden, maar dat zelfs hun meer of minder volledig bezit tot de zeldzaamheden behoorde. Nederland, gewoon als bij historisch geruchte zijnen BILDERDIJK te stellen tegenover Duitschlands GOETHE, scheen het genot en de verdediging dier overtuiging te moeten overlaten aan enkele bevoorregten, die zich beroemen mogten den arbeid des Dichters te kunnen overzien in een reeks van meer dan twee honderd deelen en deeltjes, waarin die poëzy voor het oog der meesten verborgen lag, en die volledig slechts voor honderden van guldens te bekomen waren.

Na dat, sinds BILDERDIJKS dood, herhaalde malen de pogingen waren mislukt, zoowel in België als in Nederland, om dezen schat te verzamelen, ten einde dien, in gelijken vorm herdrukt, voor billijken prijs verkrijgbaar te stellen, heeft de ondergeteekende er in mogen slagen, zij het dan ook door meer dan gewone inspanning en opoffering van zijnen kant, mitsgaders door de welwillende medewerking van de zijde der verschillende eigenaren, om door aankoop al de kopij-regten magtig te worden, die noodig waren tot volvoering van zijn uitgebreid plan. Hij is daardoor thans in staat, den zoo lang gekoesterden wensch te vervullen naar eene kompleete uitgave der Poëtische werken van BILDERDIJK.

De leiding van deze belangrijke onderneming heeft hij mogen opdragen aan Mr. Is. DA COSTA, die deze taak, met medehulp van zijnen zoon Mr. A. DA COSTA, belangstellend heeft aanvaard.....

Aan het slot van deze korte aankondiging heeft de Uitgever nog alleen een beroep te doen op de medewerking van allen, die prijs stellen op eene degelijke letterkundige onderneming. Hij heeft die onderneming gewenscht en aanvaard, zich de groote opofferingen wel bewust die

ze kosten moest. Hij geeft haar thans met moed en ver- 1856.
trouwen over aan de ondersteuning zijner landgenooten, overtuigd, dat de opgave van inteekenaren, waarvan het werk zal worden vergezeld, een blijk zal opleveren zoo van den nationalen zin als der waardeering van het echte kunst- en taalschoon, die in Nederland nog gevonden worden, en van welke de hoogschatting van den in zoo vele opzigten eenigen BILDERDIJK op den duur niet te scheiden is.....

In weerwil van dien overvloed van prospectussen ging de onderneming in den beginne niet. Om de voorwaarden kon het publiek niet afgeschrikt worden; zij waren matig genoeg gesteld, zooals kan blijken uit hetgeen op de achterzijde van het omslag te lezen stond [1].

WIJZE VAN UITGAAF.

De kompleete Dichtwerken van BILDERDIJK zullen in dezen vorm beslaan omstreeks tien [2] deelen van ongeveer 700 [3] bladzijden elk, en verschijnen in maandelijksche afleveringen van zeven vel druks of 168 bladzijden, voor den prijs van slechts **90 cents** [4] de aflevering. Vier [5] afleveringen vormen een deel van 700 [6] pagina's, tegen *f* 3.60 [7] over welke som na de uitgave van ieder deel zal beschikt worden. — Een klein getal exem-

---

[1] Ik dank de kennismaking van een exemplaar in afleveringen aan de welwillendheid van den heer H. G. Bom te Amsterdam.

[2] Op het omslag van de derde aflevering veranderd in veertien.

[3] „ „ „ „ „ „ „ „ „ 500.

[4] „ „ „ „ „ „ „ „ „ 75 *cents*. In een advertentie in de *Haarlemsche Courant* van den 9 Februari 1857 wordt gezegd, dat aflevering 80 cent kost; de volgende advertentiën noemen weer den ouden prijs, 90 cent.

[5] Op het omslag van de derde aflevering veranderd in drie.

[6] „ „ „ „ „ „ „ „ „ 500.

[7] „ „ „ „ „ „ „ „ „ *f* 2.70.

1856. plaren, op *zwaar velijn* papier gedrukt, is te verkrijgen tegen verhooging van *f* 1.— per deel.

De geheele uitgave zal zich gelijkmatig verdeelen over een tijdvak van vier jaren en van nu af aan geregeld tot den einde toe worden voortgezet.

A. C. KRUSEMAN.

Toch was het debiet in het allereerst niet zeer aanmoedigend en scheen de kloek opgezette onderneming geen succes te hebben.

Natuurlijk liet Kruseman van dat minder welslagen aan de buitenwereld niets blijken. Het tegendeel was uit speculatieve doeleinden aangewezen en zoo verscheen dan ook op de binnenzijde van het omslag der tweede aflevering het volgende

BERIGT.

De Ondergeteekende acht zich verpligt, in antwoord op eene aan hem gerigte vraag, maar tevens ter algemeene kennisgeving, te melden, dat de *Voorredenen* van BILDERDIJK, vóór zijn onderscheide Bundels, alle hunne plaats zullen vinden in of achter de Levensbeschouwing des Dichters, waarmede Mr. I. DA COSTA zich bezighoudt.

Tevens heeft hij de groote voldoening van te kunnen mededeelen, dat binnen den tijd van **slechts vier weken**, na de eerste aankondiging der uitgave van de KOMPLEETE DICHTWERKEN VAN BILDERDIJK, reeds meer dan **ACHT HONDERD INTEEKENAREN** bij hem opgegeven waren, terwijl dit getal *dagelijks* aanzienlijk vermeerderd wordt door de bestellingen, die hij van de Boekhandelaren uit de verschillende oorden des Rijks ontvangt.

Bij dezen buitengewonen bijval in dit korte tijdsbestek mag hij zich overtuigd houden, dat de **te drukken Naamlijst van Inteekenaren** bij het einde van het werk een schitterend blijk zal opleveren van de waardeering van BILDERDIJK en van den nationalen zin en de letterlievendheid onzer landgenooten.

Ten einde ook deze Naamlijst zoo naauwkeurig moge-

lijk te doen zijn, zal hij telkens bij iedere aflevering de namen doen drukken van een gedeelte der Inteekenaren, opdat elk, bij eenige verkeerde opgave of drukfout, de gelegenheid hebbe, zich met een *franco* berigt wendende aan den Uitgever, zulks in de generale alphabetische Naamlijst te doen verbeteren. 1856.

Zooals gezegd is, het allereerste begin liet zich niet gunstig aanzien. Een reis naar Vlaanderen en persoonlijke bezoeken bij David, Pierson, Nolet de Brauwere van Steeland, Prudens van Duyse, St. Genois, Snellaert, Heremans, Van Beers, Mertens en bij anderen literatoren, deed Kruseman al reeds dadelijk in het begin van Maart in het belang van de zaak [1]. „'t Debiet gaat tamelijk, tamelijk. De locomotief moet er nog voor! 't Moet beter worden" [2]. En de locomotief kwam er voor; veertien dagen later ging het al beter, er kwam kans van te zullen slagen [3], uitgebreide colportage, advertentiën in dag- en weekbladen en telkens en telkens uitzending van prospectussen en circulaires brachten er het hunne toe bij.

Het hielp; van de tweede aflevering werden reeds omstreeks 800 exemplaren verkocht. „Voorloopig heb ik de méeste voldoening van mijn uitgave van BILDERDIJK, drukte Kruseman in een zijner circulaires aan den Boekhandel [4]. Het aantal exemplaren, dat van de eerste aflevering nagevraagd wordt, en de opgave van Inteekenaren, mij nu reeds van verschillende

---

[1] Brief aan Da Costa 4 Maart 1856. — In het volgend jaar 1857 dacht Kruseman er over een dergelijke reis naar Duitschland te doen ter bevordering van het debiet, maar liet dat na op aanraden van Fred. Muller. „Indien gij naar Duitsch[land] wilt gaan alleen voor zulke Hollandsche zaken, en te trachten Bilderdijk of dergel. dáár in te brengen, zoo geloof ik, dat ik niets beters, niets spoedigers te doen heb, dan u te zeggen: Blijf thuis, blijf thuis! *Mijns inziens*, is uw tijd en geld weggesmeten, en uw verdriet onoverzienbaar! Met Holl. boeken komende staat men U naauwelijks te woord, en ik vreeze of eene *reis* daarvoor het geschikte middel is." (Brief van Fred. Muller 27 April 1857).

[2] Brief aan Da Costa 8 Maart 1856.

[3] Brief aan Da Costa 22 Maart 1856.

[4] 7 Maart 1856.

1856. kanten medegedeeld, gaat mijne verwachting waarlijk ver te boven. Er zijn er, die nu reeds meldden in de twintig, één in de dertig, exemplaren geplaatst te hebben. — Door aanhoudend met de eerste aflevering en met de prospectussen te werken (het is de moeite wel waard voor zulk een langdurige uitgave) heb ik hoop op de schoonste uitkomst." — De Boekhandel werkte mede, en reeds betrekkelijk spoedig, in Juni 1856, toen het eerste deel compleet was en er reeds 1400 exemplaren geplaatst werden was het zeker dat de onderneming geen schadepost zou opleveren. Het financieel slagen der uitgaaf was verzekerd [1] en met gerustheid kon Kruseman een kleine wijziging in de uiterlijke wijze van uitgeven maken.

BERIGT

BIJ DE VERSCHIJNING VAN HET EERSTE DEEL

VAN DE

KOMPLEETE DICHTWERKEN

VAN

BILDERDIJK.

Nadat de eerste aflevering van BILDERDIJKS Dichtwerken, begeleid van het prospectus der uitgave, verschenen en met waarlijk opmerkenswaardigen bijval ontvangen was, werd den Uitgever van verschillende zijden de bedenking medegedeeld, dat de voorgestelde deelen van 28 vellen druks of vier afleveringen menigeen te zwaar en onhandelbaar voorkwamen, om zonder vermoeijing gelezen

---

[1] „Nu dit eerste deel kompleet is, doe ik een nieuw en dringend beroep op aller hulp. Een aantal vereerders van BILDERDIJK begeerde de uitgave éérst eenigzins gevorderd, voor zij zich aan inschrijving waagden. Zij kunnen thans zien, dat de onderneming bepaald doorgaat en aan geen mislukken meer bloot staat." (Circulaire in *Nieuwsblad voor den Boekhandel* 12 Juni 1856.)

te worden. Van de gegrondheid dier aanmerking overtuigd, acht hij zich verpligt daaraan gehoor te geven en de deelen uit drie, in plaats van vier afleveringen te doen bestaan. Hij meent zich nogtans aan deze verdeeling niet zóó strikt te moeten houden, dat niet soms een enkel vel meer of minder tot een deel zou mogen behooren, wanneer dit beter uitkomt met de gepaste afscheiding van den inhoud. 1856.

Het behoeft wel niet gezegd te worden, dat deze wijziging in den uiterlijken vorm geen den minsten invloed heeft op het getal der afleveringen zelve, of op den prijs van het geheele werk, zooals die beiden in het prospectus begroot zijn.

Bij de afsluiting, met deze derde aflevering, van het Eerste deel, dient ter kennisgeving, dat er een eenvoudige, degelijke linnen band voor de deelen vervaardigd is. De koopers, die hun exemplaar *ingebonden* begeeren, hebben, nu of later, de afleveringen slechts te doen bezorgen bij hunnen Boekverkooper, waar de Uitgever losse banden [1] zal verkrijgbaar stellen tegen **40 Cents** voor elken band.

Tevens veroorlooft zich de Uitgever, met alle bescheidenheid te berigten aan hen, die te regt hunne aandacht op drukfeilen vestigen, dat de correctie der proeven door zoo vele oogen en zoo zorgvuldig geschiedt, als gewacht kan worden van de naauwgezette begeerte, om den tekst in allen opzigte zuiver weder te geven. Men zie echter niet voorbij, dat ten beginsel is genomen, om BILDERDIJK te herdrukken geheél zoo als hij-zelf zijne werken bezorgd heeft, zonder de minste afwijking of wijziging van 't oorspronkelijke (behalve bij blijkbare vergissing), en dat alzoo geen ander aansprakelijk blijft voor de vaak onge-

[1] In de hiervoor aangehaalde circulaire (blz. 364 noot) staat: „Indien de Inteekenaren hunne Exemplaren gebonden begeeren, verzoek ik mij daarvoor losse bandjes aan te vragen. Ik heb, in navolging van de Heeren BINGER, VAN GOOR, VAN DEN HEUVEL, BRINKMAN en anderen, losse banden laten maken, waarin ieder zijn Exemplaar zelf kan doen binden."

1856. lijke spelling en schrijfwijze zijner woorden. — Waar hier of daar in deze uitgave een drukfeil schuilen mogt — gelijk deze gewoon zijn als met tergenden moedwil te sluipen in schier *alle* boeken — daar vraagt de Uitgever-Drukker, bij gereede bekentenis van schuld, verschooning en zal hij gaarne zijne fout herstellen door een verbeterblad, gelijk hij zich reeds genoodzaakt ziet te geven in de tweede aflevering, waar een tweemaal gezet *aan* op bladzijde 312 onbegrijpelijk genoeg aan aller aandacht bij het corrigeren ontsnapt is.

Reeds is den vereerders van BILDERDIJK te kennen gegeven, dat de Voorredenen der oorspronkelijke bundels later in deze uitgave hare plaats zullen vinden. Aan het slot namelijk des geheels zal eene Opgave in chronologische orde volgen van al de onderscheidene Deelen der oorspronkelijke uitgaven met de Titels, Voorredenen en Inhouden.

Ten slotte betuigt de Uitgever zijne erkentelijkheid voor de buitengewone belangstelling, die zijne van zoovele bezwaren en kosten verzelde onderneming bij ons letterlievend publiek zoowel in België als in ons Vaderland tot heden toe vinden mogt. Het hierbij kosteloos gevoegde portret, geteekend en gegraveerd onder toezigt van den Heer ROIJER, naar zijne eigene buste des Dichters, moge als een klein blijk van waardering niet ongevallig zijn aan de vele Inteekenaren, die den ondergeteekende zoo krachtig schragen in zijne poging om de kompleete uitgave van BILDERDIJKS Dichtwerken tot stand te brengen.

A. C. KRUSEMAN.

Het debiet bleef klimmende en bereikte ten slotte het cijfer van 1681 exemplaren bij inteekening, voor toen zeker een aanzienlijk getal van inteekenaren op een dergelijk werk. „Toen Bilderdijk zijn bundels voor een karig [*sic*] loon afstond aan ieder dien hij maar vinden kon, zou noch hij zelf noch iemand anders hebben kunnen droomen, dat de uitgever van zijn volle-

dige dichterlijke nalatenschap, veel jaren na 's dichters dood, daaraan een betrekkelijk aanzienlijk kapitaal verdienen zou," zou Kruseman zelf later moeten erkennen [1]. Bij de plechtige viering van het eeuwfeest der geboorte van Bilderdijk in October 1856 was die zekerheid van welslagen verkregen, en Kruseman greep deze gelegenheid aan om te verspreiden in 8000 exemplaren een in groot-kwarto van 16 bladzijden gedrukt *Nader prospectus der kompleete uitgave.* 1856.

De plegtige viering van het Eeuwfeest der geboorte van Bilderdijk, dezer dagen in Amsterdam uitgegaan van de Rederijkerskamer opgerigt in 1844 en bijgewoond door eene aanzienlijke schare van vaderlandsche letterkundigen, heeft een merkwaardig blijk gegeven der steeds klimmende waardeering van den grooten Dichter.

De ondergeteekende, die het zich een voorregt acht, te hebben mogen slagen in zijne poging om Bilderdijks in meer dan twee honderd bundels verspreide Poëzy tot zijn eigendom te maken en te verzamelen tot een lang begeerde, minkostbare en kompleete uitgave, neemt uit het gevierde feest aanleiding, om andermaal te wijzen op zijne uitgebreide onderneming. Hij doet dit nogtans niet als een bloote herhaling. Eerst nu toch, bij de schifting van 's Dichters bundels, en bij de regeling van al die verzen onder de rubrieken, waartoe zij behooren — een arbeid, dien hij dankt aan de welwillende leiding van Mr. Is. da Costa en zijnen zoon Mr. A. da Costa — ontwikkelt zich de rijkdom van den voorhanden schat met iederen dag al meer en meer, en treedt Bilderdijk hoe langer des te scherper in het licht als die Dichter bij uitnemendheid, dien ons Vaderland tot hiertoe alleen uit de schemerachtige kennis zijner bundels op meerder of minder grond in hem vermoeden of erkennen mogt. Hier aanschouwt men hem regt als den Meesterzanger 't zij op het gebied van de Romance, van den Epos, van het Drama, van de Ode

[1] *Bouwstoffen* Dl. I blz. XXVIII.

1856. of van het Leerdicht, 't zij op dat van Godsdienstige uitstorting des harten; 't zij hij zich vermaakt met de Erotische of de Satirische pen, of zich doet bewonderen in den overvloed zijner vaderlandsche, politieke, of eigen huis en leven betreffende gelegenheids-verzen, mitsgaders in al dien verderen rijkdom, die bezwaarlijk onder eene andere rubriek dan die van Mengelingen te brengen is.

Om reeds voorloopig eenig, zij het ook zeer algemeen Overzigt te geven van deze schier ongeloofelijke verscheidenheid en overvloed, doet de Uitgever zijn tegenwoordig Prospectus vergezeld gaan van een titel-opgave van den inhoud, zoo als die voorshands geordend en ter uitgave gereed ligt. Hij beoogt hiermede drieërlei doel. In de eerste plaats wenscht hij allen, die zijne onderneming zoo krachtig hebben ondersteund, reeds nu een oog te doen slaan op de stukken welker uitgave nog te wachten is; ten anderen verlangt hij dezulken, die zich BILDERDIJKS werken nog niet aanschaften uit twijfel, of de uitgave welligt gestaakt zou worden, de verzekering te geven, hoe geen mislukken van den voortgang te vreezen valt en hoe zelfs reeds de orde is aangenomen, waarin de uitgave zal plaats hebben; terwijl hij eindelijk deze voorloopige schets openbaar maakt, om haar te kunnen wijzigen, verbeteren, volmaken door de heusche aanmerkingen, die hij met alle bescheidenheid inroept van ieder, wiens belangstelling hem met eenige teregtwijzing zou willen verpligten. Zoo berigt hij dus, dat zijne Uitgave van den BILDERDIJK bevatten zal 's Dichters:

[Volgt de uitgebreide systematische inhoudsopgaaf].

. . . . . .

Aan het slot van deze aankondiging heeft de Uitgever nogmaals een beroep te doen op de medewerking van allen, die prijs stellen op eene degelijke letterkundige onderneming. Hij heeft die onderneming gewenscht en aanvaard, zich de groote opofferingen wel bewust, die ze kosten moest, maar zijn vertrouwen op de ondersteuning

zijner landgenooten is niet te leur gesteld. Reeds een getal van 1500 namen bevat de lijst der Inteekenaren. Zij zal, wanneer ze bij het laatste deel gedrukt is, een blijk opleveren van den nationalen zin zoowel, als der waardeering van het echte kunst- en taalschoon, die in Nederland nog gevonden worden, en van welke de hoogschatting van den grooten BILDERDIJK op den duur niet te scheiden is. 1856.

De tevredenheid over het welslagen der onderneming, waarvan Kruseman in deze prospectussen en circulaires deed blijken, vond natuurlijk weerklank bij hen, die geen materieel belang bij de onderneming hadden, en enkel en alleen die uitgaaf begroetten als een kloeke daad, die alle steun en waardeering moest ondervinden. Vlaanderen ging vooraan; Heremans in het *Leesmuseum* [1], de redacties van de *Gazette van Gent* [2], van de Antwerpsche *Le précurseur* [3], van de Antwerpsche *De broedermin* [4], van *Het handelsblad van Antwerpen* [5], van *Le messager de Gand* [6] en van *De eendragt* [7] gaven korte aankondigingen; in het laatste tijdschrift schreef Van Duyse waardeerende woorden over de uitgaaf [8], maar..... de Noord-Nederlandsche bladen bleven achter. Wel gaven een paar couranten enkele regels over de uitgaaf ten beste [9] — destijds een veel ongewoner verschijnsel dan thans — maar met uitzondering van het *Nieuwsblad voor den Boekhandel* [10], dat de onder-

[1] Gent Maert 1856 blz. 221.
[2] 15 Maert, 5 April, 23/24 Juny, 11 July. 4/5 Augustus en 28 December 1856.
[3] 7 mars 1856.
[4] 26 Maert 1856.
[5] 20 Meert en 4 April 1856. Gesteld door Van Duyse. (Brief van Van Duyse 23 Maart 1856.)
[6] 13 mars 1856.
[7] 6 Maert 1856.
[8] *De eendragt* 16 Maert, 28 September 1856, 15 February, 1 Maert, 13 September 1857, 3 January, 11 April, 23 Mei 1858 en 28 Augusty 1859.
[9] *Dagblad van Zuidholland en 's Gravenhage* 26 Februari 1856, en *Nieuwe Rotterdamsche Courant* 1 Maart 1856.
[10] 28 Februari 1856.

1856. neming natuurlijk hoogelijk prees, en van *De Tijdspiegel* [1], van *De Gids* [2] en van *De Dietsche waraude* [3] kwamen de Nederlandsche tijdschriften een paar jaar later vertellen, dat voor de uitgaaf en voor den vorm, waarin het werk voltooid was alle lof toekomt aan „den uitstekenden" Kruseman, „die daardoor meer dan ooit, getoond heeft, hoezeer hij de roeping begrijpt van die weinigen, die de pers meenen dienstbaar te moeten maken aan de bevordering van hooger belangen dan die van een geldzuchtigen handel of eene materiëele tijdsrichting [4]", dat Da Costa als Bilderdijk in zijn *De mensch en de dichter* getoond had dat hij wist wat lijden en strijden is, „strijden niet alleen voor de eer en de nagedachtenis van zijnen leermeester en vader (in geestelijken zin), maar vooral voor de beginselen, door Bilderdijk verdedigd" [5]; toen de uitgaaf voltooid was, en het te berekenen viel, dat de besprekingen, weinig of geen invloed op het debiet konden oefenen — aangenomen namelijk, dat dit het geval kan zijn — en eventueele steekhoudende opmerkingen niet meer gebruikt zouden kunnen worden, toen kwam Nederland laconisch vertellen, dat er een *Bilderdijk* verschenen was onder redactie van Mr. Is. da Costa, onder redactie van den man, wiens poëtische werken in de laatste jaren van zijn leven stelselmatig doodgezwegen werden [6].

Maar bleef Nederland ten achteren in de waardeering voor den arbeid van Da Costa tegenover Vlaanderen, waar Bilderdijk als een afgod vereerd werd, in het debiet zelve was het eveneens, betrekkelijk altijd.

Aardige ontdekkingen moest Kruseman daarbij doen, hoe hij medewerking ondervond waar hij het niet verwachtte, hoe Groen van Prinsterer voor vijf, zegge vijf exemplaren inteekende

---

[1] 1856 Dl. I blz. 361. — Volgens een brief van S. J. van den Bergh van den 4 April 1856 was dit artikel gesteld door Janssonius.

[2] 1856 Dl. II blz. 668 door D. Wetan (Joh. C. Zimmerman).

[3] Dl. II blz. 276.

[4] Ten Kate in *Boekzaal der geleerde wereld* van Januari 1860 blz. 6.

[5] Is. C[apadose] in *De Heraut* 17 Februari 1860 kol. 105.

[6] Vgl. hiervoor blz. 271.

en omgekeerd hoe b.v. Jeronimo de Vries, de zoon van Bilderdijk's vriend en bezitter van diens Bilderdijk-verzameling zich de kompleete *Dichtwerken* niet aanschafte [1]. 1856.

Ten bewijze van die betrekkelijk groote voorliefde in Vlaanderen strekke het getal exemplaren, dat door den Boekhandel genomen werd, zooals dat te vinden is in de *Naamlijst der inteekenaren* in het 15e deel [2]. Bovenaan staat de firma Van Gogh en Oldenzeel te Rotterdam met 56 exemplaren [3] en wordt gevolgd door J. P. van Dieren te Antwerpen met 53 en W. Rogghé te Gent met 47 exemplaren om met D. Post Uiterweer en Comp. te Utrecht (45 exemplaren) en Jac. Hazenberg Cz. te Leiden (43 exemplaren) de getallen boven de 40 te besluiten. Ongetwijfeld volgt hieruit, dat naar evenredigheid België veel meer deelnam in de onderneming, maar ook blijkt zulks uit de houding van de Regeering: in België nam de Koning uit eigen beweging voor zich een exemplaar, behalve nog bij uitzondering de 5 exemplaren voor het ministerie en voor alle openbare bibliotheken in België [4] — in Nederland teekende Z. M. voor één exemplaar [5], maar op ordinair papier. „De vingers joken mij, schreef Kruseman aan Da Costa [6], toen de *Naamlijst der inteekenaren* in proef was, om achter den naam

[1] „Dit is nu, het *eenige*, dat ik mij *niet mag* aanschaffen: — alles van B. hebbende, en dit, na mijns vaders overlijden, met vele kosten *gecompleteerd* hebbende, is het mij *pligtshalve*, als 't ware *verboden* geweest uwe uitgave mij aan te schaffen; daar dit toch alles in mijne verzameling gevonden wordt. Ik herhaal U dat was mij, gelijk ieder zijn eigen gevoel moet volgen een zeker *verbod*." (Brief van J°. de Vries 17 Augustus 1858). — De verzameling J°. de Vries werd in 1895 aan de Universiteits-Bibliotheek te Amsterdam geschonken.

[2] Achter blz. 613 vlg.

[3] Den 10 Maart 1856 schreef S. J. van den Bergh nog het tegenovergestelde: „Ik hoor tot mijn innige spijt, dat ze in Rotterdam zoo erg on-happig zijn: dat is God geklaagd."

[4] Die inteekening geschiedde, omdat het hier gold *„l'œuvre d'un grand écrivain néerlandais, dont il n'est permis à aucun de ceux qui cultivent les lettres flamandes, de négliger l'étude"*, zoo als de officieele missive van den 19 avril 1856 het uitdrukt.

[5] Missive van den 29 Maart 1856.

[6] 5 Juni 1858.

1856. van Belgiens koning, half uit erkentelijkheid aan dézen, half — ja, ik moet het tot mijn schande bekennen — ook uit wraakgierige geraaktheid over de laauwheid van de raadslieden onzer Kroon — de vingers joken mij om achter den naam van Belgiens Koning met gespatieerde letters te doen drukken: *„Mede twintig* [sic] *exemplaren voor de openbare bibliotheken van België".*"

Het had zich anders in den allereerste beginne niet laten aanzien, dat Vlaanderen zich zoo aan de onderneming gelegen zou laten liggen. „Ik heb tot heden een tiental inschr. op Bilderd.", was de veelbeteekenende kantteekening van den redacteur[1]-uitgever Rogghé te Gent, die in het bijzonder met het debiet in België belast was, bij de toezending van zijn *Gazette van Gent* van den 15 Maert 1856, waarin de eerste aflevering besproken werd.

De Bilderdijk's kompleete *Dichtwerken* kwamen in betrekkelijk korten tijd gereed; in de tijden, dat zetters, correctoren, drukkers, binders en uitgever zich met grooten ijver aan hun taak wijdden, werden geregeld 3 vel druks ieder van 24 bladzijden per week afgeleverd. De 14 deelen (275 vel druks van 24 bladzijden) werden compleet, gebonden en wel, reeds in Maart 1858, d. w. z. twee jaar na het verschijnen van de eerste aflevering, gedebiteerd.

BERIGT
aan de Inteekenaren op
BILDERDIJKS KOMPLEETE DICHTWERKEN.

De ondergeteekende heeft het genoegen te kunnen berigten, dat hij met inspanning van alle krachten en door de onvermoeide medehulp van de HH. Mr. Is. DA COSTA en Mr. A. DA COSTA er in heeft mogen slagen, om reeds thans den druk van BILDERDIJKS KOMPLEETE DICHTWERKEN ten einde te brengen. Het geheele

[1] Zie brief van Van Duyse 1 Juli 1858.

werk, veertien deelen vormende en naar het in het Pros- 1856.
pectus aangegeven plan geregeld, ligt afgedrukt.

Alleen blijven nog te drukken over: de Voorredenen der bundels, de Aanwijzingen van Mr. J. PAN en van wijlen den Heer GLINDERMAN, de Algemeene Registers, benevens een korte Rekenschap van het plan en de indeeling dezer uitgave, welke alle te zamen het laatste deel zullen uitmaken; terwijl eindelijk Mr. Is. DA COSTA's toegezegde arbeid over het leven en de werken des grooten Dichters het geheel, volgens het Prospectus, zal voltooijen. Deze beide deelen zullen in den loop, welligt reeds in de eerste helft, van dit jaar 1858 gereed zijn.

De Inteekenaren die verlangen mogten reeds nu hun exemplaar van Bilderdijk kompleet te bezitten, gelieven daarvan slechts te doen blijken door de onderteekening van ommestaand biljet en de inzending daarvan aan den Boekverkooper van wien zij gewoon zijn hun exemplaar te ontvangen. De overige deelen worden hun dan weldra toegezonden en op rekening van 1858 gebragt.

Voor de overige Inteekenaren blijft de toezending haar gewonen geregelden gang gaan.

Behalve dat de ondergeteekende voor zich zelven gewenscht heeft zijn lievelingstaak, de uitgave van Bilderdijks kompleete Dichtwerken, zoo spoedig ten einde te brengen als met de naauwgezetste behartiging bestaanbaar was, heeft hij zich van de middelen voorzien om aan die uitgave toe te voegen wat gerekend mag worden daarmede in het allernaauwst verband te staan: de verzameling ook der Dichtwerken van Vrouwe

KATHARINA WILHELMINA BILDERDIJK.

BILDERDIJKS geest en leven zijn aan de werken en het leven zijner Gade te innig verwant geweest en vloeijen daarmede te zeer zamen, dan dat de arbeid der Dichteres niet zou behooren op dien des Dichters te volgen.

Mr. Is. DA COSTA heeft de regeling ook van dezen

1856. bundel op zich genomen, op geheel dezelfde wijze als die van BILDERDIJKS DICHTWERKEN. De verzameling zal zich alzoo splitsen in de volgende onderdeelen: Treurspelen. — Southey's Rodrigo de Goth. — Verhalen en Romancen. — Stichtelijke Poëzy. — Gedichten voor Kinderen. — Gelegenheidsverzen. — Vaderlandsche Poëzy. — Oden en Mengelingen; alles vervat in hoogstens zes afleveringen of twee deelen, in vorm en prijs gelijk aan de overige.

De uitgever, die ook met den druk van die verzameling zich wenscht te spoeden, mag vertrouwen dat eene algemeene belangstelling hem in deze vervolledigiug van eene zorgvolle en kostbare uitgave schragen zal, te meer, daar de uitgave van Bilderdijk één deel minder is uitgevallen dan in den aanvang geraamd was en de Inteekenaren alzoo met eene niet noemenswaardige geldelijke bijdrage de werken van Vrouwe K. W. Bilderdijk zullen kunnen plaatsen nevens die van haren Echtgenoot.

Hij verzoekt met alle kieschheid, dat men dit toone door de invulling van het tweede hier bijgaand biljet en de toezending ook daarvan aan zijn gewonen Boekverkooper.

HAARLEM,
Februarij 1858. A. C. KRUSEMAN.

Een vijftiende deel, waarin de *titels, inhoud, voorredenen en berigten der oorspronkelijke editiën*, een *algemeene inhoud*, de *Aanwijzing der oude en nieuwere dichters door Mr.* W. Bilderdijk *en Vrouwe* K. W. Bilderdijk *overgebragt en nagevolgd* [1], voor deze uitgave door Mr. J. Pan bewerkt, een herdruk van Da Costa's *Redevoering* van den 11 October 1856, een *Reken-*

[1] De wensch naar een dergelijke aanwijzing was Kruseman kenbaar gemaakt door W. Everts, professor aan het Seminarie te Rolduc: „Het betaamt niet, dunkt mij, dat een vreemdeling bij het lezen van Neerlands grootsten dichter, met een glimlach van verachting kunne zeggen: „Kraai, dat „zijn paauwvederen"." (Brief 15 Mei 1856).

schap der opvatting en uitvoering van het plan dezer editie en de *Naamlijst der inteekenaren* besloot de grandiooze reeks [1]. Ook dat deel werd gedebiteerd en Kruseman kreeg eenige exemplaren terug van de inteekenaars, op grond, dat het prospectus sprak van veertien deelen of veertig afleveringen en zij daarom niets meer dan dat wilden aanvaarden. „Die stoffels koopen alzoo een huis, maar weigeren de sleutels" [2]. 1856.

Nauw sloot zich bij die kompleete *Bilderdijk* aan de kompleete *Dichtwerken van* Vrouwe Bilderdijk; het werd op geheel dezelfde wijze als *De Dichtwerken van* Bilderdijk uitgegeven en zou, volgens belofte bij de verschijning van de eerste aflevering in Januari 1859 nog dat jaar compleet verschijnen. Evenals bij de *Bilderdijk*, maar in tegenovergestelden zin, bleek ook hier de oorspronkelijke raming verkeerd uit te komen, daar *De dichtwerken van* Vrouwe Bilderdijk drie deelen zouden beslaan. En ook in een ander opzicht bleek dat het geval. De *Bilderdijk* gaf een aanzienlijke winst, de *Vrouwe Bilderdijk* niet. Het publiek was vrij wel blijkbaar verzadigd van Bilderdijk's muze [3]. Kruseman's vertrouwen werd niet bewaarheid, dat algemeene belangstelling zijn pogen zou blijven ondersteunen. Zoo b.v. zond Buijs de eerste aflevering terug, daar hij niet hoog kon loopen met die verzen [4]. De uitgave van deze drie deelen (oplaag 1500 exemplaren op

---

[1] In vele exemplaren komt nog voor Da Costa's feestelijk klokkenlied, dat hij na de voltooiing van den arbeid als een gelukwensch aan meester en arbeiders ter drukkerij op het Spaarne toezond, kennelijk een herinnering aan Schiller's *Das Lied von der Glocke*, wiens 100-jarig geboortefeest in die dagen in Duitschland gevierd werd.

[2] Brief aan Da Costa 16 September 1859.

[3] „Na rijpe overweging ben ik, onder uwe goedkeuring besloten, om in December *niets* van Vr. B. af te leveren, maar liever te wachten tot Januarij. Ik heb hoop, dat bij het openen van versche rekeningen het publiek ligter over te halen zal zijn om ook Vrouwe B. te koopen, dan wanneer ik *nu* nog met zulk eene vrij kostbare suppletie aan kom. *Speculatief* acht ik dit verstandig en ééne maand wachtens is voor de belangstellende inteekenaren toch zoo véél opoffering niet." (Brief aan Da Costa 30 November 1858).

[4] Briéf van Buijs c. 2 Februari 1859.

1856. gewoon en 200 exemplaren op best papier) dekte de kosten, meer niet [1].

Onder vrienden werd echter destijds reeds gezegd, wat later in 1867 [2] door Van Vloten in de *Bloemlezing uit de dichtwerken van Mr. Willem Bilderdijk, naar tijdsorde gerangschikt*, in 1869 bij Ter Gunne verschenen, bevestigd zou worden, dat de kompleete *Bilderdijk* van Kruseman niet zou voldoen aan het publiek. De herdruk van *alle* poëtische werken van Bilderdijk niets minder, maar ook niets meer, moest een sleutel zijn tot de kennis van den dichter; het moest wezen een legger en een goudmijn voor hem, die zich met Bilderdijk als mensch en als dichter wilde gaan bezighouden; het zou moeten blijven een studiewerk voor den geleerde, geen uitspanningslectuur voor het publiek [3]. De inteekenaars hadden zich laten verschalken door Kruseman's exploitatie-middelen en Bilderdijk's grooten naam; veelal gingen de afleveringen onopenge-

[1] „Als ik voor mijne uitgave niet wat over had en alleen te rade ging met mijn belang, zou ik als een dwaas handelen door nog de minste kosten te maken voor *De dichtwerken van* Vrouwe Bilderdijk, die, met moeite uit de handen der oorspronkelijke eigenaars gebroken en op dezelfde goedkoope wijze verkrijgbaar gesteld, tot heden toe zóó weinig koopers vinden, dat mijne bestellingen nog geen 150 exemplaren bedragen. Dat is eene teleurstellende waarheid van het oogenblik en door mijne wat onhandige haast welligt mede veroorzaakt, maar niettemin voor 't moment eene *waarheid* en eene hoogst schadelijke ondervinding tevens." (Brief aan Da Costa 9 Maart 1859).

[2] Het prospectus op deze *Bloemlezing* wordt genoemd in het *Nieuwsblad voor den Boekhandel* van den 26 September 1867.

[3] In *De Gids* (1869 Dl. IV blz. 487) sprak Gorter dit uit, naar aanleiding van Van Vloten's uitgaaf: „De *Kompleete Werken* zijn en blijven met de bundels brieven het groote, deftige magazijn, welgeordend van binnen, statig van buiten, onmisbaar voor wie Bilderdijk bestudeeren wil en uit den rijken, opgestapelden voorraad trekken wat hem past. De *Bloemlezing*, gevolgd als het kan door een dozijn andere onder allerlei formaat en voor allerlei spotprijs te koop, zij de komenij, waar wij burgerlui ons voorzien, niet in het groot, maar voor onze centen in het klein, de waar ons netjes en draagbaar ingepakt en met een vriendelijk woord van raad en inlichting overgebracht wordt." Een tegenschrift vond dit artikel in *Simon Gorter's beoordeeling van Mr. Willem Bilderdijk. Een woord van teregtwijzing door* J. D. van der Plaats.

sneden in de kast [1]. „Van de drie en twintig honderd [*sic*] inteekenaren hebben minstens twee duizend — wij zouden er op durven zweren — de vier en veertig laatste afleveringen van Bilderdijks kompleete dichtwerken [de *Dichtwerken* zelve verschenen in vijf en veertig afleveringen] — wrevelig en zonder opensnijden in hunne boekenkast te slapen gezet, regt overeind. En de eerste aflevering? Zij lazen haar en getuigden: Goed voor eens, maar nooit weder [2]." En zelfs zij, die al die gedichten doorworsteld hadden, zij moesten er voor uitkomen, dat zij toen eigenlijk nog niet wisten waarom Bilderdijk den naam van zulk een groot dichter gegeven werd [3]. 1856.

Aanleiding was er zeer zeker voor den gewonen lezer om den persoon van Bilderdijk als dichter niet te doen uitkomen in zijn ontwikkelingsgang door de systematische indeeling zijner gedichten, zooals die door Da Costa ontworpen en doorgevoerd was. De stemmen, die zich eerst fluisterend onder vrienden hadden doen hooren, zouden na Da Costa's dood (28 April 1860) aan Kruseman zelf kenbaar gemaakt worden. „Ik ried u aan, schreef b. v. Alberdingk Thijm [4], Bilderdijk's poezie niet van zijn proza schriften te scheiden, en hem *chronologisch* te

[1] Mededeeling van een inteekenaar, die thans een goede plaats in de letterkundige wereld inneemt. Vgl. een advertentie in *Nieuwsblad voor den Boekhandel* 2 Februari 1860, waar een onopengesneden exemplaar van de *Bilderdijk* (15 dln.) te koop wordt aangeboden, en Zimmerman in *De Gids* 1861 Dl. I blz. 135.

Een debitant, die met den ganschen toestand in den Boekhandel ontevreden was, schreef in het *Nieuwsblad* van den 7 Mei 1875 o. a. de volgende woorden, geheel toepasselijk op de *Bilderdijk*: „De boekenrekken of étagères zijn volgestopt met ongelezen werken, die afleveringswijze verschenen, bij den binder te logeeren zijn geweest, die de onhebbelijke massa, door ze in een paar banden te zetten, wat in fatsoen heeft gebracht, zóó, dat ze nu ten minste dat nut opleveren, dat ze dienen als ornement, evenals een stuk porcelein." (Vgl. *Bouwstoffen* Dl. II blz. 437.)

[2] Huet in *De Nederlandsche Spectator* 1860 blz. 11, herdrukt *Litterarische fantasien en kritieken*. Haarl. (1888) Dl. XXV blz. 2.

[3] Mededeeling van een ongenoemde aan Mr. A. da Costa. (Brief van Da Costa 19 Juli 1859.) Vgl. Schimmel in *De Gids* 1860 Dl. I blz. 19 en 20.

[4] Brief van Alberdingk Thijm 15 Juni 1860.

1856. publiceeren. Gij weest op de groote geldelijke bezwaren. Later lachte mij het overzicht in verband van hetgeen de Meester in ieder bizonder *genre* geleverd had eenigszins toe en ik beval uw moedige onderneming aan [1]; maar ik heb daarna de ondervinding moeten opdoen, dat het beter geweest ware *geen* kompleete *Bilderdijk* uit te geven, dan een zoodanige. Ik heb het stilzwijgen bewaard, wijl ik uw begonnen en met kracht doorgezet werk niet verstoren wilde — maar ik ben U thands schuldig, U aan te kondigen, dat ik, hulde blijvende doen aan Uwe intentiën, beschouwingen over Bilderdijk zal hebben in te stellen, waarbij (ofschoon het gebruik van uw werk aanbevelende) ik tegen het klassifikatie-systeem nadrukkelijk moet opkomen."

Een paar maanden later kwam A. S. Kok zich zelf voor het samenstellen van een *Bloemlezing* aanbevelen [2], maar trok zich terug, toen hij van Van Vloten vernam, dat De Génestet dezen arbeid reeds ondernomen zou hebben. Kok herhaalde zijn bezwaar openlijk in 1864 [3] en Kruseman moest hem gelijk geven [4].

Maar ook Alberdingk Thijm bleef denken over een bloemlezing. In weerwil dat een paar door hem bezorgde proefdeeltjes niet het gewenschte succes gehad hadden, kwam omstreeks nieuwejaar 1867 Schadd tot hem met een bepaald voorstel. Dat was aanleiding voor Thijm om de kompleete *Dichtwerken* nog eens in zijn geheel door te lezen en thans, 7 jaar later, was zijn indruk van de door Da Costa gevolgde methode geheel gewij-

[1] Zie hiervoor blz. 370.

[2] Brief van Kok 17 Augustus 1860.

[3] *Dietsche warande* Dl VI blz. 573. Vgl. Dl. X blz. 384.

[4] „Ja, Kok heeft gelijk: een bloemlezing uit Bilderdijk zou niet alleen een voordeelige, maar ook een goede onderneming zijn. Ik bid U, wie heeft moed om uit de achttien dikke deelen naar het beste te zoeken? En sinds Huet in *De Spectator* den poeët mishandeld heeft, twijfelt er zelfs menigeen aan of B. wel de lectuur waard is. Een keurlezing van de prachtigste onder de vele prachtige meesterstukken is tegenover 's Dichters schim en het wankelend publiek pligt geworden. Wie mijn *Bilderdijk* koopen zal kan het doen. Ik voor mij pas er voor." (Brief aan Fred. Muller 27 Februari 1864).

zigd. „Ik doorlees nog eens uw geheele verzameling, schreef hij 1856.
aan Kruseman, en kan u verklaren, dat ik meer en meer ingenomen raak met de gevolgde methode van bewerking en uitgaaf. Ik heb u vroeger wel eens gezegd dat ik eene volstrekt chronologische rangschikking den voorkeur zou gegeven hebben; maar ik zou toch ook *deze* klassifikatie nu voor niets ter waereld willen missen, en ik kan u niet zeggen, hoe veel genot het mij oplevert, die vroeger Bilderdijk zoo in een geheel ander formeel verband, maar toch ook volledig heb leeren kennen, hem nu in zulke geheel nieuwe rapporten zich voor mij te zien ontrollen" [1].

Als handelsman zou Kruseman zelf aan dezen wensch geen gehoor kunnen geven; zelfs zou hij zich er tegen verzetten dat door een ander zonder zijn toestemming gedichten uit de kompleete *Bilderdijk* voor een *Bloemlezing* overgenomen zouden worden en een confrater zijn kopy zou bestelen.

Eerst de nieuwe eigenaar zou voor een *Bloemlezing* een derde geen moeielijkheden meer in den weg leggen. Zoodra was na de fondsveiling van Juli 1867 het artikel niet afgeleverd, of twee maanden later werd door Ter Gunne reeds een prospectus op een chronologisch geschikte *Bloemlezing* verzonden. Wat Da Costa gehoopt had, dat niet gebeuren zou, was geschied: Bilderdijk was gevallen in handen van Van Vloten, en het is dan ook niet te verwonderen, dat Koenen, Da Costa's trouwe vriend, klaagde, dat die uitgaaf een voor Bilderdijk zeer vijandigen geest ademde [2].

Bilderdijk's vereerders meenden daarom, dat de zaken, zooals ze destijds stonden, alleen gered konden worden door een nieuwe editie der kompleete *Dichtwerken*, maar dan zuiver chronologisch gerangschikt; het was Beets, de eenige nog levende van de oudere generatie, die daarvoor na den dood van Koenen en Groen van Prinsterer in aanmerking kon komen en die zich omstreeks 1880 bereid verklaarde het gansche werk in tijdre-

[1] Brief van Alberdingk Thijm 23 Februari 1867.
[2] Brief van Koenen 8 Juli 1873.

1856. kenkundige orde te verschikken, toen een latere eigenaar der kopy over een herdruk begon te denken [1].

Toch was de systematische orde door Da Costa na rijp beraad aangenomen, al had Kruseman van den beginne af aan wel vermoed, naar ik denk, dat de aangenomen indeeling niet voldoende zou zijn.

Voor Da Costa toch was het herdrukken der poezie van Bilderdijk niet het eigenlijke doel alleen geweest, waarom hij die taak op zich genomen had; voor hem was een wijsgeerige levensbeschrijving de hoofdzaak, die hij al zeer subjectief zou meenen op te moeten vatten. Even zoo goed als de rangschikking der gedichten door hun ontworpen was, niet streng wetenschappelijk, maar geheel en al met apologetische bijoogmerken, zou het zwaartepunt der geheele uitgaaf bij hem liggen in een door hem te schrijven deel, dat de sluitsteen van het gansche gebouw moest worden, dat Kruseman bezig was op te trekken, in *De mensch en de dichter Willem Bilderdijk*.

Het was dan ook al reeds vrij kort na het begin van het werk dat het plan gevormd werd, dat Da Costa die in 1844 reeds een *Overzicht van het leven en de werken van W. Bilderdijk en Vrouwe K. W. Bilderdijk, geb. Schweickhart* in het licht gegeven had en aan wiens pen de uitgever Van Brederode het artikel *Bilderdijk* in Van der Aa's *Biographisch woordenboek* verschuldigd was, ook een overzicht zou geven van den persoon van Bilderdijk als afsluiting van zijn kompleete *Werken*, door een apologetisch-biographische proeve [2], waarin noch de tijdgenooten van Bilderdijk, noch de ondankbaren van zijn eigen tijd zouden gespaard worden, en Da Costa zelf bekende die inderdaad zeer onwetenschappelijke opvatting reeds voordat er één letter van dat levensbericht op papier stond. „Mocht

[1] „Dr. Nic. Beets heeft zich niet ongenegen verklaard op nader overeen te komen voorwaarden eene nieuwe uitgave van Bilderdijk's Werken in chronologische en alzoo afwijkende orde van de tegenwoordige uitgave te bewerken." (Aanteekening bij den titel van Bilderdijk's *Dichtwerken* in den *Catalogus* der fondsveiling W. H. Kirberger 20 November 1883 blz. 8).

[2] *Brieven van Mr. Isaac da Costa*. Amst. 1873 Dl. III blz. 228.

het werk nog op één enkel hart invloed hebben, en tot nadenken brengen, hoe de verwerping van het *positive*, dat is *Bijbelsche Christendom*, ook tot wansmaak noodwendig leidt; — en ware het nog slechts tot *wansmaak*" [1]. 1856.

Blijkbaar had Da Costa zich moeten inspannen om dit werk te schrijven en had hij door het oprichten van een eerzuil voor zijn geliefden leermeester, de naakte historie geweld moeten aan doen. Het geleerde en kritische vulgus duchtte hij niet, „waar het de onfeilbare waarheid, — geen feilbare menschen, arme zondaars — geldt" [2]. Hoe anders te verklaren Da Costa's mededeeling aan Groen: „Ik gevoel dat de uitvoering zich ressenteert van strijd, die mij het werk gekost heeft, en schoon ik dien in zoo ver, wat de zaken betreft te boven kwam, — de vorm heeft er mijns inziens zeker bij geleden, en een zekere meer dan gewone stroefheid hinderde mij telkens bij het lezen van proef en revisie. Nu, dit zij dan zoo als het is, toch verblijd ik mij in Hem, die wederom tot zoo ver hielp" [3]. Het geschrift kwam den 10 November 1859 ongeveer tegelijk met de laatste aflevering van *De dichtwerken van* Vrouwe Bilderdijk van de pers; op den dag, waarop in schier alle landen van Europa feestelijk gevierd werd de honderdjarige geboortedag van Duitschland's dichter Friedrich Schiller, ontving de landgenoot de thans geheel voltooide uitgave van zijn Willem Bilderdijk [4]. Dankbaar, beschaamd en bevend legde Da Costa zijn laatsten arbeid, een rehabilitatie van den man, die den stempel van zijn machtig genie diep in zijn leerling gedrukt had, voor den voeten van den eenigen Meester, Heiland en Koning neêr [5]. Da Costa's levenstaak was volbracht: „Ik kan nu heengaan; het werk van mijn leven, mijn Bilderdijk is af", waren zijn woorden op zijn laatste ziekbed [6]: zijn laatste uiting

---

[1] Brief van Da Costa 19 Juli 1859.

[2] *Brieven van Mr. Isaac da Costa.* Amst. 1873 Dl. III blz. 222.

[3] t. a. p. blz. 239.

[4] Advertentie in *Haarlemsche Courant* 10 November 1859.

[5] Da Costa. *De mensch en de dichter Willem Bilderdijk.* Haarl. 1859 blz. 477.

[6] Brief van De Génestet 22 December 1859.

1856. was een uiting van dank en erkentelijkheid aan Bilderdijk: „Indien ik u vergete — — (Ps. 137 : 5a)." [1]

Zijn arbeid zou geen succes hebben; zijn vrees, dat hij door eigen onhandigheid de goede zaak, die hij dienen wilde eigenlijk benadeeld had [2], zou blijken maar al te gegrond te zijn. In November 1859 was het werk voltooid; in Januari 1860 werden de grondslagen van het kunstig door hem opgetrokken gebouw voor goed ondermijnd door Huet; de schitterende, onvoltooid gebleven studie over Bilderdijk in *De Nederlandsche Spectator* toonde maar al te zeer aan, hoe ook hier de oude waarheid bevestigd werd, dat een opzettelijk onjuiste samenvoeging van gegevens het tegendeel uitwerkt van hetgeen beoogd wordt. Waar Da Costa het had laten voorkomen alsof de miskenning van Bilderdijk geweten moest worden aan de vooroordeelen zijner natie, stelde Huet daghelder in het licht, dat Bilderdijk's impopulariteit wel degelijk op rekening van dien dichter zelve te stellen was. Gelukkig voor Da Costa, dat hij van deze vernietigende kritiek geen kennis meer kon nemen [3]; zijn toestand belette hem elke werkzaamheid.

De onderneming was ten einde en stond op het punt om tot de geschiedenis te gaan behooren; en het eindigen van het werk gaf Kruseman een leegte. Want werkelijk niet minder dan Da Costa had Kruseman zelf den literairen kant van zijn onderneming mee behartigd: de *editiones principes* opgezocht, drukproeven gecorrigeerd, tekstcritiek geoefend; tallooze

[1] Motto van *De mensch en de dichter*.

[2] Da Costa. *De mensch en de dichter Willem Bilderdijk*. Haarl. 1859 blz. 473.

[3] „Het doet mij genoegen, dat Papa dat (hoe zal ik het noemen?) stuk in den *N. Spectator* van Ds. (?) Busken Huët niet kan lezen, terwijl ik hem de *voor*lezing sparen zal. Ik zette daar een ? omdat men hier algemeen verhaalt, dat Z.Wel Eerw. in de *rechten* is gaan studeeren en van toga wil verwisselen." (Brief van Mr. A. da Costa 22 Januari 1860.) — „Wat moet men van het betamelijkheidsgevoel eens auteurs verwachten, die zijn naam durft zetten onder de artikelen als die over Bilderdijk in den *Spectator*, en die daar niet voor bloost, bij de herinnering hóe hij aan die schijnbare belezenheid in Bilderdijk gekomen is." (Brief van Alberdingk Thijm 15 Juni 1860.)

malen was Kruseman naar Amsterdam geweest om met Da 1856.
Costa zelf mondeling te raadplegen over allerlei moeielijkheden en bezwaren, die weggenomen moesten worden. Het waren geweest „voor den uitgever vijf jaren van dagelijksch, stoffelijk en geestelijk genot: vijf jaren van klimmend voordeel, vijf jaren van gedurig gesprek en briefwisseling met den grooten, den nobelen Da Costa". Schreef Kruseman zoo in 1886 [1], niet anders was zijn indruk onmiddellijk na de voltooiing. „Behalve dat [mijn groote onderneming] mij speculatief gesproken alle reden geeft tot erkentelijkheid, waren zijn woorden tot Jeronimo de Vries [2], betuig ik van heeler hart, dat zij in mijn leven als uitgever, in onderscheiden opzigt de *liefste* zaak geweest is die ik ooit heb trachten te volbrengen [3]. Het is mij een smartelijke leegte, dat hare bemoeijingen voorbij zijn." Die smartelijke leegte, waar Kruseman hier van spreekt, ik geloof niet dat hij hierin te veel zeide, of dat hij ter wille van een zekere, hier alleszins gerechtvaardigde ijdelheid, zich schuldig maakte aan een pralen op eigen werk, dat anderen veel malen beproefd, maar nimmer tot stand hadden kunnen brengen. „Ik *verlang* naar de algeheele voleinding der uitgave, waren zijn woorden aan Da Costa [4], toen de druk nog verre van voltooid was [5], al zal 't mij ook eene ondenkbare en zeker pijnlijke leegte geven, wanneer de taak eenmaal is afgedaan. Behalve dat onder mijne véle dagelijksche bemoeijingen en zorgen de *gedurige* inspanning over den *Bilderdijk*, eigenaardig verbonden aan de bijeenbrenging, contrôle, driedubbele correctie, herhaalden nagang van alle de bundels, enz. enz. wat héél te vermoeijend is — den ganschen dag loop ik met de zorg voor den B. in hoofd en hart — vrees ik zoo

---

[1] *Bouwstoffen* Dl. I blz. 427.

[2] Brief aan J°. de Vries 27 November 1859, mij in afschrift medegedeeld door den heer E. W. Moes te Amsterdam.

[3] Elders noemde hij het „mijn kloekste en gelukkigste onderneming".

[4] Ook Da Costa verlangde naar het einde, omdat hij vreesde, dat de taak zijn physieke kracht op den duur zou blijken te boven te gaan. In een brief, dien hij daarover aan Kruseman richtte (6 December 1858) wees hij Koenen tot zijn eventueelen opvolger aan.

[5] Brief aan Da Costa 21 Januari 1858.

1856. voor abuizen, stoorenissen of wat al meer rampen, indien de uitgave niet in vollen geanimeerden gang blijft, zoo als ze tot heden toe bij *mij* en *mijne* zetters gegaan is. Bijna twee jaren lang is mijne halve zaak voor B. ingerigt, en er wordt schier aan niets anders gedacht dan dááraan. — Is het ook mijner voorliefde euvel te duiden, dat ik haak naar het uur, waarop ik die vrij groote taak zal voleindigd hebben en alle deelen als een afgesloten geheel vóór mij zie? Mijn arbeid moge gansch materieel zijn, toch zal het voor mijn gevoel een feestdag zijn, wanneer ik in mijne betrekking moge volbragt hebben wat ik — 't is u bekend — jaren en jaren lang gewenscht en getracht heb te mogen volvoeren." Het laatste vel ging eindelijk in proef en kwam van Da Costa terug met zijn *imprimatur*, en een gelukwensch richtte hij daarbij „Aan Meester en Arbeiders ter drukkerij aan het Spaarne". Zijn klokkelied, waarin dezelfde gedachte, die in Kruseman's eerste goed geslaagde uitgave, in Strauss' *Kerkklokstoonen* leidde tot de nevenelkander-stelling van klok en boek, deed hier den boekhandelaar-klokkengieter samengaan met zijn boek [1].

Zoo was dan het groote werk afgeloopen; „de koene onderneming van den ijvervollen en begaafden uitgever van Bilderdijks gezamenlijke Dichtwerken, die van maand tot maand als ware het in geregelden optocht deze schatten der hoogste Nederduitsche Poëzy voor de Nederlandsche natie [2]" bekend zou maken, was voltooid. Dat volvoeren van zijn lang gewenscht plan had aan Kruseman veel intellectueelen arbeid gekost [3], al gaf hij daarvan ook alle eer aan Da Costa maar

[1] Voorbericht van Jonathan voor den zesden druk van Strauss' *Kerkklokstoonen*. Leiden. Sijthoff (1896). — Bij het verschijnen van dit vers waren er die Van Zeggelen voor den maker hielden: „Van wie is het vers van den corrector? Moogt gij het zeggen? Ik heb iemand bestreden dat het van Van Zeggelen wezen zou!!" vroeg Van den Bergh. (Brief 14 November 1859.)

[2] Da Costa. *Bilderdijk herdacht*. Haarlem. A. C. Kruseman. 1856 blz. 11; herdrukt: in *Dichtwerken* Dl. XV blz. 564.

[3] „Eene uitgave als die van den *Bilderdijk* vergt bij mij een geheel hoofd en persoon en stelt zich niet te vreden met verpoozingsmomenten. 't Is een *taak*, die afgedaan behoort, eer er vacantie kan gegeven

niet minder materieele zorg. De geheele uitgaaf van Bilderdijk's en vrouwe Bilderdijk's *Werken* kostte *f* 57187.38[5], een bedrag, dat Kruseman door een andere uitgaaf, *Ons voorgeslacht* van Hofdijk nog zou overtreffen. Is het bedrag van *f* 116007.93[5] geen cijfer om eerbied in te boezemen voor den ondernemingsgeest van Kruseman, wanneer hij gedurende 8 jaar in slechts twee uitgaven, waarvan de een gedebiteerd werd voor *f* 68.15 (Bilderdijk [1]) de andere voor *f* 59.10 (Hofdijk [2]) een dergelijk bedrag durfde wagen, maar getuigt dat ook niet van Kruseman's kloeken zin, van zijn handelsgeest, van zijn blik op tijden en op menschen, die voor dergelijke uitgaven de juiste auteurs en het juiste tijdstip ter uitgave wist te kiezen? 1856.

Om het belang van deze uitgaaf schrijf ik dan ook hier af de bladzijde uit Kruseman's *Fondsboeken*, waar geboekt staat de

REKENING DER KOSTEN VAN BILDERDIJK'S

KOMPLEETE DICHTWERKEN,

in 12° formaat, uitmakende in alles 343 1/2 vellen druks; waarvan de oplaag, na aftrek der proeven en defecten uitlevert:

2600 exemplaren op gewoon papier
200 „ „ best dito.

	Aan Honorarium Da Costa [3] ..... à *f*	*f*	2000.—
	„ Uitschotten Da Costa	„	66.20
343½	„ Zet- en drukloon per blad, met extra loon ..... „ „ 30.—	„	10208.62[5]
	Transporteeren	*f*	12274.82[5]

worden — ten minste wat *hier* ònze meer materiële bemoeijing betreft." (Brief aan Da Costa 19 Februari 1858.)

[1] De *Dichtwerken van* Bilderdijk, Vrouwe Bilderdijk met Da Costa's *De mensch en de dichter*, gebonden exemplaar in 19 deelen op gewoon papier.

[2] Gebonden exemplaar op gewoon papier.

[3] Hieronder ook begrepen redactiekosten voor de *Dichtwerken van* Vrouwe Bilderdijk en het honorarium voor *De mensch en de dichter*.

1856.					
		Transport.....			f 12274.82[5]
	Aan Buitengewone correctie, verbeterbladen en herdrukken.....				„ 477.35
	„ Drukken van *Inhoud* en *Naamlijst der inteekenaren*.....				„ 155.30
	„ Drukken van Omslagen enz. 70125 aflev. } 36517 deels }				„ 324.30
1897	Riem ordinair drukmediaan[1].....	á f	7.50		„ 14227.50
156	„ best schrijfmediaan.....	„ „	11.50		„ 1794.—
	Aan papier voor diversen				„ 395.50
30	Riem gekleurd omslagpapier.....	„ „	15.—		„ 450.—
	Voor het graveren en het koper van 2 stuks portret[2].....				„ 302.—
	Plaatdrukloon van 3000 platen[3]....				„ 201.50
	Voor het lithographeeren van 1 plaat[4] met drukloon en papier, oplage 2825 ex.....				„ 49.05
	Voor het lithographeeren van 1 sterrekaart[5] met drukloon en papier, oplage 2800 ex.....				„ 67.—
	Voor het lithographeeren van 1 facsi-				
		Transporteeren.....			f 30718.32[5]

[1] Geleverd door Charro.

[2] Nl. Bilderdijk's buste, staalgravure door D. J. Sluijter naar Louis van Erven Dorens in Dl. I, en Is. da Costa, staalgravure door D. J. Sluijter naar J. G. Schwartze in *De mensch en de dichter*. — Vgl. de hieronder volgende noot 3.

[3] Het cijfer 3000 lijkt me onjuist, daar Bilderdijk's buste en het portret in verschillende staalplaten gegraveerd waren. Elders toch vind ik, in 1856:
Sluijter, voor de buste van Bilderdijk, met de letter..... f 102.—
2900 afdrukken, 25 groot papier en 725 voor [inteeken]biljet. „ 96.—
in 1858:
Portret Mr. I. da Costa (Sluijter)..... „ 200.—
en in 1859:
3050 portret Da Costa, 1700 facsimile Bilderdijk [in Dl. IX]. „ 119.—.

[4] Nl. de *Kaart van de eerste waereld*, steendruk door O. D. Emrik naar W. Bilderdijk, in Dl. II.

[5] Nl. *Hemelplanisfeer, of kaart van den noordelijken sterrenhemel*, steendruk door Emrik & Binger, in Dl. IV.

	Transport.....		*f* 30718.32[5]	1856.
mile [1] met drukloon en papier....			„ 79.50	
Banden [2] om de 2 present-exemplaren à	*f*	3.75	„ 120.—	
Exemplaren gevelineerd, zijnde 1000000 vellen, de 5000.....	„ „	2.50	„ 500.—	
Exemplaren ingenaaid, 67657 aflev..	„ „	2.20	„ 1566.38[5]	
„ „ 8567 deelen.	„ „	6.50	„ 580.77[5]	
Vracht voor het papier en de port der proeven.....			„ 150.—	
Advertentiën in onderscheiden dagbladen.....			„ 500.—	
Divers drukwerk: 2500 bestellingslijsten, prospectussen (27500 in 8°, 8000 in 4°), 7500 biljetten en circul., 23120 berigten, 25500 quit., 25625 kruisbanden.....			„ 409.60	
Reiskosten.....			„ 300.—	
Verzendkosten, porten en frankeren.			„ 500.—	
Onkosten (administratie, vuur en licht).....			„ 1000.—	
Colportage.....			„ 3790.—	
9495 ex. gebonden.....	„ „	0.33	„ 3155.53	
447 best ex. gebonden	„ „	0.65	„ 311.20	
5193 losse banden.....	„ „	0.20	„ 1046.19	
187 „ „ best p.p.....	„ „	0.34	„ 64.20	
Mr. J. Pan, honorarium *Overzigt*...			„ 150.—	
Schrijf- en collatieloon.....			„ 250.—	
Koop-kopijen [3].....			„ 7095.—	
[Later kwam, na de voltooiing der uitgaaf er nog bij:				
1860 Bindwerk.....			„ 285.41	
1861 „			„ 33.03	
Colportage.....			„ 14.—	
			f 52619.14[5]	

1862 140 losse banden *f* 29.40
1863 160 „ „ „ 36.65.

[1] Nl. veertien regels uit het *Afscheid*, in Dl. IX. — Vgl. blz. 386 noot 3.

[2] De bindstempels betrok Kruseman uit Londen.

[3] Hieronder begrepen de *Dichtwerken van* Vrouwe Bilderdijk.

1856. Kruseman behield het werk in zijn fonds tot 1867, toen de *Dichtwerken* van Bilderdijk en vrouwe K. W. Bilderdijk met Da Costa's *De mensch en de dichter* (211 en 740 exemplaren) benevens een aantal losse deelen der eerste uitgaven en Mr. J. Pan's *Aanwijzing* (A°. 1839) voor de „belangrijke som" [1] van *f* 3863.70 overging in handen van D. Noothoven van Goor te Leiden, die het artikel in 1876 voor *f* 755 overdroeg aan W. H. Kirberger te Amsterdam. Op diens fondsveiling (20 November 1883) waar H. A. M. Roelants te Schiedam voor *f* 1075 eigenaar van het artikel werd, waren de restanten respectievelijk gedaald tot 5 en 24 exemplaren [2]. De achtereenvolgende eigenaars hadden de innerlijke waarde van hun kopy-eigendom begrepen. Van Goor stelde een nieuwe inteekening voor *f* 1.25 per deel (in plaats van *f* 2.70) open, omdat er zeer velen waren, „die ook gaarne een hulde aan de nagedachtenis van Bilderdijk hadden willen brengen en zich den toegang tot die wereld zijner edelste gedachten en gewaarwordingen openen, maar die — treurige doch onomstootelijke waarheid — den inteekenprijs te hoog moesten vinden en hoopten, dat eenmaal ook voor hen de gelegenheid om ze zich aan te schaffen zou zijn aangebroken [3]" en Kirberger had nog gedacht over een herdruk, zij het ook met gewijzigde rangschikking der gedichten te geven, want hij achtte blijkbaar de tijd voor een geheele *Bilderdijk* nog niet afgesloten [4]. Maar thans, nu de dichtkunst, in het bijzonder die van een vorig — ik gebruik hier met opzet niet het woord vroeger — tijdperk, bij verre na niet meer de plaats inneemt onder het publiek als 40 jaar geleden, en de kring van lezers van zeer

[1] *Nieuwsblad voor den Boekhandel* 11 Juli 1867.

[2] Hij had 9 en 19 exemplaren gekocht.

[3] [Prospectus op] Bilderdijk's Dichtwerken, Leiden, D. Noothoven van Goor, z. j. steendruk-titel met portret van Bilderdijk door P. Weissenbruch.

[4] Als een klein bewijs voor de betrekkelijke populariteit van Bilderdijk in 1863 moge gelden de verschijning van de *Rotsgalmende rekelzang, minnezang uitgeboezemd door* [*Spiritus lenis*] *een ridder van den domper* [J. Moulin] (*Nieuwsblad voor den Boekhandel* 16, 23 Juli en 27 Augustus 1863); de titel toch is een kennelijke herinnering aan twee dichtbundels van Bilderdijk.

subjectieve gedichten zich geheel verplaatst heeft, zou een onderneming als Kruseman met *Bilderdijk* waagde tot de onmogelijkheden behooren. Hoewel mij uit den aard der zaak een ook maar ietwat gezond inzicht in de zaak ontbreekt, zoo komt het mij toch voor, dat de uitgave van een kompleete *Bilderdijk* thans met het volste recht bestempeld zou moeten worden als een roekelooze daad, die de uitgever tegenover zichzelf, zijn huisgezin en zijn handel allerminst zou kunnen verdedigen [1]. En zoo veel te meer zou dat huidige oordeel te rechtvaardigen zijn, daar zelfs over Kruseman in zijn tijd, in 1856 bij het begin van zijn onderneming, in dit opzicht niet anders gedacht werd. Het was de Boekhandel, die den oud-voorzitter van de Vereeniging zoo, zij het niet openlijk, besprak, het waren Fred. Muller en Gebhard, die hem, onverbloemd en onverholen, hun vrees te kennen gaven. Het welslagen der onderneming, niet verwacht, deed de publieke opinie keeren. Wat Pan [2], C. des Amorie van der Hoeven [3], G. 1856.

[1] De kompleete *Bilderdijk* in Januari 1896 door Gebrs. Cohen begonnen is slechts een door D. bijgewerkte herdruk van Van Vloten's *Bloemlezing*.

[2] „Uw onderneming is grootsch. Gelukt zij, zal steeds uw naam in de geschiedenis onzer letterkunde met eere genoemd worden." (Brief van Pan 9 Januari 1856).

„Ook Uw naam zal aan dien van Bild[erdijk] voor altijd verbonden blijven, en in de geschiedenis onzer letterkunde eervol prijken. Door U toch is aan onze letterkunde eene onwaardeerbare dienst bewezen, door *nu* eerst de poezij van Bild[erdijk] in haar geheel voor onze natie toegankelijk te stellen, al is het *beste* voor gewone lezers niet genietbaar. In mijn lang leven heb ik betrekkelijk maar *weinigen* ontmoet die het ware gevoel voor poezij en ook voor de kunst hadden." (Brief van Pan 21 November [1859].)

[3] „Schoon wij elkander van aangezigt onbekend zijn, gevoel ik mij, als Nederlander en als vereerder onzer nationale Letterkunde gedrongen, U mijne innige sympathie te betuigen voor de door U met zooveel opgewektheid voorgenomene en aangekondigde uitgave van Bilderdijk's kompleete *Dichtwerken*. Gij voorziet daardoor op waardige wijze in een reeds veel te lang gevoelde behoefte, gij toont daardoor uwen tijd te begrijpen, gij verheft daardoor U zelven en den geheelen boekhandelsstand. De geheele Nederlandsche natie moet zich voor Uwen ijver aan U verpligt rekenen, en het Uwe zoetste belooning zijn voort-

1856. Keller [1], Prudens van Duyse [2], Groen van Prinsterer [3], Busken Huet [4], Elout van Soeterwoude [5], W. J. van Zeggelen [6], M. de Vries [7], Bilderdijk's zoon de kapitein L. W. Bilderdijk [8] hem

---

aan uw naam onafscheidelijk aan dien van den grooten Bilderdijk verbonden te zien.....

„Niemand mag voortaan meer onder eenig voorwendsel zijne onbekendheid met Neêrlands Dichtervorst zoeken te regtvaardigen. Waardiger monument dan van hout of steen, moet hem worden opgerigt in *het hart des volks*. Daartoe strekke uwe uitgave. En daarom bid ik U van harte toe, dat gij die tot een gelukkig einde brengen en er véel zegen op ondervinden moogt." (Brief van Des Amorie van der Hoeven 28 Februari 1856).

[1] „Uwe voortreffelijke uitgave stel ik op zoo hoogen prijs." (Brief van Keller 14 Augustus 1856).

[2] „Als vast ieder Nederlander, staan wij verstomd over uwen herculischen arbeid! Gij zijt onder de uitgevers wat die verduivelde Bilderdijk (vergeef het vlaamsche woord) onder de dichters was: onvermoeibaar." (Brief van Prudens van Duyse 1 Juli 1858).

„Noord en Zuid zijn het over uwe wakkerheid eens." (Brief van Prudens van Duyse 25 Augustus 1858).

„Men zal [Bilderdijk] eeuwig bewonderen, en u dank wijten van hem de onvergankelijkste zuil te hebben gesticht." (Brief van Prudens van Duyse 2 Augustus 1859).

[3] „Een onderneming waar door ook uw naam, bij al wie de eer van letterkunde en vaderland lief heeft, onvergetelijk zal zijn." (Brief van Groen van Prinsterer 27 October 1859).

[4] „Geluk met Bilderdijk's voltooijing! Moge de onderneming naar wensch en verdienste gedije." (Brief van Busken Huet 1 November 1859).

[5] „Vergun mij u geluk te wenschen met het volbrengen der schoone uitgave van Bilderdijk's *Dichtwerken*, U te danken voor de hulde daardoor den grooten man gebragt en de weldaad der letterkundige wereld bewezen." (Brief van Elout van Soeterwoude 17 November 1859).

[6] „Heb met de eer ook veel materieel geluk bij dien reuzenarbeid, en zij het U en de Uwen tot in verre toekomende dagen, een krachtigen hoeksteen van Uw fortuin." (Brief van Van Zeggelen 17 November 1859.)

[7] „Ontvang bovenal mijnen hartelijken gelukwensch met de voltooijing van dezen grooten arbeid, waardoor gij het vaderland in hoogen mate aan U verpligt hebt, en die altijd een roemrijk gedenkteeken zal blijven van hetgeen ijver en volharding vermogen, wanneer eene edele geestdrift ze bezielt. Dat is mijne innige overtuiging, en daarom stel ik er prijs op U die mede te deelen." (Brief van M. de Vries 18 Januari 1860).

[8] „Ontvang.... mijn gelukwensch met den bezwaarlijke, door U ondernomene, maar boven verwachting geslaagde taak. Gij hebt bij de

schreven, werd door anderen gedrukt. Zoo Ten Kate in zijn reeds aangehaalde bespreking in de *Boekzaal*, zoo Schimmel en Zimmerman in *De Gids*, zoo Hasebroek in zijn *Winde-kelken* [1] in een „versje, waarop ik meen dat gij nog al eenige betrekking hebt, of wilt gij liever dat betrekking heeft op u" [2]. 1856.

Op de

Nieuw voltooide uitgave

van al de

Dichtwerken van Bilderdijk.

Ik geloof hier niets te veel te zeggen, wanneer ik mijne overtuiging te kennen geef, dat, op welke goedkeuring of sympathie ook eenig eereblijk, aan BILDERDIJK toegebracht of nog te brengen, zou mogen rekenen, het gedenkteeken, hem opgericht, door middel der persen van de *Nederlandsche* bakermat der drukkunst, in gepastheid en waarde voor geen ander ligt wijken zal.

Bilderdijk herdacht door Mr. Is. da Costa. bl. 11.

Sticht een zuil voor den Held,
Die uw legers op 't veld
Met zijn degen ter zege geleidde!
Toone een marmeren naald,
Waar zijn eernaam op praalt,
Dien aan aarde en hemelen beide!.....

---

zelfvoldoening van te hebben durven wagen, en bij de genoegdoening van te hebben kunnen volbrengen, U de erkentelijkheid verworven van alle de liefhebbers, (minnaars is de hedendaagsche term) der dichtwerken van Mr. W. B[ilderdijk] met de toejuiching van allen die gevoel, smaak en kennis hebben van Nederlandsche taal en poezij!" (Brief van L. W. Bilderdijk 21 Januari 1860).

[1] Amsterdam 1859 blz. 155.

[2] Brief van Hasebroek 6 Maart 1859.

1856.

Neen, uw marmer gespaard!
't Dient geen Man van het zwaard,
Wien de vanen des oorlogs omwapperen!
Neem het ijzren kanon,
Dat hij strijdend verwon,
En giet daaruit het beeld van den Dapperen!

Daalde op Bilderdijks graf
De eigen zonnestraal af,
Die zijn wieg vóór een eeuw heeft beschenen,
Uit wat marmer, wat goud,
Een trofee hem gebouwd,
Wien nog steeds al de Kunsten beweenen?

Wilt ge eens grafteekens praal?
Neem zijn eigen metaal!....
Breng de zwervende blaadren te zamen,
Waarop 's Hoofddichters stift
Zang op zang heeft gegrift,
En zijn eerzuil zal alle beschamen!

11 October 1856.

En uitten zich zoo de letterkundigen, die slechts van ter zijde eenige *Ahnung* konden hebben van de materieele moeielijkheden, die Kruseman te overwinnen had gehad, bij den Boekhandel, uit den aard der zaak beter op de hoogte van de bezwaren, die uit den weg geruimd hadden moeten worden voor de uitgaaf verzekerd was, werd geen andere stem gehoord.

Bij een kleine feestviering van het Amsterdamsche Boekverkoopers-College werd den 20 December 1856 onder meer andere verzen en toosten ook een lied gezongen op

BILDERDIJKS UITGAVE.

WIJZE: *Is 't u bekend, getrouwe burgerscharen.*

Schoon is het vak, dat wij ons uitverkoren,
Schoon menigeen zijn roeping soms miskent,
En voor *belang* de stem van pligt durft smoren,
En COSTERS gaaf en de eer van 't gilde schendt;
Schoon is ons vak, wie dan ook waag 't te schennen,
't Kweekt kunde en deugd, het is aan weldaân rijk,
Dit, KRUSEMAN! dit moeten wij erkennen
Bij d' eerzuil, die gij sticht voor BILDERDIJK.

Een sieraad moogt gij van ons gilde heeten, 1856.
En Nederland is veel aan u verpligt.
Wat zonder u veracht was of vergeten,
Bragt gij met vlijt en oordeel aan het licht!
Hoe velen kondt ge aan deeglijkheid gewennen,
Wat is uw pers aan smaak en kieschheid rijk,
Leef, KRUSEMAN! wiens hand wij weêr herkennen,
In 't monument voor Vader BILDERDIJK! — [1]

Fred. Muller schreef een brief vol van lof, van bewondering voor het werk door zijn vriend tot stand gebracht, een echte boekverkoopersbrief, vol van onvervalschten koopmansgeest [2]. „Van harte, van heeler harte geluk! Amicissime! met uw volbragt werk, nu ik het 16e deel [3] van *Bilderdijk* van U ontvang. Nu, *dat* is een merkpaal op uw leven, een monument, wat ge U zelven hebt opgerigt [4]. Waarlijk, — indien ik bedenk hoe de algemeene opinie was toen Gij voor 10?? jaren die onderneming begont, en meer dan 10000 gl. hadt opgeofferd vóór eene letter stond, wat moeijelijkheden en onaangenaamheid Gij te overwinnen hadt, éér Ge kondt zeggen: *nu* begin ik! dan bewonder ik uw moed, uw standvastigheid, uw sagaciteit, uw mercantiele geest. — Kruseman, gij hebt er *eer* van, en ik verheug mij dat Gij tot de onzen behoort!

„Maar vriend! niet om U lof toe te zwaaijen (waarlijk niet, *Gij* zelf zult weten wat er aan ontbreekt, hoe dit anders, en dat beter moest zijn), maar om U vurig en hartelijk geluk te wenschen, dáárom schrijf ik U..... Ik vind het eene gebeurtenis! die uitgave!

„....Het is niet te ontkennen beiden [Bilderdijk en Da Costa] zijn genieën; de uitgave v. Da C. is een brok uit zijn leven, een stuk levens van een geniaal man. En wij, Hollan-

---

[1] Een goud- en zilverdruk van dit vers werd Kruseman door het College toegezonden. De vervaardiger was L. F. J. Hassels.

[2] Brief van Fred. Muller 15 November 1859.

[3] Da Costa's *De mensch en de dichter*.

[4] Vgl. hiermede Moltzer's *Bilderdijk en het Nederlandsche volk. Aan wien de schuld der verwijdering*. Gron. 1873 blz. 14, waar hij de *Dichtwerken* „Krusemans meesterstuk" noemt.

1856. ders, wij mogen er trotsch op zijn, zulke genieën gehad te hebben en te bezitten...."

Eveneens meende J. C. Altorffer te Middelburg, een boekverkooper, die zich ook veel aan de geschiedenis van zijn vak gelegen liet liggen, reeds in 1856 een dichterlijk woord te moeten wijden aan de onderneming en daaraan voegde hij na de voltooiing een woord van hulde aan Kruseman toe.

Na 't lezen van Bilderdijks Epos aan den heer A. C. Kruseman.

Hier volgen wij met vonklende oogen
Uw geest in zijn ontvouwbre vlugt.
W. de Clercq. Improvisatie bij Bilderdijks graf.

Volheerlijk kunstgewrocht! ach, waarom niet voltogen?
Gij zoudt, zoo 't mooglijk waar, nog 's Dichters roem verhoogen.
Nu maakt ge een Tantalus van ieder die u kent
En 't onvolprezen schoon in ziel en zinnen prent.
Wat vinding, welk een toon, wat beelden, naar het leven
Natuur en krijg ontleend, bezield teruggegeven,
Of door verbeeldingskracht geroepen uit het niet;
Wat rijkdom onzer taal voert er alom gebied!
Hier: krachtig en vol vuur, dáár: zacht en lieflijk vloeijend,
Doch steeds oorspronklijk, altijd waardig, immer boeijend.
Het zij 't de huwlijksmin in Zilfaas weeklagt maalt; —
Den Paradijsmensch schetst, uit eedler oord gedaald; —
Elpines zieleleed, haar schrikbaar wanhoopklagen
— Der liefde lust en smart — ons meêgevoel komt vragen,
Haar kreet profetisch klinkt in 't vreeslijk afscheidsuur; —
Door wien en waar geuit, 't zijn tolken der Natuur!
Of wen 't ons Segol schetst als Vader, meer dan Koning
Zijns volks; of in den krijg, vo. heldenmoedbetooning
Of in het eenzaam uur, vol boezemsmart, in beê
Om Zilfaas droeve ramp en gruwbaar zielewee
Den onbekenden God zijn lot beveelt en lijden; —
Dan weêr de ruwe teelt der Reuzen maalt in 't strijden,
Bealdars, Argebars en zulk verdierlijkt volk,
Dat langs de velden strijkt gelijk een sprinkhaanwolk.

Maar hoe ooit lof gebragt, ooit naar waardij bezongen 1856.
Die schepping van een geest, wiens glorie is voldongen?
Daar van den Tors' elk deel zijn luister hel verbreidt
Gelijk dien 't eêlgesteent in elken korrel spreidt
Wanneer de ruwe kracht het deed in gruizels spatten.

Bewondren wij dan 't Schoon! Genieten wij de schatten
Aan Nederland vermaakt door hem, wien 't nooit iets gaf
Dan ondank, laster, dan miskenning en....een graf!
1856.

Maar neen — een dankbre zoon, een jongre van zijn gaven
Bezield door 't zelfde vuur, heeft schittrend mogen staven
Dat Neêrlands volk genie toch nog waardeeren kan:
Dat tuigt Da Costaas moed en die van Kruseman!
1860.

Lof genoeg vond Kruseman dus door zijn grootschen arbeid en te verwonderen is het dan ook niet, dat hij steeds betrokken zou worden in alles wat met Bilderdijk's nagedachtenis in verband stond.

Dat was het geval in het najaar van 1861. Dr. Wap, de ontwerper van het Bilderdijk-monument in 1854, kwam zijn hulp inroepen voor Leonard Schweickhardt, den eenigen broeder van Katharina Wilhelmina Bilderdijk. Deze, die tot 1856 werkzaam was geweest als graveur voor de kaarten van het Topographisch Bureau, verkeerde in zeer behoeftige omstandigheden; met het doel hem eenig soulaas te brengen, belastte Kruseman zich op voorstel van Wap met de aflevering van medaillon-portretten van Bilderdijk en zijn tweede echtgenoote, waarvan de matrijzen, in het begin dezer eeuw door Jacob Hagbolt vervaardigd, bewaard gebleven waren en voor deze gelegenheid door Karel Wiener, medailleur en beeldhouwer van Z. M. den Koning geretoucheerd werden. Het resultaat was al zeer teleurstellend; van de 200 circulaires door Wap en door Kruseman uitgezonden, kwamen er niet meer dan een twaalftal ingevuld terug [1].

[1] Onder de personen, die een exemplaar bestelden, was ook Alberdingk Thijm. Omdat ik het volgende briefje van Thijm geestig gesteld

1856. Naast den lof, die Kruseman toegebracht werd voor het tot stand brengen van de lang gehoopte *Dichtwerken* vond hij eveneens erkenning, ook toen hij nog aan het begin der onderneming stond; een paar maanden na het verschijnen der eerste aflevering nam de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde te Leiden hem in haar ledenvergadering van 1856 in haar midden op. Dat op prijs stellen van zijn verdienste als tusschenpersoon tusschen letterkundigen en publiek zou rijpe vruchten dragen. Wie toch zou anders de persoon zijn geweest, die Frederik Muller in de *Levensberichten* zoo zou kunnen waardeeren, en daarin die merkwaardige woorden drukken, geheel op den schrijver zelf toepasselijk: „Frederik Muller was boekverkooper." En bovendien, door die benoeming opende in de toekomst de Maatschappij in de door Kruseman ontvangen brieven van de auteurs, waarmede hij in relatie stond, zich een bron, die onuitputtelijk zal blijken te zijn voor de geschiedenis der letterkunde van 1840 tot 1876. Die kostelijke serie brieven, die mij met meer andere bescheiden voor het schrijven van dit werk ten dienste staat, werd door Kruseman na zijn overlijden gedeeltelijk voor de Bibliotheek der Maatschappij bestemd en geeft alreeds bij een zeer oppervlakkige, vluchtige inzage overtuigend blijk van de merkwaardige plaats, die hij, vooral tusschen 1856 en 1865 innam, in de letterkundige en somtijds ook in de wetenschappelijke wereld; welk een invloed, welk een kracht er kan uitgaan van een uitgever, die in zijn uitgaven nog iets anders ziet dan koopwaar, die, zonder de handelskant van zijn bedrijf te verwaarloozen, er van overtuigd is dat boeken een onberekenbaren invloed kunnen oefenen op het publiek en die, door-

---

acht, druk ik hier af wat hij den 17 April 1862 aan Kruseman schreef: „Dr. Waps arme kunstenaar verdient geen bon voor zijn stukjes koperdraad, in de gijpsgietsels van de bâreliefs *Bilderdijk* gehecht. Ik heb eigenhandig de beide medalions aan *ronde* gladde koperen pennetjens gehangen, en zie, gisteren lag Mev. Bilderdijk aan diggelen: het karkasjen was gebroken. En het was zoo'n goed gietseltjen! Ik had de lijstjens laten zwarten en vernissen en de binnenrandjens eikenhouten! Dat... loog allerliefst."

drongen van die wetenschap, de macht, die hij kan oefenen 1856.
over zijn medemenschen, in de goede richting leidt en zijn handel dienstbaar maakt aan de verheffing en ontwikkeling van de lezers.

Wijsheyt is de beste schat;
Werelts goet maeckt niemant sadt.

Toch zou Kruseman niet over de *Bilderdijk*, maar wel naar aanleiding daarvan onaangename brieven te ontvangen hebben van Da Costa.

Het lag in den aard der zaak, dat die dagelijksche correspondentie met Da Costa en de veelvuldige bezoeken bij hem afgelegd, ik wil niet zeggen een intimiteit tusschen Da Costa en Kruseman in het leven riepen — het verschil in leeftijd sloot dat reeds in de eerste plaats uit —, maar het gaf toch een zekeren vertrouwelijken band, die veroorzaakte, dat Da Costa zoo gaarne gezien zou hebben, dat Kruseman als uitgever van letterkundige, maar vooral van theologische werken uitsluitend uitgaven gedaan zou hebben, die in den kring van Da Costa en zijn partijgenooten met graagte ontvangen zouden kunnen worden. Da Costa bedroog zich daarin. Bij voorkeur richtte Kruseman het monument voor Bilderdijk op als letterkundige, niet als partijman. Er was dan ook geen enkele reden voor hem, die vóór alles de vaan der letterkundige kunst hoog wilde houden, zijn persen te sluiten voor anderen, die op dat gebied als kunst wat te presteeren zouden hebben en waarvan het te verwachten stond, dat de ééne of andere richting aanstoot zou kunnen nemen; voor mannen die op sociaal of godsdienstig terrein lijnrecht tegenover Da Costa stonden, voor Huet en Pierson.

Het is reeds vroeger gezegd hoe Huet, die hoe langer meer ging overhellen naar het punt, dat symmetrisch het andere uiterste was van de door Da Costa met hart en ziel toegedane begrippen, allengskens een persoon zou worden, die Da Costa's laatste levensjaren meer en meer zou vergallen. Het verschijnen der *Aurora voor 1858*, waarin het laatste gedicht door Tollens, weinige dagen voor zijn dood vervaardigd, verscheen,

1856. veroorzaakte een uitbarsting van Da Costa's gemoed. In dat jaarboekje schreef Thrasybulus, als bijschrift bij een gravure door W. Steelink naar Israels' bekend schilderij, zijn *Langs het kerkhof*, een opstel, waarin geteekend werd hoe een eenvoudige Scheveningsche visscher na het overlijden zijner jonge vrouw, een kroeglooper werd, de kerk vermeed, door den predikant bij zijn huisbezoek op het goede pad teruggebracht werd en zijn onderworpenheid en gelatenheid, zijn godsdienstige berusting terugvond door Job, door den Bijbel [1]. De opzet van dat verhaal gaf Huet aanleiding verschillende gezegden in den mond zijner *personae dramatis* te leggen, die een allesbehalve bijbelsche of christelijke kleur hadden, en dat ergerde Da Costa, dat maakte zijn heiligen toorn gaande, dien hij onverbloemd aan Kruseman schreef [2].

> En nu nog iets dat mij op het hart ligt. Mijne vriendschap en hoogachting voor U maakt mij het terughouden schier onmogelijk. De lezing van de *Aurora* heeft een pijnlijken indruk gemaakt! Ik mag niet ontveinzen dat het stukje van Thrasybulus mij niet alleen geërgerd maar verontwaardigd heeft. Wat laffe en vooral onbetamelijke spotternij met heilige zaken! Wat tekst op het kunstwerk van een Israëliet [3] door (gelijk algemeen gedacht wordt) een Predikant! Ik maak er voor niemand een geheim van, hoe ik over dien Predikant denk; maar gelijk hij nu schrijft en wroet, gaat alle schaamte te buiten. Dat de *Aurora* met zulk een stuk bezoedeld, gedragen moet worden door de kiesche oden en hymnen van uwe *Bilderdijk*, smart mij. Ik geloof, dat de orthodoxen de eenigen niet zullen zijn, die zich aan dat vuile product van Thr. stooten; *mij* is zijn fransch en zijn hollandsch even stuitend en bedroevend. — Ik zou nu aan den

[1] Herdrukt in *Overdrukjes. Schetsen en verhalen door* Cd. Busken Huet. Haarl. 1858 blz. 105 en in *Schetsen en verhalen door* Cd. en Anne Busken Huet. Arnh. 1863 blz. 249.

[2] Brief van Da Costa 8 December 1857.

[3] Israels.

heer S. v. d. Bergh schrijvende geen *verschooning* aan- 1856.
bieden, maar veeleer *mijne blijdschap* te kennen geven, dat ik aan *dit* zijn Jaarboekje niet medegewerkt heb. — Het zou mij innig leed doen, indien deze mijne ontboezeming U *krenkte*. Ik weet, dat men geenen Uitgever verantwoordelijk kan stellen in den regel, voor alles wat van zijne persen of boekhandel uitgaat. En toch! ik mocht, ik kon niet zwijgen. — Veroorlooft men zich ooit in de *Aurora* gelijksoortige spotternijen b.v. met de dwalingen en dwaasheden der R. Kerk? En hier heeft zich Thr. wederom de onedelste spotternijen veroorloofd met eene leer, die bij de kerk waartoe hij zelf behoort, heilig en dierbaar is.

Het lezen van die woorden wekte mijn nieuwsgierigheid naar Kruseman's antwoord. Hoe zou hij zich tegenover Da Costa kunnen verdedigen, dat hij naast hem ook Huet als auteur in zijn fonds wilde opnemen? Hoe zou hij aan den eenen kant Huet de hand boven het hoofd kunnen houden en daarbij niet tegelijkertijd een verwijdering, een breuk wellicht, in het leven roepen met Da Costa, die hij, Krusemen, zeker nimmer zou wenschen, maar thans allerminst nu de *Bilderdijk* in volle actie was? Hoe zou hij zich kunnen rechtvaardigen, zonder aan één van beide partijen te kort te doen en beiden zoo mogelijk nog nauwer aan zich weten te verbinden? Dat antwoord bleek voor Kruseman niet moeielijk; als man van beginsel was zijn antwoord dadelijk gereed. Onmiddellijk na de lezing van Da Costa's grieven, werd denzelfden dag, den 9 December — die datum staat op Da Costa's brief afgestempeld als postmerk — een verwering gericht tot Da Costa. Is Da Costa's brief belangrijk, hetgeen Kruseman hem antwoordde is niet minder merkwaardig en dat nog te meer, omdat, hetgeen Kruseman op papier zou stellen, zijn geloofsbelijdenis als uitgever zou zijn, omdat hij zou gaan formuleeren de plaats, de eenige plaats, die naar zijn inzicht een uitgever in de maatschappelijke boekenwereld mag, kan en moet innemen. Kruseman zond aan Da Costa een proefblad van de *Bilderdijk*.

1856. „Ook komt in dat blad voor, 't reeds zoo vaak besproken, en altoos als struikelblok gevreesde puntdicht op de *Schandelijke koningin* [1]. Naar het nader vastgesteld beginsel, en ook volgens uw geeerd schrijven van 25 Nov. l.l. dient dit vers nu, even als later *'t Jacoba kannetje*, opgenomen. Mij zal 't evenwel geene ergernis zijn zoo 't weg valle. Uw oordeel bepale. Om der kompleetheid wille en om getrouw te blijven aan de taak om te geven wat als echt erkend en gedrukt is, kan ik 't behoud wenschen; om aanstoot te vermijden zou ik 't kunnen zien verdwijnen. Litterair is 't geven een pligt; naar eigen gevoel is 't een crime. Al is er aan de stem van den pligt tot hiertoe gehoor gegeven, wat wonder, dat bij ieder strijd, of aanleiding daartoe, 't gemoed er weer tegen opkomt.

Die strijd tusschen persoonlijk oordeel en maatschappelijke onzijdigheid is een telkens wederkeerende beproeving in 't leven van een uitgever. Ik verheug er mij over, dat ik eene aanleiding in uw rond schrijven vind, om mij hieromtrent even onverholen en gemoedelijk te uiten, al doet het mij in 't harte leed, dat door u de staf over mijne *Aurora* gebroken wordt. Verschoon het, ik bid het U, als ik, onder al den eerbied U verschuldigd, en U toegedragen ongeveinsd, eerlijk en met heel mijn gemoed, het wage mij zelven te verdedigen, zelfs dáár, waar uwe welwillendheid mij zelfs van zeer ter zijde en altijd met de tegemoetkoming van eenige genegenheid beschuldigt. Juist uwe goedheid jegens mij en mijne innige hoogachting jegens U maken het mij tot behoefte bescheiden te spreken waar uw wenkbraauw een oogenblik tegen mij fronst. In het algemeen, en niet alleen in betrekking tot *Aurora*, acht ik het mijn maatschappelijken pligt, op het gebied van geloof, wetenschap en kunst, als uitgever, als middenpersoon, gansch onzijdig te zijn en te blijven: Zoo zéér en zoo innig als ik er naar tracht te streven om als persoon een karakter te hebben en aan te kweeken, ook

[1] *Dichtwerken* Dl. XIII blz. 297.

aan te kweeken bij en na te laten aan mijne kinderen, 1856.
het liefste en heiligste wat ik op de wereld bezit of in leven heb; zoo zéér als ik alle dwalingen en twijfelingen in gevoelen en denken bij mij zelv' en de mijnen zoek terug te brengen tot positiviteit — even zeer acht ik mij in mijne handels-betrekking te moeten gewennen aan een *laissez aller*, waar ik, hoe onbescheiden ook, in den auteur of redacteur eene daad van eigen conscientie erkennen moet. Ik zal wel niet noodig hebben te betuigen, dat ik niet alleen langs eerlijke, maar ook langs eervolle of voor 't minst reine wegen wensch te geraken aan mijn dagelijksch brood; dat ik tracht naar het goede en schoone, naar eigen hartelust. Maar om als middenpersoon en uitgever zóó eenig persoonlijk gevoelen te laten gelden — ik herhaal 't op welk gebied van kennis of kunst ook — dat de verantwoording des auteurs ook die der machine zijn zou, is een ideaal, waartoe ik den sleutel niet vinden kan en wat ik ook, met onderzoek des gewetens, niet tot mijn maatschappelijk streven reken. Veeleer de vrije uiting des geestes, waar die *eerlijk* en *gemoedelijk* mijne pers zoekt tot middel.

Wat nu de *Aurora* speciaal betreft, het grieft me, méér dan ik zeggen kan, dat de lezing U geërgerd heeft. Waarlijk, ik treed niet op als kampioen voor Huet, noch hierin, noch elders. Ook matig ik mij niet de uiting van eenig oordeel aan, 't geen mij niet past en ook in mijne betrekking niet te pas komt. Alleen betuig ik, dat mij uw oordeel in gemoede grieft mij [*sic*] en dat ik wenschte daartoe, ook zelfs niet onwillekeurig, aanleiding gegeven te hebben! Wanneer de redacteur (en met hem de uitgever) ontwaart, dat hij eene bijdrage geplaatst heeft van Thrasybulus, ten koste van *uwe* welwillende belangstelling, is 't verlies *gevoelig*, in dubbelen zin. Bij *volle* eerbiediging van uwe beweegredenen, die ik, al zij 't tot mijne schade, niet zou begeeren te kort te doen of om te buigen, treft mij uwe litteraire ongenade ditmaal vrij hard, al is ze ook nòg zoo natuurlijk en tegen uwe vriendelijke gezind-

1856. heid in. Uw naam en sympathie te verliezen, ja uwe tegeningenomenheid te wekken voor [de] *Aurora*, en daarenboven Uw naam niet te zien op [den] bundel *Historische vrouwen*, waar die wel en gelijktijdig gegeven wordt aan eene àndere verzameling van historische sujetten [1], is mij eene knagende zekerheid. Toch, hoop ik, in betrekking tot dit laatste, zal 't U om mijns persoons wille en in belang van het dégelijke, niet onaangenaam zijn te vernemen, dat ook de Heeren Beets (wien ik herstellend mogt ontmoeten) en Ter Haar hunne medewerking hebben toegezegd. Aan zulk eene editie, even als aan *Bilderdijk*, waar ik zelf eenigermate de verbreiding en uitbreiding van het schoone, al is 't nog zoo gering, werkdadig bevorderen kan, hangt mijn uitgevers- en ook mijn persoonlijk hart.

Kostelijk, voortreffelijk en voornaam. De 40-jarige uitgever was op de middaghoogte van zijn loopbaan gekomen; de *surculus* van Beets wás de *arbor* van Kruseman geworden. De vaan van den handel werd fier omhoog gestoken en aan een ieder en een iegelijk getoond, in woorden en in daden, in handel en in wandel. Groote werkkracht werd ontwikkeld; het papier, bedrukt met het beste, wat Nederland kon geven op literair gebied, overstroomde het land van de Spaarne-stad uit: „Van Haarlem ging het licht uit over de aarde", was de spreuk op het huldeblijk van Haarlem's burgerij bij de Costers-feesten; in het jaar der Costers-feesten besteeg Kruseman het hoogtepunt van zijn loopbaan. Evenals het Costerbeeld fier en frank zijn gevleugelde A opheft om symbolisch te toonen wat macht er van de drukpers kan uitgaan, evenzoo bracht Kruseman in datzelfde jaar datzelfde denkbeeld in al zijn volheid en rijpheid in praktijk als Haarlemmer, als Costerszoon, als uitgever, als man van karakter.

---

[1] Nl. aan Kruseman's stadgenoot Van Brederode voor de *Tien bladzijden uit de geschiedenis van Neêrlands roem en grootheid.*

Kruseman was in de volle overgroote drukte van zijn handel gekomen en het gaf hem overvloed van werk, meer dan hij feitelijk af kon. De periodieken kostten voortdurende zorg, en voor vele kon die zorg niet meer zijn, wat zij vroeger geweest was, nu hij langzaam, maar zeker zich in een andere richting ontwikkelde en zich zelf als het ware ontwies aan zijn geesteskinderen. Periodieken als een *Christelijk Album*, een *Aglaja* konden bezwaarlijk meer met dezelfde liefderijke angstvalligheid behartigd worden, als een *Album der Natuur*, een *Wetenschappelijke Bladen*, een *Natuurlijke historie van Nederland*. Het vrij uitgebreide fonds van ruim 600 titels, dat langzaam aan verzameld was, bleef voortdurend klimmende bemoeiingen vereischen, die vele fondsartikelen uit vroegere jaren tot een vrij wel dood kapitaal maakten; voor Kruseman, omdat hij door niet voortdurend de aandacht van den handel er op te vestigen, er geen debiet meer voor had, voor het lezend publiek, omdat het de boeken niet meer onder de oogen kreeg. Een voor zijn dagen ongehoord plan rijpte; Fuhri werd al in 1855 om raad gevraagd [1], toen de voorbereidende werkzaamheden voor de *Bilderdijk-uitgaaf* meer en meer aan Kruseman de overtuiging gaven, dat er slechts één middel was om het hoofd boven water te houden en zijn boeken, waarin een deel van zijn eigen intellectueel denken verscholen was, weer ten nieuw leven te wekken: de geheele verkoop van zijn fonds. 1857.

Het was een breken met een ouden sleurgang en gewoonte in den handel. „De boeken moesten met hun uitgevers als het ware vergroeien en kwamen nooit vrij, tenzij hij die ze ter perse gelegd had door een niet te keeren ongeval hun ontvallen was. Dan eerst kwamen zij ter markt en konden, ten uitverkoop of ten herdruk, in andere handen overgegaan" [2]. Kruseman wilde als man van beginsel, breken met die gewoonte en ging naar Van Kesteren, den aangewezen persoon om den verkoop te leiden. Hij klopte aan doove mans deuren. „Hebt ge geldgebrek — de gedachte aan *Bilderdijk* was blijkbaar in

[1] Brief van Fuhri 5 September 1855.
[2] *Bouwstoffen* Dl. I blz. 95.

1857. het spel, — kom er dan rond voor uit, ik zal U helpen, liever dan tot die ongehoorde daad mee te werken en hulp te leenen tot die onvermijdelijke prijsvermindering van uw artikelen? Waar moet het heen met onzen degelijken boekhandel, wanneer gij de hand reikt aan die schandelijke prijsvermindering en den opkomenden tweede-hands-handel, dien kanker voor ons bedrijf?" Het kostte Kruseman vrij wat moeite Van Kesteren aan zijn verstand te brengen, dat geldgebrek bij hem de aanleiding niet was, dat prijsvermindering, evenals tweede-hands-handel, mits goed geleid, eer aangewakkerd dan tegengegaan moest worden. Van Kesteren zwichtte en nam de leiding der veiling op zich. Niettemin was dat breken met usances en costumen een stout stuk; een besluit, dat volgens Fuhri getuigde van meer grootheid van ziel dan menig waagstuk, op het veld der staatkunde of van den oorlog ondernomen [1] en juist daarom meende Kruseman zich verplicht in een *circulaire* daarvan rekenschap te moeten geven aan den handel.

HAARLEM, 15 Julij 1857.

M.

Voor zoo ver dit nog niet door u mogt gedaan zijn, verzoek ik ten vriendelijkste om mij vóór 15 Augustus e. k. te willen terugzenden het overige Commissiegoed van A⁰ P⁰, benevens datgene, van vroeger datum uitgegeven, wat door u op rekening van dit jaar in Commissie mogt gehouden of aangevraagd zijn.

Ik zal niet noodig hebben dit verzoek aan te dringen, wanneer ik u bij dezen kennis geef, dat het mijn voornemen is, om in September aanstaande mijn geheele Fonds, tot ultimo December toe, in veiling te brengen, en dat ik daartoe mijn voorloopigen Catalogus in handen van den Heer J. C. VAN KESTEREN gesteld heb. — Zoo welligt dit berigt mijne handelsvrienden, die wel zoo

[1] Brief van Fuhri 26 Augustus 1857.

goed willen zijn eenig belang in mij te stellen, eenigermate verrassen mogt, ben ik bereid van dit besluit rekenschap te geven. Geen enkele reden heeft mij daartoe gebragt, dan alleen de ondervinding van de op den duur al te zeer vermoeijende werkzaamheden aan de exploitatie van zoo vele en zoo uiteenloopende uitgaven, als waarvan ik mij al meer en meer omringd zie, verbonden. Niettegenstaande de ijverigste zorg en de beste bedoeling, zou het ten kosten zoowel mijner goede Fonds-artikelen als van mijne eigene gezondheid komen, indien ik voortging mijne zaken — het zij met alle bescheidenheid gezegd — uit te breiden, zoo als ik dit gedurende de zeventien jaren dat ik den handel drijf, onder het genot van grooten zegen, heb mogen doen. In de handen van verschillenden, kunnen, om slechts enkele te noemen, ondernemingen als Christelijk Album, Aglaja, Album der Natuur, Wetenschappelijke Bladen, Familie-Magazijn, Aurora, Praktische Volks-Almanak, Dickens' en Walter Scotts Werken, Buitenlandsche en Hollandsche Klassieken, Landbouwboekjes en Nijverheids-Bibliotheek uitmuntende speculatiën blijven, op de schouders van een enkelen, ten minste op de mijne, drukt hun bestuur, bij zoo véél anders, dat zijne eischen en belangen heeft, op den langen weg te zwaar. Opdat men niet meenen zou, dat ik de mindere te koop gaf en de betere voor mij zelven behield, heb ik begrepen, niet alleen afstand te moeten doen van sommige, maar van alle, en een kordaten maatregel te nemen, wilde ik voor mij zelven rust en ruimte en voor mijne artikelen vastheid en voordeel winnen. Aan nieuwe handen toevertrouwd, wenscht niemand liever dan ik-zelf mijnen Fondswerken frisscher krachten toe, dan ik, door overmaat van arbeid, er aan kan toewijden. 1857.

Nog eene andere verandering zal er in mijne zaken plaats hebben. Mijn Winkeldebiet, Leesinrigting en al wat daaraan verbonden mag blijven, heb ik overgedaan aan den Heer C. VAN ASPEREN VAN DER VELDE

1857. alhier, die daarmede zijn eigen Boekhandel, van 1° Augustus af, zal uitbreiden. Terwijl de Tijdschriften enz., mij door u geleverd, het geheele jaar voor mijne rekening blijven, verzoek ik u mij na bovengenoemden datum geen Commissiegoed meer te zenden, maar den Heer VAN ASPEREN VAN DER VELDE daarvan dubbel te voorzien.

Voor mij zelven blijf ik alleen als Uitgever op wat rustiger voet in den Boekhandel werkzaam. Ik heb daartoe voor 's hands aan de Bilderdijk, Natuurlijke Historie van Nederland, eene aanstaande nieuwe uitgave van De Jonge, Zeewezen en al wat dit jaar bij mij ter perse gelegd is, genoeg. Van mijne eerlijkheid zal men wel willen vertrouwen, dat ik mij nimmer schuldig zal maken aan eene onedele concurrentie met de eventuele koopers mijner kapitaalste ondernemingen.

Ik beveel mij voortdurend in u-aller goedgunstige en door mij hooggewaardeerde vriendschap aan, en betuig met achting en vriendschap te zijn

Uw Dw. Dienaar,

A. C. KRUSEMAN.

Zoo kwam dan in October 1857, op weinige uitzondering na, alles in veiling wat Kruseman van 1840 tot het einde van 1856 had uitgegeven, en om het ongehoorde van het feit gaf het *Nieuwsblad voor den Boekhandel* [1] na het houden der verkooping er een beschouwing over ten beste.

„In afwachting dat wij den uitslag mededeelen van de verkooping der fondsartikelen van den Heer A. C. KRUSEMAN te *Haarlem*, die op 6 en 7 Oct. l.l. te *Amsterdam* plaats had, kunnen wij niet nalaten den indruk mede te deelen welken die verkooping in haar geheel op ons maakte. Het was een tot dusverre in Nederland uniek feit, dat een uitgever, nog in de kracht zijns levens, en volstrekt niet van plan om den Boekhandel vaarwel te zeggen, bijna geheel zijn fonds ter markt

[1] 15 October 1857.

bragt. Het feit mogt gewaagd heeten tegenover zijne auteurs, 1857.
tegenover het publiek en tegenover den Boekhandel. Het welbegrepen handelsbelang van den uitgever had hier een grooten strijd te strijden met zoogenaamde handels-usantiën uit ingewortelde vooroordeelen ontstaan. Het boekenkoopend publiek hield samenscholingen, en ieder (zoo meende men) wist wel de reden waarom de uitgever van het *Christelijk Album* en de *Aglaja* zijn fonds verkocht, maar wilde den man sparen, „omdat hij toch zoo actief was geweest." Vele auteurs die den uitgever met hunne copijen „begunstigd hadden" vonden die handelwijze onbegrijpelijk, zoo niet onvergeefelijk. Maar evenmin als de Heer KRUSEMAN ooit terug deinsde voor eene onderneming, waarvan het plan hem een goeden uitslag beloofde, ook al waren de grootste bezwaren aanwezig, zoo liet hij zich ook hier niet afschrikken door die vele en ijdele op- en aanmerkingen, welke hij zeker vóór de uitvoering van zijn plan wist, dat door auteurs, publiek en boekhandel zouden gemaakt worden.

„De nieuwheid van het feit droeg niet weinig bij eene meer dan gewone belangstelling daarvoor op te wekken; zelden zagen wij op eene dergelijke verkooping een grooter aantal Boekhandelaren vereenigd. De uitslag mag daaraan geëvenredigd heeten. Bijna al de voornaamste artikelen vonden koopers; het *Christelijk Album* en de *Aglaja* werden gekocht door J. NOMAN & ZOON, het *Album der natuur* door DE ERVEN VAN BOLHUIS HOITSEMA, en bragten de *Werken* van DICKENS en W. SCOTT, en de *Buitenlandsche Klassieken* niet den prijs op waarvoor de verkooper ze gelimiteerd had, de reden hiervan kan gezocht worden in de bezwarende conditiën hieraan verbonden, de overname van nog niet afgedrukte deelen, van kopieregten van onuitgegeven werken, enz. Van de kleinere arts [*sic*] waren het vooral de *Landbouw-* en *Nijverheidsboekjes*, het *Haakboekje*, de *Voordragten voor Landbouwers*, die goede prijzen haalden, niet minder de *Handboeken* van BOJESEN en STOLL, en WEEVERINGH'S *Staatsschulden*. Intusschen, de belangstelling der aanwezenden duurde van het begin tot het einde der verkooping, waartoe niet weinig de eenigzins willekeurige inrigting van den catalogus meêwerkte. v. ZEGGELEN'S

1857. *Keur van scherts en luim* bragt den boekverk. prijs op, maar het getal ex. was dan ook onbeduidend, v. ZEGGELEN's *Werken* bijna de helft van den boekverk. prijs maar het getal ex. was aanzienlijk. De geringe getallen van TER HAAR's *Huibert en Klaartje*, HOFDIJK's *Griffo de Saliër* werden betrekkelijk duur verkocht; ook vele romans vonden koopers voor meer dan den gewonen prijs. — De geheele opbrengst der verkochte art. was circa *f* 50,000.—, der niet verkochte c. *f* 25,000.—.

„De uitslag mag dus, naar het ons voorkomt, zeer bevredigend heeten, vooral wanneer in aanmerking genomen wordt het groot aantal belangrijke copijen die hier te koop werden aangeboden en de aanzienlijke veilingen die in de laatste jaren plaats hadden.

„Maar nog een ander punt mag onze aandacht hier niet ontgaan. Behalve voor den heer KRUSEMAN heeft deze verkooping voor onzen Boekhandel een gunstig resultaat opgeleverd. Wij zagen hier eene belangrijke verzameling fondsartikelen in den korten tijd van 16 jaren in het licht gegeven, waarvan de meesten de vrucht waren van den vindingrijken geest des uitgevers. Wij zagen hier tevens wat onvermoeide zorg en volhardende inspanning nog op het kleine gebied van den Nederlandschen Boekhandel kan uitvoeren, hoe ook op dit terrein kapitaal kan worden voortgebragt indien met juisten blik van de tijdsomstandigheden en de behoeften des volks wordt gebruik gemaakt. Dit zelfde mag reeds vroeger uit andere fondsfeilingen [*sic*] gebleken zijn, nimmer kwam dit zoo voor den dag als thans, nu ieder in de gelegenheid was gesteld, bekend te worden met den omvang der verschillende uitgaven, met de onkosten der tezamenstelling, met het debiet, enz. Al deze opgaven waren door den Heer KRUSEMAN gedeponeerd bij den Heer VAN KESTEREN of werden bij den verkoop bekend gemaakt. Velen daarvan waren zeker hoogst verrassend, allen droegen het kenmerk van de grootste loyauteit, van de vrijgevigste beginselen. Zij losten het vraagstuk op van den goeden uitslag van KRUSEMAN's handelsondernemingen in het algemeen en van zijn voorspoed bij het ontdekken van nieuwe bronnen tot

voedsel van zijn handelsgeest. De *fondsverkooping*, gelijk die door Kr. is geschied kan onder deze laatsten gerekend worden. Wij wenschen van harte dat aan al de plannen die hij voor de toekomst gevormd heeft, dien zelfden uitslag moge te beurt vallen." 1857.

Een goed handelswoord van het orgaan van den Boekhandel aan den Voorzitter van de Vereeniging, die zijn geheele fonds van de hand deed en alleen wilde behouden die kopyen, als Collot d'Escury's *Holland's roem*, de *Apostelen en profeten*, die hij kort te voren had aangekocht en daarom ook de *Bijbelsche vrouwen*, en die, waarvan hij een herdruk gereed had liggen of die, waarvan hij bij overeenkomst met de auteurs, bezig was een herdruk voor te bereiden.

Aldus staat in het [Voorbericht] van den *Catalogus* te lezen, hoewel Zwaardemaker te Haarlem kooper werd van Ter Haar's *Huibert en Klaartje*, waarvan juist een herdruk voorbereid werd onder goedkeuring des dichters [1] en waartoe om te gemoet te komen aan de vroegere afkeurende bespreking in *De Gids* [2] reeds vijf houtblokjes, ter vervanging van minder verkieslijke door d'Arnaud Gerkens beteekend waren [3].

Eveneens ging aan Van Gessel over de *Historische landschappen door* Hofdijk, die bekende reeks „expozitie van kartons, niet van schilderijen" [4], waarin Hofdijk, met zijn eigenaardige kunst, hem alleen eigen, in negen opstellen schetste „zulke tafreelen uit de natuur rondom ons heen, die door den oorspronkelyken toestand waarin zy zich nog bevinden, wyzen op een tyd, die reeds tot de geschiedenis behoort; of vooral ook zulke, waarin achtergebleven monumenten van natuur of

---

[1] De eerste maal verscheen dit dichtstuk in de *Aurora voor 1843* blz. 246 en werd met houtsneedjes het volgend jaar herdrukt door Fuhri, van wien Kruseman in 1849 het restant (364 exemplaren) met het kopyrecht overnam. Volgens de titel-uitgaaf, die Kruseman van deze oplaag gaf waren de houtgravuren gesneden door Van Hove, Kachel en Weissenbruch naar teekeningen van R. Craeyvanger.

[2] 1845. *Boekbeoordeelingen* blz. 147.

[3] *Catalogus* der Fondsveiling 1857 blz. 13.

[4] *Historische landschappen*, toelichting.

1857. kunst, zoodanig met het landschap één geworden, dat zy er een natuurlyk bestanddeel van schijnen uit te maken, den geest in een bepaald tijdvak der geschiedenis te rug voeren" [1]. De nieuwe eigenaar maakte er dadelijk een nieuwe titel-uitgaaf van in afleveringen.

Vele van Kruseman's artikelen werden opgehouden; was dat, omdat zij uit den tijd waren of was dat, omdat hij ze te hoog gelimiteerd had, hetzij ter goeder trouw, hetzij opzettelijk? [2] Om slechts de seriën en vervolgwerken te noemen: *Aurora*, *Wetenschappelijke Bladen*, *Praktische Volks-almanak*, *Dickens'* en *Walter Scott's werken*, *Buitenlandsche klassieken*. *Etagère editie*, bleven bij hun uitgever en daaronder ook voor het meerendeel de afzonderlijke titels van de *Voorlezingen in de afdeeling Koophandel gehouden in Felix Meritis*, waarin destijds de eerste krachten op staathuishoudkundig gebied over economische onderwerpen voordrachten kwamen houden en met de aanwezigen een *gemeenzaam onderhoud* hadden. Daar hield Koenen *Voorlezingen over de geschiedenis der nijverheid in Nederland* [3] en over *De vroegere en latere Nederlandsche handelspolitiek*, Baumhauer *Voorlezingen over de Nederlandsche nijverheid en de middelen om haar te ontwikkelen*, Mr. J. Heemskerk Az. *Voordragten over den eigendom van voortbrengselen van den geest* [4], daar sprak Buijs over *De Nederlandsche staatsschuld sedert 1814* [5] en hield hij

---

[1] t. a. p. Inleiding blz. 16. — Het werk was in 1856 gedrukt bij Bakels te Amsterdam en maakte naar het schijnt niet dien opgang dien Kruseman verwacht had, want afleveringsgewijs verschenen, werden er van blad 1—4 1500 exemplaren en van de overige 5—22 slechts 750 exemplaren getrokken.

[2] Welke ik hier op het oog heb zal later blijken.

[3] Op blz. 71 vlg. is genotuleerd het debat tusschen Koenen en Fred. Muller over de uitvinding der boekdrukkunst.

[4] Op blz. 39 vlg. behandelt Heemskerk het kopyrecht en de wet van 1817; aan het debat werd ook deel genomen door Gebhard, die als bestuurslid van de Vereeniging uitgenoodigd was de voordracht bij te wonen. Vlg. *Bouwstoffen* Dl. II blz. 580. In 1869 verscheen bij J. Beerendonk een volgens den titel vermeerderden druk van dit geschrift.

[5] Noothoven van Goor gaf hiervan in 1863 een nieuwe titeluitgaaf. (*Nieuwsblad voor den Boekhandel* 22 Januari 1863.)

Voorlezingen over de circulatie-banken, meer bijzonder in Frankrijk, Groot-Brittannië en de Vereenigde Staten van Noord-Amerika, Voorthuysen sprak over *Werkverschaffing* en deed *Voorlezingen over de duurte der levensmiddelen*, van Roorda van Eysinga hoorde men *Voorlezingen over kolonisatie door Nederlanders in Nederlandsch Indië: en gedeeltelijke vergelijking van de Indische Maatschappij met die van Nederland*, Wijnne gaf *Iets over de scheepvaart en afwateringskanalen in de provincie Groningen* en Amersfoordt een beschouwing over *Het Haarlemmermeer*, Meijboom en Vrolik behandelden in drie redevoeringen over de *Vraagpunten des tijds*, den invloed, die de natuurkunde en de godgeleerde wetenschap over en weer op elkaar oefenen, Molster deed *Voorlezingen over de neutraliteit, vooral in verband met de scheepvaart der onzijdige volken*, Bake besprak *De doorgraving der landengte van Suez, en hare gevolgen voor Nederland en zijne koloniën* en J. Th. Liotard *Het handelscongres te Brussel, (September 1856) in zijne strekking en uitkomsten beschouwd.* 1857.

De uitgaaf van die serie was door Kruseman ondernomen, zooals hij schrijft in zijn aanteekeningen, „op voorstel en onder de schoonste beloften van den secretaris van Felix Meritis Ameshoff [1]. Van die voorspiegeling is niets gekomen. Mijn goede trouw is twee jaren lang volkomen misleid, en de onverschillige hoogheid van de zijde van Mr. Ameshoff heeft mijne belangrijke schade des te bitterder gemaakt" [2]. Het blijkt

---

[1] *De Gids* (1856 Dl. I blz. 688) laat het voorkomen, alsof het plan van Kruseman uitging, wat ik inderdaad niet onwaarschijnlijk acht.

[2] De voordracht evenals het debat werd telkens genotuleerd door den secretaris der afdeeling R. N. L. Mirandolle, die zijn conceptnotulen vóór de arresteering aan de sprekers moest rondzenden. Natuurlijk dat die in de concepten hun bedoeling verkeerd meenden weergegeven te zien en daarover met den opsteller correspondeerden. Kruseman belastte Mirandolle met de redactie van dit *gemeenzaam onderhoud*, en deze kreeg voor zijn moeielijken arbeid een pluimpje in de *Vaderlandsche letteroefeningen* (1857 Dl. I blz. 455). Die concepten met de daarover gevoerde correspondentie zijn daarom voor de kennis van het verhandelde en de bedoeling van de sprekers niet onbelangrijk en ik acht mij dan

1857. niet uit deze woorden, in welk opzicht eigenlijk Kruseman „volkomen misleid" is, maar zooveel is zeker, dat de voorspellingen hem gedaan door den secretaris, verkeerd uitkwamen, daar bijkans al die uitgaven een groot deficit opleverden en gemiddeld geen grooter debiet konden behalen dan 150 à 200 exemplaren [1]; de meening van den uitgever, dat vooral leesgezelschappen deze brochures zouden koopen [2], werd niet bewaarheid.

In de fondsveiling van 1862 werd ook weer een groot deel der afzonderlijke werken opgehouden: niet echter of een maand te voren had hij een aanbieding gekregen de geheele serie van de hand te doen: de door Kruseman gevraagde ƒ 1000 werd blijkbaar te hoog gevonden. En in datzelfde schrijven, waarin Kruseman zijn voorwaarde stelde, geeft hij tevens een reden op voor het slechte onthaal. „Ik heb in der tijd aan de editie, waaromtrent mij door den Heer Mr. Ameshoff de gunstigste vooruitzigten waren voorgespiegeld, ik moet zeggen ook tot ZEds. eigene te leur stelling duizenden guldens schade geleden. Waarschijnlijk heeft de vorm van *Voorlezing* er eenige schuld van gedragen dat deze brochures over zoo gewigtige onderwerpen en van bekende letterkundige en wetenschappelijke autoriteiten zoo wanhopig laauw door het publiek zijn ontvangen geworden" [3]. Bij een dergelijk onthaal was het dan ook niet te verwonderen geweest, dat hij de voortzetting gestaakt had en de auteurs andere uitgevers moesten zoeken, dat b.v. Bake zijn *Verhandeling over den hedendaagschen opstand in Britsch-Indië* bij Susan te 's Gravenhage uitgaf. Slechts die voorlezingen, welke tusschen Mei 1856 en April 1857 gehouden werden, zagen bij Kruseman het licht.

---

ook gelukkig hier te kunnen mededeelden, dat die dossiers uit de nalatenschap van mijn grootmoeder in mijn bezit zijn overgegaan.

[1] In aanmerking moet hierbij genomen worden, dat van de meeste voorlezingen 500 exemplaren als honorarium ten behoeve van Felix werden afgestaan.

[2] Advertentie in *Haarlemsche Courant* 8 November 1856.

[3] Brief aan een ongenoemde d.d. 17 September 1862, overgenomen in het kopyboek.

De fondsveiling van 1857, een daad, die Kruseman's naam op aller boekverkoopers tongen deed zweven [1], liep dus over het algemeen niet onvoordeelig af, en Kruseman ontving daarover een gelukwensch van zijn vroegeren patroon Westerman. De vruchten van zijn ondernemenden geest, onverdroten ijver en geestrijke schepping, werden voor een groot deel met graagte aangenomen [2]. De prijzen, die over het algemeen besteed werden, waren doorgaans vrij voldoende [3], en dat mag daarom des te meer gezegd worden, omdat het vele belangrijke kopyen waren, die in veiling kwamen en de veiling zelve, daarom „belangrijk" was [4]. Was het daarom, was het enkel en alleen als een hulde aan Van Kesteren, die hier met zijn 77e verkooping weer getoond had, hoeveel invloed hij als auctionaris op het welslagen der auctie kon oefenen, of was het als een blijk van vriendschap jegens Kruseman, dat C. van der Post Jr. op den eersten dag der verkooping aan Van Kesteren, in naam van de meeste tegenwoordig zijnde confraters, een voltaire aanbood en dat Van Zeggelen, Kruseman's trouwe vriend, er toe bracht, op die fondsveiling een *extempore* te wijden aan den auctionaris? [5] Zooveel is zeker, dat het Kruseman aangenaam was, toen hij van dat *extempore* een afdruk ontving van C. L. Brinkman. 1857.

Deze eerste generale opruiming van fondsartikelen bij het leven van hun eigenaar, gaf aanleiding tot heel wat gewrijf en gepraat. Langzamerhand zouden andere uitgevers Kruseman's voorbeeld gaan volgen. Tien jaar later was het gebruik zoo algemeen geworden, dat de oude heer P. Meijer Warnars in zijn toespraak bij het 50-jarig bestaan van de Vereeniging in 1867, sterk zijn leedwezen moest te kennen geven over de openlijke aankondigingen tot zoo verminderde prijzen van goede en soms kort geleden uitgekomen boeken,

---

[1] Brief van Van Zeggelen 29 September 1857.
[2] Brief van Westerman 9 October 1857.
[3] De geheele opbrengst was *f* 50113.15⁵.
[4] Het epitheton is van Kruseman zelf. (*Bouwstoffen* Dl. II blz. 300.)
[5] Afgedrukt in *Bouwstoffen* t. a. p.

1857. en in *Nieuwsblad voor den Boekhandel* van den 6 Augustus 1868 verder daarover schreef:

„Ik heb altijd naar den oorzaak daarvan gezocht, maar kon mij dien dikwijls niet verklaren, nog minder goedkeuren, daar ik er bij blijf, dat het een klad op onzen handel in het algemeen werpt en dien bij het publiek in minachting brengt.

„Heden met het opruimen van oude boeken en papieren bezig zijnde, meen ik echter daarvoor eene oorzaak gevonden te hebben, waarvan de bekendmaking misschien hare goede zijde hebben kan.

„Die veranderingen schrijf ik grootendeels toe aan het ontaarden van de verkoopingen van fonds- en gebonden boeken. Voor 40 of 50 jaren geleden, en mij heugt van nog vroeger, van de tijden van mijnen vader, den ouden Den Hengst, Gartman, Allart, v. d. Heij, den ouden Bohn, v. Cleef, v. Kesteren, Schleijer en anderen, werden er zelden, ja zoo ver ik mij herinner, nimmer fondsen geveild dan bij overlijden, en men zocht zich niet van zijn copijen te ontdoen, om weder op nieuw voort te gaan om de wereld met nieuwe boeken en vertalingen te voorzien. Men had gelijk nu jaarlijks verkoopingen van ongebonden boeken, maar de copijen die daarop voorkwamen waren meestal van weinig belang. Het voordeel dat zij gaven, bestond doorgaans in het zoogenaamd *teekenen voor verminderde prijzen*, dat dikwijls zeer aanzienlijk was. Ik heb zelve verkoopingen gehouden en ook bijgewoond, inzonderheid als jongeling, dat er voor 30, 40 ja 50 duizend gulden geteekend werd, en heb zelve aan voorname fondshouders dikwerf aanzienlijke sommen van 4, 6 of 8 duizend gulden uitbetaald, alleen voor geteekende exemplaren van onderscheidene werken; de copij bleef dan in het bezit van den eigenaar; ja, inzonderheid in den tijd van Allart, staat mij zeer goed voor, dat, wanneer er eene soliede copij verkocht werd, de kooper die dadelijk voor verminderde prijzen liet teekenen, en zonder er zelfs een exemplaar van in huis te krijgen, er duizend of twaalfhonderd gulden winst van in zijn zak stak. Onder anderen herinner ik mij, om maar één voorbeeld te noemen, dat dit het geval is geweest met Rollin en Taillier,

Geschiedenis der wereld. Ik weet wel, men zal mij tegen- 1857.
werpen: „toen was het een anderen tijd!" maar wanneer men alles nagaat, geloof ik dat er nu meer wordt gelezen en verkocht, dan toen het geval was. Er werd echter ook minder geschaafheld" [1].

Tot zoover dit ingezonden stuk. In weerwil van den allesbehalve rooskleurigen toestand naar Meijer Warnars' meening, moest hij toch erkennen, dat in vergelijking met een halve eeuw geleden er vrij wat meer gelezen werd, dat er vrij wat meer handel was gekomen. Waaraan dat toe te schrijven, vroeg hij? Aan het ontaarden der ongebonden auctie's. En aan wien dat „ontaarden" te wijten, vraag ik? Aan Kruseman, die in 1857 dorst te breken met een oud, ingeworteld handelsgebruik. De eerste groote fondsveiling van Kruseman opende op zijn initiatief nieuwe banen voor den nederlandschen Boekhandel.

Die verkoop van zijn fonds, gevoegd bij het aan kant doen van zijn debietzaak aan P. A. Van Asperen van de Velde, die haar in Augustus verplaatste naar de Groote Houtstraat [2] gaf aan Kruseman een wenschelijke ruimte van geld, die hoog noodig was daar de uitstaande posten van de *Bilderdijk*, hoewel deze door het debiet verzekerd was, slechts betrekkelijk langzaam binnen kwamen; maar het gaf ook meer tijd om al zijn krachten en al zijn gaven te wijden aan nieuwe ondernemingen, nu hij die niet meer behoefde te versnipperen tusschen de verflauwende exploitatie van artikelen, waarvoor de rechte animo was gaan ontbreken en het bedrijf van den debi-

---

[1] Vgl. hiermede wat hij nog nader schreef in dit verband over een paar kopyen van de Wed. Allart [1828] in het *Nieuwsblad voor den Boekhandel* van den 14 Januari 1869. Over het „modern-antiquariaat" van Schadd, over welke slechts schijnbare *contradictio in terminis* Fred. Muller zoo verbolgen was te lezen *Bouwstoffen*. Dl. II. blz. 479 vlg.

[2] Met 1 Januari 1870 nam J. M. Schalekamp den boek-, kunst- en muziekhandel over en zette dien voort onder de firma Van Asperen v. d. Velde en Co. (*Nieuwsblad voor den Boekhandel* 10 Januari 1870). Thans wordt deze debietzaak gedreven onder den naam De Haarlemsche boek- en muziekhandel (J. M. Stap).

A. C. KRUSEMAN

DOOR

J. W. ENSCHEDÉ

EERSTE DEEL

2de STUK

Tijden en personen hebben dit met elkander gemeen, dat men, hun dagelijkschen arbeid half achteloos voorbijgaande, maar hun werk overziende wanneer zij heen zijn, soms versteld staat over hetgeen zij voortgebracht hebben.

Bouwstoffen Dl. II blz. 811.

AMSTERDAM
P. N. VAN KAMPEN & ZOON
1899

1857. tant; hij hoopte een nieuw fonds te kunnen maken, beter, kleiner, maar reiner en in zijn maatschappelijke betrekking te blijven werken zoo goed en zoo lang als hem naar lust en leven te arbeiden gegeven zou worden [1].

Het eerste groote tijdperk werd afgesloten; tien jaren waren besteed om de grondslagen van het gebouw te vestigen; in de zeven daarop volgende waren de muren opgetrokken en een begin gemaakt dat te bekronen met de *Bilderdijk*. Gezuiverd, nagezien en van overtollige uitwassen ontdaan, zou het gedurende eenige jaren in vollen luister schitteren en het bewijs leveren, dat de grondslagen goed, dat het geheel hecht, sterk en wel doortimmerd was. En de bewoner, de ziel van het huis zou zich geheel, met hart en ziel blijven en opnieuw gaan wijden aan zijn betrekking, aan zijn taak als uitgever. De boekverkooper Kruseman behoorde tot de geschiedenis; de uitgever Kruseman bleef en zou blijven toonen, dat niet ten onrechte hem de eereplaats toekwam onder de vakgenooten.

---

[1] Brief aan Potgieter 4 December 1857.

V.

Midden periode van den Grooten Tijd. — Busken Huet, Brieven over den Bijbel. — Bosboom-Toussaint, Historische novellen. — Historische vrouwen. — De Jonge, Geschiedenis van het Nederlandsche zeewezen. — Hofdijk, Ons voorgeslacht. — Scheffer-album. — Busken Huet, Stichtelijke lectuur. — Adam Bede, door George Eliot. — Zondagsblad. — Christelijke Volks-almanak. — De Génestet, Leekedichtjens. — De Lamartine, Jocelijn. — Da Costa, Kompleete dichtwerken. 1856—1860.

Hoewel de voorbereiding en het begin der uitvoering van de *Bilderdijk* nog vielen in het eerste groote tijdvak, behoort die uitgave in werkelijkheid toch inderdaad tot de aera, waarvan de beschrijving thans ondernomen moet worden. De behandeling van deze periode is niet het gemakkelijkste deel van mijn taak: het geldt hier een overzicht te geven van relaties met Bogaers, Busken Huet, Hofdijk, Potgieter, van uitgaven als de *Brieven over den Bijbel*, *Ons voorgeslacht*, het *Zondagsblad*. Voor een goed deel zou die tijdkring, ik wil niet zeggen beheerscht, maar toch wel geïnfluenceerd worden door Da Costa. Terwijl in dezen tijd door den omgang met

1856. Huet en zijn geestverwanten een volslagen ommekeer plaats greep in het gemoedsleven van Kruseman en hij beslist modern zou worden, hield hij zijn eenmaal aan Da Costa gedane woord gestand en verbrak hij niet de banden, die vroeger tusschen hen gelegd waren, en ik wijs daar hier bij den aanvang van dit hoofdstuk des te nadrukkelijker op, omdat de indeeling der stof, die ik mij gekozen heb, allicht tot een andere gevolgtrekking zou kunnen leiden. Dit geheele deel van Kruseman's leven, dat een aanvang nam omstreeks 1856 en eindigde kort na 1863, werd geopend door Da Costa's uitgaaf van Bilderdijk's en Vrouwe Bilderdijk's *Dichtwerken*, en werd besloten door Da Costa's *Kompleete dichtwerken*, uitgegeven door Hasebroek. Maar naast die relatie met Da Costa en de bijna dagelijksche correspondentie met, en na zijn verscheiden, over hem, bleef, nu door den verkoop van fonds en winkelzaak vrij wat meer tijd beschikbaar gekomen was, nog ruimte genoeg over voor andere plannen.

De systematische indeeling der stof in chronologische tijdvakken, die ik zooveel mogelijk volg, is oorzaak, dat, vóór dit nieuwe tijdperk in oogenschouw zal genomen worden, eerst nog een teruggang tot 1856 gedaan moet worden: ik acht mij des te meer gerechtigd zulks te doen, daar de *Bilderdijk*, die feitelijk tot dit tijdperk behoort in een vroeger jaar voorbereid werd, en ook omdat over 1856 nog enkele kleinigheden te boeken vallen en een schrijver te vermelden is, die thans voor het eerst bij Kruseman optrad met een dichtstuk en jarenlang een hartelijke vriendschap voor hem zou opvatten: Mr. Adrianus Bogaers, de dichter van *Jochébed* en *De tocht van Heemskerk naar Gibraltar*. Het dichtstukje *Het metalen kruis* (*20 Augustus 1856.*), dat Kruseman in Augustus voor rekening van den schrijver uitgaf is overigens uit boekhandelaars oogpunt bezien in geen enkel opzicht merkwaardig en het moet dus hier alleen genoemd worden als eerste uitgaaf van Bogaers bij Kruseman, wien de uitgaaf daarvan aangeboden werd, omdat de auteur dan wist met „een fatsoenlijk man" te onderhandelen [1].

[1] Brief van Bogaers 13 Augustus 1856.

Hetgeen Kruseman in 1840 al gewenscht had [1] was thans geschied, 1856.
hij had een begin gemaakt Bogaers aan zijn fonds te verbinden.

Vrij drukke briefwisseling werd er nog in 1856 gehouden over en met Mr. A. Ver Huell. Steeds waren acht jaar lang, Ver Huell's plaatwerken uitgegeven door Gebhard, toen een geschil tusschen beiden Ver Huell een anderen uitgever deed zoeken; hij kwam daarop tot Kruseman, die hem aanraadde Gebhard als uitgever niet te verlaten; geen beteren noch voortreffelijker behartiger van zijn belangen zou hij kunnen vinden, meende Kruseman [2]. Maar Ver Huell was doof aan dat oor. Kruseman zou en moest zijn nieuw plaatwerk uitgeven. Nauwgezet als altijd, vroeg Kruseman Gebhard verlof diens werk te mogen voortzetten en de voorarbeid der nieuwe uitgaaf nam een aanvang. Last teekende de steenen; proeven werden door Blommers getrokken en afgekeurd; opnieuw werden de steenen beteekend, opnieuw

[1] Zie hiervoor blz. 23.

[2] Den 22 Januari 1856 schreef Kruseman o. a. aan Ver Huell: „Vijand als ik ben van jokken en achterhoudendheid veroorloof ik mij U kordaat mede te deelen, dat ik heden een bezoek heb gebragt aan mijn vriend Gebhard.... Al vond ik den Heer Gebhard, zooals ik gewacht had, bij het volle bewustzijn van eerlijk en goed te hebben gehandeld, hooghartig genoeg om de zaak te beschouwen als afgedaan, zonder éénig berouw of grieve jegens zich zelv', sprak hij toch over U met zóóveel waardéring, met zóóveel achting en met zóóveel *hart*, dat *ik* het mij ten pligt maak, om — op eigener autoriteit en op die alléén — tot U te komen en U te zeggen, hoe jammer, hoe doodjammer ik het vinden zou, dat UwEd. G. van uitgever veranderen zoudt. Met zóóveel zorg en liefde als Gebhard Uwe uitgaven bezorgd heeft, kan *ik* het nooit doen en een dégelijker naam als uitgever op het titelblad uwer werken wordt door U hier te lande niet gevonden. Geef, bid ik U, *mij* de voldoening, dat UwEd. G. aan Gebhard, al het gepasseerde daarlatende en er zelfs niet van gewagende, uw cahier aanbiedt ter uitgave op kordate, royale, billijke voorwaarde, als of 't uwe eerste uitgave ware en begin met uw ouden uitgever een nieuw leven!"

Als een bewijs van hoeveel minder artistiek gehalte Ver Huell's uitgaven zijn, die niet bij Gebhard zijn uitgegeven, zij hier medegedeeld, dat de 16 artikelen (2214 exemplaren), die in Maart 1873 in fondsveiling kwamen niet meer dan *f* 850 konden opbrengen. (*Nieuwsblad voor de Boekhandel* 11 Maart 1873).

1856. werden proeven getrokken en na lang sukkelen kwamen eenige afdrukken van het nieuwe werk gereed. Toch kwam er niets van een uitgaaf en waren kosten, waaronder *f* 200 aan honorarium [1], en moeiten te vergeefs gegeven. Tusschen uitgever en auteur kwam een geschil dat verder samenwerken onmogelijk maakte. De zes afgedrukte kwarto-oblong platen van de *Geest en stof* zooals de titel eerst bepaald was [2], zagen voor zoover ik weet nimmer het licht [3]. *Uit het huishouden. Potloodschetsjes in verloren oogenblikken door een man van ondervinding* geeft het gesteendrukte, blijkbaar niet door Last geteekende, omslag te lezen van het exemplaar in mijn bezit.

In hoever deze teekeningen oorspronkelijke scheppingen van Ver Huell zijn, blijve in het midden; in Kruseman's bibliotheek toch berusten twee kwarto-oblong deelen ieder met 6 steendrukprenten *Domestic bliss* en *Domestic miseries*, beide met het adres *London, D. Bogue, Fleetstreet*, waarin vrij wat herhalingen voorkomen van voorstellingen uit Ver Huell's werk; het ontbreken van jaartallen op de omslagen van deze Engelsche uitgaven geeft echter geen criterium aan de hand om te bepalen of zij anterieur aan Kruseman's onderneming zijn of wel, dat het omgekeerde het geval is.

Met een aanbod van Jhr. E. van Heemskerck van Beest te 's-Gravenhage om uit te geven reproducties van zijn teekeningen over Oost-Indië, door hem aldaar gedurende zijn 5-jarig verblijf als marine-officier, gemaakt [4], dat niet werd aangenomen, met de uitgave van De Vries' *Verslag der redactie van het Nederlandsch woordenboek* [*1854—1856*] en Van den Bergh's en De Kanter's vertaling van Longfellow's *Evangeline* eindigde het jaar der Costers-feesten en het begin der *Bilderdijk-uitgaaf*.

---

[1] In uitgaaf gebracht 22 Januari 1856.

[2] Brief van Ver Huell 22 Februari 1856.

[3] Noch in het *Nieuwsblad voor den Boekkandel* noch in de *Haarlemsche Courant*, waarin Kruseman voortdurend adverteerde, vond ik iets; evenmin wordt de titel genoemd in Brinkman's *Alphabetische naamlijst 1850—1862*.

[4] Brief van Van Heemskerck van Beest 2 Februari 1856.

Het jaar 1857 komt in vergelijking met het vorige wat grootschheid van ondernemingen betreft daarbij in de schaduw. De redenen liggen voor de hand: de stortvloed van Bilderdijk's proeven en de voorbereiding der reeds besproken fondsveiling. Niettemin was het Kruseman waardig. Mevrouw Bosboom's *Historische novellen*, en Huet's *Brieven over den Bijbel* zijn klinkende namen. 1857.

De eerste titel, die het *Nieuwsblad* echter vermeldt in 1857 is de vertaling van Beecher Stowe's *Dred, a tale of the great dismal swamp* [1], samen uitgegeven met Van Druten en Bleeker en de vermelding daarvan is daarom niet onbelangrijk, omdat, zooals vroeger reeds aangeduid is, de uitgaaf hiervan ondernomen werd op aanraden van Fuhri; het blijkt daaruit, dat Kruseman, hoe zelfstandig hij ook al was, toch nog gaarne goeden raad aannam. En waarom ook zou hij niet door met een scherp oog uit te kijken, pogen gebruik te maken van datgene, wat anderen hem meenden aan de hand te kunnen doen?

Toch zou ook hij een gelegenheid zoo laten voorbijgaan een werk in zijn fonds op te nemen, dat groote en blijvende waarde zou blijken te hebben, toen hij in het vorige jaar niet meende te kunnen ingaan op een verzoek van Koorders te Utrecht om een vertaling uit te geven van Motley's *The rise of the Dutch Republic* [2].

De eerste maanden van 1857 gaven weinig nieuws; Buddingh's *Jaarberigten*, afleveringen van *Bilderdijk*, deeltjes van de *Landbouwboekjes*, van de *Voorlezingen in Felix*, een herdruk

---

[1] Binnen één maand na het verschijnen werden hiervan 100000 exemplaren in Groot-Britannië verkocht (*The Illustrated London News* 11 Juli 1896 pag. 46). Kruseman's vertaling was gedeeltelijk bewerkt door J. Lion Iz. (Zie zijn *Mijn staatkundig leven*. 's Gravenh. 1865 blz. 45), gedeeltelijk door P. van Os.

[2] Brief van Koorders 27 Maart 1856. De vertaling verscheen in 1857 bij Van Stockum. Wist Kruseman wellicht dat op Nijhoff's aanraden Dr. van der Wulp reeds de vertaling voor Van Stockum onder handen had?

1857. van Van der Pot's *Julianus* en van Bulwer's *Mijn roman*, die slechts ongeveer een derde van den ouden prijs zou kosten.[1], een nieuwe poging om de *Buitenlandsche klassieken* op gang te brengen door een nieuwe goedkoope uitgaaf van Sterne's *Tristram Shandy*, Claudius' *De Wandsbecker Bode*, Goldsmith's *De predikant van Wakefield*, Cervantes' *Don Quichote*, Tasso's *Jeruzalem verlost*, Homerus' *Ilias* en Longfellow's *Evangeline*[2], die eerlang gevolgd zoude worden door Shakespeare's *Othello* en *Macbeth* (1858), beide laatste in de vertaling van J. Moulin en waarvan Kruseman het kopyrecht op aandrang van Van Vloten, die over den nieuwen druk zijn waakzaam oog liet gaan, voor *f* 25 en *f* 42.80 overnam van Ter Gunne. Dat alles maakte dat de eerste 5 maanden van 1857 historisch niet zeer belangwekkend zijn, evenmin als de, naar het schijnt, niet met goed gevolg bekroonde tijdelijke prijsvermindering van de *Praktische Volks-almanak*[3].

Toch gebeurde er iets, dat zeer de vermelding waard is en

---

[1] Advertentie in *Haarlemsche Courant* 9 April en 9 November 1857.

[2] Uit het prospectus van deze nieuwe inteekening afgedrukt als advertentie in *Haarlemsche Courant* 24 April 1857: „Nogtans is deze reeks, bij elkander genomen, en vooral ook door de daaraan toegevoegde platen en portretten en banden, van zelve vrij kostbaar geworden en gestegen tot eene som van ongeveer veertig gulden..... De ondergeteekende stelt zich voor, deze [reeks] opnieuw uit te geven in maandelijksche afleveringen van vijf vellen of 120 pagina's, in een omslag, en wel voor den zeker door niemand te wraken prijs van 60 cents de aflevering, mits men zich voor de gansche reeks verbinde..... De *afzonderlijke* werken.... behouden onveranderd hun *ouden* prijs..... De geestige platen bij den Claudius behoorende en daarvan onafscheidelijk ontvangen de inschrijvers *gratis*..... De uitgever beveelt deze nieuwe inschrijving aller belangstelling met eenig vertrouwen aan. Hij hoopt voor zich zelv', door nieuwen bijval aangemoedigd te worden, om zijne zorgvolle onderneming ter overbrenging van klassieke auteurs in onze taal krachtig te kunnen voortzetten, en tevens ieder in de gelegenheid te stellen, tegen eene geringe geldelijke opoffering zich in het bezit te stellen van die werken van hooge waarde, die de proef van den tijd hebben doorgestaan en als modellen zijn geijkt."

[3] „De Uitgever wenscht dezen almanak voortaan te maken tot een waar **Volksboekje** met een debiet [*sic*] van **vele duizend** exemplaren,

dat is de verschijning van het *Nieuwsblad voor den Boekhandel* 1857.
van den 14 Mei 1857, waarin een ingezonden stuk staat afgedrukt van Kruseman over een typische uitgevers-kwestie, over het geoorloofde van nadruk van buitenlandsche werken in Nederland. Een uiteenzetting van dit geschil kan hier achterwege blijven daar de *Bouwstoffen* [1] er een uitvoerig overzicht van geven; eveneens van het ingezonden stuk zelf, omdat Kruseman het met verzwijging van zijn naam in zijn geheel, maar met weglating der noten, in zijn verhaal overgedrukt heeft [2]. Er zij daarom hier alleen gezegd, dat hij zich geheel onafhankelijk van Muller schaarde aan diens zijde, die het eerst den strijd tegen Binger aangebonden had, toen die firma in 1856 een nadruk publiceerde van Motley's *The rise of the Dutch Republic*. Kruseman kwam, hoewel mij voorkomt niet zeer grondig en welbeslagen, toch fier voor de meening uit, dat dergelijke handelsondernemingen streng afgekeurd moesten worden en dat vrijheid van handel niet ontaarden moet in losbandigheid en in roof „Vrije Handels-Concurrentie! Ik hoop, in alle bescheidenheid, genoegzaam mede te gaan met den tijd om in eenige opzigten niet blind te wezen voor de onhoudbaarheid van tal van beschermingen en privilegiën. Maar hoe ruimer de vrijheden worden der maatschappelijke belangen, des te strikter wikke en wege de regtvaardigheid, opdat niet onder den verlokkenden schijn van dienst te bewijzen aan vrijheid, wetenschap of maatschappij, aan de moraliteit ontfutseld worde wat haar eigendom is voor eens en voor altijd".

---

en daartoe *degelijkheid* met *minkostbaarheid* te vereenigen zooveel slechts in zijn vermogen is.

„In afwachting van den jaargang voor 1858 wil hij, *als een aanbod voor ééns en tijdelijk*, allen, die dit Volksboekje nog niet mogten bezitten, in de gelegenheid stellen om zich de verschenen jaargangen te zamen aan te schaffen, opdat zij het voortaan kompleet zouden hebben. Hij heeft daarom gelijke omslagen doen maken en biedt de reeds verschenen **Vier deeltjes** aan voor **ƒ 1,80 te zamen.**"

(Advertentie in *Haarlemsche Courant* 17 November 1857).

[1] Dl. I blz. 558 vlg.

[2] t. a. p. Dl. I blz. 563.

1857. Dat medegaan met zijn tijd op het gebied van wetenschap vond uiting in Huet's *Vragen en antwoorden. Brieven over den Bijbel*, een werk, waarin Huet een populair overzicht gaf van de vruchten der Bijbelsche critiek gedurende de laatste vijftig jaren en een poging waagde den Bijbel geschiedkundig en bevattelijk te verklaren als gewrocht van het godsdienstig leven der Hebreeën en van het eerste christengeslacht; juist dat, wat hij bijna 30 jaar later, in 1885 zou loven in de methode van Renan, den aanstaanden schrijver van *La vie de Jésus* (1863), zou hij hier, zes jaar voor het verschijnen van dat boek, schitterend in praktijk brengen: „Een kwanswijs diepzinnig spraakgebruik, hetwelk onder een schijn van wetenschap onkunde verbergt of misverstand kweekt, wordt als onwijsgeerig door hem verworpen. Hij spreekt de taal van het gemeene leven, en is voor een ieder onverstaanbaar" [1]. Die methode ging Huet toepassen in een werk over den Bijbel en tot welk resultaat dat moest leiden was duidelijk voor hem, die de volle beteekenis begrepen had van Huet's *Pensée* van een jaar te voren: „*Les auteurs de la Bible ont été des échos du Saint-Esprit, mais des échos intelligents* [2]."

Een stoute daad, die aan Huet misschien weinig, aan Kruseman zeker wel moeite kostte te doen. Kruseman was toen nog, wat men pleegt te noemen, geloovig [3], waartoe ongetwijfeld

[1] *Litterarische fantasien en kritieken*. Haarl. z. j. Dl. XXIII blz. 103

[2] *La seule chose nécessaire* pag. 60.

[3] Vgl. hetgeen Kruseman een jaar te voren (30 October 1856) aan Da Costa schreef: „Den geheelen *Gids* van twee jaren heb ik doorgeloopen, om te zoeken naar het stuk over Heine of ten minste naar het opstel, waarin daar over hem gesproken wordt. Ik *weet*, dat ik het gelezen heb; ik weet dat uit een gevoel van ergernis dat mij in herinnering is bijgebleven, omdat daar de genialiteit van Heine zelfs van zijne satanieke immoraliteit hulde werd bewezen. (En van dien Heine verschijnt hier te lande een *kompleete* nadruk, en eene Hollandsche vertaling bovendien)."— En dat een half jaar later de ommekeer in zijn denkwijze nog haar beslag niet gekregen had, blijkt daaruit dat hij den 16 Februari 1857 opnieuw ter vertaling vertoonde Wetherell's (pseudoniem van Miss Swan Warner) *The hills of the Shatemuc*. Evenals *Dred* verscheen dit werk in 1858 voor gezamelijke rekening met Van Druten en Bleeker (*Haarlemsche Courant* 20 Januari 1858).

het dagelijksche verkeer en de veelvoudige omgang met Da Costa het hare bleef toebrengen, maar het verstand zegde hem, dat zijn gemoed zich op een dwaalweg moest bevinden. 1857.

In de zestiende eeuw had een Amsterdamsche uitgever, bewoner van een „De vier Heems-kinderen" het eerst in die stad kettersche boeken gedrukt en in omloop gebracht en die stoute daad met den gerechtelijken dood moeten bekoopen [1]; de drukker, eigenaar en gebruiker van de Haarlemsche „De vier Heems-kinderen", zou ook op zijn beurt protest aanteekenen tegen dogmatischen dwang der kerkelijke zijde en in opstand komen, waar het gezond verstand hem overtuigde, dat de orthodoxie niet alleen een gezaghebbend leerstelsel zou kunnen zijn; de koele verstandsredeneering van Huet scheen, al was het dan ook schoorvoetend, de zegepraal te zullen behalen over zijn *à priori*stisch geloof. Kruseman voerde hevigen strijd; mocht hij medewerken met het verspreiden van een kennis, niet in overeenstemming met de begrippen, die de rechtzinnige partij meende zich te moeten vormen omtrent Gods wezen en werken, maar die in openlijken strijd waren met de wetenschap van zijn tijd?

Er moest licht voor hem zelven komen, en dat licht moest ook aan anderen medegedeeld worden [2]. Met Huet besproken, was de eenige uitweg, dat de eerste een populair werk zou schrijven, waarin de Bijbel en de negentiende-eeuwsche wetenschap tegen elkander overgesteld en aan elkander getoetst zouden worden. „Na ernstige en gemoedelijke overwegingen en gesprekken is tot het schrijven en uitgeven van dit boek overgegaan. Het was te wachten, dat een verschijning van dien aard, in een tijd toen ieder denkend protestant zijn twijfel alleen fluisterend durfde uiten, verbazing en ergernis zou wekken, en dus een ondankbare daad van moed zou zijn. Zoo gebeurde ook. De eerste aflevering [half Mei 1857 verschenen] werd met zekeren afschuw ontvangen en had een debiet van nog geen 100 exemplaren. Verscheidene boekverkoopers zonden

[1] Vgl. hiervoor blz. 175 noot 1.

[2] In de *Fondsboeken* teekent Kruseman uitdrukkelijk aan: „Eigen plan, met Huet ter eerste verspreiding der moderne ideeën."

1857. ze terug [1] en weigerden ze in hun winkel te hebben. Er werd tegen de verschijning van dit goddelooze boek gemord, geschreven, gepreekt en — ik was er zelf getuige van — door den Bisschop van Haarlem in de Katholieke Kathedraal tegen gebeden" [2].

In hoeverre deze aanteekening van Kruseman juist is, dat tegen dit boek geschreven werd, weet ik niet wel te formuleeren. Het aantal tijdschriften, welke dadelijk of zeer kort na het verschijnen van dit werk, er boekbeschouwingen over leverde, bleef verre beneden mijn verwachting; Kruseman's wensch, dat de *Wetenschappelijke Bladen* een aankondiging zouden geven, raadde Buijs als redacteur af [3], en alleen *Het Leeskabinet* [4], Harting in de *Nieuwe jaarboeken voor wetenschappelijke theologie* [5] en *Waarheid in liefde, Godgeleerdheid tijdschrift* [6] zijn mij onder de oogen gekomen. Noemde alleen het eerste tijdschrift het een „uitmuntend geschrift"; oordeelde de predikantenvereeniging in de provincie Groningen, „dat het boek te veel waars bezat, om niet eenig nut te doen, en in allen gevalle tot nadenken brengen zal, en daardoor de zaak der waarheid dienen" [7], de beide laatste aangehaalde bronnen gingen geheel mede met de algemeene meening, die het boek rondweg als een gevaarlijk geschrift bestempelde.

---

[1] Kruseman's eigen bedienden zelfs hielpen schoorvoetend mee aan de verspreiding. (Brief van Buijs 19 Januari 1858.)

[2] Vermoedelijk doelt Huet hierop wanneer hij schrijft (*Brieven van Cd. Busken Huet*. Haarl. 1890 Dl. I blz. 43): „En wat is die pastoor in de Janstraat een allergruwelijkste uil!"

[3] „Met een aankondiging van de *Brieven over den Bijbel* zou ik althans willen wachten tot de jaargang compleet was. 't Werk is moeijelijk genoeg, èn om den aard van het geschrift, èn om reden dat de schrijver onze mede-arbeider is. Eene apologie komt mij even ongewenscht voor als eene strenge veroordeeling, en onpartijdigheid op dit gebied wordt niet ligt gevonden, althans niet onder de mannen van het vak. (Brief van Buijs 25 Januari 1858.)

[4] 1858. *Bibliographisch album* blz. 171.

[5] Utrecht 1858. Dl. I. blz. 312. Harting de redacteur van de *Jaarboeken* was predikant te Enkhuizen.

[6] Groningen. Jaargang 1858 blz. 115, Jaargang 1859 blz. 111.

[7] *Kerkelijke Courant* 10 Juli 1858, aangehaald in *Leeskabinet* t. a. p.

Heviger aanvallen zou Huet te verduren hebben van den 1857.
Groningschen Hoogleeraar Hofstede de Groot, die in zijn onder den titel *Brieven over den Bijbel* [1] verschenen werk met klem opkwam tegen de strekking van Huet's geschrift [2]. „Zeker een opmerkelijk verschijnsel! Twee godgeleerden, wien het noch aan geleerdheid, noch aan heiligen ernst ontbreekt, noch aan gelukkige gave om hunne gedachten met duidelijkheid en juistheid voor het algemeen bloot te leggen, beide tot de vrijzinnige rigting behoorende, en nogthans in het fundamenteele stuk over de schrift elkanderen bestrijdende, oneens zelfs bij de vraag: wat is openbaring van God aan de menschen". Aldus schreef Poelman in *De bijbelvriend* [3]. Kuenen behandelde de verschillende geschriften in de *Godgeleerde Bijdragen* [4] en hij schaarde zich niet aan de zijde van De Groot, evenmin als R..t in *Het Leeskabinet* [5], die van oordeel was, dat De Groot

---

[1] Uit het prospectus van De Groot's *Brieven*:
„Deze Brieven naar aanleiding van de Brieven over den Bijbel van Busken Huet geschreven en voor den bezitter van deze *onmisbaar*, vormen echter een zelfstandig werk over den Bijbel en zijn zeer ter lezing aan te bevelen, ook aan hen, die Busken Huet's geschrift niet kennen." (Aankondiging van den uitgever J. B. Huber te Groningen in C. P. Hofstede de Groot's *Het zelfstandig oordeelen der gemeente over Bijbel en Christendom*. Gron. 1862.)

[2] In 1870 schreef Hofstede de Groot in zijn *De moderne theologie in Nederland* (blz. 11): „De moderne theologie is voor tien jaar in Nederland geboren en op eens populair geworden door een boek, *Brieven over den Bijbel* getiteld, geschreven door Cd. Busken Huet, toen Waalsch predikant te Haarlem. Nieuws behelsde dit geschrift niet; maar de auteur is een uitnemend stilist en had met talent de bezwaren tegen de geschiedenis, in den Bijbel vervat, welke sedert eeuwen worden herhaald, weten bijeen te brengen en daaraan voor het volk, als aan uitspraken van diepe wijsheid, gewigt weten te geven. Het is een werk, in den geest en met den tact van een Uhlich of Heinrich Lang gesteld". enz.

[3] Vierde jaargang. Nijmegen 1859 blz. 123.

[4] Vier en dertigste deel. Tweede stuk. Amst. 1860 blz. 705. *Het supranaturalisme en de geschiedenis van Israël.* Onder het drukken van zijn opstel verscheen een deel van de tweede uitgave van De Groot's *Brieven.*

[5] 1861. *Bibliographisch album* blz. 162. — Onder de geschriften, nog naar aanleiding van Huet's publicatie verschenen, wil ik nog noe-

1857. zich in vorm en stijl, maar vooral in wetenschappelijke kennis verreweg de mindere van Huet toonde. Tegen al die niet altijd even liefelijke recensies en beschouwingen verdedigde Huet zich in 1859 uitvoerig in de voorrede van zijn *Stichtelijke lectuur* en 6 jaar later drukte Bronsveld in zijn *Rijmpjes* [1]:

„Brieven over den Bijbel" zoo noemt gij uw boekjen met rêen,
Want met luchtigen tred loopt z'er over heen.

welke „mededeeling" Huet in *De Gids* [2] weer noemde „de slepende toon van iemand, die gaarne eene onbeleefdheid zeggen zou, maar het regte woord niet vinden kan."

Het Consistorie der Walsche Gemeente te Haarlem, waar Huet als *pasteur* fungeerde, hield zich onzijdig, maar achtte niettemin de zaak van genoegzaam gewicht om van de verschijning aanteekening te doen houden in de notulen. Nauwelijks een enkel punt wordt in de *Brieven* aangetroffen, dat Huet hetzij bij de Zondagsche Godsdienstoefening of later in eene opzettelijk daartoe bestemde weekbeurt niet ter sprake had gebracht [3]. De Gemeente wist, wat, zoo men pleegt te zeggen, voor vleesch zij in de kuip had en opdat men niet zoude kunnen zeggen dat het Consistorie een dergelijke ruchtbare zaak zich niet zou hebben aangetrokken, verzocht dat lichaam, *„gardiens de la sainte doctrine"* [4], aan Huet, haar voorzitter en secretaris, in de *Actes* op te nemen, *„que le Collège réuni des*

men de *Wenken opzigtelijk moderne theologie*, dat in de eerste plaats heeft medegewerkt, om de uitdrukkingen moderne theologie en moderne theologen in den thans algemeen gebruikelijken zin burgerrecht te doen verkrijgen. (J. I. Doedes. *Biografische herinneringen*. Utr. 1894 blz. 114). Van deze brochure, die in 1858 twee oplagen beleefde, maakte zich de emeritus *pasteur* D. T. Huet als auteur bekend in de *Kerkelyke Courant* van den 9 April 1859, en wel naar aanleiding van een polemiek over zijn geschrift tusschen W. Scheffer, predikant te Enschede en C. P. Kits van Heyningen.

[1] Rott. 1864 blz. 65.

[2] 1864. Dl. IV blz. 185. Herdrukt *Litterarische fantasien en kritieken*. Haarl. z. j. Dl. XV blz. 27.

[3] Voorrede dd. Haarlem, 15 April 1858 blz. VIII.

[4] *Brieven van Cd. Busken Huet*. Haarl. 1890 Dl. I blz. 47.

anciens et des diacres, ayant pris connaissance d'une publication hollandaise du président („Brieven over den Bijbel"), *tient à faire connaître que cette publication a été remarqué par eux avec intérêt et qu'ils continueront de la suivre avec intérêt*" [1]. De Haarlemsche Walsche Consistorie had destijds de *„esprit wallon"* [2]. 1857.

De vorm, dien Huet gekozen had voor zijn publicatie was de briefvorm, omdat geen andere letterkundige fictie de werkelijkheid zoo nabij komt als deze; over en weer schreven Machteld en Reinout elkaar brieven [3] en behandelden daarin de dogmatische vraagstukken van het Christelijk geloof, zoo als de lieden van „het geloof" dat meenden te kunnen bewijzen uit de Bijbelboeken; Reinout, de man van koele verstandsredeneering, behield het veld en De Génestet liet hem het veld behouden ook tegenover de Leonard uit De Groot's *Brieven*, die als orthodoxe minnaar van Machteld was komen opdagen [4],

> Reinout juicht als overwinnaar:
> Machteld is een beter minnaar,
> Is een Leidsch professor waard!

zeide de dichter van de *Leekedichtjens* [5], die uit naam van natuur en kunst protesteerde tegen een dergelijke wijze van theologiseeren. Die Leidsche professor, waar hij op doelde, was Scholten. Bij zijn collega Kuenen, den schrijver van de *Criticae et hermeneuticae librorum Novi Foederis lineamenta in auditorum usum* was Huet echter zijn licht gaan opsteken om voor de verschijning van zijn werk zijn arbeid de vuurproef

---

[1] „*Les termes de cette demande ont été choisis de manière que l'idée d'un jugement proprement dit sur la publication en question, soit complètement écartée.*" (*Actes du* 28 juin 1857).

[2] Vgl. *Bulletin des Églises wallonnes.* tom. VII pag. 29.

[3] Met „Machteldjelief" betitelde Huet in die dagen zijn aanstaande. (*Brieven van Cd. Busken Huet.* Haarl. 1890 Dl. I blz. 42.)

[4] Vgl. Van Hamel in *Mannen van beteekenis* 1887 blz. 17.

[5] De Génestet. *Leekedichtjens* blz. 31 (geteekend 1859). Vgl. den brief van De Génestet aan Tiele i.d. 29 April 1859 in facsimile medegedeeld in De Génestet. *Dichtwerken uitgegeven onder toezicht van* C. P. Tiele. Amst. 1869 Dl. II blz. 361.

1857. te laten ondergaan; „van wege de geleerdheid" [1] zond Huet hem de proeven ter goedkeuring en hij deed dat op aansporing van zijn vrienden. De vrees toch was geuit, dat Huet's wijze van doen zulk een tal van bezwaren tegen de Bijbelverhalen zoo eenvoudig weg achter elkaar te hooren opsommen, wel eens nadeelig zouden kunnen zijn juist voor het doel dat de schrijver beoogde. Vooral de 2e en 3e aflevering (*Over de waarde der Bijbelsche wonderverhalen* en *Over het zedelijk ideaal des Ouden Testaments*) deden Kuenen iets meer dan louter goedkeurend optreden [2]; naast het *fortiter in re* paste hij het *suaviter in modo* toe: een vergelijking van Huet's handschrift, dat in de Bibliotheek van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde te Leiden berust met het gedrukte werk zal Kuenen's aandeel in dezen arbeid in het licht kunnen stellen.

Het werk verscheen in afleveringen en reeds dadelijk met de eerste aflevering schijnt er iets gebeurd te zijn, nog voor dat zij onder de oogen van het publiek gekomen was: althans kan zulks opgemaakt worden uit het feit dat in twee nummers van het *Nieuwsblad voor den Boekhandel* [3], die eerste aflevering, beide keeren met verschil in de pagineering onder het hoofd *Jongst verschenen boeken* opgenomen is. Maar even goed is het mogelijk, dat men hier alleen te doen heeft met een herplaatsing wegens misstelling en dat acht ik bij nader inzien waarschijnlijker, omdat ik bij deze uitgaaf geen spoor heb ontdekt van een dergelijk voorval als later gebeuren zou met Huet's *Aan J. H. Gunning*.

Zooals uit de collatie van de tweede titel-opgaaf in het *Nieuwsblad* blijkt, bestond die eerste aflevering uit VI en 36 bladzijden, d. w. z. aan den eigenlijken tekst ging onder meer een *Voorberigt* vooraf, dat, daar er in het vervolg nog twee andere lezingen verschenen, wel tot de uiterste zeldzaamheden zal behooren. Ik acht mij daarom gelukkig dat hier te kunnen mededeelen, daartoe in staat gesteld door den heer J. H. Krelage

---

[1] *Brieven van Cd. Busken Huet.* Haarl. 1890 Dl. I blz. 43.
[2] Mededeeling van Ds. J. J. L. Luti.
[3] 21 Mei 1857 en 4 Juni 1857.

te Haarlem, in wiens exemplaar door een gelukkig toeval het eerste *Voorberigt* naast de derde *Voorrede* bewaard is gebleven. 1857.

> Men vrage niet allereerst of deze brieven echt, maar of zij geloofwaardig zijn. Het geheim hunner uitwendige herkomst, door geen geslachtsnaam, door geen postmerk verraden, kan vrijelijk blijven wat het is; zoo slechts lezers en lezeressen kennis gelieven te nemen van den inhoud; vooral, zoo zij na kennisneming slechts niet in het onzekere verkeeren omtrent den Geest, aan wien deze papieren kinderen het aanwezen zijn verschuldigd.
>
> Noch Machteld, noch Reinout schijnen zich in deze eerste Vragen en Antwoorden aan het uiten van gewaagde meeningen te hebben bezondigd. Mogten zij later onwillekeurig tot dit kwaad vervallen, zoo zullen wij niet nalaten, van ons regt als uitgever gebruik makende, aan den voet der bladzijden aanteekening te doen van ons gemoedelijk protest
>
> Haarlem,
> Mei 1857 — Cd. B. H.

Volgt uit dit *Voorberigt*, dat de titel van het begonnen werk het liet voorkomen alsof Huet hier slechts optrad als *editor*, niet als *auctor?* De titels, zoowel der straks te noemen omslagen der afleveringen, als van de verschillende titelpagina's van deze eerste uitgaaf, spreken alle van „uitgegeven door Cd. Busken Huet", en de vraag mag daarom wel geopperd worden of Huet op grond hiervan als eigenlijk gezegd schrijver van de *Vragen en antwoorden* wel wenschte aangezien te worden. Ik moet hierop echter het antwoord schuldig blijven; daar Kruseman en Huet elkanders stadgenooten waren, kon deze uitgaaf tusschen beiden geheel mondeling behandeld worden, zoodat er zoo goed als geen correspondentie over gevoerd werd en mij daardoor al bitter weinig bronnen ten dienste staan, die licht kunnen geven over deze uitgaaf, die zooveel opspraak in den lande verwekte. Hoe het echter zij, de uit-

1857. gaaf zelve ging afleveringsgewijs voort en in November 1857 kwam het eerste deel met de zesde aflevering compleet [1]; titel en omslag, beide met „Eerste deel", „Haarlem, A. C. Kruseman 1857", een inhoud en een nieuw *Voorberigt* werden tegelijkertijd verzonden. Het debiet was echter niet van dien aard, dat het bij slot van rekening aan Kruseman geraden voorkwam, nog een tweede deel van dezelfde uitgebreidheid te laten volgen; de volgende afleveringen in de maand December verschenen [2], sluiten bij de zesde aan (blz. 213—284). Juist die wijziging in het eerste plan, zoodat het werk slechts uit één deel met doorloopende pagineering bestaat, is oorzaak, dat de titel en de beide *Voorberigten* van dat eerste deel in verreweg de meeste exemplaren ontbreken en vervangen zijn door de laatste en derde *Voorrede* i. d. 15 April 1858. Ik neem daaruit aanleiding hier ook dat tweede *Voorberigt* af te drukken naar het exemplaar in bezit van de Remonstrantsche Bibliotheek te Leiden.

> Men vrage niet allereerst of deze brieven echt, maar of zij geloofwaardig zijn. Het geheim hunner uitwendige herkomst, door geen geslachtsnaam, door geen postmerk verraden, kan vrijelijk blijven wat het is. Zoo slechts lezers en lezeressen kennis gelieven te nemen van den inhoud. Vooral, zoo zij na kennisneming slechts niet in het onzekere verkeeren omtrent den Geest, aan wien deze papieren kinderen het levenslicht verschuldigd zijn.

Van ons regt als uitgever gebruik makende, zijn en

---

[1] Onder het hoofd *Jongst verschenen boeken* in het *Nieuwsblad voor den Boekhandel* van den 19 November 1857 komt voor:

HUET, CD. BUSKEN, Vragen en antwoorden. Brieven over den bijbel. 6e afl. Post 8°. (bl. 179—212). Haarlem, A. C. Kruseman ..... *f* 0.30
1e dl. compl. ..... „ 1.80.

„Met nog een deeltje van gelijke dikte, zal dit boek compleet zijn." (Advertenties in *Haarlemsche Courant* van den 17 November 1857 tot den 1 Mei 1858).

[2] *Nieuwsblad voor den Boekhandel* 24 December 1857.

blijven wij voornemens aan den voet der bladzijden aanteekening te doen van ons bedachtzaam protest tegen elke gewaagde meening waaraan of Machteld of Reinout zich mogten bezondigd hebben. Tot hiertoe scheen zoodanige teregtwijzing wel is waar overbodig, doch het is er zeer ver vandaan dat wij daarom afstand zouden doen van onze aanspraken op de toekomst. 1857.

Wij vragen onzen lezers vergiffenis dat in deze Brieven over den Bijbel geen enkele tekst wordt aangehaald; of liever, dat bij de hier aangehaalde teksten nergens vers of hoofdstuk wordt vermeld. De schuld ligt aan ons, niet aan Reinout of Machteld. Met voorbedachten rade werden alle cijfers, romeinsche zoowel als arabiesche, door ons in beider handschrift geschrapt. Hoe zoo? Niets vermogende zonder de gunst van het publiek, meenden wij dat deze zijdelingsche hulde aan zijne Bijbelvastheid een middel wezen zou om, zij het ook langs den weg der gestreelde eigenliefde, datgene te winnen waarom het ons allermeest te doen is: een luisterend oor en een genegen hart.

Haarlem,
November 1857. Cd. B. H.

Door het niet verschijnen van een „tweede deel" in de eigenlijke beteekenis werd de geheele uitgaaf denkelijk minder omvangrijk dan eerst in de bedoeling gelegen had: in Mei 1858 kwamen de *Brieven* met de 13 tot 15 aflevering (2e dl. [*sic*] bl. 421—532[1]) compleet. Omslag, titel en inhoud van dat tweede

[1] *Nieuwsblad voor de Boekhandel* 6 Mei 1858.
Daar het hier één van de meest gerucht makende uitgaven geldt van Kruseman en daarenboven één, die voor het godsdienstig leven van de Protestantsche leeken in Nederland van onberekenbaar veel invloed is geweest, was het voor mij dringend noodzakelijk voor de juiste geschiedenis van het boek een ongebonden exemplaar te zien. Een advertentie daarover geplaatst in het *Nieuwsblad* van den 16 October 1897 bezorgde mij slechts de zevende, achtste, tiende, elfde en twaalfde aflevering. Op de achterzijde van die omslagen staat o.a. met de dagteekening Mei, 1857: „Voorloopig wordt het getal [afleveringen] op *twaalf* bepaald, die een

1857. deel waren daarbij gevoegd [1] en tegelijkertijd (?) verscheen ook een algemeene titel en een inhouds-opgaaf der beide deelen als doorloopende reeks; als een compleet werk in één deel kondigde Kruseman thans de verschijning aan [2]. Huet had al schrijvende aan zijn geschrift een veel grooter uitgebreidheid gegeven dan oorspronkelijk door Kruseman geraamd was; het aantal der te behandelen onderwerpen had hij, door het vervallen van een eigenlijk gezegd tweede deel, moeten inkrimpen; in de bespreking der onderwerpen zelve was hij, naar me voorkomt, veel wijdloopiger geweest dan oorspronkelijk in zijne bedoeling gelegen had, door het vele en belangrijke dat hij te zeggen had [3].

Het debiet in den beginne zoo geheel onvoldoende nam gaandeweg toe; de flinke oplaag van 1500 exemplaren raakte uitverkocht. Door de nieuwe titeluitgaven, die in 1861 en 1862 verspreid werden bij den hernieuwden strijd over het vraagstuk en een tweede, herziene [4] druk kwam in het volgend

---

op zich zelf staand Boekdeel vormen." Dit bericht klopt niet met het hierboven geciteerde uit het *Nieuwsblad*; bij gebrek aan andere bronnen weet ik aan deze tegenstrijdigheid geen verklaring te geven.

[1] Bewaard gebleven in het exemplaar van Prof. Reitsma te Groningen, mij welwillend door den eigenaar ten gebruike afgestaan.

[2] Advertentie in *Haarlemsche Courant* 26 Mei 1858. Hier tegenover moet weer gesteld worden, dat de *Catalogus* der fondsveiling in 1865 weder spreekt van een tweede deel van den eersten druk.

[3] Ik maak dat op uit hetgeen Huet in een ongedateerden brief omstreeks Februari 1858 aan Kruseman voorstelde op het omslag van de tiende aflevering te drukken. „Ten einde de onevenredigheid te doen verdwijnen, daardoor ontstaan dat verreweg de meeste afleveringen van dit werk de bepaalde uitgebreidheid van twee vel druks aanmerkelijk te boven gingen, zullen de beide volgende nommers, waarmede het werk tevens zal zijn voltooid, den inteekenaren niet voor twee, maar voor drie worden berekend. De omvang dier nommers zal de inteekenaren overtuigen dat de uitgever hun door het nemen van dezen maatregel in geen opzigt te kort doet." — Daar mij geen ongebonden exemplaar, evenmin een prospectus onder de oogen gekomen is, laat ik de juistheid van zijn zeggen geheel in het midden; op het omslag der tiende aflevering echter staat niets anders dan op de zevende en achtste te lezen is.

[4] „Mijn Zondagmorgen heb ik besteed aan het herlezen, met de pen in de hand, van Machtelds eerste Vraag, en Reinouts eerste Antwoord. Oordeel nu zelf of deze correcties, die enkel en alleen betrekking heb-

jaar [1] in het licht met een oplaag van 1550 exemplaren. Die herziening had — Huet vertelt het zelf in de voorrede — bestaan in doorhalen en achterwege laten, het eigenlijke werk was onveranderd gebleven, maar een aantal bladzijden, half van polemischen, half van apologetischen aard bleven achterwege; voor die herziening genoot de auteur, die als honorarium voor den eersten druk ƒ 500 ontvangen had, ƒ 100. 1857.

Wat Kruseman door de uitgaaf van een dergelijk werk gedaan had voor Huet, en hij zou nog op hetzelfde theologisch terrein nog zoo veel meer voor hem doen, was een daad, waarvoor zijn persoonlijk oordeel en maatschappelijke onzijdigheid weer den strijd gestreden hadden [2]. Huet verbond hij aan zijn fonds, Kruseman kwam en bleef met hem in nauwe betrekking, totdat in 1864 zijn in het publiek uitgesproken oordeel over zijn besten vriend Van den Bergh dien band zou komen verbreken en Huet's werken niet langer hun geruchtmakende plaats konden blijven innemen in de fondslijsten van den Haarlemschen uitgever. Den 25 April 1865 verwisselde de *Brieven over den Bijbel* van eigenaar, na den vorigen eigenaar ongeveer ƒ 3000 winst afgeworpen te hebben. Voor ƒ 415 werd Ter Gunne te Deventer eigenaar van het kopyrecht en de restant-exemplaren, welke hij onmiddellijk door nieuwe omslagen als een nieuwe titel-uitgaaf deed verschijnen [3].

Belangrijke uitgaven kwamen in 1857 niet meer in het licht, maar waren wel in voorbereiding; de opbanden zijnde fondsveiling was daarvan de oorzaak. Enkele minder omvangrijke of geruchtmakende geschriften dan Huet's *Brieven* vermeerderden het fonds.

Op de fondsveiling den 18 April 1857 door Van Kesteren

---

ben op den stijl (aan de zaken *kan* ik niets veranderen), gewigtig genoeg zijn om een eventuëlen tweeden druk te bestempelen met den naam van *herzien*. Laat ons, voor ik verder ga, daar eens ernstig over nadenken." (Brief van Huet 29 Maart [1863]).

[1] October 1863.

[2] Vgl. den vroegeren brief aan Da Costa blz. 400.

[3] *Nieuwsblad voor den Boekhandel* 8 Juni 1865.

1857. gehouden, werd Kruseman eigenaar voor *f* 559.50 van De Bull's *Een beeld der toekomst* en van den tweeden druk van zijn *Verspreide gedichten*, beide werken vroeger door Noordendorp uitgegeven. De Bull verheugde zich uitermate in die lotswisseling van zijn geschriften. „Ik zegen het, dat Gij mijn man wordt, want vooreerst kan er bij mij geen tweestrijd, de minste aarzeling zelfs niet bestaan bij wien ik voortaan zal aankloppen als er wat uit te geven is; maar ook ten andere Gij kunt op den auteur een machtigen invloed ten goede uitoefenen, als U een uwer vele goede gedachten invalt, en hem tot arbeid opwekken. Duizend gedachten kruissen zich door mijn hoofd. Gij kunt het nieuwe leven dat weer in mij is, krachtig bevorderen. Gij kent mijn geschiedenis als auteur:.... En nu, zet gij, door Uw vertrouwen in mijn werk en naam de kroon op de gelukkige omwenteling in het diepst van mijn gemoed tot stand gekomen. Kruseman! ik zou je de handen kunnen kussen, want je hebt een goed werk aan mij gedaan" [1].

Een paar maanden later verscheen *Een beeld der toekomst* bij zijn nieuwen uitgever in herdruk. Dit *Romantiesch gedicht, ontleend aan de geschiedenis der kerkhervorming en die der onbeslotene gemeente te Utrecht, tijdens Huibert Duifhuis*, getooid als het was met acht houtgravures door Vermorcken naar Ch. Rochussen, had een vrij goed onthaal en versterkte door de zorg, die Kruseman er aan ten koste gelegd had, den trouwen band tusschen hem en den dichter.

In Juni 1857 verscheen een bundel *Historische novellen* door Mevrouw Bosboom-Toussaint, een herdruk van vroeger in jaarboekjes verschenen opstellen. Als uitgave valt er niet veel van te verhalen, of het moest zijn, dat Kruseman van deze uitgaaf nu niet zoo heel veel verwachtte; 750 exemplaren is geen bijster hoog getal voor een werk van „onze begaafde romancière". Toch noem ik die uitgaaf, omdat mij uit de correspondentie daarover gevoerd bleek, welk een eensgezindheid en samenwerking er valt op te merken tusschen den schilder Bos-

[1] Brief van De Bull 22 April 1857.

boom en zijn vrouw, hoe hij wenken gaf over het illustreeren van de pennevrucht van zijn echtgenoote, daartoe bij een zijner brieven een schetsteekening voegende, die Rochussen bijkans geheel zou volgen voor het ontwerpen der titelprent. 1857.

Uitvoerige *correspondentie* werd in 1857 gehouden met Mevrouw Van Calcar, die terugkwam op het haar in 1853 door Kruseman afgeslagen verzoek over een nieuw tijdschrift. Mevrouw Van Calcar wenschte „een blad [geschreven door vrouwen] dat niet, als Heldring's vereeniging pleeg te zijn, bepaald door de orthodoxen wordt bemagtigd, en toch het positive Christendom ademt en van de werkzaamheden van het Godsrijk getuigt vooral in opzigt tot de werkzaamheid der vrouwen in ons land en buitens lands" [1]. Kruseman had voorcerst geen tijd een nieuw tijdschrift te beginnen en op gang te brengen en hield het plan aan tot na zijn fondsveiling. De ontwerpster bepaalde toen den titel op *Tijd en toekomst, in het licht van geloof en hoop. Losse bladen* en zond eenige kopy ter beoordeeling. Kruseman zond daarop een brief tot antwoord.

Haarlem, 5 November 1857.

Mevrouw.

Liever had ik gewacht met U te antwoorden totdat ik de kopij zou ontvangen hebben, die mij door U bij eene volgende zending beloofd wordt. Maar uw brief *verlangt* eenig berigt van ontvangst, en wel een breed. Alzoo veroorloof ik 't mij, op 't gevaar af dat ik de plank mis sla en een beschamenden brief terug krijg.

Met groote belangstelling heb ik die allereerste kopij te gemoet gezien. Heeft ze aan mijne hoop beantwoord? Neen. Ik ga U in alle bescheidenheid zeggen waarom niet. — Toen ik in Maart j.l. uw voorstel ter uitgave van eenig periodiek werk ontving, zocht ik in dat plan te vergeefs naar eene gedetailleerde uiteenzetting *wat* dat

[1] Brief van Mevrouw Van Calcar 10 Maart 1857.

1857. Tijdschrift toch wel eigenlijk worden moest. Die opgaven vond ik niet, maar ik vond ze eenigszins meer vaag neêrgelegd in uwe bekentenis; „ik wil een orgaan hebben; ik ben van hart en hoofd vol van de vragen en belangen des Tijds, en daarover wil ik meêspreken. Vraag mij niet wat. Opvoeding, huiselijk en maatschappelijk belang; ook het zedelijke en het ernstige, alles wat het schoone en goede bevorderen of ontwikkelen kan, zweeft mij voor de gedachten."

Ik had geen tijdschrift noodig; ik had er te veel en ik dacht er meer aan om mij van eenige te ontdoen, dan nieuwe op mijne verantwoording te zien. Maar zulk een warmte, zulk eene behoefte mij aangedrongen door de auteur van *Hermine*, van *Tabitha*, van de bekroonde verhandeling in het Nut, van *De dertiende* — dát beloofde mij eene onderneming, die wat *beteekenen* zou, die wat *zijn* en wat *werken* zou in den lande. Ik bukte mij voor mijne eigene belangstelling en voor uw zeer vleijend aanbod. — Later trachtte ik, 't zij in mijne brieven, 't zij bij mijn persoonlijk bezoek, wat meer licht te krijgen in de details, in de rigting en het streven van uwe plannen; ik nam de vrijheid U dit beleefdelijk te betuigen en herhaaldelijk te zeggen; liever wat langer gewacht, maar dan ook met alle degelijkheid en eigenwaarde voor den dag gekomen. Zelfs eindelijk, toen die toestand van vaagheid bleef aanhouden, veroorloofde ik mij de ruimte wat te beschrijven door een titel als „Tijd en Toekomst", en U voor te stellen al uwe volheid over de ernstige belangen des Tijds en der Toekomst uit te spreken in een vorm al ware het die van de *Brieven en antwoorden* van Huet: dat is, maandelijks ééne of twee bepaalde onderwerpen te behandelen op uwe wijze of die der eventueele medearbeiders.

Het blijkt thans, dat onze plannen en bedoelingen uit een liepen. De ontvangene kopij heeft geen zweem van wat ik hoopte. De bijtitel: *Bladen toegewijd aan het ware, goede en schoone,* bevat het heelal der literatuur;

het voorberigt: wat ik wenschen zou, spreekt alleen van volksopvoeding door middel van geestbeschaving, terwijl het overigens vraagt een blind vertrouwen in allen opzigte zonder iets te zeggen wat het maandblad geven wil. Blijft alzoo over de kopij-zelve, gezonden voor het proefnummer, *met de kopij in 't vooruitzigt*. De gezondene bestaat voor het meerendeel uit een stuk (onmiskenbaar vertaald uit het Duitsch) getiteld: *Het dorp op de heide*, een stuk, dat ik tweemaal gelezen heb om te beproeven, of ik mij ook vergiste, maar dat ik — mij niet vermetende over de litteraire waarde te twisten — voor ons tijdschrift ten eenenmale ongeschikt acht, in allen gevalle niet kan accepteren, als koopman. — Daarom had ik zoo gaarne U geantwoord na de ontvangst van de overige stukken mij door *Uwe* hand beloofd: *De zelfstandigheid van den Christen. — Constances eerste blad. — Wat dunkt U van den Bijbel.* — enz. enz. opdat deze stukken mijne eerste opinie beschamen mogten en ik dus niet zou antwoorden welligt ongegrond en onnoodig. Ik *blijf* geduldig wachten, gaarne alle uiting verschuivende tot wij eene ruime keuze in portefeuille hebben. 1857.

Het zou kunnen zijn, Mevrouw, dat de vrije uitspreking van een half gemotiveerd gevoelen door een boekverkooper en uitgever als ik ben U ongepast, zelfs onbescheiden voorkwam. Dat ongepaste en onbescheidene bedoel ik in de verste verte niet. Waar ik over de gezondene kopij spreek, doe ik het van mijn standpunt. Duizend guldens is een heele som gelds voor 36 vel druks, en voor een land als het onze. Ik mag in alle billijkheid kopij verlangen die wat haar degelijkheid en ook speculative waarde betreft, daarmede equivaleert, en die mij in de gelegenheid stelt eene goede handelszaak te doen. Dat uitzigt wordt mij niet geopend door een tijdschrift, al zij het ook onder uwen hooggewaardeerden naam, hetwelk niet iets *anders* geeft, dan de menigte tijdschriften die elkander reeds omverloopen. Een bloot belletristisch maandschrift, gewijd aan het ware, goede en schoone in dien onbegrens-

1857. den universelen zin is inderdaad niet noodig en belooft mij, bij de overvoering der markt, niets dan schade. Ook zou ik het niet wenschen uit te geven, al spiegelde 't mij voordeel voor. Ons tijdschrift moet, behalve de gevierde namen reeds door U aangewonnen, een *karakter* dragen, een *feit* zijn en eene *kracht* worden in onzen tijd. Dat *kan* en dat *zal* het, wanneer het de vragen des tijds en de belangen der toekomst met de frischheid der opvatting en de warmte der bezieling uit uwe en uwer mede-arbeiders pen gevloeid, behartigd en behandeld ziet. En als het *dat* belooft te zijn en er de teekenen van draagt, dan zal ik het met voorliefde ter perse leggen en er een eer in stellen 't te brengen onder het publiek zoo véél mogelijk.

Ik bid u dus, bescheiden maar vrijmoedig, om rijp beraad, om verdere of andere kopij en een positiever voorberigt; zoo mogelijk ook om daarin de openbaarmaking der namen die tot hetzelfde positieve doel, al zij het in onderscheidene vormen, willen medewerken. Nogmaals herhaal ik: ik heb liever geduld, dan gevaar. Mij, en nog veel meer U, zal het voldoening zijn in uwe maandelijksche afleveringen neêr te leggen eene taal van wikken en wegen, een woord der overtuiging, des harten en des gewetens, ingrijpende, waar vaste grepen noodig en nuttig zijn. Veel méér voldoening, dan een tijdschrift, dat plan noch doel heeft dan alleen het vage „schoone" en dat alleen zou zijn — vergeef mij de uitdrukking — de *cache-désordre* van eene beroemde portefeuille.

Met achting ben ik

Mevrouw

Uw Dw. Dienaar

A. C. Kruseman.

De verdere geschiedenis van dit tijdschrift, waarvan in 1858 slechts 3 afleveringen verschenen en bijkans geheel tot misdruk geteld werd, kan achterwege blijven. De brief van Kruseman is echter zeer merkwaardig, vooral wanneer daarmede vergeleken

wordt het vroeger medegedeelde antwoord aan Da Costa, waarin Kruseman zijn geloofsbelijdenis als uitgever deed. Beide brieven teekenen ons Kruseman als een man van persoonlijke overtuiging met een breeden blik, die ook aan inzichten, die tegen de zijne indruischten, gaarne gehoor verleende. Maar voor alles: hetgeen hij als uitgever zou willen helpen verspreiden, het moest van den auteur een vrije uiting des geestes zijn, die op zijn werk de stempel van zijn persoonlijkheid en karakter gedrukt heeft, daardoor de aandacht van het publiek zou trekken en den uitgever hand aan hand zou doen gaan met den koopman. 1857.

Dat mislukte tijdschrift, hoewel eerst in 1858 verschenen, behoort feitelijk nog geheel tot het jaar 1857, omdat, zooals gezegd is, de drukten aan de fondsveiling verbonden een vroegere verschijning in den weg stonden. Maar eenmaal die fondsveiling achter den rug, de verkochte artikelen aan de respective koopers afgeleverd [1], en de debietzaak aan Van Asperen van de Velde overgedaan zijnde [2], had Kruseman weer meer tijd om zich met hart en ziel te wijden aan zijn uitgeverszaak en daaraan alleen al zijn krachten te besteeden.

Dat hij nu aan zijn voortvarendheid geen remmen meer behoefde aan te leggen bleek uit Bogaers' vraag hem den 25 November 1857 gedaan, zijn pas voltooide jubelzang *Aan de verdedigers van Antwerpens kasteel in 1832* ter perse te leggen en uit te geven, zoodat er den 30 November d. a. v., den dag der feesten, reeds eenige exemplaren te Amsterdam zouden kunnen zijn. Al zou de kopy slechts $^3/_4$ vel beslaan, in 4 dagen — er viel een Zondag tusschen — de zaak klaar te spelen, bij de vrij trage postverbinding met Rotterdam was een heele deun. Toch gelukte het, maar de snelle wijze van werken was oorzaak dat vrij wat drukfouten waren blijven staan, zoodat 320 exemplaren herdrukt werden. Bogaers stelde het uitermate op prijs, dat

[1] Advertentie d.d. 14 November 1857 in *Nieuwsblad voor den Boekhandel* 19 November 1857.

[2] t. a. p.

1857. Kruseman hem had willen, maar ook had kunnen helpen. „In de kunsten des Vredes ook niet voor den vreemde te wijken, maar in het vaderland van Laurens Coster zijne uitvinding op de hoogte des tijds te houden en te helpen volmaken, behoort tot onzen nationalen roem. De verdienstelijke pogingen van hen, die, zoo als Uw E. G., daartoe volijverig medewerken worden [door] elk waar vaderlander gewaardeerd en geprezen."

Een week later verscheen de eerste aflevering van de *Apostelen en profeten*. In 1852 was dit *Dichterlijk album* verschenen bij Noordendorp. Op de fondsveiling van den 4 November 1856 door Van Kesteren gehouden ging het in eigendom over aan J. H. van der Beek en zeer spoedig werd Kruseman eigenaar van deze kopy, die voor den uitgever der *Bijbelsche vrouwen* zeer zeker begeerlijk was in eigendom te bezitten. Voor *f* 223 werd hij eigenaar van den bundel in zijn geheel, edoch met de clausule, dat het afzonderlijk eigendom van de bijdragen van Tollens, Ter Haar en Da Costa aan de respectieve auteurs bleef behooren [1]. De nieuwe eigenaar toonde zich

[1] Het eigendom van Da Costa (*David* en *Ezechiël*) was reeds vroeger van Noordendorp gekocht. — De volgende advertentie in het *Nieuwsblad* (5 November 1857) is mij niet duidelijk.

„De aanbieding der prachtuitgave van N. Beets, Paulus, en: Apostelen en profeten, volgens circulairen van 15 October jl. algemeen verzonden, zal stellig doorgaan en de verzending der bestelde Exempl. den 15en November geschieden. Van bestellingen na dien datum gedaan wordt geen notitie genomen; daar ik deze werken fiks zal aankondigen, zal er niemand mede blijven zitten.

Amsterdam, 1 Nov. 1857. J. H. VAN DER BEEK."

Op dat tijdstip had Van der Beek het kopyrecht reeds overgedaan. Daar uit geen der gegevens mij ten dienste, iets blijkt, vermoed ik dat Kruseman alleen het kopyrecht en recht van herdruk gekocht had en dat Van der Beek op deze wijze het restant der prachtuitgaaf poogde van de hand te doen.

Eene dergelijke moeielijkheid doet zich voor mij eveneens voor met de *Paulus* van Beets. In de *Haarlemsche Courant* van den 25 November 1857 biedt Van der Beek de quarto prachtuitgaaf tegen verminderden prijs aan; veertien dagen later (t. a. p. 8 December 1857) adverteert Kruseman zelf de goedkoope editie van dit werk.

onbekrompen en gaf ook aan de andere auteurs vergunning 1858.
om hun bijdragen in hun bundels op te nemen, terwijl hij zelf ter eigen drukkerij een nieuwe oplaag in klein octavo zonder de platen ter perse legde, waarvan 611 exemplaren gedebiteerd werden.

Een gelijksoortige uitgaaf was *Historische vrouwen*. Het denkbeeld was oorspronkelijk uitgegaan van H. M. C. van Oosterzee te Oirschot, die den 29 September 1857 aan Kruseman schreef:

> Vergun mij een paar oogenblikken audientie; ik wilde u een denkbeeld onder de aandacht brengen, met welks verwezenlijking U — zie ik niet geheel verkeerd — eer inleggen en een betamelijk „stoffelijk doel" bereiken kunt. Ik zal maar aanstonds met de deur in huis vallen.
>
> Uwe *Bijbelsche vrouwen* zijn naar verdienste toegejuicht en gezocht geworden. Ik houd het er voor dat het eene uitgave is, van welke u „pleizier gehad hebt." Het schijnt mij toe, dat het denkbeeld van een dergelijk plaatwerk: *Vaderlandsche vrouwen*, wel overweging verdient. Mij dunkt dat zulk een museum van beroemde Nederlandsche vrouwen in onderscheidene opzigten doel kon treffen. Als men ze in eene chronologische orde nam, gaf het plaatwerk eene serie van historische toiletten-voorstelling, en als men zich in den tekst niet bepaalde tot poezy alleen (ook omdat zulks de zaak tot *naïperij* van de *Bijbelsche* maken zoû), maar deels deze, deels een flink geschreven proza-tafereel appliceerde, zou, dunkt me, er toch wel iets goeds van te maken zijn; vooral als men figuren koos, onder welke zich òf belangvolle bijzonderheden uit de vad[erlandsche] gesch[iedenis] òf meer algemeene beschouwingen over verdiensten van Nederl[andsche] vrouwen brengen laten. Zóo leent zich b.v. Keizerin Margaretha uitnemend tot een woord of wat — altijd voor het „publiek" van 't plaatwerk — over de Hoeksche en Kabeljaauwsche twisten; Rachel Ruysch (of C. S. Troost) om de Nederl[andsche] schilderessen te vermelden enz.

1858. Ziehier een ruwe schets voor een dozijn:

1. Velleda. Heidensche priesteres. Zeker Poëzy.
2. Ada van Holland (Poëzy, waarbij de dichter zich op Texel verplaatse).
3. Keizerin Margaretha. Proza. Hoeksche en K[abeljaauwsche] twisten. Zie boven.
4. Jacoba van Beijeren. Voor de Poezy wanhopig, na Van Lennep's *Weeklacht*. Dus een flink stuk proza.
5. Maria van Bourgondië. Proza of poëzy.
6. Kenau Hasselaar. Bepaald proza, en om haar gegroepeerd Trijn van Leemput enz. Zij prêteert zich goed tot eene „novelle".
7. Maria van Reigersbergen. Poëzy.
8. A. M. van Schuurman. Proza of poëzy.
9. Margaretha Godewijk. Poëzy of proza.
10. Rachel Ruysch. Om haar gegroepeerd de Nederl[andsche] schilderessen.
11. M. S. Merian. Kort proza.
12. L. W. van Merken of I. C. de Lannoy of K. W. Bilderdijk altijd om de hoofdpersone gegroepeerd de Ned[erlandsche] dichteressen, althans sommige. Proza dus.

Indien u dit plan, behoudens wijziging, inkrimping of uitbreiding behaagt, sta ik u gaarne onder nader te bepalen voorwaarden ten dienste en wil wel een of twee dames op mij nemen.

Het plan lokte Kruseman aan, wat de kern van het denkbeeld betrof. Hij breidde het uit, betrok van dezelfde firma, die de gravures voor de *Bijbelsche vrouwen* geleverd had, afdrukken van de Fransche staalplaten, „schudde door de bezieling, die er van hem uitging, de half dommelende poëten wakker"[1] een keuze te doen uit eenige onderwerpen en het dichterlijk album, de *Historische vrouwen*, die bij afleveringen verschenen en in 1864 in twee, elk afzonderlijk verkrijgbare bundels,

[1] Schimmel in *De Gids* 1858 Dl. II blz. 583.

compleet kwamen, was er het gevolg van [1]. De dichters, die hun bijdragen plaatsten, waren dezelfde, die oude bekenden waren voor de lezers van de *Aurora:* De Bull, Hofdijk, Schimmel, Withuys, Beets, De Génestet, Van den Bergh, Bogaers, Ten Kate, Van Zeggelen, Winkler Prins, Estella Hertzveld, Lesturgeon, en W. Marten Westerman, maar niet Da Costa. Want Da Costa had, zooals vroeger gebleken is, een tegen-ingenomenheid tegen den uitgever van Huet's *Brieven* gekregen, en had, hoewel hij vroeger gezegd had Kruseman uitsluitend voor zijn uitgever van zijn literaire werken te zullen houden, zijn *De slag bij Nieuwpoort* afgestaan aan Kruseman's stadgenoot J. J. van Brederode voor diens *Tien bladzijden uit de geschiedenis van Nederlands roem en grootheid,* gansch en al tegen elken wensch en begeerte van Kruseman in. Maar daarover later. 1858.

De *Historische vrouwen* vonden ondanks den hoogen prijs van *f* 17 voor een *Dichterlijk album* een gewenscht onthaal en zouden voor Kruseman lang geen onvoordeelige speculatie blijken te zijn.

De eerste aflevering, *Florence Nightingale,* zag in April 1858 het licht; de voorbereiding er van viel nog geheel in het vorig jaar, evenals het eerste door Kruseman uitgegeven deel van *Nederlands opstand tegen Spanje* over de jaren 1567 tot 1572 door Van Vloten [2]. Oorspronkelijk was dit geweest een reeks voorlezingen door den Deventerschen hoogleeraar in den winter van 1856 op 1857 voor een gemengd gehoor gehouden, voor het samenstellen waarvan hij zich had bediend van velerlei nog ongebruikte stukken en brieven te Brussel in depôt, zoo-

[1] Terwijl deze uitgaaf aan Kruseman kostte *f* 4809.90, kon elf jaar later op de fondsveiling van D. A. Thieme één exemplaar nog *f* 186 opbrengen (*Nieuwsblad voor den Boekhandel* 11 Maart 1873); en als een bewijs van de gewildheid van dit artikel zij nog medegedeeld, dat een paar maanden later het kopyrecht onder de hand weer overging van Binger & Chitz te Haarlem aan H. C. Dröse te Zwolle. (t. a. p. 20 Juni 1873).

[2] Het eerste deel, dat de jaren 1564 tot 1567 besprak, was in 1856 bij de Erven Bohn verschenen.

1858. als hij schreef. In Maart 1857 bood hij de kopy aan Kruseman ten uitgave aan voor *f* 15 per vel, en werkte zijn arbeid om, zoodat het boek bij de uitgave geheel den vorm van voorlezingen verloren had. In November was het deel afgedrukt. Kruseman stelde de uitgave echter uit tot Januari 1858, omdat hij meende, dat er dan beter financieel resultaat zou te behalen zijn; het debiet zou de kosten niet dekken, wellicht door den prijs van *f* 3.50 voor 21 vel. Voor de volgende serie voorlezingen, die op dezelfde wijze in December 1858 verscheen en de jaren 1572 tot 1575 behandelde, kon Van Vloten dan ook niet meer dan *f* 10 per vel bedingen; het laatste deel, dat in 1860 het licht zag, had Kruseman zonder honorarium gekregen, daar het hem niet mogelijk bleek te zijn iets te bieden voor de verkrijging van deze kopy, die de verdere geschiedenis van den opstand tot 1577 beschreef.

Door dit zuiver geschiedkundig werk had Kruseman een nieuwe rubriek in zijn fonds gemaakt: de *scientia historica*. Een maand na de verschijning van het eerste deel verscheen de eerste aflevering van het eerste deel van Jhr. Mr. J. C. de Jonge's *Geschiedenis van het Nederlandsche Zeewezen. Vermeerderd en uitgegeven onder toezicht van Jhr. Mr. J. K. J. de Jonge.*

De vroegere archivaris der Rijksarchieven had dit standaard werk over den nationalen roem en glorie en kracht en macht tusschen 1833 en 1848 in het licht gegeven bij de Gebroeders van Cleef te 's-Gravenhage en Amsterdam, en daarmede een eerste hand geslagen aan de wetenschappelijke schifting en bewerking van het sedert in 1844 door brand vernietigde marine-archief. Op een verkooping van het fonds van wijlen Pieter van Cleef [1] den 11 Juni 1856 door Van Kesteren te Amsterdam gehouden, werd Kruseman eigenaar van de kopy voor *f* 2051.60 en al heel spoedig wendde hij zich tot den zoon van den overleden auteur om een nieuwen ver-

[1] In 1851 hadden de uitgevers het reeds in prijs verminderd. (Advertentie in *Haarlemsche Courant* 6 Mei 1851).

beterden druk te bezorgen. Kruseman's plan eene omwerking te geven vond geen bijval. „Hij [d. i. J. K. J. de Jonge's broeder, W. A. C. de Jonge] deelde volkomen mijn gevoelen, schreef de zoon, dat eene bijvoeging te maken aan het *Zeewezen*, door *wien* ook, niet alleen voor zijne betrekkingen hoogst onaangenaam zou zijn, daar wil ik *zelfs* niet van spreken, maar dat het aan het werk zou schaden. U heeft het *Zeewezen* gekocht, u wenscht daarvan eene tweede uitgave te bezorgen, maar zoo men in het werk gaat bijlappen en aanpleisteren, dan wordt het niet eene tweede uitgave, maar een nieuw werk, een rompslomperig gebouw met uitstekjes en opgetrokken verdiepingen hier en dáár, maar het geheel zal zijn verbroken, in één woord het wordt knoeiwerk. . . . 1858.

„Ik zal u kortelijk mededeelen wat mijn plan is. De bezorging van den 2^en^ druk neem ik op mij; dat is ik zal het algemeen toezigt van de zaak hebben, ik deel u mede de aanteekeningen mijns vaders, voor zoover zij voor publicatie vatbaar zijn, en plaats die in nooten, ik voeg er zoo mogelijk nog eenige onuitgegeven stukken achter die reeds door mijn vader over het zeewezen na de 1e uitgave waren bijéengebragt. Bij het eerste deel, dat naar het oordeel zelf van mijn vader het minst volledige was, doe *ik* bij wijze van nooten of nalezingen eenige bijvoegingen, *naar aanleiding* van eene onuitgegevene bron, *vermeld in de manuscript aanteekeningen* mijns vaders.

„Overigens blijft het werk in zijn geheel zoo als het is. Eene bijvoeging van handelingen door schepen van de O. I. C. zal geen plaats vinden. Dit behoort tot de *marine marchande armée*, het plan des werks is de *marine militaire*, zoodra staatsschepen verrigtingen in de Indiën deden, wordt in het *Zeewezen* daarvan gesproken" [1].

Behalve die bijvoegingen veranderde Kruseman zelf hier en daar de woordkeus, in het bijzonder het woordeken *dezelve*, waar het kon, zonder aan de duidelijkheid te schaden. Zorgvuldig, nauwlettend en vol piëteit werkten uitgever en *editor* samen

[1] Brief van De Jonge 21 December 1856.

1858. om de nieuwe uitgaaf tot een standaardwerk in den overtreffenden trap te maken. De schetsteekening b. v., die Kruseman door d'Arnaud Gerkens liet maken voor het vignet beviel alles behalve aan De Jonge. „Onder ons gezegd en gebleven was die teekening zoo banaal en onbeduidend, hoe goed anders op zich zelve, dat ik te rade ben geworden, mijn vriend Slingermeijer te verzoeken, een vignet te maken. Wij hebben zamen al zoowat afgesproken, wat het zijn zal.... een schoon type van een Nederl. matroos met de sabel in de vuist verdedigende het nationale vaandel, het Nederl. wapen en het Nederl. geschut, omringd van een trophée van maritieme krijgsattributen, en in het verschiet het kanaal waarin de vloot van Tromp zeilende overstag met den bezem in den mast" [1]. In hoofdzaak kwam dat denkbeeld dan ook op het vignet tot uitvoering.

Kosten noch moeite spaarde Kruseman om het werk, dat meer dan de helft goedkooper zou zijn dan de eerste uitgave, er smakelijk en aanlokkelijk te doen uitzien en de aantrekkelijkheid te verhoogen door afbeeldingen van Neerlands zeehelden.

Geven de eerste deelen slechts herhalingen van oude gravuren te zien, in de volgende deelen verschenen op aandrang van Fred. Muller en van zijn zoon, den huidigen Rijksarchivaris van Utrecht ook portretten van die zeehelden, wier beeltenis slechts in teekening of schilderij bewaard was gebleven. Die afbeeldingen slaagden uitstekend.

De keurige portretten, door F. H. Weissenbruch en F. Waanders geteekend en door J. D. Steuerwald en C. W. Mieling gedrukt, behooren tot de laatste sieraden van de meer en meer in verval gerakende kunst der eenkleurige lithographie hier te lande [2], en de uitgever zelve stelde ze zoo hoog als prentkunst, dat hij er over dacht bij het compleet komen van het werk ze afzonderlijk verkrijgbaar te stellen [3].

---

[1] Brief van De Jonge 3 Juli 1857. — Potgieter die het eerst weer de aandacht vestigde op de uitdrukking „de bezem in de mast", had zijn *Rijksmuseum* in 1844 geschreven. (*De Gids* 1844. *Mengelingen* blz. 17).

[2] Vgl. *Bouwstoffen* Dl. I blz. 411.

[3] Brief van Bodel Nijenhuis 6 Mei 1862.

Het was niet te verwonderen dat Fred. Muller groote belang- 1858.
stelling toonde in deze nieuwe uitgaaf van het *Zeewezen* en hij toonde dat door Leupe's hulp in te roepen voor het samenstellen van een uitvoerigen klapper. Muller stond in zijn belangstelling vrij wel alleen. „Bij de 20e aflevering werden eerst *elf* exemplaren verkocht. Een schier wanhopige uitslag! Door krachtige colportage evenwel en door wassende waardeering groeide allengs het debiet tot een goede 500 exemplaren aan" en iets meer dan de kosten (*f* 18548.50, waaronder *f* 4557.10 voor platen en gravures) werden gedekt. Prospectussen in ruime mate verspreid en circulaires door bemiddeling van het ministerie van marine aan alle in actieven dienst zijnde marine-officieren in Nederland en in de Indiën verzonden, bleven gansch en al zonder gevolg en dat was De Jonge alles behalve aangenaam. Bij het compleet verschijnen van het werk in December 1861 kreeg hij van Kruseman inzage van de lijst van inteekenaars en hij was verontwaardigd, „dat noch de Koning, noch de Prins van Oranje, noch eenig departement van algemeen bestuur aan de onderneming een blijk van sympathie heeft geschonken. Niet om den wil van het werk, want wat goed is, vindt zijn weg, en zal langer duren dan nietige vorsten, maar ter wille van den geest die het verraadt, betreur ik dat verschijnsel. Men voelt niet meer voor de grootheid van vroeger, het verleden is dan ook een verwijt, en de voorouders zijn te groot voor de verbasterde nakomelingen. De teugels der marinezaken zijn ontglipt aan de handen van een De Witt om in de spierlooze kinderhandjes van een Kattendycke te worden gelegd."

Kruseman behield de kopy in zijn fonds tot 1867, toen de 378 exemplaren overig van de oplaag (1000) voor *f* 1695.45 overgingen in handen van Van Hoogstraten en Gorter te Zwolle. Terwijl Kruseman's uitgaaf (5 deelen met register) *f* 54.25 gekost had, maakten zij er een „3de buitengewoon goedkoope (titel)-uitgaaf" van voor *f* 21.60 als *Neêrlands roem ter zee. Geschiedenis van het Nederlandsche Zeewezen.* Die titelverande-

[1] *Bouwstoffen* Dl. I blz. 411.

1858. ring was aan De Jonge alles behalve naar zin. „Zoodanige daad is niet alleen onkiesch, maar in Frankrijk zelfs strafbaar bevonden. Welligt dat de fransche jurisprudentie ook hier ingang vinden zal.

„De *Geschiedenis van het Nederl. Zeewezen* is door mijn vader geschreven, dat is de geschiedenis niet alleen van den roem maar ook van de schande der vaderen, hij heeft *boven alles* de *waarheid* gezocht, maar hij heeft geen boek gemaakt met *humbug*, of met *humbug-titel*, hij heeft de *geschiedenis* van het Nederl. Zeewezen, *niet* de *apologie* er van ter neer gesteld" [1]. Kruseman vond die daad nu zoo heel erg niet en dat is wel niet te verwonderen, daar hij als uitgever, als koopman op een geheel ander standpunt stond dan de zoon van den overleden auteur, die voor alles naast de wetenschappelijke zijde der zaak, in de nieuwe uitgaaf een daad van pieteit zag en daarom voor zijn moeitevollen arbeid geen honorarium had willen hebben. Trouwens, de omzetting die de nieuwe eigenaars gaven aan het *Zeewezen* en het *Neêrlands roem ter zee* doopten, ik geloof dat Kruseman zelf daarvoor in 1858 bij de uitgaaf ook wel wat gevoeld heeft. Raadplegers van het werk toch weten, dat het, schoon op een ander gebied natuurlijk, toch vrij wel gelijk staat als bronnenwerk met Collot d'Escury's *Hollands roem in kunsten en wetenschappen* en ook daarvan had Kruseman in 1856 het eigendom gekocht voor *f* 812 op dezelfde auctie, waarop hij ook het *Zeewezen* verkreeg.

De aankoop van dit artikel was geschied met het plan om op het voetspoor van dat werk, een geheel nieuwe Nederlandsche geschiedenis te geven van kunsten en wetenschappen, in een reeks van monografieën onder een algemeenen titel en wel te laten bewerken:

I. De bouw- en beeldhouwkunst, schilder-, graveer- en penningkunde door D. van der Kellen Jr. en C. Kramm.
II. De kunst dienstbaar aan de eer van 's lands geschie-

[1] Brief van De Jonge 20 October 1868.

denis door W. J. Hofdijk, J. A. Bakker (Rotterdam) en A. Beeloo. 1858.

III. De taal- en letterkunde, Oostersche letteren door L. A. te Winkel en H. C. Millies.

IV. 1. De klassieke letterkunde door E. Mehler en E. J. [?] Brill.
De vaderlandsche letterkunde door P. Leendertz.

IV. 2. De dichtkunst en welsprekendheid door W. J. Hofdijk.

V. De godgeleerdheid door D. Harting.
De bespiegelende wijsbegeerte door J. A. Bakker.

VI. 1. De wiskunde, sterre-, aardrijks- en zeevaartkunde door E. M. Beima.

VI. 2. De vestingbouw door J. P. de Bordes.
De waterbouw door D. J. Storm Buysing.

VII. De natuurkundige wetenschappen door E. M. Beima.

Van dit plan kwam niets. Het prospectus lag klaar; met de schrijvers was Kruseman al een heel eind ver, maar bij de meesten stuitte hij af op het bezwaar, dat er te groote bronnenstudie voor noodig zou zijn, waartoe zij niet genoeg tijd beschikbaar hadden [1]. Door prijsvermindering trachtte Kruseman daarop de exemplaren van *Collot d'Escury* op te ruimen [2].

Niettemin liet Kruseman het denkbeeld zelve niet los.

Naast het groote omvangrijke werk van De Jonge in 5 royaal-octavo deelen, dat het leven van ons voorgeslacht ter zee besprak, ging Kruseman eveneens in 1858 een werk beginnen, dat een schildering zou geven van ons voorgeslacht in al de uitingen van zijn huiselijk, maatschappelijk en intellectueel leven: *Ons voorgeslacht door* Hofdijk.

---

[1] Brief aan Fred. Muller 1 Juni 1878. — Vgl. Muller's voorstel aan de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde in dat jaar. (*Handelingen* blz. 65.)

[2] Voor *f* 16 inplaats van *f* 43.60. (Advertentie in *Haarlemsche Courant* 6 October 1858.)

1858. De aanleiding tot het schrijven van dit werk is bekend: een tentoonstelling van oudheden, die in April en Mei 1858 te Amsterdam gehouden zou worden gaf Kruseman het plan in een „Volksgeschrift of Magazijn, in maandelijksche afleveringen voor een groot publiek" [1] te doen schrijven door Hofdijk [2] over de geschiedenis van het Nederlandsche volk in zijn maatschappelijke verhoudingen. Den 19 Februari stelde hij het hem voor en Hofdijk nam het onmiddellijk [3] aan den tekst te leveren voor *f* 25 per vel. Het prospectus gewaagt van die eerste schreden op dit tot nog toe geheel onontgonnen veld van de „vaderlandsche geschiedenis." De geschiedenis onzer vaderlandsche staatkundige gebeurtenissen is zeer zeker belangrijk, „maar de kring onzer nationale herinneringen sluit nog iets anders, vaak veel aantrekkelijkers, in, hetwelk hoe langer hoe meer met voorliefde gezocht, met gretigheid verzameld en met de eerbiedige waardeering eener vaderlijke nalatenschap bewaard en bewaakt wordt: het stille, *intime*, innerlijke, huiselijke en maatschappelijke leven onzer voorouders, des te hooger voor ons gevoel in waarde stijgende, naar mate de vermeerderende middelen van gemeenschap en vermenging der onderscheidene Europesche afdeelingen de nationale zeden en gewoonten, de eigenaardigheden van elk volksleven wijzigen, zoo niet voor een groot deel doen verdwijnen. Van die liefde tot hetgeen van ouder tot ouder als bij uitsluiting h e t o n z e was, getuigen zoo vele bijzondere historische nasporingen, zoo veel behandeling van schijnbaar nietige onderdeelen van ons volksbestaan, maar bovenal ook de tentoonstellingen van Vaderlandsche antiquiteiten, zooals ook weder dezer dagen van alle oorden des Rijks in de zalen van het kunst-genootschap *Arti et Amicitia*, als een vervolg op vroegere dergelijke, zijn bijeen gebragt.

„Deze eerwaardige oorkonden te bewaren, te beschrijven, op te helderen, te verbinden in tafereelen, die aan de geschiedenis

---

[1] Advertentie in *Zondagsblad* 1 April 1860.

[2] *Bouwstoffen* Dl. I blz. 411.

[3] Aldus Kruseman; Hofdijk spreekt in de 2e oplaag (Voorbericht Dl. I blz. VI) van „eindelijk."

volkomen getrouw zijn, en, waar 't noodig is, af te beelden, 1858.
is het doel van het werk *Ons voorgeslacht in zijn huiselyk en openbaar leven*; een arbeid, strekkende om ook dit gedeelte der wetenschap uit de studiekamer van den geleerde tot een eigendom des geheelen volks te maken, en zeker ten volle berekend voor de pen van den Heer Hofdijk, die in onderscheidene werken, zijne *Historische Landschappen*, *Het Nederlandsche Volk*, enz. enz., reeds zoo vele vruchten zijner lievelings-studie heeft neêrgelegd" [1]. Wat op een enger begrensd terrein David van der Kellen in het vorig jaar streng wetenschappelijk begonnen was met zijn *Nederlands-oudheden*, moest Hofdijk op breeden voet degelijk en grondig voor het groote, beschaafde en ontwikkelde publiek behandelen. Kruseman wenschte daarom al dadelijk aan „dit werk een vorm te geven geschikt ter verspreiding onder een groot publiek, opdat het niet alleen zijn plaats zou vinden in de Bibliotheek van den meer geletterden, maar tevens gelezen zouden kunnen worden in de Huiskamer van ieder, die prijs stelt op de herinnering van zijn voorouders. Middelen daartoe zijn: minkostbaarheid en de uitgave bij afleveringen." En in dezelfde uitvoerige aankondiging, die hij nog voor de verschijning van de eerste aflevering in de *Haarlemsche Courant* [2] plaatste, drukte hij ook af het schema, dat Hofdijk voorloopig ontworpen had van het te schrijven werk; het beloofde een degelijk populair-wetenschappelijk geschrift te zullen worden.

Dit streng en zuiver historisch programma volgde de auteur niet strikt: zijn dichterlijke natuur verzette zich daartegen: zijn weten, uit boeken gegaard, vervormd door indrukken al mijmerende en denkende plotseling verkregen en fluks opgeschreven werd als wetenschappelijk geschrift het publiek voorgezet. „Ik geef de tafereelen, schreef Hofdijk, zooals ze my by het gezet en ernstig bestudeeren der bronnen van zelf en levendig onder het oog zijn gekomen, en my geheel hebben

[1] Prospectus afgedrukt in *Het Leeskabinet*. 1858. *Bibliographisch Album* blz. 243.
[2] 27 April 1858.

1858. verplaatst in de tijden, „*si longtemps avant nous*". Ik geef alzoo aan anderen, wat ik, aan de hand der strenge Wetenschap, zelf heb aanschouwd. Ik geef de uitkomst en het genot mijner studie, zonder den last der moeite en der inspanning die het heeft gekost, zonder de dorheid, die de meesten aan de mededeeling dier uitkomsten verbinden, en die — daar zy de slagboom van alle populariteit is — voor mijn doel onvruchtbaar blijft" [1].

„Men zal my, als gij ziet, niet kunnen verwijten dat ik het „op de hoogte van den tijd zijn" opoffer aan mijn voorliefde om de zaken in een levendigen, populairen stijl voor te stellen; eigendlijk eene beschuldiging van drooge apen....., die niet in staat zijn om de vruchten van hun halfbakken onderzoek dienstbaar te maken aan de weetlust (of wilt ge des noods — nieuwsgierigheid) van ons beschaafd publiek" [2].

Zelf raakte Hofdijk al arbeidende en schrijvende hoe langer hoe meer ingenomen met zijn werk. „Het tweede deel, was zijn eigen meening, staat, wat de platen betreft, in 't geheel nog vrij wat hooger dan het eerste. Over den text spreek ik niet, en [hoor] daarover liever een onbevangen oordeel van U, want het spreekt van zelf, dat ik, die met ambitie heb geschreven, zelf moeielijk kan oordeelen, of mijn boek misschien niet lijdt aan „pedanterie, pretentie en vertoon van geleerd„heid", ofschoon dit laatste mij wat meer dan afgedwongen is" [3].

Ook om dien schijn van drooge geleerheid te vermijden, citeerde Hofdijk zijn bronnen slechts in enkele gevallen aan den voet van de bladzijde, zeer tot schade van het boek als pseudo-wetenschappelijk geschrift, dat als zoodanig zou blijken nu niet zoo hoog verheven te zijn als door Kruseman gewenscht werd. Hofdijk verviel in het andere uiterste van hetgeen hij juist wilde vermijden, het droge en dorre, dat aan Nederlandsche zuiver wetenschappelijke geschriften veelal zoo eigen is [4]. De hoeveelheid stof, die hij moest bewerken om volkomen *au fait* te zijn,

---

[1] Voorbericht 2e druk.

[2] Ongedateerde brief van Hofdijk.

[3] Ongedateerde brief van Hofdijk.

[4] In zijn Heidelbergsche periode schrijft Pierson in *De Gids* (1873

zou blijken hem te machtig te zijn en onwillekeurig verviel hij 1858.
daardoor in fouten, hetzij door als positieve wetenschap te boek te stellen, waar de fantaisie slechts spel had, hetzij door onjuistheden te schrijven. Van dit laatste ten bewijze een aanhaling uit een brief van M. de Vries. „Ik ben er in geslaagd, Amice, de Cwênen te ontdekken! Het was een Finnische volksstam, die in 't Noorden van Zweden en in Lapland, langs de Bothnische golf woonde. Hoe, lieve hemel! heeft vriend Hofdijk ze naar ons land getooverd? Ik geloof op 't spoor te zijn. De naam Cwênen verklaart men uit 't Finsch, als bewoners der lage landen, als wonende aan de lage kusten der Bothnische golf. Zeuss, de groote man in dit vak, vertaalt het door *Niederländer*. Heeft dat misschien aanleiding gegeven, ze naar *ons* Nederland te troonen? Ik heb er vrede meê, mits ze maar gaauw weêr oprukken, want zij zien er mij veel te bar uit" [1].

Een aantrekkelijkheid niet alleen, maar een integreerend deel van het werk waren de prenten, die, ook al weer niet streng wetenschappelijk, oude voorwerpen en toestanden, moesten afbeelden [2]. Bij contract tusschen uitgever en schrijver, had de laatste zich voorbehouden de prenten steeds te moeten goedkeuren voor ze ter afdruk aan den lithograaf gegeven werden, en de teekenaars Springer, Rochussen, Van der Kellen, Kruseman van Elten, Bombled, B. te Gempt, Karsen en J. Hilverdink vonden een alles behalve gemakkelijken rechter in Hofdijk, die zelf dan ook in enkele gevallen de teekeningen leverde. Die prenten maken de uitgaaf, wat het eindbedrag der uit-

---

Dl. I blz. 421) een opstel over *Wetenschappelijk Nederlandsch*, naar aanleiding van drie academische redevoeringen.

[1] Brief van De Vries 16 November 1858. Het geldt de eerste plaat in het eerste deel: *Kvenen, oudste bewoners van Nederland*. Het onderschrift bleef behouden in den tweeden druk, hoewel de prenten daar van nieuw beteekende steenen getrokken zijn. — Dezelfde opmerking met nog zooveel andere wetenschappelijk afkeurende aanmerkingeu werd gemaakt door L. J. F. Janssen in de *Algemeene Konst- en Letterbode*. (1859 blz. 4 en 12).

[2] Zij werden gemiddeld voor 10 cents den kooper in rekening gebracht; voor elke maandelijksche aflevering van twee vel zou 40 cent gerekend worden.

1858. schotten betreft, tot Kruseman's kostbaarste onderneming. Vandaar hier de gespecificeerde onkostenlijst.

Oplaag 2500 exemplaren.

Oplaag halfblad 1—4 3000 exemplaren.

	Aan Honorarium.....	à *f*		*f* 3800.—
	„ Zet- en drukloon, per blad....	„ „	16.—	„ 4394.90
	„ Buitengewone correctie en herdruk 109 blad.....	„ „	6.75	„ 720.—
	„ Drukken van 68275 omslagen, enz.....			„ 561.20
782	Riem ordinair drukmediaan.....	„ „	10.—	„ 7883.—
	Papier voor diversen.....			„ 81.90
35	Riem gekleurd omslag-papier.....			„ 471.60
	Voor het teekenen en lithographeeren van 219 stuks platen, oplage 2525 ex. met papier.....			„ 25224.45
	Voor houtgravuren [door E. Vermorcken], 1 stuk, omslag en lithogr..			„ 95.—
	Exemplaren gebonden, de 6000 deelen en 3300 losse banden.....	„ „	0.80	„ 6626.60
		„ „	0.52½	
	Exemplaren ingenaaid, de 76000 afleveringen.....			„ 683.30
	Vracht voor het papier en de port der proeven.....			„ 100.—
	Advertentiën in onderscheiden dagbladen.....			„ 500.—
	Divers drukwerk, 1650 bestellinglijsten, 21000 prospectussen, 1000 biljetten, met papier.....			„ 295.10
	Reiskosten.....			„ 100.—
	Verzendkosten en porten.....			„ 250.—
	Onkosten (administratie, vuur, licht, enz.).....			„ 1000.—
	Colportagekosten.....			„ 6568.50
	Bibliotheek.....			„ 225.—
	Aandeel in photographiën.....			„ 140.—
				f 59720.55

1865.	Bijdrukken platen en papier	*f*	56.—
	„ Banden.....	„	74.75
	„ 119 Banden.....	„	75.07

In vele opzichten was de onderneming voor Kruseman een marteling. Naast een beschuldiging van ongeoorloofden nadruk [1], had hij telkens en telkens moeielijkheden met Hofdijk over de kopy; maandelijks zou eene aflevering verschijnen en maandelijks moest de kopy letterlijk uit handen van Hofdijk gescheurd worden [2], die dan onder den indruk van het oogenblik zijn kopy half onleesbaar opkladde met potlood in spoortrein of op wandeling op sigarenzakjes, op vodjes papier, op alles wat maar eenigszins beschrijfbaar was, zeer tot belemmering van de regelmatige voortgang van het werk. 1858

Het debiet hield in het begin geen gelijken tred met de noodige uitschotten; begonnen werd het werk met 102 inteekenaren, maar het klom door de ijverige colportage van Calisch tot circa 1200 [3]. Geraamd was het werk op 4 deelen à ƒ 0.70 (part.) de aflevering: het geheel werd 76 afleveringen in 6 deelen, door de overmatige uitdijing, die Hofdijk aan de romantische schildering der middeleeuwen gegeven had. Hofdijk gevoelde al schrijvende, dat de stof hem te omvangrijk werd; in de *Voorrede* van het derde deel, dat in Mei 1861 compleet kwam, moest hij dan ook de bekentenis neerschrijven, dat de verplichting van den uitgever tegenover de inteekenaren hem in de noodzakelijkheid bracht samen te trekken, waar hij zoo gaarne had willen schilderen; want het werk op de eerst begonnen schaal voortgezet, zou een omvang verkrijgen, die den aanvankelijk geraamde verreweg overschrijden moest; de onevenredige korte behandeling der 17e en 18e eeuw waren er het gevolg van; „naarmate de belangstelling van den lezer klimt wordt die tevens niet bevredigd" [4].

[1] De beschuldiger was C. Muquardt te Brussel, die hem betichtte van ongeoorloofd uit de bij hem uitgegeven *Monuments de la Belgique* overgenomen te hebben de prent *Altaar 15e eeuw*, opgenomen in de 52e aflevering van *Ons voorgeslacht*. (Dl. V tegenover blz. 10). (Brief aan C. Muquardt 16 September 1862.)

[2] Aldus Kruseman in de *Bouwstoffen* (Dl. I blz. 412). De regelmatige verschijning der afleveringen zou het anders niet doen vermoeden.

[3] Brief aan Ferd. Claassen te Brussel 22 Februari 1862.

[4] Vgl. C. P. [Tiele] in *Het Leeskabinet* 1861. *Bibliographisch Album* blz. 244.

1858. In een ander opzicht was het werk later een teleurstelling voor Kruseman: de platen zouden hem op den duur niet voldoen. „Schilders zijn niet allen *steen*teekenaars en hadden de kunstenaars mij teekeningen geleverd, die door bekwame handen op steen waren overgebracht, dan had ik beter platen en te gelijk eene verzameling van teekeningen gehad, die de kosten dubbel en dwars waard zouden geweest zijn."

Zooals gezegd is klom het debiet door colportage. In 1867, 3 jaar na het kompleet komen van het werk, dat „den band van vriendschap tusschen uitgever en schrijver wel eens gerafeld, maar niet [had] kunnen doen breken", ging het eigendom en het restant (290 exemplaren van de 2500) voor *f* 2784 over aan P. van Santen te Leiden.

De firma Van den Heuvell & Van Santen besloot vijf jaar later tot een nieuwe oplaag. „Vertrouwende te mogen rekenen op de sympathie van den Boekhandel, waar het geldt een zoo populaire onderneming als deze" [1], werd door haar in December 1872 de eerste aflevering verzonden. Acht dagen later had zij reeds 1783 [2] en veertien dagen daarna 3600 inteekenaren [3], voorzeker een groot succes. Maar zij had dat niet te danken aan het werk zelf, wel aan haar wijze van exploitatie. Door haar werd op groote schaal gedreven een sedert in zwang gekomen gebruik, het premie-stelsel; een door de hof-lithografen Tresling & Co. aangemaakte kleurendruk naar Van der Helst's *Schuttersmaaltijd* [4] was het lokaas, dat het publiek hier voorgezet werd.

Die kunstmatige overproductie in boeken was een doorn in het oog voor Fred. Muller, die zich daarover onbewimpeld in het *Nieuwsblad* uitte [5]. Die aanval bleef niet onbeantwoord. Van Santen schreef in het *Nieuwsblad* terug [6] en dat antwoord

---

[1] *Nieuwsblad voor den Boekhandel* 24 December 1872.
[2] t. a. p. 7 Januari 1873.
[3] t. a. p. 24 Januari 1873.
[4] t. a. p. 3 Januari 1873.
[5] t. a. p. 6 Augustus 1875.
[6] t. a. p. 7 September 1875.

neem ik hier over, omdat er aardige bijzonderheden in voorkomen over Kruseman en zijn opvatting als handelsman in 1858, tegenover den geest van 1875 onder de jongere confraters. 1858.

„Toen vriend Kruseman Hofdijk's *Voorgeslacht* uitgaf, was een oplage van 2500 exemplaren zeker kolossaal te noemen, en omdat 't een fraai boek was, verdiende 't in veler handen te komen. Misschien was juist het bewustzijn, dat een *fraai* boek *goed* verkocht moet worden, de hoofdreden waarom een voor dien tijd betrekkelijk groot getal ex. werd opgelegd. Maar die tijd scheen niet rijp voor een zoo ruim debiet, met kunst- en vliegwerk moest het debiet bevorderd worden en de heer Kruseman zal zeker de eerste zijn om te erkennen, dat de heer Calisch met de colportage van den eersten druk van *Ons Voorgeslacht* zijn gouden sporen verdiend heeft. Alzoo de *eerste* druk is er al kunstmatig *ingeduwd* (altijd volgens F. M[uller]). Ik zou zeggen, dat de eerste proeven van het colportage-systeem, door vriend Kruseman op grooter schaal toegepast, tamelijk goede resultaten hebben opgeleverd en hem aangespoord dat systeem ook met vrucht op andere uitgaven te blijven toepassen.

„Maar de eerste druk van *Ons Voorgeslacht* kon er niet geheel *ingeduwd* worden. Het fondsartikel kwam in andere handen. De verkoop tegen verminderden prijs bracht den kooper een niet onaardig voordeel aan en deze legde, nadat de voorraad uitgeput was, een nieuwen druk ter perse.

„De uitgave daarvan heeft bewezen dat van een *goed* boek, van een populair geschiedkundig werk van een gevierden auteur, als de prijs laag gesteld wordt, een ruim debiet verzekerd is, ook al is de premieplaat niet gelukkig uitgevallen. Ware de plaat fraaier geweest, het debiet zou nog grooter geweest zijn. *Dat* boek heeft verdiend, dat 't „dwingt ze om in te gaan" er op werd toegepast."

En verder: „Zoo de eerste uitgever eene nieuwe wijze tot bevordering van het debiet van zijn papieren kind in praktijk bracht, is dan de latere nieuwigheid van den tweeden uitgever, de toevoeging van eene premie-oleographie, zoodanig af te keuren, als zou ze voor den boekhandel eerloos zijn?....

1858. „Hoe komt 't dat *Ons Voorgeslacht* in ons Nieuwsblad telkens gevraagd en nooit aangeboden wordt? Hoe komt 't dat 't debiet nog steeds toeneemt? Zou 't ook zijn omdat 't een boek is dat *verdient* gekocht en gelezen te worden?

„Overproductie.... maar kan er van een goed volksboek *te veel* verkocht worden?.... Is een deel van het nationaal vermogen dan zoo slecht besteed aan *het Voorgeslacht*, of aan ieder ander goed volksboek of tijdschrift, dat ten deele door middel van die nieuwmodische colportage verkocht wordt? Is de boekhandel dan zoo benadeeld door een omzet met *Ons Voorgeslacht* van ongeveer *f* 175.000, waar van hem als rabat weinig minder dan *f* 50.000 overbleef?

„Overproductie.... Is 't niet een heuchelijk teeken des tijds, dat ons volk meer en meer zin begint te krijgen voor lectuur? En als die lectuur goed en leerzaam is, mag dan daarop niet eer de colportage worden aangewend dan op zoo menig geestdoodend en nietswaardig tractaatje, al ware 't maar bij wijze van tegengif?"

Ons vasthoudende aan Muller's meening, dat in 1875 reeds voor het enorme getal van 7800 exemplaren ingeteekend was [1], kan de oplaag van dezen tweeden druk op 10000 gesteld worden; op de fondsveiling, die na Van Santen's overlijden in December 1877 gehouden werd, waren er nog 160 exemplaren van deze oplaag over, welke à *f* 7.65 overgingen in handen van Gebr. Koster en Bolle.

Evenals de *Bilderdijk* is *Ons voorgeslacht* thans het eigendom van H. A. M. Roelants, die in de fondsveiling van den 18 December 1895 één exemplaar met het kopyrecht kocht voor *f* 300.

Een ander geschiedkundig werk, maar van een gansch anderen aard en naar onze opvatting evenmin streng wetenschappelijk, kwam eveneens in 1858 in het licht: *Het getuigenis der gesteenten. De geologie in betrekking tot den Bijbel en het geopenbaarde scheppingsverhaal door* Hugh Miller. *Met eene inleiding*

[1] t. a. p. 6 Augustus 1875.

en een levensberigt van den schrijver door Dr. D. Lubach, een soortgelijk werk als de vertaling van *Het scheppingswonder* van dienzelfden schrijver, dat Kruseman 7 jaar vroeger in 1851 eveneens in een vertaling van Dr. Lubach had uitgegeven. De geologie en de landbouw toch bleven, dank zij Staring's verblijf in Haarlem, voortdurend in Kruseman's gedachten en zoo verscheen dan ook bij Kruseman Staring's *Voormaals en thans. Opstellen over Neêrlands grondgesteldheid* en het 14de blad van de bekende *Geologische kaart van Nederland, uitgevoerd door het topographisch bureau van het Departement van Oorlog. Uitgegeven op last van Z. M. den Koning* [1], naast Koenen's *De Nederlandsche boerenstand historisch beschreven* [2] en de tweede druk van Enklaar's *Handboek voor den houder van rundvee* [3] (in de serie der *Landbouwboekjes*). Dit laatste werk was al één der onspeculatiefste uitgaven van die serie en uit dat oogpunt stond het vrijwel gelijk met twee hoog wetenschappelijke andere uitgaven, die thans een kostelijke historische bron zijn: Scherer's *Algemeene geschiedenis van den wereldhandel* en Buijs' *De volken van onzen tijd.* 1858.

Het ligt voor de hand, dat die appreciatie vooral toepasselijk is op den laatsten titel; had Kruseman den moed gehad de uitgaaf hiervan door te zetten, dan zouden deze *Bijdragen tot de ken-*

---

[1] Dit 14e blad was het eerste blad, dat verscheen. „Prijs *f* 1.—. De geheele *Kaart zal bestaan uit* 28 Bladen, en omstreeks *f* 20.— kosten. Deze *Kaart wordt niet in Commissie gezonden*, maar is op aanvrage bij alle Boekhandelaren in het Rijk voor rekening te ontbieden." (Advertentie in *Haarlemsche Courant* 2 September 1858).

[2] Zooals uit het Voorbericht blijkt was ook dit werk een voorlezing geweest in de Maatschappij *Felix Meritis;* het verscheen echter niet in de serie der *Voorlezingen*, die op dit oogenblik door Kruseman reeds gestaakt was.

[3] De eerste druk was verschenen voor rekening van de Geldersche Landbouwmaatschappij, van wie Kruseman in 1856 deze kopy tegelijk met Snellen van Vollenhoven's *De insecten welke den landbouwer schaden*, Havelaar's *De vlasbouw in Nederland*, W. C. H. Staring's *Handleiding tot het vloeijen van hooilanden voor Nederland* en *Het boekhouden voor den kleinen landbouwer* en W. Staring's *De Belgische kempen* voor *f* 230 had overgenomen.

1858. *nis van den toestand der voornaamste staten in de tweede helft van de negentiende eeuw* een voortreffelijk standaardwerk geworden zijn. Wat in de vorige eeuw Tirion ondernomen had met zijn *Tegenwoordige staet van alle volkeren*, wilde Kruseman op grootscher, breeder schaal voor zijn tijd van vrijen handel en snelle gemeenschap doen en een werk in het licht geven, dat heldere begrippen omtrent land- en volkenkunde, en een juiste waardeering van den gemeenschappelijken toestand der verschillende volken en van de bronnen hunner welvaart zou behelzen [1]. De compresse druk in aanmerking genomen, was de gevraagde prijs inderdaad niet hoog. „Het plan was degelijk en de aanleg uitmuntend. Maar het publiek wilde er niet aan. Alleen de afdeelingen België en Groot-Brittanniën verschenen en mochten nauwelijks 100 inteekenaren en koopers hebben." Bij een kostenden prijs van *f* 1771.50 voor de 2000 exemplaren van beide afdeelingen samen, kon Kruseman voor het restant (827 exemplaren) niet meer bedingen dan *f* 891, voor welk bedrag H. G. Koster eigenaar werd.

Zooals uit die aanteekening van Kruseman blijkt, behandelde het eerste deel, dat verscheen België. Het had echter in de bedoeling van Buijs gelegen met Frankrijk te beginnen, maar later was hij daarvan teruggekomen. De voornaamste bron, die hij voor de bewerking gebruikte, was de *Annuaire du Revue des deux mondes* en het bleek hem dat die *Annuaire* „voor geen land minder bruikbaar [is] dan juist voor Frankrijk; het heeft eene bepaalde kleur, die mij weinig aanstaat en niet gemakkelijk weg te maken is, terwijl het overigens ten aanzien van vele zaken buitensporig lang en ten aanzien van andere, die men voor de landslieden bekend veronderstelt, veel te beknopt is. Ik kan nu eerst bij de behandeling van België eenige ondervinding opdoen en dan met beter gevolg het grootere aanvatten" [2]. Zoo begon hij met België en ondervond veel hulp van Baarda, die de critische lezing der drukproeven op zich genomen had. Toen het deel zijn einde naderde, baarde de juiste

[1] Advertentie in *Haarlemsche Courant* 29 October 1858.
[2] Brief van Buijs 2 Maart 1858.

titelkeuze weer zorg aan uitgever en schrijver en toen ook gaf 1858.
Buijs te kennen dat hij liever zijn anonymiteit wilde bewaren als schrijver van het werk, om redenen, die hij in zijn voorbericht zou ontwikkelen [1]. Voor de benaming gaf Buijs zelf de gewenschte oplossing door den titel vast te stellen; aan Buijs' begeerte, het bewaren der anonymiteit, moest Kruseman toegeven en dat kwam hem te onpas. Want hoewel hij het niet gezegd had, was de hoop toch levendig bij hem, dat de naam alleen van Buijs koopers van het werk zou lokken en de uitkomst leerde maar al te wel, dat dit anonieme werk een gansch mislukte speculatie bleek te zijn, dat ook bij de critiek een alles behalve gunstig onthaal ondervond. M. [P. N. Muller?] in *De Gids* [2] b. v. meende, dat Kruseman een weldaad aan het publiek zou doen met het tweede deel van de afdeeling Engeland niet te doen verschijnen, wanneer de bewerking daarvan even onvolledig en gebrekkig zou zijn als het eerste deel.

De secretaris van Rijnland had met dit werk geen dadelijk gelukkigen arbeid verricht; zijn aandeel in de vertaling van Scherer's *Algemeene geschiedenis van den wereldhandel* zou voor het succes van dit laatste werk evenmin veel bij brengen. Integendeel, niet daarom, maar ondanks hetgeen Buijs er toe bij bracht om N. S. Calisch ter zijde te staan in het vertalen van dit voor 6 jaar in Duitschland verschenen werk, en dat reeds in één jaar in twee oplagen in het Fransch verschenen was, kon „dit keurige boek" bij inteekening niet meer dan 34 exemplaren halen. Het uit den aard der zaak loftuitende prospectus [3], waarin Kruseman op de hooge belangrijkheid van het werk wees, had niet gebaat om het debiet aan te wakkeren, want, beweerde Vissering in zijn recensie over de eerste acht afleveringen [4], hoe geleerd het werk ook zijn moge, het

[1] Brief van Buijs 21 Augustus 1858. — In het voorbericht geteekend „de Redactie" staat daarover echter niets te lezen.
[2] 1860 Dl. II blz. 159.
[3] Gedeeltelijk afgedrukt in *Het Bijblad van de Economist* 1860 blz. 61.
[4] t. a. p.

1858. onderwerp waaraan Scherer zijn krachten wijdde, de beschrijving van den handel der volkeren in de oudheid, wat weten wij er eigenlijk van af? En dan nog, heeft die „wetenschap" voor onze dagen wel practische waarde?

Met een oplaag van 750 exemplaren en een kostenden prijs van *f* 2865.75, gingen in de fondsveiling van 1867 600 exemplaren voor *f* 330 in andere handen over. En de reden dat ook deze onderneming, hoewel zij door P. N. Muller in *De Gids* was aangeprezen, voorbeeldeloos slecht ging, vertelt Kruseman in zijn *Bouwstoffen* [1]. Het zou zich hebben kunnen redden en zeker gewaardeerd geworden zijn, indien de Duitsche auteur zijn werk bij het tweede deel niet had laten steken. Het bleef incompleet.

Naast deze uitgaven, die van een geheel ander soort waren dan hetgeen in vroeger jaren door Kruseman uitgegeven was, naast de steeds in dichten drom elkander opvolgende afleveringen van de *Bilderdijk*, die in September 1858 met de 45e aflevering (Dl. XV) een einde nam, van de *Brieven over den Bijbel*, van de *Wetenschappelijke Bladen*, van de nieuwe uitgaaf van Bulwer's *Mijn roman*, van nieuwe deeltjes of nieuwe titel-uitgaven van de *Buitenlandsche klassieken*, werd de eigenlijke letterkundige richting, Kruseman's eerste kweekeling, niet geheel voorbij gezien; getuige de in dit jaar verschenen vijfde druk van Borger's *Nagelaten gedichten*, met voorbericht van S. J. van den Bergh [2], de tweede druk van Da Costa's *Kerst- en nieuwjaarsintreêzangen*, ruim een maand na de kopy-aankoop daarvan van Tielkemeijer en de tweede druk van *Ernst en boert uit den Hollandschen Spectator* van J. van Effen [3].

Belangrijker, zoo men wil, dan deze uitgaven was het

---

[1] Dl. I blz. 409.

[2] Op den titel wordt deze editie den „vijfden" druk genoemd; in zijn voorbericht spreekt Van den Bergh echter alsof dit de „vierde" druk is.

[3] De eerste druk was in 1851 verschenen bij Fuhri in de *Etagère editie* en als zoodanig in Kruseman's fonds gekomen.

Scheffer-album, waarvan de eerste aflevering, *Dante en Beatrice* door Beijnen, in November verscheen. 1858.

Bij het overlijden van dezen voor zijn tijd ongeëvenaarden kunstenaar [1] rijpte bij den uitgever van Ten Kate's *Christus remunerator* het plan ter eere van Ary Scheffer, wiens toekomstige grootheid juist als christelijk kunstenaar indertijd reeds door Bilderdijk in 1809 voorspeld was [2], een breed opgevat *In memoriam* te stichten [3]. Van Westhreene, de redacteur van de *Kunstkroniek*, werd bereid gevonden voor *f* 700 de redactie en het leveren der kopy, door hem en anderen te schrijven, op zich te nemen. De uitvoering van het werk was een aaneenschakeling van allerlei moeielijkheden, die opgelost moesten worden. Eerst de vraag of het letterkundig tractaat in 1855 tusschen Nederland en Frankrijk gesloten de voorgenomen uitgaaf van het *Scheffer-album* wel toestond en of er geen gegronde vrees zou moeten bestaan, dat de navolging in steendruk van in Frankrijk uitgegeven gravuren als nadruk beschouwd zou moeten worden. Mr. Aug. Philips, de rechtsgeleerde raadsman van de Vereeniging, adviseerde aan Kruseman, dat, naar zijn oordeel, hiertoe geen redelijke vrees bestond. „Het tractaat — hetgeen inderdaad een uitbreiding der strafwet is — moet strikt tot zijn onderwerp blijven beperkt. De regten van een auteur op de voortbrengselen van zijn geest verschillen naar den aard van het voortbrengsel. Bij letterkundige werken heet dat regt *propriété littéraire*, bij kunstvoortbrengselen (platen, beeldhouw-werk, schilderkunst, muzijk) is het *propriété artistique*, bij industriele voortbrengselen, (patronen voor weefsels, étiquetten enz. enz.) heet het *propriété industrielle*. Het tractaat nu spreekt uitsluitend van het eerste; van de overige regten

---

[1] 15 Juni 1858 te Argenteuil bij Parijs. — *The Illustrated London News* van den 14 Juli 1858 (pag. 41) gaf een portret met een kort levensbericht van den overleden schilder.

[2] *Dichtwerken* Dl. XI blz. 68.

[3] Een afbeelding van de *Christus remunerator* werd als premieplaat gevoegd door D. Noothoven van Goor te Leiden bij den vierden jaargang (1860) van zijn *De Christelijke huisvriend*. — Buijs noemde Kruseman's plan een kostelijken inval. (Brief van Buijs 27 Juli 1858).

1858. wordt volstrekt niet gerept. Men kan hier evenzeer fransche platen uitgeven, of platen naar fransche schilderijen, als men vrijheid heeft om statuettes of afgietsels naar fransche beelden, aria's en zangwijzen voor een of ander instrument of couplet te arrangeeren, fransche dessins na te weven, en étiquetten te bezigen" [1].

Met die zekerheid kon veilig voortgegaan worden. Natuurlijk — want bij welk werk ook zou dat van een leien dakje gaan — hielden sommige auteurs, die bijschriften bij de platen toegezegd hadden, zich of slecht of in het geheel niet aan hun woord [2] en vertraagde zulks aanmerkelijk de geregelde verschijning van de afleveringen. Maar ernstiger was het, dat de steenteekenaars niet opgewassen bleken te zijn tegen de taak dragelijke teekeningen te maken naar de hun voorgelegde modellen [3]. Met uitzondering van de schilderijen van Scheffer in bezit van J. A. Nottebohm te Rotterdam, S. van Walcheren van Wadenoijen te Amersfoort en J. Wittering te Amsterdam, waren het fransche gravures, die hun tot model dienden.

Zoowel naar het oordeel van redacteur als van uitgever begrepen zij geenszins het christelijk poetische waas en de gedachte, die Scheffer in zijn schilderijen had neergelegd; een oogenblik zelfs werd er aan gedacht Belgische teekenaars te hulp te roepen, maar financieele overwegingen deden dit denkbeeld verwerpen. „O! wat zou ik vurig wenschen U het middel te helpen vinden om het zonder de gebrekkige en onzekere hulpmiddelen van *onze* lithographie te stellen, schreef Van Westhreene" [4]. Het debiet bleek dan ook zeer, zeer middelmatig te zijn,

---

[1] Brief van Philips 5 Juli 1858.

[2] De Génestet, die op zich genomen had een bijschrift te leveren bij *De koning van Thule* werd vervangen door Allard Pierson, en Hofdijk, die *Clovis in den slag bij Tolbiac* zou behandelen, schreef een opstel over *Calvijn*.

[3] „Mij dunkt, de smaakvolle uitgever van zooveel goeds, zal met leede oogen op dat werk neerzien". (Brief van De Génestet 4 Mei 1859). — Die verzuchting meermalen geuit tijdens het verschijnen van het werk, mag in geen geval toegepast worden op de laatste prent *Mignon* door Aug. Allebé.

[4] Brief van Van Westhreene 22 Januari 1859.

reden waarom dan ook in 1860 een nieuwe uitgave[1] met ver- 1858.
anderde rangschikking der afleveringen[2], op touw gezet werd, die het, naar het schijnt, niet verder dan de eerste aflevering bracht[3].

In velerlei opzicht is deze uitgaaf een merkwaardige verschijning; niet alleen om het niet slagen van de onderneming en de misrekening van Kruseman, niet alleen als een teeken van de steeds dieper en dieper zinkende kunst van Nederlandsche artistieke prenten. Hoewel het *Scheffer-album* niet op één lijn gesteld kan worden met de *Bijbelsche vrouwen* en de *Apostelen en profeten*, ook omdat het geheel in proza geschreven is, is het uit een godsdienstig oogpunt daar toch wel ietwat aan verwant en uit dat oogpunt bezien sloot die uitgaaf bij Kruseman de reeks van godsdienstige prentwerken af, maar tevens opende zij een nieuwen kring in Kruseman's uitgevers-werkzaamheid: Moll, Vosmaer, Pierson, Opzoomer, nieuwe namen, maar ook nieuwe denkbeelden, nieuwe, ruimere begrippen in Kruseman's fonds. De strijd tusschen geloof en wetenschap, door de *Brieven over den Bijbel* aangewakkerd, ging beslecht worden ten voordeele van de wetenschap. Eerlang de nauwe relatie met Pierson, eerlang een uitgever van een gansch andere orde dan tot nu toe het geval was geweest.

Niet lang zoude het meer duren of die strijd tusschen geloof en wetenschap was inderdaad voor Kruseman beslist.

---

[1] Brief van Van Westhreene 7 Juni 1861.

[2] Vgl. *Nieuwsblad voor den Boekhandel* 11 October 1860.

[3] De nieuwe uitgifte van 1860 begon met de *Faust*, van Opzoomer. Bracht die het verder dan de eerste aflevering? Ik vond van volgende afleveringen geen spoor, maar het mag opgemaakt worden uit den bovenaangehaalden brief van Van Westhreene, waar hij schrijft „dat gij mij.... niets hebt gemeld van een tweede uitgave van 't *Scheffer-album* met veranderde rangschikking der afleveringen." — Collationeering van verschillende exemplaren zou misschien licht kunnen verschaffen, maar daarop alleen moet ook al weer niet te vast vertrouwd worden, daar de afleveringen zonder pagineering verschenen en fouten van de binders dus meer dan gewoonlijk tot de mogelijkheden gerekend kunnen worden.

Nog zij vermeld, dat op de omslagen voorkomt een portret van Scheffer in houtgravure door W. Stam, dat niet teruggevonden wordt in het werk zelve.

1858. Gelijktijdig, dat het *Scheffer-album* werd voorbereid, was dat ook het geval met de *Stichtelijke lectuur* van Huet, die uiting zou geven aan het voldongen feit van zijn overgang tot de moderne richting. En ook uit dat oogpunt bezien verdient het *Scheffer-album* de aandacht; de bijschriften zijn van een geheel ander gehalte dan de vroegere prachtwerken, niet uitsluitend kerkelijk-godsdienstig, maar niettemin wel degelijk berekend te werken op het bewustzijn, dat in elk mensch leeft, dat hij toch nog een andere roeping hier op aarde te vervullen heeft, waaraan het materieele levensgenot alleen onmachtig is te voldoen. Zoo is het *Scheffer-album* dan ook een uitgaaf van een hoog ernstige richting, die daarom misschien niet ten volle beantwoordt aan de christelijke roeping, die Scheffer zelf in zijn leven als kunstenaar voorgestaan had.

In het *Scheffer-album* loopen als het ware samen de draden van Kruseman's eerste en laatste uitgevers-werkzaamheid. Chronologisch ongeveer in het midden staande van zijn maatschappelijke loopbaan, staat het daar tevens als het einde van het begin en het begin van het einde.

Die geleidelijke overgang in de richting der uitgaven, die zich nu sinds een jaar of anderhalf vertoonde, ging gelijk mede met een verandering in het personeel van Kruseman's zaak. Een nieuwe machinemeester werd gevraagd [1]; Kruseman's rechterhand, J. J. Weeveringh, die tien jaar lang met lust en liefde werkzaam was geweest voor zijn belang, vestigde zich als uitgever te Haarlem [2], en ongeveer gelijktijdig met deze verandering ontving Kruseman een hartelijk huldebetoon van een zijner confraters.

Na zijn uittreden als voorzitter uit het Bestuur der Vereeniging in 1855 was hij in het daarop volgende jaar 1856, een paar dagen voor de onthulling van het Costerbeeld, weer opnieuw als Bestuurslid gekozen, tegelijk met P. Kraay en A. Belinfante, en had achtereenvolgens als voorzitter en onder-

[1] *Nieuwsblad voor den Boekhandel* 5 Augustus 1858.
[2] t. a. p. 10 Juni 1858.

voorzitter zitting gehad. In de zitting der algemeene vergadering van 1859 moest hij aftreden en wat Gebhard vier jaar vroeger had gedaan, deed hij ook thans: hij bracht zijn vriend Kruseman en de andere aftredenden aan den gemeenschappelijken maaltijd een hartelijk gemeenden 1859.

GROET EN WENSCH.

WIJZE: *Wij leven vrij, wij leven blij.*

O Sparenstad, o Sparenstad!
Hef vrij het hoofd omhoog!
Uw schild met starren, kruis en zwaard,
Vertoon ze frank en vrij aan de aard,
Ontplooi uw vlag, gij zijt het waard:
Vertoon ze aan aller oog! (*bis.*)

O Sparenstad, o Sparenstad!
Uw wapen, 't is uw beeld:
Het KRUIS, het teekent hoe gij leedt,
Het ZWAARD, hoe gij voor vrijheid streedt,
Uw STARREN, wat de Drukkunst deed
Door licht, aan de aard bedeeld. (*bis.*)

Maar Sparenstad! voelt gij wat 't meest
ONS tot u trekken kan? —
Wel schonkt ge aan 't Vaderland, 't is waar,
Een Kenau Simons Hasselaar,
Aan de aard een Lourens Coster — maar
ONS schonkt ge een KRUSEMAN! (*bis.*)

Omhoog het glas voor KRUSEMAN!
Bestraal hem 's Hemels gunst!
Slechts vreugde en vrêe keer bij hem in,
Woon met hem in zijn huisgezin,
En kweekt' bij hem den eedlen zin
Voor Wetenschap en Kunst! (*bis.*) enz.

Nog ondervond Kruseman een kleine erkenning van zijn verdienste: klein, maar rein. H. M. de Koningin vereerde hem met twee porceleinen vazen wegens de opdracht aan H. M. van de *Aurora voor 1859*[1].

[1] *Nieuwsblad voor den Boekhandel* 30 December 1858.

1859. Zoo had zich dan gaandeweg de uitgeverszaak ontwikkeld en was meer en meer Kruseman's naam een gevierde geworden. In het Haarlem van zijn dagen — en het zoude tot zijn dood toe zoo blijven — was het noemen zijner voorletters A. C. alleen reeds voldoende om aan te duiden, wie hiermede bedoeld werd [1]; confraters, wier handelsbegrippen niet volmaakt overeenkwamen met de zijne, namen zijn uitgaven tot voorbeeld om eigen ondernemingen aan den man te brengen [2]; Kruseman werd een „coryphae" van den Boekhandel genoemd [3], wiens uitgaven alleen door zijn adres een gewild handelsartikel geworden waren in alle rangen van den handel, van het Bestuur der Vereeniging af tot aan de uitventers van boeken aan de kruiwagens te Amsterdam. „Drie centen het stuk van de verkooping van den heer Kruseman" [4].

Die ontwikkeling zou zich in 1859 vooral uiten door het flink aanvatten der reeds in het einde 1855 met Staring's *De bodem van Nederland* begonnen serie van de *Natuurlijke historie van Nederland*. Terwijl van dit populaire leesboek voor den beschaafden stand nog steeds afleveringen in het licht kwamen, verschenen in dit jaar eveneens de eerste afleveringen van *De flora van Nederland door* Oudemans, en van het *Overzigt der gelede dieren door* Snellen van Vollenhoven. De toekomst, het heden zou leeren, dat Kruseman zijn doel volledig bereikte om in het huisgezin een uitmuntend werk te brengen ten behoeve

---

[1] „[De proeven] terug aan mij s.v.p., niet aan A. C." schrijft Huet in 1859. (*Brieven van Cd. Busken Huet*. Haarl. 1890 Dl. I blz. 82).

[2] J. H. van der Beek te Amsterdam, die het eerst op groote schaal tweede-hands-handel dreef (*Bouwstoffen*. Dl. II blz. 484) adverteerde in 1859 (*Haarlemsche Courant* 12 Maart 1859) *Het boek om te lagchen*: „De Boeken in Nederland zijn over het geheel veel te duur en slechts weinige liggen binnen het bereik van hen, waarvoor zij bestemd zijn, vooral is zulks het geval met humoristische en luimige lectuur, ja zelfs de goedkoope uitgave van Dickens werken, vereischt nog eene aanmerkelijke som om er eigenaar van te worden en wat heeft echter het Volk, vooral het Nederlandsche, dat onder zooveel lasten en afpersing gebukt gaat, meer noodig dan vrolijke en opgeruimde Lectuur." enz.

[3] *Nieuwsblad voor den Boekhandel* 13 October 1859.

[4] t. a. p. — Vgl. hiervoor blz. 124.

van eigen onderzoek of ter mededeeling aan kinderen of kweekelingen, welks waarde en nut niet in verhouding staan zou tot de geldelijke opoffering [1]. 1859.

Al reeds dadelijk in 1855 had het in zijne bedoeling gelegen naast de geologie ook de botanie, de zoölogie, de meteorologie en de anthropologie van Nederland in de *Natuurlijke historie* op te nemen en had hij in het begin van 1856 tegen een honorarium van *f* 15 voor het vel, Schlegel voor de zoölogie, Snellen van Vollenhoven voor de insekten, Herklots voor de schulpdieren, Lubach voor de anthropologie en Krecke voor de meteorologie weten te vinden. De *Flora* werd aangeboden eerst aan Dr. Van den Bosch, den voorzitter der in 1845 opgerichte Vereeniging voor de Flora van Nederland, die de opdracht niet aannam, omdat hij den tijd daartoe nog niet gekomen achtte, daarop aan Dr. Kerbert te Zaandijk, Kruseman's ouden schoolkameraad. De ziekelijke gezondheidstoestand van dezen geleerde deed hem het aanbod van de hand wijzen, waarop Dr. C. A. J. A. Oudemans, toen nog lector aan de klinische school te Rotterdam hetzelfde verzoek [2] kreeg en deze nam het aanbod aan. De uitgever had echter nog te veel omvangrijke loopende uitgaven om vooreerst aan de exploitatie van een dergelijke nieuwe onderneming te denken. Niettemin zette hij zijn bakens uit; de groote opruiming van 1857 en het ten einde spoeden der *Bilderdijk* gaf den gewenschten tijd en de eerste aflevering van *De flora* verscheen in Januari 1859, anderhalfjaar na de 5e aflevering van *De bodem van Nederland.* Geraamd werd *De flora* op twee gewone deelen [3] en een atlas van omstreeks 80 platen; de grondige en veelzijdige behandeling van den schrijver — tijdens zijn arbeid werd hij hoogleeraar te Amsterdam — deed het uitdijen tot 16 afleveringen (3 deelen) en een atlas van 91 platen. Een grondige, maar tegelijk voor een ieder verstaanbare en bevattelijke studie werd ge-

[1] Prospectus van de *Bodem van Nederland* dd. Mei 1859, van de *Gewervelde dieren* dd. April 1860 en advertentie in *Haarlemsche Courant* van den 30 Mei 1859.

[2] Brief aan Oudemans (?) 25 Januari 1856.

[3] Advertentie in *Haarlemsche Courant* 25 Januari 1859.

1859. schreven over Nederland's plantenschat, leerzaam voor den lezer, maar tevens ook leerzaam voor den hoogleeraar zelve, die bekennen moest, dat zijn eigen kennis gedurende de langzame voltooiing van zijn arbeid een niet geringen aanwas ondervonden had [1]. Door de menigte platen, in houtsnede als in steendruk, was *De flora* de kostbaarste afdeeling der *Natuurlijke historie*. Om die reden zij hier de onkosten daarvan een plaats gegeven [2].

Oplaag 1000 exemplaren. 1e afl. (XII en 80 blz.) 1500 ex.

	Aan Honorarium	à	*f* 15.—	*f* 1300.—
	„ Zet- en drukloon, per blad	„	„ 12.—	„ 1083.90
	„ Buitengewone correctie			
	„ Drukken van 9000 omslagen met papier			„ 362.40
185	Riem ordinair drukmediaan	„	„ 5.30	„ 980.50
	Voor het teekenen van 92 stuks platen, en overteekenen	„	„ 25.—	„ 2353.50
	Drukloon van 92 platen, oplage 650 ex.			„ 643.75
	Voor het drukken met kleuren van plaat 1—10, 1100 ex.			„ 278.—
35	Riem voor het papier der platen	„	„ 12.50	„ 437.50
	Voor het kleuren van 500 stellen platen, met overkleuren	„	„ 0.04[5]	„ 2200.—
	Voor het teekenen op hout			„ 305.—
	„ houtgravuren, 327 stuks			„ 439.72
	Exemplaren ingenaaid, de 400 ex. in afleveringen			„ 96.—
	Exemplaren ingenaaid, de 500 ex. in deelen			„ 41.50
	Vracht voor het papier en de port der proeven			„ 50.—
	Advertentiën in onderscheiden dagbladen			„ 150.—
	Divers drukwerk, 500 bestellingslijs-			
	Transporteeren			*f* 10721.77

[1] Brief van Oudemans 1 December 1861.

[2] Het kwam compleet in Januari 1862 en kostte particulier met den atlas van 91 gekleurde platen *f* 27.85.

		Transport.....	f 10721.77	1859.
	ten, 5000 prospectussen, biljetten, met papier.....		„ 85.—	
	Reiskosten.....		„ 50.—	
	Verzendkosten en porten.....		„ 100.—	
	Onkosten (administratie, vuur, licht, enz.).....		„ 150.—	
91	Steenen.....	à f 2.75	„ 245.25	
	Kleuren van 10 modelplaten.....		„ 25.—	
	„ 1—5 bedorven.....		„ 137.50	
			f 11514.52	

1862 Platen kleuren f 158.76 (3735 platen)
1864 „ „ „ 131.83 (3100 „)
1865 „ „ „ 62.48[5]
1867 „ „ „ 114.—
„ „ „ „ 93.42 (kleuren).

De andere monographieën van deze serie zouden dit eindcijfer niet halen.

Staring. *De bodem van Nederland*.....	(2 dln.	f 11.75	opl.	1000	ex.)	f 3879.45
Oudemans. *De flora van Nederland*...	(3 dln. met atlas,	„ 27.85	„	1000	„)	„ 11514.52
Snellen van Vollenhoven. *Overzigt der gelede dieren*	(2 dln.	„ 9.40	„	1000	„)	„ 3555.40
Schlegel. *De vogels van Nederland*....	(1 dl.	„ 11.90	„	1000	„)	„ 4744.60
— *De visschen van Nederland*.....	(1 „	„ 4.70	„	1000	„)	„ 1689.70
— *De zoogdieren van Nederland*.....	(1 „	„ 4.—	„	1000	„)	„ 1449.30
— *De kruipende dieren van Nederland*	(1 „	„ 2.35	„	1000	„)	„ 960.30
Herklots. *Weekdieren en lagere dieren van Nederland*.....	(2 dln.	„ 9.60	„	1000	„)	„ 3799.70
Lubach. *De bewoners van Nederland*.....	(1 dl.	„ 5.40	„	1000	„)	„ 1989.37
Krecke. *Het klimaat van Nederland*.....	(2 dln.	„ 7.05	„	1000	„)	„ 2582.85
						f 36165.19

1859. Het totaal bedrag, dat de *Natuurlijke historie* aan kapitaal in de onderneming belegd, gaandeweg zou eischen, was niettemin belangrijk genoeg om een waardige plaats te gaan innemen naast *Ons voorgeslacht* en de *Dichtwerken van* Bilderdijk.

Bijzonderheden over deze serie, de laatste der uitgaven, die Kruseman aan den handel zou verbonden houden, zooals vroeger reeds gezegd is, zijn niet op te merken, of het moest zijn, dat het debiet in de eerste jaren alles behalve aan de verwachting voldeed en eerst langzaam aan voldoende zou worden. Kruseman oogstte echter den dank in van de geleerde wereld in binnen- en buitenland — het citaat uit de *Göttingische gelehrte Anzeigen* [1] in de *Bouwstoffen* is er een bewijs voor — maar natuurlijk ook van zijn auteurs, die in de gelegenheid waren geweest de vruchten van hun studie beter toegankelijk te maken voor het grootere meer ontwikkelde publiek. „Het doet mij zeer leed, schreef Snellen van Vollenhoven [2], dat ik door mijne onbescheiden navraag naar de meerdere of mindere satisfactie, die UEd. als uitgever van de *Nat. hist.* genoot, u onwillekeurig genoopt heb om nogmaals te overzien en te berekenen hoeveel opofferingen, vooral geldelijke schade, hoeveel zorgen en teleurstelling u die uitgaaf heeft bereid. Geloof mij dat het mij hartelijk leed doet, die slechte uitkomst van u te moeten vernemen. Wat is ons land achteruitgegaan in dit opzigt bij 't geen het vroeger was. Hoe zou het mogelijk geweest zijn dat men vroeger die lijvige werken van 10, 12 folio deelen met gegraveerde platen NB. in het Hollandsch geschreven uitgaf, indien niet ieder welopgevoed en gefortuneerd man het tot zijne pligt gerekend had van al die werken een exemplaar te bezitten. En nu! — Ik geloof dat het getal al zeer gering is van personen, die op zoodanig werk inteekenen alleen om de uitgave mogelijk te maken.

„U blijft ondertusschen de voldoening van een werk in 't licht geroepen te hebben, dat die wetenschappelijke beschrij-

---

[1] 1862 Stück 31 S. 1229. De bespreking geldt daar de *Weekdieren en lagere dieren door* Dr. J. A. Herklots.

[2] Brief van Snellen van Vollenhoven 25 November 1861.

ving van ons land ten minste op de hoogte van zijn tijd be- 1859.
handelt, want werkelijk zonder uw initiatief zou nooit een werk van dat ensemble een werk dat de nat. historie van ons land in alle opzigten behandelde, het licht hebben gezien en dat u daarvan de eere toekomt moge dan het opkomende geslacht erkennen, als de tijdgenoot daarvoor nog te weinig ontwikkeld is."

Het opkomende geslacht erkende het, ten deele althans. *De bodem van Nederland*, *De flora van Nederland* en *De vogels van Nederland* beleefden onder Funke's administratie herdrukken en vooral met *De flora* had hij succes: in 1874 werd hij door de hoofd-commissie van de internationale tentoonstelling van tuinbouw te Florence met de gouden medaille bekroond voor de inzending van dit werk en van de *Pomona van Nederland*[1].

En thans? De *Natuurlijke historie*, schoon wetenschappelijk wel wat verouderd, staat nog ongeevenaard in de boekenkasten van onze bibliotheken en van onze geleerden. De firma Martinus Nijhoff schijnt echter pogingen in het werk te stellen een nieuwe reeks in het leven te roepen, wanneer althans dat gevolg getrokken mag worden uit de verschijning in 1896 van de eerste aflevering van *De Nederlandsche insecten* door Dr. J. Th. Oudemans[2], welke uitgaaf sedert geregeld wordt voorgezet.

Niet alleen dat Kruseman dan een serie standaardwerken in zijn fonds had opgenomen, hij had door zijn humane en welwillende wijze van omgang voor de toekomst nieuwe krachten aan zich verbonden, die allen als om strijd zich bij hem aanbevolen hielden voor nieuwe en hernieuwde samenwerking. De tijd zou leeren in hoever hij gebruik zou kunnen maken van die voorkomende genegenheid. In 1859 bij het begin van de groote actie der *Natuurlijke historie* waren er ook nog andere onderwerpen, die zijn krachten eischten, zijn

[1] *Nieuwsblad voor den Boekhandel* 5 Juni 1874.

[2] Vgl. G. C. J. Vosmaer in *De Nederlandsche spectator* 1896 blz. 354.

1859. krachten als uitgever, als handelsman, zijn krachten als mensch, als christen.

De beweging toch, die Huet in het vorig jaar met zijn *Brieven over den Bijbel* in Nederland had opgewekt, was geenszins tot rust gekomen. Integendeel; de gemoederen waren nog steeds warm; heftig en fel werd het Bijbelsch vraagstuk besproken. Een onpartijdig en tevens bezadigd oordeel was gewenscht, en Kruseman zelf, die in die dagen nog steeds geslingerd werd tusschen geloof en wetenschap en in wiens binnenste hoe langer hoe meer „ongeloof en revolutie" werd, meende dien gewenschten persoon gevonden te hebben in den Leidschen hoogleeraar in de zoölogie en mineralogie, Jan van der Hoeven, van wien af en toe vroeger reeds bijdragen verschenen waren in het *Album der Natuur*. Het aanbod, dat de hoogleeraar hem deed een klein opstel over het twistpunt uit te geven, nam Kruseman aan. In de *Brieven over weten en gelooven* een geschriftje van slechts VII en 38 bladzijden met het aan Baco ontleende motto: *„Ex Divinorum et Humanorum malesana admixtione non solum educitur Philosophia phantastica sed etiam Religio hæretica. Itaque salutare admodum est, si mente sobria fidei tantum dentur quæ fidei sunt"* [1], waagde de schrijver, die volstrekt onbekend wilde blijven [2], de materialistische levensbeschouwing en de daarbij hand in hand gaande „wetenschappelijke" verklaring van God, Godsdienst en Bijbel, niet te ontzenuwen, evenmin te verdedigen, maar enkel, in afwachting van een te verwachten nieuwe wijsgeerige school enkele denkbeelden bloot te leggen [3], welke nu juist niet geschikt bleken den storm over de *Brieven* van Huet opgestoken te bezweren. En bovendien nog, er werd weinig aandacht aan geschonken. Bestemd om bij de verschijning dadelijk flink verkocht te worden, werden er in 6 jaar tijds niet meer dan 279 exemplaren geplaatst. Dat geringe debiet deed den auteur leed, want hij

---

[1] Baco Verulamius. *Nov. Organ.* Lib. I 65.

[2] Bij schrijven van den 18 Februari 1862 gaf hij Kruseman verlof zijn naam als schrijver der *Brieven* te noemen.

[3] Vgl. *Eigen Haard* 1897 blz. 29.

meende, dat bij de vele stemmen die zich ongehinderd en stout- 1859.
moedig in tegenovergestelden zin deden hooren, ook zijne bescheidene bedenkingen wel verdienden gehoord te worden en iets tot beter beoordeeling van de strijdvragen zouden bijdragen. „De heerschende theologische rigting, hoezeer *vrijzinnig afwijkende van het kerkelijke*, is even onverdraagzaam als de vroegere orthodoxie. Zij zal dus gaarne zien dat mijn boekje onopgemerkt blijft" [1].

In Januari verschenen, kwam in October 1859 bij Kruseman in het licht de *Stichtelijke lectuur, door* Cd. Busken Huet. *Overgedrukt uit „de Gids"* [2] *en vermeerderd met een antwoord aan de Redactie van „Waarheid in liefde"* [3]. Dat antwoord aan *Waarheid in liefde* was een verdediging van zijn in de *Brieven over den Bijbel* geuitte meening tegen den aanval van dat tijdschrift. In dat antwoord van CXVIII bladzijden gaf Huet in beknopter en logischer vorm zijn modern-theologische denkbeelden weer dan hij in de *Brieven* gedaan had, en juist daarom werd wellicht de aandacht nog meer daarop gevestigd dan anders het geval geweest zou zijn. *Waarheid in liefde* liet zich opnieuw niet onbetuigd [4] en daarmede is de eenige bespreking genoemd, die mij bekend is geworden.

Niettemin mag met grond aangenomen worden, dat de *Stichtelijke lectuur*, zij het ook niet even druk als de *Brieven*, die de primeur hadden gehad, besproken werden en ergernis wekten bij de „geloovigen". Zoo was het bij voorbeeld de titel, die al dadelijk aanstoot gaf. Er waren er, die het alles behalve „stichtelijke" lectuur vonden en daarin zelfs ironie meenden

---

[1] Brief van Van der Hoeven 1 Mei 1859. — Een bespreking door Herderschée verscheen in de *Godgeleerde Bijdragen* Dl. XXXIV (1860) blz. 597.

[2] 1859. Dl. I blz. 372, 469 en 642.

[3] In 1875 werd de *Stichtelijke lectuur*, „zooals men weet, uit den besten tijd van den gevierden criticus", tegen 50, netto 40 cents door T. Kouwenaar aangeboden. (*Nieuwsblad voor den Boekhandel* 8 Januari 1875.)

[4] 1860. N°. 1.

1859. te zien [1]. Trouwens de titel was onjuist gekozen of beter gezegd ten onrechte zoo overgenomen uit *De Gids*. Waar in dat tijdschrift de drie artikelen eigenlijk boekbesprekingen waren van door anderen geschreven werken en de opschriften dus dadelijk terugsloegen op de besproken werken, sprong dat verband bij dezen herdruk niet zoo dadelijk vooruit.

Maar vooral was het de *Voorrede*, die het boek maakte tot een steen des aanstoots bij de behoudende partij. Zij, die voor Kruseman geen hartsgeheimen hadden, spraken er dan ook onverholen hun ergernis over uit. Fred. Muller behoorde onder hen en hetgeen Kruseman hem op zijn vragen antwoordde, is in velerlei opzicht belangrijk, als kenschetsing van den schrijver zelf, maar bovenal, omdat uit deze brief mij voor het eerst bleek, dat Kruseman zich aangesloten had bij de moderne richting. Met de uitgave der *Stichtelijke lectuur* had Kruseman als persoon en als uitgever een daad gedaan, die van onberekenbaar veel invloed zou blijken te zijn voor zijn verdere geschiedenis en het is daarom, dat zijn antwoord aan Fred. Muller hier ten volle een plaats verdient.

27 October 1859.

Amice.

Wat een brief! Toen ik Maandag-morgen, bij den aanval op de werkzaamheden van de versche week, uwen epistel van acht breede bladzijden opensloeg en met een enkelen oogopslag gewaar werd dat hij ditmaal geen handelsbelangen, maar veel edeler en hooger gold, leî ik hem stil in een lade om hem te lezen zoodra ik daartoe een rustig oogenblik vinden kon. Toen dat momentje — waarlijk onder véél te veel jagt en beslommering van onze woelige betrekking! — eindelijk gekomen was, wat had ik u toen gaarne tegenover mij gewenscht! Niet om strijdlustig te disputeren en te debatteren, neen waarlijk

[1] „Hoe jammer dat het bundeltje „stichtelijk" heet, is dat ironie?" (Brief van Mevr. Van Calcar 28 October 1859.)

niet! Maar om te sympathiseren in de behoefte naar een 1859.
leidsman 't zij in de *schemering* 't zij in *verblinding* van die wetenschap, die wel de populairste mogt wezen onder al wat gepopulariseerd wordt, omdat ze de belangen geldt van ons beste deel. Zelfs al uit zich die sympathie in den vorm van een debat, wanneer gij en ik, en ieder die met ons mee wil praten, maar op den voorgrond houden dat we niet redeneren om op ons standpunt koning te kraaijen, maar dat het ons aller streven is om wat helderder te worden bij zooveel twijfel, waarom zou dan ook het vurigste debat niet geoorloofd en wenschelijk zijn. Dàt redeneeren en wrijven gaat voor menschen die zoo véél bemoeijens hebben als wij beiden, véél beter in ongedwongen gesprek, dan in geregelde briefwisseling, die een tijd kost welken we waarlijk niet hebben. Als ik u dus in deze weinige en vlugtige regelen voorloopig schriftelijk begeer te antwoorden, is dat niet omdat ik van zins ben om met u eene christologische correspondentie te openen — voor mijne stupiditeit een dwaasheid! — maar bloot om u te zeggen dat ik uw brief met innige belangstelling gelezen heb en er naar verlang dat wij op een wandeling of in onze huishoudkamer bespreken wat wel telken dag overdacht en wel véél vaker *in gemoede* tusschen huisgenooten en vrienden mogt besproken worden. We bemoeijen ons met onze *zaken* zoo angstvallig, dat we er eene gewetenszaak van maken om een gulden uit te zuinigen of een anderen te verdienen; we mengen ons in bestuur van stad en lande met al den ijver van een maatschappelijken pligt; we trekken partij voor elke nieuwe ontdekking op 't gebied van wetenschap en historie — en we zouden schouderophalend, onverschillig of kleingeestig den hedendaagschen strijd aanzien op het terrein van ons hóógste belang, van ons reinste maatschappelijk leven, van onze heiligste wetenschap en gewijdste historie? Neen, waarlijk niet! Al zijn we kinderen in de school, kinderen van de laagste klasse, we willen luisteren, gretig en leerzaam wat de meesters ons

1859. te zeggen hebben en er over nadenken of 't tot onzen voordeel en tot onzen vrede kan zijn.

Twee punten voorloopig voorop: gij vreest dat de historische kritiek baldadig te werk gaat; en gij beschuldigt mij, dat ik u eens glimlagchend aanzag omdat gij in uw gezin den Bijbel leest.

De h. kritiek baldadig. Ik geef u véél gewonnen. Dat Huet in zijne *Brieven* en vooral in zijne kritieken den humorist of nog erger ten toon wil hangen, 't stuit me tegen 't hart gelijk 't u doet. Dat het jonge Holland dat voorbeeld volgt en *quand même* spiritueel wil wezen, 't jammert me, ja 't walgt me. Een doctor, die met de welligt half gefingeerde kwalen van zijn patient lacht, is geen goed geneesheer; zijn woord zij een woord van ernst en liefde, 't zal goed doen en genezing wekken; zijn spotternij zal verbitteren en pijn doen. Maar om de ligtzinnigheid der mannen die de vlag voeren, behoeft ge daarom niet te zeggen dat de strijd zelf onedel, roekeloos, gevaarlijk is. Zie, ik zeg met u, dat de orthodoxie te benijden is omdat ze gelooft aan onwrikbaarheid en omdat ze achter het schild van supernaturalisme alle pijlen op zich laat aandrijven. Maar wanneer ik nu toch, onbevangen en vrij, met de oogen zie en als met de handen tast, dat aan regtstreeksche goddelijke autoriteit niet te te denken valt bij het onmiskenbare *verschil* dat er in de onderscheidene mededeelingen van feiten bestaat; wanneer ik door het aannemen van het ééne evangeliedeel het andere *per se* moet verwerpen of loslaten of er de oogen voor sluiten, waar gaat het dan met een gezond menschenhoofd heen! — En waarom zou ook déze wetenschap en deze historie geene kritiek, geen onderzoek, geene ontdekkingen dulden, waar God *alles* in de schepping, zoowel de zedelijke als de stoffelijke aan 's menschen streven naar waarheid heeft onderworpen! Da Costa zeide mij eens: „de Bijbel is uit zulk metaal gesmeed, dat hij wel een hamerslag velen kan" — waarom zou de kritiek, in algemeenen zin baldadig moeten heeten omdat ze de

proef wil aanwenden. Laat een brok er van afsplinteren — 't zal zeker van het erts, maar nooit van 't metaal zijn! 1859.

Neen, met allen en wie ook, schat ik den Bijbel van *zuiver* goud — het erts er afgerekend. En LEUGEN verklaar ik, dat ik ooit een glimlach in mijn hart zou gehad hebben bij ons gesprek over dat heerlijkste en heiligste aller Boeken! Zie, ik ben overtuigd dat ik mij diep en diep ongelukkig zou voelen, indien de invloed der jongste geschriften over den Bijbel mij iets van den eerbied zouden hebben geroofd die mij van kindsbeen voor die Heilige Schrift is ingeprent. En, geloof me, in ernstigen gemoede vraag ik 't vaak mij zelf af, of ik bij 't luisteren naar de mannen der nieuwere rigting ook op den weg ben om mij te bezondigen aan dien Heiligen Christus, dien de liefde Gods aan de wereld ten Verlosser en Zaligmaker gegeven heeft. Ik hoop niet te dwalen — en ik bid er God om hulp toe! — als ik meen, dat de Christus niets voor mij verloren heeft, al zie ik Hem niet in 't mysterieuse schemerlicht van een bovennatuurlijken aureool, al ga ik al die wonderfeiten eerbiedig voorbij, waarmee de Evangelisten den Heiland hebben omstuwd. In *die* feiten: Christus Gods eigen Zoon, Christus geboren uit eene maagd, Christus wandelende op zee, verzocht door Satan in de woestijn, verheerlijkt op den berg, gestorven en levend geworden, ligchamelijk opgevaren ten hemel — neen, dáárom buig ik het hoofd zoo diep niet, daarom klopt mijn gemoed niet zoo eerbiedig voor dien reinen Zoon des menschen. Maar dáárom véél meer, omdat ik mij Christus denken mag als Een van 't zelfde maaksel als wij allen, ondergeschikt aan dezelfde bewegingen, strijdend tegen gelijke verzoekingen van zonde en wereld, maar die overwonnen heeft niet de helft, niet het grootste deel, maar ALLE verleidingen ten kwade; die daarenboven zich geoefend en betoond heeft als vervullende alle idealen van wijsheid, van zedelijke kracht en magt, van liefde in hare meest heilige en hoogste volheid, en die — bij dat

1859. alles! — gesmaad en gehaat door zijne tijdgenooten en van wie hem nog aanhingen slechts half begrepen, tòch niet bezweken is, maar de proeve Gods ten volle, ten algeheele heeft vervuld, door te sterven den dood des misdadigers en te bidden en te zegenen op zijn kruis! Gij en ik, en de GANSCHE wereld met ons, die weten hoe zwaar het is niet telkenmale in iets te overtreden, die weten hoe zwak en onverstandig wij zijn, die weten hoe veel wrevel er in ons over staat tegen een klein weinig liefde, hoe zwaarder ons egoïsme weegt dan onze opoffering, hoe spoedig wij moede worden op den weg ten goede — ik bid u, zouden we niet de oogen eerbiedig sluiten en de handen ootmoedig vouwen voor dien Eenigen Christus, die was van gelijke bewegingen als wij, maar die getoond en bewezen heeft hoe heerlijk de mensch zijn *kan*, die het ideaal van Gods gedachte begeert ter verwezenlijking. En daar er maar Eenen rein was, onder de millioenen van Adams tijd af, aanbidden we dan ook Gods onbegrensde Liefde niet, die — ons ten voorbeeld, ons ten zegen — heeft toegelaten, dat die Eéne moest uitroepen in zijne stervensure: „Mijn God, mijn God, hebt Gij me verlaten!" O neen, de Bijbel die, bij zoo véél anders, ook ons dat tastbare voorbeeld heeft gegeven, is een boek, dat gij en ik zult liefhebben, al haalt de historische kritiek er nòg zoo veel af. Starend op en in ons, *opnemend* dien Christus wordt Hij onze Zaligmaker voor tijd en toekomst!

Ik wou wel voortschrijven, den ganschen nacht wel; nog liever praten opgewonden en warm en met *ernst*, hoe ongedwongen ook. Maar 't is elf ure geworden met allerlei in te vallen [*sic*], en ik raak toch nooit goed op gang. Kom eens een middag eten op een mooijen najaarsdag en we gaan loopen, loopen in Gods vrije natuur, de duinen op, het bosch in, en we willen redeneren over al wat ons voor 't hoofd komt. Ook over handelszaken, dat spreekt. Maar laten we ons best doen en er ons toe opwekken om nooit zulke materiele machines te worden, dat we daaronder geheel vergeten hoe we op de wereld zijn ook om

iets anders dan om papier te verkwanselen. Als wij ons in onze boeken begraven, zullen de boeken ons eindelijk begraven en we worden stof en assche dat met den wind verwaait. 1859.

Adieu!

t. t.

A. C. KRUSEMAN.

Lees — ik beveel 't u aan — *Le Christ et la conscience par* Felix Pécaut. Paris. Cherbuliez 1859.

Als eigen geloofsbelijdenis van Kruseman is dit schrijven een kostelijke bijdrage voor zijn gemoed en Christelijke overtuiging, die de conscientie van den persoon en van den uitgever schraagde om de moderne Bijbelleer en Christus-beschouwing den beschaafde en ontwikkelde Protestanten voor te stellen als een tijdperk van overgang in afwachting van de dingen die komen zouden. Want met de beste theologen van zijn tijd, was hij er van overtuigd, dat de historische beschouwing op de Bijbelboeken toegepast, evenmin als het critische tekstonderzoek, de Christelijke waarheden zelf in het hart zou kunnen aantasten. Evengoed toch als zij aangewend mogen worden bij het bestudeeren van welke teksten of overblijfselen van de oudheid ook om de kern van waarheid, daarin omhuld en omsluierd door allerlei fouten van afschrijvers en legendarische opvattingen van de *autores principes*, aan het licht te brengen, was het historisch-critisch tekstonderzoek naar zijn oprechte meening ook bij den Bijbel volkomen op zijn plaats om tot beter verstand te geraken van de bronnen, waaruit de χριστός gekend moet worden. De twijfeling, die zich bij hem geopenbaard had aan het bovennatuurlijke der Bijbelverhalen, eerst in 1853 door het niet meer aanhalen van het eerste prospectus van het *Album der Natuur* en drie jaar later door de hervorming aan het *Familie-magazijn* gegeven, was kort daarna hoe langer hoe meer toegenomen. De *Brieven over de Bijbel* hadden hem zoo goed als geheel kunnen overhalen zich aan te sluiten bij de nieuwe

1859. richting, de *Stichtelijke lectuur* had de overwinning gegeven. Noch Da Costa, noch Fred. Muller, noch Van der Hoeven, noch wie ook van zijne vrienden of intieme bekenden, die in alle oprechtheid zich zelve wijs maakten wetenschappelijk met de oude opvatting vollen vrede te kunnen hebben, hadden tegenwicht kunnen oefenen tegen Huet's dagelijksch wederkeerenden invloed. De geruchtmakende geschriften van Huet, gevoegd bij de persoonlijke zedelijke uitwerking, die hij oefende, hadden een beslissing gegeven en Kruseman, die zoo gaarne, ook als persoon, zich aansloot bij elke nieuwe beweging waarmede hij van huis uit kon sympathiseeren en vóór alles op de hoogte van zijn tijd wilde blijven, had zich, als was het niet dan na een strijd van ruim zes jaren, gewonnen moeten geven. En evenals in andere vakken van wetenschap, zou hij ook hier van dat nieuw ingenomen standpunt als het ware de toekomst bespieden om die dienstbaar te maken aan de ontwikkeling van zijn maatschappelijke betrekking. Kruseman was en bleef tot het einde toe een Christen, die, al was hij als Lutheraan niet groot gebracht met den *Staten-Bijbel*, met hart en ziel de grootsche, verhevene door Jezus gepredikte leeringen bleef onderschrijven en daardoor en daarom met volle gewetensvrijheid uitgever kon blijven van geschriften, die, hoewel niet modern in den sterk sprekenden zin van Huet's leer, niettemin de Christelijke leer in verschillende maatschappelijke kringen zouden kunnen verspreiden, schragen of aanwakkeren: ik bedoel de in het volgend jaar aan te vangen uitgaaf van den *Christelijke Volks-almanak* en van de *Kompleete dichtwerken* van Da Costa.

Kruseman was echter te veel handelsman om zich uitsluitend tot één enkele afdeeling te bepalen, vooral in deze jaren, waarin hij zijn grootste kracht als uitgever ontwikkelde en het devies *Indefessus agendo* zoo op en top ook het zijne zou geweest hebben kunnen zijn. Het kwam voor de buitenwereld wel niet zoozeer aan het licht door de quantiteit der nieuwe uitgaven, de qualiteit daarentegen vergoedde het; zoowel de voortzetting van reeds begonnen ondernemingen als een paar nieuwe speculaties getuigde het. Naast de afleveringen van de *Weten-*

schappelijke Bladen, *Ons voorgeslacht*, *Historische vrouwen*, *Geschiedenis van het Nederlandsche Zeewezen*, *De dichtwerken van* Vrouwe Bilderdijk, *Scheffer-album*, *Bijbelsche vrouwen*, *Copperfield*, *Flora*, *Gelede dieren* en *Weekdieren van Nederland*, *De volken van onzen tijd*, *Mijn roman* van Bulwer, *Geschiedenis van den wereldhandel* en *Don Quichote* verschenen in 1859 als nieuwe werken Da Costa's *De mensch en dichter Willem Bilderdijk*, De Bull's *Naar de natuur, verspreide novellen en schetsen*, de eerste afleveringen van Wägner's *Hellas, het land en volk der oude Grieken, bewerkt voor alle vrienden der klassieke oudheid, uit het Hoogduitsch door* I. C. van Deventer [1], *Wat Parijs mij te zien en te denken gaf door* Mevr. Elise van Calcar geb. Schiötling [2], een niet onvoordeelige onderneming, die Kruseman wel eenigszins tegen zijn zin begonnen was, en *Gedichten* van Mr. A. Bogaers. 1859.

Deze laatste uitgaaf ging uit van den auteur, die in Januari 1858 Kruseman voorstelde een aantal verzen van hem uit te geven [3]. „Als hoofdvoorwaarde zou bovenaan staan, dat, indien de uitgave schade mogt opleveren, die geheel ten mijnen laste moest komen, daarentegen zoude ik wenschen te weten, hoe, ingeval de uitslag voordeelig ware, de zuivere winst zou worden gerepartiteerd." Het aanpakken der uitgaaf traineerde een jaar lang alvorens Kruseman de zaak aanving en toen ook weer herhaalde Bogaers, maar met een kleine wijziging, „dat, indien de uitgave schade mogt opleveren, die voor mijne rekening komt, doch ik voeg er gaarne dit nog bij, dat, zoo zij niet die winst opbrengt, die U W E G. voor uwe zorgen en moeite met regt toekomt, ik ook die wensch goed te maken" [4]. „Ruimer, royaler auteur dan Mr. A. Bogaers was, is niet denk-

[1] De prenten zijn afdrukken van cliché's, denkelijk van Otto Spamer te Leipzig gekocht; niet opgeslagen ontvangen kostten zij *f* 553.38. Zij werden voor *f* 77 opgeslagen door den houtgraveur Bouwmeester te Haarlem.

[2] Het boek behelst de ethische en aesthetische blikken van de schrijfster op Parijs.

[3] Brief van Bogaers 10 Januari 1858.

[4] Brief van Bogaers 29 Januari 1859.

1859. baar", oordeelt Kruseman [1], en omgekeerd schreef Bogaers, b. v.: „Gaarne doe ik volle regt wedervaren aan uwe kiesche bedoelingen, die niemand meer waardeert dan ik." Zoo gaf Kruseman dan de *Gedichten* in 1859 eerst uit, na een gunstig oogenblik daarvoor afgewacht te hebben te midden van de oorlogsberichten, die aller gemoederen in beslag namen. Hij gaf het uit zonder de eigendom van de kopy te bezitten, een uitzondering op zijn vasten regel en leed daarbij aanmerkelijke schade, waarvan hij echter nimmer iets aan den auteur liet blijken.

In afwijking van hetgeen Bogaers met zijn vroegere dichtbundels had gedaan, wenschte hij deze verzameling niet buiten den handel gehouden te zien [2], alleen omdat daar zoo dikwijls tegen geprutteld was en hij ook meermalen naderhand spijt gehad had, dat hij door onbekendheid met de personen, liefhebbers van poezij en hem toegenegen „letterminnaars" geen exemplaren had aangeboden. Maar juist door dat buiten den handel houden „was zijn talent niet-alleen niet onderworpen geweest aan de heilzame vuurproef der publiciteit, maar hadden ook ongetwijfeld een aantal beleefde en zwakke vrienden hem door hunne ijverige dankbetuigingen in den waan gebragt, dat hij den mond slechts behoefde te openen om goden-taal te spreken" [3].

Thans bracht hij zijn gedichten in den handel, en daarmee

---

[1] *Bouwstoffen* Dl. I blz. 431.

[2] „De gevierde Dichter, wiens Bundels tot heden toe alleen aan enkele bevoorregten als Present-Exemplaren werden aangeboden, is er eindelijk toe overgegaan om zijne Poëzij door middel van de Boekhandel verkrijgbaar te stellen voor ieder. Het aanvankelijk zeer uitgebreide debiet bewijst genoegzaam hoe des dichters gaven in den lande worden op prijs geteld." (Advertentie in *Haarlemsche Courant* 24 November 1859).

[3] Huet. *Litterarische fantasien en kritieken.* Haarl. z. j. Dl. VII blz. 18. — Vgl. hiermede het schrijven van Van Someren aan Bogaers uit 1835 na het verspreiden van zijn *Jochébed*: „Gij vermijdt door de niet-verkrijgbaarstelling van hetzelve, wel is waar, eenige giftige angelsteken, welke de kunstwespen aan de beste vruchten bij voorkeur toedienen; doch wat schaadt het miergewriemel aan een frisch opge-

beging hij in 1859 dan ook de groote fout, zijn werk voor het publiek eerst verkrijgbaar te stellen, toen dat publiek door oververzadiging, of door een andere richting des geestes, voor de zangerige uiting der poëzie den smaak verloren had [1]. Vandaar het zeer onvoldoende debiet van een dichtbundel in 1859, die, ware hij twintig jaar vroeger uitgekomen wellicht goeden aftrek had kunnen vinden [2]. 1859.

De *Gedichten* in de uitgave van 1859 komen in twee soorten voor. Toen Bogaers zijn wenschen aan Kruseman bloot legde, had hij reeds een vignet laten graveeren door Steelink naar Rochussen. Kruseman echter, „op wiens kompas als uitgever hij gaarne zeilde", bepaalde het formaat anders als Bogaers gedacht had en liet een kleiner vignet naar dezelfde teekening aanmaken. Om echter de eerst vervaardigde gravure toch te benutten, werd die afgedrukt op de 98 exemplaren overdruk op groot papier, die de dichter als present-exemplaren gewenscht had; op die exemplaren, waarvan het zetsel nog bovendien meer interlinie heeft, is het vignet hoog 13,2 c.M., op de exemplaren in den handel 10 c.M. (beide buitenwerks).

Kruseman liet, zooals gezegd is, nimmer aan Bogaers blijken, dat zijn werken hun kosten niet dekten. *De togt van Heemskerk naar Gibraltar,* waarvan in het volgend jaar 1860 een nieuwe editie van Kruseman's pers kwam, werd een delicate quaestie voor den uitgever. Bogaers toch stelde dat werk in een herziene editie algemeen verkrijgbaar alleen om aan een halve belofte aan Tollens gedaan te voldoen en het zuiver profijt, later gewijzigd in de helft van het voordeel, aan het Tollens-

---

schoten Eikenstam? wat het gif eener spin aan den weligen Laurier?" (J. G. Gleichman. *Het leven van Mr. A. Bogaers.* (*Niet in den handel*) z. pl. 1875 blz. 84).

[1] *Bouwstoffen* Dl. I blz. 432.

[2] „Ware talenten banen zichzelven den weg, en al de partijen vereenigen zich in het bewonderen van hetgeen schoon is. Bewijs: de Heer Mr. A. Bogaers, die tot geen club behoort en wiens tocht naar Gibraltar, wiens Jochebed en wiens Adams eerstgeborene door allen wordt geroemd." (*De Physiologie van den Haag bekeken door een' buitenman.* Te Amsterdam: by J. C. van Kesteren 1843 blz. 64 en 65).

1859. fonds te schenken. Het debiet was als dat der *Gedichten*: onvoldoende [1]. Om Bogaers niet te leur te stellen getroostte Kruseman zich de opoffering van *f* 150, en zond hem dat als mogelijke winst van de uitgave.

Ook van deze editie komen evenals bij de *Gedichten* twee soorten voor: een in klein-octavo in 1500 exemplaren gedrukt als uitgaaf van Kruseman, de ander in royaal-octavo in 160 exemplaren opgelegd ten koste van Bogaers.

Eén uitgave uit de *Buitenlandsche klassieken* dient nog genoemd te worden die in 1859 in het licht kwam, de herdruk van de *Sentimenteele reis door Frankrijk en Italië* van Sterne, in de vertaling van Geel, waarmede indertijd in 1838 *De Recensent* zich zoo deerlijk vergist had, als ook de aanbiedingen van Alb. Steenbergen (pseud. P. J. Peterson) te Hoogeveen een vertaling van Goethe's *Faust* te geven [2], van P. H. Hugenholtz Jr. te Hoenderloo een vertaling van het werk van Gervinus over Shakespeare te bewerken [3], van Withuys van hem een bundel verhalen en romancen in dichtmaat ter perse te leggen [4] en van Kneppelhout een vertaling in de wereld te sturen van *Eric or little by little by* Farrar [5]. Hoewel Kruseman er een oogenblik over dacht op dit laatste voorstel in te gaan en het werk ter vertaling daarom liet aanteekenen [6] maakte hij van al die aanbiedingen maar geen gebruik, van de laatste

---

[1] Bogaers voelde misschien wel ietwat, dat hij „uit den tijd" was; althans hij schreef den 20 Mei 1860: „Ik geloof dat het gedicht [*Heemskerk*] nog meer bewonderend bekeken, dan gelezen wordt."

[2] Brief van Steenbergen 15 Februari 1859.

[3] Brief van Hugenholtz 2 Maart 1859.

[4] Brief van Withuys 8 September 1859.

[5] Brief van Kneppelhout 27 November 1859. — „Niets liever zou ik doen dan de vertaling van *Eric* op mij te nemen en had er zelfs reeds over gedacht, maar ik vrees er niet goed genoeg Engelsch voor te kennen, want eene conscientieuse overbrenging is geheel iets anders dan aangenomen werk 't zij bij de el of bij 't vel, en de jongenstaal is zeer moeijelijk, om niet bij de termen en den loop van het cricketspel stil te staan." (Brief van Kneppelhout 2 December 1859).

[6] *Nieuwsblad voor den Boekhandel* 15 December 1859.

niet op aanraden van Lindo [1]; andere uitgevers gaven Farrar's werken in het licht [2]. 1859.

Ook Buijs deed een roman ter vertaling aan de hand. „Maar à propos van de *Quarterlies*, schreef hij eens [3], beide die ik ontving maken met eene opgewondenheid waarvoor ik een Engelsch *Reviewer* niet vatbaar achtte, melding van een nieuwen roman van George Elliot [4], (schrijver van *Scenes of clerical life*) getiteld *Adam Bede* (Blackwood, Edinburgh). Beide roemen deze roman geheel *hors ligne* en een van de beste producten van dien aard welke Engelands literatuur bezit. Ik weet niet of de verschijning van genoemd boek in Nederland reeds bekend is, maar zoo niet dan wilde ik er toch uwe attentie op vestigen, om, zoo het nog tijd is en de zaak u mogt aanstaan, uwe concurrenten vooruit te zijn". Die

---

[1] „Het [boek] is onnoemelijk saai, vervelend en — niets beteekenend! Het bevat letterlijk niets dan de zeer, *zeer* gerekte geschiedenis van een schooljongensleven in Engeland, — van een jongen, die allerlei kattenkwaad uitvoert, uit zwakheid, de *mal en pire* vervalt, en eindelijk vroom wordt — en sterft. En dit 400 bldz. lang! Het ontbreekt ook niet aan brave Hendrikken in 't boek, die, naar den aard van die wezens, ontzettend vervelend zijn, die uiterst stichtelijk over de zonden van vloeken en — tabakrooken spreken. ....Daarbij mist de beschrijving van het Engelsche schoolleven alle aantrekkelijkheid voor het publiek hier; — en (altijd naar mijn oordeel) bezit de schrijver geene enkele gave dan die van afgemeten „gepast" te zijn in al zijne vormen en boven alle beschrijving langdradig en sententieus daarbij! — Het is, met één woord een boek dat veel te nietig is voor volwassenen en veel te didaktisch en doodsch voor jongelieden. Ik geloof, dat als ge 't uitgeeft ge er treurige uitkomsten van beleven zoudt. Als het publiek het „slikte" — dan zou het er aan stikken." (Brief van Lindo 24 Januari 1860.)

[2] Kirberger o. a. in 1862 Farrar's *Een schooljongen of van kwaad tot erger*. — 465 ex. van den 4en druk met 244 ex. van den 2en druk van *Een student of een loopbaan met hindernissen* van denzelfden schrijver werden met de cliché's op de fondsveiling van den 20 Augustus 1896 voor *f* 722.63 verkocht aan de Gebr. E. & M. Cohen. (*Nieuwsblad voor den Boekhandel* 25 Augustus 1896.)

[3] 9 April 1859.

[4] Pseudoniem van Mary A. Evans.

1859. aansporing was onnoodig, want reeds zes weken te voren was het recht ter vertaling bij de desbetreffende commissie ten behoeve van Kruseman ingekomen [1], terwijl vijf maanden later ook Van Stockum het werk ter vertaling voor zich begeerde [2]. De vertaling werd gevraagd aan mejuffrouw Anne Dorothéa van der Tholl, weldra Mevrouw Cd. Busken Huet, die het met eenige schroom aannam [3]. En terwijl zij de proeven nazag van Huet's *Stichtelijke lectuur*, corrigeerde hij haar vertaling van *Adam Bede*. „Uwe vertaling is uitmuntend.... niet alleen goed en vloeijend, maar dikwerf zeer gelukkig. Vooral heeft mij getroffen de superioriteit van uw stijl" schreef hij haar eens [4]. Vlug van stapel schijnt de vertalingsarbeid niet geloopen te zijn, want eerst in Mei 1860 verscheen het werk, versierd met gravuren door J. H. Rennefeld naar Israels [5] en de uitgaaf ging dank — of moet ik zeggen ondanks — de voorrede van Pierson „den lande door, nut stichtende en zegenende als een goede engel in hagelblank gewaad" [6]. Toch was het debiet niet zoo groot als de tegenwoordige bekendheid van het werk zou doen verwachten; wellicht was de prijs [7] daarvan de oorzaak, want in ruim twee jaar tijd werden er slechts bijkans 500 exemplaren van omgezet. Huet had en bleef zijn volle sympathie behouden voor het boek [8], en hoeveel te meer moest hij het voor deze Neder-

---

[1] *Nieuwsblad voor den Boekhandel* 24 Februari 1859.

[2] t. a. p. 7 Juli 1859.

[3] In een ongedateerd briefje schrijft Huet aan Kruseman: „Zoo gij tijd hebt, loop dan dezer dagen eens aan bij Jufvrouw Van der Tholl. Ik heb haar *Adam Bede* ter inzage gestuurd; zij heeft het boek voor een groot deel gelezen; en zie, nu huivert zij om de vertaling op zich te nemen, omdat zij het boek *te mooi* vindt en vreest dat de vertaling *te min* zal zijn. Tracht haar s. v. p. tot andere gedachten te brengen."

[4] *Brieven van Cd. Busken Huet*. Haarl. 1890 Dl. I blz. 83.

[5] „Ik meen te durven beweeren dat onze vriend Rennefeld zich kapitaal gehouden heeft." (Brief van Israels 31 Januari 1860).

[6] Brief W. Marten Westerman 17 Augustus 1860.

[7] *f* 9.15 tegen thans *f* 2.50 ing.

[8] Bij den dood van George Eliot in 1881 schreef hij: Ik houd *Adam Bede* voor een onsterfelijk boek; een der werken waarnaar het volgend

landsche editie hebben nu zijn vrouw als vertolkster een vertaling geleverd had, „die het voorregt bezit van zich niet te onderscheiden door hetgeen in ons vaderland vertaalde romans te dikwerf kenmerkt" [1]. „Het lijdt geen twijfel, of dit boek zal wel eens herdrukt moeten worden, scheef C. P. [Tiele] in *Het Leeskabinet* [2]. Wakkere Kruseman, geef ons dan eene goedkoope uitgave, eene volksuitgave, opdat het in veel ruimeren kring verspreid kan worden dan nu het geval is." Dat deed Kruseman echter niet, want twee jaar later verkocht hij het restant; de nieuwe eigenaars Van Druten en Bleeker te Sneek namen het in 1863 op in hun *Goedkoope bibliotheek voor alle ständen. Afd. II. Geschiedenis, reizen, werken voor jongelieden, romans en verhalen enz.* en gaven er tot heden zes nieuwe drukken van. 1859.

Nog op een ander gebied trad Kruseman in 1859 op: als drukker voor anderen. Nu de *Bilderdijk* haar einde naderde en daardoor voor de drukkerij een regelmatig vloeiende bron van werk uitgedroogd was, beval hij in het begin van dat jaar bij circulaire zijn drukkerij aan en Gebhard en Fred. Muller maakten daarvan gebruik, de laatste met de *Schetsen eener mailreize van Batavia naar Maastricht op reis en thuis* door Brumund.

Van Kruseman zelf gingen natuurlijk ook weer nieuwe plannen en denkbeelden uit; hoe kon dat anders? Behalve de ruilhandel met zijn fondsartikelen, die hij op touw zette met verschillende schilders, om daardoor in het bezit te komen van schilderijen geschikt ter afbeelding in de *Aurora*, telken

---

geslacht de tweede helft der 19de eeuw beoordeelen zal. Eene bewonderenswaardige theorie der onzienlijke wereld ligt er als te sluimeren op den bodem van een vollen en digten menschelijken plantengroei". (*Litterarische fantasien en kritieken.* Haarlem. z. j. Dl. XXI blz. 68.)

[1] Pierson in Voorrede blz. I. — In de voorrede weet Pierson niet of hij van „de" auteur of „den" auteur moet spreken; hij voor zich twijfelt echter niet of een vrouw heeft het werk geschreven.

[2] 1860 Dl. IV. blz. 376.

1860. jare een bron van zorgen, zij een enkel plan genoemd omdat het niet verwezenlijkt werd, het uitgeven van berichten over den oorlog tusschen Italië en Frankrijk tegen Oostenrijk [1]. Daartegenover stond de aankoop in 1859 van twee periodieken, de *Christelijke volks-almanak* en het *Zondagsblad*, aan welke kopyen, de een zoowel als de ander, aan het laatste niet het minst, Kruseman nieuwen gloed, nieuw leven, maar ongelukkig geen nieuwe levenskracht wist in te blazen. Door de aankoop van die artikelen haalde Kruseman zich weer meer zorgen en moeite op de hals; periodiek — een op vasten geregelden tijd en bij stukken of afleveringen verschijnend werk, — wat kost het niet een hoofdbreken en beslommeringen om op tijd klaar te zijn. Kruseman dorst in dit opzicht de uitgave aan naast de *Aurora*, de *Wetenschappelijke Bladen* en de *Praktische volks-almanak;* trouwens het afloopen van de *Bilderdijk* gaf meer ruimte van tijd, maar vooral ook zou het *Zondagsblad* weer vast werk aan de drukkerij kunnen geven, waaraan die afdeeling nu zoo dringend behoefte had.

De eerste geschiedenis van het *Zondagsblad* wordt door Kruseman verhaald in de *Bouwstoffen* [2]. Niet om de wijze van reclame, die de uitgever-redacteur Boudewijn er voor maakte, maar wel om diens persoon en het werkelijke goede, dat er in het blad stak had Kruseman van begin af aan misschien wel eenige sympathie voor die courant [3]. Na Boudewijn's onverwachten dood in November 1851 ging het in andere handen over, niet echter

---

[1] „In deze laatste [*National quarterly*] vindt ge iets, maar veel zal het niet zijn, omdat de schandelijke oorlog dien wij zien beginnen er een is zonder andere oorzaak dan de eerzucht van twee Keizers, vooral van hem die eens het Keizerrijk als het regenbad van den vrede heeft genoemd. Diplomatische verwikkelingen bestaan er eigenlijk niet. Moge de oorlogsberigten die gij wilt uitgeven met eene tweede vervallen-verklaring van de Napoleontische dynastie besluiten; zoolang dat niet gebeurt is er geen rust meer in Europa." (Brief van Buijs c. 25 Augustus 1859).

[2] Dl. I blz. 380.

[3] Vgl. een advertentie over het *Zondagsblad* van Van der Vliet in de *Haarlemsche Courant* van den 4 October 1851.

of Kruseman zou een aanbieding gedaan hebben. Zijn bod werd te gering geacht en niet aangenomen. „Ik kom er gul voor uit, dat het mij rustiger zal zijn, wanneer UEd. het voor hooger prijs aan een ander hebt verkocht, dan wanneer UEd. mijn bod van duizend guldens aanneemt. Ik herhaal het, de zaak is voor mij letterlijk een koop van fortuin, die ik meer waag om mijne drukkerij vast werk te bezorgen, dan uit eenige voordeelige speculatie. In gemoede vraag ik u: welke waarde ik er voor koop; en of dan een bod van duizend guldens niet ten volle onbekrompen en roijaal is? UEd. moet evenwel geheel uw eigen belang bevoordeelen. Kunt UEd. het *Zondagsblad* voor méér verkoopen aan een ander — ik laat er u natuurlijk volle vrijheid toe," waren zijn woorden aan W. F. Hagedoorn te 's-Gravenhage, Van der Vliet's zwager [1]. 1860.

Het kwam in handen van C. H. Susan Jr., die de courant reeds voor Van der Vliet gedrukt had; eerst o. a. in de *Haarlemsche Courant* [2] en het volgend jaar in het *Nieuwsblad* [3] vestigde deze de aandacht op het blad als advertentieblad. Kruseman kreeg toen eenig berouw over zijn vroeger bod en nam in 1855 Fuhri in den arm om het blad voor hem van Susan te koopen. De condities waren *f* 1500 en de bepaling, dat hij drukker zou blijven [4]. Dat lachte Kruseman niet toe, maar waarschijnlijk zouden de onderhandelingen wel tot eenig resultaat zijn gekomen, waren de omstandigheden gunstiger geweest.

Susan bleef echter niet lang meer eigenaar. In 1857 werkte Noothoven van Goor te Leiden er mede [5]; twee jaar later verkocht hij het aan Kruseman voor *f* 1000 [6]. Thans waren de onderhandelingen met Van Goor gevoerd door Van Zeggelen, die dan ook niet naliet Kruseman met zijn aanwinst ge-

---

[1] Brief aan Hagedoorn 21 October 1853.

[2] 9 Januari 1854, 17 Januari 1855 en 26 December 1856.

[3] *Nieuwsblad voor den Boekhandel* 12 Juli 1855. — Evenals in Boudewijn's tijd kostten de advertentiën slechts 5 cents per gewonen regel, buiten het zegel.

[4] Brief van Fuhri 26 November 1855.

[5] *Nieuwsblad voor den Boekhandel* 5 November 1857.

[6] De eisch was *f* 1200.

1860. luk te wenschen: „ik hoop dat gij er genoegen van zult hebben. — Nu, gij zult er wel een stoot aan geven" [1].

Vier dagen na het tot stand komen van de koop adverteerde Kruseman zijn aanwinst reeds in de *Haarlemsche Courant* [2].

> De ondergeteekende door aankoop eigenaar geworden van Het Zondagsblad, hetwelk te beginnen met Januarij 1860 geregeld wekelijks bij hem zal verschijnen. Alle middelen zullen worden aangewend om dit Blad eene waardige plaats te geven onder de beste Nederlandsche Journalen.
>
> Haarlem, November 1859. A. C. Kruseman.

Onmiddellijk kreeg hij een aanbod voor redacteur van Mr. C. C. E. d'Engelbronner, advocaat bij den Hoogen Raad der Nederlanden, te 's-Gravenhage. Dat voorstel kon in geen geval aangenomen worden. Kruseman wilde van het blad geen eigenlijk gezegd politiek blad maken, al zou het zeer zeker kleur bekennen in zijn artikelen over de meest uiteenloopende onderwerpen. Om diezelfde reden kon evenmin Lion als redacteur van Van Goor overgenomen worden, hetgeen op vrij wat verwikkelingen tusschen Van Goor en Lion te staan kwam [3]. De richting of nauwkeuriger gezegd de geest en de leidende gedachten van het blad zouden geen andere zijn dan die, welke het aanzien geschonken hadden aan het *Album der Natuur*, aan de *Praktische Volks-almanak*, aan de *Brieven over den Bijbel*, aan de *Wetenschappelijke Bladen*, aan deze laatste vooral. Buijs was daarom met Logeman de aangewezen persoon om de redactie op zich te nemen. Beiden werden bereid gevonden en het *Zondagsblad* deed met Januari 1860 zijn intree in de wereld onder de redactie van Buijs, die voor de bezorging der hoofd-

---

[1] Brief van Van Zeggelen 21 November 1859.

[2] 25 November 1859.

[3] Brief van Van Zeggelen 13 December 1859. — In later jaren was Lion redacteur van het *Bataviaasch Handelsblad*.

artikelen, buiten zijn honorarium als auteur, *f* 300 zou ge- 1860.
nieten, en van Logeman, voor de wetenschappelijke berichten, die daarvoor *f* 250 bedong. Met twee personen is een redactie-personeel niet voltallig. Aan P. J. van Baarda, werd op Kruseman's kantoor een plaats gegeven voor de administratieve redactie en het gemengd, kerk-, academie- en onderwijs-nieuws en de advertentiën [1]; Busken Huet kreeg het redactiewerk van het feuilleton voor zijn rekening; Jac. van Gigch te 's Gravenhage zou de afdeeling rechtsgeleerdheid behartigen [2]; Van Limburg Brouwer, De Génestet, P. J. van de Kasteele, W. C. H. Staring, Prof. Veth, Pierson, Naber, Oudemans, Lewe van Middelstum, eigenlijk de meest bekende letterkundige en wetenschappelijke jongere mannen van gezag gaven hun medewerking. Het beloofde.

Het eerste nummer in zijn nummering (n°. 575) aansluitende aan het laatste door Noothoven van Goor uitgegeven, was van den eersten dag van het nieuwe jaar 1860 [3]. Een overzicht te geven van de verschillende opstellen, die in het blad onder Kruseman's beheer opgenomen werden, is hier niet op zijn plaats, maar ook onnoodig. Want wie weet niet — ik zal de vraag van kennen maar in het midden laten — hoe Buijs hier allerlei vraagpunten uit het actueele staatsrecht behandelde en beschouwingen ten beste gaf over de binnenlandsche politiek van den dag [4]; hoe Vissering staat-

---

[1] Een enkele correspondentie over advertentiën zij hier aangestipt. Onder dagteekening van Londres le 4 février 1860 stuurde H. Holloway, p. p. J. Holloway een nieuwe redactie van zijn advertentiën over „*les pilules et l'onguent*"; tegelijkertijd zond hij „52 *petits paragraphes relatifs aux infirmités pour les quelles mes medicins* [sic] *sont plus particulièrement efficaces.*" Het papier, waarop de brief geschreven is, heeft als watermerk: „T. Holloway 244 Strand London".

[2] Brief van Van Gigch 8 December 1859.

[3] Omdat het een firma is, die sinds het einde der 17de eeuw hier te lande gevestigd was, zij vermeld, dat het papier van het *Zondagsblad* betrokken werd van L. van Gerrevink Dz.

[4] „Ik ben onder meer anderen *Rijks*ambtenaar, en behoef met mijne oppositie tegen het Ministerie niet zoo bepaald aan den weg te timmeren." (Brief van Buijs c. Juni 1860).

1860. huishoudige quaesties toelichtte; hoe beurtelings Van Limburg Brouwer en Quack boekbesprekingen leverden; hoe De Génestet in zijn *Brieven aan het Publiek, over de letterkundige „dingen van den dag"*, wat de dames thans zoo karakteristiek „gezellig" noemen met zijn lezer causeerde; hoe Alberdingk Thijm hier overzichten, neen zelfstandige literaire beschouwingen [1], ten beste gaf van de voorlezingen over de nieuwe Nederlandsche letterkunde en de wordingsgeschiedenis der toenmalige literatuur [2], die Busken Huet sinds November 1860 in de Concertzaal te Haarlem hield [3]; hoe Zimmerman, hoe Pierson, hoe Robidé van der Aa, hoe Jacobi, hoe Hengst, hoe Den Tex, hoe Egeling, hoe P. A. Tiele, hoe Staring, hoe Logeman, hoe..... maar waar zoude ik eindigen? Het *Zondagsblad* was weer een van die schitterende, van die onovertroffen concepties als alleen Kruseman kon hebben en kon uitvoeren; hij wenschte een weekblad, dat voor Nederland zou zijn, wat de *Courier de dimanche* voor Frankrijk was en hij gaf dat; hij beloofde het publiek en den Boekhandel een orgaan dat wekelijks een overzicht zou geven van het belangrijkste, dat op maatschappelijk en wetenschappelijk gebied voorviel, en hij wist dat tot stand te brengen in ongeevenaarden vorm, in, voor dergelijk soort lectuur, ongewonen stijl. Bij Van Goor een blad van zeer alledaagsch allooi, werd het *Zondagsblad* bij Kruseman een model waarnaar de ideale journalistiek zich hier te lande zou moeten hervormen.

Toch had bij zooveel voortreffelijke en superieure eigenschappen van zijn blad Kruseman zich vergist en ging het debiet onder zijn bestier hals over kop, met snelle schreden achteruit. Al in September 1860 werd er over redmiddelen gedacht [4]; de maatregel, met November d. a. v. ingevoerd, om,

---

[1] „De stukken van Alberdingk acht ik waarlijk nog scherper gedacht, doch minder aangenaam, hoe zeer welligt beter van gehalte, dan die van Huet." (Brief van Fred. Muller 12 Maart 1861.)

[2] *Litterarische fantasien en kritieken.* Haarl. z. j. Dl. XXIV blz. 52.

[3] Vgl. t. a. p. Dl. II blz. 140.

[4] Brief van Buijs c. 1 September 1860.

ten gerieve der abonné's, het blad reeds Vrijdagavond te verzenden, baatte niet. Slechts anderhalf jaar bleef het bestaan, met April 1861 eindigde het; de voortzetting ging Kruseman's financieele draagkracht te boven. 1860.

De ondergeteekende geeft bij dezen berigt dat hij met het einde van deze maand de uitgave van

HET ZONDAGSBLAD

denkt te staken. Mogt iemand haar willen overnemen, die vervoege zich, liefst persoonlijk, om inlichtingen bij

Haarlem. A. C. KRUSEMAN [1].

Er kwam geen aanbod [2]: het blad was in de oogen van het publiek en van den Boekhandel van nul en geender waarde. En hij staakte zijn uitgave met het volgende

BERIGT.

De ondergeteekende, die bij zijn overneming van het *Zondagsblad* gepoogd heeft dit Blad te wijzigen overeenkomstig de naar zijne meening degelijker eischen van een staat- en letterkundig Weekblad, geeft bij deze onder leedgevoel kennis, dat zijne poging gedurende vijftien maanden te weinig bijval bij het algemeen heeft ondervonden, om de voortzetting der uitgave mogelijk te maken. Het *Zondagsblad* houdt alzoo op te bestaan.

De Uitgever mag evenwel dit laatste Nommer niet verzenden, zonder eene opregte dankbetuiging aan Redactie, Medewerkers en Geabonneerden voor de van hen genoten ondersteuning en belangstelling.

Haarlem,
31 Maart 1861. A. C. KRUSEMAN [3].

---

[1] Advertentie in *Nieuwsblad voor den Boekhandel* 21 Maart 1861.
[2] Ik vond althans geen brieven hierover.
[3] Op de binnenzijde van het omslag der maandelijksche uitgave. (Maart 1861.)

1860. Was die achteruitgang te wijten aan den prijs, *f* 12.60 franco per post? Van Goor had hetzelfde bedrag gesteld. Aan den inhoud? Neen, maar toch eigenlijk wel. Lion, de latere hoofdredacteur van het *Dagblad van Zuidholland en 's Gravenhage*, beweert, dat de Thorbeckiaansche richting die Kruseman aan het weekblad wilde geven en waartoe hij de redactie opdroeg aan eenige corypheeën van die richting er de oorzaak van was [1]. Dat oordeel laat ik geheel voor rekening van mijn zegsman, want ik zie niet in hoe alleen een politieke richting van een blad zijn te gronde gaan zou kunnen teweeg brengen. Daarvoor moeten vele en veelsoortige oorzaken samenwerken, die den inhoud van een blad, als geheel beschouwd, lezenswaardig en vooral aantrekkelijk moeten maken voor het verkrijgen van een ruim debiet. Een politieke kleur mag en moet vertoond worden, en daarbij een Elck wat wils. En juist dat laatste bood het *Zondagsblad* niet. Hetgeen het blad te lezen gaf, was geheel in den geest zooals Kruseman het wenschte: de uitvoering van dat denkbeeld, zonder daarbij ook te gemoet te komen niet aan denkbeelden, maar aan wenschen van anderen, bleek in de practijk, als speculatie, zoo onpractisch mogelijk. Kruseman ontnam gaandeweg aan het blad al wat men burgerlijk zou kunnen noemen, de nietszeggende kletsverhaaltjes, sinds November 1860, raadsels [2], alles wat een courant aantrekkelijk maakt in de oogen van het groote publiek en substitueerde daarvoor artikelen en bijdragen van de bovenste plank, waarvan datzelfde groote publiek niet gediend wilde wezen [3]; de oude

---

[1] „Ik verloor het *Zondagsblad*, waarvan met 1 Januarij 1860 de eigendom was overgegaan op den heer A. C. Kruseman te Haarlem, die, aan dat weekblad een Thorbeckiaansche rigting wenschende te geven, de redactie opdroeg aan eenige corypheën van die rigting, met het gevolg, dat het *Zondagsblad* zeer spoedig daarna te niet is gegaan." (Iz. J. Lion. *Mijn staatkundig leven.* 's Gravenh. 1865 blz. 75).

[2] De schaakproblemen werden geleverd door W. L. Verbeek te Wijk (Kasboek 2 Juni en 16 Juli 1860), de raadsels door D. A. Keuskamp (t. a. p. 28 December 1860).

[3] „Waarom ziet ge 't *Zondagsblad* niet ook een paar amusante rubrieken te laten behouden, b.v.b. modes, chemische of phys. kunstjes, enz.? zooals v. d. Vliet dit vroeger had. Of wilt ge er een deftig politiek [orgaan] van

abonné's bedankten en nieuwe kwamen niet in voldoend aantal in de plaats, „het voortreffelijk *Zondagsblad* werd gestaakt, dewijl de jonge redacteur [en uitgever] zijn publiek te verre vooruit was" [1], en tallooze advertenties van Kruseman in de *Haarlemsche-*, de *Groningsche-*, de *Nieuwe Rotterdamsche-*, de *Drentsche-*, de *Dordtsche-* en de *Leeuwarder Courant* en de *Indiër* gaven niet de minste hoop op vermeerdering van debiet. 1860.

Niettemin waren de bijdragen niet altijd naar den zin van den uitgever. In *De Gids* [2] verhaalt Prof. Quack, die met November 1860 de leiding van het blad op zich genomen had, om Buijs, die als secretaris van Rijnland en van het College der zeevisscherijen overkropt was met werk, wat te ontlasten, welk een grooten steun hij ondervond in Huet. En juist Huet

---

maken dat een partij vertegenwoordigt? 't Zij zoo, maar dan zult ge er naar mijn inzien niet veel genoegen van hebben. Men heeft mij wel eens gezegd (ik geloof Boudewijn zelf) dat Instituten het voor hunne kostleerlingen aanschaften omdat ze er van alles in vonden. Die hefboom is niet te verwerpen. Neem secundo de Dames in den arm (altijd figuurlijk gesproken, gij zijt man en vader) en bevalt het hen, wees verzekerd dat het moeite in heeft een abonnement afgezegd te krijgen. Ik zie het aan de Duitsche *Bazar* bij mijne familie; de papa's kunnen zich onmogelijk een denkbeeld vormen dat het ding eenige waarde heeft en roepen telkens: „schaf er iets nuttigers voor aan!" Mooi praten, de *Bazar* overwint." (Brief van Gebhard 27 Januari 1860).

„En Gij geeft het *Zondagsblad* op?! 't Spijt mij razend voor U, maar geloof toch niet dat het ooit mogelijk zou zijn voor zulke waarlijk uitmuntende, doch zeer exceptioneele lectuur genoegzaam getal lezers te krijgen, noch hier noch elders, tenzij in de maandelijksche afleveringen van Uw *Zondagsblad*. Eigenlijk waarin ligt het? Want ook dat maandelijksche hebt ge beproefd." (Brief van Fred. Muller 12 Maart 1861).

[1] Potgieter. *Leven van Bakhuizen van den Brink* 2e dr. Haarl. 1890 blz. 56. — Evenzoo Buijs: „Voor het overige heeft eene persoonlijke kennismaking met den Heer Quack mij bevestigd in mijn vertrouwen, dat gij een uitmuntend hoofdredacteur gekregen hebt; voor zijn degelijkheid sta ik u nu borg en zou veeleer vreezen, dat hij wat hoog timmert voor ons publiek. Ik heb hem dan ook sterk aangeraden te dezen aanzien zeer voorzigtig te zijn." (Brief van Buijs 29 October 1860) en later: „Ik heb gemeend hem te moeten waarschuwen voor al te veel geleerdheid." (Brief van Buijs 11 November 1860].

[2] 1886 Dl. IV blz. 400.

1860. ging af en toe naar Kruseman's oordeel wel eens de paden der welvoegelijkheid te buiten. Met name griefde hem hetgeen het *Zondagsblad* in bedekte termen te lezen gaf over Da Costa, na zijn overlijden in April 1860. Later kom ik nader terug op dit artikel, en vermeld hier alleen, dat de medewerking van Huet aan het *Zondagsblad* geen gunstig onthaal vond bij zijn antagonisten op kerkelijk terrein, getuige daarvan het epigram door Koenen aan Kruseman geschreven:

DE GEESTIGE LEERAAR.

Een jeugdig leeraar had berret en toga vaardig,
Maar was, met ambtsgewaad en al, toch niet eerwaardig.
Hij *was* niet geestlijk, al zijn pogen bleef gemist;
Maar geestig? dát nog wel: hij werd een Journalist [1].

Een dergelijk stuk behoorde gelukkig tot de uitzonderingen, maar het deed toch ongetwijfeld geen goed aan het debiet. Voeg daarbij dat juist de medewerking van Huet, Pierson en De Génestet, de toongevers op het gebied der populaire moderne theologie, een grooten kring van lezers afkeerig moest maken van het blad, dat onder zijn vorigen eigenaar ook al een zekeren kerkelijken kring van lezers ontstemd had [2] en er kan daarin, gevoegd bij het hooge gehalte der andere bijdragen,

---

[1] Door Koenen den 5 Februari 1861 aan Kruseman gezonden.

[2] De *Kerkelyke Courant* van den 15 Januari 1859 had o. a. geschreven: „De journalistiek in ons vaderland heeft met den aanvang van dit jaar eenige wijziging ondergaan. De voornaamste mag welligt heeten, dat het *Zondagsblad* onder eene andere redactie is gebragt en teruggetreden uit de rijen der strijders tegen den ongeest van het Jezuïtismus. Zoo althans meenen wij het programma van de nieuwe redactie te moeten opvatten. 't Doet ons leed. Menigmaal hebben wij het *Zondagsblad*, dat, uit den aard zijner inrigting, voor stukken van zeer gemengden inhoud plaatsing had, krachtig en stout in het strijdperk gezien. Eene terugtreding in de tegenwoordige oogenblikken is vooral te betreuren, wijl de ultramontaansche pers er reeds gebruik van maakte, als bewijs, dat de ministeriëele kastijding aan de protestantsche bladen toegediend, gezegende vruchten droeg. Er zijn altijd menschen, die dergelijke dwaasheden gelooven."

een reden gevonden worden tot verklaring van het steeds achter- 1860.
uitgaande debiet.

De uitgever erkende dat destijds echter niet. Een weekblad van zoo uitnemend gehalte moest opgang maken. Wellicht, dacht hij, ligt het aan den vorm, is de inhoud te degelijk voor een periodiek weekblad; daarom, maar ook om de stukken eenig langer leven te geven dan te verwachten was van een vluchtige courant, liet hij sinds Mei 1860 de kolommen tot octavo-vormen overslaan. Zoo werden elke maand de belangrijkste bijdragen uit het weekblad, waartoe te beginnen met November ook de „Verpoozings-lectuur" gerekend werd, tot een bundel van omstreeks 10 vel vereenigd en konden de lezers de keus aan zich houden van de wekelijksche of de maandelijksche editie; beide waren gelijk in prijs.

Maar ook in dezen vorm mislukte het *Zondagsblad* geheel; noch in maandelijksch octavo-formaat, noch in wekelijksch imperiaal folio-formaat was Nederland gediend van hetgeen Kruseman het als klokspijs meende te moeten geven.

Mocht Kruseman dan ook al niet den gewenschten steun van het publiek ontvangen (c. 200 abonné's tegen c. 800 noodig om debet en credit te doen sluiten); was de onderneming zooals hij zelf schreef „voor den tijd waarin zij werd opgezet — 't is geen grootspraak — te degelijk van gehalte," ik voeg er bij te exclusief degelijk; al bood het blad, tot schade van het debiet geen gewenschte lectuur aan het groote publiek, toch werd het blad bij de eersten in den lande — voor den handelsman ongelukkig een bijkans onzichtbaar getal — wel degelijk gewaardeerd. Wellicht tengevolge van de vage geruchten, die er al in Augustus 1860 liepen, dat het blad vereenigd zou worden met *De nieuwe Spectator* [1] — waarlijk geen gunstig teeken voor het bloeien van beide ondernemingen [2] — kreeg hij meermalen van politieke partijmannen, onder andere van de kant van Thorbecke, vrij hooge aanbiedingen om het

---

[1] Het orgaan van Lindo, de huidige *Nederlandsche Spectator*.
[2] Brief van Fred. Muller 17 Augustus 1860.

1860. blad te verkoopen [1]. „Maar dan waren mij natuurlijk mijne meewerkers ontvallen, resumeert Kruseman 25 jaar later, en zou ik bloot een werktuig geweest zijn in de handen van een eigenaar. Dat verbood mij mijn mogelijk als handelaar kwalijk geplaatst eergevoel, en liever verkoos ik het *Zondagsblad* met glorie te laten sterven, en met opoffering van véél geld, dan den ernst en de degelijkheid van het plan prijs te geven voor eenig winstbejag." „Arm *Zondagsblad*, klaagt hij aan Potgieter, dat ik, onbeduidend als het was, met medehulp van goede vrienden en krasse pennen, tot een *degelijk* blad heb willen vervormen, maar dat na 1½ jaar tobbens mij alleen een belangrijk deficit ter nagedachtenis liet" [2].

De geheele uitgave, 5 kwartalen, kostte aan uitschotten *f* 10948.34, waaronder *f* 2965.43 aan honoraria — de medewerkers ontvingen *f* 10 per kolom — en *f* 1435.08[5] aan zegelkosten [3].

In velerlei opzichten is het *Zondagsblad* een allermerkwaardigste verschijning geweest: in de eerste plaats natuurlijk om den voortreffelijken inhoud, maar in de tweede plaats, en daarop zij hier de aandacht gevestigd, om zijn kortstondig bestaan. Een poging om de journalistiek te verbeteren en een ernstig orgaan te hebben was de bedoeling van den uitgever. Het was de tweede maal dat Kruseman zich met een weekblad tot het publiek wendde: de *Polichinel* had hij moeten staken, omdat de redactie den smaak van het publiek te gering schatte, het *Zondagsblad* ging te niet door te groote degelijkheid. In de Valkesteeg te Haarlem is een gevelsteen met de spreuk: „Hovt maet, want het is een wisman die maet hovden can." Opmerkelijk, Kruseman, die in zijn *Bilderdijk* tot stand gebracht had, wat anderen vóór hem vruchteloos hadden ge-

[1] Aldus Kruseman zelf in een aanteekening: ik heb geen bewijs van die aanbiedingen gevonden.

[2] Brief aan Potgieter 7 October 1868.

[3] Een klein staaltje van Kruseman's royaliteit in zake de honoraria. Den 10 Januari 1860 schrijft Van Gigh: „Honorarium voor het nietgeplaatste kan en mag ik niet aannemen."

poogd, voor wien werken als *Ons voorgeslacht* en de *Wetenschappelijke Bladen* geen onoverkomelijke bezwaren hadden, vergiste zich ten tweede male, nu hij, niet bij het beschaafde, maar bij het meer ontwikkelde deel van ons volk, om gehoor vroeg. *Le juste milieu* wist hij niet te treffen; hij gaf òf te veel òf te weinig; hij wist geen „maet" te houden. Was dat bij de *Polichinel* te verklaren, door de keuze van een redactie aan wie de gestelde taak te boven ging, bij het *Zondagsblad* is het te vergoelijken. Uitgaande van het denkbeeld, dat in Kruseman als uitgever ongetwijfeld de juiste kern aanwezig was, die degelijke ephemere literatuur in onze huiskamers zou hebben kunnen brengen, zoo was hij als persoon, vooral in deze dagen, dat hij vervuld was van de modern-theologische vraagstukken, dat Da Costa overleed, dat hij in nauwere relatie kwam met Pierson en met Zimmerman en dat hij Potgieter had ontmoet in hun gemeenschappelijke vereering voor het dichterlijk genie van Da Costa, zoozeer vervuld van de idealen, die zijn vrienden hem op het gebied van literaire kunst en wetenschap voorhielden, dat de berekenende uitgever onderging in den enthousiastischen persoon. Zoo is dan eigenlijk het *Zondagsblad* niet te stellen op de rekening van den handelsman, maar wel op die van den bevorderaar van degelijke en goedkoope lectuur. En het zal den eerste een harden strijd gekost hebben, na 15 maanden op den laatste de overwinning te behalen; „der wetenschap dienst te doen, is des uitgevers plicht; zich haar ten believe uit te kleeden, is een maatschappelijke zonde,.... een wetenschappelijke onderneming op te geven, die.... uw naam met.. loftuiting vermelden zal, maar die zeer zeker uw kapitaal schromelijk bedreigt, is.. een harde strijd, die niet onbedachtzaam aangegaan mag worden" [1]. Die strijd was daarom des te bezwaarlijker, omdat Kruseman den grootsten lof op zijn onderneming kreeg. Enkele citaten mogen daarvan ten bewijze strekken: 1860.

„Niet vele nommers zagen het licht of het *Zondagsblad* voor 1860 werd reeds door velen geacht eene eervolle plaats in de

[1] *Bouwstoffen* Dl. I blz. XVIII vlg.

1860. journalistiek van ons land te verdienen, en zijn inhoud waardig om niet geheel het lot te deelen van dag- en weekbladen een vlugtig bestaan" [1].

„No. 10 *Zondagsblad* is voortreffelijk; verreweg het beste geloof ik" [2].

„'t Blad krijgt of heeft reeds naam" [3].

„Wat is uw *Zondagsblad* toch een mooi blad! .... Maar het is *te* goed om veel *vogue* te hebben. Het is zoowat het midden tusschen *K. en L. Bode*, *Spectator*, *Eng. Athenaeum* — en de gewone couranten. Maar 't is mooi" [4].

„Ik betreur het lot van het *Zondagsblad* en nog meer den prijs dien het u kost. Maar er is toch een troost: de fout ligt niet aan de Redactie, want deze was in den laatsten tijd uitmuntend, getuige het laatst verschenen nummer, dat inderdaad voortreffelijk is" [5].

„De Heer Thijm doet wakker zijn best contra Huet, den oppervlakkigen Neoloog. De stijl dier opstellen in het *„Zondagsblad"* is, echter wel wat al te zwaar, om te verduwen. Intusschen, *„elke vogel"* enz" [6].

„Ik kan U de verzekering geven dat het [*Zondagsblad*] meer en meer wordt geëstimeerd en dat door de meest competente beoordeelaars. Nog dezer dagen hoorde ik in een kring van professoren met den meesten lof van het blad gewagen; 't zou waarachtig jammer zijn dat het moest bezwijken" [7].

Thans is het *Zondagsblad* vrij wel vergeten; maar zij die er kennis van namen zijn nog steeds vol van lof voor deze grootsche schepping. Eén oordeel uit den laatsten tijd wil ik hier afdrukken en wel daarom — ik moet mij er om verdedigen, omdat de schrijver Joh. Enschedé mij zoo na in den bloede bestaat — omdat Kruseman zelf blijkbaar gewicht hechtte aan

---

[1] *Europa. Boekbeoordeelingen en aankondigingen.* Amst.1860. blz.160.
[2] Brief van Buijs Februari 1860.
[3] Brief van Van Limburg Brouwer 3 Juli 1860.
[4] Brief van Fred. Muller 28 Januari 1861.
[5] Brief van Buijs 2 Februari 1861.
[6] Brief van Dr. Wap 27 Februari 1861.
[7] Brief van Buijs 2 Maart 1861.

die appreciatie. Onderstaande brief is het eenige geschreven stuk, dat Kruseman in zijn eigen exemplaar, zijn ooilam, zoo als hij het noemde [1], legde. 1860.

Haarlem 18 Februari 1889.

Geachte Heer Kruseman.

Tengevolge van een paar dagen afwezigheid uit de stad voldoe ik eerst nu aan uw verzoek om terugzending van het exemplaar *Zondagsblad*. Reeds te lang hield ik het onder mij. Thans lag het in onze redactie-kamer omdat ik er op gesteld was dat de Heeren redacteuren [der *Oprechte Haarlemsche Courant*] er kennis van namen. Ik zelf had het geheel doorgezien en grootendeels gelezen. Want het „doorzien" werd van zelf „lezen". Welk eene keur van degelijke pennen hadt ge ter beschikking. En met welk een blijkbare lust en ijver zetten zij zich aan den arbeid! Evenmin als men het zich verklaren kan dat in dien tijd een Amsterdamsche Omnibus Maatschappij geen bestaan kon vinden, evenmin kan men zich nu voorstellen, dat een blad, dat in menig opzicht aan het weekblad „de Amsterdammer" als voorbeeld kan gesteld worden, in die dagen geen geschikte lectuur geacht werd. Ge hebt mij gezegd dat het „aan zijn degelijkheid is gestorven." Van naakte degelijkheid is men ook thans niet gediend: gij en ik ook niet; maar wanneer die degelijkheid, zooals bij het *Zondagsblad*, in zoo sierlijk kleed is gestoken, dan is het zeer opmerkelijk, dat een uitgever, zoo als gij destijds waart, er niet in kondt slagen het tijdschrift ingang te doen vinden.

Dergelijke gunstige uitingen waren uit den aard der zaak niet te verkrijgen geweest zonder veel zorg, en zelfs met die zorg kan het, waar vele personen moeten samenwerken tot één doel, niet uitblijven of moeielijkheden zich zouden voordoen. Het

[1] Brief aan Joh. Enschedé 3 Mei 1887.

1860. was vooral onder den nieuwen redacteur, dat die moeielijkheden kwamen. Quack verbond nieuwe krachten aan het blad; hetgeen in enkele nummers over de binnenlandsche politiek geschreven werd in *Haagsch gekeuvel*, berokkende onaangenaamheden aan Van Limburg Brouwer. De bedoelde stukken toch, waarvoor hij ten onrechte als de schrijver werd aangezien, noopten hem zijn medewerking aan het blad op te zeggen, wilde hij protesteeren bij zijn politieke vrienden tegen het loopende gerucht en zijns ondanks was Kruseman verplicht om een polemiek — en een heftige aanval was te verwachten — in de *Arnhemsche Courant* tegen het *Zondagsblad* te vermijden in het nummer van den 30 December af te drukken, dat Van Limburg Brouwer „voorloopig niet meer als medewerker aan het „Zondagsblad" wenscht te worden aangemerkt."

En meer van soortgelijke quaesties zouden aan te stippen zijn, die het orgaan al meer en meer achteruit hielpen, niet om de personen, die door een ander vervangen werden, maar wel om het eenigszins weifelend karakter dat het blad daardoor kreeg. Dat innerlijk weifelend karakter vond een formeel kenteeken in het uiterlijk van het blad. Eerst een breede zwarte lijn over de geheele breedte van de eerste pagina, waardoor deze in twee deelen gescheiden was; het bovenste deel van een *leading*-artikel, het onderste voor feuilleton bestemd; later de geheele eerste bladzijde voor artikelen bestemd; daarna weer terugkeer tot den eersten vorm; en wellicht zou een geduldige vergelijking meer dergelijke veranderingen aan het licht kunnen brengen. Maar ook de maandelijksche uitgave moet juist om de aangekondigde reden van haar verschijnen er niet toe medegewerkt hebben, een indruk te geven van een met vaste hand gestuurd schip. Ieder op zich zelf kleinigheden, maar in verband en samenhang beschouwd te samen belangrijk genoeg om geen al te vast vertrouwen in het blad te geven. Dat vertrouwen althans wist Kruseman niet op te wekken en zulks werkte natuurlijk ongunstig op het debiet. En al konden de tijdgenooten de reden van achteruitgang formuleeren, hetgeen zeer te betwijfelen is, Kruseman en de redactie zouden dat natuurlijk tegenover de buitenwereld niet hebben willen noch mogen

bekennen. In tegenspraak met hetgeen de geschiedenis leerde 1860.
in het ontstaan van couranten als het *Handelsblad* en de *Nieuwe Rotterdamsche Courant* kreeg het dagbladzegel de schuld en Robidé van der Aa luidde als Robrecht van Peene in zijn *Haagsch gekeuvel* op dien grond het *Zondagsblad* in het laatste nummer uit: [1]

„De onmogelijkheid voor een gewoon particulier, om in Nederland een dag- of weekblad op te rigten, is op nieuw bewezen door het mislukken van het *Zondagsblad*. De tegenwoordige uitgever daarvan, wiens naam in onzen vaderlandschen boekhandel door menige koene onderneming gunstig bekend is, had zich, sedert hij door aankoop eigenaar van dit blad geworden was, ten doel gesteld dit in een orgaan te herscheppen waarin letterkundigen van vrijzinnige beginselen en vooruitstrevenden geest vrij en zelfstandig hunne meening konden uiten. Aanvankelijk mogt die poging goed gelukt heeten; na eenige weifeling wist het *Zondagsblad* zich te midden der reeds bestaande bladen een nog niet behandelde taak uit te kiezen; in die kringen waar het bekend was, wekte het meer en meer belangstelling; na vijftien maanden waren de onkosten der onderneming echter zoo hoog gestegen, dat de uitgever zich zijns ondanks wel verpligt zag die te staken. Had de zegelbelasting niet bestaan, hij had met dezelfde geldelijke opoffering de proef minstens eens zoolang kunnen voortzetten, vooral door ruime kostelooze verspreiding de nieuwe onderneming meer algemeen bekend kunnen maken. Ware het *Zondagsblad* dan nog geene voldoende belangstelling van het publiek ten deel gevallen, dan eerst zoude men naar waarheid de onderneming mislukt kunnen noemen; nu is haar ondergang slechts te wijten aan eene belasting die alle ontwikkeling eener naar waarheid onafhankelijke dagbladpers tegenhoudt. Of zoude men in een industrieel de zelfstandigheid misprijzen, die slechts eigen zaken drijven wil en niet als zaakgelastigde eener of andere vennootschap op wil treden? Zoo zulk een gemeen-

[1] 31 Maart 1861.

1860. schappelijk eigendom ergens nadeelig werken kan, moet dit bij een politiek dagblad het geval zijn."

Achttien maanden later stelde de Minister van Financiën de afschaffing der gewraakte belasting in het uitzicht [1].

De andere nieuwe periodieke uitgaaf die met 1860 voor het eerst bij Kruseman verscheen was de *Christelijke Volksalmanak*; daarvan moet het debiet niet noemenswaardig afwij-

---

[1] „In de redevoering door den Minister van Financiën l.l. Zaturdag uitgesproken bij het aanbieden der begrootings-wetten over 1863, komt de volgende belangrijke mededeeling voor, die zeker door den boekhandel met belangstelling zal vernomen worden.

„„De mededeeling zal u ongetwijfeld niet verrassen, dat een nieuw ontwerp van wet op het regt van zegel is in gereedheid gebragt. Behalve toch verbeteringen, die de tegenwoordige wet noodig heeft, komen daarin beginselen voor, die niet langer kunnen blijven voortbestaan, en die althans in lijnregten strijd zijn met de beginselen, door dit Gouvernement gehuldigd.

„„Ik heb hier het oog op het zegelregt voor gedrukte stukken en voor advertentiën. Wanneer ik hier van gedrukte stukken spreek, bedoel ik niet enkel de buiten- en binnenlandsche dagbladen, maar ik bedoel gedrukte stukken in die ruime beteekenis, waarin art. 23 der wet van 3 October 1843 ze heeft aangeduid, namelijk: „Alle dagbladen, couranten, „nieuwspapieren, nieuwstijdingen, periodieke werken of tijdschriften, cata„logussen of notitie van boeken, kunstvoorwerpen, meubelen en andere „goederen, prijscouranten, prospectussen, aankondigingen en berigten uit„gegeven, ter lezing gelegd, aangeplakt, rondgevent of verspreid, of op „eenige andere wijs in omloop gebragt wordende, van welken aard, in„houd of bestemming ook, zelfs in den vorm van brieven of circulaires; „en wijders alle adressen van woning of woonplaats."

„„Ik vertrouw, Mijne Heeren, dat gij met de Regering zult willen medewerken, om eene zoodanige weldaad aan Nederland te schenken en de pers te bevrijden van banden, waaronder zij te lang reeds gezucht heeft."

„Wij mogen dus binnen kort een wets-voordragt van den Minister verwachten, waarbij het zegelregt op al de bovenstaande *gedrukte stukken* wordt afgeschaft. (*Nieuwsblad voor den Boekhandel* 2 October 1862, vgl. t. a. p. 13 November 1862).

Vgl. hiermede het oordeel van de *Asmodée* (1864 n°. 10 overgenomen in het *Nieuwsblad voor den Boekhandel* 14 April 1864), dat voor de verheffing van de Nederlandsche journalistiek allerminst heil zag in de voorgestelde afschaffing.

ken bij hetgeen zij den vorigen eigenaar Van Kampen had opgebracht, omdat Kruseman er eigenlijk geen verandering in bracht en dezelfde redactie behield. Het was met goedvinden van de redacteurs De Génestet en C. P. Tiele en van den uitgever zelf, dat hij dit jaarboekje in September 1859 van P. N. van Kampen overnam; in de laatste jaren toch lagen zij telkens met elkaar overhoop, wegens minder geslaagde steendrukplaten. Onder voorwaarde van Kruseman van het aanblijven der redactie nam hij het aanbod van voortzetting aan voor *f* 400 met ongeveer 1900 overige verschillende deeltjes. Veel verandering bracht Kruseman er niet in: alleen in den almanak vervielen op Tiele's verzoek de namen der heiligen en de gedenkdagen. De omstandigheden zouden echter niet medewerken om dit jaarboekje een blijvende plaats te geven in Kruseman's waardeering. „In plaats van karakteristiek „chris-„telijk" — welken titel Kruseman nochtans behield — werd de almanak bijna geheel belletristisch, schrijft Kruseman. Overigens leverde De Génestet aan dezen en den volgenden jaargang [1860 en 1861] eenige zijner fraaiste en later zoo populair geworden verzen. Na De Génestet's dood [1861] ging de redactie op C. P. Tiele alleen over en verflauwde de medewerking. In 1862 trok Tiele zich terug en werd de redactie toevertrouwd aan Dr. E. Laurillard. Het gehalte, hoewel toenemende in gemoedelijkheid, daalde in letterkundig peil en mijne ingenomenheid met het jaarboekje verkoelde evenzeer." In Juni 1864 kwam Schadd met het voorstel den *Almanak* te koopen; hiervan kwam echter niets, want op dezelfde fondsveiling in 1865 waar de *Aurora* in andere handen overging, kocht de Wed. J. C. van Kesteren en Zoon voor *f* 950 het recht van voortzetting met omstreeks 9000 deeltjes vroegere jaargangen. De geheele uitgaaf had aan Kruseman een niet noemenswaardige winst opgeleverd. 1860.

Van de zes jaargangen, die bij Kruseman verschenen is ongetwijfeld de eerste, die voor 1860 de belangrijkste. Niet zoozeer om de bijdrage *Werken* door P. [A. Tiele][1] of omdat

[1] Brief van C. P. Tiele 24 Januari 1860. Het opstel is geteekend P...r.

1860. daarin voor het laatst voorkomt een bijdrage van Ina (Anna Dorothée van der Tholl, eerlang Mevr. Busken Huet) *Alle zeven*, „dat stukje gloeiend mooi — en melankoliek" naar De Génestet's oordeel [1], maar vooral om de voorrede die De Génestet bij dien jaargang schreef. In die voorrede toch zette De Génestet, die door het lezen van Huet's *Brieven over den Bijbel* zich beslist bij de modernen aangesloten had [2], zijn denkbeeld uiteen over christelijke lectuur voor het volk. Het was daarom, dat die voorrede als van zelf een eenigszins polemisch, apologetische tint verkreeg, die, al werd er nog vrij wat in het handschrift geschrapt, niettemin als het ware de richting van den *Christelijke Volks-almanak* zou meenen te moeten verontschuldigen. Als speculatie van den uitgever kon die voorrede dan ook aan het debiet van den jaargang eer nadan voordeel doen en met „bittere scherts" werd hij dan ook in de *Europa* [3] besproken.

Het debiet van deze en volgende jaargangen was niettemin vrij wel, zooals uit onderstaand staatje ten besluite blijkt.

	Oplaag.	Kosten.	Debiet.
1860	3000	*f* 1442.65	1760
1861	3500	„ 1744.64	2080
1862	3000	„ 1648.12	1760
1863	3700	„ 1693.85	2600
1864	3700	„ 1804.—	2400
1865	3635	„ 1825.10	2300

In dat jaar 1865 ging de almanak op de fondsveiling over in eigendom van de Wed. J. C. van Kesteren en Zoon; de volgende jaargang werd uitgegeven door K. H. Schadd, echter slechts één jaar, daar deze als een gevolg van zijn sinds den

---

[1] Brief van De Génestet 10 October 1859. Herdrukt in *Schetsen en verhalen van* Cd. en Anne Busken Huet. Arnhem 1863 blz. 369.

[2] P. A. De Génestet. *Dichtwerken verzameld en uitgegeven door* C. P. Tiele. Amst. 1869 *Levensschets* Dl. I blz. 47 vlg.

[3] 1860. *Boekbeoordeelingen en aankondigingen* blz. 22.

1 Januari 1866 ingevoerde maatregel zijn fondsartikelen alleen voor rekening te leveren en zich geheel van commissiehandel te onthouden, zich er van wenschte te ontdoen en een opvolger moest vinden in de firma Loman en Verster, die sinds 1871 vervangen werd door D. B. Centen. 1860.

Bij al hetgeen, dat op den duur dit jaarboekje voor Kruseman minder aangenaam zou maken, was het overnemen van het artikel zelf hem tot gewin: het zette zijn uitgevers-bakens uit. Beide de redacteuren, Tiele zoowel als De Génestet waren wel is waar geen onbekenden voor Kruseman, met beiden had hij reeds meermalen briefwisseling gehouden, de *Christelijke Volks-almanak* echter gaf met hen een nauwere relatie, met Tiele, die over eenige jaren *De godsdienst van Zarathustra* zou schrijven, met De Génestet, dien hij als medewerker voor het *Zondagsblad* wist te winnen.

Had met De Génestet de relatie tot nu eigenlijk in hoofdzaak [1] geloopen over bijdragen in verzamelwerken als het *Scheffer-album;* in de *Aurora* waren reeds meermalen bijdragen van zijn hand verschenen en reeds de jaargang 1855 had zijn portret gegeven. Die afbeelding was echter allesbehalve fraai uitgevallen. Taurel had er gansch wat anders van gemaakt dan de gecorrigeerde photographie, waarnaar hij moest werken, te zien gaf. De Génestet kreeg de proef te zien van zijn beeltenis en was er geenszins mede ingenomen. „Naar mijn oordeel en dat van mijn vrouw en vrienden, schreef hij den 24 October 1854 aan Kruseman, is de proef *ongelukkig,* heel ongelukkig. 'k Heb er terstond een vaersjen bij gemaakt, 't geen ik u

[1] In hoofdzaak. In 1848 waren Kruseman en De Génestet echter reeds vermoedelijk met elkander bekend, want in het dossier brieven van dat jaar zijn eenige ongedateerde brieven van De Génestet betreffende het uitleenen van de gedichten van Hasebroek en van Beets' vertalingen van *Byron.* De Génestet was al dadelijk in de gratie bij Kruseman's letterkundige vrienden gekomen: den 2 October 1847 schrijft Van Zeggelen: „Ik heb dezer dagen P. A. de Génestet bij mij gehad. Een aardige jongen! Hij heeft gepasseerde Maandag met veel succes eene bijdrage op 't Genootschap gedaan".

1860. proponeer — als de laatste proef niet beter is, niet geheel anders, er onder te plaatsen:

P. A. de Génestet — is 't *niet*
Goddank, dien ge op dit plaatjen ziet.
Die kijkt, bij gratie der Natuur,
Wat minder scheel, wat minder zuur;
Dié heeft in 't leven nog wel schik,
Ook zijn 's mans lippen niet zoo dik.
Vooral hangt, nooit of nimmermeer,
Zijn onderlip zoo pruilend neêr.
Zegt Kruseman: „Nu ja — maar t' is
Toch zijn portret, zijn beeldtenis" —
Dan liegen hij en 't plaatjen saam,
Slechts daarvoor teeken ik mijn naam [1].

„Met dit „grapjen" bedreig ik de *Aurora*."

Die bedreiging was natuurlijk niet ernstig gemeend, hoewel Sam Jan zulks meende; De Génestet was er dan ook gansch de man niet naar om onaangenaamheden te zeggen, en Kruseman, die dat heel wel wist, begreep dat het voor hem als uitgever gewenscht kon zijn De Génestet zooals men dat pleegt te zeggen aan het lijntje te houden. Een bepaald aanzoek om een bundel verzen van hem ter perse te leggen kon moeielijk van Kruseman uitgaan. Gebr. Kraay toch te Amsterdam waren de uitgevers van De Génestet en de hevige concurrentie, die jaar op jaar, de *Aurora* en de *Almanak Holland* elkaar aan-

[1] Nl. zijn handteekening onder het portret. — Het versje werd met veranderingen afgedrukt door Van Vloten in zijn *Nederlandsch dicht en ondicht*. Deventer 1862 Dl. II blz. 607. In verband met de moeielijkheden tusschen Kruseman, en Ter Gunne en Van Vloten over het eerste deel van deze bloemlezing, weet ik geen verklaring te geven, hoe Van Vloten aan dit gedicht van De Génestet kwam. Wellicht heeft Kruseman het hem eens getoond in de dagen, toen hij zijn uitgever nog had kunnen zijn; nà 1860 zal hij het hem ongetwijfeld niet afgeschreven hebben. — Het portret is verkleind gereproduceerd in Ten Brink. *Geschiedenis der Nederlandsche letterkunde*. Amst. 1897 blz. 647.

deden, moest zelf niet den schijn aannemen te willen overgaan in onedele mededinging tusschen de uitgevers Kruseman en Kraay. Niettemin bleef de wensch levendig bij Kruseman ook dien dichter aan zijn fonds te verbinden en dat nog te meer, omdat zoovele van De Génestet's gedichten juist hun ontstaan te danken hadden aan Haarlem's omstreken [1], de aankoop van den *Christelijken Volks-almanak* moest hem uit dat oogpunt alleen reeds aangenaam zijn. Het was dan ook geenszins af te keuren tegenover Kraay, die voor het laatst 4 jaar te voren kopy van De Génestet ter perse gelegd had, dat Kruseman in 1860 aan De Génestet de toestemming verzocht en verkreeg zijn uitgever te mogen zijn, wanneer hij er toe overging zijn verspreide gedichten te verzamelen, en te minder was dat te laken, daar de meeste dier gedichten juist in de *Aurora* en in den *Christelijken Volks-almanak* verschenen waren. In een oogenblik van onbedachtzaamheid gaf De Génestet ze toch aan Kraay, zijn *Laatste der eerste* [2]. Als een pleister op de wonde werd aan Kruseman aangeboden een aantal losse rijmpjes, die voor het meerendeel reeds in *De Gids* en den *Christelijken Volks-almanak* verschenen waren, „modern-theologische sneldichten[3]," die bij Kruseman als uitgever van de *Brieven over den Bijbel* wel op zijn plaats waren. „Hoe men zich vergissen kan, zegt Kruseman [4]. Met eenig tegenstribbelen nam ik dit aanbod aan; op de andere verzen had ik prijs gesteld; met die „snip-„pers" was ik evenmin ingenomen als tevreden en raadde hem de verzameling daarvan zelfs af." Kruseman nam het aanbod dan maar aan en De Génestet, die destijds door allerlei om- 1860.

[1] „Geheel Bloemendaal behoort aan den dichter. Daar is schier elke plek de geboortegrond van een vers of van een dichterlijken inval.... Het is meer dan een spel der fantasie, wanneer wij den dichter aan zijn Bloemendaal teruggeven." (A. Pierson. *Intimis*. Vierde druk. Arnhem. D. A. Thieme. 1873 blz. 639 vlg.) — In de vorige drukken van *Intimis* komt dit hoofdstuk *Langs het kerkhof* natuurlijk niet voor.

[2] Zij verschenen in April 1861, vier maanden na de *Leekedichtjens*, drie maanden voor De Génestet's overlijden.

[3] Ten Brink. *Geschiedenis der Noord-Nederlandsche letteren in de XIXe eeuw*. Amst. 1889. Dl. III blz. 111.

[4] *Bouwstoffen* Dl. II blz. 43.

1860. standigheden nu juist niet in een zeer opgewekte stemming verkeerde, ging zijn arbeid van vroegere jaren verzamelen en met haast aanvullen met rijmpjes van hem zelf, met versjes van Potgieter en van Allard Pierson [1]; „ik moet profiteeren van mijn goeden luim — en maak dus maar wat voort," schreef hij eens. Natuurlijk, dat Huet, die den grooten stoot er aan gegeven had om Kruseman voor het voorstel te winnen, zijn scherpen blik ook nog eens over ieder regeltje liet gaan [2] en, naar ik denk, zal juist de bespreking met Huet over de *Leekedichtjens* Kruseman's eersten tegenzin in warme ingenomenheid hebben doen overgaan nog voor het ter perse leggen van het eerste vel. Ik trek die conclusie uit de oplaag van den eersten druk (1500 exemplaren). Een uitgever toch, die slechts matig ingenomen is met een kopy en zelfs, zooals Kruseman het hier wil doen voorkomen, hoegenaamd geen sympathie er voor heeft, verwacht natuurlijk diezelfde stemming eveneens bij het publiek. Want meent hij, dat het publiek er ingenomen mede zal zijn en zich dus kooplustig zal betoonen, dan zal hij, behoudens enkele gevallen, als handelsman zeer

---

[1] Dat N°. 63 (*Stichtelijke uren*) van Potgieter afkomstig is, staat zoo goed als vast door de daaromtrent gekoesterde meening van De Génestet's naaste familiebetrekkingen. Evenzoo wordt N°. 69 (*Voor schriftverklaarders*) door De Génestet zelf aan Allard Pierson toegeschreven: in het handschrift der *Leekedichtjens* schrijft hij:

„69 — Voor schriftverklaarders.

„Een vaersjen van A. Pierson in den *Christelijken voor 58* beginnende:

O Heeroom, wat smart
Die noot is zoo hard etc.
†"

Beide dichtjes zijn in den eersten druk gemerkt met een kruisje. Om dezelfde reden moet ook N°. 68 (*In nomine Dei*) niet aan De Génestet toegeschreven worden, al is de kopy daarvan, evenals van N°. 63 door De Génestet eigenhandig geschreven. Twijfel aan de echtheid is om dezelfde reden geoorloofd omtrent N°. 12 (*Geloof en Kritiek*) en de door Dr. Dyserinck in *De Tijdspiegel* (1897 blz. 22) uitgegeven *Unie*.

[2] Brief van De Génestet 28 September 1860.

zeker gesteld zijn op het bezit van de hem aangeboden kopy. Hier, waar Kruseman 1500 exemplaren van een kopy laat trekken verwacht hij groot debiet; hij zelf moet dus reeds lang vóór het verschijnen der *Leekedichtjens* de overtuiging gekregen hebben, dat zijn nieuwe uitgaaf een zeer geschikt artikel zou kunnen worden. Hij bedroog zich daarin niet en in December 1860 verschenen de *Leekedichtjens*, versierd met een „geestig" vignetje door Steelink naar Rochussen. Onmiddellijk bijkans gaf de *Middelburgsche Courant* er een buitengemeen waardeerende bespreking van; zij noemde De Génestet, zooals hij zich hier toonde „een waar poëet, verscholen onder een troep opgeschroefde en onnatuurlijke rijmelaars" [1]. De eerste oplaag (1500 exemplaren) was spoedig uitverkocht, een tweede (1000 exemplaren) volgde in December 1861, een derde (1200 exemplaren) in Januari 1863, een vierde (1000 exemplaren) in Maart 1864, en daarvan waren nog slechts 2 exemplaren overig, toen op de fondsveiling van den 9 Juli 1867 het kopyrecht voor *f* 565 overging in handen van Gebr. Kraay. Wel een bewijs van het pakkende dat in die korte en kernachtige spreuken en dichten gelegen was; letterlijk dagelijks werden er in de eerstvolgende jaren exemplaren bij Kruseman aangevraagd [2]. En in hoeveel handen bracht eerst Kraay ze nog, die er in 1867 een vijfden druk van ter perse legde, ze opnam in *De Dichtwerken van* De Génestet, waarvan in 1873 een volks-editie van *f* 2.50 [3] en 1893 bij de Uitgeversmaatschappij „Elsevier" weer een achtste druk het licht zag, en in onze dagen Wolters te Groningen, die ze in zijn *Biblio-* 1860.

[1] 20 December 1860. — De *Leekedichtjens* werden eveneens in twee uitgaven van Kruseman besproken, door Bern. Koster Jr. (pseudoniem van Joh. C. Zimmerman) in het *Zondagsblad* van den 16 December 1860 en door A. Pierson in de *Wetenschappelijke Bladen*. (1861 Dl. I *Boekaankondiging* blz. 65).

[2] *Nieuwsblad voor den Boekhandel* 11 Februari 1864.

[3] „De Génestet is zeker populair, en men vindt zijne dichtwerken in twee keurig gebonden groot of klein 8° boekdeelen, op bijkans elke etagère en in elke mahonyhouten boekenkast achter glas. Maar iedereen behoort een De Génestet te kunnen bezitten; — hij zong zijne wellui-

1860. *theek voor Nederlandsche letterkunde* opnam, waarvan ook weer twee uitgaven uitkwamen.

Het is in het bijzonder deze uitgaaf, die voor heden de aandacht verdient. De *Leekedichtjens*, „wonderaardig" [1] als ze zijn, vonden hun grooten aftrek door het hekelen van actueele onderwerpen, vooral van die welke in verband stonden met den strijd tusschen de moderne en de supranaturalistische godsdienstleer; *Mihi constat* van Prof. Doedes [2], *Jan Rap* [3] — een populaire uitdrukking, zij het ook in gewijzigde beteekenis aan dit dichtje verschuldigd —, *De man van 't ware midden* [4], ze werden als zoovele anderen toen door ieder begrepen; door ieder werd gevoeld waar de *pointe* school. En te verwonderen is dat niet, daar het vooral de moderne theologie was, welke in die dagen hier te lande de gemoederen beroerde van allen, die er prijs op stelden, zij het ook als belangstellenden, deel te nemen aan het intellectueele leven van hun tijd. Bijkans veertig jaar na hun verschijnen, zijn voor het jongere geslacht vele onverstaanbaar geworden en het is om daaraan te gemoet te komen, dat Dr. H. U. Meyboom de kostelijke, maar moeielijke taak ondernam, de uitgaaf van Wolters van een critische commentaar te voorzien, die al het gewenschte licht ontsteekt [5].

---

dende liederen voor het gansche Nederlandsche volk, voor oud en jong, en voor de laatsten bij uitnemendheid.

„Een lang gekoesterde wensch wordt dus nu vervuld met de uitgave eener volks-editie van De Génestet's Dichtwerken.....

„Waarlijk, wij voorspellen de uitgevers, Gebroeders Kraay, een buitengewoon succes op deze nieuwe onderneming, welke een van Neerlands meest geliefde Dichters onder het bereik brengt van al zijn landgenooten." (*Nieuwsblad voor den Boekhandel* 21 Maart 1873).

[1] Alberdingk Thijm in *De Dietsche Warande* Dl. V (1860) blz. 512. — Vgl. N°. 47.

[2] N°. 29. — Vgl. J. I. Doedes. *1843—1893. Biografische herinneringen*. Utr. 1894 blz. 132 vlg.

[3] N°. 10.

[4] N°. 45.

[5] Ook de in de tweede uitgaaf (1896) van deze critische editie geciteerde verhandelingen van Bergsma (1894), Mieras (1895) en Mulder (1895) verdienen de lezing bij de verklaring der *Leekedichtjens* zelve. Orthographisch is de spelling gevolgd, voor zoover ik die naging, van de

De *Leekedichtjens*, eerst door den uitgever verworpen, waren populair geworden; ze vonden waardeering, maar ook aanstoot: waardeering bij de modernen, aanstoot bij de orthodoxen. In Juli 1864 verscheen bij E. H. Tassemeyer te Rotterdam een klein boekje *Rijmpjens door* A. W. Bronsveld, *Theol. Dr. en Pred. te Ophemert.* Uiterlijk is het geheel een pendant van De Génestet's boekje, in zijn geest lijnrecht het tegendeel. De Génestet stak hier en daar geestig den draak met de moderne leer in hare buitensporigheden, zonder tegen het beginsel zelf op te komen, de *Rijmpjens* gaan slag op slag bruusk tegen beiden in „Al het poëtische van De Génestet is bij den heer Bronsveld proza geworden, oordeelde Huet [1]. Waar De Génestet ondeugend is, is zijn navolger grof." De juistheid van deze critiek geheel voor rekening van Huet latende, blijkt er echter voldoende uit, dat De Génestet met zijn *dichtjes* een plaats in tallooze harten veroverd had. Waarom anders zou de confessioneele partij juist met een gelijksoortige uitgaaf zich er tegen verzet hebben? 1860.

Twee uitgaven als twee antipoden. Kruseman's oude stadgenoot A. A. Deenik MLz., Doopsgezind leeraar te Ternaard was doordrongen van De Génestet's gulden woorden de *aurea mediocritas* te bewandelen en daarbij toch partij te kiezen.

Wat verschijne,
Wat verdwijne,
't Hangt niet aan een los geval.
In 't voorleden
Ligt 't heden,
In het nu, wat worden zal.

Kompleete Dichtwerken. (Amst. 1869). Terwijl de door Kruseman uitgegeven drukken spellen schooltje*n*, vliegje*n*, leekedichtje*ns*, is die *n* in de uitgaaf van 1869 verdwenen. Daarentegen drukt Meyboom evenzoo leekedichtjens, in plaats van leekedichtjes (Tiele).

[1] *De Gids* 1864 Dl. IV blz. 184. — Herdrukt in *Litterarische fantasien en kritieken.* Haarl. z. j. Dl. XV bl. 25. In zijn critische editie zegt Meyboom, dat met *Dr. Humanus* (N°. 106) Allard Pierson bedoeld is: *De Nederlandsche spectator* van 1866 (blz. 167) dat hier Kuenen „zoo naar 't leven geteekend" wordt.

1860. „Men meene niet, schreef hij in *Een woord vooraf* van zijn zoo straks te noemen uitgaaf, dat ik onze dichters van de XVI^de^, XVII^de^ en XVIII^de^ eeuw voor Leekedichters wil doen doorgaan. Ik geloof niet, dat er in ons vaderland, in die tijden één laat staan zoo velen aan de hooge eischen van dien naam heeft kunnen voldoen. In onze dagen, welker teekenen zooveel gunstiger zijn, is er nog maar één geweest, die zich zoo noemen mogt, en 't laat zich niet voorzien, dat de door dezen opengelaten plaats spoedig zal worden bezet." Bij Van Baerle, J. C. de Lannoy, Bredero, Anna Roemers, Margaretha van Godewijck, Constantijn Huygens, bij dezen vooral waren reeds sporen te vinden van De Génestet's leekegeest en om dat in het licht te stellen, en daardoor zonder zich partij te stellen toch partij te kiezen, liet hij bij S. R. Schaafsma te Dokkum verschijnen zijn verzameling *Leekedichtjens van ouden datum. Verzen en rijmen van Nederlandsche dichters* [1].

In tegenspraak met zijn eersten indruk had Kruseman toch volkomen in toepassing gebracht het honderdste leekedichtje:

PRAKTISCH.

Ik zeg maar wees geleerd, dat's mooi! maar wees verstandig,
Dat's mooier nog! en mensch, vooral wees niet onhandig.

Was Kruseman dan in den beginne niet zeer ingenomen geweest met deze kopy, als uitgever bracht hij niet in praktijk het honderd en derde leekedichtje:

VROME RAAD.

Neem álles aan; dat 's 't beste deel —
Ook financiëel.

Nu eenmaal Huet in Kruseman den uitgever gevonden had, die hem bekend had gemaakt in den lande als een persoon van buitengewone talenten en bekwaamheden, had wederkeerig Huet zijn invloed op Kruseman geoefend en hem bin-

[1] Aangekondigd in *Nieuwsblad voor den Boekhandel* 29 Juni 1865.

nengeleid in den kring van De Génestet en Pierson, en eerlang 1860.
in kennis gebracht met Potgieter. Zeker, oude letterkundige uitgevers-relaties Kruseman hield ze aan, al waren die auteurs als letterkundigen, vergeleken bij de nieuwe namen in zijn fonds ook van den tweeden rang: Bogaers met zijn *De togt van Heemskerk naar Gibraltar* [1], Ten Kate met de voortzetting van zijn *Panpoëticon, bloemlezing uit de werken der voornaamste Europesche dichters. In Nederduitsche vaerzen overgebracht* [2], De Bull met zijn novellen onder den titel *Binnenhuisjens* [3], zagen in 1860 het licht, maar zijn letterkundige neigingen en gedachten gingen zich meer en meer uitsluitend bewegen in den kring van Huet en de zijnen. Eén van hen moest een vertaling van Macaulay's *Critical and historical essays* ter hand nemen en reeds 7 dagen, nadat Kruseman het ter vertaling had laten registreeren, was het toestemmend antwoord van Allard Pierson gekomen.

Schoon met geen afzonderlijken titel nog in Kruseman's fonds vertegenwoordigd, was hij toch voor hem als persoon noch als uitgever een onbekende [4], daar de *Wetenschappelijke Bladen* reeds meermalen boekbeschouwingen van zijn hand had opgenomen

---

[1] Verschenen Mei 1860.

[2] Verschenen September 1860. — Kruseman had op de auctie van de Wed. J. C. van Kesteren (14 Juni 1860) de afgedrukte eerste drie afleveringen en de kopy van de drie volgende voor *f* 270 gekocht; in October 1862 verkocht hij het kopyrecht aan Sijthoff om te gebruiken in diens kompleete editie van Ten Kate, te zamen met dat van Tasso *Jeruzalem verlost* voor *f* 300. — Zie Van der Meulen's *Een veertigjarige uitgevers-loopbaan* (blz. 103).

[3] Verschenen December 1860 met het jaartal 1861. — Uit de correspondentie met den auteur gevoerd stip ik aan, dat De Bull onder het pseudoniem Jan Rentenier in den *Volks-almanak voor* 1860 schreef *De kunst in onze woningen*. (Brief van De Bull 21 November 1860) en zich ook bediende van den schuilnaam Dr. Wesp. (Brief van De Bull 10 Juni 1862) en van 't B.

[4] De kennismaking met Pierson dateert van 1856, toen Kruseman, om het debiet van zijn *Bilderdijk* te bevorderen een reis door België ondernam en met een introductie van Da Costa een bezoek aflegde bij den predikant van Leuven. (Brief van Da Costa 21 December 1855 en 26 Februari 1856.)

1860. en hij den uitgever van de moderne theologie zelfs een voorstel gedaan had een theologisch tijdschrift uit te geven [1]. De uitgave van Lord Macaulay's *Historische en letterkundige schetsen. In het Hollandsch [met eene inleiding] overgebragt door* Dr. A. Pierson, welke, naar het schijnt, opgenomen werden in de serie der *Buitenlandsche klassieken* en waarvan de voortgang bij de eerste aflevering afhankelijk gesteld werd van de ontvangst bij het publiek, had een gewoon verloop behoudens een quaestie met den uitgever H. ten Brink te Meppel, lid der Vereeniging [2]. De eerste aflevering verscheen in October 1860, een jaar later kwam het eerste deel compleet, de slotaflevering zag in Maart 1865 het licht en vond een debiet van 642 exemplaren. Pierson zelf, die door dezen arbeid meer nauwkeurig kennis gemaakt had met Macaulay, hield den 16 Februari 1867 over hem een voordracht in de groote zaal van het Museum te Heidelberg [3].

Het ligt voor de hand, dat niet alleen in deze laatst genoemde uitgaven zich die meer voorname letterkundige richting van Kruseman openbaarde; feitelijk was die richting met meer beslistheid dan vroeger reeds een paar jaar te voren opgetreden, toen aan de *Buitenlandsche klassieken* te vergeefs gepoogd was vernieuwd leven in te blazen met het uitgeven van Shakespeare's *Othello* (1857), *Macbeth* (1858), *De storm* en *Romeo en Julia* (1858). In 1860 werden drie nieuwe

---

[1] „Wanneer voor ons theologisch tijdschrift U vooreerst nog geen copij gewordt, is dit niet omdat ik het plan heb opgegeven, maar omdat de tweede editie van mijn *Pastorie* mij meer werk kost dan ik mij aanvankelijk had voorgesteld". (Brief van Pierson 29 Augustus 1860.)

[2] Kruseman schreef hem den 17 December 1862: „Gij hebt volkomen regt om U te verwonderen dat de biographie van W. Temple opgenomen is onder Dr. Pierson's vertalingen van Macaulay. Ik zal U niet behoeven te zeggen, dat het nooit in mijn plannen ligt om op onedele wijze te concureren met de belangen van anderen. Ik beken even gul, dat ik had *moeten* weten en herinneren, dat Temple was opgenomen in uw driemanschap; maar eerlijk en opregt belijd ik dat ik er geen oogenblik aan gedacht heb en alzoo zonder bewustheid van kwaad Dr. Pierson's kopy gedrukt en uitgegeven heb."

[3] Brief van Pierson 15 Februari 1867.

deeltjes aan die serie toegevoegd, Shakespeare's *Hamlet* en *Orlando en Rosalinde* (*As you like it*), Homerus' *Odysséa* door Van 's Gravenweert, en De Lamartine's *Jocelijn*. Van de twee laatste titels van Shakespeare, maakte Kruseman met de *Jocelijn* en de werken van Scott een tweede reeks der *Buitenlandsche klassieken* [1]. 1860.

Werd met het tweede van die deeltjes geen nieuwe auteur in het fonds opgenomen, bij de drie andere uitgaven was dat wel het geval. Den 20 Augustus 1858 kreeg Kruseman een brief van Zimmerman, waarbij deze A. S. Kok als Shakespeare-vertaler bij Kruseman introduceerde. De vertalingen werden onderworpen aan het oordeel van Van Vloten en gesterkt door diens gunstig oordeel werden achtereenvolgens de *Hamlet* en de *Orlando en Rosalinde* ter perse gelegd. Meer vertalingen van Shakespeare door denzelfden uit te geven leden schipbreuk: er kwam over het honorarium van die beide eerste vertolkingen een gehaspel tusschen Kruseman en Kok. De laatste weigerde het honorarium aan te nemen en hoewel het geschil werd bijgelegd, kon Kruseman geen Shakespeare-vertalingen van hem aannemen; de *Koning Richard III* verscheen in 1861 te Amsterdam bij J. C. Loman Jr.

Beide uitgaven dekten hun kosten niet en gingen in 1864 met de andere deelen der *Buitenlandsche klassieken* in administratie over aan Schadd en Funke. Nadat deze serie aan hen in 1867 in eigendom was overgegaan, namen zij ze op in een serie Shakespeare's *Meesterstukken* [2], waartoe zij achtereenvolgens verschillende titels hadden aangekocht en nog zouden overnemen van Nolet en Zoon te Utrecht, Willem Thieme te Zutphen, en J. C. Loman Jr. te Amsterdam, terwijl Funke vijf jaar later in October 1872 opnieuw in afleveringen uitgaf Shakespeare's *Dramatische werken, vertaald en toegelicht door* A. S. Kok [3]. Blijkbaar in navolging van Roelants, die voor 1876

---

[1] Advertentie in *Haarlemsche Courant* 3 Januari 1861.

[2] De eerste titel *Othello* als nieuw verschenen aangekondigd in het *Nieuwsblad voor den Boekhandel* van den 4 April 1867.

[3] *Nieuwsblad voor den Boekhandel* 4 October 1872.

1860. een *Dickens' scheurkalender* bewerkt door Ernestine Moltzer uitgaf, welke twee drukken beleefde [1] en het volgende jaar herhaald werd, wilde Jan Leendertz hetzelfde doen met deze kopy, evenals de andere oorspronkelijk van Kruseman afkomstig en liet voor 1877 eveneens een *W. Shakespeare scheurkalender door* A. S. Kok verschijnen.

Een ongeveer evenzoo geldelijk onvruchtbaar resultaat werd verkregen met De Visser's vertaling van De Lamartine's *Jocelyn*. Die kopy, die in begin Mei 1860 verscheen, was reeds lang een oude kennis van Kruseman, waarvan hij reeds jaren te voren de literaire waarde, maar ook de financieele schade begrepen had.

Reeds had De Visser eenige fragmenten van zijn vertaling gepubliceerd in de *Vaderlandsche letteroefeningen* [2] en in het *Muzen album*, toen hij in Juni 1854 de geheele uitgave ter vertaling aan Kruseman voorstelde [3]: Kruseman dorst speculatief de uitgaaf niet aan en De Visser overleed in Januari van het volgend jaar zonder zijn werk gedrukt te zien. Het handschrift kwam in handen van Potgieter, die aan Kruseman voorstelde het dichtstuk in de reeks der *Buitenlandsche klassieken* op te nemen [4]. „De vertaling van *Jocelijn*, die UwEd. de goedheid heb mij ter opname in de reeks der *Klassieken* aan te bieden, was zijn antwoord [5], heb ik in handen gehad; ik weet dat ze goed is. Toch schroom ik er voor om ze aan te nemen. Het debiet dier vertalingen is zóó gering, dat ik als koopman een dwaasheid doe door ze te vervolgen. Wat ik begonnen heb geef ik trouwens niet gaarne op, en ik begrijp, dat ik een gedeelte van 't geen ik verdien aan de uitgave van boekjes als *Onze muze* en „dergelijk tuig" — zooals 't genoemd is — moet opofferen om wat dégelijker boeken in

---

[1] *Nieuwsblad voor den Boekhandel* 3 en 14 December 1876.
[2] 1847 *Mengelwerk* blz. 757; 1848 *Mengelwerk* blz. 408.
[3] Brief van De Visser 12 Juni 1854.
[4] Brief van Potgieter 17 Februari 1856.
[5] Brief aan Potgieter 19 Februari 1856.

de wereld te helpen. Indien 't mij maar niet àl te moeijelijk wordt gemaakt! — Vroeger heb ik voor 't vel der klassieke vertalingen een honorarium aangeboden van *f* 20.—. Dat kan ik nu met den besten wil van de wereld niet meer doen. Moet de *Jocelijn* gehonoreerd worden dan waag ik de uitgave niet. Wil men de kopy voor den druk afstaan, dan zal 't mij een genoegen zijn haar den vorm te geven van de *Klassieken*." 1860.

Ten tweede male mislukte de uitgaaf: drie jaar later werd het handschrift weer aan Kruseman ter uitgave voorgesteld. „Een hooggeachte hand, zegt het voorwoord, bood het mij ter uitgave aan; zij begeerde er eene hulde mede te brengen aan de nagedachtenis van den afgestorvene." Z.E. de Commissaris des Konings in de Provincie Noord-Holland Jhr. Mr. W. Boreel van Hogelanden, wilde een daad van dankbaarheid doen jegens De Visser's nagedachtenis, die als gouverneur in zijne familie zijn opvoeder en leermeester geweest was; hij wenschte bij Kruseman het handschrift voor eigen rekening ter perse leggen. Kruseman, getrouw aan zijn beginsel nimmer iets uit te geven waarover hij niet de volle eigendom had, weigerde het op die voorwaarde te doen; als zijn kopy-eigendom verscheen het en.... 183 exemplaren werden in 7 jaar gedebiteerd. Zelfs zonder betaling van honorarium was de *Jocelijn* een schadepost voor den uitgever: de gunstige recensie door Potgieter in *De Gids* [1], door Huet in *Nederland* [2] bleken, als gewoonlijk van geen invloed op het debiet.

Naast deze letterkundige uitgaven werd de populaire wetenschap, één van Kruseman's geliefkoosde terreinen, geenszins verwaarloosd in 1860, in 't jaar van het *Zondagsblad* en van de *Leekedichtjens*. Naast afleveringen van Hofdijk's *Ons voorgeslacht*, dat een eindweg in het derde deel vorderde en De Jonge's *Zeewezen*, verschenen de eerste afleveringen van *De gewervelde dieren* (*Vogels*) door Schlegel in de *Natuurlijke*

[1] 1862. Dl. I blz. 480.

[2] 1864 Dl. I blz. 123 herdrukt in *Litterarische fantasien en kritieken*. Haarl. z. j. Dl. I blz. 212.

1860. *historie van Nederland,* van Darwin's *On the origin of species by means of natural selection* door T. C. Winkler vertaald als *Het ontstaan der soorten van dieren en planten door middel van de natuurkeus, of het bewaard blijven van bevoorregte rassen in den strijd des levens* [1], Hopkins' *Over natuurkundige theorien omtrent de verschijnsels van het leven, en bepaaldelijk over Darwin's theorie, aangaande het ontstaan der soorten. Uit het Engelsch vertaald door* J. van der Hoeven en gericht tegen de beweringen van Darwin [2], van Wagner's *Hellas. Het land en volk der oude Grieken,* vertaald door Dr. I. C. van Deven-

[1] Hetgeen Winkler in de Voorrede schreef, werd ten volle bewaarheid: „Het is een boek, dat bestemd is om aanleiding te geven tot strijd en wisseling van gedachten: tot hartstogtelijke aanvallen van den eenen kant en onverschrokken verdediging van den anderen. Het is een boek dat een licht zal ontsteken in de wetenschap der natuur, zoo schitterend, dat het velen zal verblinden, zoodat zij de oogen zullen sluiten om zijnen gloed niet te zien; maar ook zoo zuiver, dat het anderen zal dienstig zijn om een diepen blik te werpen in de geheimen der bewerktuigde natuur, die ons omringt." In weerwil van de verwachting, die omtrent het debiet hier tusschen de regels te lezen staat, was de aandacht, welke hier te lande aan deze vertaling gegeven werd niet van dien aard, dat Kruseman de uitgave van andere van Darwin's geschriften op zich dorst te nemen. (Brief van Oudemans 1 Juni 1862). Toch werd de verwachting van Kruseman niet beschaamd, dat het werk „weldra erkend zal worden als eene hoogstbelangrijke wetenschappelijke bijdrage tot eene heldere kennis van de natuur en haar leven" (Advertentie in *Haarlemsche Courant* 28 Maart 1860) en is de invloed van deze uitgaaf, waarvan niet meer dan een 200 exemplaren gedebiteerd werden, niet te loochenen. Na het overlijden van Winkler schreef het *Album der Natuur* (1897 blz. 321):

„Wie weet niet, dat Winkler de eerste krachtige voorvechter van Darwin's leer in ons vaderland was. Toen Van der Hoeven's machtige stem zich van Leiden uit tegen deze nieuwe leer verzette, was er een heldere overtuiging en een groote moed noodig, om zich vóór de afstammingsleer te verklaren. In latere jaren was Winkler met recht er trotsch op, dat het vooral aan zijne bemoeiingen te danken was, dat deze leer bij ons allengs ingang gevonden heeft..... en met groote warmte kon hij dan uitweiden over het voorrecht, dat hem te beurt gevallen was, de eerste aanhanger van Darwin's leer in Nederland te zijn."

[2] Oorspronkelijk verschenen in *Fraser's Magazine for town and country* N°. 366 en 367 (Juni en Juli 1860).

ter met behulp van S. J. van den Bergh voor de gedichten [1], 1860.
Staring's *Huisboek voor den landman in Nederland* [2] en zijn *Schoolkaart voor de natuurkunde en de volksvlijt van Nederland* (15 bladen voor *f* 10.50; opgeplakt met rollen *f* 16) [3] en de eerste aflevering van Lewes' *Ons leven. Handleiding tot de kennis van het menschelijk ligchaam, zijne behoeften en krachten. Voor Nederland bewerkt door* Dr. H. van Capelle.

Kruseman had dit laatste werk den 13 Januari 1859 ter vertaling laten registreeren en den 13 Juli 1859 zes maanden verlenging aangevraagd. Die termijn verstreek; midden in overgroote drukte verzuimde Kruseman opnieuw verlenging aan te vragen en den 13 Januari 1860 werd het voor Van Druten en Bleeker aangeteekend. Dat was een streep door Kruseman's rekening: de eerste aflevering toch lag op het einde van 1859 reeds ter verzending gereed, doch het min gunstig tijdstip van de wisseling des jaars voor het exploiteeren van een nieuwe uitgaaf had hem doen besluiten de verzending van die eerste aflevering uit te stellen tot den 1 Februari 1860. Over en weer beweerden

---

[1] „Dit boek, in zeer onderhoudenden stijl geschreven en geïllustreerd met circa drie honderd houtgravuren, is uitnemend geschikt voor cadeau voor jongelieden en prijs op gymnasien." (Advertentie in *Nieuwsblad voor den Boekhandel* 18 October 1860). In 1865 werd D. Noothoven van Goor te Leiden eigenaar van de kopy, die in dat jaar van het restant een nieuwe titel-uitgaaf verspreidde.

[2] De bij de 5e en 6e aflevering behoorende [*Zaklijst van Nederlandsche landbouwproducten*] (1861) en de *Lijst van alle binnen- en buitenlandsche maten, gewigten en munten, met de onderdeelen en herleidingen* werden afzonderlijk in den handel gebracht. (*Nieuwsblad voor den Boekhandel* 7 Maart 1861 en 20 November 1862).

[3] „Van vele confraters ontvang ik terug de in losse bladen geleverde Ex. van Staring's *Schoolkaart voor de natuurkunde*, ten einde die op linnen te doen plakken.

„Ik meen echter in bedenking te moeten geven, dat men genoemde kaart, tot den prijs van *f* 5.— netto, dien ik bereken, gemakkelijk bij elken binder kan doen opplakken, en daar ik minder tot dat werk ben ingerigt, bleef ik liever van die aanvragen verschoond." (Advertentie in *Nieuwsblad voor den Boekhandel* 31 Januari 1861). — In een volgend nummer bevalen Van Egmond & Zoon, boekbinders te Utrecht zich voor het opplakken aan.

1860. Kruseman en Van Druten en Bleeker in hun recht te zijn, de eerste omdat hij de overtuigendste bewijzen kon overleggen, dat zijn vertaling ter verzending gereed lag en hij een contract had met zijn vertaler voor het geheele werk waaraan hij behoorde te voldoen, de ander op grond van het reglement der Vereeniging. Kruseman bracht de quaestie voor het bestuur der Vereeniging, dat met het oog op het reglement niet anders kon doen dan Kruseman in het ongelijk stellen: het Bestuur bood zijn bemiddeling aan om te beproeven of de zeer belangrijke schade voor Kruseman niet voorkomen kon worden, in geval hij zijn uitgave zou moeten intrekken. *L'union fait la force.* Van Druten en Bleeker traden in een schikking en lieten zonder eenige vergoeding Kruseman in het rustig bezit der betwiste uitgaaf [1].

Wat deze uitgaaf „dit belangrijk volksboek" beoogde, stond uitvoerig te lezen in het door den vertaler H. van Capelle onderteekende

PROSPECTUS. [2]

In de rij der wetenschappen, die door den volhardenden ijver van het menschelijk verstand van dag tot dag worden beoefend en allengs tot meerdere klaarheid worden gebragt, is er zeker geene, die meer verdient door ieder mensch gekend te worden dan de wetenschap van ons eigen leven. Het „ken u zelven," dat in gouden letteren op den tempel van Apollo te Delphi prijkte, moge al in den meest uitgestrekten zin de menschelijke krachten te boven gaan, het gedeelte van die zelfkennis, dat zich tot de verrigtingen van ons ligchaam bepaalt, waardoor wij leven en handelen, is meer toegankelijk voor ons beperkt verstand. Zonder die kennis van ons ligchaam blijft ook

---

[1] Een en ander uit het *Verslag van het Bestuur der Vereeniging over 1859—1860* blz. 4.

[2] Afgedrukt in *Zondagsblad* 6 Mei 1860 N°. 593.

[3] Advertentie in *Haarlemsche Courant* 4 Augustus 1860.

het overige gedeelte van onze zelfkennis in diepe duister- 1860.
nis gehuld; zij behoort aan deze vooraf te gaan. Zonder die kennis is ons streven naar gezondheid en naar een lang leven een tasten in den blinde, en het zaad, dat door gezondheidspredikers in kwistigen overvloed wordt uitgestrooid, zal eerst dan regt goede vruchten voortbrengen, zoo het in een bodem valt die op deze wijze is voorbereid. Hoe beter wij den aard van onze levensverrigtingen leeren kennen, hoe dieper blik wij leeren slaan in hetgeen er omgaat in het gezonde menschelijke ligchaam, des te minder moeite zal het ons kosten de gevaren te vermijden, die ons leven en onze gezondheid elk oogenblik bedreigen. De wetenschap, die ons daarmede bekend maakt, verdient dus waarlijk wel algemeen beoefend te worden; en *hij* mag voorwaar gezegd worden een nuttig werk verrigt te hebben, die de uitkomsten van die wetenschap in duidelijk verstaanbaren vorm voor ieder mensch bereikbaar maakt. Zulk een werk heeft GEORGE HENRY LEWES verrigt door de uitgave van zijne **Physiology of Common Life,** waarin hij op onderhoudende en duidelijke wijze de levensverrigtingen, behoeften en krachten van het menschelijk ligchaam beschrijft. Dat geschrift ook voor onze landgenooten algemeen verstaanbaar te maken heeft zich de ondergeteekende tot taak gesteld door eene Nederduitsche bewerking er van in het licht te geven onder den titel van: **ONS LEVEN, Handleiding tot de kennis van het menschelijk ligchaam, zijne behoeften en krachten.** Moge het gezonde denkbeelden verspreiden over een onderwerp, onder ons nog zoo weinig bekend en waaromtrent nog zoo vele dwaalbegrippen heerschen!

De uitgaaf schijnt, in weerwil van de gunstige beoordeelingen in *De schat der gezondheid* [1], het *Leeskabinet* [2] en de *Ge-*

---

[1] 1861 N°. 4.
[2] 1861 N°. 9 en 11.

1860. *neeskundige Courant* [1], slechts matig succes gehad te hebben; een nieuwe inteekening in 1862 geopend [2] had het gewenschte resultaat; er werden in het geheel bijna 600 exemplaren geplaatst; een volgende eigenaar [3] moest er in 1869 een derden druk van bezorgen.

Die goede uitslag was natuurlijk een spoorslag om meer op dit terrein van wetenschap te doen: *Lewes* was een voorlooper van *Macé*.

Bijkans al deze wetenschappelijke werken dekten hun kosten niet. Kruseman poogde, nu hij eenige jaren te voren met het *Album der Natuur* zijn orgaan verloren had, waarin hij op dit gebied werkzaam kon zijn, op breeder en grootscher schaal zijn vleugels uit te slaan; al waren het dan ook plannen, die niet verwezenlijkt zouden worden, de enkele opsomming van de werken, die hij in 1860 op dit veld van wetenschap ter vertaling liet registreeren, bewijst overtuigend, dat hij kracht voldoende in zich voelde om ook met dit nieuwe *decennium* in grootere mate zijn uitgeversgaven dienstbaar te blijven maken aan de verspreiding van juistere natuurkundige begrippen. Reeds in 1859 was een klein voorspel gegeven door het ter vertaling laten registreeren van Lardner *Chemistry for schools* (13 Januari), Flint *A practical treatise of grasses and forage plants* en Goadby *A text-book of vegetable and animal physiology* (9 Mei) en *Our farm of four acres* (15 September) van den betrekkelijk grooten stortvloed, waarmee hij de Commissie tot regeling van het vertalings-recht in 1860 lastig viel. Ik laat hier een volledige opgave volgen, getrokken uit de wekelijksche opgaven in het *Nieuwsblad*.

Fr. W. Farrar. *Julian Home*. Edinburg 1859. (6 Januari 1860.)

Ch. Darwin. *On the origin of species by means of natural selection*. Fifth thousand. London 1860. (26 Januari 1860.)

H. Pösche. *Das Leben der Natur im Kreislaufe des Jahres*. Braunschweig 1860. (28 Januari 1860.)

[1] 1861 N°. 45.

[2] *Nieuwsblad voor den Boekhandel* 20 Maart 1862.

[3] De Wed. J. C. van Kesteren en Zoon te Amsterdam.

W. H. Wills. *Old leaves gathered from Household Words.* 1860. London 1860. (8 Februari 1860.)

J. B. Friedreich. *Symbolik und Mythologie der Natur.* Würzburg 1859. (15 Februari 1860.)

Dr. A. E. Wollheim da Fonseca. *Mythologie des alten Indien.* Berlin 1856. (15 Februari 1860.)

A. Trollope. *Castle Richmond.* 3 vols. London 1860. (14 Mei 1860 voor A. C. Kruseman. — Vol. I. 19 Mei 1860 voor Gebrs. Binger. — Verlengd voor A. C. Kruseman 13 November 1860.)

Fr. Halm. *Der Fechter von Ravenna.* Wien 1857. (26 Mei 1860.)

Dr. H. Klencke. *Swammerdam oder die Offenbarung der Natur.* 3 Bde. Leipzig 1860. (26 Mei 1860.)

Fr. Halm. *Der Sohn der Wildniss.* 4e Auflage. Wien 1845. (2 Juni 1860.)

Mrs. Ellis. *Chapters on wives.* London 1860. (11 Juni 1860.)

Ch. Dickens. *The uncommercial traveller.* Uit *All the year round.* 1860 May London. (12 Juni 1860.)

Th. Babington Macaulay. *Critical and historical essays.* 5 vols. Tauchnitz edition. Leipzig 1850. (9 Juli 1860) om daaruit te vertalen alle stukken, waarvan nog geene Nederduitsche vertaling het licht zag.

Lord Macaulay. *Miscellaneous writings.* 2 vols. London 1860. (31 Juli 1860.)

Ch. Dickens. *The uncommercial traveller.* Uit *All the year round.* 1860 January and follow. London. (1 Augustus 1860.)

Studies of animal life. Uit *The Cornhill's Magazine.* Jan. 1860 London. (8 September 1860.)

Th. Mundt. *Graf Mirabeau.* 4 Thle. 2e Auflage. Berlin 1860. (18 September 1860.)

Die Trachten der Völker vom Beginn der Geschichte bis zum 19 Jahrhundert von A. Kretschmer und Carl Rohrbach. 1e Lfg. Leipzig 1860. (24 October 1860.)

Fr. Bremer. *Lifvet i Gamla Verlden.* 1r. Band. Stockholm. (22 November 1860.)

Ch. Dickens. *Great expectations.* Chapt. I. Uit *All the year*

1860. *round* N°. 48 1 December 1860. (29 November 1860 voor J. C. Gaade. — 29 November 1860 voor de Wed. Krap & Van Duym. — 30 November 1860 voor Kemink en Zoon. — 1 December 1860 voor A. C. Kruseman en voor G. T. N. Suringar [1].)

Een nauwgezette lezing van deze opgaaf voor zoover het wetenschappelijke onderwerpen betreft, doet duidelijk in het oog springen, hoezeer Kruseman er in die dagen op uit was de Nederlandsche boekenmarkt op de hoogte van zijn tijd te houden. Nog iets anders springt evenzoo in het oog: het zijn alle werken die de moderne natuurwetenschap huldigen, en met de onomstootelijke waarheid voor oogen hoe natuurwetenschap en Bijbel met elkander in lijnrechte tegenspraak zijn, volgt uit deze titelopgaaf ook al weer hoezeer Kruseman zich met hart en ziel aangesloten had bij de moderne theologie, hoezeer hij onder den invloed gekomen was van Huet. Oogenschijnlijk mag het dan ook wel bevreemding wekken dat juist de laatste uitgaaf die in 1860 verscheen lijnrecht tegenover die richting staat, de eerste aflevering van de *Kompleete dichtwerken* van Da Costa. Doch gereedelijk kan daarvan een verklaring gevonden worden.

Vervuld met de dankbare herinneringen aan zijn leermeester Bilderdijk, was Da Costa den 28 April 1860 tot hooger leven opgegaan. In het bijzijn van velen, waaronder Schimmel, Potgieter en Alberdingk Thijm [2] was hij in de Nieuwe Kerk te Amsterdam ter ruste geleid onder het orgelspel van Psalm 42, in zijn hedendaagschen verwaterden, lamlendigen vorm nog steeds omgeven door een glans van hetgeen Bourgeois met die verheven melodie bedoeld had.

---

[1] Het werk verscheen in 1862 bij Van Kampen, vertaald door C. M. Mensing.

[2] „Denk eens, sommigen hadden er zich over geformaliseerd, dat Alb. een R. K. in de kerk geweest was!! Moet de kerk met die begrippen niet vallen??" schreef Fred. Muller aan Kruseman den 4 Mei 1860.

Gij, hijgend hert aan de jacht nu ontkomen, 1860.
Dorst nu niet langer in brandende smart:
Ziet gij het Water des Levens niet stroomen?
Rust gij niet uit aan het Vaderlijk hart? [1]

Zooals bekend is liet Da Costa zijn naaste betrekkingen in minder gunstige omstandigheden achter. De redactie van *De Gids* als zoodanig, niet als bijzondere personen, wendde zich onder dagteekening van den 3 Mei 1860 met een rekwest tot den Koning, eerbiedig verzoekende, dat aan zijn weduwe, uit hoofde van de groote verdienste van den overledene op letterkundig gebied en hoe hij daardoor medegeholpen had aan den roem van Nederland, een jaargeld zou worden verleend [2].

Het kon wel niet anders of deze buitengewoon begaafde dichter met zijn streng afgebakende politieke en godsdienstige begrippen zou na zijn dood op vele en velerlei wijze uitgeluid worden. „Da Costa had iets universeels: iets dat — de menschelijke zwakheden er af gerekend — hem meer dan één mensch, een flaauw afbeeldsel deed zijn van den Heer en Meester, dien hij liefhad en bovenal iets algemeenmenschelijks, iets Hoogepriesterlijk-medelijdens en medegevoelends, dat hem ieder terstond deed begrijpen, aanvatten, in hem ingaan, dat hem een type deed zijn van het beroemde woord: *Tout comprendre serait tout pardonner*. Zoo was er ook in hem een element dat hem de vragen van De Génestet in zijn binnenste beter deed begrijpen, meer waardeeren, ja, tot op zekere hoogte meer deelen, dan men uit de verschijning en het woord van den publieken persoon en protesterenden geloofsgetuige zou vermoeden" [3]. Er verschenen vlugschriften van een ongenoemde[4], van Alberdingk Thijm, van Chantepie de La Saussaye, van Van Oosterwijk Bruyn, Potgieter schreef in *De Gids*,

---

[1] J. J. L. ten Kate. *De Nieuwe Kerk van Amsterdam* 2e dr. Amsterdam 1889 blz. 94. De dichter roept daar de schimmen van Vondel en van Da Costa aan.

[2] Brief van Fred. Muller 4 Mei 1860.

[3] Brief van Hasebroek 18 Juni 1862.

[4] *Ter gedachtenis aan Is. da Costa.* Amst. H. de Hoogh.

1860. Thijm in de *Dietsche Warande*, Tiele in *De Nederlandsche spectator* (1861) en ook Kruseman's *Zondagsblad* liet zich niet onbetuigd. Had Buijs eerst gewenscht, dat Kruseman zelf een woord van hulde in zijn weekblad zou schrijven, per slot van rekening was het Busken Huet die het deed, misschien wel de meest ongeschikte persoon, die gevonden kon worden om Da Costa, den streng en heftig orthodoxe naar waarde te schatten in de in die richting veelzijdige talenten door hem zoo overvloedig aan zijn geestverwanten ten toon gespreid. Het stuk staat te lezen in het nummer van 3 Juni 1860.

Den 28 Mei van dat jaar had de bekende Pinksterstorm zijn verwoestingen over Neerlands bosschen en dreven, dorpen en steden aangericht.

> Wat ons ontbreekt op dit Pinxter, mijn vrind,
> Niet de geweldig gedrevene wind! [1]

meende De Génestet. Naar aanleiding daarvan schreef de *pasteur* der Haarlemsche Walsche gemeente een artikel, dat Kruseman gedwongen het uit te geven, alles behalve beviel en dan ook niet opgenomen werd in de maandelijksche uitgave.

Haarlemmerhout, 3de Pinksterdag.

Na den storm. — Onfeestelijker Pinksterweder dan gisteren en eergisteren — en ook heden nog is er geen plekje blaauw, geen zonnestraal, aan den hemel — heeft onder onze tijdgenooten niemand tot hiertoe beleefd. Welk geplas en geblaas! En hoe aschgraauw zag alles er uit!

Doch onverhoeds overvallen heeft ons dit booze weder niet gansch en al. Een klein opstel in het laatste nommer van den *Heraut*, onder het opschrift „Extra-treinen", had ons reeds vrijdag te voren op het ergste gewapend en voorbereid. „De Kerk viert feest, omdat op den Pinksterdag de buitengewone, *extra* mededeeling des Geestes plegtig herdacht en de herhaling daarvan afgesmeekt

[1] Brief van De Génestet 28 Mei 1860.

wordt": dus luidde het ééne lid der antithese. En het andere lid: „Op den Pinksterdag worden *extra* pogingen gedaan om de zielen te verwoesten, door allerlei verstrooijingen iederen gunstigen indruk uit te wisschen, en het arme volk niet vol des Heiligen Geestes, maar vol sterken drank te doen zijn." Het slot was eene vraag aan het geweten des lezers: „Welke *extra* pogingen doet gij om aan het arme volk een redelijk, een zedelijk genot te bezorgen?" Die extra-smakelooze stijl, wij hadden er een voorgevoel van, die miserabele onnatuur, kon door de natuur niet ongewroken blijven. Dat zij, altoos blind in hare woede, in plaats van haar ongelijk te verhalen op de redactie van den schuldigen *Heraut*, al haren toorn heeft doen nederkomen op de hoofden van haar eigen kroost, op de lindeboomen achter ons huis, op de popels onzer bolwerken, op de beuken en eiken van onzen onnoozelen Hout. De Dreef ontgroend, tot zwarte thee verschroeid, de Spanjaardslaan ontbladerd, met stammen overkruist, door afgescheurde takken versperd, ach welk eene verwoesting! 1860.

Reeds Zondagmorgen, op den eersten dag van het feest, spelde alles onheil en mistroostigheid. Het plasregende, en wij woeijen naar de kerk: parapluie op schouder en de beenen onderuit. De ochtendtrein was aangekomen; doch uit de straten naar het spoorwegstation stroomde ons niet als naar gewoonte eene netgekleede menigte te gemoet. Niet één enkel groepje zulker blijmoedigen; nergens een zomerpakje, een pinksterbloempje, regts noch links. Onze Mei-tempelgang geleek een begrafenistogt in October of November. Meer dan twee derden der zitplaatsen in het kerkgebouw — op het kerkhof, hadden wij bijna geschreven — waren onbezet. Het orgel kuchte, de gemeente had het op de borst. Wij baden den plaatsbewaarder om een pinksterkooltje, doch te vergeefs: de stoven waren sints Paschen opgeruimd. De pinksterliederen kwijnden, mat en dof, en slechts de opstekende stormwind, buiten op het plein om de kerk, deed zijne loeijende bas-

1860. stem hooren. Halverwege de dienst kwam eene houten schutting, tijdelijk tegen een der hooge ramen in het koor gespijkerd en nu losgewrongen door den wind, met daverend geweld naar beneden storten. De planken sprongen op en dreunden op den steenen vloer; zoo dreunden en sprongen ook de harten der toehoorders op in hunne lijven. Het was de éénige emotie tijdens de gansche dienst. De preker zweeg voor een poos; en terwijl de ingebroken storm door het veroverd raam thans vrij naar binnen golfde, en door het koor zich een uitweg zocht naar het schip en naar de halzen der aldaar vergaderde gemeente, werd de leerrede hervat en zonder verdere storenis voortgezet. De wind kwam een weinig tot bedaren, en boette thans alleen zijn moedwil aan de gordijnen der regeringsbanken: het groene dundoek wuifde, woei op, en gunde den gemeenen man een anders zeldzamen blik in het allerheiligst der magistratuur. Wij verlieten het bedehuis, koud aan het hart, koud om de beenen, en met een stijven nek. Aan de kerkdeur, waar wind en regen de vertrekkende gemeente opwachtten en reeds de vuisten balden, stond een diaken met een zakje voor het Zendelinggenootschap. Een ongunstig oogenblik voorwaar. De Zendelingen op Java, hadden zij het dezer dagen niet warmer dan wij?

Doch eerst gisteren, op den tweeden Pinksterdag — en wij schrijven deze regels op het slagveld-zelf, in de Spanjaardslaan, met een omgewaaiden prachtboom tot lessenaar, helaas! — eerst gisteren is de groote slag ons toegebragt. De weemoedige kerkhofgang van zondagmorgen was slechts een voorspel geweest. En met dien zwaren slag, o mijne stadgenooten, bedoel ik niet het vervaarlijk gedruisch waarmede de kappen uwer keukenschoorsteenen, ongenoode gasten, op het uur des middagmaals uwe eetkameren zijn komen binnentuimelen. Ook niet het gerinkel van gebroken vensterglas langs uwe trappen naar omlaag en op het marmeren plaveisel uwer gangen en voorhuizen beneden. Grootscher, dichterlijker, indrukwekkender, en ach ook onherstelbaarder is het verlies waarvan ik spreek. Zij

kunnen er niet bij halen, het proza uwer aangebrande spijzen, 1860.
de hoekige wonden uwer stukgewaaide daken, de gruizels uwer alledaagsche pannen. Daar liggen ze neder, bij tweeën, bij drieën en vieren tegelijk, de ontwortelde koningen des wouds! Sommige zijn blijven staan met den voet in den grond, als vastgenageld, en hebben zich de armen van het ligchaam laten scheuren, hebben hunne kroonen prijs gegeven, liever dan te wijken voor den vijand. Doch geen is er, zelfs onder de gansch en al verslagenen niet, die niet in zijnen val alles heeft medegesleept wat hij konde. Het kwaadaardigst hebben zij zich gewroken aan den grond waarin zij wortelden. Met ijzeren klaauwen hebben zij zich aan hem vastgeklemd, vele schreden gaans in den omtrek. Tot bedekking hunner schande hebben zij zich onder het vallen eene borstwering van hem gemaakt, vele ellen hoog. En nog predikt de kuil dien zij in hem uitgroeven, door zijne wijdte en diepte, hoe noode zij den strijd hebben opgegeven en hoe wanhopig de worsteling is geweest. In een dier kuilen, vooraan in den Hertenkamp, met hunne ruggen naar den gevallen boom en zijne wijduitgespreide takken, houden thans de reebokjes Zandvoortsche kermis, en springen er haasje-over, de witte over de bruine, de dochter over de moeder, zeer indecent, zeer grappig, en niettemin innig melankoliek om aan te zien. Want ach, het was bij zijn leven zulk een schoone boom; en hij ligt daar zoo vernederd thans, zoo diep beschaamd, met het aangezigt voorover op den rijzenden grond!

En gij, mijn Beuk, mijn grootvorst onder de boomen hier, sieraad van den schoonsten viersprong in deze wonderschoone dreven; gij onder wiens armen door ik den weg en de weide, de regtlijnige vaart met de sierlijke brug, en aan den horizont het ongelijke duin; boven wiens hoofd ik den uitgespannen hemel; aan wiens voet ik het mos en de bloemen zoo menig keer heb bespied en als om strijd geprezen — zult ook gij op een onzomerschen Pinksterdag eenmaal, door een gewetenloozen stormwind, terwijl de bedompte kroegen volgepropt zitten

1860. met teleurgestelde handwerkslieden en wandelaars, en de moeders thuis de kinderen trachten zoet te houden wier feestdag hun bedorven werd, zult gij op uwe beurt, gelijk ditmaal zoovelen uwer jongere broeders, in de borst gegrepen en jammerlijk geschud en ter aarde worden geworpen? Nog staat gij pal, en ridderlijk hebt gij u gisteren gekweten. Gelijk een held met de spaanders zijner wapenen en wapenrusting, zoo hebt gij met uwe bladeren, met uw jeudig groen van nog geen veertien dagen oud, het slagveld overstrooid en bedekt. Doch mogt vroeger of later ook gijzelf door den storm worden aangetast en geveld, gelijk ik van den bloeddorstigen tiran die ons al onze lievelingen van het harte scheurt eerlang verwacht, ik zal uit erkentelijkheid, dit beloof ik u plegtig, en om de vele schoone oogenblikken die ik u aanschouwende heb doorgebragt, u eene uitvaart bereiden gelijk nooit aan éénigen gevallen boom op deze aarde wedervoer. Een rondgaande brief, ook in de dagbladen openbaar gemaakt, zal de treurmaar van uw afsterven alom verbreiden. Bijzondere uitnoodigingen zullen worden toegezonden aan alle regtgeloovige vereerders van Bouddha in Nederland, om het feest van uwe begrafenis met hunne tegenwoordigheid te vereeren. Geen natuurgodendienaar, geen naauwgezet pantheïst, zal bij deze plegtigheid mogen ontbreken. Wij zullen haar verheffen tot eene demonstratie van het Bouddhisme in deze gewesten. Daartoe zullen wij onder de Staadsraden, onder de Burgemeesters, en evenzoo onder de Braminen hier te lande, eene goede keuze van afgevaardigden trachten te doen. Wij zullen zorgen dat het bij uwe ter aarde bestelling aan geene lijkredenaars ontbreke. Ikzelf, op mijne beurt het woord nemend, zal mijne hand leggen op uw omgehouwen stam, en met indrukwekkende plegtigheid, met tooneelmatige opgewondenheid bijna: Rust zacht, zal ik zeggen, o gij ruischende zoon van het westen, bezielde zanger, ootmoedig belijder, weemoedig strijder, geduldig lijder, getrouwe getuige der naturerende natuur! En alle natuurdienaars om mij henen,

de gansche schaar der pantheïsten en bouddhisten, een ieder zal getroffen wezen door mijne bedrevenheid in de alliteratie. Oningewijden zullen tot dit begrafenisfeest niet worden toegelaten, tenzij als stomme toeschouwers. Niet slechts bedelaars en rijfelaars, gelijk meestal op de dorpskermissen, maar ook en inzonderheid alle niet-bouddhistische letterkundigen en dichters, zullen met de meeste zorg van deze plegtigheid worden geweerd. Aan niemand hunner zal de gelegenheid tot spreken of aangeboden of gelaten worden. Daarentegen zal er een stenograaf aanwezig en in werking zijn. Deze zal al onze eigen redevoeringen aanstonds opteekenen. En door de tegenwoordigheid van dien éénen man, mede een bouddha-genoot, zal het mogelijk zijn de geschiedenis uwer uitvaart, o Beuk, door de duizendarmige drukpers gekneed en vermenigvuldigd, in rouwgewaad te verspreiden over het gansche land. Wacht den naderenden storm dus rustig en gelaten af. Valt gij, men zal u wreken. 1860.

Cd. B. H.

Schoon Buijs als redacteur van het *Zondagsblad* Kruseman betoogde, dat eigenlijk wel niemand de toespeling zou begrijpen, griefde het hem toch hevig, dat in één zijner uitgaven zoo over dien dichter gesproken kon worden [1]. „Het spijt mij, schreef Kruseman den 11 Juni 1860 aan Potgieter, dat ik U een exemplaar van het *Zondagsblad* heb kunnen toezenden, waarin die verdorrende stormvlaag van C. B. H. giert. Dat nommer — waarom zou ik 't mij verhelen — is mij een doorn in 't vleesch. Als uitgever — helaas zoo vaak lijdzame machine! — heb ik moeten drukken wat eene officieële redactie mij van eene bekende en zich teekenende hand te plaatsen gaf; als vrij man begeer ik te zeggen open en kordaat dat een dergelijke caprice, te meer in een orgaan van mijne pers, mij pijn doet. De hooge achting en waardeering die ik den

[1] „Wat akelig stuk van Huet *Na den storm*, en dat voor een dominé foei!!" (Brief van S. J. van den Bergh 17 Juni 1860.)

1860. auteur even onverholen overigens toedraag, zal mij er nooit toe brengen om stilzwijgend of vergoelijkend en ontwijkend, adhaesie te geven aan dergelijk opstel. Wat afstand tusschen déze kwaadaardigheid en het nobel proza uit *De Gids* van Mei [1]."

En dat die woorden werkelijk gemeend waren, daartoe strekke ten bewijze, hetgeen Kruseman in zijn voorlezing over *Tollens*. — *Da Costa*[2] in December 1860 gehouden sprak:

„Uit dat graf [van Da Costa] rijst een magtige stem. Zij gewaagt van een Vorstelijken Zoon der Kunst, op wien het Nederland van volgende geslachten roem zal dragen als op zijnen Vondel en Bilderdijk; maar ze spreekt nog ernstiger van een ootmoedigen Zoon des Christendoms, die, altoos met de waarheid op het wezen, van wat voor hem de hoogste en heiligste waarheid was getuigde tot der dood toe. Ze dwingt tot ontzag, niet bij sommigen, niet bij velen, maar bij allen, die, hoe ook langs onderscheiden weg en streven, zoeken naar het hoogere. En zij wordt verstaan en gehoorzaamd. Want wie, aristocratie en armoede, liberaal en orthodox, katholiek en protestant, verouderd Holland en jong Holland, geestverwant of openlijk tegenstrever, thans een lauwer vindt om aan te dragen, ze worden alle, nu da Costa's strijd volstreden is, op zijn graf neêrgelegd in diepgevoelde en onverholen hulde."

Kruseman zou „een lauwer aandragen op Da Costa's graf." Een oogenblik dacht hij er over, op de jaarvergadering van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde (1860) een voorstel te laten doen tot oprichting van een gedenkteeken, bij nader inzien achtte hij dat toch onpractisch. Hij zou een ander plan verwezenlijken.

Zooals bij de bespreking der fondsveiling van 1857 gezegd is, had Kruseman toen zijn geheele fonds in veiling gebracht met uitzondering van die kopyen, waarvan hij een herdruk in voorbereiding had of die, welke hij kort te voren had aangekocht [3].

---

[1] „Een eenvoudig maar hartelijk woord." (Brief aan Gebhard 14 Mei 1861.)

[2] Kruseman. *Tollens. — Da Costa. Eene lezing.* (Haarl. 1861) blz. 46.

[3] Zie hiervoren blz. 403 vlg.

Die strikte waarheid is metterdaad toch onjuist. Zoo gaande- 1860.
weg toch was hij op het oogenblik van die auctie, ook door aankoop op verschillende fondsveilingen, in het vrij volledig eigendom gekomen van al de dichtwerken van Da Costa. Op de veiling waren ze niet in andere handen overgegaan: „'t is nooit mijn plan geweest, waren zijn woorden aan Da Costa [1], uwe werken te verkoopen, al moesten ze ook voorkomen op mijn universeelen catalogus. Ware er nooddwang geweest, dan had ik ze moeten laten varen. Maar zulk eene onverschilligheid jegens UwEd. en uw poezy zult u mij toch wel niet toedenken, dat ik met een kalm hart zou laten gaan wat ik nu bekennen mag dat mij innig lief is. *Uwe* Poezij te bezitten naast en met die van Bilderdijk is mij een eer en een trots, en 't is geen vleijerij als ik betuige, dat ik aan uwe werken mij te vaster gebonden voel naar mate ik u met heel mijn gemoed heb mogen leeren waardeeren en liefhebben. Ik *dank* u, dat UwEd. mij nooit in verzoeking hebt willen brengen om vóór het feit van den verkoop mij te uiten zooals ik nu doe uit volle hart. Geen oogenblik hebt u mij van den afstand willen terughouden, al begreep ik ligt, dat ik bij u onder verdenking moest komen van eenige koelheid voor uwe werken. Des te vaster blijven zij mijn eigendom, een eigendom waaraan ik méér hecht dan de materieele waarde alléén."

En dat het Kruseman ernst was met zijn zeggen, dat het hem een trots en een eer was Da Costa's poëzie te bezitten, bewees wel de aankoop voor *f* 300 van Tielkemeijer in November 1858 van Da Costa's *Lijden en heerlijkheid*, *Zit aan mijn rechterhand*, *Feestliederen*, *Dichterlijke krijgsmuziek*, *De leeuw van Juda* en *Kerst- en nieuwjaarsintreêzangen*. In Da Costa vereerde Kruseman boven alles den dichter, niet den partijman. „Het verraadt eene aan waanzin grenzende aanmatiging, schreef Schaepman, die als levend dichter wellicht het naast staat bij Da Costa, dat men Da Costa wil maken tot den zanger die uitsluitend aan de richting der genoemde organen [2] behoort.

[1] Brief aan Da Costa 6 October 1857.
[2] *Kerkelijke Courant* en *Standaard*.

1860. Dat is den dichter neerwerpen van het voetstuk, waarop zijn poëzie hem plaatste, een hervatting van het roemruchtig en even vroom als beschaafd bedrijf der Beeldstormers. Wie daar eere in zien kan, hij hebbe zijne eere" [1].

Door dien aankoop in 1858 had Kruseman den geheelen dichterlijken schat van Da Costa, zoo ver als verschenen, in zijn bezit. Toch zou het laatste groote gedicht, dat Da Costa zou maken en waarlijk niet zijn minste, hem ontgaan.

Kruseman's medestadgenoot, de uitgever J. J. van Brederode, had *Tien bladzijden uit de geschiedenis van Neêrlands roem en grootheid* op touw gezet, en daarvoor van Da Costa gekregen zijn *De slag bij Nieuwpoort*. De redenen waarom Da Costa ontrouw werd aan zijn eens aan Kruseman gegeven woord hem voortaan als de uitgever van zijn letterkundige werken te zullen beschouwen, moeten voor een deel hier verzwegen worden; alleen zij gezegd, dat Da Costa nog vóór het verschijnen van het gedicht er zijn leed over betuigde en het aan Kruseman zooveel mogelijk wilde goed maken. Hij schreef den 13 Februari 1859:

Zeer geachte vriend!

Volgens belofte gaat hierbij het HS. van mijn *Nieuwpoort*, dat tot overmorgen (Dingsdag) tot uwe dispositie is, dat is met vrijheid om het wien gij wilt (doch altijd in *uwe* handen en in een beperkten kring) voor te dragen — òf ook alleen met uwe waarde Echtgenoote te lezen. — Misschien zal het weder den onvruchtbaren lof van dat jongere geslacht wegdragen voor een vluchtig oogenblik. Gij weet hoe weinig prijs ik op dergelijke goedkeuring stelle (maak daar voor niemand een geheim van), die als *en cachette* gegeven wordt, en vooral (zoo ik vrees) zonder sympathie voor de bron waaruit mijne verzen vloeien, en het doel waarvoor zij mij gegeven werden.

Aan den Hr. Bilderdijk schrijft u, bij welzijn eerlang over het portret. Vergun mij evenwel bij herhaling nog

[1] *De Wachter*. Tweede jaargang, tweede deel. Haarl. enz. 1872 blz. 180.

een woord over het niet *geheel* onbillijke gevoel, dat zich bij dergelijke gelegenheden ook bij hem manifesteert. Voor *W. Bilderdijk*, voor *mij* (indien ik mij op betamelijken afstand er mag bijvoegen), is de miskenning van het groote publiek, de koudheid en ondankbaarheid van meer bevoegden eigenlijk een stof van blijdschap en eer. Wij weten waarom en voor wiens zaak zij ons te beurt valt. Maar voor de kinderen van den behandelden Dichter is er een groote hardheid in; — om hunne vaders zaak en roeping achteruitgezet, vergeten, miskend bij een ondankbare natie, hebben zij gedeeld in de vernedering, ja (wat B^k^. betreft) de ontbeering en schier armoede des Dichters, en zien nu elk materieel voordeel insgelijks van hen afvloeien. Ik geef hiermede aan B^k^. den zoon geen recht hoegenaamd, om de zaken van den uitgever *na* te rekenen, veel min daarvan rekenschap te vragen. Maar ik breng voor den nooit goed te keuren onwil, door onzen kapitein betoond, eene verontschuldiging in. — Ik voor mij herhaal het vrijmoedig: de Dichter zelve wordt, door dergelijk uitgeven als b. v. van mijn *Nieuwpoort*, niet alleen in zijn materieel belang (dat ik er duizendmaal voor over heb) niet gebaat, maar ook in zijn dichterlijk *succès* benadeeld, vooral door het verzuim van de uitgevers om het hunne te doen tot het doen waardeeren van onze schriften; ik spreek hier beide van proza en van poezy. — Zoo gul sprekende, gevoelt gij, waarde vriend, dat elke poging om hetgeen ik een verzuim noemde, goed te maken, mij thans eerder *beleedigend* dan *streelend* zou zijn. Gode zij dank, wij hebben (wij, die gelooven zeg ik) een beter troost dan het: *mihi et Musis* der Ouden, wanneer wij zingen *Voor God en ons geweten.* 1860.

Den volgenden dag antwoordde Kruseman:

14 Februarij 59.

WelEd. Gestrenge Heer!

Van de buitengewone en hooggewaarde gelegenheid om het handschrift van uw *Nieuwpoort* te lezen en voor te

1860. lezen, heb ik Zondag-avond in de huiskamer, met mijn vrouw alleen, een erkentelijk gebruik gemaakt. Vergun mij u te mogen zeggen, dat ik u daarvoor opregt *dank:* voor die vriendelijke onderscheiding en voor de genotrijke lectuur beide en evenzeer. Maar vergun mij tevens te verzwijgen, wat ik anders behoefte zou hebben om te zeggen, ten blijke dat ik tracht uwe poezy, voor zoo ver mijne bevatting reikt, te apprecieren — uw brief (ik wil de opregtheid niet te kort doen om den wille eener kleinmoedige beleefdheid) uw brief verbiedt het mij zelfs ten halve, waar UwEd. alle onvruchtbare waardeering *en cachette* van u afweert.

Die laatste woorden — ik voel het al schrijvende — zullen voor u den schijn hebben als voort te vloeijen uit een min of meer verdrietige stemming. En waarom zou ik het verhelen, dat ik mij smartelijk voel aangedaan. Het is ligt mogelijk, dat ik met eene zeer ongepaste prikkelbaarheid een gedeelte van uw schrijven gansch misverstaan heb — mogt het zoo zijn, hoe gaarne, hoe van harte gaarne leg ik bij u het hoofd in den schoot! Maar behalve uwe uiting, dat uw dichterrang niet begeert erkend te worden *en petit comité* waar de publieke organen zich schuldig maken aan de misdaad der ignorering, schijnt mij uwe grieve meer op den man af te worden daar, waar een deel dier schuld op uwe uitgevers wordt geladen en waar UwEd. — altijd gul en vriendschappelijk sprekende — mij persoonlijk toefluistert, dat een *thans* nog goedmaken van dit verzuim u eer beleedigend dan streelend zijn zou.

Ik heb mij zelven afgevraagd, in conscientie, naauwgezet beproevend afgevraagd, of ik mij dit jegens UwEd. te verwijten had? 't Zou mij nog meer pijn doen in 't hart, dan drukken op 't geweten; scherper grieven dan veroordeelen! Indien ik minder grooten prijs stelde op eene meer *intime* betrekking met u — die ik mij welligt al te aanmatigend zoo gaarne droom — indien ik alleen als *handelaar* in uw kring mijne plaats had en niet

tevens — mag ik het zeggen? — als dilettant, waarlijk 1860.
ik zou mij die halfgefluisterde uiting niet zoo aantrekken. Maar ik *kan* het niet helpen, dat ik welligt dwaas genoeg ben om tegenover mijne respective auteurs iets fijners te gevoelen dan alleen een materieel makelaarsschap, dan eene betrekking van cijfers, dan een *liaison d'argent*; en dat ik mij dáárom aantrek uw woord van *verzuim* jegens uw hoogen literairen rang. Zoo er ooit voorliefde in mij werkzaam was, 't was in de bezorging der uitgave van *uwe* en *Bilderdijk's* werken, welker waarde ik bewust ben te kennen, en te erkennen, intiem en openbaar, eerbiedig en warm, ook bij onderscheiden opvoeding in dogmatisch-kerkelijke (het zij in éénheid van behoefte naar religieuse!) rigting, een onderscheid, dat ik met alle ondergeschiktheid, met alle eerlijkheid tevens, vrij en onbevangen, niet verhelen mag. Ik heb eerbied en liefde voor uw arbeid, zooals ik heb voor dien van Bilderdijk, en voor den *uwen* te méér en te inniger, omdat ik het mij een *voorregt* schat met den Dichter ook den Mensch te mogen liefhebben en eerbiedigen. Heb ik alzoo *verzuim* gepleegd — verbied mij, bid ik u, *niet*, het te herstellen; veeleer, verpligt mij door mij den weg te wijzen, dien ik voorbijgezien heb ter waardeering in den lande van uw regtmatigen naam.

Voor de eer van Bilderdijk heb ik — ook in hoop op een voordeelige handelsonderneming — een *krachtigen coup* gedaan, dien zelfs 's Dichters eigen zoon roekeloos en half-onzinnig genoemd heeft; bij tienduizenden heb ik mijne prospectussen, met duizende guldens mijne colporteurs in den lande gezonden — en Bilderdijk's ignorering is nobel gewroken en mijne handelsoperatie daarbij met gunstigen uitslag gekroond: mijn pogen is geslaagd.

Wat kan ik voor u doen, om uw regt gehandhaafd te zien? *Om* dat te *kunnen* doen, heb ik, met groote opofferingen, ál uwe dichterlijke werken in kopyregt verzameld — dat was voor 't oogenblik alles, meende ik, waardoor uw uitgever zijne voorliefde toonen kon.

1860. Welligt heb ik, met de beste bedoelingen eene dwaasheid gedaan en tegen uw wensch gehandeld. Het hooge woord moet er uit — het zou zonder deze pijnlijke aanleiding anders *nooit* er uitgekomen zijn. Op de verkooping van mijn fonds had ik uwe kopyen zoo hoog gelimiteerd, dat er geen kooper voor zou te vinden zijn. Ik wist dit en begeerde niet anders. Maar na den afloop der auctie werd mij zijdelings een véél minder, maar lang niet verwerpelijk bod gedaan door Höveker. Dat heeft me een moeijelijken strijd gekost. Een voorstel van *dien* kant *kon* door u-zelv' geprovoceerd wezen. Maar als dat eens *niet* zoo ware — wat zoudt u van mij gedacht hebben, indien ik na mijne geuite voldoening dat ik eigenaar uwer werken *gebleven* was, met Höveker hadde onderhandeld? — Ik hield mij aan de betuiging uwer eigene tevredenheid en bleef eigenaar.

Maar nu — nu verbind ik het een met het ander, het voorstel van Höveker met uwe klagt, en doe de *ronde, goedgemeende,* ernstige vraag: acht UwEd. uwe werken in andere handen beter en begeert gij ze liever dáár — onverschillig om welke reden — welnu, vrij en vrank, dan wil ik mijne achting voor u ook door dien afstand toonen en stel ik uwe kompleete dichtwerken disponibel; *niet, waarlijk* niet uit mindere appreciëring, maar wel degelijk om te toonen, dat ik mij op geenerlei wijze, hoe dan ook, zou willen vergrijpen aan uw regtmatige eer of erkenning, maar ruim baan geven aan alles wat *uwe* voldoening zou kunnen vergrooten en mijne waardeering metterdaad bewijzen.

Heb ik u te bidden om dit antwoord aan de *beste* bedoelingen toe te schrijven? Die bedoeling is de betuiging van eene onveranderlijke hoogachting jegens U van

Uwen Dv. Dien^{r}.

A. C. Kruseman.

Da Costa's antwoord was een terugnemen zijner woorden; 1860.
vreezende zich niet goed uitgedrukt te hebben, of niet goed verstaan te zijn geworden, betuigde hij steeds Kruseman's hoogachting en vriendschap te blijven waardeeren. *De slag bij Nieuwpoort* verscheen. Huet leverde er een schitterend opstel over in de *Wetenschappelijke Bladen* [1] en, zooals bijkans van zelf spreekt, zou Da Costa zijn oordeel aan Kruseman daarover te kennen geven. Schoon *De slag bij Nieuwpoort* op dat oogenblik geen uitgaaf van Kruseman was, maar het eerlang wel zou worden, meen ik het niettemin van zeer veel belang hier *in extenso* af te drukken wat Da Costa naar aanleiding van deze recensie schreef [2]. Voor Kruseman zelf toch was *De slag bij Nieuwpoort* één der hoogste uitingen van de Nederlandsche dichtkunst, die hij zijn leven lang niet moede werd telkens en telkens weer te lezen en te genieten. Waar twee van zijn beste bekenden met hem zelf als tusschenpersonen in schermutseling geraakten over de inwendige waarde van dat dichtstuk, behoort de mededeeling daarvan buiten kijf te huis in een geschrift, dat Kruseman zelf wil behandelen.

> Ik ben aan die beoordeeling zeer gevoelig, allereerst om het loyale van zoo welwillende waardeering uit een overigens zoo volstrekt opposiet kamp. Maar dan ook voor het *gemotiveerde* van den toegekenden lof, die èn van den fikschen vorm, èn van de kritiek als schaduwzijde voor mij des te meer waarde ontleent. Ik heb geen plan, ook niet in dit vertrouwlijk schrijven op een *antikritiek* of verdediging. Uit een geheel objectief standpunt alleenlijk het een en ander tot opscherping en oefening.
>
> Het oordeel over den *Slotzang* zou ik schier volkomen

---

[1] 1859 Dl. II *Boekaankondiging* blz. 1. — Met veranderingen herdrukt in Huet's *Litterarische fantasien en kritieken*. Haarl. z. j. Dl. XIV blz. 66.

[2] Brief van Da Costa 6 Juni 1859. — Daar een mij onbekende hand eenige potloodaanteekeningen bij dezen brief heeft geschreven, ben ik niet zeker, dat deze geheel ongebruikt of onuitgegeven is.

1860. kunnen onderschrijven [1]. Ik zou alleenlijk eene gunstige uitzondering voor enkele coupletten kunnen vragen, als b. v. de twee laatsten. Maar wat het geheel, als zoodanig

[1] „De slotzang, een dier lyriesche einduitboezemingen op de zangmaat van het aloud Wilhelmus van Nassouwe, waaraan de lezers van Mr. da Costa's politieke gezangen zich gaarne door hem, en reeds vóór hem door Bilderdijk, hebben laten gewennen, laboreert — het woord moet er uit — aan gedachteloosheid, in den zin van armoede van denkbeelden. „'t Geheim van allen zegen," lezen wij aldaar in de zevende strophe, en dit is tevens het geheim of de heerschende gedachte van het gansche lied:

't Geheim van allen zegen
(Oranje en Neêrland! hoor 't)
Is in Gods vrees gelegen,
Zijn dienst, Zijn gunst, Zijn woord!

Is dit denkbeeld, ik wil zeggen deze gemeenplaats, is zij rijk genoeg om er tien coupletten behoorlijk mede te stofferen? Ja, zal men zeggen, op het standpunt des dichters. Want het is bekend genoeg dat het denkbeeld der „vreeze Gods" in verband met staatkunde en geschiedenis alles behalve volgens hem eene gemeenplaats, dat deze veeleer bij hem de bezielende gedachte is van een volledig stelsel van historiesche en politieke beschouwingen. Niet onmogelijk; doch is hiermede de gemeenplaats verheven tot den rang van poësie? Dat de vreeze Gods het beginsel der wijsheid is: niemand ontkent het; allerminst de schrijver dezer aankondiging; en aan het slot of in den loop van een zedekundig geschrift, gelijk het Bijbelsche boek der Spreuken of van den Prediker, zal deze gedachte in ieders oog op hare plaats zijn en in hare volle schoonheid uitkomen. Niet alzoo evenwel in een dichtstuk. Wat een gedicht bezielt, wat uitdrukking en beteekenis geeft aan de taal waarin het is vervat, behoort geene verklaring noodig te hebben uit de bijzondere meeningen van den dichter in zake van geschiedenis of politiek, maar moet in zichzelf veelbeteekenend en gewigtig zijn. En wanneer nu de slotzang van Mr. da Costa's „Slag by Nieuwpoort" aan gedachten geen anderen inhoud heeft als dezen: Laten en Nederland en Oranje zich herinneren dat het geheim van allen zegen voor vorst zoowel als voor vaderland gelegen is in de vreeze Gods — dan staat, om reden dat deze vermaning uit hoofde van hare algemeenheid tevens alles en niets beteekent, 's lezers dichterlijk gevoel hiertegen op. Of laat mij liever zeggen: aan het einde gekomen van een slotlied welks vinding hij bewonderd [*sic*] en waarvan hij zich daarom groot genot had voorgesteld, is aanmerkelijke teleurstelling 's lezers deel." (Saamgesteld uit blz. 7, 12 en 13 der *Wetenschappelijke Bladen*. Vgl. blz. 78 der *Fantasien*.)

betreft, ik acht met den Heer B. H., dat het in de uit- 1860.
voering aan het denkbeeld niet voldoet. Niet omdat de *heerschende gedachte* te arm zou zijn om er tien couplet-ten mede te bezielen, maar omdat de waarheid daarvan met enkele fiksche trekken in bijzonderheden uit de *latere geschiedenis* (desnoods in *contrast* gebracht met onzen eigenen tijd) had kunnen en moeten bezongen of wilt ge poëtisch gedemonstreerd worden. Dit heeft de Heer B. H. uitnemend gevoeld.

Niet ten gevalle *mijner* poezy, maar ten gevalle van *de* poezy, als kunst, moet ik daarentegen protest aanteekenen op enkele punten van eenig gewicht. 1e Het *Verslag* kon misschien een betere keus gedaan hebben voor *citaten*. B. v. de *catalogus heroum*, die velen als mij zelven als proeve van epische schildering geïnteresseerd heeft; — of het ruitergevecht en het gevaar met het straks gevolgde ontzet van Gr. Lodewijk Gualthe. Ik heb evenwel vrede met de aanhaling van de plaats: *Philips Willem*. 2e Moet ik opkomen tegen de miskenning van den éénheid van het dichtstuk. Het verwondert mij, bij den fijnen smaak en ruimen blik van den referent, dat hij van den dichter heeft kunnen vorderen eene *beschrijving* van den slag, en daarin dan de eenheid van het stuk gewenscht kan hebben. Wij bewegen ons hier toch niet op het verouderde genre van *descriptive poezy*, maar op *historisch* of, wilt ge, *episch* terrein. En op dat terrein ligt de éénheid èn hooger èn dieper. Heeft de Heer B. H. dan niet gemerkt, dat de dichter den slag bij Nieuwpoort heeft opgevat, en op dat terrein opvatten moest, als een groot *verschijnsel* in het middelpunt (niet *chronologisch* bloot, maar *pragmatisch* beschouwd!) van geheel den tachtigjarigen kamp? Heeft hij niet gemerkt, dat voor mij het *hart* der gebeurtenis, de *ziel* van het dichtstuk wel degelijk boven, buiten, of liever *achter* dat *oogenblik* der bataille moest liggen? dat het dichtstuk, tot omtrek hebbende geheel den vereenigden strijd van Nederland en Oranje zich eindelijk *concentreert* op den dag van 2 Julij

1860. 1600? Mij is toch de plaat slechts de aanleiding tot het vers en zijne conceptie; en dat kon toch mijne gedachte niet zijn de geheele bataille, bij wijze van toelichting der gravure, *ab ovo ad malum* te beschrijven. Daarom dan ook waren nevens de dubbele wapenschouwing, twee of drie greepen in de bataille zelve genoeg; het ruiterijgevecht, de worsteling in de duinen, de laatste worsteling. Meer te geven ware geweest als Voltaire zegt *le secret d'ennuyer est celui de tout dire.* Mij dunkt, de schrijver van bladz. 4 [1] der *aankondiging* kan dit gevoelen, ja moet dit toestemmen. (In het voorbijgaan: een *diergelijke* eenheid heeft ook mijn *Hagar*, die niet moest zijn eene beschrijving van Hagar's personeele geschiedenis, maar de prophetisch-historische voorstelling van de belofte aan haar zaad, haren Ismaël en men heeft mij, zeer ten onrechte, die gedwongen herhaling: *de moeder Israëls*, verweten. Maar daarin ligt juist de sleutel der *éénheid.* In de *Nieuwpoort* zijn de overgangen meer geleidelijk. Maar ook daar is het woord van de *tekst*, slechts de aanduiding van een groot geheel daarbuiten en daarboven, maar ten slotte daarin geconcentreerd.) 3e. Ik mag ook den geëerden referent niet toegeven het verwijt van duisterheid. Die duisterheid ligt in de onbekendheid met feiten, die zeker! niet ieder lezer gehouden is te weten, maar die daarom de dichter niet uit de sfeer *zijner* inspiratie kan of mag verbannen. Ik protesteer *ten sterkste* tegen den grondregel bl. 10. r. 24 en volg [2]. Die

[1] [Helmers als dichter der „Hollandsche Natie"] toont aan de poësie reeds daardoor de dienst te hebben opgezegd, dat hij door overdreven forschheid zijner uitdrukkingen onze verbeelding op non-activiteit stelt, haar niets te doen overlaat, en aldus dien liefelijken *demi-jour* onmogelijk maakt, die de eigenaardige lichtgloed is van het tooverland der poësie. Om waarlijk dichter te zijn moet men als Goethe ontvangen hebben:

Aus Morgenduft gewebt und Sonnenklarheit,
Der Dichtung Schleier aus der Hand der Wahrheit."

[2] „In den regel maakt elke dichterlijke zinspeling op feiten wier kennis niet ligt binnen den kring der algemeene beschaving, elke zin-

regel zou — van wege de subjective onbekendheid van den lezer, Homerus, Virgilius, Milton, Shakespeare, ja wien niet? met een vonnis van *ondichterlijk!* slaan. — De dichter mag de feiten, die hij opneemt, bekend *onderstellen*, of *vorderen* dat zich de lezer daarmede bekend make. Daarin komt hij gaarne met aantekeningen (hier waarlijk nog al uitvoerig!) ten aanzien van min algemeen notoire bijzonderheden den lezer te hulp. Maar dan ook nog geen lezer meer klagen over de h e m *vreemde* feiten, waarop gezinspeeld wordt. De dichter heeft recht op een *tweede* lezing, na kennisneming van de toelichting. Heeft ook de schilder, heeft ook de componist niet op dezelfde *nadere* beschouwing of kennismaking recht? En waar zou het met ons genot van de klassieke poëzy heen, indien men de mannen, die ik zoo even noemde, maar zoo bij een eerste lezing kon verstaan en smaken, als of het b. v. het volkslied van Tollens, het Britsche *God save the King*, of de Fransche *Marseillaise* gold? 4e *Mendoza* moest uitvoerig geschilderd worden, als de in alle opzichten *eminenste* persoon van de tegenpartij, een allezins merkwaardig man, wiens gevangenneming een keerpunt in de bataille is geweest en ook overal in de schilderstukken op den voorgrond staat. Zijn persoon, maar ook zijne genealogie is hoog poëtisch; ik mag geen berouw hebben over geheel, of gedeelte, van geheel deze partij, tot waar zij over het oudste en nieuwste Spanje heen terugkeert in de zanden van Nieuwpoort. 5e In de regels: *Ontzachlijk gulden jaar* is, met een weinig[???] in de overlevering met het oog op de geschiedenissen van 1500, 1517, 1566 niet 1860.

---

speling derhalve tot wier regt verstand eene opzettelijke aanteekening noodig is, op mij den indruk van te zijn ondichterlijk, onbestaanbaar met de eischen der poësie. In den regel — met toelating dus van een zeker aantal uitzonderingen — moeten alle bestanddeelen, alle bijzonderheden van een gedicht als de „Slag by Nieuwpoort", verklaard kunnen worden of uit die mate van kennis aan de vaderlandsche geschiedenis die aan geen beschaafde ontbreekt, of uit den loop van het dichtstuk-zelf."

1860. *Sibyllynisch.* Doch meer dan genoeg ter bescheiden *rencontre* van bedenkingen, met zooveel smaak en talent door den hier zoo gantsch onpartijdigen referent geopperd. Als gezegd is, gij hebt volle vrijheid aan dien heer deze mijne (leesbare of sibyllynsche?) bladzijden mede te deelen. Wij blijven overigens op vroegere distantie ten aanzien van de hoogste en gewichtigste aller quaestien. Distantie? neen! want zoo ergens dan is het hier: *les extrêmes se touchent,* en ik wanhoop niet (met God!) dat een stap verder op het gebied van *zijne* rede hem nog eens voeren zal tot *mijn* geloof! Dan moge hij niet *Da Costa's* Muze, maar *Da Costa's* eenige hoop in leven en sterven liefhebben, en, om Diens wille, ook den dichter en zijn streven.

De lezer moge mij deze uitweiding over een werk, dat niet bij Kruseman verscheen ten goede houden; het hooge belang van dezen brief van Da Costa wettigt een mededeeling daarvan alleszins. Het is toch bekend, dat Da Costa in zijn brieven zeer terughoudend was en hier, hier vertoont hij zich in zijn volle kracht als literair kunstenaar, die open en nobel de opmerkingen van zijn heftigen tegenstander op theologisch gebied waardeert en — voor een deel zelfs huldigt. Da Costa en Huet, de empirische en de theoretische dichter in tweegevecht over de bedoeling der poezie in de technische doorwerking van een dichterlijk denkbeeld!

Ook daarom echter mag deze uitweiding gewettigd zijn, omdat *De Slag bij Nieuwpoort* wel is waar Kruseman's eigendom niet was, maar wel degelijk werd. De lauwer toch, dien hij voornemens was aan te dragen op Da Costa's graf, zou geen andere zijn als die, welken hij Bilderdijk betoond had, en was bij de *Bilderdijk* Da Costa de behartiger der nalatenschap, voor de *Da Costa* werd Hasebroek, de vriend des dichters bereid gevonden de treurige maar gewijde taak op zich te nemen, de nagelaten dichterschat van den zanger naar tijdsorde te regelen, van de noodige aanteekeningen te voorzien en het algemeen toezicht te houden over de uitgaaf van de

Kompleete dichtwerken. Mr. A. da Costa, de zoon van den gestorven zanger, werkte van harte mede, stelde voor *f* 500 nog onuitgegeven gedichten ter beschikking van Kruseman, den bezitter van de geheele gedrukte dichterlijke nalatenschap [1]; „geheel", want door een *coup d'état* had Kruseman in Augustus 1860 [2] van Van Brederode voor *f* 2000 aangekocht de 350 exemplaren van de zeven eerste afleveringen en 500 platen van de drie laatste afleveringen der *Tien bladzijden*, alleen om de *Nieuwpoort* te bezitten. Acht en twintig April 1860 was Da Costa overleden en nog voor het einde van het jaar verscheen de eerste aflevering (64 bladzijden) van Da Costa's *Kompleete dichtwerken* [*uitgegeven onder toezigt van* J. P. Hasebroek], ongeveer te gelijker tijd dat het Nederlandsche volk, den 24 December 1860, zijn dichter Tollens in een metalen afbeelding en een feestcantate door Bogaers huldigde; „met eerbiedigen weemoed" [3] zag de uitgever die eerste aflevering voor zich liggen. 1860.

In tweeërlei opzicht moet de aandacht gevestigd worden op het feit, dat acht maanden na 's dichters begrafenis die eerste aflevering verscheen en wel in de eerste plaats om den spoed, waarmede de voorbereidende maatregelen, het verzamelen en voorloopig chronologisch rangschikken geschiedden; dat getuigt

[1] Brief van Mr. A. da Costa 5 September 1860.

[2] Deze voorstelling van de zaak stelde ik uit verschillende gegevens saam; daarmede klopt echter niet het *Nieuwsblad* van den 3 Januari 1861, waar onder de „Jongst verschenen boeken" voorkomt: „Tien bladzijden enz. 2e Bladzijde. De Watergeuzen door J. J. L. ten Kate. Haarlem. J. J. van Brederode (A. C. Kruseman)", en van den 4 Juli 1861, waar onder hetzelfde hoofd vermeld wordt: „Tien bladzijden enz. 10e Bladzijde. Oranje bij Bautersem. Door W. J. Hofdijk. Haarlem. J. J. van Brederode." In overeenstemming daarmede is een exemplaar in mijn bezit in afleveringen met de gesteendrukte omslagen, welke allen het adres van Van Brederode vertoonen.

Deze mededeelingen strooken niet met mijn andere bronnen; ik houd mij echter vast aan het aangehaalde schrijven van Mr. A. da Costa van den 5 September 1860, waaruit blijkt dat toen reeds de geheele serie van de *Tien bladzijden* inderdaad Kruseman's eigendom was door aankoop van Van Brederode.

[3] Brief aan Potgieter 19 December 1860.

1860. van ijver en in de tweede plaats op het feit, dat Kruseman het waagde de eerste aflevering op zulk een ongunstig tijdstip uit te geven als het einde van een jaar: dat getuigt van zelfvertrouwen, van geloof in het publiek, dat *Bilderdijk* gekocht had en nu zijn leerling Da Costa wel niet ontrouw zou worden. Maar daarin zou Kruseman zich bedriegen; de uitdrukkelijke mededeeling op de bijgevoegde factuur, dat de boeking op rekening van het volgende jaar 1861 zou geschieden [1], zou blijken niet het gewenschte tegenwicht te leveren.

Dat Kruseman zich juist tot Hasebroek wendde, kan geen bevreemding wekken. Of hij òf Beets waren tot dien arbeid de aangewezen personen en in gemeen overleg met Da Costa Jr. viel de keus op den Amsterdamschen predikant. „En nu, waren Jonathan's woorden [2], wat zal ik antwoorden op de vriendelijke en warme woorden die uw jongste schrijven bevat? Ook ik herinner mij regt goed onze eerste relatie bij de uitgave van de *Klokkentoonen*. Sedert verloren wij elkaâr wat uit het oog. Gij vervuldet met eere uwen loop, en kwaamt op de uitstekende plaats, die gij als aan het hoofd van den Vaderlandschen boekhandel inneemt. Ik kwam in mijn weg daar waar ik nu ben. Daar komende ontmoette ik, o hoe menigmaal! uw naam op de lippen van onzen Da Costa, die niet uitgesproken was van het genoegen dat hij in de relatie en omgang met u vond. In hem naderden wij reeds eenigszins elkander, en zie! nu komt het eindelijk zóó uit, dat zijn diep betreurd afsterven ons nog wederom, en wel zeer nabij elkander plaatst. Met genoegen ook van mijn kant hernieuw ik nu de oude betrekking thans geheiligd door ons beider liefde tot den grooten en braven man, dien wij beide èn betreuren èn wenschen te vereeren, ook in zijn graf."

Moeielijkheden als bij de kompleete *Bilderdijk* waren hier niet te overwinnen. Het verschijnen der afleveringen kon regelmatig zijn voortgang hebben zonder telkens bezwaren van letterkundigen of poëtischen aard te bieden, welke een vrij

---

[1] Advertentie in *Nieuwsblad voor den Boekhandel* 28 Februari 1861.
[2] Brief van Hasebroek 6 November 1860.

omvangrijk onderzoek vorderden; de dichter toch, wiens ge- 1860.
heele dichterlijke nalatenschap hier uitgegeven werd, was te goed bekend aan den uitgever en aan de verzorgers dan dat zij bijkans niet reeds *a priori* zouden weten hoe bij voorkomende bezwaren te moeten handelen.

Het eenige punt dat even vermelding verdient is dat, anders als bij de *Bilderdijk*, niet de systematische maar de chronologische rangschikking gekozen werd [1] en het niet aangenomen aanbod van Ising [2], die voor de *Kompleete dichtwerken* wilde afstaan twee improvisaties van Da Costa over Lukas II vs. 40—50, en Lukas I vs. 1—4, waarvan hij stenographisch verslag had gehouden [3].

Het is aan twijfel onderhevig aan wien de palm moet toegekend worden in de mate van waardeering der uitgaaf, aan Kruseman of aan Hasebroek. Het tweede deel was voltooid en Hasebroek schreef [4]: „Uwe zorg voor het dichterlijk overblijfsel, de letterkundige nalatenschap des onvergetelijken is zelve een schoone bloem op zijn graf geplant. Het beste monument:

Wilt ge eens grafteekens praal?
Neem zijn eigen metaal!.....
Breng de zwervende blaadren te zamen! [5]

„Het geschiedt voor den leerling, wat voor den Meester geschiedde, en weêr doen het „de persen van de Nederlandsche „bakermat der drukkunst!" Eere aan die persen! Eere aan de hand die de bladeren zamenbrengt, dat zij waarlijk een gedenkstuk zijn." En evenzoo bij het voltooien van het derde en laatste deel [6]. „Ik hoop dat meester en arbeiders die ook deze wel-

---

[1] „Wij gelooven, dat zij verre de voorkeur verdient boven eene systematische classificatie der verschillende genres." (Zimmerman in *De Gids* 1861 Dl. I blz. 135.)

[2] Brief van Ising 24 Maart 1861.

[3] Verkort afgedrukt in *De Tijdstroom*. Tiel 1859 blz. 139—146 en 245—258.

[4] Brief van Hasebroek 2 Mei 1862.

[5] Vgl. hiervoor blz. 392.

[6] Brief van Hasebroek 31 October 1862.

1860. luidende klok met het *Soli Deo gloria* op het voorhoofd gegoten hebben, haren galm luide en vrolijk over alle hoofden heen mogen hooren klinken en er zich verheugen als die galm bij velen een weêrgalm in de harten verwekt."

Evenzoo uitte Kruseman zich bij het voltooien der uitgaaf aan Da Costa's zoon [1]. „Zie hierbij het laatste deel. Zooals ik in der tijd met een gemengd gevoel van voldoening en weemoed het laatste deel van Bilderdijk's *Dichtwerken* in de handen van uwen vereerden vader legde, zoo klopt me op dit oogenblik het hart, nu ik het laatste deel van de zijnen aan u en uwe moeder toereik. Ik ben er dankbaar voor, dat ik ook dit werk van eerbied heb mogen volbrengen: ik heb mijn offer gebragt aan een ontslapene, wiens nagedachtenis ik met liefde en eerbied in 't hart draag!

„En daarmede is onze taak, hierin, afgeloopen. Wij hebben een gewijd werk gedaan, en ik behoud de aangenaamste herinneringen van ons gemeenschappelijk en vriendschappelijk arbeiden. Onze betrekking is er eenigszins naauw en innig door geworden. Gun het mij dat ze blijve! Sinds achttien jaren heb ik van tijd tot tijd den drempel van uw huis betreden; ik heb er lieve herinnering liggen; er afscheid van te nemen met het laatste blad van het werk uws vaders — het zou me bitterder vallen dan ik uiten wil. Aan de groote momenten op die studeerkamer beleefd gedurende dat groote tijdvak van jaren, heb ik aandeel; ik geef dat regt niet op, want het is een deel van mijn leven dat me innig lief is."

Evenals de *Bilderdijk* gesierd werd met een portret van den dichter, deed de kompleete *Da Costa* in Januari 1863 haar intree in de wereld met de afbeelding van dien zanger. Daarbij waren bezwaren te overwinnen. Een absoluut goed portret van Da Costa bestond niet. Kruseman wendde zich tot Israels, die de taak aanvaardde uit de voorhanden afbeeldingen een compilatie te maken, waarin hij naar wensch slaagde. Op verzoek van den artist belastte Rennefeld zich met het graveeren.

En bij die overeenkomst met de *Bilderdijk* ook nog deze,

[1] Brief van Kruseman November 1862.

dat waar Da Costa een afzonderlijk deel wijdde aan dien dichter, ook Hasebroek in een *Overzigt van het leven en de werken des dichters* een appreciatie leverde van Da Costa. 1860.

Behalve met deze kompleete editie trad Kruseman, als handelaar, ook nog anders op in zijn waardeering van Da Costa. Na het overlijden van Da Costa hadden Van Lennep, Potgieter, Schimmel, Alberdingk Thijm, Royer en Zimmerman zich tot een commissie vereenigd om op het graf van den overledene een eenvoudig en bescheiden monument te plaatsen. De Kerkeraad der Nederduitsch Hervormde Gemeente van Amsterdam verleende haar toestemming, maar trok die vergunning in October 1861 weer in [1]. Onderwijl was Royer reeds aan het modelleeren van een buste geweest; een pleister-model daarvan werd ten toon gesteld en Kruseman belastte zich kosteloos met de aflevering van afgietsels à *f* 25 per stuk, waartoe hij in April 1864 in een kleinen kring circulaires verzond.

Wat nu de eigenlijke handelszijde der uitgaaf aanbelangt, in vele opzichten de evenknie van de *Bilderdijk* was zij het niet als speculatie. Integendeel, bij inteekening werden er slechts 421 exemplaren d. i. een vierde van het getal der Bilderdijk-inteekenaars, geplaatst; de helft der kosten werden nog niet gedekt. Een nieuwe inteekening in Januari 1864 opengesteld, schijnt niet veel succes gehad te hebben.

De *Dichtwerken* bleven Kruseman's eigendom tot 1867. Op de fondsveiling van den 9 Juli 1867 — dezelfde waar ook de *Bilderdijk* van eigenaar verwisselde — gingen de 780 restant exemplaren, 6394 exemplaren van de afzonderlijke dichtbundels met het kopyrecht van een en ander voor *f* 3120 over aan Schadd en Koster [2]. Die verkoop, later betreurde Kruse-

---

[1] Vgl. J. ten Brink. *Geschiedenis der Noord Nederlandsche letteren in de XIXe eeuw*. Amst. 1888 Dl. I blz. 135. Hasebroek, daar als lid der Commissie genoemd, komt niet voor op het afschrift van het request aan den Kerkeraad in het archief van Kruseman.

[2] Op de fondsveiling van den 17 Februari 1870 ging deze kopy van Schadd over in handen van D. A. Thieme, die drie jaar later de 133 resteerende exemplaren van de roijaal-octavo editie in 3 deelen en 1264 exemplaren van de post-octavo uitgaaf in 4 deelen, met nog 5 andere

1860. man haar innig. „Mijn verkoop van deze heerlijke kopy is een misdaad geweest, gepleegd aan de mij zoo dierbare nagedachtenis van den Dichter en een vergrijp aan mijn eigen belang. Ik had deze nalatenschap niet mogen en moeten vervreemden en tevens begrepen hebben, dat Da Costa eenmaal zou *moeten* gewaardeerd worden, gelijk uit den verkoop van latere editiën gebleken is" [1].

Die waardeering van het geniale talent van den dichter bleef Kruseman heel zijn leven bij en het kan dan ook geen verwondering wekken, dat hij op verzoek van de Vereeniging „Da Costa" met Beets, Hofdijk, Ten Kate, Pierson, Schaepman en Alberdingk Thijm zitting nam in eene eere-comitée om den 25jarigen sterfdag van den dichter te herdenken en in die qualiteit den 28 April 1885 in Felix Meritis tegenwoordig was bij de georganiseerde huldetooning [2].

Zijn vereering voor Da Costa evenals voor Bilderdijk bleef onverminderd [3] en het is dan ook wel de moeite waard hier er op te wijzen, hoe merkwaardig het verschijnen van hun kompleete *Dichtwerken* samenviel met het groeien en bloeien van het uitgeversbedrijf. De groote periode, die, waaraan Kruseman zijn eigenlijke beroemdheid ontleent, ving aan met de *Bilderdijk* en eindigde vrijwel met de *Da Costa*, want in 1863, kort na het voltooien der *Da Costa*, trof den uitgever de huiselijke ramp, die hem den moed ontnam om plannen aan te durven, waar hij vroeger niet zou tegen opgezien heb-

---

titels van Da Costa (samen 1143 exemplaren) voor de voor die dagen aanzienlijke som van *f* 3870 weer terugverkocht aan Schadd. (*Nieuwsblad voor den Boekhandel* 7 en 11 Maart 1873.) Schadd begon er een half jaar later een nieuwe uitgaaf van in 28 afleveringen van 3 vel à *f* 0.12½.

[1] *Bouwstoffen* Dl. II blz. 44.

[2] *Haarlemsche Courant* 30 April 1885.

[3] Met Mr. H. Gerlings Cz., den Haarlemschen stadsbibliothecaris en W. van Walré, den zoon van Jan van Walré, Bilderdijk's dichtervriend uit zijn laatste jaren, komt Kruseman's naam als derde Haarlemmer voor op de oorkonde, die vervaardigd werd van de plaatsing van een gedenksteen in Bilderdijk's woning te 's-Gravenhage in 1867.

ben, ja, waarvan hij zich vroeger als wetenschappelijk uitgever roem en eer had voorgespiegeld, de uitgave van het *Woordenboek*. En nog in dit jaar 1860 was het zijn vaste voornemen, de verborgen schatten van de Nederlandsche taal met zijn adres het Nederlandsche volk te vertoonen, daarvan getuigde hij ten derde male door het uitgeven van het door De Vries gestelde *Verslag der redactie van het Nederlandsch woordenboek* (*1856—1860*) waaraan hij twee jaar later in 1862 het vierde *Verslag* (*1860—1862*) zou toevoegen. 1860.

Een paar briefwisselingen uit 1860 verdienen nog vermelding. In de eerste plaats het volgende ongedateerd schrijven van mevrouw Bosboom:

> Zoo als ik U beloofde, heb ik gedaan. In ernst overwogen of ik er licht in zag te volvoeren het werk dat U mij wenschte op te dragen. Maar — hoe zeer ik er ook tegen op zie, het U te belijden, hoe pijnlijk het mij ook is *U* iets te moeten weigeren wat in mijne magt schijnt te staan, ik durf, ik mag dit wigt niet op mij nemen. Ik ben bijna zeker dat mijn geest niet minder dan mijn ligchaam buigen zoude onder dien last als ik dien eens op mij genomen had. De hervorming met haar begin, voortgang en uitkomsten tot op onzen tijd, dien tijd ingesloten, te schetsen, hetzij dan in historische tafereelen of in anderen minder aanschouwelijken vorm, zou het werk zijn voor een man, geen [?] vrouw. Een jeugdig krachtig menschenleven. En ik heb zeker reeds meer dan de helft van het mijne gebruikt. Ik heb maar precies krachten genoeg om af te doen wat ik reeds eenmaal heb op mij genomen. Is dat voorbij — voel ik mij dan wel en opgewekt — dan — o! — laat mij dan in rijpte [?] een plan volvoeren dat ik gevonden heb sinds ik mijn *Gideon* had voltooid. Dan zult gij hebben al wat ik kan en het beste wat ik vermag. Dat andere te belooven zou overmoed zijn, en in dien strik der ijdelheid zal ik niet vallen.

1860. Ik schrijf U als aan een vriend, niet als aan een gewonen uitgever, wien ik zulke blikken in mijn hoofd en hart niet zou gunnen, maar — waarlijk, het zou trots zijn die mij verleidde met zóo behendige en wetenschappelijke woordvoerders der verschillende rigtingen mij op eene lijn te scharen ter volbrenging van zoo belangrijke taak, waarvan mij, de zwakste op iedere wijze, bijna het zwaarste, althans het veelzijdigste zou zijn toebedeeld. Ik voelde een oogenblik dat het juist dit was, wat mij aantrok — maar om te gelijk te beseffen dat wijsheid als bescheidenheid en voorzigtigheid mij raadden er van af te zien. Gij zelve zult het mij instemmen als gij den omvang dier taak overziet, en even denkt aan die allen in deze en de vroegere eeuwen, die er hun opzettelijke studie van hebben gemaakt. Om van de oudste Heeren niet te spreken — Merle d'Aubigné, Hagenbach, Ranke — allen zijn er drie uit dezen tijd, die ons zeer weinig te doen overlaten. Hagenbach vooral die vertaald is (slecht dat is waar). Daarbij komen nog de tafreelen uit de hervorming door B. ter Haar, wel niet zoo frisch en krachtig als ik ze wenschen zoude, maar toch te recent en te populair om ze zoo spoedig als over te doen. U ziet, waarde Heer en vriend, *ik* althans zie er geen licht in; Dr. Gunning wien ik er van sprak, zeide, dat hij het eene taak achtte boven zijn vermogen zoowel wat tijd als studie aanging. Mij dunkt zoo zou het vermetelheid zijn, als ik er mij aan waagde. Vergeef mij dus, dat ik zelfs voor U niet doe wat ik weet niet te kunnen.

Blijkbaar was deze briefwisseling een uitvloeisel van den wensch, dien Winkler Prins aan Kruseman te kennen had gegeven, dat er een werk zou verschijnen over Nederlandsche geloofshelden en martelaren [1]. Mevr. Bosboom durfde de bewerking niet aan en van het denkbeeld kwam niets.

---

[1] Brief van Winkler Prins 3 Februari 1860.

Evenzoo verging het Cremer in Juli van dat jaar. Uit naam van een derde, die later zich bekend maakte als S. F. W. Roorda van Eysinga, bood hij aan Kruseman, die „mede behoort tot de echt liberale partij in het godsdienstige, die vast houdt aan de beide hoofdgeboden van den Eenigen onder de menschen: Hebt God lief boven al en den naaste als uzelf" [1] ter uitgave aan *Een woord tegen de Bijbelvergoding van de orthodoxie en de Bijbelverguizing van de Dageraad door Ferguson*. Kruseman was met den inhoud wel ingenomen; de uitgave stuitte af op het vaste besluit geen anonieme of pseudonieme geschriften uit te geven: een man een man, een woord een woord! [2]. 1860.

Evenmin zag Cohen Stuart te Utrecht zijn wensch vervuld, dat Kruseman de uitgever zou worden van de nagelaten gedichten van C. des Amorie van der Hoeven.

Ook greep met Mei 1860 een wisseling plaats in het personeel der uitgeverszaak. Een jonge man van 23 jaar adverteerde in het *Nieuwsblad*, dat hij een plaats als bediende zocht, en bood zijn diensten Kruseman aan. Funke kwam in de plaats van Weeveringh, die zich met 1 Mei 1858 als uitgever te Haarlem gevestigd had [3]; Funke bleef slechts twee jaar bij zijn nieuwen patroon, maar die twee jaar waren voldoende om tusschen beiden een band te vormen dien eerst de dood verbreken zou. „Mijn jonge vriend, onder kransen heeft men u begraven. Bonter schaar van aanzienlijken en geringen stond er zelden om eenige lijkbaar. Uit het hart van velen stroomden verheerlijkende woorden tot uw lof, omdat zij er behoefte aan hadden u te loven; uit het oog van allen glipte een traan om uw heengaan, omdat ze voelden u te missen en niet mis-

[1] Brief van Cremer 19 Juli 1860.

[2] Het geschrift verscheen in 1861 bij W. C. van Heusden te 's-Hertogenbosch in de serie *Stemmen voor waarheid en godsdienst*, en werd met het pseudoniem Ferguson afzonderlijk in den handel gebracht als *Eene schriftbeschouwing*. (Brief van Roorda van Eysinga 14 April 1863.)

[3] *Nieuwsblad voor den Boekhandel* 10 Juni 1858.

1860. sen wilden" [1]. Dat schreef Kruseman nog onder den indruk van het verscheiden van den man, die hem door de exploitatie van eenige zijner fondsartikelen, na zijn uittreden uit den handel, nog aan de boekenmarkt gebonden had.

Glansrijke ondernemingen had Kruseman tot stand gebracht. De langen tijd gehoopte *Dichtwerken* van Bilderdijk waren een *fait accompli* geworden; in dicht aaneengesloten statige rijen stonden de deelen in de boekenkasten van ons Nederlandsche volk; van zijn kweekeling Da Costa waren eveneens de kompleete dichtwerken *en cour de publication; Ons voorgeslacht* had een nieuwe bron van genietingen doen vloeien voor een daarmede gansch onbekend publiek; het *Zondagsblad* had Kruseman's naam doen eeren als dien van een kloek ernstig vooruitstrevend uitgever; de *Leekedichtjens* hadden aller oogen getrokken door de pikante zeggingskracht, waarmede zij op de moderne theologie de aandacht vestigden; de *Brieven over den Bijbel* was van Kruseman's kant een daad van beteekenis geweest. Waarlijk, de uitgever van zooveel klinkende titels had reden zich zelf te prijzen, dat door zooveel ondernemingsmoed en zooveel geestkracht dat alles door hem tot stand gebracht had kunnen worden.

Die roeping zou hij getrouw blijven. Waar graan voor hem te maaien viel, zou hij oogsten, om koren te geven aan zijn Nederland.

---

[1] *Bouwstoffen* Dl. II blz. 672.

VI.

Einde van den Grooten Tijd. — Hellas en Latium. — Beets, De kinderen der zee. — Staring, Gedichten. — Fondsveiling 1862. — Hofdijk, De klooster-orden in Nederland. — Busken Huet, Onze bede. — Macé, Geschiedenis van een hapje brood. — Pierson, De oorsprong der moderne rigting. — Familie-bijbel. — De bouwwerken van den architekt P. J. H. Cuypers. 1861—1863.

Die uitgaven van 1860, ze klinken als een klok; de arbeider aan het Spaarne ging steeds voort helder en rein klinkende klanken over Nederland te doen hooren. Zou het jaar 1861 daaraan gelijk zijn? Of zou er eenige verslapping intreden? De toekomst zou leeren of en zoo ja in hoever het jaar 1860 overtroffen kon worden. Aan begonnen uitgaven die langzaam haar voltooiing te gemoet gingen — de Jonge's *Zeewezen*, Hofdijk's *Ons voorgeslacht*, Lewes' *Ons leven*, Da Costa's *Dichtwerken*, de *Natuurlijke historie* — zou het evenmin ontbreken als aan periodieken — *Aurora*, *Wetenschappelijke Bladen*, *Praktische-* en *Christelijke Volks-almanak*, *Zondagsblad* — en aan nieuwe plannen die niet tot uitvoering kwamen, van den uitgever zelf uitgaande of door anderen hem aangeboden.

1861. Tot die welke niet tot uitvoering kwamen, behoort Prof. Hofstede de Groot met een redevoering over Ary Scheffer's eigenaardigheid als schilder [1] en Prof. Lauts met een reisverhaal van de laatste ontdekkingen der Nederlanders langs de kusten van Nieuw-Guinea in 1858 [2].

Evenmin kregen een gunstig bescheid Allard Pierson, die den wensch te kennen gaf, dat Kruseman de door het overlijden van Kemink opengevallen plaats zou innemen en voortaan de uitgever van zijn zuiver wetenschappelijke geschriften zou willen zijn [3], waartoe hij hem, gansch onafhankelijk van Van Vloten een toelichting en beoordeeling van Spinoza's *Ethica* voorstelde [4], en Fred. Muller, die in een bui van moedeloosheid en gedruktheid zich van *De navorscher* wilde ontdoen, meenende dat hij zelf niet de geschikte man als uitgever van dat tijdschrift was (!) [5]. Natuurlijk dat Kruseman, zelfs na herhaalden aandrang van Muller's kant niet in dat voorstel trad [6], ook omdat hij thans geen nieuwe ondernemingen er bij wilde nemen; hij was toch bezig aan zijn *Geschiedenis der Godsdiensten* en scheen daarbij kans van slagen te zullen bekomen. Daarover echter later.

Onder de eerste onderafdeeling — niet geslaagde pogingen

---

[1] Brief van Hofstede de Groot 10 Februari 1861.
[2] Brief van Lauts 24 Juli 1861.
[3] Brief van Pierson c. 1 December 1861.
[4] Brief van Pierson 16 December 1861.
[5] Brief van Muller 26 October 1861.
[6] „Neen, *De Navorscher* mag niet van U van daan! Uw naam is er te lang aan verbonden geweest en een te solide ijk op dat tijdschrift, dan dat ge uw pleegkind een weeskind zoudt mogen laten worden. Ook is de gansche administratie te veel bij U *te huis*, en de Redactie te zeer met uw manier van doen eigen, dan dat een ander in uwe plaats en in uw regten zou kunnen treden. Ik heb met aandacht en belangstelling kennis genomen van uwe cijfers. De speculatie gaat achteruit, bepaald achteruit; maar ik heb allen moed, dat gij het debiet er weer boven op zult halen, wanneer gij er de middelen maar voor te baat neemt. Die zijn, naar mijn idee: een *nieuwe* serie openen met 1862, *ruim* eerste afleveringen in commissie zenden en een tijd lang adverteeren." (Brief aan Fred. Muller 5 November 1861).

van Kruseman — moet melding gemaakt worden van het eenige plan, dat ik in 1861 ontmoette, de kompleete werken van mevrouw Bosboom-Toussaint. Schoon mevr. Bosboom zelve beweerde er niet zeer op gesteld te zijn dat een kompleete uitgave harer werken nog bij haar leven verscheen, was echter het feit, dat Kruseman de poging wilde doen haar bijzonder aangenaam [1]; de vasthoudendheid van enkele eigenaars der kopyen — Kraay werd hiervan bij name uitgezonderd — maakte het plan onuitvoerbaar, vooreerst althans: eerst in 1869 en volgende jaren zou het plan verwezenlijkt worden door D. A. Thieme te Arnhem, als onderafdeeling van zijn serie *Nederlandsche autheurs.* 1861.

Die vriendschappelijke band, die thans hechter gelegd was tusschen mevr. Bosboom en Kruseman, zal dan ook wel de reden geweest zijn, dat het voor Kruseman onmogelijk zou zijn een geschrift tegen haar uit te geven. Deze verdediging van de moderne theologie door Huet tegen mevrouw Bosboom zou echter bij Kruseman wat het wetenschappelijk deel van het onderwerp betreft voortreffelijk tehuis geweest zijn; thans gaf Weeveringh Huet's *Aan Mevr. Bosboom Toussaint* (1862) uit, niet voordat Kruseman op Huet's verzoek zijn oordeel over de kopy had gezegd en, daartoe verzocht, op vele plaatsen scherpe woorden en minder welgepaste uitdrukkingen geschrapt of verzacht had.

Het niet slagen van de hulde, die hij aan de auteur der Leycester-romans wilde brengen was teleurstellend; de moeielijkheden in 1861 met Ter Gunne en Prof. van Vloten, waren ergerlijk.

In November 1860 verscheen te Deventer bij Ter Gunne *Nederlandsch dicht en ondicht der negentiende eeuw. Bijeenverzameld en gerangschikt door* Dr. J. van Vloten . . . 1e *deel. Bilderdijk-Vosmaer.* Die uitgaaf kreeg Kruseman, omdat hij

[1] Brief van mevr. Bosboom-Toussaint 14 September 1861. — Vgl. *Bouwstoffen* Dl. II blz. 68 en 69.

1861. geen debitant meer was, niet onmiddellijk onder de oogen en hem gewerd dan ook eerst op den laatsten dag van 1860 de mededeeling van de zoons van Mr. A. C. W. Staring, dat in die *Bloemlezing* vele gedichten van dien Gelderschen zanger, met veranderde spelling, samenvoeging van coupletten en verschikking der regels waren overgedrukt. Die mededeeling was Kruseman zeer onaangenaam. Hij toch was reeds geruimen tijd bezig een nieuwe editie van Staring's gedichten voor te bereiden, waartoe hij zich reeds van den eigendom verzekerd had. Toch zou tegen dezen nadruk, als men wil, niet veel te doen zijn, daar volgens de vigeerende auteurswet het kopyrecht op de werken van dien dichter verjaard was. Maar erger was de ontdekking dat behalve deze 40 bladzijden van *Staring*, er 116 voorkwamen die aan zijn *Bilderdijk* ontleend waren. Noch voor het een, noch voor het ander had hij zijn toestemming verleend, en al kon hij ook geen recht laten gelden op die gedichten van Bilderdijk, die nà 1817 verschenen waren, op die welke vóór dat jaar het licht gezien hadden onder de wet, die een eeuwigdurend kopyrecht erkende, meende hij zeer zeker zijn recht te moeten handhaven en dat te meer, daar hij aan Thieme, den eersten uitgever van de *Bloemlezing* slechts vergunning gegeven had een „aanhaling" te mogen doen uit Van 's-Gravenweert en Borger. Ter Gunne, om inlichtingen gevraagd, beweerde er niet van te weten, daar hij het werk eerst gezien had, toen hij het op het voorwerk na geheel afgedrukt overgenomen had van W. Thieme te Zutphen. Na veel geschrijf, waarbij Kruseman het geschil voor het Bestuur der Vereeniging bracht, maar later aan dat lichaam verzocht aan de aanklacht geen gevolg te willen geven, omdat hij de zaak liever persoonlijk wilde behandelen uit vrees, dat het gezag van de Vereeniging wellicht zou lijden, wanneer zij in dit geschil een bekentenis van onvermogen zou moeten doen, bleek, dat Thieme aan Prof. van Vloten de vrije hand had gelaten in het kiezen der kopyen en dat hij, bespeurende in welke richting zulks geschiedde en zich als lid van de Vereeniging niet aan moeielijkheden willende blootstellen, aan Ter Gunne, geen lid der Vereeniging, de gansche oplaag had over-

gedaan. Het werd daardoor aan den eenen kant moeielijk den eigenlijken schuldige, die wettelijk geheel in zijn recht, maar niettemin zeer *unfair* gehandeld had, te vinden, en aan den anderen kant ook weer bezwaarlijk hem te treffen. Juist daarom had de geheele geschiedenis geen verder verloop. Alleen dit, dat Kruseman Prof. van Vloten ging houden voor den persoon, die zoo tegen alle usances van den Boekhandel gehandeld had; en te meer reden had hij daarvoor door den woesten aanval, dien Van Vloten in de voorrede van de *Dicht en ondicht* tegen de Vereeniging deed. Hoe het zij, in zijn achting was de auteur van *Het Nederlandsche kluchtspel* en van *Nederlands opstand tegen Spanje* aanmerkelijk gedaald en Ter Gunne zou dan ook om die reden in 1864 geen gunstig antwoord kunnen erlangen op zijn vraag om eenige kopy-eigendommen van Kruseman te mogen overdrukken [1]; in Kruseman's fondslijsten zou voortaan geen titel van dien Deventerschen hoogleeraar k u n n e n voorkomen. Ter Gunne en Van Vloten hadden het aan zich zelf te wijten, dat het derde deel, de bundel *Proza* zoo onvolledig zou zijn [2]. 1861.

Voor echter over te gaan tot de nieuwe uitgaven, die in 1861 het licht zagen, moet de naam van Multatuli genoemd worden.

Na de ontmoeting in 1853 [3] was Dekker wel eenigszins uit Kruseman's gedachten geraakt. Zijn terugkeer naar Nederland deed de oude vroegere verhouding weer terug keeren en al heel spoedig na het verschijnen van de *Max Havelaar* ging in 1861 het gerucht rond, dat hij met Kruseman een contract zou hebben gesloten om bij hem uit te geven en daarop voorschot zou hebben ontvangen. Dekker verzocht Kruseman dit tegen te spreken om vrij te zijn tegenover derden en

[1] „Aan zijne houding tegenover mij en anderen worde door u geweten dat ik tegen mijn aard en gewoonte, evenzeer als tegen mijne wenschen, u iets moet weigeren." (Brief aan Ter Gunne 4 Juni 1864.

[2] Vgl. de *Bloemlezing uit het Nederlandsch proza*. Deventer A. Ter Gunne 1865. Voorrede blz. 6.

[3] Vgl. hiervoor blz. 232.

1861. Kruseman schreef aan Multatuli, die toen verblijf hield in het Poolsche Koffiehuis te Amsterdam, onder dagteekening van den 25 September 1861:

Waarde Dekker!

Gaarne voldoe ik aan Uw verlangen door, ter tegenspraak van alle mogelijke praatjes, getuigenis af te leggen, dat er tusschen U en mij geen schemer van contract bestaat, van welken aard ook. Evenmin, dat gij van mij voorschot zoudt hebben genoten voor eenig werk dat bij mij zou uitkomen. Noch van Uwe zijde, noch van de mijne is ooit de minste onderhandeling gevoerd of eenige stap gedaan tot het schrijven of uitgeven van een boek.

Onze eenige betrekking die ik mij gaarne herinneren wil, is die van een jeugdige, een warme, ik geloof nobele vriendschap. Gebeurtenissen van later tijd zullen mij het aangename herdenken van *dien* tijd nooit ontnemen. Maar daarbij blijve het ook. Onze rigting in denken en doen loopt veel te wijd uiteen, dan dat er, evenmin bij U als bij mij, als fiere mannen, idee zou kunnen zijn van intieme ontmoeting. Geen onzer zou 't begeeren.

Maar al schrijf ik U dit, zwart op wit, en met al de kordaatheid waarmee we elkander altijd in de oogen hebben gezien, even rond verklaar ik U van mijnen kant, dat ik U nooit zal ontwijken waar het toeval ons zamen mogt brengen. Ook zonder sympathie kan er waardeering zijn. Ja hartelijkheid in sommig opzigt.

Staande in onze vrijheid en strevende voor wat we goed achten, zullen we elkaar in 't oog houden met belangstelling.

Met de beste wenschen reik ik U de hand [1].

---

[1] Vgl. *Brieven van Multatuli* [*De Havelaar verschenen*]. Amst. 1890 blz. 120. — Na de verschijning van de *Havelaar* werd Dekker van alle kanten door de uitgevers om kopy aangezocht; onder hen behoorde Kruseman niet.

Zooals ik zeide zou 1861 alleen reeds voldoende zorg op- 1861.
leveren voor de behartiging der periodieken en vervolgwerken. Onder die laatste groep vallen de *Buitenlandsche klassieken*, die vermeerderd werden met Van 's-Gravenweert's vertaling van de *Odysséa* [1], een herdruk van Esaias Tegner's *Frithiofs saga. Uit het Zweedsch vertaald door wijlen* P. L. F. C. von Eichstorff. *Nieuwe uitgave, herzien door* J. J. L. ten Kate [2], Young's *Nachtgedachten. Gevolgd naar het Engelsch door* A. C. Schenk. *Derde druk, onder toezicht van* J. J. L. ten Kate, Lindo's verdietsching van *Tom Jones* door Fielding, Longfellow's *Gedichten, nagezongen door* S. J. van den Bergh [3] en Jean Paul's *Gedachten, met eene inleiding door* J. A. Weiland. Deze laatste uitgave was slechts een tweede titeluitgaaf van de restant-oplaag, die Kruseman in September van het vorig jaar op de fondsveiling van de Gebr. Muller te 's-Hertogenbosch gekocht had. Al die aanvullingen van de *Buitenlandsche klassieken* zouden weer even zooveel bewijzen blijken te zijn van de bitter weinige levensvatbaarheid van die serie; alle gaven aanmerkelijke schadeposten.

Eén deel van de *Klassieken* van 1861 moet nog afzonderlijk genoemd worden, zoowel omdat het plan tot uitgave er van in tegenstelling met de andere niet van Kruseman uitging, als om de gewaande letterkundig-historische merkwaardigheid van de vertaling.

In Februari 1861 kreeg Kruseman een brief van den hem onbekenden Dr. Kern, toen leeraar in het Grieksch aan het Athenaeum te Maastricht. Kern was opgewekt geworden door de studiën van Van Limburg Brouwer in *De Gids* van 1860

---

[1] Met het jaarmerk 1861 werd de uitgaaf echter reeds in December 1860 gedebiteerd.

[2] Deze herziening werd aanleiding dat Ten Kate in 1872 bij Höveker & Zoon te Amsterdam uitgaf zijn *Esaia Tegnèr als godgeleerde en dichter*. — In 1876 verscheen bij Funke de derde [titel?]-uitgaaf der vertaling zelve.

[3] Den 27 Maart 1861 boekte Kruseman in uitgaaf: „Longfellow *Gedichten* aan B. Tauchnitz voor 1000 portretten ƒ 35.30".

1861. over „de lettervoortbrengselen van een volk, dat niet alleen de oudste aller heilige overleveringen bezit, maar ook onder de denkende natiën der wereld eene eerste plaats heeft ingenomen" en bood hem ter opname in de *Buitenlandsche klassieken* aan een vertaling van het Indische drama *Çakuntalâ* van Kalidâsa, in de overtuiging verkeerende, dat het voor de eerste maal was, dat er een sanskrit werk in het Nederlandsch was overgebracht. Zonder uitkeering van honorarium nam Kruseman de uitgave aan, nadat de vertaling nog eerst metrisch omgewerkt was in overeenstemming met het origineel. Die prioriteit van een Nederlandsche vertaling uit het sanskrit zou echter blijken ten onrechte gemeend te zijn. Matthias de Vries, van wien eerst sprake was geweest dat hij bij de vertaling een inleiding of voorrede zou schrijven maakte de opmerking, dat in 1792 bij A. Loosjes Pz. te Haarlem reeds een Nederlandsche vertaling het licht had gezien, bewerkt naar de Hoogduitsche van Forster [1]. Behalve dat die recensie merkwaardig is voor de kennis van de philologie der Indische literatuur daarin door De Vries ten toon gespreid, is zij tevens ook een bewijs van zijn groote belangstelling in die vertaling; het boek was toch nog geen vier weken de wereld in, of de Leidsche hoogleeraar in de Nederlandsche taal begroette de verschijning er van met vreugde en meende zonder verwijl de aandacht zijner landgenooten er op te moeten vestigen. In weerwil daarvan was het debiet slecht: 186 exemplaren werden er in ruim 6 jaar gedebiteerd.

Nog met andere deeltjes zou Kruseman zijn *Buitenlandsche klassieken* vermeerderen: de *Homerus* van Van 's-Gravenweert in het einde van het vorig jaar compleet verschenen gaf het denkbeeld aan de hand onder den titel *Hellas en Latium. Vertaling van de meest beroemde modellen uit de klassieke oudheid* als titel-uitgaaf een onderafdeeling te vormen van vertaalde Griekse en Latijnsche classici; zij verschenen in maandelijksche afleveringen van ongeveer vijf vellen voor *f* 0.75 de aflevering.

[1] *Algemeene Konst- en letterbode.* 1861 blz. 412.

Drie werken verschenen in deze afdeeling in 1861, 1862 en 1863, welke geen van allen hun kosten dekten, nl. Terentius' *Blijspelen. In het Nederduitsch overgebragt door* Dr. I. C. van Deventer [1], Sophocles' *Antigone. Uit het Grieksch in Hollandsche vaerzen vertaald door* A. J. ten Brink. *Met eene verhandeling over het Atheensche tooneel en verklarende aanteekeningen* en Virgilius' *Heldendicht de Enéis. Naar eigen critische beschouwing, in Nederduitsche metrische versmaat overgebracht, door* Mr. S. J. E. Rau. Bij deze laatste vertaling verleende Mr. J. T. Bodel Nijenhuis, op verzoek van den auteur zijn hulp in het nazien der proeven. 1861.

Eerst twintig jaar later in 1883 besprak Huet de *Enéis* door Rau vertaald, een vuurproef die zij glansrijk doorstond [2], terwijl Funke van deze onderafdeeling in 1869 een nieuwe titeluitgaaf in afleveringen begon als *De groote meesters der oudheid. Uit de oorspronkelijke talen in het Nederlandsch overgebracht en opgehelderd* en het belangrijk genoeg achtte bij de verschijning van de eerste aflevering in het *Nieuwsblad* te doen aanteekenen dat „onder bovengenoemden titel worden uitgegeven eenige werken uit de serie „Buitenlandsche klassieken", vroeger verschenen bij A. C. Kruseman" [3].

Evenzoo werd de reeks der *Natuurlijke historie* vermeerderd met de eerste afleveringen van Lubach's *De bewoners van Nederland* — zij hadden tot titel *Grondtrekken eener ethnologie van Nederland* [4] — en Krecke's *Het klimaat van Nederland,* waarin de schrijver de resultaten, getrokken uit meer dan een millioen waarnemingen door hem zelf gedaan, wenschte neer te leggen [5]; beide werken zouden de reeks der *Natuurlijke historie van*

---

[1] De verschijning gaf aanleiding dat P. J. Veth een uitvoerige studie wijdde aan *Terentius en het oude Romeinsche blijspel* in *De Gids* (1862 Dl. II blz. 606 en 697).

[2] *Litterarische fantasien en kritieken.* Haarl. z. j. Dl. XXI blz. 45 vlg. *Nieuwsblad voor den Boekhandel* 30 September 1869.

[3] *Nieuwsblad voor den Boekhandel* 7 Februari 1861. Het werk kwam met de 6e aflevering in Juni 1863 compleet, met den ondertitel *Grondtrekken eener vaderlandsche ethnologie.*

[4] Brief van Krecke 25 Mei 1862.

1861. *Nederland* afsluiten. Zouden zij dat doen omdat er geen onderafdeelingen meer te behandelen waren, of was het debiet zoo ontmoedigend dat een voortzetting onverantwoordelijk zou zijn? Geen van beide schijnt mij het geval; de eigenlijke reden was het gebrek aan veerkracht, dat Kruseman binnen kort zou krijgen, dat hem met moed aangevangen en volgehouden seriën als de *Buitenlandsche klassieken* en de *Natuurlijke historie* uit de handen zou doen leggen en hem de zoo noodige opgewektheid zou benemen auteurs te zoeken en aan te sporen, tot het behandelen van andere onderafdeelingen.

Daaraan moet uit den aard der zaak niet toegeschreven worden dat 1861 overigens weinig belangrijk was; veeleer aan een armbreuk die hij in Januari van dat jaar kreeg, en aan de groote drukte die hem in den zomer te wachten stond als directeur van de Nederlandsche maatschappij ter bevordering van nijverheid tijdens de tentoonstelling te Haarlem gehouden.

Een herziene herdruk van de *Jochébed* van Bogaers kwam in October in het licht, versierd met nieuwe afdrukken van de steenen, die in 1835 voor den eersten druk door Madou beteekend waren. In tegenstelling van de andere gedichten van Bogaers dekte deze uitgaaf op den langen duur de kosten, evenals Bogaers' *Balladen* [1], welke in April daaraanvolgende verschenen.

Het slechte onthaal, dat over het algemeen aan de gedichten van Bogaers ten deel viel, had de dichter aan zich zelf te wijten. Door in den beginne zijn uitgaven buiten den handel te houden, had hij zich buiten den louterenden en heilzamen invloed van de critiek gehouden [2] en bovendien nog stelde hij

---

[1] „Deze uitmuntende bundel, even als de vorige nooit in den handel geweest, bevat, behalve een aantal nieuwe gedichten, ook al die naïve en gevoelvolle stukken, die in den lande reeds zooveel naam hebben gemaakt. Ik stel mij daarom voor dat het debiet van dezen dat der vroeger uitgegeven bundels verre zal overtreffen." (Advertentie in *Nieuwsblad voor den Boekhandel* 20 Maart 1862).

[2] Huet. *Litterarische fantasien en kritieken*. Haarl. z. j. Dl. VII blz. 18.

zijn gedichten voor het publiek verkrijgbaar toen het getij verloopen was. Mededeeling daarvan te moeten doen aan den auteur was een pijnlijk iets; op zijn verzoek was Kruseman echter gedwongen hem in 1862 rekening-courant van den staat van zaken te geven en hij schreef hem den 9 September 1862: 1861.

> Volgens uw geëerd verlangen heb ik U een volledige rekening te geven van de editiën die uwe goedheid mij wel heeft willen toevertrouwen. Ik heb bij deze de eer daaraan te voldoen. Ik kan nogtans niet ontveinzen dat mij deze pligt eenigzins zwaar valt en dat ik met een gevoel van weemoedigen schroom tot die openlegging over ga. Bij de beroemdheid van uw geëerden naam; bij de hulde en liefde die men sinds jaren uwe verzen pleegt toe te dragen, en bij de onovertrefbare ruimheid van U als auteur jegens mij als uitgever, had ik zoo van harte gaarne U een rekening wenschen over te leggen die blijk gaf van de meest verblijdende uitkomsten. Als tusschenpersoon tusschen den Dichter en het Publiek zou het mij een voldoening geweest zijn U te kunnen verklaren, dat uwe bundels schier waren uitverkocht. Dat genot moet ik missen en ik mij de vrees niet ontveinzen, dat U dit als zij het slechts eenigzins zal te leur stellen. Onze praktische tijd is voor alles wat kunst is alles behalve voordeelig, en terwijl tien jaren geleden en vroeger het bezit van een poëtische bibliotheek tot de manieren der beschaafde maatschappij behoorde, blijkt men zich in onze dagen te spenen met de voordragt van Rederijkers, maar overigens zijn geld liever te besteden aan voorwerpen van weelde, behalve boeken. Mag ik U uit eigen ondervinding een voorbeeld noemen? Van de groote editie der *Bijbelsche vrouwen* verkocht ik twaalf jaar geleden ruim 2000 exemplaren; van dergelijke bundels van den jongsten tijd is niet het $^1/_{10}$ gedeelte geplaatst kunnen worden, en terwijl ik bij den dood van Da Costa met den besten moed de uitgave der *Kompleete dichtwerken* ondernam, moet ik thans tot mijn

1861. grieve bekennen, dat de onbegrijpelijke laauwheid van het publiek tot heden toe nog bij lange na niet de kosten der onderneming heeft gedekt.

Bij dien tegenwoordigen geest is het debiet voor al [van] uwe *Gedichten* buitengewoon groot geweest [1] en weegt dit tegen het min gunstige van de *Jochébed* en *De togt van Gibraltar* ruim op. Dat de *Jochébed* [2] niet ruimer verkocht is heeft eene natuurlijke reden in de meer kostbare wijze van uitvoering en de betrekkelijke duurte van het boek, terwijl tevens reeds een aantal present-exemplaren van vroegeren tijd in handen uwer vereerders waren. Maar dat *De togt van Heemskerk* [3] tot op heden toe niet oneindig méér gevraagd is, dat wekt mijne bitterste verbazing.

Tegen het Sint-Nicolaasfeest verscheen *De kinderen der zee. Schetsen naar het leven aan onze Hollandsche stranden door* Jozef Israëls. *Gravuren van* J. H. Rennefeld. *Gedichten van* Nicolaas Beets, een werk, dat behoudens den verouderden band van J. van den Heuvel te 's-Gravenhage, nog niets van zijn aantrekkelijkheid verloren heeft. De relatie die Kruseman met Israëls in 1859 en 1860 had aangeknoopt over het illustreeren van *Adam Bede*, had zijn wakker oog meer in het bijzonder doen vestigen op dezen kunstenaar en den lust bij hem doen ontwaken het een of ander ook van hem in zijn fonds op te nemen. In overleg met Israëls kocht hij daartoe voor *f* 800 van Buffa de twaalf stalen platen, die Rennefeld naar even zooveel composities van dien schilder onder handen had, en Israëls verheugde zich in het denkbeeld dat Beets de man zou zijn, die bij de prenten dichtstukjes zou leveren [4].

De uitgave had slechts een matig succes [5]; de verkoop van

---

[1] Volgens de bijgevoegde rekening-courant 945 ex. in 1859, 60 en 61.
[2] „ „ „ „ 368 „ „ 1861.
[3] „ „ „ „ 728 „ „ 1860 en 1861.
[4] Brief van Israëls April 1861.
[5] De particuliere prijs voor een exemplaar in den linnen band met vergulde titels en verguld op snede was *f* 8.50.

het artikel op de fondsveiling van 1865 dekte de uitschotten nog niet ten volle. Ten onrechte, naar ik meen. Deze uitgaaf komt me voor uit artistiek oogpunt het voortreffelijkste te zijn, wat Kruseman als uitgever tot op dat oogenblik gegeven had. Gezet uit de mediaan romein N°. 17 met 9 punt interlinie, elke pagina omgeven door een fijne lijn, wordt elk vers voorafgegaan door een franschen titel uit paragon geschaduwde fantaisie kapitalen gezet. Ter eigen drukkerij gedrukt op kwarto papier door De Charro geleverd, was het eene der laatste werken, die Kruseman op zijn eigen typographische inrichting zou doen drukken; maar dat werk is in mijn oog dan ook een overtuigend bewijs van de artistieke richting zijner drukkerij, van het zeggen van Kruseman's tijdgenooten, dat hij een „smaakvol en kunstminnend" uitgever was. Het verwondert mij dan ook geenszins, dat er in 1866 sprake was van een Engelsche editie. Mr. Richard Pigot te Londen, die reeds een vertaling geleverd had van de *Sinne-beelden* van Cats, was daarover in briefwisseling met Beets, en ik denk dat in de eerste plaats de prenten hem aangelokt zullen hebben, maar niet minder de tekst. 1861.

Over dien tekst een enkel woord. Hij was alleen het eigendom van Kruseman, onder den titel *De kinderen der zee;* Beets had zich voorbehouden, om deze verzen later, zonder eenige vergoeding, op te nemen in een bundel. Twaalf gedichtjes waren geïnspireerd door Israëls' talent; naast *Langs moeders graf*, waarbij indertijd ook Huet een bijschrift had geleverd in de *Aurora* — het opstel dat in zoo hooge mate de verbolgenheid van Da Costa had opgewekt [1], — was ook *Het breistertjen*, dat overbekende, guitige stukje, in het licht gekomen. Het geheel was een uitgaaf geworden, waarmede Kruseman zelf hoog wegliep, en terecht zeide hij dan ook o. a. in het prospectus: „De fijngevoelde tafereelen, die wij aan het eenige penseel van onzen Israëls te danken hebben, hebben niet alleen hier te lande, maar ook in het buitenland eene welverdiende vermaardheid. De graveerstift van Rennefeld

[1] Zie hiervoor blz. 398 vlg.

1861. heeft die in dezen bundel teruggegeven op eene wijze, die van groot kunsttalent getuigt. De Dichter Beets heeft de welwillendheid gehad, daarbij zijne dichterlijke bijdragen te voegen. Alzoo is dit een echt nationale bundel van teeken-, graveer- en dichtkunst."

Een ander prachtwerkje, dat eveneens bestemd om voor Sint-Nicolaas te dienen, te gelijk met *De kinderen der zee* uitkwam en bij debiet een paar honderd gulden winst gaf, was *Mozaïek. Kunst-album*. De verschillende auteurs, die reeds meermalen aan de *Aurora* hadden medegewerkt, stonden onder voorbehoud van de bijdragen later in hun bundels op te nemen, hun arbeid voor dit prachtwerk aan Sam Jan af; voor dergelijk werk bleef Van den Bergh dan toch nog altijd de rechte man, en het is dan ook best te begrijpen, dat Kruseman zich voor soortgelijken arbeid tot zijn trouwen en ijverigen vriend wendde. Slechts zeer kort bleef het bij Kruseman; op de fondsveiling in October van het volgende jaar werd Van der Beek kooper van dit artikel, die den particulieren prijs teruggebracht van *f* 7.50 op *f* 5.25, over welke prijsvermindering in het *Nieuwsblad* [1] een klaaglied aangeheven werd.

Heel veel meer dat de aandacht thans nog verdient, gaf 1861 niet te kijk. Kruseman haalde door hard werken den tijd weer in, dien de tentoonstelling van het vorig jaar hem ontroofd had [2] en gaarde blijkbaar nieuwe krachten om na de ontmoedigende resultaten van het *Zondagsblad*, de poging om levensvatbaarheid te geven aan zijn *Buitenlandsche klassieken* en het op gang brengen van de *Da Costa*, andere grootsche en oorspronkelijke plannen ten uitvoer te brengen. Hij zon daarop in dat jaar niet alleen, hij zette zijn bakens er voor uit en de toekomst zou leeren, dat ook dit jaar, schoon voor de buitenwereld ten achter staande bij vroegere, geen verloren jaar zou geweest zijn.

---

[1] 8 Januari 1863.

[2] Brief aan Fred. Muller 27 Juli 1862.

Eén van die uitgaven was het eerste stuk van de *Gedichten van* A. C. W. Staring...., *met eene inleiding uitgegeven door* Nicolaas Beets. 1862.

Die uitgaaf maakt een ietwat zonderling figuur in de richting, waarvan 1861 en 1862 vooral getuigde; niet omdat, geheel op zich zelf beschouwd zij niet in het fonds van Kruseman op haar plaats zou zijn, maar wel, omdat de richting langzaam aan een anderen kant opgegaan was. Men zou geneigd zijn haar veeleer vroeger te plaatsen, en dat denkbeeld zou per slot van rekening blijken juist te zijn.

Reeds in 1854 had een uitgaaf van Kruseman zich in zeer sympathieke woorden geuit over dien Gelderschen dichter [1] en het vermoeden ligt voor de hand, dat toen reeds de lust bestond door een nieuwe uitgaaf van Staring's gedichten aan diens poezie nieuw leven te geven.

De bodem van Nederland en de redactie der *Landbouwboekjes*, waardoor Kruseman een zeker soort van verplichting jegens den zoon van den zanger van den Wildenborch gekregen had, wakkerde het denkbeeld aan ook van zijn kant iets te doen jegens hem en zijn broeder.

Het ligt voor de hand, dat een nieuwe uitgaaf van de gedichten van dien Gelderschen dichter hen aangenaam zou kunnen zijn, en dat denkbeeld strookte volkomen met het punt van uitgang dat ook aan de kompleete *Bilderdijk* het aanzijn bezig was te geven. In 1858 besprak Kruseman het met de beide Staringen en zij juichten het toe, dat Kruseman pogingen in het werk wilde stellen de dichterlijke nalatenschap van hun vader uit een sluimerenden slaap tot hernieuwd leven te wekken. Zij knoopten onderhandelingen aan met Is. An. Nijhoff te Arnhem, den bezitter van de kopy, die de 125 nog voorhanden exemplaren met het kopyrecht voor *f* 200 afstond [2]; zij voerden briefwisseling met literatoren om het toezicht over den nieuwen druk te houden en wisten, na eerst te vergeefs

[1] Zie hiervoor blz. 251.

[2] Deze som boekte Kruseman als betaald aan Staring reeds den 5 Februari 1858.

1862. aangeklopt te hebben bij Matthias de Vries, Beets voor het plan te winnen.

Eenmaal zoover gekomen in het einde van 1859, waren allerlei omstandigheden oorzaak, dat Beets verhinderd werd den eigenlijken arbeid te ondernemen, de nieuwe rangschikking te bepalen en zijn oordeel te zeggen over de correcties, die Staring in zijn handexemplaren had aangebracht. Het duurde tot het tweede halfjaar van 1862 eer er een gedeelte van het licht zag. Ontmoedigend resultaat. „De uitslag was, dat ik van dezen uitmuntenden dichter 39 exemplaren bij inteekening verkocht. De schuld hiervan lag gedeeltelijk bij D^r. J. van Vloten, die, mijn voorgenomen uitgaaf kennende, zich niet ontzag het grootste deel van Staring's verzen — [37 bladzijden] — in zijn *Dicht en ondicht* na te drukken" [1]. De prijs — *f* 1.40 voor het eerste deeltje — stond dat waarlijk niet in den weg; wellicht werd het debiet wat aangewakkerd door de bespreking die Huet van die nieuwe uitgaaf gaf in *De Gids* [2], het bleef niettemin flauwtjes en eerst de verkoop van het artikel in 1867 zou de rekening-courant van deze uitgaaf althans niet met een deficit doen sluiten, maar ook toen eerst zouden de *Gedichten* op haar waarde geschat worden: in Juni 1896 verscheen er een 7^e druk (volksuitgave) van bij W. J. Thieme te Zutphen [3].

Achteraf valt dat geringe debiet van deze uitgaaf onder Kruseman's beheer nu wel eenigszins te verklaren. De rechte

---

[1] „Evenzeer als hij [Van Vloten] de goede bedoeling en de kosten van de uitgevers niet ontzag, toen er onder leiding van prof. Beets een nieuwe uitgaaf van Staring het licht zag, of toen da Costa's Bilderdijk verschenen was, maar hij van beiden, in het publiek belang zoo het heette, een goedkoope verkorting bezorgde, evenzoo moest van Lennep's Vondel er aan gelooven, zelfs toen deze uitgaaf het nauwelijks gebracht had tot het midden van haar omvang." (*Bouwstoffen* Dl. II blz. 188).

[2] 1863 Dl. II blz. 127. Met verschillen herdrukt in *Litterarische fantasien en kritieken*. Haarl. z. j. Dl. I blz. 129.

[3] *Nieuwsblad voor den Boekhandel* 19 Juni 1896. — Uit een brief van Ver Huell dd. 25 April 1869 blijkt, dat hij eenige gedichten van Staring illustreerde; de teekeningen werden door Sluijter en Van Kesteren gegraveerd.

animo ontbrak bij hem er voor, want ontworpen in 1857 zag 1862.
de eerste aflevering eerst 5 jaar later het licht in een tijd, dat een andere richting zich bij hem ontwikkelde; een half jaar later zou hem alle veerkracht, allen moed ontnomen worden, waardoor hij, vooral van uitgaven uit vroegere dagen, vrijwel afkeerig zou worden.

Wat meer in 1862 verscheen als gevolg van nieuwe ontwerpen, had over het algemeen niet die hooge belangrijkheid, welke bovenal het jaar 1860 gekenmerkt had. Dat was van den kant van Kruseman gewild. Opnieuw had zich bij hem het plan gevormd zich te ontdoen van het overtollige om zich door die mindere zorgen des te beter te kunnen wijden aan de uitvoering van nieuwe plannen, die hem sinds lang voor den geest zweefden en langzaam aan een vasteren vorm zouden aannemen: in het bijzonder heb ik hier het oog op *De voornaamste godsdiensten*. Het zou echter blijken, dat de groote tijd ten einde ging loopen en dat de vrijheid, die hij zich voorspiegelde te zullen krijgen, niet meer de gewenschte vruchten zou opleveren.

Door de uitbreiding, die zijn zaken gaandeweg genomen hadden, waren deze hem te zwaar geworden. Om die reden was het, dat hij reeds in 1857 zijn debietzaak had overgedaan aan C. van Asperen van der Velde [1]; om diezelfde reden, maar ook omdat het, na de fondsveiling van 1857, op den duur moeielijk bleek te zijn de drukkerij geregeld van werk te voorzien, bood hij reeds in December 1858 bij advertentie in het *Nieuwsblad* [2] die inrichting te koop aan en beval te gelijker tijd, zonder veel succes, bij circulaire zich aan voor het drukken van werken zijner confrater-uitgevers.

Het *Zondagsblad*, van Noothoven van Goor overgenomen, deels met de bedoeling aan de drukkerij vast werk te verschaffen, had zich niet staande kunnen houden en kort na de opheffing dier courant, deden zich koopers voor de drukkerij

[1] *Nieuwsblad voor den Boekhandel* 19 November 1857.
[2] 10 Februari 1859.

1862. voor. Met September 1861 ging zijn typographische inrichting met den inventaris voor *f* 25000 over aan de Gebrs. C. en L. A. van Asperen van der Velde [1].

Maar ook geen andere oorzaak dan de begeerte om zich zooveel mogelijk van zorgen te ontlasten, had de fondsveiling van den 22 October 1862. In den *Catalogus* der veiling gaf Kruseman rekenschap van dien voorgenomen verkoop en de motieven die hem daartoe bewogen.

> Op nieuw ben ik er toe overgegaan om een veiling te houden van mijn fonds. Bij de verkooping in 1857 heb ik zoo veel overgehouden en in de laatste jaren is de voorraad weder dermate aangegroeid, dat ik naar ruimte verlang. Ik acht het bovendien een niet onpraktischen maatregel om na verloop van eenigen tijd fondsartikelen in de tweede hand te doen overgaan: de Uitgever kan zich daardoor te vrijer toerusten tot nieuwe ondernemingen, de Auteur ziet in de verspreiding van zijn werk herlevende beweging, en de Handel in 't algemeen kan zich gebaat vinden, zoo na verloop van tijd een boek welligt voor een goedkooper prijs te verkrijgen is dan voor dien, waartoe de oorspronkelijke Uitgever zich verbonden had.
>
> Wat ik vroeger deed heb ik ook thans gedaan: op den catalogus is alles te vinden wat ik tot 1862 heb uitgegeven, zonder achterhouding van het beste.
>
> Alleen mijne uitgave van Bilderdijk en die werken, welke nog niet kompleet, of van Auteurs zijn met wie ik in doorgaande betrekking sta, breng ik niet in veiling.
>
> Er is nieuwe keus, en ik durf zeggen ruime kans van

---

[1] C. van Asperen van der Velde associeerde zich te gelijker tijd met Kruseman's oud-bediende J. J. Weeveringh; zij zetten de door eerstgenoemde gedreven boek-, kunst- en muziekhandel voort onder de firma Weeveringh & Comp. (*Nieuwsblad voor den Boekhandel* 8 Augustus 1861). Weeveringh bleef voor eigen rekening en op eigen naam als uitgever werkzaam. De vennootschap duurde slechts 16 maanden en werd met den 1 Januari 1863 weer ontbonden. (t. a. p. 18 December 1862).

voordeel. Vooral tegen 't najaar — ik heb met het oog op deze verkooping nog geene najaars-aanbieding gedaan — is er met mijne artikelen veel te doen. 1862.

De veiling liep naar wensch; 99 titels, te samen in 53550 exemplaren werden verkocht, waaronder de *Apostelen en profeten*, de *Paulus* van Beets, de *Historische novellen* van mevr. Bosboom-Toussaint, *In Dalarna* van Bremer, werken van Buijs, van Van 's-Gravenweert, van Van der Pot en Walter Scott (voor *f* 1460 à *f* 0.25 per deeltje aan J. F. K. Schwaebe), *Nederlands opstand tegen Spanje* door Van Vloten, de tijdschriften *Wetenschappelijke Blaadjes* en *West-Indie*, en de geheele serie der *Bibliotheek van klassieke Nederlandsche auteurs* (*Etagère editie*).

Als van zelf komt hier een vergelijking tusschen de fondsveiling van 1857 met die van 1862 zich voordoen. Het groote punt van verschil is de naam van den auctionaris; de laatste veiling werd gehouden door de Wed. J. C. van Kesteren & Zoon, H. J. van Kesteren en J. W. Schleijer, de eerste door J. C. van Kesteren. J. C. van Kesteren was in Januari 1860 overleden; bij zijn begrafenis in de Oude Kerk te Amsterdam was het Kruseman, die daar aan de geopende groeve eenige hartelijke, diepgevoelde woorden gesproken had.

Met die groote opruiming, die in het begin van 1862 op handen was, en de kort te voren plaats gehad hebbende overdracht van de drukkerij, zijn de belangrijkste handelingen van Kruseman in 1862 genoemd. De uitgaven, welke het licht zagen waren wetenschappelijk hoogst belangrijk, voor zoover ze zich aansloten aan vroegere; het waren goeddeels voortzettingen van reeds vroeger begonnen werken of kleinere uitgaven, welke zich bij oudere werken aansloten; onder de eerste soort reken ik *De zoogdieren*, *De kruipende dieren*, beide onderafdeelingen van de *Gewervelde dieren* van Schlegel in de *Natuurlijke historie*, een vertaling van Swift's *Reizen van Lemuel Gulliver* door Mosselmans, van Fielding's *Tom Jones* door Lindo, Terentius' *Blijspelen* door Van Deventer

1862. in de *Buitenlandsche klassieken*, Dickens' *Chuzzlewit* door Mensing, het vierde en laatste *Verslag der redactie van het Nederlandsch woordenboek*, de laatste afleveringen van Oudemans' *De flora van Nederland* en De Jonge's *Zeewezen*; tot de laatste afdeeling behooren twee oudheidkundige werken: *Kleine opstellen over de geschiedenis, oudheden en het bijgeloof in Drenthe, door* Mr. J. Pan, in zeker opzicht een vervolg op van Schaick's werk over Drenthe in 1848 bij hem uitgegeven, en het eerste stuk van *De klooster-orden in Nederland, historiesch onderzocht en geschetst door* W. J. Hofdijk, *en afgebeeld door* D. van der Kellen Jr.

Het schrijven van dat werk was een onmiddellijk uitvloeisel van *Ons voorgeslacht*. De uiterst omslachtige behandeling der stof door Hofdijk, deed het Kruseman onraadzaam achten dat werk nog meer te doen uitdijen; hij kwam daarom met hem overeen de klooster-orden liever afzonderlijk te behandelen. Het plan vond bijval, niet bij Fred. Muller, die den tijd voor een dergelijk werk nog niet gekomen achtte, wel bij De Bosch Kemper en Alberdingk Thijm, welke juist van een tegenovergesteld gevoelen waren [1]. Het gevraagde honorarium deed Hofdijk en Van der Kellen omzien naar een ander uitgever als Kruseman; ten slotte kwamen zij toch bij hem terecht. Al arbeidende kreeg Hofdijk de overtuiging lang geen overbodig werk te doen en dat het bekende werk van Schoonebeek, „de zoolang gevierde", een prul was. „'t Is weer de oude zaak, waar het oude, zeer oude zaken geldt: tegenspraak, verwarring, duisterheid, schreef Hofdijk eens. Ik spreek van de monniken. Toch boeit het onderwerp mij zeer, en niettegenstaande de inspanning die het weer kost, om uit de verspreide leden een goed geheel, uit de chaos een geordend samenstel te vormen, ben ik er met het grootste genot aan bezig. De platen brengen daar het hare toe bij. Waarom intusschen door u die misselijke tint gekozen, die aan niets dan aftreksel van gedroogde koemest doet denken, en die ten eenenmale de wezendlijke fraaie teekeningen bederven, terwijl

[1] Brief van Hofdijk c. 1 December 1861.

nog daarenboven de *bruine* kleur, die op deze wijze *alle* platen een viesch aanzien geeft, slechts *een zeer enkele* maal voorkomt". Aangekondigd als een werk dat in een beknopt bestek de geschiedenis zou bevatten van het ontstaan der zich hier te lande gevestigd hebbende klooster-orden en een kort overzicht van de door haar bewoonde gestichten, kwam de eerste en tweede aflevering zich als een meermalen gewenschte uitgave in Februari 1862 tusschen de 45e en 46e aflevering van *Ons voorgeslacht* aan het publiek aanbieden. Het koopend publiek liet zich niet geheel onbetuigd; het debiet was in het begin wel is waar niet schitterend (329 exemplaren in 14 jaar), evenmin als bij de nieuwe exploitatie in 1867 [1]. De groote opgang, die ten deel viel aan den tweeden druk van *Ons voorgeslacht*, door Van den Heuvell en Van Santen in het einde van 1872 begonnen, deed Kruseman echter besluiten opnieuw in 1873 een poging te wagen met *De klooster-orden*. Stelde hij bij de eerste uitgifte den prijs op *f* 0.45 per aflevering, thans kostte de aflevering slechts *f* 0.25 [2], en aan die prijsvermindering vermoed ik dat het te danken is, dat thans denkelijk het debiet wat vlotter is gegaan. Toch zou het debiet alleen niet voldoende zijn het in dit artikel gestoken kapitaal terug te winnen; slechts de verkoop van het artikel op de fondsveiling van 1876 bracht de uitschotten [3] en inkomsten op ongeveer gelijke hoogte, toen M. Nijhoff voor *f* 496.54 kooper werd. Terwijl deze de 675 resteerende exemplaren à *f* 0.75 gekocht had, verkocht hij het volgende jaar 668 exemplaren à *f* 0.68 aan E. G. Cohen [4]. 1862.

De overige hier te noemen uitgaven van 1862 hebben een zeer eigenaardig karakter: zij scharen zich bijkans alle om

---

[1] *Nieuwsblad voor den Boekhandel* 7 November 1867.

[2] t. a. p. 20 September 1873.

[3] *f* 3836.90, waaronder *f* 720 aan honorarium voor den tekst, *f* 620 voor het teekenen der 31 platen en *f* 910.50 voor het steendrukken daarvan.

[4] *Nieuwsblad voor den Boekhandel* 20 Februari 1877.

1862. één onderwerp: de moderne theologie; om één punt: het aftreden van Huet als predikant.

De redenen, waarom Huet ontslag nam als *pasteur wallon*, worden veelal gansch verkeerd voorgesteld. Een hervormd predikant, die de mededeelingen in den Bijbel niet grif en gaaf voor onomstootelijke waarheid aanneemt, zulk één, een ongeloovige en op den duur een atheïst, kán geen vrede hebben met de Christelijke leer; hij moet, wil hij eerlijk blijven, zijn ontslag nemen.

Die redeneering mist inderdaad alle logisch verband en eerst in den allerlaatsten tijd is het, voor zoover ik weet, scherp geformuleerd, dat kerkleer en Christelijk geloof inderdaad weinig verband met elkander hebben.

Door Prof. Dr. P. J. Muller, den opvolger van Huet in de Haarlemsche Walsche gemeente werd in de *Conférence évangélique wallonne*, die in October 1897 gehouden werd, helder uiteengezet [1], hoe „orthodoxie" slechts een formuleering is van het „christelijk geloof", zooals de Kerk dat op een gegeven oogenblik onder woorden gebracht heeft, hoe, terwijl het „geloof" als zoodanig onveranderlijk is, de formuleering daarvan, m. a. w. de kerkleer onvermijdelijk onderhevig is aan den invloed van het voortgaan der denkbeelden en hoe dus de orthodoxie, die zich vasthoudt, hetzij dan met of zonder „geloof" aan voor een paar eeuwen opgestelde geschriften, niet meer in overeenstemming kán blijven met de opvatting van de leer door Jezus gepredikt.

Die invloed der wetenschap had zich hoe langer hoe meer op Huet doen gevoelen en waar hij zich terecht in zijn volle recht bleef gevoelen Hervormd predikant en Evangelie-dienaar te blijven, oordeelt het *profanum vulgus* van toen en van nu, dat hij door ontrouw te worden aan een kerkleer van voor driehonderd jaar, geen recht meer mocht hebben op het bekleeden van een ambt, dat hij gebruikte om een streng Christelijke leer te verkondigen, die in strijd was met de officieele en

[1] Een referaat van deze *conférence* gaf de Walsche predikant van Amsterdam S. J. Richard in *Le refuge* 5 novembre 1897 pag. 85 suiv.

officieuse opvattingen van vroegere eeuwen. Een prediker die niet de kerkleer verkondigt, behoort van den kansel geweerd te worden. 1862.

Aldus zegt men en past dat ook toe op Huet. Allerminst werd Huet aan de Kerk ontrouw, maar wel omgekeerd de Kerk aan hem. Zijn moderne predikaties, hoe ook gewaardeerd door de omgeving, waar hij geestelijk en literair mede sympathiseerde, der Haarlemsche Walsche gemeente ergerden zij; „het kleine kerkgebouw dreigde ledig te loopen" [1]. Er gingen langzaam aan geruchten loopen, dat hij niet langer *pasteur* zou blijven en de *Amsterdamsche Courant* van den 11 Februari 1860 had reeds zeer voorbarig zijn ontslag gemeld. Huet echter meende zich en zijn Evangelie-verkondiging volkomen op zijn plaats in de hervormde kerk. Waarom ook niet wanneer hij zag bij zijn optreden in de Haarlemsche Sint-Bavo, dat zijn woorden nog steeds de oude aantrekkingskracht hadden [2]?

Toch kwam zoo nu en dan als ter sluiks de vraag wel even bij hem boven, of de tegenpartij niet inderdaad wel eenigszins gelijk had; niet wanneer zij beweerde, dat een modern theoloog alreeds om zijn standpunt geen Evangelieverkondiger mocht zijn, maar wel, met haar zeggen, dat een modern theoloog geen ambtelijke bediening mocht bekleeden in het oud-vaderlandsche kerkgenootschap. Het bewijs daarvan lees ik in de vijfde alinea van eenige stellingen, die Huet in October 1860 in de Haarlemsche *Debating Society* verdedigde.

> De vraag of een leeraar der Nederlandsche Hervormde Kerk, wegens vermeende onregtzinnigheid, dat kerkgenootschap uit eigen beweging behoort te verlaten, is eene gewetensvraag. Regtens kan zij dus ook alleen door dien leeraar zelven beantwoord worden.

Opmerkelijk is het, dat Huet hier sprak van „Nederlandsche Hervormde Kerk". Van het Walsche ressort, een andere loot

---

[1] Naber. *Vier Tijdgenooten*. Haarl. 1894 blz. 27.
[2] t. a. p. blz. 28.

1862. van denzelfden stam, die met de Nederduitsch Hervormde Kerk onder hetzelfde kerkverband staat, sprak hij niet. Mag daaruit de gevolgtrekking gemaakt worden, dat hij een modern theoloog *eo ipso* daar wel op zijn plaats achtte? Het is mogelijk, maar de ondervindig in eigen gemeente opgedaan, was dan toch alles behalve van dien aard om hem in de juistheid van die meening te versterken.

Als *pasteur wallon* maakte hij hoe langer hoe meer een volslagen *fiasco*.

De geringe vruchten van zijn kanselredenen ging hij toeschrijven aan de taal, waarvan hij zich als *pasteur wallon* moest bedienen en het voorstel werd door hem gedaan af en toe ook in het Dietsch in de Walsche kerk te preeken. Dit voorstel werd met groote meerderheid van stemmen verworpen en dit *échec* noopte hem zijn ontslag in te dienen [1]. Bespeu-

---

[1] Ofschoon de missive, waarbij Huet zijn ontslag indiende bij het Consistorie, niet in rechtstreeksch verband met Kruseman staat, acht ik het niettemin van veel belang hier dat schrijven letterlijk af te drukken.

Messieurs, très honorés et très chers frères.

Ayant obtenu dans ces derniers temps la plus entière certitude que mon ministère a cessé de répondre aux vœux de la majorité des membres les plus influents du troupeau, je crois de mon devoir de résigner entre les mains du Consistoire, ainsi que j'ai l'honneur de faire par la présente, mes fonctions comme pasteur dans l'Église wallonne de Harlem.

Vainement j'ai consenti, au prix de ma dignité et pour l'amour de la paix, à me faire régulièrement remplacer dans la suite par des prédicateurs d'une autre tendance que la mienne. Dès les premières démarches, il a paru que ce remède était, sinon pire que le mal, du moins aussi grave.

Plus vainement encore, afin de réparer le tort que mon ministère fait aux intérêts matériels de votre Église, j'ai proposé d'adopter l'usage partiel de la langue nationale. L'espoir que je nourrissais d'attirer par là au temple un public nouveau, et de qui la présence régulière pût en quelque sorte compenser la retraite d'un certain nombre d'anciens membres, a été démontré n'être qu'une illusion plus ou moins généreuse.

Comme dans cet état de choses il ne me reste plus qu'à me retirer,

rende, dat de weg, dien hij aanwees om zich in het Walsche ressort binnen de perken der Hervormde Kerk een zuiveren toestand te scheppen, en zijn richting en ambt dienstbaar te blijven maken aan de hem voorgeschreven plichten, niet gewenscht werd door zijn gemeente; ziende, thans door een officieele stemming, dat zijn gemeente hem ontrouw werd, wilde hij zijn uitnemende gaven niet langer daaraan besteden, en hij deed dien stap [1]. In weerwil van een dringenden brief aan het Consistorie gericht door Pierson en Réville, twee van Huet's Rotterdamsche ambtgenooten, werd het ontslag verleend. 1862.

Maar meenden o. a. de Enschedé's als leden van het Consistorie, niet anders te kunnen handelen, waar zij de geestelijke belangen der aan hun zorgen toevertrouwde gemeente moesten behartigen, als particulieren hadden en bleven zij hooge achting en eerbied koesteren voor de letterkundige bekwaamheden en uitnemend stylistische eigenschappen van Huet. Het had toch reeds bij de eigenaars van de *Opregte*

---

ie désire le faire dans le même esprit de réciproque estime qui a toujours, messieurs, caractérisés nos rapports. Les convenances exigent que le fait de ma démission soit par vous-mêmes porté à la connaissance du secrétaire de la Commission wallonne; mais il est inutile de vous dire que si dans les autres détails administratifs de la vacance je puis vous être de quelque utilité, mes services sont entièrement à votre disposition.

Veuillez recevoir mes plus sincères remerciements pour la confiance dont vous et vos devanciers m'ont honoré durant tout le temps de mon ministère et me croire, invariablement

Votre bien aimé frère et serviteur

BUSKEN HUET.

Harlem
13 janvier 1862.

[1] Pierson poogde Huet persoonlijk tot terugneming van het verzoek te bewegen. (Brief van Pierson 16 Januari 1862). — Vgl. over de verhouding van Pierson en Huet, zoowel onderling als tegenover de theologie als wetenschap, de belangrijke beschouwing daaraan gegeven door Naber in zijn *Allard Pierson*. Haarl. 1897 blz. 171 vlg.; met groote scherpzinnigheid wordt daar, bij hoeveel uiterlijke overeenkomst, gewezen op veel verschil in beider persoonlijken aanleg, die beslissend zou zijn voor den verderen loop van beider leven.

1862. *Haarlemsche Courant* een punt van overweging uitgemaakt Huet aan het redactiewerk van dat dagblad te verbinden. Mr. A. J. Enschedé, lid van de firma Joh. Enschedé en Zonen en destijds *diacre* van de *Église wallonne*, van wien dat denkbeeld was uitgegaan, kreeg in opdracht daarover met Huet te gaan spreken. Maandagmorgen, den 13 Januari 1862, ging hij, geheel onbekend met Huet's besluit, naar diens woning en kwam daar als „een reddende engel": de vorige avond had Huet de missive geschreven waarin hij zijn ontslag als *pasteur* nam, zooals Huet's echtgenoote hem mededeelde, aan wie het blijde voorstel gedaan werd. Tot den 1 Mei 1868 bleef hij werkzaam bij de firma Joh. Enschedé en Zonen.

De eerste, aan wien Huet zijn ingediend ontslag als *pasteur* mededeelde, was Kruseman.

Waarde Vriend.

Ik heb, niet zonder smart doch tevens met een gerust geweten en een volkomen vertrouwen, heden mijn ontslag bij den kerkeraad ingediend als predikant der Walsche Gemeente.

Hetgeen tot dezen, voor mij hoogst gewigtigen stap aanleiding gaf, daarover *spreken* wij te zamen bij onze eerstvolgende ontmoeting. Thans meld ik u alleen het feit; en doe dit zelf, omdat uwe getrouwe vriendschap u regt geeft deze tijding allereerst te vernemen uit mijn eigen mond.

Aangezien hoofdzakelijk litterarische arbeid voorloopig in mijn onderhoud zal moeten voorzien, behoef ik u niet te zeggen dat ik mij bij dezen zeer ernstig bij u aanbeveel in „de gunst en recommandatie".

Geheel de Uwe,

Maandagavond. BUSKEN HUET.

Wat Kruseman hierop antwoordde kan ik niet letterlijk mededeelen, maar het blijkt voldoende uit het volgende schrijven:

Waarde Vriend. 1862.

Dank voor uw briefje; een briefje dat van alle briefjes die gij mij ooit of immer schreeft zeker wel het minst op mij den indruk heeft gemaakt afkomstig te zijn van een handelaar of uitgever. De publicatie waarvan gij spreekt *kan* ongetwijfeld door de omstandigheden dringend gevorderd worden, en niets belet mij haar in gereedheid te brengen. Doch alvorens ik haar overgeef aan de pers, moeten er magtiger motieven geboren worden dan ik tot hiertoe bij mijzelven waarneem. Zoo gaarne wenschte ik in deze zaak enkel met *daden* te handelen; te meer omdat mijne *woorden*, al zijn ze nòg zoo gematigd, noodwendig grievend zouden moeten zijn voor de verdedigers en instandhouders onzer Walsche kerken. Blijkt mij dat ik *moet*, dan *zal* ik schrijven.

Uw getrouwe

Vrijdagavond. BUSKEN HUET.

De daden, die Huet beoogde, waren de toespraken in de Concertzaal. Op den 25 Maart 1862 verscheen bij Kruseman *Onze bede. Toespraak gehouden in de Concertzaal te Haarlem door* Cd. Busken Huet, een brochure van *f* 0.50 particulier, waarvan de schrijver het kopyrecht voor *f* 40 aan den uitgever had verkocht, die er 1059 exemplaren van omzette. Huet toch, zijn taak als wettig predikant niet meer kunnende voortzetten, bleef zich niettemin geroepen gevoelen als prediker, lidmaat van de hervormde Kerk [1] te blijven optreden en te blijven medewerken aan „de opbeuring van het peil des geloofslevens overeenkomstig het waterpas van de beschaving onzer eeuw" [2]; als „godsdienstleeraar" [3] bleef hij werkzaam.

---

[1] Dit geconcludeerd uit het feit, dat hij tot tekst van zijn toespraak op den 27 Juli 1862 koos den 38en Zondag van den Heidelbergschen Catechismus.

[2] *Kanselredenen* blz. 337.

[3] *Algemeen adres-boek der stad Haarlem, 1862—1863* i. v.

1862. Sinds Februari 1862 was hij als particulier persoon begonnen theologische voordrachten te houden [1], of zooals het *Haarlemsche Weekblad* [2] het noemde predikdiensten in de Nederduitsche taal te vervullen in de Concertzaal te Haarlem. Daar vond hij een aandachtig en trouw gehoor, dat hem een paar jaar lang aanhing. Door een samenloop van allerlei omstandigheden, mislukte die proefneming om een „Vrije Gemeente" [3] te stichten.

De dogmatische richting van Huet trok opnieuw de aandacht in geen geringe mate. Tegen *Onze bede* schreef Liernur, Luthersch Predikant te Haarlem, een *Open brief;* en al gingen zijn in het Fransch uitgesproken en thans op verzoek van den uitgever in de moedertaal vertaalde en omgewerkte *Kanselredenen* in December 1861 bij Kruseman verschenen [4], zooals Prof. Naber zegt, zoo goed als onopgemerkt voorbij [5] — het debiet 862 exemplaren à *f* 2.90 zou het niet doen vermoeden, te meer nog daar het werk druk werd aangevraagd [6] — hetgeen van Huet meer in 1862 op modern-theologisch gebied verscheen, werd ruchtbaar genoeg; zijn vlugschrift *Aan Mevr. Bosboom Toussaint* dat Weeveringh uitgaf, omdat hij wel be-

---

[1] Zie hierover *Herinnering aan de „Concertzaal" te Haarlem door* A. de L., de doorzichtige voorletters van de pseudonieme Geertruide Carelsen in *Los en Vast*. Jrg. 1886 blz. 117.

[2] 25 Januari 1862.

[3] Naber. *Vier tijdgencoten*. Haarl. 1894 blz. 36.

[4] „Eéne nietigheid heb ik gisteren verzuimd u te vragen; dit heeft mij de *Haarlemmer* van dezen morgen herinnerd. Te weten, of gij, bij het adverteren mijner *Kanselredenen*, van de tweede helft van mijn onsierlijken naam (Huet) dien zekeren „revolutionnairen trema" (zou Da Costa gezegd hebben) wilt weglaten, dien ik heden ochtend in de advertentie van *Herders en schapen* aantrof. De zaak is zoo allerschrikkelijkst onbeduidend dat ik haar bijna niet onder woorden durf brengen; doch wat zal ik er aan doen? ik heet nu eenmaal Huet *zonder* trema." (Brief van Huet c. 1 December 1861.) — Zie over de opdracht der *Kanselredenen* aan Prof. Scholten *Brieven van Cd. Busken Huet* Dl. I blz. 105.

[5] Naber. *Vier tijdgenooten*. Haarl. 1894 blz. 20.

[6] *Nieuwsblad voor den Boekhandel* 6 Februari 1862.

greep dat Kruseman zulks wel niet zou willen doen [1], beleefde 1862.
in korten tijd drie drukken [2]; M. Cohen Stuart schreef *Een woord aan Cd. Busken Huet;* W. van der Jagt een *Aan Mevr. Bosboom Toussaint;* de aangevallene zelve haar bekende *De terugkeer van Golgotha, een overdrukje, voorafgegaan van een woord aan Cd. Busken Huet:* Huet was de *bête noire*, een berucht persoon in den lande. Zijn photographisch portret werd door Weeveringh in den handel verkrijgbaar gesteld [3], en tusschen al die polemiek, nog aangewakkerd door de titeluitgaven in 1861 en 1862 van de *Brieven over den Bijbel* en den tweeden druk daarvan in het volgend jaar 1863, bleef Huet zelf nog oprecht en eerlijk getrouw aan zijn moderne beginselen en literairen arbeid.

In 1861 diende hij Kruseman van advies over een eventueele aankoop van Gebrs. Binger te Amsterdam van de door Dr. J. J. Bergsma geleverde vertaling van White's *De achttien eeuwen der Christenheid* en op zijn advies kocht Kruseman de geheele onuitgegeven oplaag (556 exemplaren) op de auctie van Van Kesteren en Schleijer van den 12 September 1861. Schoon het een onvoordeelige speculatie zou blijken, is het advies van Huet belangrijk genoeg hier af te drukken.

---

[1] In een ongedateerden brief schrijft Huet: „Ik heb (dit was de reden dat ik u heden zocht) eene kleine brochure geschreven tegen Mevr. Bosboom, en wenschte u te verzoeken (niet dit pamfletje uit te geven; dit zal Weeveringh doen, en daar zult gij niet tegen hebben, hoop ik) maar mij behulpzaam te zijn in de correctie. Hoe zorgvuldig ik ook tegen de verzoeking daartoe gewaakt heb, het *kan* zijn dat mij hier en daar ongepaste uitdrukkingen zijn ontsnapt; en ofschoon ik Mevr. Bosboom vast niet minder hoogacht dan gij, gij kent haar langer dan ik en kunt beter oordeelen over hare plaatselijke gevoeligheden." (Vgl. *Brieven van Cd. Busken Huet* Dl. I blz. 111 vlg.)

[2] 1e druk aangekondigd in *Nieuwsblad voor den Boekhandel* 2 Januari 1862; 3e in *Haarlemsche Courant* 21 Maart 1862. — Vgl. hiervoor blz. 563.

[3] Vgl. *Nieuwsblad voor den Boekhandel* 26 Juni 1862.

1862.

Waarde Heer.

Met het grootste genoegen heb ik vijf uren aan één stuk in het boek van James White zitten lezen. De tijd is te kort, en mijne historische kennis veel te weinig, dan dat ik nu reeds wagen zou een eigenlijk gezegd *oordeel* uit te spreken. Doch wilt gij den algemeenen *indruk* kennen dien ik ontving, dan zeg ik: gebruik ál uw krediet om dit boek zoo veel mogelijk bekend te maken. Het is een pendant van Heinrich Lang's *Wandeling door de christelijke wereld*, u bekend. Wat Lang omtrent den gang der ideeën gedaan heeft, doet White met de *feiten*. Lang is welsprekender, White rijker en veelzijdiger; Lang is beter dogmaticus, White meer zuiver historicus. Ik zou niet weten welk van beide boeken ik liever zou geschreven hebben, of liever in staat zou zijn te schrijven. White is vlugtig, ja, en dit kan niet anders binnen zulk een kort bestek; doch ik vind hem alles behalve oppervlakkig. Oppervlakkig noem ik een boek als Bosscha's armzalige *Schets der algemeene geschiedenis*. Vergeleken bij deze schets, en bij meer andere geschriften van dien aard, is het boek van White een meesterstuk, een rijke mijn van feiten en beschouwingen.

Doch herinner u: ik ben niet bevoegd om over het *gehalte* van het boek te oordeelen. Gedoogt de tijd niet dat gij den een of ander onzer historici van professie raadpleegt (Ds. Delprat te Rotterdam, Mr. Mees aldaar, Prof. Dozy, Prof. Fruin, Lodewijk Mulder enz.), vraag dan of Quack u zijn meening zeggen wil. Diens historische kennis is vrij wat grooter dan de mijne, en hij is even digt bij de hand.

Wat de vertaling betreft, deze is verrassend goed. Zonder doorgaans puntig te zijn, is de stijl op menige plaats uitmuntend. Lompe fouten heb ik nergens ontmoet. De correctie laat niets te wenschen overig. Zigtbaar is deze overzetting met zorg en *con amore* bearbeid. Alleen heb ik déze bedenking tegen den titel dat „des

Christendoms" behoorde veranderd te worden in „der Christenheid [1]. Het boek is geene Christelijke kerkgeschiedenis, maar eene Christelijke wereldhistorie. Of zijt gij niet met mij eens dat „Christendom" (in objectieve zin) gelijkluidend is met „Christelijke kerk"? 1862.

„L'histoire est toujours à faire", zegt Villemain; en zoo zal ook het boek van White, zelfs al wordt het door de mannen van het vak proefhoudend bevonden, over eenigen tijd verouderd zijn en plaats moeten maken voor een ander. Doch mij komt het vóór dat gij op dit oogenblik aan het groote publiek bezwaarlijk eene degelijker of onderhoudender algemeene geschiedenis in handen kunt geven dan deze.

Neem deze aanmerkingen voor hetgeen zij zijn, en geloof mij

t. t.

BUSKEN HUET.

En dat hij in 1862 nog volbloed aanhanger van zijn leer, zij het dat die de moderne theologie was, bewijst de korte briefwisseling over de *Geschiedenis van een hapje brood* van Macé.

Het Fransche boekje van de eerste uitgaaf van dit beroemde geschriftje had Kruseman in Augustus 1861 onmiddellijk na het verschijnen ter vertaling laten aanteekenen [2] en hij ging bij Huet, zijn letterkundigen raadsman op advies uit: „Ik ben, was zijn antwoord [3], al lezende, bijna geheel en al van meening veranderd. Wel te verstaan, niet wat betreft de *geschiktheid*

---

[1] Dit advies werd opgevolgd. De Engelsche titel luidde *The eighteen christian centuries*; de vertaling zooals die op de fondsveiling van Binger voorkwam: *De achttien eeuwen des Christendoms.* (*Nieuwsblad voor den Boekhandel* 22 Augustus 1861).

[2] De voor mij liggende eerste geïllustreerde Fransche editie in 1865 bij Hetzel et Cie. verschenen heeft nog een *deuxième partie: les animaux*, dat niet in de Nederlandsche uitgaven voorkomt.

[3] Brief van Huet 8 December 1861.

1862. van de vertelseltjes en tooneelstukjes voor ons hollandsch publiek, maar wat aangaat hunne letterkundige *waarde*. Vooral de vertelseltjes of sprookjes vind ik voor het meerendeel bewonderenswaardig." Met de vertaling belastte zich mevrouw Busken Huet en zooals van zelf sprak, liet Huet zelf zijn oog ook gaan over de proeven. De laatste zin van de voorlaatste alinea was Kruseman niet naar den zin; hij zag er een bewijs in dat de schrijver een pantheïst was; ten onrechte oordeelde Huet, die bovendien ook niet wilde medewerken om een ander slot aan de vertaling toe te voegen. Huet's meening hield de overhand, maar Kruseman's ingenomenheid met de uitgaaf was verdwenen, hij zag er geen heil meer in. De uitkomst logenstrafte zijn vermoeden; het debiet was lang niet om over te klagen, wellicht een gevolg van den bijval, dien het boekje in Frankrijk vond. In April 1862 verschenen, bleek het op de fondsveiling van April 1865 dat er 593 exemplaren verkocht waren.

Die korte briefwisseling over de godsdienstige waarde van Macé's boekje bewijst Huet's goede trouw, en laat tevens zien welk een nauwgezetheid Kruseman betrachtte bij zijn uitgaven.

Negentig jaar vroeger was in een Nederlandsch weekblad de stelling verkondigd, dat in het algemeen gesproken een uitgever niet verantwoordelijk behoeft te zijn voor de boeken die bij hem uitkomen, want in verreweg de meeste gevallen zou het hem aan tijd moeten ontbreken de hem aangeboden handschriften te lezen en te beoordeelen [1]. Nimmer zou Kruseman die stelling onderschrijven, veel minder toepassen als gevolg van de daar gestelde praemisse. Aan Da Costa had hij indertijd zijn standpunt uiteengezet hoe hij als uitgever stond tegenover de denkbeelden van zijn auteur; hoe hij, zelfs bij principieel verschil toch een werk kon uitgeven dat een gevoelen tegen het zijne indruischende verkondigde [2]; het verhinderde natuurlijk geenszins dat de subjectieve persoon en de objectieve uitgever liefst hand aan hand

[1] *De onderzoeker*. Dl. IV (23 Maart 1772) blz. 171.
[2] Zie hiervoor blz. 400.

gingen. En die objectieve uitgever, hoe langer hoe meer verdween die, waar de uitgaven zich reeds nu in de laatste jaren meer en meer in een bepaalde richting bewogen. De godsdienst als zoodanig mocht niet ondermijnd worden en homogeen zal hij dan ook wel geweest zijn met de door denzelfden schrijver verkondigde eerste stelling: „Een Boekverkoper, die wetens een werk drukt waarin de grondvesten van den Godsdienst of de Zedekunde met een boosaardig opzet of op eene honende en spotagtige wys worden aangetast, is aansprakelyk voor zyn boek" [1]. 1862.

Vier jaar na het verschijnen was er een oogenblik kans, dat Macé's werkje aanleiding zou worden tot een principieel geschil. Nederland en Frankrijk hadden in 1855 een overeenkomst gesloten over het letterkundig eigendomsrecht [2]. Ongelukkig was in artikel 1 geen nadere omschrijving gegeven, hoe de eigendom van vertalingen op te vatten was; de opvatting van den Minister bij de verdediging van het ontwerp was echter, dat een Fransche uitgever geen recht kon doen gelden op Nederlandsche vertalingen van zijn uitgaven in Nederland gedebiteerd, buiten zijn toestemming uitgegeven. In Augustus 1866 nu ontving Kruseman een schrijven van Hetzel te Parijs, waarin hij gedreigd werd met een gerechtelijke vervolging wegens het uitgeven van die vertaling. Na eenige briefwisseling met Hetzel, werd van de zaak verder niets meer vernomen. Trouwens Kruseman zelf zou er weinig last van gehad hebben: de algemeene vergadering der Vereeniging toch had vroeger reeds besloten om de eerste vervolging, die er ter zake van een vertaling uit het Fransch naar aanleiding van het gesloten tractaat met Frankrijk mocht worden ingesteld, voor rekening der Vereeniging te nemen [3], en zoo waren dan ook de door Kruseman verzonden brieven opgemaakt, en hier en daar gewijzigd, in overleg met het Bestuur der Vereeniging.

---

[1] *De onderzoeker.* Dl. IV (23 Maart 1772) blz. 171.
[2] *Bouwstoffen.* Dl. I blz. 545.
[3] *Handelingen der algemeene vergadering* 8—9 October 1866.

1862. Kruseman was door die uitgaven nu sinds 1857 geheel de uitgever van de populaire moderne theologie geworden; in 1862 kwam dat zeer sterk uit. Naast de besproken werken van Huet zag een geschrift van Allard Pierson het licht. *De oorsprong der moderne rigting*, dat in Februari zou verschijnen, was geschreven naar aanleiding en ter beantwoording van twee redevoeringen, die door Prof. Doedes gehouden waren tegen de zoogenaamde moderne theologie [1]. Hoe den titel van dit werk te kiezen? *Over de empirische methode in betrekking tot gewijde geschiedenis en dogmatiek* [2], of iets dergelijks, meende de auteur. Twee dagen later schreef hij: „Ik geloof een korter titel gevonden te hebben.... Nadenkende over den inhoud van mijn geschrift, kom ik tot de slotsom, dat al wat ik gezegd heb in onmiddellijk verband staat met slechts twee vragen, de vraag van de immanentie en van het determinisme. Ik bespreek de wijsgeerige of logische beginselen enkel voor zoover ze de wonderkwestie raken, d. i. de leer van Gods immanentie; het Godsbegrip alleen in zoover het door de leer der immanentie geaffecteerd wordt; de moderne theologie en orthod. en daarbij wordt eigenlijk alleen op de affirmatie ter eene en de negatie ter andere zijde van het determinisme de aandacht gevestigd. Zou het nu niet 't eenvoudigste zijn den titel aldus op te geven: *Over immanentie en determinisme?*" Tegen die vreemde woorden had Kruseman bezwaar; de titel werd zooals gezegd is. De 850 exemplaren der oplaag waren spoedig uitverkocht; in hetzelfde nummer van het *Nieuwsblad* [3] waar de titel van het werk onder de *Jongst verschenen boeken* voorkomt moest de uitgever reeds een dringend verzoek om terugzending der onverkochte exemplaren plaatsen. Een maand later kreeg Pierson al een uitnoodiging om een tweeden druk persklaar te maken. Deze verscheen in Mei en was 222

[1] *Modern of apostolisch Christendom? Toespraak gehouden.... 18 September 1860.* Utr. 1860 — *De zoogenaamde moderne theologie eenigszins toegelicht. Openingsrede gehouden..... September 1861.* Utr. 1861.

[2] Brief van Pierson 14 Januari 1862.

[3] 6 Februari 1862.

bladzijden groot, terwijl de eerste er 180 telt. Het polemische deel was zeer ingekort en de toon der polemiek belangrijk verzacht; meer eenheid had Pierson in zijn geschrift gebracht en daardoor ook meer verband tusschen al de deelen en den algemeenen titel [1]. In de plaats van die inkorting verscheen een nieuw vierde hoofdstuk, dat de roeping van den dogmaticus in die dagen ten onderwerp heeft [2]. Op verzoek van den schrijver verscheen dat nieuwe hoofdstuk ook afzonderlijk als *Zwakheid en kracht*. Terwijl voor den eersten druk *f* 170 honorarium gegeven was, kreeg de auteur voor die bijvoeging *f* 60. *Zwakheid en kracht* werd flink verkocht en trok evenals *De moderne rigting* zeer de aandacht [3]; van de 850 exemplaren zette Kruseman er 650 om tegen 265 exemplaren van den tweeden druk van *De moderne rigting*. 1862.

Een maand na het verschijnen kwam Pierson met het verzoek zijn redevoering over *De beteekenis der kunst voor het zedelijk leven*, den 18 Juni 1862 in de Akademie van beeldende kunsten en technische wetenschappen te Rotterdam uitgesproken, in het licht te geven. In Juli daaraanvolgende verschenen, gaf deze brochure van *f* 0.40 part. omstreeks *f* 15 deficit.

Door dien theologischen omgang met den Rotterdamschen *pasteur wallon* Pierson, hoorde Kruseman meer dan vroeger het geval was, den lof van zijn plaatselijken ambtgenoot Réville. Met Huet was hij *der Dritte im Bunde* in het Walsche ressort in het propageeren der moderne theologie; volkomen begrijpelijk is het dan ook dat Kruseman inging op het voorstel van Réville een Nederlandsche vertaling van zijn *Manuel d'instruction religieuse* te geven; de voorgeschiedenis dier uitgaaf

[1] Brief van Pierson 18 Maart 1862.

[2] Brief van Pierson 13 Maart 1862.

[3] [G. Barger] *Christendom en empirisme. Teregtwijzing aan Dr. A. Pierson, naar aanleiding van zijn geschrift „De oorsprong der moderne rigting" door Anastasio.* Utr. Kemink en Zoon verscheen er tegen en lokte weer antwoord van een ander uit. Prof. Dr. A. D. Loman behandelde dien strijd in *De Gids* 1862 Dl. II blz. 361.

1862. valt echter geheel in 1863, en moet daarom eerst in het volgende deel besproken worden.

De moderne theologie evenals de orthodoxie gaat uit van het Bijbelsch standpunt; het is slechts een verschil van opvatting, waar de eene richting het Boek der boeken critisch en rationeel zoekt te beoordeelen, de andere een veel ruimer plaats geeft aan gevoel, verbeelding en geloof; waar de eene richting meent, dat de „waarheid" nog gezocht moet worden in het toekomstige en de andere van oordeel is, dat zij ligt in het verledene. Voor beide partijen blijft de Bijbel zelf in hun theologischen strijd het voornaamste geschilpunt. En al moge dan ook de authentieke waarde van den Bijbel, geschiedkundig en wijsgeerig voor hen ongelijk zijn, als bron van den allereersten rang is zij bij beiden in gelijksoortig aanzien: de Bijbel is voor beiden de eerste en beste bron. Eén der laatste uitgaven van Kruseman in 1862 was de eerste aflevering (56 blz.) van een geillustreerden [*Familie-*]*bijbel bevattende al de boeken van het oude en nieuwe Testament volgens de Staten-overzetting. Met opheldernde geographische en topographische aanteekeningen.*

De onderneming van de firma Cassell, Petter & Galpin te Londen had navolging opgewekt bij Nijgh te Rotterdam *Cassel's Illustrated family Bible* in Nederlandsch gewaad te steken; den 28 December 1860 was het werk voor hem ter vertaling geregistreerd. Hoewel het hem in weerwil van vlijtige colportage door A. H. M. Andrea, P. de Leeuw, A. Calisch e. a. niet gelukte voldoend aantal teekenaars te verkrijgen [1], werd het recht ter vertaling den 13 December 1861 voor hem verlengd. Blijkbaar geschiedde dit, omdat hij reeds onderhandelingen had aangeknoopt met Kruseman tot overname van de uitgaaf. Voor *f* 400, voor gemaakte onkosten en opgegeven inteekenaren ging het recht ter vertaling over en Kruseman trad in onderhandeling met de Engelsche uitgevers om cliché's der houtgravuren te verkrijgen. Daarin slaagde hij

[1] Hoewel zekerheid mij ontbreekt, komt het mij voor dat Kemink en Zoon te Utrecht nog het grootste getal exemplaren debiteerde.

naar wensch en verkreeg cliché's der prenten, waarvoor hij met inbegrip van de kosten voor het opslaan ƒ 9502.65 moest betalen [1]. Van de eerste aflevering werden 4500 exemplaren getrokken, en al dadelijk was het duidelijk, dat, in weerwil van den goedkoopen prijs van ƒ 0.90 per aflevering, de uitgaaf niet gemakkelijk zou slagen [2]. De kaartjes liet hij in steen brengen door Bal te Delft en wel die uit de Engelsche editie, welke daartoe door Huet aangewezen waren. De volgende afleveringen hadden een oplaag van 2000 exemplaren. Uitgebreide hoogst kostbare colportage moest ter hand genomen worden; in tien jaar legde Kruseman hieraan ƒ 4328.30 ten koste. Waaraan dit vrijwel mislukken der uitgaaf toe te schrijven in weerwil dat zij bij een nieuw prospectus werd aanbevolen door de Amsterdamsche en Rotterdamsche predikanten en door artisten als Bosboom, Van de Laar en Rochussen?

1862.

„Ik liet de orthodoxe aanteekeningen meer wetenschappelijk bewerken door Mr. J. J. Bergsma, tevens Theol. doctor, schreef Kruseman later. Ware ik [3] toen beter op de hoogte geweest van de eischen van houtsneedruk, dan zou de uitvoering vrij wat fraaier hebben kunnen zijn. Het debiet beantwoordde niet aan de verwachting; de moderne of liever niet-orthodoxe geest der aanteekeningen werkte dit tegen".

De geheele aanmaak van het werk kostte aan Kruseman, zonder hetgeen hij in later jaren er aan ten koste legde om het debiet te bevorderen, zooals sinds November 1865 een volksuitgaaf in wekelijksche afleveringen van twee kwarto-vellen (16 blz.) à ƒ 0.25, ƒ 31172.50; de particuliere prijs van den

[1] Vier jaar later maakte N. Tetterode te Amsterdam bekend, „dat hij een engagement getroffen heeft, met de beroemde firma Cassel, Petter & Galpin te Londen, en daardoor in de gelegenheid is, van al de geïllustreerde werken van dat huis cliché's in galvanisch koper te bezorgen, tegen den prijs van $4^{6}/_{10}$ cents per vierk. duim. Uitgevers van geïllustreerde werken, kunnen den Catalogus bestaande in 5 folianten tijdelijk ter inzage krijgen." (Advertentie in *Nieuwsblad voor den Boekhandel* 2 Augustus 1866).

[2] Drie maanden na het verschijnen van de eerste aflevering van zeven vel telde de uitgaaf nog geen 300 inteekenaren.

[3] Lees Van Asperen van der Velde, die het werk gedrukt heeft.

1862. Bijbel was *f* 37.05 voor een exemplaar door J. V. van den Heuvel te 's-Gravenhage, gebonden in heel leer, verguld op snee.

Evenals het *Scheffer-album* in 1858 de reeks der godsdienstige prentwerken in Kruseman's fonds had afgesloten, maar daarbij tevens als het ware een nieuwe richting in zijn fonds opende [1], is dat ook het geval met den *Familie-bijbel*. Het was de laatste uitgaaf die Kruseman zou doen op het terrein der theologie; met het boek bij uitnemendheid besloot hij zijn godsdienstige uitgaven, maar tegelijk ontgon hij daarmede een voor de Nederlandsche boekenmarkt nieuw ongekend veld, de met tal van houtsneden (cliché's) geïllustreerde werken. Wel is waar had hij reeds in 1849 met de *Polichinel* een uitgaaf gedaan, welke door haar rijke houtsnee-illustreering met den *Familie-bijbel* vergeleken zou kunnen worden, het volkomen mislukken van deze onderneming is echter voor mij een reden, dat zij in dit verband beschouwd mag worden als hoogstens een niet geslaagde proefneming in een tijd, dat de groote uitgeversvlucht zich wel reeds begon te ontwikkelen, maar nog alles behalve tot vollen wasdom gekomen was. Toch zou Kruseman, zooals de toekomst zou leeren, op dat terrein, als op zooveel andere, baanbreker zijn; anderen ten voorbeeld strekken en daardoor van onberekenbaar veel invloed zijn op de ontwikkeling en beschaving van ons Nederlandsche volk.

Naast al die zorgen die Kruseman in 1862 had en de moeiten, die hij zich als uitgever getroostte voor de moderne theologie, was er nog een ander religieus terrein, waarop hij zich bewoog: moderne theologie naast christelijk-kerkelijke kunst, gebaseerd op de middeleeuwsche begrippen, naast de ontkenning der Bijbelsche wonderverhalen en een natuurlijke uitlegging van de Schrift, de erkenning van den Christus, als alleen Zaligmaker, belichaamd en geïdealiseerd in den Roomsch-Katholieken kerkbouw.

Van het werk dat ik hier op het oog heb, verscheen de eerste aflevering wel is waar in Maart 1863; een jaar te voren.

[1] Zie hiervoor blz. 467.

waren reeds de besprekingen aangevangen over de uitgave van een boek, dat zou moeten behandelen 1862.

DE BOUWWERKEN

van

DEN ARCHITECT [1] P. J. H. CUYPERS.

Met toelichtenden tekst

van

PROF. J. W. BROUWERS, R. K. P. [2]

Ridder van de Orde der Eikenkroon.

LES CONSTRUCTIONS RELIGIEUSES ET CIVILES [3]

de

L'ARCHITECTE P.-J.-H. CUYPERS; [4]

Texte de

M. L'ABBÉ J. W. BROUWERS.

Professeur au Collége épiscopal de Ruremonde [2], chevalier de l'Ordre de la Couronne de chêne.

De ondergeteekende wenscht de uitgave te ondernemen der VOORNAAMSTE BOUWWERKEN van den heer Cuypers, meestal bestemd om binnen het koninkrijk der NEDERLANDEN te worden vol-

Le soussigné a l'honneur de porter à la connaissance de tous les amis de l'art, qu'il a entrepris la publication des CONSTRUCTIONS RELIGIEUSES ET CIVILES, notamment des ÉGLISES, composées

[1] Op den titel-omslag van de eerste en eenigste aflevering · „Architekt."

[2] „Prof." niet op den titel, omdat er na de uitgifte van het prospectus en voor het verschijnen van de eerste aflevering spraak was, dat Brouwers van het Bisschoppelijk Collegie af zou gaan. (Brief van Alberdingk Thijm 21 Januari 1863.)

[3] Oeuvres d'architecture.

[4] M. P.-J.-H. Cuypers.

1862.

trokken en gedeeltelijk reeds uitgevoerd.

De kunstenaar, wiens werken hij meestendeels in keurig bewerkte houtsneêplaten, met den noodigen tekst voorzien, wenscht uit te geven, behoort tot de zoodanigen, wier voortbrengselen niet zijn de vruchten der willekeurige opgaven van verschillende bouwheeren, maar veeleer de uitingen der kunstbeginselen, der overtuigingen op het gebied van konstruktie en æsthetiek, die zich gedurende eene lange reeks van studie- en arbeidsjaren in den geest van den architekt hebben gevestigd. Dit is een waarborg voor de eenheid van doel en rigting, en daarmeê welligt voor de vruchtbaarheid, ter beoefening, die men in deze werken zal vinden neêrgelegd. De meeste werken van den heer Cuypers zijn KERKEN; niet te min zal men, in de verzameling, ook andere Stichtingen, als KASTEELEN, SCHOLEN, RAADHUIZEN, enz. enz. aantreffen.

et, en grande partie, déjà exécutées dans le royaume des Pays-bas, par l'architecte M. P. - J. - H. Cuypers à Ruremonde.

Ces travaux se publieront, la plupart, en xylographie et seront accompagnés d'un texte très succint, mettant en évidence non-seulement les qualités de chaque œuvre, mais encore les rapports existant entre le but pratique qui devait être atteint et les moyens par lesquels on a travaillé à sa réalisation. Ces moyens, du reste, ne se trouveront jamais être les expressions des exigences souvent arbitraires et bizarres de tel et tel propriétaire; mais répondront toujours à cette unité de principe, à ces préceptes impérieux de l'histoire de l'architecture et de la science du goût, hors desquels nulle œuvre d'art chrétien ne semble désormais viable. Ceci, comme nous le croyons, est la meilleure garantie que ces travaux pourront être consultés en toute sécurité, par quiconque est fatigué de la

De Kerken enz. zullen niet alleen geleverd worden in plan, doorsneden, opstanden, enz.; maar daar zullen worden bijgevoegd de noodige detailteekeningen van de konstruktie en ornamentatie; voorts kartons van het schilder- en beeldwerk; ook van de glasschilderingen, enz. Het verband tusschen den toestand en de behoeften der kerken en gemeenten met de uitvoering en stoffeering van den bouw, zal in den bij te voegen tekst worden aangewezen, en op die wijze wordt hier eene verzameling van ekkleziologische modellen bij een gebragt, die tot leiddraad zal kunnen dienen bij de pogingen van verschillende R. K. gemeenten tot herbouw, verbetering, of versiering harer kerken. Meubeling, bekleeding, schier alle bijzonderheden der toerusting tot de Dienst zullen beurtelings in dit werk worden behandeld. Terwijl de studiën, in Engeland en Duitschland door den architekt op de nieuwste en beste stichtingen

confusion qu'un éclectisme inconsciencieux a jeté dans les esprits. 1862.

Les constructions civiles de M. Cuypers, telle que CHÂTEAUX, MAISONS DE VILLE, ÉCOLES, etc. trouveront également leur place dans ce receuil [*sic*]. Des églises on entend publier non-seulement les plans, coupes, élévations etc. mais encore des détails, à une échelle suffisamment grande. On y ajoutera les cartons des peintures murales et des vitraux, qui s'exécutent dans ces églises, d'après les dessins de l'architecte; ainsi que les dessins des statues, des vases et des meubles qui, pour ainsi dire, font partie intégrante des projets.

Comme une grande variété de besoins à remplir a donné lieu à une série de constructions de différentes dimensions, meublées et ornées en proportion de la situation des paroisses, on trouvera dans la présente publication un recueil assez complet d'églises avec leurs appendices et garnitures,

1862.

der Engelsche staatskerk zoowel als op die der Duitsche Evangelische gemaakt, het vertrouwen wettigen, dat er, ook voor Protestantschen kerkbouw hier te lande, veel vrucht uit dit werk zal zijn te trekken.

Prof. Brouwers, die op het kunstkongres te Antwerpen en in de Maatschappij Felix Meritis te Amsterdam blijk heeft gegeven zoo diep van de ernstige beteekenis der kunst doordrongen en zoo gemeenzaam te zijn met de æsthetische beschouwingen, heeft, wat het kerkelijk gedeelte betreft, de afbeeldingen wel met zijnen toelichtenden tekst willen bevoorregten.

Het werk verschijnt in 4°. formaat.

Alle twee maanden ontvangt men eene aflevering van 4 platen met tekst.

De prijs van elke aflevering is *f* 1.80.

Haarlem, Jan. 1863.

A. C. KRUSEMAN.

en rapport avec des localités et des positions très différentes. Ajoutez à cela que notre architecte a fait une étude spéciale des églises de différente dimension, que l'Église anglicane, depuis une vingtaine d'années, a érigées à Londres et ailleurs, comme aussi des travaux entrepris en Allemagne pour l'Église évangélique : de sorte qu'il est permis de croire que cet ouvrage pourra, en même temps, être consulté avec profit par ceux qui ont a construire des églises pour le culte protestant.

M. l'Abbé Brouwers a eu la bienveillance de promettre, pour la description des planches, le concours de sa plume éloquente.

L'ouvrage paraîtra tous les deux mois; format grand in-4°.

Chaque livraison contiendra 4 planches, avec texte.

Prix, la livraison affranchie, 4 francs.

Harlem, Janv. 1863.

A. C. KRUSEMAN.

Bleek uit de briefwisseling niet, wie bij dit werk eigenlijk achter de schermen zat, de orthographie als „konstruktie" en „ekkleziologisch" is reeds voldoende om Alberdingk Thijm te verraden. Van hem was dan ook het plan uitgegaan de beginselen in de kunst en de aesthetische beschouwingen, zoo vele malen door hem reeds jaren lang gepredikt, opnieuw in een afzonderlijke uitgaaf gedrukt te zien. In 1849 had hij over „kunst" in den kerkebouw een behartigenswaardig woord geschreven aan Jhr. van Rijckevorsel te Rijsenburg [1]. Tien jaar later was inderdaad in de heerschende richting nog geen wijziging gekomen; nog altijd werd de bouw van kerken en gestichten, het onderhoud van onze historische monumenten opgedragen aan timmerlieden en aan personen zonder eenig gevoel van piëteit of kennis van de geschiedenis der architectuur. Er was hier te lande in die dagen een jonge man, een kunstenaar bij de gratie Gods, die zich verzette tegen de 1862.

[1] „Gewoonlijk laat men door een vreemd architect de teekeningen maken voor het Ioniesch of Korinthiesch geordend gebouw, dat men tot *Katholieke* Kerk in *Nederland* bestemt, en vervolgens wordt dat projekt dan door een onintelligenten aannemer hoogst gebrekkig en vaak met willekeurige verbeteringen (!!) of amplificatie uitgevoerd. Eene tweede manier is, dat men den timmerman of metselaar, die niets ter waereld van de historische ontwikkeling der architectuur, niets van haar charakteristiek in de verschillende tijdvakken, niets van hare voornaamste regelen weet, en derhalve ook niets van de tegenwoordige behoeften en haar verband met den te volgen stijl begrijpt, de teekeningen tot een *would-be* gothieke of zelfs semi-byzantijnsche kerk, laat leveren, en diensvolgens exekuteeren. Dat verschijnsel smart mij diep: dieper dan het voegzaam zou zijn in dezen brief aan UwWelEerw. uit te drukken; het smart mij als katholiek; het smart mij als liefhebber van de kunst; het smart mij om den wil der schoonheid, die verontheiligd wordt, en om der wille van de offers der Geloovigen, die misbruikt worden tot de oprichting van ongerijmdheden, waar men Gode verheerlijkende meesterstukken van kunstrecht had te eischen; het smart mij, om het jammerlijk figuur, dat wij er meê maken en om den smaad, die men der Godsdienst vaak aandoet, ten gevolge der ineptie van hare belijders." (Brief van J. A. Alberdingk Thijm aan Jhr. van Rijckevorsel, te Rijsenburg 14 Augustus 1849. Medegedeeld in *Jos. Alb. Alberdingk Thijm in zijne brieven geschetst door* C. Alberdingk Thijm. Amst. 1896 blz. 56).

1862. heerschende mode en in zijn bouwwerken reeds een gezonde, logische opvatting verkondigde van een bouwkunst als bouwkunde gebaseerd op de constructieve behandeling van het bouwwerk. *Toute forme qui n'est pas indiquée par la structure, doit être repoussée.* Die gulden woorden van den Franschen architect Viollet Le Duc had ook deze Nederlandsche bouwmeester tot de zijne gemaakt. Die persoon was Thijm's zwager Cuypers. Met hem bracht hij een bezoek bij Kruseman om hem voor het plan te winnen. Kruseman stemde toe, Pastoor Brouwers zou den tekst leveren en Thijm zou als corrector der proeven de tusschenpersoon tusschen den kunstenaar, den auteur en den uitgever zijn.

Om te beginnen werd de keus bepaald op de O. L. Vrouwe Kerk te Vechel, waarvan de bouw in 1857 aangevangen was en weldra voltooid zou wezen; het bijgevoegde bijschrift bespreekt alleen den toren „omdat hij werkelijk het voorspel is van den drie maal heiligen hymnus, waarbij men de kerk vergelijkt." Dat bijschrift was echter niet, zooals Brouwers dat oorspronkelijk opgesteld en in proef gebracht had; het had, naar Thijm's oordeel, een veel te kerkelijk, polemisch en apologetisch karakter, en zou, naar hij meende, veeleer kwaad dan goed doen aan de beoogde zaak: verheffing en loutering van een gezond ontwikkelden kunstsmaak [1]. „Ik zie er geen bezwaar in, dat het werk wat u noemt „objectief" wordt. Integendeel — de (met verlof) stomheid van het „geëerde publiek" in aanmerking genomen — dunkt mij dit een voordeel. Men vindt nu gelegenheid ze ongemerkt bij het lange oor te nemen

[1] „De vraag is bij mij gerezen, of er ook uitdrukkingen in voorkomen, die door haar *kerkelijk* charakter de populariteit der uitgave in den weg zouden staan. Wij willen, op het gebied der germaansche bouwkunst, de lieden voor het goede winnen, voor de zaak van logika en smaak; en toevallig wordt deze zaak architektonisch het best gediend door de stijlen der XIIIe en XIVe Eeuw; die stijl toegepast op kerken, ademt natuurlijk het kerkelijk leven — maar het pleidooi daarvoor moet in de teekeningen, door hare schoonheid geleverd worden, minder in den text, door zijne polemische kracht." (Brief van Alberdingk Thijm 27 Juli 1862).

en met hun neus op de platen en de aesthetische waarheden te duwen, zonder dat ze 't merken, veel minder, kwalijk nemen" [1]. 1862.

De grootste zorg moest besteed worden aan de platen; daarin vooral moest de waarde en de kracht van het werk liggen. Met de levering daarvan belastte zich Thijm of Cuypers zelf, althans niet Kruseman. Aan Kruseman werd toegezonden 1000-stel afdrukken van afbeeldingen van de Kerk te Vechel, van een kruispijler en van het Sint-Thomasbeeld van dat gebouw, en van een gevel-afbeelding van het huis Aerwinckel te Posterholt bij Roermond. De platen waren „uitmuntend. Er is in Holland tot heden niets verschenen tot zulk een lagen prijs, dat uit de verte met dit werk van Brend'amour [2] kan wedijveren, meende Thijm. Mij dunkt — wij behoeven niet te zeggen, waar deze heerlijke houtsneden gedrukt zijn" [3].

De uitslag van die eerste aflevering was allerbedroevenst. Reeds in 1856 had Van Lennep in zijn *Mijmeringen in en over Amsterdam* [4] den staf gebroken over de moderne „bouwkunst" van dien tijd. *„Simplex sigillum veri* — „het eenvou-„dige is het zegel van het ware", is de spreuk, welke [onze nieuwerwetsche timmerlieden] gekozen hebben; en die hen inderdaad ontslaat van de moeite om eenigen kunstzin ten toon te spreiden of om iets te vervaardigen, waaraan een bouwkunstig denkbeeld te herkennen is. En daarom vertoont de voorgevel van het gemodernizeerd (?) gebouw eenvoudig een naakten muur, met eene vierkante deur, en voorts, naar gelang der breedte, twee, drie, vier of meer ramen nevens elkander op de eerste verdieping: even zooveel op de tweede, op de derde enz. tot op de bovenste toe: — en, boven dat alles een geel geschilderde kroonlijst, aan de beide zijden rechthoekig afgezaagd, opdat men toch niet de illuzie zou hebben, dat zy om 't huis heen liep, maar wel goed bemerken, dat zy alleen

---

[1] Brief van Alberdingk Thijm 18 November 1862.
[2] De welbekende houtgraveerinrichting te Dusseldorf.
[3] Brief van Alberdingk Thijm 18 November 1862.
[4] *Almanak Holland voor 1857* blz. 21.

1862. dient om het daarachter loopend dak te bemantelen." Die „bouwstijl" was maar al te veel heerschende om waarachtige kunst ook maar ietwat in tel te doen zijn. De vrees, die Kruseman had, dat zijn onderneming niet zou slagen [1], bleek alles behalve voorbarig te zijn geweest; van de *f* 256.36 in de onderneming gestoken, kwam, behalve de *f* 20, die het artikel op de fondsveiling van 1867 behaalde, zoo goed als niets terecht. Slechts zeer enkelen waren nog in staat de sarcastische artikelen *Museum Willem I* van J. Gosschalk in *De Nederlandsche spectator* [2] te begrijpen in zijne bespreking over de „erkende talenten des heeren Cuypers."

En dat nog wel terwijl de eerste proefaflevering ruim verzonden was aan pastoors, kerkbesturen, genootschappen, architecten, aan ieder, van wien verwacht kon worden, dat hij belang bij christelijke kunst zou hebben, en een bericht in het *Nieuwsblad*[3] nog eenige animo had pogen te wekken. Den 17

---

[1] Die vrees volgt uit een bij de eerste aflevering gevoegd *Berigt:* „Indien de inteekening genoegzaam blijkt om de uitgave voort te zetten, zal aan het einde van het werk eene opgave gevoegd worden omtrent de volgorde der afgebeelde en beschreven bouwwerken. De innaaijing, gelijk in deze aflevering, is alzoo slechts voorloopig."

[2] 1864 blz. 130, 148 en 164.

[3] „De heer A. C. Kruseman te Haarlem heeft de eerste aflevering rondgezonden van een architektonisch en ekklesiologisch werk, waarvan hij de uitgave heeft voorgenomen. Het is de beschrijving en afbeelding der bouwwerken van den architekt P. J. H. Cuypers, wiens uitgebreide kunstwerkplaatsen te Roermond gevestigd zijn. De tekst, bevattende eene beschrijving zoowel uit bouwkundig als lithurgisch oogpunt (waar dit laatste bij de verklaring van kerkgebouwen wordt gevorderd), wordt geleverd door Prof. Brouwers. De afbeeldingen zijn voor zooveel de ter proef gezonden eerste aflevering doet zien, zeer goede houtsneden, die met genoegzame scherpte en zuiverheid de vormen en onderdeelen te zien geven. De eerste aflevering bevat de afbeelding en beschrijving van de fraaije, in een ernstigen en soberen gothischen stijl uitgevoerde, O. L. Vrouwe-kerk te Vechel; een detail in opstand en doorsnede van een harer kruispijlers; een der beelden (St. Thomas) welke de galerij boven den ingang versieren; en den westgevel van het kasteel Aerwinckel bij Roermond.

„Wij vestigen de aandacht op deze aangevangen uitgave, die strekken moge om de verdiensten van des heeren Cuypers kunst door een grooter

Augustus 1863 meldde Kruseman aan Cuypers, dat hij geen moed had de onderneming voort te zetten. Terwijl omstreeks 133 exemplaren verkocht moesten worden om de kosten goed te maken, waren er slechts 43 exemplaren van de eerste aflevering geplaatst. „Dat is al een zeer sober resultaat en op nieuw doe ik de droevige ervaring op, dat de klassieke zin in ons arm klein landje al zeer traag ontwikkeld blijkt." 1862.

Nederland bleek niet rijp te zijn voor dergelijke ondernemingen. „'t Is altijd iets nieuws en derhalve in Holland (helaas!) iets hachelijks", meende ook Thijm [1]. De eerste stap, dien Kruseman als uitgever deed op het gebied der kunst, mislukte volkomen en Thijm zette zijn plan alleen voort in een reeks artikelen over *De kerken van den architekt Petr. Jos. Hub. Cuypers* in *De Dietsche warande* [2].

Dat theologische en kerkelijk aesthetisch karakter, dat een groot deel der uitgaven van 1862 vertoont, wordt natuurlijk geenszins weggenomen door de kleinere uitgaven van dat jaar, die geheel afzonderlijk staan, maar toch even genoemd moeten worden: Gerlings' *Verscheidenheden van Haarlems bodem*, zonder kopy-eigendom geheel uitgegeven ten voordeele van het Gereformeerde weeshuis te Haarlem, Frederika Bremer's *Italië in zijn natuur en volksleven, geschetst*, evenals het in het vorig jaar verschenen *In het Zuiden en het Oosten van Europa* van dezelfde schrijfster vertaald door den Haarlemschen predikant W. C. Mauve, de redevoering over *Het wezen van den constitutionelen regeringsvorm*, die Buijs den 13 October 1862 hield bij de aanvaarding van het hoogleeraarsambt in de Staatswetenschappen aan het Athenaeum te Amsterdam en *Eenige mededeelingen omtrent de voorwaarden tot verkrijging der bevoegdheid tot uitoefening der geneeskunde, die buitenslands vereischt worden,*

---

publiek te doen kennen, en eene bijdrage zal opleveren ter kennis van de bouwkunst in ons vaderland." (*Nieuwsblad voor den Boekhandel* 7 Mei 1863.)

[1] Brief van Alberdingk Thijm 18 November 1862.

[2] Dl. VI (1864) blz. 102 vlg.

1862. *door* J. van der Hoeven, door den schrijver samengesteld naar aanleiding van de aan de Kamers aangeboden wetsontwerpen over de geneeskunde; alleen de laatste van deze uitgaven dekte haar kosten niet.

Onder de voorstellen, welke aan Kruseman gedaan werden, was een plan van mevr. Van Calcar, een levensbericht van Fröbel uit te geven [1], wat eerst niet onaannemelijk leek [2], en van C. A. J. A. Oudemans om een vertaling te leveren van Darwin's *On the various contrivances by which British and foreign Orchids are fertilised by Insects* [3].

Had 1862 dus geen uitgaven opgeleverd, die men pleegt te bestempelen met het epitheton „kapitaal", maar daarentegen wel kleinere geschriften van meer dadelijk en actueel belang, waartoe Kruseman als van zelf gekomen was door zijn persoonlijke relaties en den kerkelijken strijd, waarin hij als uitgever deelnam, de verkoop van zijn drukkerij en zijn fondsverkooping van dit jaar hadden hem voldoende ruimte gegeven voor nieuwe ondernemingen niet alleen, hij voelde zelfs de lust in zich opkomen nog andere bezigheden van intellectueelen aard op zich te nemen en dacht er over te dingen naar het bibliothecariaat van de Haarlemsche Stads-Bibliotheek in plaats van wijlen A. de Vries, den voorvechter der Costerzaak.

---

[1] Brief van mevr. Van Calcar 26 Augustus 1862.

[2] Den 8 October 1862 werd voor Kruseman ter vertaling aangeteekend *Aus Fröbel's Leben und erstem Streben*, om daaruit te vertalen *Autobiographie und kleinere Schriften, herausg. van* Dr. Wichard Lange. Berlin 1862. (*Nieuwsblad voor den Boekhandel* 16 October 1862.)

[3] „Het is in zooverre een vervolg op de *Natuurzelfkeus* van denzelfden S. als men hier de bewijzen vindt voor eene in dat werk door hem uitgesprokene maar niet verder toegelichte stelling, dat er, zoowel bij de planten als bij de dieren, twee individuën (*hier* bloemen) noodig zijn om eene copulatie (vruchtbare) te bewerkstelligen. Darwin negeert dus dat eene tweeslachtige bloem zich zelve genoegzaam is, en komt dus op tegen eene tot nog toe algemeen gehuldigde meening." (Brief van Oudemans 30 Mei 1862.)

Raadpleging met Fred. Muller deed hem van het plan afzien [1]. 1857–1863.
Zijn ijver, zijn voortvarendheid, zijn lust tot werken, zijn begeerte steeds nieuwe en groote ondernemingen op touw te zetten werd niet verminderd door het voornemen, dat zijn eerste bediende Funke al sinds eenigen tijd had zich te gaan vestigen, hetgeen dan ook in het volgend jaar geschiedde [2].

Ultimo December 1862 stond Kruseman onbetwist in de allervoorste rijen van de Nederlandsche uitgevers. In het derde tijdvak van zijn bedrijf, in de jaren 1857 tot 1862, waarin hij alleen als uitgever en drukker optrad, had hij door zijn arbeid en zijn werk zich met groote energie door de rijen van zijn vakgenooten vooruitgeschoven; had hij door geruchtmakende, maar tevens ernstige en hecht geargumenteerde geschriften zich bij het Nederlandsche publiek zien aanwijzen als den uitgever van een tak van wetenschap door de eerste woordvoerders. Huet en de zijnen met hun geschriften over de moderne theologie waren in de plaats gekomen van de *Kerkklokstoonen* van Strauss, *De Dagheraut* van Frederika Bremer, de *Paulus* van Beets, het *Onze Vader* van Heemskerk. Godsdienstwetenschap in modern-wetenschappelijke opvatting van het woord was zijn voornaamsten tak geworden, naast populair-wetenschappelijke geschriften, als de *Natuurlijke historie van Nederland* en *Het ontstaan der soorten*. In die uitgaven uitte zich de theologische denkwijze van den uitgever evenzeer; want het is voldoende bekend, hoe juist de „redelijke" godsdienstbeschouwing haar basis vindt in de juistere natuurkundige begrippen [3], het wijsgeerig denken sedert de vorige eeuw en de uitkomsten van de onderzoekingen op het gebied der natuur- en sterrekunde en andere exacte wetenschappen en van het geschiedkundig onderzoek [4]. De supra-natura-

[1] „Wat? wilt gij te Haarlem Bibliothecaris worden en uwe *vrijheid* voor *f* 200 verkoopen, gezwegen van het werk!! Doe dat toch niet." (Brief van Fred. Muller 24 November 1862.)

[2] *Nieuwsblad voor den Boekhandel* 12 Maart 1863.

[3] Vgl. De Génestet's *Moderne wereldbeschouwing*. (Leekedichtje n°. 72.)

[4] „De natuurwetenschappen, met de historische de meest eigenaardige van onzen tijd", schreef Huet in 1864. (*Litterarische fantasien en kritieken*. Haarl. z. j. Dl. VII blz. 101.)

1857–1863. listische verhalen van den Bijbel werden daardoor met een strijd op leven en dood bedreigd. Het is daarom dubbel merkwaardig hier er nog even op te wijzen hoe Kruseman na, door het uitgeven van Huet's *Brieven over den Bijbel* in Mei 1857 den twistappel uit de studeervertrekken der geleerden midden onder het groote publiek geworpen te hebben, één maand daarna, nog vóór het verschijnen van de tweede aflevering der *Brieven*, een tegenwicht zocht te geven in een ethisch-irenisch geschrift: *Het getuigenis der gesteenten* van Hugh Miller [1], een geschrift van een schotsch geoloog en verdediger der protestantsche orthodoxie, gestorven in 1856, waarin gepoogd wordt een harmonische oplossing te geven aan den strijd tusschen het bijbelsch scheppingsverhaal en de toenmaals wetenschappelijke slotsom aangaande de formering der aarde [2].

Het moge in hetgeen ik hier boven schreef vreemd klinken, dat ik de moderne theologie een „redelijke" godsdienstbeschouwing noem, omdat zich bij het hooren van het woord „redelijk" in dit verband al dadelijk de gedachte op den voorgrond dringt aan het welbekende werk van den Rotterdamschen predikant Wilhelmus à Brakel uit de achttiende eeuw. Deze bedienaar des Goddelijken woords toch legde zijn pietistische en mystieke beschouwingen neer in zijn Λογικη λατρεια, *dat is redelyke godtsdienst* [3], en aangezien nu juist deze schrijver nog steeds in hoog aanzien staat bij de streng confessioneelen en hij zelf reeds bij zijn leven geacht werd een steunpilaar te zijn van de Voetianen, de zwaar gewapende protestantsche scholastieken, schijnt het zonderling het woord „redelijk" als epitheton te kiezen voor een godsdienstige leer, welke lijnrecht staat tegenover de Voetiaansche uitlegkunde.

---

[1] Hij vertoonde nl. de Engelsche uitgaaf (Edinburgh 1857) in de week van den 18 tot den 25 Juni 1857 ter vertaling, tegelijk met een soortgelijk werk van Hitchcock over *The religion of geology*; de eerste aflevering der vertolking verscheen medio Januari 1858.

[2] Huet. *Litterarische fantasien en kritieken*. Haarl. z. j. Dl. VII blz. 47 vlg.

[3] Ik gebruik den achttienden druk in 1767 verschenen bij de Weduwe Hendrik van der Aak en Zoon te Rotterdam.

Toch kan ik mij verdedigen. Schuilt er in het bestreden woord een andere zin, dan die, welke verband houdt met het woord rede, met logische verstandsredeneering? Immers neen. Daarom juist is de moderne theologie, welke zich niet laat leiden door eenige vooraf aangenomen begrippen, maar zich enkel en alleen grondvest op resultaten, door redeneerkunde verkregen, voor alles een „redelijke" godsdienstbeschouwing. 1857–1863.

Hoewel Kruseman steeds vol was van allerlei idealen, was hij toch geenszins een persoon om ongevoelig te blijven voor den zoo bij uitstek logischen gedachtegang van Huet en de zijnen. Al werd Huet dan ook als predikant verketterd, op wien ten volle van toepassing was wat dezelfde à Brakel op zijn dogmatisch standpunt schreef, nl.: „Een ondeugend Predikant is het grouwelykste ende schadelykste schepsel dat de wereldt draegt, hij is een' schandtvlek in de Kerke, een struykelblok waer over vele vallen in het eeuwigh verderf, en is eene oorsake van de verdoemenisse veler zielen", op Kruseman had hij — bijkans op elk der voorafgaande bladzijden is een bewijs te vinden — zijn volle zedelijk overwicht geoefend en achteraf is het dan geenszins te verwonderen, dat Kruseman, na eerst schoorvoetend de *Brieven over den Bijbel* uitgegeven te hebben, als het ware zijns ondanks er als van zelf toe moest komen eerst een volbloed aanhanger, daarna, met behoud van zijn onafhankelijk standpunt als tusschenpersoon tusschen auteur en publiek, een warme *propagator* te worden van de godsdienstovertuiging van Huet en van Pierson, van de moderne theologie. Beslist ging hij in de onmiddellijk daarop volgende jaren tot het kamp der modernen over.

Evenzeer als de godsdienstige lectuur in zijn fonds geheel van karakter veranderd was, zouden ook allengs de letterkundige titels een wijziging ondergaan. In de eerste 15 jaar waren Van den Bergh en Van Zeggelen zijn letterkundige raadslieden geweest; had hij een onderneming als de *Aurora* kunnen overnemen; had hij de serie der *Buitenlandsche klassieken* kunnen aanvangen en vertalingen van Dickens en Scott kunnen op touw zetten — let op het rijzen van de aesthetische waarde dezer uitgaven; — de beide oprichters van *Oefening kweekt*

1857–1863. *kennis* hadden hun plaats moeten inruimen aan Huet, wiens voorlichting bij alle belangrijke letterkundige plannen gevraagd werd; *Adam Bede*, *Leekedichtjens* van De Génestet, *Geschiedenis van een hapje brood* van Macé. Huet is de man, wien hij in dit derde tijdvak van zijn bedrijf bij voorkeur raadpleegt.

De nauwgezetheid waarmede hij zijn zaken dreef [1] en de plaats, die hij onder zijn confraters innam, maakte hem den aangewezen persoon opnieuw een plaats in het Bestuur der Vereeniging in te nemen; de beide malen, dat de algemeene vergadering (14 Augustus 1860 en 12 Augustus 1862) na zijn aftreden als voorzitter haar keus op hem vestigde, was het een vruchteloos uitgebracht *votum* geweest. Daarentegen liet hij zich in die laatste vergadering welgevallen een op hem uitgebrachte verkiezing tot lid van een commissie van vijf leden tot het instellen van een onderzoek over de wenschelijkheid om in te gaan op een voorstel van Fred. Muller en in het reglement der Vereeniging op te nemen de bepaling, dat ieder die zich aan den nadruk schuldig maakt van een in het buitenland verschenen werk, dat hier te lande de bescherming der wet niet geniet, daardoor het lidmaatschap der Vereeniging zou verliezen. Aan die benoeming kon hij zich moeilijk onttrekken, omdat hij de verdediging van het voorstel ter vergadering op verzoek van Fred. Muller, die niet tegenwoordig kon zijn, op zich genomen had en hij zelf een paar jaar te voren door een ingezonden stuk in het *Nieuwsblad* zich in de quaestie gemengd had [2].

Zijn verdiensten werden dus bij de vakgenooten wel degelijk

[1] „Ware het niet wenschelijk, dat H.H. Uitgevers de artikelen die tusschentijds teruggevraagd zijn, toch op de gewone jaarrekening vermeldden? maar daarbij tevens opgave deden wat terug ontvangen was, zooals dit zoover wij weten alleen door den Heer A. C. Kruseman te Haarlem wordt gedaan. Dit zou naar ons inzien minder geknoei in de boeken geven en de afrekening gemakkelijker maken", werd in het *Nieuwsblad voor den Boekhandel* van den 21 Mei 1862 gevraagd.

[2] Zie hiervoor blz. 423.

gewaardeerd; evenzoo bij andere lichamen, waarmede hij door zijn bedrijf en als Haarlemmer in aanraking kwam. 1857–1863.

In den zomer van 1859 was te Amsterdam gehouden een tentoonstelling van provinciale Noordhollandsche nijverheid; de inzending van een aantal zijner fondsartikelen tusschen 1845 en 1858 gedrukt, was „een belangrijke verzameling en getuigde van 's mans ijver en ondernemenden geest." Aldus rapporteerde de daartoe benoemde Commissie aan de Algemeene Vergadering der Nederlandsche Maatschappij ter bevordering van Nijverheid.

Dit oordeel over „'s mans ijver en ondernemenden geest" vond weerklank in den boezem van de Maatschappij van Nijverheid zelve. Tijdens de algemeene nationale tentoonstelling van nijverheid in den zomer van 1861 te Haarlem gehouden, was Kruseman, als Haarlemmer, directeur dier Maatschappij. Een twintigtal jaren later zou eerst zijn krachtige belangstelling voor dat lichaam gaan blijken en zou hij, met goed gevolg, pogingen in het werk gaan stellen een werkkring voor de maatschappij te vinden, welke meer overeenkomstig de tijdsomstandigheden zou zijn dan wanneer zij zich uitsluitend bleef vasthouden aan de taak welke haar naam haar alleen scheen aan te wijzen: ik heb hier het oog op het Museum en de School voor Kunstnijverheid nu een twintig jaar geleden gesticht. Voor het welslagen der tentoonstelling van 1861 werkte hij van zijn kant mede als directeur, als voorzitter der commissie voor de loterij, waarin hij zitting had met Dr. C. Ekama, Mr. A. J. Enschedé en J. van der Vlugt, allen mannen, die met meer of minder goeden uitslag naast hun eigenlijk bedrijf ook werkzaam waren of zouden zijn op het gebied der bibliographie, en als eigenlijk uitgever. Onder N°. 1170 van den *Catalogus* wordt zijn inzending[1] genoemd: „*a.* Boeken bij hem uitgegeven en voor het meerendeel op zijne drukkerij gedrukt; *b.* Proeven van typographie." Daar stelde hij een compleet exemplaar van zijn fonds ten toon, van hetgeen hij in eigendom bezeten had en van hetgeen waarvan hij op dat oogen-

[1] Vgl. n°. 920.

1857–1863. blik als uitgever nog eigenaar was, samen 358 titels, een teekenend getal; echter is mij niet gebleken, welke proeven van typographie hij vertoonde. Hij zag zich er echter door de jury een 2e (bronzen) medaille, evenals Sijthoff en Gebrs. Binger toegewezen, terwijl de firma Joh. Enschedé en Zonen een eerste (zilveren) medaille in de klasse bekwam [1].

Hoewel mij dan feitelijk de gegevens ontbreken om ook maar uit de verte een oordeel te mogen hebben over die bekrooning, wil ik aannemen dat zij verdiend was: de korte bespreking, die het *Tentoonstellings-nieuws* [2] bij Kruseman's vroegeren bediende Weeveringh uitgegeven er van geeft, wettigt de juistheid er van.

Maar bovendien is daar nog een kleine mededeeling te vinden, die licht geeft over de middelen door Kruseman te baat genomen om het debiet zijner uitgaven te bevorderen: „voorts vindt ge nog op deze zaal twee of drie van die kolossale, fraaije aanplak- of winkelbiljetten, zoo groot als Kruseman alleen ze geeft." Commentaar hierbij is overbodig, te minder nog, daar juist in de aanplakbiljetten door Kruseman, naast het op uitgebreide schaal adverteeren en waar noodig colportage, reeds sinds lang het middel gezocht en gevonden werd om debiet aan zijn koopwaar te geven. Laat ik ten bewijzen van dit „sinds lang" aanhalen wat Busken Huet schreef in 1855 [3]. „Van boven tot

---

[1] Dezelfde inrichting was eveneens door de hoofd-jury voorgedragen voor de tweede gouden medaille; van die voordracht weken Directeuren af. „De Heer Mr. Joh. Enschedé Jr., — die, als Directeur der Maatschappij, mede over de toekenning der tweede gouden medaille te beslissen had, — meende, dat zijne betrekking tot de firma Joh. Enschedé en Zonen deze van zoodanige bekrooning moest uitsluiten, naar den geest der bepaling van § 14 van de *Regeling der werkzaamheden van de Jury van Deskundigen*. Deze kieschheid van hun geacht medelid eerbiedigende, waren Directeuren genoodzaakt, voor de Zesde Hoofd-afdeeling van het voorstel der Hoofd-Jury af te wijken." (*Verslag uitgebragt door de Jury van Beoordeeling*. Haarl. z. j. blz. IX.)

[2] blz. 35.

[3] Herdrukt in Cd. Busken Huet's *Overdrukjes*. Haarl. 1858 blz. 20 en Cd. en Anne Busken Huet's *Schetsen en verhalen*. Arnh. 1863 blz. 222.

Hier nog even gewezen op dit opstel *Hansje en Leentje* in verband

beneden wären de muren behangen met aanplakbilletten, met adreskaarten, met afbeeldingen, gekleurd en zwart, van modewinkels en juweliersmagazijnen, met fraai gedrukte berigten der jongst uitgekomen boeken van A. C. Kruseman." Uit dezen beide berichten, onafhankelijk van elkaar met een tusschenruimte van zes jaar verschenen, blijkt, dunkt me, overtuigend, dat in zijn grooten tijd Kruseman veel meer dan eenig ander uitgever destijds hier te lande deed, zijn boeken aan de markt zocht te brengen door de sedert zoo in zwang gekomen aanplak- en winkelbiljetten. 1857—1863

Evenzoo heb ik reden om aan te nemen, dat hij in dezen zelfden tijd veel meer dan zijn confraters het koopend publiek zocht te bewerken door prospectussen.

Zooals ik op bladzijde III medegedeeld heb, behooren tot het bronnenmateriaal van dit werk o. a. de fondsboeken, gedrukte tabellen, waar de gespecificeerde onkosten van elke uitgaaf ingevuld zijn. Het eerste deel, loopende van 1840 tot 1852, heeft slechts een afzonderlijk hoofd voor „advertentiën in onderscheiden dagbladen", niet voor ander bijkomend drukwerk. Waar een dergelijke uitgaaf geboekt moest worden, als bij Ramée's *Geschiedenis der bouwkunst* in 1844, toen voor het eerst 2000 prospectussen verspreid werden, werd deze post in handschrift bijgeschreven. De volgende deelen, beginnende met 1852 daarentegen, hebben daarbij een afzonderlijk gedrukten post voor „divers drukwerk, bestellinglijsten, prospectus, billetten met papier". Er volgt hieruit onmiddellijk, dat Kruseman in zijn eerste jaren had leeren begrijpen de waarde, die toegekend moet worden aan de verspreiding van dergelijke drukwerken om debiet aan zijn uitgaven te verschaffen. En dat hij hiervan een ruim gebruik maakte, bewijst wel het feit, dat er sinds 1852 bijkans geen folio in de fondsboeken te vinden is of deze post is van een cijfer voorzien.

Zoo blijkt het, dat ongeveer tegelijker tijd, dat zijn groote

---

met den vierde van Huet's *Brieven van een kleinstedeling: Over de Zondagstreinen.* (*Nederlandsche spectator. Weekblad van den ouden Heer Smits.* Arnh. 1856 blz. 203.)

1857–1863. tijd zou beginnen, hij ook in de goede beteekenis van het woord meer reclame ging maken. Dat hij het echter meer dan anderen deed, is bloot gissing mijnerzijds. Niettemin is die gissing niet geheel zonder grond. Waar toch Kruseman in zijn *Bilderdijk* een uitgaaf had kunnen tot stand brengen, waartegen zijn vakgenooten het hoofd gestooten hadden; waar hij uitgaven gedaan had als Huet's *Brieven*, die, het mag aangenomen worden, in handen van anderen hun debiet wel niet gevonden zouden hebben; waar hij in deze jaren alreeds door het publiek beschouwd werd als de eerste Nederlandsche uitgever, daar is het duidelijk, dat hij tot op zekere hoogte anders gedaan moet hebben dan de meesten in den Boekhandel destijds deden. Aanplak- en winkelbiljetten werden bij name genoemd, en ik geloof, op grond van bovenstaande beschouwing, dat er evenzeer reden is om aan te nemen, dat door hem meer dan gebruikelijk was met prospectussen gewerkt werd.

Daarmede is, voor zoover ik weet, alles gezegd wat de eigenlijke tentoonstelling aangaat. De uitreiking der eereblijken aan de bekroonden, welke den 14 November 1861 in de Groote Kerk te Haarlem plaats had, werd opgeluisterd door een *Cantate* van Ten Kate, met muziek door Heinze. Die opluistering der plechtigheid was weer geheel Kruseman's werk geweest, die den dichter, met wien hij op dat oogenblik in relatie was over diens *Panpoëticon*, voor die taak had weten te bewegen, en als directeur-deskundig uitgever de voorgeschiedenis daarvan geheel had behartigd.

Daarbij was hij nog op ander gebied werkzaam. Op verzoek van Van Westhreene, toenmaals verbonden aan het redactiebureau van de (oude) *Rotterdamsche Courant* (gedrukt en uitgegeven bij G. C. A. van Reyn, te Rotterdam), was hij correspondent voor dat blad van de Haarlemsche feesten.

Weinig is van die tentoonstelling overgebleven behalve de herinnering aan die dagen; alleen het *Tentoonstellings-nieuws*,

programma's, circulaires en gelegenheidsdichtjes. Daaronder is 1857—1863.
er één dat genoemd moet worden.

Tot een der plaatsen van publieke vermakelijkheid was ook bestemd de buitenplaats Spaarnhoven, aan den Schoterweg, welke vóór aan de handen der sloopers overgegeven te worden, door de feestcommissie afgehuurd was voor feestterrein; dat punt was de *great attraction* voor de feestvierenden. Een *Souvenir aan Spaarn-Hove* ligt voor mij, een klein boekje in 24° formaat, bestaande uit losse blaadjes door een zijden koord saamgebonden. Elk blaadje bevat een versje op een bloem: *roode géranium, erica, witte lelie* enz. enz. Naar beweerd wordt was het geheele boekje afkomstig van Kruseman, en zulks schijnt niet onwaarschijnlijk, want er zijn inwendige aanwijzingen, die op zijn persoon zouden kunnen wijzen.

Hoewel deze poëtische uitspraken weinig geven voor de kennis van hemzelf, deel ik er een drietal mede. De eerste is:

ORANJE-BLOESEM.

Oranje boven is de leus,
Die ieder Nederlander uit,
Oranje-bloesem is de keus
En 't zinnebeeld der reine Bruid....
O! dat de koninklijke vlag
Haar vleklooshеid bewaren mag,
En blink' de Nederlandsche Bruid
In k u i s c h h e i d boven allen uit.

de tweede:

ZONNEBLOEM.

Rijk aan geld en rijk aan goed
Is geen rijkdom, die u baat;
Wat u zegen achterlaat,
Is, dat ge in een rein gemoed
Rijke bron van deugden voedt....
Zonnebloem! uw klatergeel
Toont ons 't eerste en zegt niet veel.

en de derde:

LAURIER.

Wacht u voor 't bejag naar glorie,
Het ontstelt het gloeijend hoofd;
En de lauwer der victorie
Is zoo ras van glans beroofd....

1857–1863.

Maar wilt ge u den schedel sieren
Met een krans die zegen spreidt;
Kies dan boven de eerlaurieren,
U de kroon der nedrigheid.

Nederigheid, dat was de grondtoon van Kruseman's karakter zooals het zich nu sinds zijn vestiging uitte. Vijftien jaar vroeger had te ver gedreven nederigheid hem bijkans een veete berokkend met zijn trouwen vriend Van Zeggelen [1]; gedurende het geheele tijdvak, waarin hij zijne volle kracht als uitgever ontwikkelde, was de grondtoon van zijn wijze van doen nog geenszins gewijzigd: door zichzelf op den achtergrond te houden en, met gepaste behartiging van eigen materieele belangen, alleen onpartijdig en onbevooroordeeld op te treden als tusschenpersoon tusschen auteur en publiek, wilde hij zich een eerkrans om het hoofd vlechten. Reeds waren de lijnen daarvan in hoofdzaak getrokken en kon hij zich als de eerste uitgever van Nederland beschouwen; plannen, grootsche scheppingen zouden afronding en omlijsting daaraan geven. Zoude hij er in blijven slagen zich op het eenmaal veroverde standpunt te handhaven? De toekomst zou het leeren.

[1] Zie hiervoor blz. 82.

INHOUD VAN HET EERSTE DEEL.

I. Jeugd- en jongelingsjaren. — Opleiding tot het boekhandelaars- en uitgeversbedrijf. — Vestiging. — 1818—1840 1

Handteekening van Kruseman in 1840 19

II. Begin en uitbreiding van de uitgevers-relaties. — Helvetius van den Bergh, *De nichten*. — Huwelijk. — Vriendschap met S. J. van den Bergh en W. J. van Zeggelen. — *Christelijk Album*. — Dickens, *Dombey*. — Da Costa. — *Aglaja*. — *Polichinel*. — Aanschaffing van een drukkerij. — 1840—1851. 21

Merk van den houtgraveur C. le Blansch..... 129

Gevel van den boekwinkel „Inde vier Heems-kinderen" tegenover 175

III. Uitbreiding van de uitgevers-relaties. — Beets, *Paulus*. — Van der Pot, *Julianus*. — *Buitenlandsche klassieken*. — De werken van Walter Scott. — *Etagère editie*. — *Album der Natuur*. — Beecher Stowe, *De negerhut*. — Da Costa, *Politieke poezy*. — *Praktische Volks-almanak*. — De werken van Charles Dickens. — *Landbouw- en Nijverheids-bibliotheek*. — *Natuurlijke historie van Nederland*. — Costers-feesten. — 1851—1856..... 177

Merk van de houtgraveurs Best, Hotelin et Cie 186

Brief van Mevr. Beecher Stowe, 24 September 1856 225

Brief van Charles Dickens, 3 November 1857..... 263

IV. Begin van den grooten tijd. — *Wetenschappelijke Blaadjes.* — *Wetenschappelijke Bladen.* — *La seule chose nécessaire.* — *Familie-magazijn.* — Bilderdijk, *Dichtwerken.* — Busken Huet en Da Costa. — Fondsveiling 1857. — *Voordrachten in Felix.* — Verkoop der debietzaak. — 1855—1857 306

V. Midden periode van den grooten tijd. — Busken Huet, *Brieven over den Bijbel.* — Bosboom-Toussaint, *Historische novellen.* — *Historische vrouwen.* — De Jonge, *Geschiedenis van het Nederlandsche Zeewezen.* — Hofdijk, *Ons voorgeslacht.* — *Scheffer-album.* — Busken Huet, *Stichtelijke lectuur.* — *Adam Bede,* door George Eliot. — *Zondagsblad.* — *Christelijke Volks-almanak.* — De Génestet, *Leekedichtjens.* — De Lamartine, *Jocelyn.* — Da Costa, *Kompleete dichtwerken.* — 1856—1860 417

Titelprent van Mevr. Bosboom-Toussaint's *Historische novellen* naar Rochussen, met ontwerp door Bosboom tusschen 436 en 437

VI. Einde van den grooten tijd. — *Hellas en Latium.* — Beets, *De kinderen der zee.* — Staring, *Gedichten.* — Fondsveiling 1862. — Hofdijk, *De klooster-orden in Nederland.* — Busken Huet, *Onze bede.* — Macé, *Geschiedenis van een hapje brood.* — Pierson, *De oorsprong der moderne rigting.* — *Familiebijbel.* — *De bouwwerken van den architekt P. J. H. Cuypers.* — 1861—1863 561

e 8849